Мирослав Мамчак

ФЛОТОВОДЦІ, КОМАНДУВАЧІ ФЛОТУ УКРАЇНИ

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ КЛУБ ім. С. ШРАМЧЕНКА

Морська бібліотека

Серію започатковано 2005 року

Офіцерам організаційної групи ВМС,
завдяки патріотизму і мужності яких
відроджено Військово-Морські сили –
морський щит України, присвячую.
Автор

МИРОСЛАВ МАМЧАК

ФЛОТОВОДЦІ, КОМАНДУВАЧІ флоту України

Історичні нариси, хронологія походів

Видання друге, доповнене зі змінами

2020

УДК 355.321 (477)
ББК 68.4 (4УКР)
М 22

Мирослав МАМЧАК, капітан 1 рангу у відставці, заслужений журналіст України
ФЛОТОВОДЦІ УКРАЇНИ. Історичні нариси, хронологія морських походів.

На історичному матеріалі від древніх часів і до наших днів, який у більшості був недоступним масовому читачеві, автор відкриває біографії і звитяжні морські походи флотоводців і командувачів військово-Морських сил України різних епох, переконливо засвідчує, що національний морський флот завжди знаходився на передовій боротьби за волю і незалежність українського народу. Книга знайомить читача і повертає військовій історії України героїчні імена видатних моряків України, знайомить з командувачами Військово-Морських сил незалежної України, їх участь в обороні держави від посягань російського агресора, а так же подає хронологія морських походів національного флоту різних історичних віків. Книга розрахована на широкий загал молоді, військовослужбовців і моряків флоту, студентів, викладачів та всіх тих, хто прагне глибше пізнати історію рідної країни і її Збройних Сил.

У виданні використані ілюстрації Василя Касіяна, Віктора Коваленка, Станіслава Лози, Олександра Середенка, В. Касіяна, В. Коваленка, Данила Нарбута, Богдана Певного, М. Фартуха, С. Чайки та з "Козацької енциклопедії для молоді" О. Апанович

Світлини із архіву автора і прес-служби ВМС ЗС України

ISBN 966-8209-08-7

© М. А. МАМЧАК

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Перше видання "Флотоводці України", видане Снятинським видавництвом "ПрутПринт" у 2005 році накладом тисячу примірників, викликало доволі великий інтерес у середовищі військових моряків, серед військових істориків та любителів морської історії України і невеликий наклад досить швидко розійшовся. Вони стали першим в Україні популярним узагальненням морської сторінки військової історії України у біографіях українських флотоводців та командувачів національного флоту і певною мірою повернули Військово-Морським силам Збройних Сил України їх історичне минуле та викликали громадський інтерес до цієї сторінки військової історії держави. Після виходу "Флотоводців України" в світ розпочалося більш активні дослідження морської сторінки військової історії України і окремими істориками. Широке бажання пізнати нашу морську історію та національних морських лицарів, їх ратні звершення протягом століть та донести їх до сучасних захисників України викликає потребу повторити наклад, а так як час не стоїть на місці, доповнити видання новими історичними знахідками і історичними подіями на морі в різні історичні часи.

Можемо лише жаліти з того, що історія Військово-Морських сил України не стала ні наукою, чи хоч би частиною військової історії України навіть після проголошення незалежності України. Трагічне минуле нашого флоту не стало підставою для аналізу їх причин та відповідних досліджень як у відповідних штабах, так і в середовищі професійних істориків. В ході реформи Збройних Сил України вже кафедри військової історії замінили загальними кафедрами українознавства та загальної світової культури, значно зменшилося кількість годин, призначених для вивчення історії Українського війська і військового мистецтва українців. У більшості військових закладів кафедри військової історії скоротили взагалі, а інститут військової історії, який планувалося створити як базовий центр військово-історичних досліджень в Україні, так і остався добрим побажанням. Як не дивно, але вивчення і розвиток військової історії перекладено з оборонного відомства на добровільний почин приватних дослідників з різноманітних вищих навчальних закладів України та громадських організацій, відірваних від армії і флоту. Тож до сих пір не створено ні єдиної концепції, ні єдиного підходу до вивчення і узагальнення нашого військового минулого.

Отже, у наш час історію Українського флоту ми опановуємо заново. А прогалин досить багато. До сих пір, наприклад, історія військової справи Кримського ханства лежить поза межами нашого військового минулого. До сих пір "українознавці" з чужих зафальшованих підручників історії читають лекції українським курсантам про постійну зраду хана та незмінну українсько-татарську ворожнечу. Але навіть побіжний огляд бойових походів козацьких флотоводців наглядно свідчить, що у більшості випадків козацький флот діяв узгоджено з Кримом і проводив морські операції в основному проти турецьких фортець, а не татарських приморських поселень, оцінка яких в Січі і в Бахчисараї майже співпадала. Отже, для дослідників нашої військово-морської історії ще значний край роботи.

Кримські події 2014 року черговий раз підтвердили, що історична пам'ять в сучасному скоротечному морському бою є духовною основою і запорукою бойового духу, стійкості на полі бою і волі військових моряків до перемоги – тому Батьківщину, її військову історію ретельно підміняли фальшивим "слов'янським братством" і "флотським побратимством". Наслідком байдужого відношення до власної історії та ігнорування національних військово-історичних традицій стала успішна анексія Криму, захоплення ВМС і витіснення їх з Криму в 2014 році.

Без історичної пам'яті, без знання життєвого і бойового досвіду попередників в боротьбі за волю і незалежність народу, флот приречений на поразки. Продовжимо, не лише поразки військові, а у першу чергу на поразки в моральній площині, в інформаційно-ідеологічній війні, що не вщухає в Криму з часу проголошення державної незалежності України. Історія флоту у поєднанні з питанням військової іноземної присутності в цьому протистоянні виступає наріжним каменем всіх без винятку ідеологічних, політичних і інформаційно-психологічних кампаній у Севастополі та на кримському півострові. Основними засадами пропагандистів "слов'янської єдності" обрана військово-морська історія, військово-морське минуле і виключно російські морські традиції, на яких виховувалося не одне покоління мешканців Криму, у тому числі і особовий склад ВМС України. Тому вивчення свого морського минулого, вірність національним традиціям являються стрижнем успішного будівництва і розвитку національного флоту як основи його зміцнення. Для того, щоб національний флот швидше повернув собі втрачені позиції і місця базування, щоб скоріше побороти стереотипи минулого та ширше довести до суспільства багатовікову і героїчну історію національного флоту автор і ставить перед собою завдання другого видання цієї книги.

Ігор ЛОСЄВ,
кандидат філософських наук, доцент Києво-Могилянської академії

Уроки українського флоту:
КНИГА СПОГАДІВ ТА ПОПЕРЕДЖЕНЬ

Широко відома п'єса офіційного радянського драматурга Олександра Корнійчука з назвою "Загибель ескадри". Її було присвячено подіям на Чорноморському флоті в 1918 році. Незважаючи на патологічну брехливість і політичну заангажованість цього твору "соціалістичного реалізму", назву п'єси можна вважати символічною. Загибель ескадри, втрата Україною потужного військово-морського об'єднання на півдні країни стала прологом загибелі українського "державного корабля", зникнення України з політичної карти Європи. Якби незалежна українська держава зберегла військовий флот, а відтак смугу чорноморського узбережжя, то фінал воєнних дій 1918 – 1920 р.р. міг би бути іншим. Навіть всупереч трагічній для нашої країни загальній стратегічний ситуації, бо контроль над узбережжям, над його портами змусив би держави Антанти по іншому ставитися до України як реальної сили. Україна, що воювала б в такий спосіб, унеможливила б свою воєнно-політичну ізоляцію, забезпечила би можливість урізноманітнення своїх зовнішньополітичних альянсів. Утрата флоту, втрата Чорного моря стала втратою країни...

До цього призвів цілий ланцюг помилок, нерозуміння, безвідповідальності, геополітичної наївності, млявості, нерішучості. На жаль, чимало помилок 1918-1920 р.р. повторюються й сьогодні, на межі століть і тисячоліть. Книга Мирослава Мамчака покликана нагадати про страшні і криваві уроки загибелі українських ескадр як надійного гаранта національної безпеки нашої держави. Новацією рецензованої книги є докладні відомості про українських флотоводців древньої України та козацької доби, про що інші дослідження або не згаду вали, або згадували дуже побіжно. Більшість цих витязів моря, їхні героїчні звершення до сих пір ще привласнені історичними підручниками наших сусідів. "Флотоводці України" повертають їх імена історії національного флоту. Врешті, морська історія України як у загальній так і у військовій історії нашої країни кремо не виділялась і не є широко відомою в Збройних Силах нашої держави. Ця книга є однією із перших спроб узагальнити морську історію України через біографії і звершення віт-

чизняних флотоводців та хронологію морських походів. Вперше вона відкриває для широкої громадськості діла і звершення командувачів українського Державного флоту часів української національної революції 1917 – 1921 років, що був попередником сучасного флоту України. Їх біографії – славетна сторінка в боротьбі нашого народу за волю і незалежність. Книга Мирослава Мамчака повертає їх славні імена із забуття, штучного історичного небуття, на яке імперія послідовно засуджувала всіх своїх супротивників. Непростим був їхній вибір, важким, страждальним, адже все їх життя, освіта, досвід, виховання мали орієнтувати їх на скептичне ставлення до української ідеї та української справи. Здавалося, що імперії назавжди перекреслили в душах цих морських офіцерів особисте почуття української Батьківщини. Але відчайдушні зриви української нації не могли залишати цих людей байдужими. Історична доля рідного народу стала їхньою особистою долею, гіркою але шляхетною. Ці лицарі українського військового флоту заслуговують на нашу вдячну пам'ять. Проте, на жаль, чомусь нині, протягом державної самостійності нашої Батьківщини, імена українських флотоводців приховуються від українського народу, від нашої громадськості. Навколо цих імен – змова мовчання. У фундаментальному виданні 2003 року "Севастополь на рубеже тысячелетий" згадали навіть всіх білогвардійських командувачів Чорноморського флоту періоду окупації Севастополя французькими, грецькими, британськими військами, але не знайшли можливості згадати жодного українського адмірала.

У місті Севастополі й дотепер відданість Україні вражається найстрашнішим компроматом, який переважає все інше. У випадку з командувачем українського Чорноморського флоту адміралом Андрієм Покровським цей компромат переважив його службу як начальника штабу Чорноморського флоту Російської імперії, участь у Першій Світовій війні, цілий "іконостас" бойових орденів - як російських, так і іноземних (зокрема, два ордени Почесного легіону Французької Республіки). Не менш гідними людьми та бойовими офіцерами були й українські адмірали Остроградський, Клочковський, Білинський. Вони нічим не заплямили себе, на відміну від деяких комуністичних адміралів СРСР, які, тікаючи на Кавказ, задля лише врятування власного життя, кинули напризволяще тисячі поранених матросів... Але на їхню честь названі вулиці Севастополя, українських же адміралів вважають за краще віддати вічному забуттю.

Книга Мирослава Мамчака є відновленням історичної справедливості, що є дуже доречним в наш час, коли деякі не обтяжені знаннями власного минулого політики України "позичають" історію в сусідніх країнах, святкують чужі свята, охороняють чужі пам'ятки, геть занедбавши свої. На наш погляд, книга є значним внеском у формування власного погляду українців на вітчизняну історію. Поза всяким сумнівом вона сприятиме вихованню національної гідності українського народу, насамперед нашої молоді, а також розумінню відповідальності за долю України як великої морської держави. Водночас ця книга є книгою-попередженням, книгою-дзвоном, книгою, що має змусити нас усіх прокинутися, подивитися навколо, збагнути, що відбувається і що треба робити.

Штучне гальмування розбудови Військово-Морських сил України, що стало особливо помітним в останні кілька років, постійні поступки опонентам української державності, нехтування національними оборонними інтересами України веде до трагедії, до катастрофи. Таке вже було в нашій історії, і воно

не повинно повторитися. Ми не маємо права допустити загибелі нашої ескадри, що зветься Військово-Морськими силами Збройних Сил України, що зветься, зрештою, Україною.

2005 р.

Літопис чорноморської слави України

Ярема ГОЯН,
письменник, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, заслужений діяч мистецтв України

Саме так, "Літопис чорноморської слави України" - називаю історичну, науково-публіцистичну книгу Мирослава Мамчака, любовно створену істинним сином української нації. Світло цієї вірної любові до лицарської слави рідного народу охоплює душу вже з перших сторінок книжки і множиться та дужчає через увесь твір - аж до його останнього переможного акорду. Читаєш сторінку за сторінкою про лицарів морської слави – від сивих віків і до днів нинішніх - і відчуваєш гордість за те, що ти - українець і належиш до цього мужнього народу, якому Бог дав чудову землю і найкраще в світі море, щоб любити його вільну стихію, обороняти від чужинців і здобувати перемоги над ворогом на морських неспокійних просторах. Треба мати високу силу духу, талант стратега і розум мудреця, треба знати море, як самого себе, і по-синівськи любити його, щоб воно допомагало перемагати ворога, і не на земній тверді, а на збурених вирами хвилях, коли під ногами хитається цілий світ.

Спливають на пам'ять рядки з романтичної поеми "Іван Підкова" Тараса Шевченка:

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє.
Сине море звірюкою
То стогне, то виє.
Дніпра гирло затопипо.
"Ануте, хлоп'ята.
На байдаки! Море грає -
Ходім погуляти!"
Висипали запорожці, -
Лиман човни вкрили...
"Грай же, море!" - заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тілько й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає...

Такою шевченківською любов'ю до отаманів запорозького товариства, які будували Україну і боронили її, до братерського єднання Нації та її Провідника огорнута кожна біографія-новела про знаменитих флотоводців України. Так щиро пише Мирослав Мамчак і про Івана Підкову та доносить до сьогоднішнього читача правду про морські походи славного полководця, адже навіть у коментарях шевченкознавців до романтичної поеми висловлювався сумнів щодо участі Івана Підкови у битвах на морі. Шевченко скористався, очевидно, текстом думи "Татарський поход Серпяги", надрукованої в "Запорожской старине", в коментарі до якої упорядник збірника І. Срезнєвський твердив, що Сєрпяга й Підкова - одна й та ж особа. Дослідження Мирослава Мамчака, підтверджене фактами з історії і описами морських битв Івана Підкови, проливає світло на досі невідомі широкому колу читачів надзвичайно важливі сторінки із біографії запорозького гетьмана.

Упевнений, що таким відкриттям для кожного українця є вся книга Мирослава Мамчака "Флотоводці України", яка повертає нашій нації із забуття нові й нові славні імена її синів, що віднині починають жити в свідомості і в діях сучасників-будівничих Української Держави. Читаєш про їхні подвиги на Чорному морі - і перед зором уява малює величні постаті, які ідуть до нас через два тисячоліття - від Княжої Держави, України-Руси, до воскресіння Незалежної України, і я відчуваю велику людську гордість, називаючи їхні імена:

Київські князі: Бравлін, Аскольд, Олег, Ігор, Святослав, Володимир Великий, Володимир Ярославович, Ізяслав Мстиславович, Ростислав Мстиславович, воєводи Олег, Золотоноша, Юрій Домажирич.

Флотоводці козацького флоту України: князь Богдан Глинський, князь, гетьман Дмитро Байда-Вишневецький, гетьмани і кошові Самійло Кішка, Фока Покотило, Богдан Ружинський (Богданко), Іван Підкова, Карпо Перебийніс, Богдан Микошинський, Захарій Кулага, Григорій Лобода, Семен Скалозуб, Нечай, Григорій Ізапович, Федір Полоус, Каспар Підвисоцький, Михайло Найманович, Василь Стрілковський, Петро Конашевич-Сагайдачний, Дмитро Барабаш, Яків Нерода (Бородавка), Богдан Хмельницький, Оліфер Голуб, Олексій Шафран, Марко Жмайло, Михайло Дорошенко, Григорій Чорний, Тарас Федорович (Трясило), Іван Сулима, полковники і кошові отамани Костянтин Вовк, Кіндрат Бурляй, Іван Сірко, Михайло Самійленко, Яким Чалий, Яків Мороз, Іван Малашевич, Пилип Стягайло, Данило Третяк, Яків Сідловський, Мандра, Сидір Білий, Антон Головатий.

Флотоводці Української Держави і Української Народної Республіки: міністри морських справ Антонович Д. Б., адмірал Покровський А. Г., контр-адмірали М. Максимов, Білинський М. С., капітан І рангу Микола Злобін, капітан-лейтенант Шрамченко С. О., командувач Морськими силами Української Держави контр-адмірал Клочковський В. Є., головний начальник ЧФ УНР контр-адмірал Остроградський М. М.

Командувачі Військово-Морських сил України: віце-адмірал Кожин Б. Б., віце-адмірал Безкоровайний В. Г., адмірал Єжель М. Б., віце-адмірал Князь І. В., адмірал Тенюх І. Й., віце адмірали Гайдук С. А., Воронченко І. О.

І нема й не буде кінця-краю цій вічній когорті державотворців-лицарів, як і не пересохнуть джерела, що б'ють із глибин рідної землі, живлять ріки і повнять Чорне море, на просторах якого берегли Україну козацькі чайки і байдаки, а тепер береже ескадра Військово-Морських сил. Я спеціально зібрав воєдино ці видатні імена українців, щоб вони засяяли нам як велике сузір'я нації

на тисячолітніх овидах історії. Називав їх і думав, що багато з цих імен чую вперше, бо російські історики, а за ними - лжеісторики радянської доби викреслювали імена синів України зі своїх фальшивих "досліджень" і з підручників, щоб навічно витерти їх з історії, як і саме імення нашої Держави України-Руси.

Та як не сховати від людського ока сузір'я і міріади зір на небі, так і не скрити світлі імена на землі, що сяють нам зорями із далеких віків, а світло це пробиває морок туманів і чорної брехні і являє силу правди в днях сущих. Горджуся, що возродив це славне сузір'я, мов український собор із чорноморської глибини, мій бойовий краянин Мирослав Мамчак із села Княже на Покутті - села, що хата в хату, плече в плече стоїть побратимом разом з моїм Залуччям над Черемошем. Я познайомився з Мирославом на зорі Незалежності України, коли до Снятина злетілися з далеких і близьких країв уродженці Снятинщини. Злетілися, мов журавлі, яких доля розкидала по світах, але вони не забули рідного краю. А між ними, людьми поважного віку, стояв у білій морській формі український офіцер-моряк, сам білий, мов журавель, і урочистий, як прапор щойно воскреслих Військово-Морських сил України. Це був Мирослав Мамчак, тоді капітан ІІІ рангу, - один з перших чорноморських моряків, хто присягнув на вірність Україні. Я полюбив офіцера Мирослава Мамчака як побратима і брата по духу, який стояв і сьогодні стоїть в обороні рідної землі і рідного моря, і про цю одвічну й нелегку боротьбу мовою серця розповідає в книжці. Тоді я дізнався, що родимий край і село родиме Мирослава - село Бонарівка Кроснянського повіту на Ряшівщині (тепер Жешувське воєводство, Польща), звідки під час злочинної операції "Вісла" було депортовано родину, як сотні тисяч українців. Сказав тоді Мирославові, що ми з ним двічі сусіди, бо поруч наші села Залуччя і Княже і також поруч були родиме село його батьків Бонарівка та Опарівка, звідки походить і моя дружина Оленка, теж депортована з родиною під час операції "Вісла". Казав Мирославові, що море любить особливо мужніх людей, і захоплювався ним, галичанином, який виріс далеко від моря, а так його полюбив.

Мовив побратимові: "Ти - запорожець, у тобі пульсує козацька кров і живе запорозька гена. Колись запорожці поселилися в тому краю, звідки твій рід, бо то українські землі. Ось і предки моєї дружини мали козацьке прізвище Ластівка, а поляки переписали на Яскілка, бо ластівка по-польськи, "яскулка". А тут підійшов мій однокласник Зіновій Буцьо, з яким ми вчилися в Снятинській середній школі імені Василя Стефаника, і показав світлину церкви в селі Бонарівка, куди за руку водили хлопчиків їхні матері, - і ми втрьох обнялися побратимськи. Знаю, що Снятинщина полюбила свого сина Мирослава Мамчака і завдяки цій любові районом була надана велика шефська матеріальна і культурна допомога Військово-Морським силам України. А ми у "Веселці" за сприяння Зіновія Буця, (тоді заступника міністра енергетики) випустили багатотисячними тиражами бланки грамот, подяк, дипломів та інших важливих документів для політично-просвітницької роботи серед українських моряків.

Побратимство - прекрасна риса українців. Особливу пошану до запорозького побратимства прославив Микола Гоголь у повісті "Тарас Бульба". Величальну пісню цьому запорозькому товариству, яке випробуване в морських походах, проспівав у своїй книзі Мирослав Мамчак. Пісня ця об'єднує епохи, імена звитяжців, тримає в напрузі читача, який гортає сторінку за сторінкою, пізнає досі незнане, звіряє свої думки з тими, хто явив зразки

героїзму та самопожертви задля України, і вчимося й сьогодні в них жити, рости і діяти.

Товариство в Мирослава Мамчака велике, бо він робить праведну справу. Ось створювалася телерадіокомпанія "Бриз", щоб вести телепередачі на Крим, яку вже 10 років очолює Мирослав, а меценат із Австралії Михайло Ґоян, уродженець села Іллінці з Снятинщини, вирішив посприяти справі фінансово, а також придбав телевізори для моряків. Радію побратимством Мирослава Мамчака і Миколи Гука, капітана II рангу, який першим на флоті виступив за створення Військово-Морських сил України, багато років очолював товариство "Просвіта" в Севастополі, редагував газету "Дзвін Севастополя". Обидва побратими мужньо стояли біля джерел заснування Військово-Морських сил України і вклали в їх розбудову свій талант мореплавців, волю державо-творців, серце українців.

Великі труднощі доводиться сьогодні долати керівництву держави та її синам за український Севастополь та український флот. У Криму й Севастополі панують російські мова, культура, преса, освіта, бібліотеки, радіо і телебачення. Вимкнуто в Севастополі єдину україномовну FM-радіостанцію ТРК "Бриз" Військово-Морських сил України, в Сімферополі знищується єдина українська газета "Кримська світлиця", а близько тисячі найменувань видаються російською мовою. Члени громадського комітету "Український Севастополь" справедливо б'ють у дзвони, що в цьому місті права українців зневажено, і вимагають від Української держави захисту своїх громадянських прав та створення лояльної атмосфери в ставленні до нашої держави. Тож книжка Мирослава Мамчака дуже на часі. Бо вона відкриває славні сторінки української історії, утверджує нашу віру в державність нації. Велетенську дослідницьку роботу здійснив капітан I рангу Мирослав Мамчак, підготувавши до друку цю книжку і воскресивши імена українських лицарів, які створили національний флот і були одвіку володарями Чорного моря. Були володарями! Автор у новелі "Яків Сідловський" робить надзвичайно важливий висновок, що Україна споконвіку розвивалася як морська держава: "У березні 1771 року до Запорозького коша спішний кур'єр доставив листа від самої імператриці Катерини II. В розпал російсько-турецької війни імператриця запитувала запорожців, вірніше, просила їх: "Не можно ли из Сечи Запорожской, мимо Очакова и Кинбурна, пройти лодками в Черное море и оттуда на Дунай или хотя бы до Аккермана?". На той час російського флоту в Чорному морі ще не було. Існував лише український козацький флот, для якого шлях із Січі на Дунай був традиційним напрямком його операцій. Лише запорозькі козаки могли зібрати для російського командування інформацію, яка вкрай була необхідна для планування подальших бойових дій проти Туреччини. Тож заради цього цариця власноруч звернулася до Запорозького коша.

Лист Катерини II є історичною відповіддю тим, хто й сьогодні стверджує, що Україна ніколи свого флоту не мала і що історія вітчизняного мореплавства на Чорному морі починається зі створенням там Чорноморського флоту Росії. Рейд запорожці здійснили переможно і, як оповідає письменник та історик Андріан Кащенко, "піднесли славу Війська Запорозького на таку височінь, на якій вона вже давно не бувала". Але через чотири роки та ж Катерина II знищила Січ, так "подякувавши" запорожцям за перемоги, які вони здобували для Російської корони". Сумно читати ці сторінки гіркої

правди, які стають нам уроком, щоб ніколи більше не повторилася така наруга над Україною. Цих зболених сторінок про московську зраду довірливої української душі, підступ і дворушництво, які не мають нічого спільного з лицарською честю та гідністю, немало в книжці, написаній з любов'ю істинного патріота і чеснотами українського офіцера, будівничого Військово-Морських сил України.

Читаймо цю книжку-сповідь, хай додає вона усім нам сили духу і віри у Соборну Україну, синами і дочками якої нам пощастило бути. Згадуймо слова незабутнього Олеся Гончара, які він записав у своєму щоденнику 3 липня 1995 року як заповіт усім нам: "Дякую Богові, що дав мені народитися Українцем".

2005 р.

Частина перша

ФЛОТОВОДЦІ древньої РУСИ-УКРАЇНИ

Наша Батьківщина
Благає допомоги красномовства,
бо так багато її преславних подвигів
поминається глибокою мовчанкою.
Феофан ПРОКОПОВИЧ

Морські походи древніх часів

Про флотоводців найдавніших часів, доки-ївського періоду й періоду Київської Русі, у вітчизняній історії залишилося надзвичайно мало відомостей. Як справедливо відзначає автор "Історії Русів", "Україна наче б створена або приречена на руїну од частих навал чужинців, а ще частіших наскоків та січей од народів сусідніх; і, зрештою, од ненаситних міжусобиць і побоїщ зазнала всіляких плюндрувань, згуби та воспалення і, так би мовити, залита і напоєна кров'ю людською і посипана попелом, то в такій нещасній землі чи можливо було зберегти будь-що цілим?".

Сказане у повній мірі стосується флотської історії України. Щоб довести відсутність права українців на флот і мореплавство, наша флотська історія нищилася у першу чергу. Як свідчить "Велесова книга", ще древні греки намагалися твердити, що "нема русів, лише ворове". І пізніші завойовники запевняли світ, що нема українського народу, не було українського війська і докладали всіх зусиль, щоб так сталося насправді. Та й сьогодні ще можна почути як в Україні, так і за її межами, що українці ніколи флоту не мали, а ті моряки, що протягом віків з Дніпра, Бугу і Дністра виходили у бойові морські походи, були начебто... представниками сусідніх нам народів, нинішніх росіян. Тож про морські походи наших далеких предків, про розвиток військово-морського мистецтва та про вітчизняних флотоводців більш за все можна дізнатися лише з іноземних літописів.

Арабські й візантійські хроніки розповідають, що флотилії придніпровських слов'ян спускалися на човнах-однодеревках по Дніпру не лише в Чорне, а навіть і у Середземне море ще до Різдва Христового. А це є свідченнями того, що наші далекі предки на берегах Дніпра, Бугу і Дністра володіли мистецтвом мореплавання і кораблебудування з древніх часів, що мореплавство було для них життєво необхідним і відігравало значну, якщо не головну, роль у процесі їх розвитку. Вони мусили володіти і відповідними знаннями морської географії і законами мореплавання, інакше не були б можливими і за сучасними мірками досить далекі морські походи. Річково-морська специфіка життя наших далеких предків дала підстави Птоломею назвати полян амадоками, тобто плотогонами. І місто Любеч, яке в ті часи було ремісничим центром по виготовленні човнів-однодеревок, він назвав Амадокою. Сказане підтверджують знайдені археологами у Кіровоградській області в районі річки Буг моноксили (човни-однодеревки) тих часів, але вони зберігаються, на жаль, не у історичних музеях України.

Перший воєнний морський похід наші древні предки разом з готами здійснили в 218 році і зуміли досягти Афін і Салонік. Два великі морські походи наших далеких предків до південних берегів Чорного моря відбулися в 252 і в 256 роках. За свідченнями древніх літописців Прокопія і Маврикія, в 269 році племена праукраїнців-антів силами великого флоту вийшли з Дніпра, розгромили Афіни і Спарту і дійшли до островів Кіпр і Кріт в Середземному морі. У 610 році вони ж здійснили напад на візантійський порт Солунь, а в 623 році – вдалу десантну операцію на острів Кріт. У 626 році прадавні українці вперше з моря штурмували Царгород, столицю грізної Візантійської імперії.

На жаль, прізвища й імена флотоводців, керівників цих бойових походів для нас залишилися невідомими. І лише з початком виникнення нової політичної системи наших предків – держави під назвою Русь – в історії починають фіксуватися, хоч і не завжди, прізвища флотоводців древніх часів – предків українського народу.

ОЛЕГ
Князь, воєвода київський

Про цього воєводу київського маємо лише одну історичну згадку. Із древньої хроніки житія святого Георгія Амастридського у розповіді про чудо розповідається, як руси, "погибельний учинками народ", у середині VIII – го століття здійснили бойовий похід в Чорне море і спустошили малоазійське узбережжя від Пропонтиди до Синопа. Автор розповіді імені воєводи, тобто флотоводця русів-українців, не називає. Напевно, він йому лишився невідомим. Академік М. Грушевський доводить, що цим воєводою міг бути київський Олег, що княжив в Києві до часу княжіння історично відомого нам Бравліна. Для підтвердження цієї гіпотези він приводить літописні свідчення і народні перекази, а також наявність трьох княжих могил Олега, дві з яких знаходяться в Києві.

Враховуючи зарубіжні свідчення про тривалі морські традиції антів, ми маємо всі підстави вважати Олега одним з перших київських флотоводців, воєводою і князем, який продовжив морські традиції свого народу, перенісши їх з царства антів у державу Русь.

БРАВЛІН
Князь київський

Автор оповідання про житіє святого Стефана Сурозького розповідає, що на грані VIII і IX віків князь русів Бравлін здійснив з Дніпра грізний великий морський похід проти візантійських колоній на південному березі Криму і закріпив за собою Кримське узбережжя від Корсуня (нинішнього Севастополя) до Керчі включно. Десять днів вітрильно-гребний флот Бравліна штурмував Сурож (нинішній Судак) і взяв його штурмом: "... і пішли по морських берегах до Сурожа і там утворили Сурож; край той був сонячний і підлягав Києву". ("Велесова книга". Дощечка 6е.) Потім флот русів провів вдалу десантну операцію проти Амастриди, що знаходилася на місці сучасного турецького міста Синопа. Таким чином, древні українці при допомозі військового флоту ще у восьмому столітті твердо стали на чорноморському побережжі Криму. Це відповідно спонукало значний розвиток військово-морського мистецтва і флоту древньої Русі. В цей час значним портом у гирлі Дніпра стають Олешки, а Дніпро вже тоді являвся важливим торговим шляхом не лише для київських купців. Безпеку цього торгового шляху забезпечував княжий флот.

Роки життя, як і час правління Бравліна, залишились невідомими.

АСКОЛЬД
Князь київський

Як свідчить візантійська хроніка, 18 червня 860 року 360 лодій з 8-ма тисячами київських дружинників на борту несподівано з'явилися у Босфорській протоці й взяли в облогу "столицю світу" – Царгород. Найдавніше вітчизняне джерело "Літопис Аскольда" так зафіксувало цей похід: "В літо пішов Аскольд проти греків на конях і на кораблях, і було кораблів разом 360. І прийшли до Цісареграда, і греки замкнули Суд, а місто зачинили. І вийшов Аскольд на берег і повоював...". Це був флот київського князя Аскольда, нащадка засновника Києва князя Кия. Причиною і приводом для походу стали утиски київських послів і купців у Царгороді, порушення угоди "между Русью и грека" та напад на руських рибалок біля острова Березань і Білобережжя (Тендрівської коси).

Облога столиці могутньої Візантійської імперії тривала цілий тиждень, її становище щодня ставало критичнішим. У цей час візантійський імператор Михайло воював з арабами в Малій Азії і Аскольд скористався з вигідної йому ситуації. Штурм русами Царгорода мав величезний резонанс у тогочасному світі і, рятуючи своє становище та престиж імперії, імператор поспішив назад, бо руси вже облягали Царгородські вежі і бастіони.

Відкрити для нас ту далеку сторінку історії дають можливість записані в тогочасних хроніках проповіді патріарха Фотія. Жах, записав патріарх, охопив мешканців візантійської столиці, коли перед її стінами появилися "варварські кораблі, дихаючи чимось суворим, диким, погибельним: море тихо і спокійно розстелювало свій хребет, їм даючи приємне і легке плавання, а на нас, греків, піднімаючи грізні хвилі війни". Руські кораблі йшли попри місто, розказує хроніка, несучи озброєних плавців, загрожуючи місту смертю від меча, і вся надія людська облишила місто, і воно держалося лише надією на Бога. Чи пригадуєте ту темну і страшну ніч, запитує патріарх Фотій, коли наше життя збиралося зайти з заходом сонця,.. чи пригадуєте той переляк, ті сльози і лемент – як вдарилося в них місто в останній розпуці?

За однією з легенд хроніки, руси раптово зняли облогу міста після того, як візантійські священики винесли на оборонні мури одяг Божої Матері, змочений в морі, тобто Царгород захистила від "варварів" Божа Мати. Проте, більш правдоподібною причиною зняття облоги русами являється повернення з військом імператора Михайла. Біограф візантійського імператора записав у хроніці, що імператору вдалося порозумітися з руським флотоводцем, взамін видавши його війську "одежі золоті, срібні і шовкові, а завівши з ним згоду і приязнь, намовив прийняти Хрещення".

Історично відомо, що після укладання миру Аскольд і частина його дружинників дійсно прийняли в Царгороді християнство. Разом з київським кня-

зем на Русь відбув і візантійський єпископ, спеціально призначений візантійським патріархом для князя і пастирської роботи в Києві. Факт, що Аскольд був християнином, підтверджує "Велесова книга" і "Повість минулих літ". Вітчизняний літописець засвідчує, що після вбивства Аскольда на його могилі кияни збудували церкву святого Миколи. Могила і церква, які хоч і багато разів руйнувалися, збереглися до наших днів.

У часи Аскольда в Києві добре знали географію близьких і далеких морів. Район дій княжого флоту не обмежувався лише Чорним морем. Історик Табаристану ібн-ель-Хасан розповідає, що після 862 року флот князя Аскольда здійснив похід до південних берегів Каспійського моря і взяв в облогу Абесгун, каспійське узбережжя Персії. Лише в останній, сьомій, битві, війська володаря Табаристану абу-Зейда перемогли десантні загони русичів і змусили їх повернутися на Русь.

Легендами оповита і загибель Аскольда. За однією з них, його підступно вбив варязький князь Олег, який прийшов з Новгорода, за іншою – "Ігореві злодії", тобто люди малолітнього князя Ігоря, воєводою якого був Олег. Багато істориків як сучасних, так і минулих часів, ставляться до цієї літописної легенди з недовірою. Навряд чи можливо було без наслідків розправитись з улюбленим у народі князем - переможцем над ворогами, а вбивцеві після злочину ще й княжити у самому Києві. Про глибоку любов і шанування народом Аскольда свідчить історична пам'ять, що збереглася про нього в Україні до наших днів. Найбільш вірогідно, що Аскольд як, до речі, і князь Дир, прийнявши християнство, впав жертвою в боротьбі з місцевими язичниками: "Та відвернув (бог) своє лице од них, бо були ті князі у греків хрещені". ("Велесова книга". Дощечка 6е).

Із походів Аскольда в IX столітті можна зробити висновок, що тогочасний військовий флот і морські походи відігравали визначну роль у становленні київської держави і у формуванні її земель. Вони у значній мірі сприяли зміцненню державної організації і визначенню місця молодої Русі – України у тогочасному політичному світі. Рівень військово-морського мистецтва і суднобудування на Русі відповідав тогочасним найвищим вимогам і дозволяв князю проводити різноманітні морські і річкові десантні операції як на підлеглих територіях, так і далеко від рідних берегів. Князь Аскольд використовував флот не лише як збройну силу а, скоріше, як головний аргумент своїх взаємовідносин з сусідніми народами. Флот прадавніх українців став домінувати в Чорному морі, а це значно сприяло бурхливому розвитку і зміцненню древньої Київської держави.

ОЛЕГ
Князь київський

Князювання в Києві князя Олега припадає на самий початок X століття. В історію він увійшов як "віщий" Олег, напівміфічний, все життя якого оповите легендами. Час його правління в Києві – це період великих успіхів київської держави у взаємовідносинах з сусідами. Його вінчає досить успішний морський похід на Царгород і укладений ним з Візантією надзвичайно вигідний торговий договір.

"Повість минулих літ" розповідає, що Олег на початку 900-х років, прибувши з Новгорода до Києва, підступно вбиває київських князів Аскольда і Дира як "не княжого роду" і сам стає княжити замість них у Києві як "син Рюрика", князя Новгородського. У ширшій версії "Повісті..." Олег представлений уже не князем, а воєводою, тобто лише регентом малого князя Ігоря. Відштовхуючись від відомого факту, що Новгород у часи Аскольда платив Києву дань, академік М. Грушевський науково довів, що різниця в часі правління між Аскольдом і Олегом складає приблизно 50 років, і, відповідно, прибуття Олега до Києва з Новгорода є науково сумнівним, і, швидше за все, дописане пізнішими літописцями. У цьому і криється суть великої плутанини літописних даних і легенд навколо особи князя Олега. Та як би там не було, але князь Олег був історичною особою, княжив у Києві і був видатним флотоводцем древньокиївської держави, примножив морську славу русичів і продовжив справу наче б то вбитого чи то ним, чи то "злодіями Ігоревими", князя Аскольда.

Підготовку нових морських походів Олег розпочав з перших років свого правління. Як і Аскольд, Олег свій погляд спрямував на південний схід. Його перший морський похід історія зафіксувала в 905 – 910 роках. Вже знайомий нам історик Табаристану ібн-ель-Хасан описує похід флотилії князя Олега торованим шляхом князя Аскольда – в Каспійське море на Абесгун. Спочатку похід Олега складався досить успішно. Флотилія із 16 лодій встигла добре пограбувати каспійське узбережжя, але об'єднані війська губернатора Табаристана Абуль-Абаса та начальника міста Сарі розбили дружину Олега, а частину його воїнів взяли в неволю. Наступного року Олег повторив похід на Каспій, але, за словами того ж історика, під Гілянами князь знову зазнав невдачі і в подальшому він переносить напрям своєї військово-політичної діяльності на південь, у бік могутньої Візантійської імперії. Попередні походи були, так би мовити, перевіркою можливостей флотилії київського князя.

Свій головний і блискучий похід на Царгород, столицю Візантійської імперії, князь Олег розпочав на початку серпня 911 року. Офіційним приводом для війни стали утиски київських купців у Царгороді та в інших візантійських провінціях. Автор "Повісті..." описує, що флот Олега складався з 2 тисяч лодій і 80-ти тисячної дружини, яку, за сучасною уявою, можна віднести до морської піхоти. Візантійські хроніки фіксують флот русичів дещо меншим: в 1 тисячу

лодій і 40 тисяч воїнів. Та, не зважаючи на розбіжність в цифрах, під стіни Царгорода Олег привів, як на той час, величезний флот. Окрім флоту, участь у цьому поході брала і кавалерія, яка йшла чорноморським узбережжям. Участь у поході на Царгород брали і залежні від князя союзники – хорвати, дуліби і тиверці.

Пересікши Чорне море, флот князя Олега увійшов у Босфорську протоку. Завбачивши таку ворожу силу, візантійський імператор Леон, намагаючись не допустити її до своєї столиці, наказав перегородити бухту Золотий Ріг залізними ланцюгами. Тоді, як розповідають літописи, Олег висадився десантом на берег, поставив свої лодії на колеса і при попутному вітрі під вітрилами підійшов під стіни Царгорода. Аби настрашити греків, русичі одночасно випустили тисячі повітряних зміїв. Під стінами фортеці княжий десант розбив грецьке військо і заставив імператора підписати мирну угоду з достатньо великими вигодами для Русі: виплатити величезну контрибуцію в 960 тисяч гривень, надати "уклади" для руських князів і їхніх міст, погодитися на вільну торгівлю руських купців та інше.

Літописець розповідає, що на прощання князь Олег на честь своєї перемоги над Візантією прибив на воротах Царгородської фортеці свій щит і пошив шовкові вітрила для своїх лодій. Звичайно, у цих літописах є багато від легенд: не могли досвідчені грецькі воїни спокійно спостерігати як руська дружина під їхніми стінами майструє 40 тисяч коліс з осями для своїх лодій. Також не міг Олег везти лодіями на війну колеса замість бойових припасів. Сумнівною здається і принизлива угода із остаточно не переможеними гордими греками, тим більше, що грецький флот в битву тоді не вступав.

Реальну картину про встановлення взаємовідносин Олега з Візантією засвідчує додаткова умова від 2 вересня 911 року. Вона цінна тим, що вперше встановлює правові відносини наших предків з греками, визначає правила взаємовідносин в грецьких і руських містах, покарання за їх порушення, викуп невільників, взаємодопомогу у війні і т. ін. Для Військово – Морських сил сучасної України ця угода князя Олега з греками є першоджерелом, витоком морського права Русі-України і виразно свідчить про високий і різнорідний розвиток військово-морського мистецтва наших далеких предків. А так же про їх освіченість.

У першому договорі Олега говориться про утримання двору українців у Царгороді та забезпечення їхніх кораблів при поверненні на Русь. У другому договорі Олега цікавими для нас є пункти про кораблі, які зазнали лиха в морі. "Коли велика буря викине лодію на чужу землю, а знайдеться там хто від Русі, то має рятувати лодію з вантажем і відіслати її до грецької землі та провести її через усяке небезпечне місце аж дійде в місце безпечне. Коли така лодія від бурі або через мілину не може дістатися до свого місця, ми, Русь, допоможемо гребцям цієї лодії й допровадимо їх здорових із купівлею – якщо це трапиться близько грецької землі. Як така пригода трапиться лодії руській – проведемо її в руську землю". Коли ж було неможливим доставити корабель до порту його призначення то греки і русини взаємно зобов'язувалися вантаж продати, а гроші відіслати власнику корабля. Таким чином укладені Олегом договори з Візантією започаткували українське морське право, а заодно свідчать про розвиток письменства в древній Русі.

За легендою "Повісті минулих літ", князь київський Олег помер через пів року після повернення з візантійського походу. Причиною його смерті

наче б то став укус змії, яка жила у черепі його колишнього бойового коня. Проте в хроніці арабського хроніста Масуді є розповідь про морський похід київського флоту з 500 лодій з 50-ма тисячами воїнів через Дон і Волгу на Каспійське море в 913 році. Під час цього походу руси розбили військо саманіїдів і протягом кількох місяців опанували всім Каспійським узбережжям. Як стверджує Масуді, лише на зворотній дорозі на обтяжене здобиччю військо русів напали хозари і "побили його велику кількість". Отже, без всякого сумніву можна з впевненістю говорити про те, що такий далекий і складний похід міг організувати лише досвідчений і авторитетний князь-воїн. Виглядає логічним і закономірним бажання князя Русі – України після гучної перемоги над Візантією відновити свій вплив і на Персію. Історик Михайло Грушевський стверджує, що це був останній похід князя Олега. Тож датою смерті цього видатного флотоводця древньокиївської держави найвірогідніше слід вважати 915 рік.

ІГОР
Князь київський

Згідно з хронологією "Повісті минулих літ" князь Ігор заступив на княжий стіл після смерті Олега. Час народження Ігоря, його династичний зв'язок до Олега залишилися для історії не виясненими й досі. Перші історичні повідомлення про походи князя Ігоря починаються з початку 940-х років. З цих, ще достатньо скупих, історичних даних можна зробити висновок, що Ігор був енергійним і здібним князем. Як повідомляє літописець, він був "храборъ і мудръ" і міцно держав у своїх руках штурвал державного правління.

Заступивши на княжий стіл князь Ігор продовжив політику свого попередника, в якій княжому флоту відводилася чи не головна військово-дипломатична місія.

Морські походи князя Ігоря мали широкий міжнародний резонанс, про них писали його сучасники – візантійські хроністи Симеон Льоготет, Григорій і Ліудкранд та арабський хроніст Масуді. За їхніми оповіданнями, в 941 році князь Ігор розпочав війну з Візантією. Причини цієї війни залишилися невідомими. Найбільш імовірною вважають версію, що Візантія знову почала обмежувати Русь в торгівлі та намагалася колонізувати Чорноморське узбережжя русів. В ті часи війна була основним засобом вирішення суперечок. Тож, як і його попередник, князь Ігор вирішив досягти справедливості силою свого флоту під стінами Царгорода. Посадивши на тисячу лодій 40-тисячну дружину, він вийшов з Дніпра і безперешкодно увійшов до Босфорської протоки.

Час для походу князь вибрав зручний: він знав, що візантійський флот і більшість імператорського війська знаходилися на війні з сарацинами. Однак візантійський імператор, завчасно попереджений херсонеським стратегом про вихід в море флоту русичів і навчений досвідом попередніх війн з ними, встиг повернути свій флот до столиці. Тож, коли лодії з десантом русичів увійшли до Босфору, подальший шлях їм перекрив візантійський флот під командуванням патриція Теофана. На озброєнні грецьких брандерів був "ясний вогонь", якого не мали русичі. І це давало грекам велику перевагу в бою. Та князь Ігор бій прийняв. У Босфорі чи на підході до нього відбулася велика морська битва, в якій греки взяли верх над княжим флотом. Відступивши в море, князь Ігор повернув свій флот до берегів Малої Азії і почав пустошити береги Бітинії і Пафлагонії. Поки десантні загони князя там господарювали, візантійський імператор стягнув туди всі свої сухопутні й морські сили. Македонська кавалерія розбила десантні загони русичів, а флотилія Теофана блокувала княжий флот з моря. У вересні відбулася повторна морська битва двох флотів, в якій княжий флот знову потерпів відчутну поразку. Греки своїм "ясним вогнем" (горюча суміш, що нагадувала напалм і не гасилася водою) спалили багато

княжих лодій. Та вночі князь Ігор зумів з залишками свого флоту прорватися крізь блокаду і направився до Керченської протоки – "Батьківщини русів". Весь перехід до Керчі русичі відбивалися від переслідування візантійського флоту і втратили в боях ще багато своїх лодій і воїнів. Полонених русичів греки привезли до Царгорода де, як засвідчують літописці-очевидці, їм відрубали голови. У 944 році між Києвом і Царгородом було досягнуто згоди і укладено нову союзну і торговельну угоду, та вже з більшими обмеженнями для Русі ніж це було оговорено при Олегові. Русь вже зобов'язувалася допомагати імператорові військами та не посягати більше на його володіння у Криму.

Та невдача в поході на Царгород не зупинила військових приготувань князя Ігоря. Вже у вересні 943 року він проводить великий похід на Каспійське море. Союзниками русичів виступили алани (черкеси) та лезгини. Як описав азербайджанський поет Нізамі, русичі, дістався берегом до Дербента, завантажились на кораблі і з моря увійшли в гирло ріки Кури. Рікою їхня флотилія досягла середини Албанії, території нинішнього Карабаху. Розбивши мусульманські війська, князь Ігор зайняв столицю Карабаху - велике і багате місто Бердау і в ньому розмістив свою ставку. За короткий час він фактично опанував всю країну. Через півроку епідемія дизентерії у війську, викликана надмірним вживанням субтропічних фруктів, примусила таки його повернутися на Русь. З багатою здобиччю Русь, як свідчить літопис, "поплила назад, і ніхто не смів перейти їй дорогу". Одружений князь Ігор був з Ольгою, мудрою і кмітливою донькою "од Плескова", "світлого і великого князя". Загинув великий князь Ігор десь після 945 року в бою з повсталими проти нього древлянами в Іскоростині де і був похований. Його дружина Ольга і помстилася древлянам за смерть свого чоловіка-флотоводця, хитрістю захопивши і спаливши їх місто Іскоростинь. Тривалий час там могила князя і зберігалася, але з плином часу була втрачена. За своє недовге князювання Ігор проявив себе талановитим будівничим держави і відважним флотоводцем. Під його управлінням флот древньокиївської держави дістав подальший розвиток і продовжував служити важливим аргументом зовнішньополітичної діяльності князя, направленої на зміцнення древньокиївської держави.

СВЯТОСЛАВ
Князь київський

Правління князя Святослава розпочалося з 960-х років. Великокняжий стіл він прийняв від своєї матері, великої княгині Ольги, а разом з ним і міцну та сильну київську державу. Міцність державного управління та усталеність розвитку київської держави, напевно, і стали причиною того, що молодий Святослав більше бачив себе полководцем чим головою держави. Військовий хист, наслідуваний від батька – князя Ігоря, проявився у Святослава ще в молодих літах. Це був "чистий запорожець на київському столі", характеризує його Михайло Грушевський. Коли князь Святослав виріс і став мужем, розказує літописець, то почав збирати багато хоробрих воїнів, бо і сам був хоробрий і легкий, ходив як гепард і багато воював. Не возив за собою ні возів, ні казанів, не варив м'яса, але, порізавши тоненько чи конину, чи звірину, чи воловину пік на вугіллі та так її їв; не мав шатра, а підстилав на сон конячу опону а під голову клав сідло, і такі ж були його воїни. А як ішов на якийсь край то наперед повідомляв: "Іду на вас!" Як і його батько, свої прагнення з розширення київської держави Святослав спрямував на схід. Його військо в основному складалося із кінноти і флоту, який виконував транспортні функції з доставки княжих десантних полків.

У 964 – 966 роках дружини Святослава воюють на Оці і середній Волзі, підкорюють в'ятичів і завдають фатального удару колись могутньому Хазарському каганату. Святослав взяв штурмом і його столицю Білу Вежу (Саркел), яка знаходилася на перешийку Дона з Волгою. Слідом княжий десант направився в землі ясів і касогів. Підкоривши ці народи, військо молодого князя з північного Кавказу направилося на Волгу і розгромило там волзьких булгар та спустошило Буртасію, країну, що існувала на території сучасної Мордовії. Звідти Святослав переможно повернувся до Києва. Причинами такої великої війни літопис називає намагання Святослава зміцнити залежність від Києва східних земель по ріках Ока, Волга і Дон та здобути вільний прохід до Каспійського моря. Молодий князь добре пам'ятав, що хозари і буртаси майже знищили флот русичів в 913 році, а в 944-му році не пропустили його батька, князя Ігоря, на Каспій. У сучасника Святослава, арабського географа ібн-Хаукаля, є розповідь, що руси після розгрому Хозарського каганату здійснили великий похід до Візантії, а потім через Середземне море до іспанської Андалузії. Правда, хроніст не пояснює, військовий був це похід чи торговий; скоріше останнє, проте сама можливість такого походу свідчить про достатньо високий рівень розвитку вітчизняного флоту в державі князя Святослава.

Подальші плани князя з опанування земель на сході змінила Візантія. Візантійський імператор Никифор Фока для послаблення Болгарії, якій пла-

тив дань, вирішив скористатися з укладеними ще в часи Ігоря угодами з Києвом про військову допомогу і зажадав у Святослава направити військо на болгар. За військову допомогу він послав йому 1,5 тисячі фунтів золота і 108 тисяч червонців. Хороброму, палкому і сміливому Святославу не потрібні були довгі намовляння. Зважаючи на слабкість болгарського царя, Святослав вирішив підкорити Болгарію собі, а з нею і всю придунайську торгівлю. Справа енергійному князю видавалася надзвичайно привабливою. Не гаючись, Святослав обладнав флот і з 60-ти тисячним військом вирушив у похід до гирла Дунаю. Головна битва з болгарами відбулася на Дунаї, під Доростолом, нинішньою Силістрією. За допомогою свого флоту Святослав окупував Дунай і чорноморське узбережжя, частину Болгарії і, захопивши 60 міст, розмістив свою ставку в Переяславці, теперішньому селі Преслав, поблизу Тульчі.

Напад печенігів на Київ та його облога змусили Святослава терміново повертатися до столиці. Та в Києві йому довго не сиділося. Розігнавши степову орду, впорядкувавши державне управління та поховавши в 969 році свою матір, княгиню Ольгу, Святослав знову повернувся до Дунайських справ. За час його відсутності на Балканах ситуація там ускладнилася. В 969 році у Візантії проголосили імператором Цимісхія, який не бажав зміцнення Русі і виступив тепер уже визволителем болгар від русів. При його підтримці болгарське населення повстало і розпочало бойові дії проти київських дружин. Літопис розказує, що спершу Переяславець взяли в облогу болгари та Святослав розбив

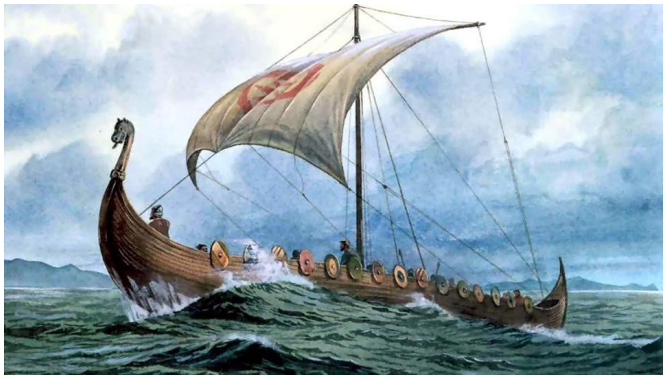

Княжа лодія в морі

їхнє військо й опанував Тракією і Македонією та підійшов мало не до Царгорода. Спроби Цимісхія відкупитися від Святослава успіху не мали – київський князь вірив у свою перемогу. Та візантійський імператор, зібравши військо з усієї імперії, на початку 971 року виступив проти Святослава. Перевага сил тепер уже була у Цимісхія, і князю прийшлося відступати. Закриваючи русам відступ, у гирло Дунаю увійшла візантійська ескадра брандерів з "грецьким вогнем" і облягла Доростол, ставку Святослава. Щоб зберегти свій флот від "грецького вогню", князь наказав витягти свої лодії на берег. Облога Доростола тривала три місяці. Головні бої розгорілися 23 і 24 липня 971 року. Втрати русичів були великі, греки рахують їх у 16 тисяч. Але і грецькі війська танули в жорстоких боях, і вже не мали сил здолати оборону русичів. Тому Цимісхій з радістю прийняв пропозицію Святослава завершити справу миром. За укладеним трактатом, Святослав віддав грекам невільників, зрікався завойованих територій в Болгарії і прав на грецькі колонії в Криму. Окрему угоду було укладено про торгівлю. Візантія забезпечувала княже військо провіантом на зворотну дорогу.

Святослав також зустрівся з Цимісхієм. Імператора вразила простота київського князя. Був він середнього зросту, кремезний і сильний, мав короткий ніс, сині очі, густі брови і виглядав суворо. Був гладко голений, з довгими

вусами і "козацьким оселедцем" на голові. Відзначався від своїх воїнів лише тим, що мав у вусі золотий "ковток". Одежа його була проста, полотняна, як і в його воїнів, разом з якими він гріб веслом. Після завершення переговорів і укладання угод значно поріділа флотилія князя Святослава відпливла з Дунаю до Дніпра.

Підійшовши до дніпровських порогів, Святослав побачив, що береги Дніпра опановані великою печенізькою ордою. Як вважають історики, печенігів на Святослава намовив візантійський імператор. Бажаючи зберегти свої кораблі, князь Святослав відмовився покинути їх з військовою здобиччю і не захотів пробиватися до Києва суходолом, тому і залишився зимувати в Білобережжі. А печеніги, маючи значно більше військо, чекали на порогах, коли княжа дружина вийде з лодій. Весною 972 року князь вирішив пробиватися до Києва через орду боєм, у його війську почався голод. У бою з переважаючими силами печенігів на острові Хортиця князь Святослав загинув. До Києва пробилася лише княжа кіннота з воєводою Свенельдом.

Так закінчив свій ратний шлях князь Святослав, один із найгероїчніших київських князів. Певно є історична справедливість у тому, що через 500 років саме на Хортиці, нижче порогів Дніпра, відродиться українське козацтво – послідовники княжої морської слави, яке й образом своїм нагадуватиме нам князя Святослава.

ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ
Великий князь київський

Князь Володимир Святославович увійшов у історію нашого народу як князь-Святитель, який охрестив Україну-Русь і ввів її в християнську цивілізацію. За його труди на благо рідної землі народ ще за життя назвав його Великим, любив його як батька нації, а після смерті ввів його до лику св'ятих. Діяльність князя і справді була великою. Великою, міцною, єдиною і сильною була при ньому і княжа Русь-Україна. Дружби з Володимиром, його допомоги шукали європейські імператори і королі. Життю і діяльності Володимира Великого присвячено багато творів історичної і художньої літератури. Він є відомою і популярною історичною особою не лише в Україні.

Але, крім великого державного політичного діяча, Володимир Великий був ще й великим полководцем і флотоводцем. Його головні військові походи і перемоги пов'язані в першу чергу з флотом; і київську державу князь зміцнював як морську країну. При князі Володимирі Святославовичі флот динамічно розвивався і займав чільне місце не лише як військова сила. У більшій мірі Володимир використовував флот у справі військово-дипломатичній.

Володимир був третім сином князя Святослава. Народився він близько 955 року. Його матір'ю була Малуша – служанка бабусі, княгині Ольги. Тому Володимира в молоді літа літописець називає "робичичем". Великокняжий київський стіл Володимир зайняв в 979 році після перемоги в семилітній міжусобиці з братами Олегом і Ярополком. З перших днів свого правління молодий князь твердою рукою взявся зміцнювати розхитане міжусобицею державне управління та збирати воєдино землі київської держави. Спочатку він погляд свій спрямував на Захід. На початку 980 років походом у Прикарпаття він повертає зайняті чехами етнічні галицькі землі до Перемишля включно. Потім, приборкавши радомичів на сході, він направляє своє військо і флот на волзьких булгар. У цій війні княжий флот виступає головним транспортним засобом, яким перевозиться навіть кіннота. В 984 році флотилія князя з'являється на Оці, а згодом – на Волзі. Волзькі булгари були скорені, проте Володимир вирішив укласти з ними мирну угоду і направив свій флот на хозар, які після поразки від його батька князя Святослава почали піднімати голову і загрожувати безпеці київській державі. Після цього походу хозари і їх держава назавжди зникли з політичної карти, а натомість на північному Кавказі, на землях нинішньої Кубані, починає формуватися Тмутараканське князівство.

Далі князь Володимир зайнявся південними справами, які відігравали головну роль у першу чергу в торгово-економічних відносинах України-Русі з Візантією. Судячи зі всього, на той час торговий шлях Дніпром занепав і Володимир, для наведення там порядку, в 986 році спорядив похід свого флоту

"на пороги". Літописи не описують конкретні заходи князя на порогах але, як показав час, Володимир поновив торгівельний шлях "із варяг у греки" і забезпечив собі свободу комунікацій Дніпром до Криму і Царгорода. Зусиллями великого князя київська держава перетворювалася на могутню імперію, а Київ – на центр східних слов'ян. Іноземні літописці починають іменувати великого князя київського царем, його допомоги починають шукати сусідні королі й імператори.

Та залишалися не узгодженими відносини з Візантією, яку Володимир небезпричинно вважав винуватою у смерті свого батька, князя Святослава. Нагода улагодити і цю проблему не забарилася, і її надала сама Візантія. У кінці 987 року до київського князя з проханням про військову допомогу звернувся візантійський імператор Василь, проти якого в Малій Азії підняв повстання Фока. Володимир погодився, але виставив умову, щоби імператор видав заміж за нього свою сестру Анну. Не маючи іншого виходу імператор погодився.

За свідченнями арабських літописців ібн-ель-Атіра і ель-Макіна великий князь київський особисто очолив похід свого флоту в Малу Азію. Незабаром княжі дружини і грецькі легіони розбили військо Фоки, а сам претендент в імператори загинув у бою. Однак візантійський імператор Василь, перемігши при допомозі Володимира свого суперника Фоку, виконувати, як він вважав, принизливу для нього обіцянку, не поспішав. Та київський князь мав іншу думку. Чекав своєї нареченої Володимир спочатку в Києві. Вирішення цього питання затягувалося. Щоби заставити імператора дотриматися свого слова, Володимир швидко спорядив флот і сухопутну армію і в 988 році вдарив на Крим. Княжі війська швидко опанували півостровом - берега і з моря облягли Херсонес. Облога тривала шість місяців і місто вимушене було здатися. Володимир урочисто увійшов до головної грецької колонії в Криму. Імператор Василь знову опинився в складній ситуації – вчорашній союзник відібрав у нього кримські володіння та ще й одночасно розгорілося велике повстання проти нього на Балканах. То ж довелося царівну Анну везти до Херсонеса, де Володимир і справив з нею пишне весілля. За руськими літописами, Володимир охрестився в Херсонесі, прийнявши по хресту ім'я Василя, по імені свого тестя – імператора, який виступив його хрещеним батьком. Але інші літописні джерела стверджують, що до Криму Володимир Великий прибув вже охрещеним раніше в Києві та, що у Херсонесі він справив лише весілля з візантійською царівною Анною. Багато з істориків вважають, що хрещення Володимира у Херсонесі дописано в літописи в період анексії Криму Російською імперією в часи Катерини II.

Гривня Володимира Великого

Повернувшись із кримського походу, князь Володимир охрестив і предків українського народу, в житті якого розпочалася ера християнської цивілізації. Отже, хрестив русів, ввів християнство в Русі-Україні князь-флотоводець і українські моряки мають цим пишатися. Враховуючи сьогоднішню російську ідеологему про Херсонес як "колиску православ'я" слід особливо наголосити, що у часи Володимира Великого православ'я як окремої гілки християнства

не існувало, позаяк християнство на той час було єдиним і неділимим. Масове хрещення 988 року мешканців Києва, а згодом інших міст держави князем Володимиром Святославичем стало ключовою подією в історії нашого народу - християнство стало провідною релігією на Русі. Розкол християнства на православних і католиків, виділення їх двох центрів - Риму і Константинополя відповідно, станеться через три десятиліття після смерті Володимира-хрестителя.

Після Хрещення Руси князь, виділивши десяту частину своїх доходів, збудував у Києві величну мурована Десятинну церкву, розпочав активну роботу з розвитку культури й освіти. Свої зусилля Володимир став направляти на вирішення внутрішніх проблем держави, на її зміцнення і згуртування. Князь став піклуватися про простих киян і перестав вести війни з сусідами, розвивав торгівлю і започаткував карбування власних грошей.

Похід на Крим став останнім морським бойовим походом флоту князя Володимира Великого. Але князь постійно зміцнював свої дружини та флот і завжди тримав їх напоготові. В останні роки життя Володимира Великого до кордонів київської держави зі сходу підійшла велика печенізька орда. Але боротьба з нею вже стала справою його синів і онуків.

Помер князь Володимир Великий 15 липня 1015 року в своєму дворі в Берестові і був похований у Десятинній церкві. У XIII столітті Володимира Великого було канонізовано святим, а у Києві зведено йому величний пам'ятник. У період Російської імперії для відзначення військових подвигів у бою було засновано орден святого Володимира з мечами і бантом. Почесно і історично справедливо було б орден великого князя відновити у сучасній Україні як морський орден для відзначення бойових і ратних заслуг військових моряків за зміцнення Військово-Морських сил, оборонного та морського потенціалу України. Цей орден об'єднував би покоління і віки у боротьбі за Україну як велику морську державу.

У Військово-Морських силах у пам'ять про князя-флотоводця і Хрестителя нашого народу на Миколаївській судоверфі закладено сучасний багатоцільовий корвет "Володимир Великий", який має стати головним у серії кораблів і основою корабельного потенціалу вітчизняного флоту, стати надійною обороною країни з морських направлень..

ЗОЛОТОНОША
Воєвода київський

Про керівника київської флотилії Золотоношу в історії збереглося лише одне повідомлення візантійського літописця Скіліди. Воєвода Золотоноша (його ім'я залишилося невідомим) був свояком великого князя Володимира і в 1023 році очолив морський похід флотилії з 20 лодій до Царгорода. Успішно перейшовши Чорне море, Золотоноша у Царгороді заявив, що начебто хоче вступити своїм полком із 800 чоловік на військову службу до імператора. Коли імператору доповіли про бажання прибулих русичів, він наказав спочатку їм роззброїтися, а потім уже вести з ними мову про умови військової служби. На той час служба київських дружин у візантійському війську не була новиною. Військова допомога князя імператору передбачалася цілим рядом міждержавних угод. Та Золотоноша не побажав роззброюватися і, вважаючи, що імператор йому відмовив, спрямував свою флотилію в Мармурове море. В протоці Дарданелли він розбив візантійську ескадру, яка перетнула йому шлях, і не дозволяла висадити десант на берег. Вийшовши в Егейське море, лодії русичів дійшли до острова Лемнос і висадились на нього. Як свідчить літопис, візантійці зуміли оточити на острові полк Золотоноші і, після жорстокого бою, "підступно вирізали його".

Мета і завдання цього походу залишилися для історії невиясненими. Скоріш за все, це був розвідувально-диверсійний похід, який нічого спільного не мав з бажанням русичів служити візантійському імператорові. Золотоноша неодмінно мав мати досвід попередніх морських походів, добре знатися на морській справі і географії морів. Інакше цей похід став би неможливий. Тож, не зважаючи на поразку, маємо всі підстави зарахувати воєводу Золотоношу до видатних флотоводців древньокиївської держави.

ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВОВИЧ
Князь

Володимир Ярославович був сином великого князя київського Ярослава Мудрого і дочки короля Швеції Улофа III Шетконунга Інгігерди (Ірини). Народився він у 1020 році у Києві й виріс при батьковім дворі. Коли йому виповнилося 16 років, батько призначив його князем у Новгороді, де він і правив від його імені.

Князювання в Новгороді, близьке спілкування з варягами в значній мірі сприяло становленню молодого князя як флотоводця. Надійний флот у той час був основним видом сполучень, тож Володимир змалку призвичаївся до флоту і добре знався на морській справі.

У 1042 році Володимир здійснив звитяжний похід на Ям (територію Південної Фінляндії), а наступного 1043 року спільно з норвежським королем Гаральдом III Суворим здійснив морський похід на Візантію. Причинами цього походу стало погіршення торгово-економічних взаємовідносини Києва з Царгородом, занепадання торгового шляху "з варягів у греки", що й викликало зацікавленість у поході і норвежського короля. До того ж у Царгороді побили київських купців, відібрали їхні товари і вбили якогось визначного київського купця. Напевне, ця подія була не першою і характеризувала крайню кризу загальних взаємовідносин Царгорода з Києвом. Аби пристрашити Візантію і домогтися пільг у торгівлі, великий князь Ярослав погодився з порадами варязьких аристократів і відкинув пропозиції мирних переговорів. Правду мав установити меч, і Ярослав проголошує морський похід до Візантії, призначивши свого сина, княжича Володимира, його начальником. Помічником у нього, чи, так би мовити, начальником похідного штабу, був боярин Вишата.

На відміну від попередніх походів України – Русі на Візантію, цей похід описаний сучасниками майже з подробицями. З повідомлень літописців стає зрозуміло, що княжа розвідка працювала оперативно і професійно, вчасно виявила, що Візантія в Царгороді великого флоту не має і до війни не готова. Тож, не гаючи часу, літом 1043 року флот русичів вирушив у похід. Руські полки разом з норвежськими найманцями склали 20 тисяч воїнів, а весь флот нараховував 400 лодій. Руська сила була досить велика і представляла собою серйозну загрозу Візантії.

Флот князя Володимира несподівано появився у Босфорській протоці і став поряд з Царгородом. Відсутність під рукою флоту примусила візантійського імператора Михайла Пафлагонянина послати до Володимира послів з пропозиціями мирного залагодження конфлікту. Але руси, як пише в "Історії України-Руси" Михайло Грушевський, не захотіли згоди й зажадали на глум

у візантійців неможливої контрибуції: з одних джерел – по 1000 статерів на лодію, з інших ще більше – по 3 літри (фунти) золота на воїна. Імператор вимушений був ладнатися до бою і, зібравши все-таки ескадру, сам повів її у бій.

Князь Володимир із своїм флотом стояв в порту недалеко від входу до Босфору і спокійно чекав на візантійську ескадру. Атаку розпочали візантійські трієри з "грецьким вогнем" і запалили ближчі руські лодії. "Грецький вогонь" заставив Володимира вийти в море і відступити. У морі, на горе русам, їх флот спіткав ще й великий шторм, який потопив більше лодій, ніж вся візантійська ескадра в бою. Довелося шукати притулку на березі і розділяти флот на сухопутне військо і флотилію – для всіх воїнів лодій уже не вистачало. Сухопутну дружину із 6 тисяч воїнів очолив боярин Вишата. В цей час поспіло велике грецьке військо і на березі розпочалася велика битва. Княжій дружині довелося прийняти важкий бій в невигідних умовах: висадка десанту з штормового моря велась одночасно із зустрічним боєм з греками. Все ж таки русам, хоч і з втратами, але вдалося відбити атаку греків. Із боями дружина Вишати дійшла до Варни і лише там, у бою з військом імператорського намісника Катальона Веста зазнала поразки і була розпорошена. 800 воїнів разом з Вишатою було взято у полон і відправлено до Царгорода, де більшість з них була осліплена.

Флотилія князя Володимира після шторму направилася до рідних берегів в гирло Дніпра. В морі її наздогнала візантійська ескадра із 34 трієр і суден під командуванням патриція Костянтина Каваллурія. Хід цієї морської битви описав грецький літописець Григорій Кедрин. Флотилія київського князя, підпустивши грецьку ескадру, почала її оточувати. "Греки, втомлені попереднім переходом під час погоні та налякані силою варварських кораблів, кинулися тікати. Але варварські кораблі встигли оточити і заступити затоку, і вихід в море став неможливим. Тоді патрицій Костянтин Каваллурій, воєвода киверотів, сміливо став до бою, але після сильної битви його побили. Потрапили в полон 4 трієри з людьми, і їх всіх повбивали; решту ромейських кораблів море повикидало на мілини, на берег, на скелі і вони побилися, а люди одні потонули в морі, а інших забрали варвари і віддали під меч і в неволю, а ті, що врятувалися, повернулися в табір босі та голі".

Цією перемогою у відкритому морському бою, як виявилося, завершився останній бойовий морський похід княжої України – Русі. Через три роки великий князь Ярослав все ж таки дійшов згоди з імператором Візантії, відбувся обмін полоненими і полонених княжих дружинників було відпущено на Батьківщину. Повернувшись з морського походу князь Володимир продовжив княжити у Новгороді звівши в ньому собор Святої Софії. Помер Володимир Ярославович у Новгороді в 1052 році ще достатньо молодим, на тридцять другому році життя. Поховано його було у ним же збудованому храмі поряд з могилою його матері княгині Анни. У 1439 році Православна церква причислили князя до лику святих. Як свідчить історія, князь Володимир Ярославович був талановитим флотоводцем свого часу і своєю діяльністю як флотоводець вніс вагомий внесок у зміцнення і розвиток княжої України як морської держави.

ІЗЯСЛАВ МСТИСЛАВОВИЧ
Великий князь київський

Ізяслав Мстиславович був онуком великого князя київського Володимира Мономаха. Народився він близько 1090 року і майже все своє зріле життя присвятив невтомній боротьбі за великокняжий київський стіл і об'єднання Русі – України в єдину могутню державу. Один з перших давньоруських князів, якого літописець (Київський звід у складі Іпатіївського літопису) називає "царем".

Як стверджує видатний український історик Михайло Грушевський, "після смерті Мстислава боротьба (міжусобна – *авт.*) йде з надзвичайною силою й завзяттям, особливо загострюючись у середині XII ст. (1146 – 1162). Сили і запал були ще свіжі: Мстиславовичі, молодші Мономаховичі і дві старші лінії Святославовичів... порушували в цій боротьбі небо і землю, бо й було задля чого – Київ ще був дійсно центром не тільки цілої України, а й цілої східної Європи...". У цій боротьбі за Київ князь Ізяслав Мстиславович використовував всі засоби, в тому числі і флот, вірніше, створену ним новітню Дніпровську флотилію. Для цього він модернізував, або, як записано літописцем, "исхитриль лодьи дивно". Створені князем лодії були новим словом у вітчизняному суднобудівництві і не уступали бойовим кораблям візантійців.

Нові лодії Мстислава ходили як під вітрилами, так і під веслами, гребці були повністю закриті бортами судна, а воїни (дружина) стояли на "помості", тобто на верхній палубі, і могли вільно вести бойові дії. Така лодія мала два керма – попереду і ззаду – й могла ходити як вперед, так і назад, чи повертатися на місці. Лодії ці були, за сучасною кваліфікацією, типу ріка – море і, по-суті, представляли собою новий етап у вітчизняному суднобудуванні. Нові бойові кораблі здивували і тогочасного літописця, який із захопленням засвідчив, що "Ізяслав модерно і дивно побудував лодії, гребців у них не було видно, тільки весла у них було видно, а людей не видно, бо лодії були покриті дошками і вої стояли на горі у бронях і стріляли; а керманичів було двоє – один на носі, а другий при кермі, і куди хотіли туди їхали, не повертаючи лодію". Вперше Ізяслав випробував свою флотилію в бою, і доволі успішно, наприкінці квітня 1151 року при обороні переправ під Києвом під час наступу війська князя Юрія Довгорукого (Мономаховича). "Билися, свідчить літописець, наїздили в насадах, брали в полон ці тих, а ті тих – Ізяслав не дозволяв їм перебрести". Князь Ізяслав Мстиславович особисто в цьому бою випробував бойові якості створеної ним флотилії. Флотилія у значній мірі сприяла його перемозі

у боротьбі за великокняжий стіл у Києві. Та, на жаль, у скорому часі, 14 листопада 1154 року, князь Ізяслав помер у віці трохи більше 50-ти років. Перед смертю він оженився на грузинській царівні.

Київський літопис дуже жалкує за ним, титулуючи його "вірним, христолюбивим, славним і великим князем". Літописець записав, що за ним плакала вся "руська земля". Після смерті Ізяслава починається новий етап княжих міжусобиць, який призвів до занепаду політичного значення Києва, а з ним і флоту як роду княжого війська.

РОСТИСЛАВ МСТИСЛАВОВИЧ

Великий князь київський

Ростислав був меншим братом князя Ізяслава Мстиславовича. Народився десь близько 1100-го року. Його зріле життя припадає на період жорстокої княжої міжусобиці за великокняжий київський стіл. У молоді й зрілі роки княжив у Смоленську і в Новгороді, був надійним союзником брата Ізяслава в його боротьбі за великокняжий стіл у Києві. „Людина глибоко благочестива", набожна, начитана і освічена, Ростислав твердо дотримувався сталих традицій та порядку, розглядав Київ як древній традиційний політичний центр України – Русі і робився непримиримим до тих, хто ці традиції хотів змінити чи знищити. Але в боротьбі за збереження усталеної державної системи Ростислав шукав нові методи й способи і був першим, хто підтримав Ізяслава в будівництві нового, сучасного флоту.

У 1151 році Ростислав на чолі флотилії обороняв переправи під Києвом від нападу Юрія Довгорукого. Для оперативного управління лодіями в поході і в бою він ввів "прапорництво", тобто передачу команд на лодії підняттям на княжій лодії відповідного прапору-сигналу. По суті, Ростислав став родоначальником вітчизняної сигнальної справи яка на флоті використовується і досі. В битві на Дніпрі Ростислав вперше виступає в історії як флотоводець.

Після смерті Ізяслава у листопаді 1154 року Ростислав Мстиславович за згоди більшості князів, разом з князем Владиславом вперше займає великокняжий стіл. Літописець стверджує, що кияни прийняли його князем пожиттєво. Перше, що зробив Ростислав, – це здивував киян своєю безкорисливістю, роздавши по смерті Владислава церквам і киянам все його майно. Та князювання Ростислава виявилося недовгим, всього кілька днів. З Києва його витиснув Ізяслав Давидович і примусив податися до Смоленська. Вдруге Ростислав зайняв київський великокняжий стіл на Великдень 1159 року: в Київ увійшов урочисто і, за "Київським літописом", з честю носив гідність великого київського князя. Ставши вдруге великим князем, Ростислав "міцно" взяв владу в свої руки та почав наводити лад у руській землі. В скорому часі в річище його політики ввійшли Чернігів, Рязань, Переяслав, Новгород, Волинь і Галич, а сам Ростислав посів поважний сан "патріарха Русі". Він вимагав від князів "послушання" і, щоб вони мали його „отцемъ собъ въправду", пильно стежив за справедливістю між ними. Він об'єднав княжі сили, зберіг і розвинув флот як головну силу оборони економічних торгівельних шляхів і в першу чергу водного шляху Дніпром.

У 1159 році, в період протиборства Ростислава з Ізяславом Давидовичем, союзник останнього Іван Берладник намовив флотилію "берладників" піти походом з Дністра в Олешки, головний торговий порт на нижньому Дніпрі. "Берладники" захопили Олешки, пограбували там іноземних купців, забрали багато місцевого люду в полон і перекрили торговий шлях "в Крим і греки". Ростислав відреагував оперативно. Флотилія київського князя хутко спустилася Дніпром, волоком обійшла пороги і вигнала з Олешків морських розбійників. Та головні сили флотилії "берладників", провідавши про похід княжого флоту, втекли в Чорне море. Погоня за ними тривала аж до болгарських берегів. Як свідчить автор Іпатіївського літопису, там княжа флотилія наздогнала флот "берладників", відібрала у них полонених, а самих їх побила. Таким чином морські шляхи в Крим і Візантію були відновлені.

У наступному, 1160 році, Ростислав застосував флотилію у битві з військом Ізяслава Давидовича при спробі останнього переправитися через Десну: "билися за Десну завзято,.. в насадах їздячи, і не пустили їх через ріку". Це були останні бойові операції княжого флоту України. В 1161 році Ізяславу Давидовичу вдалося вибити Ростислава з Києва але не надовго, через кілька тижнів Ростислав повернув собі великокняжий стіл. Кияни знову прийняли його з "достохвальною честю".

Міжнародні справи і те, що діялося за кордонами його держави, мало цікавило Ростислава. Як дуже набожний, справедливий і благочестивий князь, він старався всіх мирити і обходився оборонними заходами. З тих же міркувань він відмовив візантійському імператорові Мануїлу допомогти йому в боротьбі з Угорщиною хоча цього вимагали угоди, укладені ще Ярославом Мудрим.

У 1162 році, коли половці осміліли до того, що почали нападати на торгові каравани і грабувати майже околиці Чернігова і Смоленська, Ростислав, не бажаючи війни, "задобрився" з ними і вони відступили в степ. У цьому він був повною противагою своєму старшому брату Ізяславу – улюбленому герою і лицарю "Київського літопису" й особливо своєму прапрадіду – Володимиру Мономаху, який за своє життя взяв в полон 300 половецьких князів, 200 з яких покарав смертю і надовго відбив їм охоту до нападів на Русь. В оцінці "миротворчої діяльності" Ростислава історики майже одностайні: Михайло Грушевський вважає його після Ізяслава "лихою заміною в тих тяжких неспокійних обставинах", а інші – відзначають відсутність у нього дару полководця. Доля істини, звичайно, в цьому є, але все ж таки роки князювання Ростислава були затишшям перед бурею, яку після його смерті вчинить син його противника Юрія – Андрій Боголюбський.

У 1167 році половці, розцінивши оборонні заходи Ростислава за його слабкість, знову порушили торгово-економічні шляхи Києва, розорили купців, що торгували сіллю. Це вивело з рівноваги вже літнього Ростислава і він, нібито згадавши свою бойову молодість, вивів під Канів полки майже всіх руських князів. Але тут знову взяла верх політика старого князя – полки, погрожуючи половцям, простояли під Каневом, поки не пройшли каравани "гречників і залозників". Перелякані половці втекли в степ, каравани спустилися Дніпром вниз, а княже військо повернулося додому. Бажання залагодити конфлікт миром, по-християнськи, у Ростислава було завжди найпершим. Чи не з тих

часів у нас з'явилося прислів'я: "Кров людська – не водиця, проливати не годиться?". Помер великий князь київський Ростислав Мстиславович 14 березня 1167 року поблизу Смоленська, повертаючись з Новгорода до Києва.

У Новгороді він примирював свого сина Святослава з новгородцями і, відчувши неміч і занепад сил, поспішив додому. Перед смертю він хотів взяти постриг і податися в Печерський монастир святого Феодора. Повертаючись дорогою назад, Ростислав гірко дорікав своєму священику-духівнику за те, що не дав йому зробити цього раніше. Згодом Ростислав Мстиславович був зарахований до лику святих.

Доля розпорядилася так, що Ростислав Мстиславович став останнім князем – флотоводцем флоту княжої України. Після його смерті розпочався черговий етап княжих міжусобиць, а з 1197 року у цій боротьбі Київ втратив значення єдиного політичного центру, і відповідно, головної бази кораблебудування та княжого флоту України – Русі.

Проте, як показав подальший розвиток історії, погром Києва та спалення київських верфей в 1197 році суздальським князем Андрієм Боголюбським, ще не означали загибелі флотської справи в Україні – Русі. Її флотський центр, якби передбачаючи наступ нової доби у військовій історії України, перебазувався ближче до Чорного моря, на нижній Дністер, в галицьке Пониззя.

ЮРІЙ ДОМАЖИРИЧ
Воєвода київський

Завзята, напружена і кривава боротьба князів за володіння Києвом призвела до знекровлення колись могутньої Київської держави, зниження її військового потенціалу і, як наслідок, до поразки від монголо-татарських орд, які наступили зі сходу. Після смерті Ростислава Мстиславовича княжі міжусобиці розгорілися з новою силою. Князям було вже не до флоту і морських походів, і Київ, як центр кораблебудування і морська база, втратив своє давнє значення. Проте, морська справа в Україні не вмерла. Базування флоту перемістилося на південний захід, в так зване галицьке Пониззя, на середній і нижній Дністер.

Княжі війни між собою в XII столітті породили новий прошарок у суспільстві – вигнанців, якими ставали вигнані силою з своїх уділів колишні князі, бояри, воєводи, їхні сім'ї, інші місцеві урядовці та їхня челядь. Як у XI столітті місцем перебування таких князів без земель була Тмутаракань, так у XII столітті таким місцем стала Берладь – територія від Дунаю до Дністра. Місцевих поселенців стали називати берладниками. Михайло Грушевський характеризує їх як волоцюг і неприкаяних людей, та це, напевно, не зовсім так. Берладь в XII столітті виступає як популярна придунайська княжа волость і з 1146 року вже мала своїм князем Івана Берладника, брата галицького князя Володимира – Івана Ростиславовича. У своєму Пониззі "берладники" організували достатньо сильну військову організацію, основою якої стала їхня флотилія, вірніше, добре організований флот, який відстоював інтереси не лише своєї волості, а й всієї української землі.

Це підтверджує Галицько-Волинський літопис, у якому описано бойовий похід цього флоту в 1223 році проти монголо-татар на річку Калку. Командував цим флотом воєвода Юрій Домажирич. Про цього воєводу в древніх літописах інформації залишилось зовсім мало. Знаємо лише, що він в кінці XI століття був галицьким боярином і воєводою князя Мстислава Мстиславовича Удатного і його тисяцьким у Перемишлі. На початку XII століття Юрій Домажирич служить воєводою у князя Василька Романовича. Враховуючи, що в ті часи княжа міжусобиця захопила і галицьких князів, Юрій Домажирич мав би бути у вирі їхніх військових дій, в яких отримав багатий бойовий досвід. Із поразкою своїх князів він опинився у вигнанні, тобто вигнанцем, і перебрався в галицьке Пониззя. Там, на нижньому Дністрі, серед таких-же вигнанців-берладників він очолив військовий флот, який підтримував тісні стосунки з дружинами молодого князя Данила Галицького. Підчас смертельної небезпеки, яка нависла над Руссю від навали монголо-татар, флот берладників разом з об'єднаним військом руських князів виступив на захист рідної землі. Вигнанці галицькі, розказує літопис, рушили по Дністру і вийшли в море, човнів у них

було тисяча. Воїнів на них, напевно, було не менше 40 тисяч. Далі флот увійшов у Дніпро і, піднявшись до порогів, став біля гирла річки Хортиці, на броді поблизу Протолчів. Із своїх човнів Юрій Домажирич створив в сучасному розумінні понтонний міст, яким переправив всі княжі війська через Дніпро. Спішившись, галицькі десантники приєдналися до полків молодого князя Данила Галицького і в подальших боях йшли в авангарді княжих військ.

Судячи з тих подій, воєвода Юрій Домажирич був досвідченим флотоводцем і воїном, добре володів ситуацією і, на відміну від більшості князів, добре знав бойові можливості монголо-татарського війська. Коли передові татарські загони прийшли до Дніпра "подивитися на руські човни" і втекли від перших бойових зіткнень з руськими воїнами, то більшість князів сприйняла їх легковажно. Лише воєвода Домажирич заперечив їм, що татари є добрими стрільцями, ратниками і воїнами. Та князі застережень воєводи не сприйняли. 23 травня 1223 року всі руські сили перейшли Дніпро по човнах, як по мосту "не замочивши і ноги". Першу битву княжі полки виграли, але в головній битві 31 травня через неузгодженість княжих дій були розбиті. Рештки руських полків відступили до Дніпра і переправилися на правий берег по тих же човнах галицького флоту. Зразу ж по переправі, аби не дати монголо-татарам можливості скористатися переправою і продовжити переслідування княжих військ, човни були спалені.

Після битви на Калці воєвода Юрій Домажирич губиться в історії. Але організований ним морський похід, його поради князям по організації битви і особиста участь у битві на Калці свідчать, що він був видатним флотоводцем свого часу, великим воїном і щирим оборонцем рідної землі. Цей воєвода зі створеним ним флотом продовжив бойові традиції і морську славу княжого флоту в цей важкий для України – Руси час. Врешті, завдяки галицькому флоту княже військо було врятоване від повного розгрому. Це була остання бойова акція флоту княжої України – Русі, яка завершила собою добу княжого флоту нашої країни.

Монголо-татарська навала не знищила флоту галицьких вигнанців. Монголо-татарські війська хана Батия не робили спроби підкорити флот "берладників", місця їх базування осталися осторонь маршрутів походу їх війська у Європу та зворотно. Князі "берладників" не їздили до хана за ярликами на княжіння і в умовах залежності руських князів від орди, зберігали свою незалежність і свободу дій. Історики справедливо вважають, що в умовах залежності України – Русі від Золотої орди Берладь перетворилася на Січ XII століття, а берладники стали попередниками запорозьких козаків. Саме там, на Дністрі, знаходяться витоки Запорожжя і козацького флоту України. Флотські і морські традиції княжої України виявилися настільки міцними, що стали основою і опорою тривалої національно – визвольної боротьби українців. У військово-політичних умовах початку XV століття, коли загроза із підкореного Оттоманською імперією Кримського ханства перетворилася в загрозу існування українського народу, вони відкрили нову добу нашої морської історії – добу козацького флоту України.

Частина друга

ФЛОТОВОДЦІ КОЗАЦЬКОГО ФЛОТУ УКРАЇНИ

…Ми сини отців наших,
то маємо любов до пам'яті їхньої
і кажемо про них,
що вони були силою нашою.
"Ратна пісня"
Велесова книга

ГЛИНСЬКИЙ
Богдан Федорович
Князь, Гетьман
українського козацтва

Князь Богдан Федорович Глинський належав до старовинного князівського роду, історія якого ведеться з часів княжої України. Рік народження князя остався невідомим. В останні десятиліття XV століття (1488–1495 рр.) він був черкаським старостою, намісником великого князя у Черкасах, а у 1495-1497 роки – намісником путивльським. Це зобов'язувало його організувати оборону українсько-литовської держави з півдня і нести за неї особисту відповідальність. В українську історію він увійшов як "козак Мамай", різноманітні портрети якого прикрашали світлиці українців протягом століть. Мав, напевно, крім військового і музичний хист, бо завжди зображався, крім коня і зброї, з кобзою в руках.

У ті далекі часи, після смерті Великого князя Литовського Вітовта, Велике князівство Литовське в протистоянні з Польщею і Московщиною значно ослабло, і стримати турецько-татарську експансію з півдня сил уже не мало. Могутнім ударом Оттоманська імперія відібрала у Литви Хаджибей (сучасна Одеса), Білгород, Чорноград, Очаків і все Чорноморське узбережжя. У 1482 році союзник Москви кримський хан Менглі-Гірей за намовою московського царя Івана III сплюндрував українські землі від Прикарпаття до Чернігова гірше, ніж орди Батия, розгромив Київ і забрав у полон більше 100 тисяч українців. Лінія кордону татарами була відсунута від Чорного моря до лінії Канів – Черкаси – Вінниця – Кам'янець. Далі відступати було вже нікуди. Уцілілі від погрому українці, втративши родини і не маючи державного захисту, почали самостійно створювати козацькі загони, які люто мстили татарам за напад, а своїй шляхті – за допущений погром.

Перші козацькі формування виглядали як самостійні партизанські загони і підпорядковувалися лише своїм отаманам. Враховуючи руїну, вчинену татарами, і постійну небезпеку з Криму, Богдан Глинський вирішив використати козацтво, що набирало сили, для оборони староства і придати йому відповідну військову організацію на базі свого Черкаського гарнізону. Це йому в повній мірі вдалося, бо з 90-х років XV ст. в історії вже фіксуються козацькі дії, за якими стоїть спільний задум і організація. Новий похід кримський хан організував у 1492 році. І яке ж було його здивування, коли передові загони донесли до нього звістку про те, що йому, ханові, дорогу в Україну перейшло якесь військо. Хан сміливо атакував його, але через кілька годин бою змушений був втікати в степ і відбиватися від переслідування козаків до самої переправи через Дніпро. Перша перемога окрилила козаків і піднесла славу князя як

оборонця рідної землі. Хан повторив похід наступного року ще більшими силами, але отримав ще більшу поразку і змушений був тікати уже до самого Дніпровського лиману. Безкарність агресивних сусідів України почала минати.

Князь Богдан Глинський добре розумівся у військовій справі. Своє урядове місто Черкаси він перетворив у добру фортецю та головну українську військову базу. Від назви цього міста українців у скорому часі стали називати "черкасами". Ця назва, яка у більшості випадків відноситься до українських козаків, часто зустрічається у московських і кримських архівних документах, а відтак і стосовно до всієї України.

Герб Глинських

У ті часи турецький флот повністю панував у Чорнім морі і, не маючи там ніякого противника, використовував Дніпро, Буг і Дністер як власні водні артерії. На турецьких галерах яничари разом із татарами спокійно ходили десантами в глиб України, грабували її і плюндрували, а козацькі загони могли лише спостерігати за ними з берега. Князь Богдан Глинський намірився покласти цьому край, бо турецькі галери підходили аж до Черкас і вище по Дніпру. Для протидії в Черкаському гарнізоні було створено невелику річкову ескадру із десятка чайок і поставлено до них охочих до морської справи козаків. Хто командував цією першою козацькою річковою ескадрою, на жаль, історія свідчень не залишила, напевно, сам Богдан Глинський. Але вже в серпні 1492 року кримський хан відчув її силу – під Тягинею, в низов'ях Дніпра, козаки взяли на абордаж турецьку галеру з якої визволили невільників. Не маючи протидії, хан вимушений був вперше жалітися великому князю Литовському Олександру на дії "черкас" і козацької ескадри.

Ця перемога є історичною уже тим, що громом козацьких морських гаківниць і фальконетів (малі гармати, що встановлювалися на чайках) проголосила українському народові і світу, що морська слава княжих дружин не вмерла, не затоптана татарськими ордами, що морські лицарі в Україні не перевелися і стали на захист народу у найважчі для нього часи. Козацький флот зростав, а разом з ним росла бойова майстерність отаманів-флотоводців, школою яких стали бої з султанським флотом. Історія зберегла нам імена перших отаманів морських походів Карпа Масла з Черкас, що уславився взяттям Очакова, Яцька Білоуса з Переяслава та Андрушка із Брацлава. Їхніми спільними зусиллями була змінена військова ситуація на півдні України. Богдан Глинський об'єднав воєдино їх зусилля.

У 1493 році в ситуації, в якій ще недавно перебували козаки, опинилися самі татари. Глинський разом із "царевичем Уздемиром" ходив походом на Низ, здобув і зруйнував новозбудоване Менґлі І Ґераєм місто Очаків, забрав у ньому "30 тисяч алтинів" грошей, і людей ханських частково побив, а частково забрав у неволю. Тоді ж було пограбовано московського посла Суботу, що їхав до Криму з Валахії. Нападників Глинського хан називав "козаками черкаськими". У 1494 році, спостерігаючи за швидким ходом козацької ескадри вниз Дніпром, ногайські татари нічого не могли з нею вдіяти. Осипаючи дніпрові води стрілами та гасаючи берегами на конях і погрожуючи козакам кривими

шаблями, татари були безсилими. Козацька ескадра під коругвами князя Богдана Глинського знову йшла курсом до Очакова, турецький гарнізон якого і гадки не мав, яка доля чекає його невдовзі. Вдарившись десантом, козаки Глинського з ходу взяли розгублене місто і фортецю. Турецький гарнізон було знищено вщент, татарські загони розсіяні по степу. В Очакові вперше було звільнено сотні невільників, яких татари ще не встигли продати в рабство. З під Очакова козаки переможцями повернулися до Черкас. Ця перемога значно піднесла авторитет козацтва в народі. Українці побачили в козаках своїх надійних оборонців, відчули, що і власними силами можуть успішно боронитися. Під Очаковом, цим старим українським містом, князь Богдан Глинський переконався, що козацтво зі своїми чайками є тією силою, що складе основу могутнього українського війська. І не помилився. У часи, коли Литва, Польща і Московська держава всіляко запобігали перед Оттоманською Портою і намагалися відкупитися від неї у першу чергу Україною, князь Глинський власними силами і на власний розсуд відкрито став на оборону рідної землі.

4 серпня 1500 році Богдан Глинський у битві над Ведрошею потрапив в полон до московитів поблизу Путивля. Однак перебував він у полоні, мабуть, не довго, бо ще двічі, у 1502 і 1504 роках, під його проводом черкаські козаки успішно штурмують турецьку фортецю Тавань на Дніпрі. Це була гучна заява світу про народження великої військової сили українців, здатної на героїзм і самопожертву. Був він одружений з княжною Марією Заславською і мав сина Володимира.

Як склалася подальша доля князя – не відомо. За деякими повідомленнями помер родоначальник козацького флоту, козацький князь і перший їх Гетьман-флотоводець в полоні у Московському царстві у 1509 або 1512 роках. Якщо це дійсно відповідає історичній правді, то Богдан Глинський став першим українським Гетьманом-в'язнем московських острогів.

Богдан Глинський не мав офіційного гетьманського чину, але був таким визнаний серед козацтва і народу. Його авторитет і любов до нього в Україні витримані віками. Перші значні перемоги козаків під командуванням князя у битвах "на водах" варті того, щоб ми говорили про Богдана Глинського як про одного з перших козацьких флотоводців.

Богдан Глинський був істинним проводирем козацтва, яке вперше згуртував в організовану силу і направив на захист Вітчизни. Він першим дійшов висновку, що для успішної боротьби з Портою необхідний флот, і зробив перші кроки для відродження морської слави княжої України-Руси: створив річкову ескадру, яку сам і водив у походи. З тих часів козацтво і флот стали неподільними. Тож було б цілком справедливо, якби набережну в Черкасах прикрасив пам’ятник відродженню морської слави України. Незалежна Україна, як велика морська держава, мала би гідно вшанувати історичний подвиг і військові зусилля князя Богдана Глинського, першого флотоводця і морського лицаря України козацької доби. Було б цілком справедливим щоби один з бойових кораблів ВМС України носив ім’я цього видатного українського князя і і першого козацького флотоводця.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ДМИТРО ІВАНОВИЧ - БАЙДА

Князь,
Гетьман Війська Запорожського

Навесні 1559 року до Стамбулу, столицю Осяйної Порти, надійшла тривожна звістка від самого кримського хана: північні кордони мусульманської імперії в небезпеці, на Дніпрі і його притоках Ворсклі і Пслі козаки будують бойові кораблі, ворожі Криму війська зосереджуються для нападу на турецькі фортеці Азов і Очаків. Розуміючи небезпеку свого становища, кримський хан Девлет-Гірей просив у султана військ і допомоги оттоманського флоту. У той же час султанський Диван отримав інформацію про військові приготування "Дмитрашки" на кордоні Кримського ханства від Сулеймана, бея Вульчитрина, та комендантів турецьких фортець Кафи й Азова. "Дмитрашкою" турки глузливо називали українського князя, Гетьмана низових козаків Дмитра Івановича Вишневецького, єдиного противника їхньої імперії, що наважився зазіхати на оттоманські володіння тоді, коли непереможні армії "султана султанів" не мали собі рівних на полях битв.

Хто ж він був, цей лицар української землі, що виборюючи волю для свого народу, стривожив самого турецького султана, що став всенародним улюбленцем, батьком народу і увійшов в історію під іменем Байди, Байди – Вишневецького як засновник Запорізької Січі і українського козацького флоту? Дмитро Іванович Вишневецький походить з роду литовського князя Гедиміна, родовід якого ведеться від древньоруських князів. Коли народився Вишневецький – не відомо. Відомо лише, що він був старшим з 4-х синів князя Івана Вишневецького від його першої дружини Анастасії Семенівни, яка була донькою Семена Олізаровича (Олізарія) та княгині Острозької, сестри князя Костянтина Острозького. Дід Дмитра — Михайло Вишневецький-Збаразький, разом з його батьком, дядьками Федором і Олександром, брали участь у Вишневецькій баталії. Каспер Несецький називав його батьками князя Олександра Вишневецького та його дружину Скорутянку.

В історичних документах ім'я Дмитра Вишневецького вперше згадується 1545-му році під час ревізії Крем'янецького замку. Наступна згадка за 1548 рік: набіг на землі Очаківського замку, котрий перебував під владою Високої Порти. В "Реєстрі шкод" за період з 14-23 жовтня 1548 р., 1 серпня — 6 листопада 1549 р. як найбільших нападників на володіння турків в Північному Причорномор'ї записано брацлавського старосту Богуша Корецького, старосту барського Бернарда Претвича, сини гетьмана Миколая Сенявського Ієронім (Ярослав, Ярош), Миколай, ... князь Д. Вишневецький. У 1550 році польський король Жигимунд II Август призначив Дмитра Вишневецького Канівським і Черкаським старостою і він став відповідальним за безпеку з півдня

всієї правобережної України. Судячи зі всього, Байда з молодих літ знався і перебував серед козаків, бо у тому ж 1550 році його обирають їхнім Гетьманом. А Гетьманом будь кого з козаків не обирали, він мусив у походах довести свою спроможність організувати військо до бою, вміти керувати ним в бою, бути грамотним і мати відповідну освіту.

У 1552 році Вишневецький силами своїх козацьких загонів збудував на острові Хортиця, на Дніпрі, за порогами, першу козацьку фортецю – Січ, а на річках Ворскла і Псьол, подалі від можливих татарських набігів, перші верфі для будівництва "байд" – бойових козацьких чайок. Із таких човнів Вишневецький і організував першу козацьку українську флотилію, якою ходив бойовими походами по Дніпру та Дону, Дніпровському лиману й Азовському морю. Тричі штурмував Азов, брав приступом Перекоп, Очаків, Керч, Аслан-Кермен та Кафу. Дмитро Вишневецький, як канівський і черкаський староста і володар величезних маєтків на Кременеччині, став основним захисником південних кордонів Великого князівства Литовського від нападів з Криму. Його зв'язки з козаками, що гуртувалися окремими загонами по Україні, відомі з 1540 року. Перебуваючи між козаками і відчуваючи постійну загрозу нападів кримських татар, Вишневецький зв'язує свою долю з козацтвом, згуртовуючи його в значну військову силу. Для цього він впроваджує в життя давню ідею колишнього старости Дашковича спорудити на Дніпрі фортецю, постійне укріплення в низов'ях Дніпра, яке б служило міцною опорою для всього козацтва України. За задумом князя, козацтво за наявності власної військової бази, могло б перетворитися із звичайного військового чинника на значну військово-політичну силу, з якою б рахувалися сусідні держави та монархи.

У Вишневецького були вірні і надійні помічники, що вже мали досвід баталій "на воді". Ними були козацькі отамани Ісачко з Брацлава, Карпо Масло та Іван Держко з Черкас, що не лише перемагали окремі турецькі галери а й, наприклад, в 1545 році з Лиману здобули Очаківський замок. Турецький султан тоді нарахував втрат на 97 тисяч аспр. Ось з такими отаманами і їх козаками князь вирішує будувати фортецю на Хортиці і звідти вибиратися в Чорне море. І дійсно, те, чого не міг зробити польсько-литовський уряд, виконав український князь, Гетьман козаків Дмитро Вишневецький. Князь мав неабиякий дипломатичний хист і харизму "залізного" лідера серед козаків і народу. У 1552 році на острові Хортиця за Дніпровими порогами він завершує будівництво першої козацької фортеці з постійною козацькою залогою. В народі вона дістала назву Запорозька Січ, і їй судилося відіграти видатну роль в історії українського народу.

Спорудивши і упорядкувавши Січ, Вишневецький звернувся до польсько–литовського короля з проханням допомогти йому озброєнням і запасами в боротьбі з Кримом. Король боявся зачіпати султана, тому українського князя не підтримав. Це, напевно, і стало причиною його розриву з королем, бо вже наступного 1553 року він протягом шести місяців веде переговори з представниками султана. В Стамбулі Байду зустріли прихильно, проте підтримати його плани боротьби з підлеглим султану Кримом не могли і не бажали. На початку 1554 року князь повернувся в Україну і продовжує задуману справу. У березні 1556 року Дмитро Вишневецький і без королівської підтримки власними силами здійснює свою першу військову операцію проти Кримського ханства. Скориставшись сутичкою між Московським царством і Крим-

ським ханством, князь заручається військовою допомогою царя Івана Грозного і переходить разом зі своїм військом під протекцію московського царя. За це отримав у володіння російське місто Бельов. Разом з московським загоном Вишневецький захопив Аслан-Кермен, напав на турецьку фортецю Очаків, в якій взяв великий турецько-татарський полон. Незважаючи на відносний успіх цієї операції, вона мала надзвичайне значення і стала переломним моментом між стосунками українського козацтва, Польщі, Московської держави, Оттоманської імперії та Кримського ханства. Розгніваний нападом Вишневецького на Крим та військовими приготуваннями його козаків, кримський хан Девлет-Гірей з ордою в травні 1557 року напав на Хортицю. Військо кримського хана облягало козацьку фортецю протягом 24 днів, але взяти її так і не спромоглося. Хан змушений був відступити, як засвідчує лист самого Байди, "з великим соромом". Через чотири місяці Девлет-Гірей знову, але вже не сам, а за допомогою корпусу турецьких яничарів та молдавського війська протягом чотирьох місяців штурмував Січ і знову невдало – запорожці вирвалися з оточення.

У січні 1558 року починається Лівонська війна. У зв'язку з тим, що кримський хан виступив союзником Литви, московський цар Іван Грозний попросив Вишневецького здійснити похід на Крим. Український Гетьман заганяє кримську орду в Крим, бере штурмом Аслан-Кермен і Перекоп. Кримська орда, що сто років безкарно палила Україну від Галича до Чернігова, заганяється запорожцями за Перекоп і вперше та назавжди уступає козакам дніпровські поселення й степові улуси від Бугу до Дону.

Дмитра Вишневецького можна по праву вважати організатором українського професійного військового флоту. Він же і випробував його в битвах з ворожими силами. Для штурму Аслан–Кермена і Очакова його козацька ескадра бойовими чайками-байдами спускалася вниз Дніпром і проводила бойові операції в Дніпровському лимані. Всі козацькі бойові "байди" були озброєні гарматами і пристосовані до тривалих походів.

Запорозька флотилія складалася з гребно-вітрильних суден, прозвані в народі "чайками", вони вміщували до 70 козаків-десантників. Будувалися великими морськими і меншими, річними. Козаки за своїми функціями відповідали сучасним морським піхотинцям. За Вишневецького козацька флотилія свої бойові операції проводила по Дніпру та Дніпровському лиману, а також в Азовському морі, атакувала Азов і Керч, тобто лише прокладала шляхи до Чорного моря, опановувала морську справу та набирала досвіду флотського похідного життя. А збудована Вишневецьким Січ стала першою в Україні військово-морською базою. Збудовані на Пслі і Ворсклі бойові судна направлялися до козацької фортеці на Хортиці, де готувалися до походів та боїв.

Вишневецький вперше вводить для свого війська клейноди, тобто військові відзнаки: булаву, бунчук, печатку, литаври, які стали символом військової незалежності і влади, а також організовує січову канцелярію. З тих пір Запорозька Січ стала морською фортецею України, а морські походи флотилії козацьких чайок прославили козацтво як оборонців українського народу. Та й ім'я Байда, з яким Дмитро Вишневецький увійшов в історію України, походить від слова "байда" – козацький човен. І до сьогодні в Україні та на Кубані в селах і у станицях так називають човни.

Турецькі архіви дають змогу точно задокументувати тогочасну діяльність Дмитра Вишневецького. "Реєстри важливих справ" містять копії всіх указів, виданих Великим Диваном та особисто султаном. Таких документів, що стосуються діяльності Дмитра Вишневецького з червня 1559 року по липень 1565 року налічується майже півсотні. Це підкреслює особливе значення, яке надавала Осяйна Порта військово-політичній діяльності українського князя і козацького Гетьмана. Чотири турецьких документи від 2 липня 1559 року згадують про атаку, здійснену "Дмитрашкою і невірними" на фортецю Азов. На цей раз напад 10-тисячного сухопутного загону і флотилії Вишневецького, крім гарнізону Азова, відбивали Ногайська орда та турецька флотилія із шести галер та десятка каліт. Цей напад, хоч і був відбитий, викликав велику тривогу в Стамбулі.

Вперше передовий турецький форпост, що зв'язував Стамбул з Астраханню і Туркестаном, давній "шовковий шлях" та пункт доставки в столицю Порти продовольчих запасів і невільників опинилися під загрозою. В Стамбулі почався голод. За повідомленням Алі-Реїса, адмірала турецького флоту, у вересні того ж року Вишневецький вдруге взяв в облогу Азов, а його ескадра здійснила атаку на Керч, де, витримавши бій з турецькою ескадрою, відступила на Дон. У листопаді ж, як сповістив Велику султанську раду кримський хан, Вишневецький здійснив напад на Таманські землі та на місто Кафу. Цей напад супроводжувався ще й повстанням черкесів. По завершенні цього походу Вишневецький відбув до Москви з задумом організувати спільний, ще більший похід на Крим. Та через голод в країні, втягнутій у затяжну війну з Литвою, московському царю Івану Грозному було вже не до Криму. Навпаки, цар сам попередив Стамбул про наміри свого колишнього союзника "Дмитрашки". Така вдячність царя стала причиною розриву українського князя Дмитра Вишневецького з Москвою. У 1561 році князь повертається в Україну і литовсько-польський король знову поновлює його в усіх званнях і вертає йому відібрані раніше маєтки.

Свій останній похід проти Оттоманської Порти Дмитро Вишневецький здійснює в 1564 році на Молдавію. Під час походу він занедужав. Хворий і безпорадний, він був зраджений волоськими воєводами, захоплений ними і доставлений султану в Стамбул. Від пропозиції відмовитися від Христа і прийняти іслам він відмовився. За хронікою Мартина Бєльського, козацького Гетьмана після нелюдських мук скинули з фортечного муру на гак в фортеці Галаті. Так, на древніх, ще візантійських, мурах у Стамбулі героїчною смертю загинув український лицар, князь і козацький Гетьман Дмитро Іванович Вишневецький - Байда. За легендою, "висів він тут на гаку три дні, проклинаючи султана і Магомета", за що розлючені яничари врешті застрелили його з лука.

Є щось від долі Ісуса Христа в біографії Байди-Вишневецького. Ісус загинув за гріхи людства. Байда загинув в нелюдських муках за те, що не відмовився від Христа, від волі і рідної землі як того вимагали турки. В Україні й інших краях ходило багато легенд відносно його героїчної смерті, одна з них лягла в основу славної народної пісні про Байду-козака.

Дмитро Байда-Вишневецький увійшов у історію як організатор Запорозької Січі, національного, народного війська і флоту, як перший козацький гетьман, що вів міжнародну діяльність. Він перший проголосив світу про наявність в українців флоту, продемонстрував всім його бойову спроможність і

силу та загартував в бойових походах. З того часу з козацтвом почали рахуватися у сусідніх землях як з визначною силою, яку корисно було сусіднім державам мати на своєму боці. Походи Вишневецького відсунули татарські орди від Дніпра за Буг і до Дону. Відтоді ця територія, згодом закріплена Універсалом польського короля Баторія, стала називатися "вольностями Війська Запорозького Низового" та перетворилася у вільну автономну козацьку республіку і стала тим фундаментом, який через віки проявилася проголошенням незалежності України.

Порівнюючи військові приготування Оттоманської імперії проти українського гетьмана з приготуваннями, які проводила Осяйна Порта проти своїх європейських противників – Венеції і Священної Римської імперії, стає зрозумілою вся глибина небезпеки, яку становили для Стамбула походи українського князя. Вони загрожували не лише володінням Кримського ханства, а й, власне, володінням Порти на Чорноморському узбережжі. Масова мобілізація у восьми турецьких бейликах, звернення до збройних сил Молдавії та армії кримського хана – це були виняткові заходи і єдиний випадок в історії Порти того часу. Султанський Диван спрямував свої дії не проти держави, а проти окремої особи, названої найбільшим ворогом Оттоманської імперії, особи, що завдавала ударів у найуразливіше її місце – на північних володіннях Оттоманської Порти. Це і є міжнародне визнання організатора та лідера українського козацтва Байди-Вишневецького, справді незалежного як від турецького султана, польсько-литовського короля, так і від московського царя. Він служив їм лише до тих пір, доки вони підтримували його дії та інтереси очолюваного ним українського козацтва.

Прах гетьмана Байди-Вишневецького скоріш за все хорониться десь на дні Босфору. Тож українські моряки, проходячи протокою, віддавайте шану пам’яті засновнику козацького флоту, на традиціях якого розвиваються сучасні Військово-Морські сили Збройних Сил України. І прикро, що фрегат "Гетьман Байда-Вишневецький", який будувався у Керчі, так і пішов на злом недобудованим. Є надія, що з часом ім'я засновника флоту України таки появиться на борту бойового українського корабля.

САМІЙЛО КІШКА
Гетьман Війська Запорожського

Біографія козацького гетьмана Самійла Кішки є одною з найславніших сторінок боротьби українського народу проти чужоземного поневолення і варта великого пригодницького роману. Самійло Кішка є одним з найвеличніших козацьких героїв, що з молодих літ присвятив своє життя обороні України. На жаль, історія не залишила нам достеменного портрета цього героїчного гетьмана. З народних дум та переказів знаємо, що Самійло Кішка народився близько 1530 року у шляхетній родині в Каневі, був невисокого росту але кремезним і фізично розвинутим. Отримав достойну освіту. Козаки любили свого отамана, який козакувати почав ще змолоду: з 1550 року брав участь у походах Байди-Вишневецького. В тих походах Кішка набув великого бойового хисту, завзяття і достатньо високий авторитет серед козацтва, і не випадково після загибелі Вишневецького його у 1564 році обирають Гетьманом на Січі.

На той час татарські орди вже були відкинуті запорожцями за Буг і Дон, загроза турецько-татарських походів на Україну не зменшувалася. Турки почали активно зміцнювати свої фортеці на Дніпрі і чорноморському узбережжі. Литва ж і Польща нічого не робили для захисту українського населення. Ставши Гетьманом, Самійло Кішка взявся продовжити справу свого попередника і в першу чергу досягти того, що не встиг зробити Дмитро Вишневецький – відкрити запорожцям шлях до моря. З досвіду колишніх козацьких походів Самійло Кішка знав, що перемога над татарами і турками найбільш імовірна тоді, коли напад здійснюється несподівано. На його думку, ударами з моря було можливим успішно локалізувати татарські рейди в Україну, а завдяки ударам в середину імперії, в серце Осяйної Порти, успішно протистояти туркам в їхніх намаганнях навічно закріпитися на українському узбережжі Чорного моря. Козаки радо підтримали свого гетьмана, бо саме з моря, з турецьких галер-каторг, з приморських турецьких міст їм чувся стогін своїх братів-невільників, які сподівалися на визволення лише від запорожців. Самійло Кішка модернізував козацькі байди і з тих пір вони увійшли в історію і український фольклор як чайки. Козацькі чайки при Самійлі Кішці робилися довжиною до 25 метрів і шириною до двох метрів. Днище чайки видовбували зі стовбура дерева, до якого прикріпляли опруги, тобто шпангоути, на які нашивали дерев'яні борти. Днище забивалося дошками, і під такою палубо зберігалися харчі і зброя. На чайці встановлювали до 15 – 20 пар весел, вітрило та 4 малі гармати – фальконети, які могли стріляти у різних напрямках. Упродовж бортів чайку обв'язували очеретом, що надавало їй впевненої плавучості та охороняло борти від куль і стріл. Така чайка брала в похід 40-70 козаків екіпажу.

Зібравши ескадру чайок, Самійло Кішка вперше вийшов у Чорне море в 1567 році і протягом двох років регулярно штурмував з моря кримське місто

Козлов та придунайські міста Ізмаїл, Кілію, Білгород та Очаків, громив турецькі галери в морі. Поголос про ці походи та втрати турків були такими, що вже в 1568 році турецький султан грозився Польщі великою війною, а для припинення козацьких походів у Чорне море направив до Очакова регулярний османський флот.

Розлючений морськими походами запорожців турецький султан у 1568 році підтягує до Очакова регулярний флот, погрожуючи польському королю великою війною, якщо той не приборкає "шалених" козаків та їхнього ватажка. Переляканий Сигізмунд II Август видав наказ про баніцію (оголошення поза законом) козаків, де вимагав, щоб запорожські козаки "зійшли з Низу", тобто залишили Січ, оселилися біля прикордонних замків, записалися до реєстру на королівську службу і воювали лише там, де їм накажуть воєводи чи старости. За це польський уряд обіцяв запорожцям високу платню. Більше того, польський король призначив над козаками старшим коронного гетьмана — шляхтича Яна Бодовського. Частина козаків погодилася на пропозицію короля і їх з того часу стали називати реєстровими козаками. Самійло Кішка остався з рештою своїх козаків на Січі, котрих стали називати низовими, і між ними вперше виникла ворожнеча. Однак Гетьману незабаром вдалося таки добився від польського короля Сигізмунда III Вази скасування баніції, що привело до визнання низового козацтва, а козацтва в цілому як суспільного стану в Україні.

Вирішивши політично-суспільні питання, Самійло Кішка знову звернув увагу своїх січовиків на Чорне море, де панував турецький флот. Боротьба козацьких чайок з важко озброєними турецькими галерами у морі була надзвичайно тяжкою і нерівною. Турки володіли не лише галерами і великими гарматами. За ними був і великий досвід морських походів і перемог. Тактика ж морського бою козацького флоту народжувалася в кривавих боях, в перемогах і поразках. Про це свідчить і доля самого гетьмана Самійла Кішки. В одному з походів у 1573 році ескадра Самійла Кішки зазнала поразки від турецького флоту, а сам Гетьман потрапив у полон до турків і був прикутий ланцюгом до весла на галері. "Хотів плавати в Чорнім морі – плавай досхочу", – глузували з гетьмана яничари.

Цілих 26 років продовжувалася тяжка неволя українського флотоводця, організатора перших морських походів українських ескадр козацького флоту. Та каторга не вбила в серці Гетьмана любові до рідної землі, козацької наснаги і жаги до боротьби за волю. Народна дума через віки донесла до нас, як Самійло Кішка, вже постарілий і посивілий, зробив неможливе – підняв повстання на тюрмі-галері, визволився сам, визволив братів-невільників і щасливо прибув на захопленій галері на рідну Січ. Це сталося 1599 року. У думі розказується, як біля Тендри Гетьман Скалозуб мало не потопив галеру Кішки, прийнявши її за ворожу. Так, при таких обставинах, зустрілися в поході молодий і посивілий в неволі старий Гетьмани – флотоводці. У цей же рік запорожці запрошують Самійла Кішку на Січ і вдруге після загибелі в поході Скалозуба обирають Гетьманом. Самійло Кішка одразу ж взявся організовувати великий похід у Чорне море, рятувати братів-запорожців, які напередодні разом з Гетьманом Скалозубом зазнали в поході поразки і потрапили в турецьку неволю. Перебуваючи в Києві на честь свого визволення з турецької неволі Самійло Кішка збудував церкву Миколи Доброго, яка збереглася і до сьогодні.

За переказами і народною думою помста Самійла Кішки туркам була страшною. У зустрічному морському бою запорожці знищили турецьку ескадру і поруйнували турецькі міста на південному березі Чорного моря. Вперше сягнули шаблею запорожці тих далеких міст і вже більше ніколи, здавалося б, внутрішні турецькі міста Трабзон і Синоп не почувалися в безпеці. Похід завершився успішно, хоча Скалозуба знайти не вдалося. З походу Самійло Кішка повернувся на кількох турецьких галерах з визволеними невільниками та великою здобиччю. Це був останній морський похід запорожців під керівництвом Самійла Кішки. Успішний похід в Чорне море примирив низових козаків з реєстровими, зміцнив славу старого Гетьмана: наприкінці 1599 року та в 1600 році Гетьман проводить успішні військові походи в Молдову проти волоського воєводи Михайла Хороброго, який підняв руку проти польського ставленика, молдавського господаря Ієремії Могили. У тій непростій військовій ситуації сам польський король Сигізмунд III з великим коронним гетьманом Я. Замойським запросили у Самійла Кішки допомоги Війська Запорожського Низового.

Обговоривши ситуацію в Коші, Самійло Кішка в листі до короля від 1 липня 1600 року виставив умови, за яких запорожці можуть бути готовими прийти на допомогу польському війську. Умови стосувалися у першу чергу скасування сеймової заборони *(«баніції» -проголошення козаків поза законому 1596 р. – авт.)* для реєстрового козацтва, встановлених після повстання 1596 року, повернути запорожцям вольностей "котрі їх предки користувались спокійно, шануючи надання покійного короля Стефана», скасувати "незносні кривди" від польських урядовців, припинення репресій проти козацьких родин, видати військову платню та наданню козацькому війську "знаку – себто корогви його королівської милості, щоб під тим знаком могли ходити...". Польський уряд вимушений був погодитися і 16 липня 1600 року Самійло Кішка вирушив з військом з Січі до Молдови. В жовтні того ж року молдавська кампанія успішно закінчилася, але вже розпочиналася Лівонська війна на півночі Польщі – шведський регент Карл захопив Естонію і восени 1600 року вже воював у польській Лівонії. Тож знову виникла потреба у козацькому війську. У січні 1601 року був зібраний польський Сейм і Гетьман Самійло Кішка у листі до польного гетьмана Станіслава Жолкевського рішуче повторює вимоги козацтва. Сейм, хоч і не повністю, та задовольнив вимоги Гетьмана: зняв баніцію, гарантував захист козацьких родин, повернув столицю реєстрового козацтва – Трахтемирів українському козацтву.

Герб Самійла Кішки

Зусиллями гетьмана запорозьке козацтво було поставлене на міцний матеріальний і юридичний ґрунт. Перед українським козацтвом появилася перспектива збільшення козацького реєстру, бо без козацької сили вже не міг обходитись і польський король, особливо у війні зі шведами. Тож після затвердження сеймом та польським урядом і королем кредитів на війну, Гетьман Самійло Кішка в 1601 році все ж таки вирушив на Лівонську війну допомагати полякам. Там Гетьман особисто водив у бій своїх козаків. Лівонський похід був важким, козаки терпіли від голоду і холоду, вимушені були існувати на

контрибуції з місцевого населення. Як свідчить лист С. Кішки до Я. Замойського, 18 січня 1602 року козаки збунтувалися і погрожували командування побити камінням. В одному з боїв під містом Феліним *(нині м. Вільянді в Естонії – авт.)* взимку 1602 року славний флотоводець і лицар України Гетьман Самійло Кішка загинув зі зброєю в руках. Як і належало козацькому лицарю, він загинув у бою славною козацькою смертю, про що свідчить Баркулабівський літопис: "Там же того Самійла убито, а поховано у Києві". Історики М. Грушевський, М. Драгоманов, Д. Дорошенко, П. Куліш та інші доводять, що найбільш ймовірним є поховання Гетьмана Самійла Кішки у київській церкві Миколи Доброго, яку він сам і збудував. Козацьке військо повернулося в Україну лише навесні 1603 року. За іншою версією, оплакавши тяжку втрату, козаки з великою шаною перевезли тіло Гетьмана до його рідного Канева і поховали за козацьким звичаєм – під залпи гарматного салюту, на горі Старий клад, яка пізніше дістала назву Чернеча гора. У спогадах сучасників про Тараса Шевченка є згадки, що у свою останню подорож Україною Кобзар не раз висловлював побажання бути похованим на Чернечій горі, бо там "лежить Самійло Кішка".

Гетьману Самійлові Кішці належить видатна сторінка в історії вітчизняного флоту. Він перший флотоводець, який відкрив козацькому флоту шлях в Чорне море і опанував чорноморський район плавання, вдосконалив і пристосував козацьку чайку до морських походів, створив тактику бою козацької ескадри з турецьким флотом та тактику штурму морських фортець. Йому випала важка доля і велика слава ще за життя. Він дав козацтву такий потяг до моря, який потім, протягом віків не змогли знищити ні турецький султан, ні польський король, ні російські царі. У великого вчителя були й гідні учні. Серед найвидатніших – Фока Покотило, Григорій Лобода, Петро Сагайдачний...

ФОКА ПОКОТИЛО
Кошовий отаман Запорожської Січі

Фома Покотило, відомий ще як Хома Покотило, чи Фесько, свій перший відомий морський похід здійснив під керівництвом гетьмана Самійла Кішки у 1572 році. Невдача морської експедиції в Чорному морі та поразка ескадри Самійла Кішки і його полон турецьким флотом в 1573 році лише переконали майбутнього кошового у необхідності інтенсивних морських походів і зміцненні своїх позицій у Чорному морі. До того ж за козацьким лицарським законом їм належало визволяти своїх побратимів з бусурманської неволі.

У 1574 році Фоку Покотило обирають кошовим отаманом Війська Запорожського Низового і він того ж, 1574 року, очолює похід в Чорне море під час походу козацького Гетьмана Івана Свірговського з козацьким військом на допомогу господарю Молдови Івоні скинути турецьке ярмо. Тож перед козацькою ескадрою Покотила стояло нове для козацького флоту завдання – взаємодіючи з сухопутним військом не допустити турецький флот до участі в Молдовській кампанії. За цим задумом, Фока Покотило здійснив рейд турецькими придунайськими містами – Ізмаїлі, Кілії і Білгороду. Спільними діями з суші та моря козаки разом з молдованами успішно розгромили турецькі і татарські війська.

Одночасний виступ козаків морем і сушею, за єдиним задумом досягти єдиної мети, був чудовою демонстрацією козацького воєнного мистецтва, є історичним у процесі розвитку козацької військового професіоналізму. Він свідчить про значний ріст козацької військової тактики і стратегії. І не випадково ця блискуча перемога козаків у Молдові водночас лишила Осяйну Порту цілої підневільної країни. Таким розвитком подій був надзвичайно збентежений султан Селім II. Тож для порятунку престижу Порти він вимушений був направити в Молдову величезну 200-тисячну армію, а в Чорне море – турецький флот. Такої сили козаки з молдованами витримати не могли. Польща і Литва зі страхом спостерігали за подіями в Молдові і ціпеніли від жаху великого турецького походу. Але козаки вважали за велику ганьбу покинути молдован у лиху годину. Флотилія Фоки Покотила зійшлася в бою з турецьким флотом у гирлі Дунаю, а козацько-молдовські сухопутні війська – з турецьким військом під стінами Кілії. Бій був жорстокий, ніхто не хотів поступатися. Всі до одного козаки флотилії Фоки Покотила загинули лицарською смертю, виявивши відчайдушну хоробрість в боротьбі за віру Христову православну, показали Європі союзну вірність і зневагу до ворогів. За тою битвою в Україні складена народна пісня, в якій розповідається, як бусурмани відтяли Свірговському голову і як за козаками "вся Україна сумувала".

Героїчною смертю в цьому морському бою загинув і відважний флотоводець Фока Покотило. Його прах хорониться десь у гирлі Дунаю. Два роки він

самостійно проводив блискучі морські походи і покрив запорозькі хоругви великою славою, зміцнив силу і авторитет козацького флоту України. Для боротьби з козацькою ескадрою Фоки Покотила турки вперше в своїй історії знарядили цілий флот.

Історія залишила мало біографічних свідчень про життя цього відважного українського моряка. Ми не знаємо, коли і де він народився, з якого роду походить. Але безумовним фактом є те, що бойова діяльність кошового отамана Фоки Покотила є яскравою сторінкою історії вітчизняного флоту.

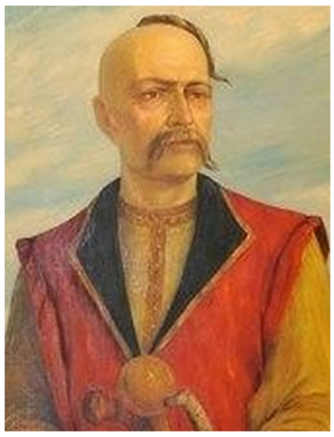

БОГДАН РУЖИНСЬКИЙ
Князь,
Гетьман Війська Запорожського

Богдан Ружинський, як і Дмитро Вишневецький, походить із роду значного українського шляхтича князя Гидиміновича. Існує думка істориків, що князі Ружинські походять від Коріятовичів. Коли народився майбутній гетьман не відомо, на Запоріжжі він з'явився на початку 70-х років XVI століття і мав свої власні рахунки з османами. Під час одного з їх походів в Україну вони напали на його маєток на Волині, вбили матір, а молоду дружину взяли в полон. Про це співається в одній з кобзарських дум:

"Ой Богданку, запорожський гетьмане,
Та Чому ж ти ходиша в чорнім оксамиті?
"Гей, були, ж у мене гості, гості татарове,
Одну нічку ночували;
Стару неньку зарубували
А милу собі взяли".

Прибувши на Січ, Ружинський у скорому часі виявив себе завзятим козаком, добрим товаришем і хорошим воєнним організатором. На Січі його поважали за гострий розум, відвагу, простоту у відношенні з козаками і не останнє значення мав і княжий титул. У козацькій масі його звали не інакше як Чорний Богдан чи Богданко, з цим іменем він увійшов в народні думи і історію. В 1575 році козацька рада обрала князя Гетьманом низових козаків.

Гетьман Богданко більш відомий в історії як Гетьман, що домігся у польського короля Баторія козацької реформи 1576 р. і видання королівського універсалу про права і вольності козацькі, а також закріплення за Січчю відвойованих у татар територій - від Бугу до Дону, та міст – Чигирина і Трахтемирова. Ці території увійшли в історію під назвою „Вольностей Війська Запорожського", і стали своєрідною автономною козацькою республікою під управлінням Коша – козацького уряду.

Спершу польський король Стефан Баторій грамотою від 20 серпня 1575 року видав Універсал, яким надав козакам 20 миль нових земель разом з містом Трахтемирів та яким ствердив за Військом Запорозьким усі володіння, які козаки відвоювали в татар. Затим Універсалом від 26 серпня 1575 року король надав запорізьким козакам з Гетьманом Богданом Ружинським та кошовим отаманом Павлюком за заслуги в боях проти бусурманів додаткові "вольності" за те, що спинили напад на Україну та Польщу і перші відбивали татарські орди,. В Універсалі Стефана Баторія визначалося: "Його королівська милість, за вказані пункти, а саме за вірну й хоробру лицарську службу, якою запорозькі козаки знищили сильні варварські війська, поклали кінець їхній спразі на християнську кров, зупинили їхні безчесні грабіжницькі напади на Польську

корону та Україну й закрили їм входи на Україну й Польщу, а також усі їхні незліченні наглі напади на християнські країни хоробрими грудьми відбили, в нагороду за цю службу запорозькому козацтву до зимівників виділяється місце для їх покалічених ворогом товаришів там де вони бажають: запорозьким козакам на нижньому Дніпрі — місто Трахтемирів разом з монастирем та перевозом, крім того їхнє старе місто Чигирин і також землі вниз по Дніпру від Трахтемирова до Чигирина й далі до степів, які вже їм належать, ці всі землі разом з містечками, селами та хуторами, які там лежать, разом з місцями для лову риби на берегах Дністра й ін. промислами, а також старе запорозьке місто Самар разом з перевозом та землями на нижньому Дніпрі, а саме: від невеликої річки Орел і вниз по Дніпру до Кримських степів і до Пасовиськ ногайців і далі через Дніпро, від лиману Дніпра й Богу до Очакова, що їм уже давно належали крім Очакова, і також далі вгору по річці Бог до річки Синюхи й від самарської Землі через степи до річки Дін, де ще запорожці під Гетьманом Прецлавом Лянцкоронським свої зимівники мали — надаю в довічне користування". Універсал Стефана Баторія став історичним документом на підтвердження автономних прав і свобод українського козацтва і на Січі його шанували і берегли особливо пильно протягом століть.

Видачі королівського універсалу чередував великий і видатний, не бачений досі, похід козацького сухопутного війська і флоту у 1575 році на чолі з Богданом Ружинським у татарські степи, Крим, Чорне море під час якого Гетьман зробив те, чого не могло досягти польське королівське військо: випалив татарські улуси і, визволяючи невільників, а за кримськими архівами "завдавав татарам нелюдських мук".

Розпочався цей похід з битви на Микитинській переправі через Дніпро у місці, де Буг впадає в Дніпро, в районі нинішнього Миколаєва. Історик Стрийковський зазначає, що у цій битві татарські сили досягали 110000 воїнів, у ній брали участь сім татарських ханів, Білогородська і Добруджівська орди та черкеси з П'ятигір'я. Гетьман посадив п'ять тисяч козаків на чайки під командуванням військового осавула Нечая, які після битви на переправі вийшли в Чорне море і, очікуючи на Гетьмана, блокували з моря Козлов і Кафу. Сам гетьман вирушив з військом суходолом. Сучасники цю першу визначну козацьку звитягу описали докладно, з цих описів можемо вже виявити козацьку тактику бою в степу та взаємодії сухопутних сил з флотом. Переходячи степ, Гетьман бився з усіма татарськими ордами, що зустрічалися на його шляху. Бої розтяглися на величезному просторі від Дністровського лиману до Перекопської (Орської) фортеці), на якому козацькі полки атакувала орда між Кучугурами Кінбурськими й Дарієвим мостом. У нападі були задіяні всі татарські орди під орудою Девлет І Гірея. Війська Гетьмана йшли чотирма полками: табір і резерв були в середині, артилерію розставлено по всіх фалангах, так, що вона могла навсібіч завдавати удару противникові. "Щойно кримчаки напали, Гетьман відкрив стрільбу зі всіх гармат, яка йшла понад годину; ворожі панцерні й кіннота атакували з фронту й їх розбито ратищами: коли розвіявся дим, скрізь були тільки купи полеглого татарського війська. Татари почали відступ до лиману, розтягнувшись по обидві сторони Дарієвого мосту з Кінбурнської коси на Перекопський степ. Гетьман рушив до мосту й верху лиману й, відрізавши значну частину татарського війська, послав на них кінний резерв; вони відтіснили ворожі війська до затоки й частину перебили, а частина

потопилася. Татари з іншої сторони намагалися прийти їм на допомогу, але вода й козацька стрілянина не дозволили їм".

Це була козацька відповідь татарам на вдалий для них похід на Волинь весною 1775 року, коли вони взяли в полон і вивели в Крим 55 340 бранців, 150 000 коней, 500 000 худоби і 200 000 овець. Кримський хан, судячи з усього, нападу козацького війська, яке зовсім недавно розігнав, та ще його вторгнення в свою країну не очікував. Однак за напад на Волинь прийшлося йому нести плату не королю, а козацькому Гетьману. Розбивши 110-тисячне татарське військо на Микитинській переправі через Дніпро і взявши Перекоп, гетьман спрямував своє військо до Кафи яку взяв штурмом з моря і берега. Козацьку флотилію очолював військовий осавул Нечай. Від Перекопу, військовим ладом козацьке військо підійшло до Кафи, яку запорожці обложили з сторони гір та моря і провело генеральний штурм. За короткий час Кафу було взято, всіх татар знищено, тільки 500 узято в полон. Щоб узяти Бахчисарай та Козлов, Гетьман дав наказ обходити гори, але біля р. Салгир козаки зустріли ханських послів із проханням замирення та дорогими подарунками. За укладеними умовами, татари звільнили всіх християн з неволі, дістали від татар 713 бранців. З величезними трофеями та славою Гетьман повернувся в Україну, а війську на чайках на чолі з військовим осавулом Нечаєм наказав іти до османським міст, що торгували руськими бранцями, напасти на Трапезунд і Синоп і звільнити полонених християн. Унаслідок цього походу розбито 110 000 війська та практично було підкорено кримську орду, зруйновано основні міста :Кафу, Трапезунд і Синоп, що торгували українськими бранцями та важливу фортецю Перекоп. Цей похід став причиною універсалу польського короля Баторія Війську Запоріжському, бо саме у запорожцях король побачив надійний заслін королівства з півдня.

Наступного 1576 року козацький флот Ружинського пройшовши через вдерлося з берега і моря в турецьку Анатолію, дійшло до Босфору, форсувало його і пройшовши узбережжям Болгарії і сучасної Румунії, взяло штурмом Кілію, де помстилося за гетьмана Свірговського. По суті, запорожський Гетьман своїми силами підкорив Крим. Своїм походом він зірвав турецько-татарський похід на Поділля, а ударом по лівобережних улусах унеможливив татарам ще й похід орди на Московську державу. Крім цього він розгромив орду, яка спішно поверталася в Крим з походу на Москву. Впоравшись на суходолі, Богдан Ружинський взявся відновлювати козацький флот, який сильно потерпів у попередніх битвах з турками в Чорному морі під час успішних походів на до берегів Кавказу, Малої Азії і Балкан.

Гетьман Богданко провів і першу реформу козацького війська. Гетьманською резиденцією став Трахтемирів з монастирем, там створювався військовий шпиталь для поранених козаків, козацьке військо розділив на полки по імені полкових міст, які очолили полковники. На Січі урядував Кошовий отаман, своєрідний начальник козацького уряду, роль якого виконував Кіш.

Після славної перемоги не лише над Кримом, а і над османами, слава Гетьмана Богдана Ружинського досягла не лише королівського двора у Варшаві, а й столиць Європи. Його вважали захисником Європи і християнства, в ньому побачили надійний захист від османських загроз. Тож польському королю Баторію не залишилося нічого іншого як визнати автономію козацького війська. Князь став справді народним лідером в Україні. Однак перебувати в променях ратної слави гетьману прийшлося недовго. В період, коли головні

козацькі сили були зв'язані походами на Молдову і в татарські степи, турки з татарами зуміли відновити і значно зміцнити свою дніпровську фортецю Аслан-Кермен і вона знову стала великою перешкодою козацьким морським походам. За прикладом Вишневецького, Богданко вирішив звільнити шлях до моря. У 1576 році Богдан Ружинський взяв Аслан-Кермен в облогу і козаки заклали міни під фортечні мури. При черговій спробі підірвати кам'яні стіни одна з мін не спрацювала. Гетьман вирішив особисто перевірити причину і у цей час міна вибухнула, Гетьман загинув на місці. Козаки жорстоко помстились за смерть свого Гетьмана і князя. Зрівнявши з землею Аслан-Кермен, козацька ескадра вийшла в море і дійшла до стін самого Стамбула. Попаливши його околиці, вона в боях захопила кілька турецьких галер і понищила анатолійське узбережжя з болгарським включно. Автор "Історії Русів" повідомляє, що цей похід продовжив і переможно завершив кошовий отаман Нечай, ескадра якого налічувала 100 козацьких чайок.

Гетьман запорожського козацтва Богдан Ружинський прожив недовге, але героїчне і звитяжне життя, і, як флотоводець, покрив козацькі корогви звитяжною ратною славою. Він першим добився автономії козацтва, створив суто національне українські військо і флот, проклав йому курс в море. З його військової і дипломатичної діяльності розпочався процес відродження державності України.

НЕЧАЙ
Кошовий отаман Запорожської Січі

Розквіт військової слави флотоводця козацького флоту військового осавула Нечая припадає на 1570 – 1580 роки. Вперше прізвище осавула Нечая згадується в архівних хроніках 1575 року, як командира козацької флотилії, що з Чорного моря забезпечувала похід в Крим Гетьмана Богдана Ружинського. На жаль, ім'я його, як і рік та місце його народження, звідки походить осталося в історії козаччини не відомим.

За наказом Гетьмана п'ять тисяч козаків на сотні чайок під командуванням військового осавула Нечая добряче пошматували орду під час битви на Микитинській переправі на Дніпрі, а затим вийшли в Чорне море і блокував Кафу. Як засвідчує автор "Історії Русів", Нечай у цьому бою поводився настільки продумано і вміло, що коли військо Гетьмана підійшло до Кафи, місто вже було заблоковане не лише з моря, а й з боку гір. І Кафа - цей проклятий від кількох поколінь українців ринок невільників – після недовгого штурму перейшла до рук козаків. Понад 500 полонених стали вільними. Увесь гарнізон фортеці козаки винищили, вважаючи, що работоргівці не мають права на полон. Далі Нечай збирався блокувати й Козлов. Але поблизу річки Салгір, в районі десь нинішнього Сімферополя, Ружинського з військом перестріла велика делегація, яка від імені хана попросила їх не йти на Бахчисарай і взагалі припинити похід – виняткова як для тих часів подія. Вже не українці, а самі татари в себе дома просили про мир! А щоб улагіднити козаків, кримчаки повернули їм усіх полонених християн, які на той час були в Криму. До того ж, піднесли багаті дарунки. Маючи 713 визволених бранців, Гетьман вирішив, що своє завдання він виконав і може вертати в Україну.

Зваживши на велику кількість визволених невільників та багатий відкуп, Гетьман Богданко направився на Січ, звелівши своєму флоту йти визволяти побратимів з неволі в Трапезунд і Синоп. Військовий осавул Нечай рановранці взяв курс з Козлова до Синопа. Оцінюючи цей морський похід, слід особливо наголосити, що навіть сучасний військовий флот вимагає відповідної підготовки і майстерності для такого походу. І сьогодні найсучасніші технології мореплавства не завжди гарантують йому безпеку в Чорному морі. Тож важко навіть уявити, як військовий отаман Нечай після жорстокого бою в Кафі й виснажливого переходу в 400 км на веслах зважився на похід до турецького узбережжя. Але похід відбувся і він занотований у архівних документах. Давні хроніки вказують, що через добу козацька ескадра вдерлася спочатку в Синоп, в це "місто кохання", а потім заволоділа й Трапезундом. У цих портах відчайдушною атакою козаки потопили турецькі кораблі, розгромили

берегову охорону та визволили велику кількість невільників, серед яких виявилось чимало запорожців. У цьому поході моряки козацького флоту виявили себе справжніми морськими лицарями, витривалими і досвідченими моряками, для яких смертельна небезпека і морська стихія стали способом їхнього життя. Поповнивши свою ескадру захопленими турецькими сандалами, заповнивши їх звільненими невільниками та посадивши за весла полонених яничар, Нечай благополучно повернув свою флотилію на Січ.

Удари козацького флоту в середину Турецької імперії, куди європейці не могли сягнути й думкою, явили його Європі як силу, спроможну протистояти мусульманській експансії. Тож не дивно, що польський король Стефан Баторій, намагаючись відтягти турецькі сили з Дунаю, вже сам просить козаків здійснити похід до берегів турецького Кавказу. Розробляючи цю операцію, Гетьман удався до тактики, якої дотримувався в минулому поході на Крим. Перш ніж вирушити з Січі суходолом, він посадив близько 3 тисяч козаків на чайки і наказав не підпускати ворогів з моря. В 1576 році у морський похід вирушила козацька флотилія із трьох тисяч українських морських піхотинців, яку знову очолив осавул Нечай. Цей похід став однією з найблискучіших бойових операцій козацького флоту взагалі. Визволення бранців з татарського полону кожен з козаків мав за святий обов'язок і не зважав ані на ризик, ані на втрати. Бранці ж, знемагаючи в турецько-татарському полоні, твердо вірили, що не сьогодні-завтра надбіжать козаки і визволять їх з чужинець кого полону. І козаки справді надбігали і сушею, і морем, і визволяли своїх бойових побратимів і земляків.

Відповідно до поставленого Гетьманом Богданком завдання, стрімким переходом з Дніпровського лиману через відкрите море козацька ескадра з'явилась біля гирла Кубані. Крейсуючи там, вибила турецький флот з Керченської протоки, потім пішла рейдом по Кавказькому узбережжю. Турки там козаків не чекали. Десантом з моря Нечай бере штурмом одну за одною турецькі фортеці, що стояли на місці нинішніх Туапсе, Сухумі, Поті і Батумі. Знаючи, як нечаївці "люблять" Трапезунд та "кохаються" в Синопі, Стамбул, отримавши повідомлення про козацький рейд чорноморським узбережжям, направив туди підкріплення. Та Нечаю і цього разу пощастило взяти на абордаж турецькі галери, а штурмом з моря Трапезунд і Синоп. Захопивши на стінах фортець чимало гармат і озброївши ними захоплені там же турецькі судна та посадивши на них визволених невільників, зміцніла флотилія Нечая направилася до Босфору. Окуривши димом стамбульські мури та наробивши там переполоху, ескадра Нечая пройшлася ще й болгарським узбережжям. До самого гирла Дунаю Нечай зі своїми морськими піхотинцями громив турецькі фортеці. Тут йому стали в нагоді важкі турецькі галери, які він вів у своєму авангарді. Останнім чорноморським турецьким містом, яке впало під Нечаїв бунчук, була Кілія.

В описуємому поході Нечая найдивовижнішим було те, що його флотилія зуміла переможно перейти вздовж усього анатолійського узбережжя, стаючи при цьому до морських битв з османськими кораблями та раз у раз висаджуючи десанти. А військо Ружинського громило османські поселення на суші. Флотилія Нечая проти турецького флоту діяла так успішно, що незабаром захопила чимало турецьких великих вітрильних кораблів, і козацьке військо пересіло на захоплені в турків кораблі, на яких і переправилось до болгарського узбережжя.

Тривалий похід ескадри Нечая Чорним морем був першим в історії козацького флоту бойовим походом по всьому чорноморському узбережжю. Не лише для Польші, а й для Європи, та й для самого Стамбула він став незвичайним. У цьому поході Нечай виявив себе не лише відважним і мужнім флотоводцем. Він довів всім, що українські козаки є досконалими моряками, прекрасно знають географію і лоцію Чорного моря і по праву в ньому домінують. За бойовими підсумками Нечая зміг перевершити лише Гетьман Петро Сагайдачний. Бойовий рейд ескадри Нечая був на межі людських можливостей – в суцільних боях на морі і на березі, фактично всередині самої Османської імперії козацька ескадра пройшла непереможно і продемонструвала світові, що грізна Осяйна Порта не така вже і непереможна. Саме після цього походу турецькі султани втрачали сон при звістці, що українські козаки вийшли в Чорне море. Врешті, походи Нечая наочно спростовують незграбні спроби деяких далеких від морської справи істориків довести, що українські козаки не мали морської практики і не вміли користуватися і воювати на великих кораблях. Без захоплення важких турецьких галер, без уміння ними управляти та використовувати їх у бою рейд Нечая, звичайно, таким звитяжним би не видався. А турецькі галери Нечаю довелось таки спалити. Частину під Очаковом, інші – під Аслан-Керменом.

Бойовий рейд Нечая Чорноморським узбережжям справив на польського короля, сейм і суспільство надзвичайне велике враження. Учасники походу стали національними героями не лише України, а і Польщі. Якщо раніше поляки грозили козакам за морські походи всіма карами небесними, то цього разу всіх учасників походу нагородили привілеями, чинами і подарунками. Річ Посполита уміла шанувати подвиги коли це було вигідне полякам. Скупі історичні хроніки розповідають, що слава Нечая досягла Варшави - столиці Речі Посполитої, і була не менша за славу Гетьмана Богдана Ружинського. Після цього походу Нечай був обраний Кошовим отаманом на Січі.

Тривалого миру з татарами не вийшло, бо Осяйна Порта, ведучи війни на Балканах, заставляла Крим постійно турбувати Річ Посполиту. Тому 1583 року кримські татари знову напали на Україну, цього разу на Лівобережну. На Полтавщині, в районі Опішні й Котельви вони захопили в полон кілька сотень українців. Козаки рушили навздогін за ордою, але не встигли і вона втекла в кримські степи. У відповідь Гетьман реєстрових козаків "дав секретний наказ запорозькому кошовому Нечаєві примножити свої човни до можливого числа і наготувати їх та військо своє в потайну експедицію". Кошовий виконав наказ Гетьмана, і той, прибувши на Січ, посадив на човни три полки реєстрових козаків, звелівши їм іти до Кафи. Тільки цього разу флотилією командував уже не талановитий козацький адмірал Нечай, а полковник Карпо Перебийніс. Та це вже інша історія.

Десятиліттями, з надією, що не відродиться, колонізаторами нищилась морська слава України. Та вона, як купина, виявилась незнищенною. Із залишків козацьких архівів знаємо, що Нечай завершив свою флотську службу Україні і, найвірогідніше, життя Кошовим отаманом Війська Запорозького Низового. Кошовий отаман Нечай виявив себе справжнім адміралом козацького флоту України. На жаль, ні козацькі, ні польські архівісти не залишили, (а може, не зберегли чи знищили спеціально?) хроніку життя цього відважного морського лицаря України. Ми, його нащадки і послідовники, не знаємо навіть його імені, звідки походить, де навчався та чи мав сім'ю. Не знаємо, коли

помер та де його могила. Певно, була розрита єкатерининськими яничарами під час останнього руйнування Січі. Можливо, славетний полковник Данило Нечай, один із сподвижників Богдана Хмельницького, і є його нащадком? В особі запорозького адмірала Нечая наша Україна, наш флот мають особливо талановитого флотоводця, що на межі XVI – XVII століть прославив Україну як морську країну на всю Європу, а Чорне море перетворив в Козацьке море. І було б цілком справедливо, якби один із бойових кораблів Військово-Морських сил України носив на борту славне і горде ім'я Кошового отамана Нечая. Має, обов'язково має появитися прізвище Кошового отамана Нечая на борту українського військового бойового корабля.

ІВАН ПІДКОВА
Гетьман Війська Запорожського

Історична постать Івана Підкови є надзвичайно популярною серед українського народу і сьогодні. Пам'ятник цьому відомому флотоводцю й організатору українського козацтва у перші роки незалежності нашої держави встановлено на місці його страти у Львові. За переказами сучасників, Іван Підкова походить з роду молдавських господарів і, за деякими свідченнями, був братом господаря Івони, вбитого турками за спробу скинути турецьке ярмо. Однак, є й інші повідомлення про походження Івана Підкови. За повідомленнями Йосифа Богдана Залеського, Іван Підкова немовлям був врятований на Брацлавщині від татарського полону і вихований козаками – так згадується у народній думі "Люлі немовляті Івоні". На Запоріжжі Іван Підкова з'явився полковником після 1550 року, привівши з собою на Січ цілий козацький полк – "людей правдиво отборних". Запорожці охрестили його спочатку Волошином, як такого, що прибув з Волощини, тобто з теперішньої Румунії. Деякі дослідники вважають, що справжнє його прізвище було Вода. Підкова був неабиякий козацький полковник, був високоосвіченим, володів рідкісною фізичною силою, руками розгинав підкови, звідки і походить його козацьке прізвище. До наших днів дійшов єдиний портрет Підкови, розміщений в одному з польських видань XVII ст. Невідомий художник залишив під портретом підпис: "Був настільки сильним, що не тільки ламав підкови, но і талери, коли віткнув талер в дерев'яну стіну, то його треба було вирубати. Взявшись за заднє колесо, він зупиняв воза, запряженого шістьми кіньми. Дишло ломав об коліно. Взявши зубами діжку з медом, перекидував її через голову. Взявши в руки воловий ріг, пробив ним ворота".

Першого досвіду морських походів Іван Підкова набував у походах Нечая, пізніше водив козацькі флотилії в море самостійно. У 1575 році кримський хан Аділь-Гірей сплюндрував Поділля. У відповідь Іван Підкова з козацькою флотилією у 1576 році попалив передмістя татарських приморських поселень. Ще більший морський похід до кримського південного узбережжя Іван Підкова провів наступного року, після якого запорожці обрали Івана Підкову своїм Гетьманом. По цих походах кримський хан жалівся польському королю щорічно, а султан грозився, що помститься козакам особисто.

Зважаючи на потяг Івана Підкови до молдовських справ, можна з впевненістю припустити, що свої походи він спрямовував не лише до Криму, куди морські дороги вже були добре прокладені, а більш всього до придунайських турецьких фортець. Своїми походами в Чорне море Підкова добре в'ївся в печінки турецькому султану, а на Запорожжі здобув велику і гучну славу та авторитет моряка і флотоводця великої вдачі. Добре орієнтуючись в тогочасній

політиці і будучи талановитим організатором, Іван Підкова задумав стати господарем Молдови і остаточно відірвати її від Оттоманської Порти. Така нагода трапилася у 1577 році після загибелі молдовського господаря Івони, коли частина молдавських бояр запросила його стати їхнім володарем. На січовій раді було схвалено рішення посприяти своєму Гетьману стати молдавським господарем, і, при допомогою кошового отамана Шаха, в листопаді того ж року Підкова з тріумфом увійшов у Ясси, розбивши по дорозі війська наставленого Стамбулом господаря Петра. Як стверджують сучасники, перемогу під Яссами Підкова отримав військовою хитрістю. Замітивши на початку бою дим від ворожих залпів, він наказав козакам впасти на землю і притворитися пострільними. Підпустивши радіюче легкій перемозі молдовсько-турецьке військо на близьку дистанцію, козаки миттєво скочили на ноги і з першого же залпу уложили біля 300 вершників. У ворожих рядах почалася паніка, яка під густими козацькими залпами перетворилася на безладну втечу. 13 грудня частина місцевого боярства проголосила Івана Підкову господарем (князем) Молдови.

Першим ділом Іван Підкова сформував новий уряд. Козаки Чапа, Бурла і Стефан стали, відповідно, маршалком, гетьманом і державним писарем, а кошовому отаману Шаху було доручено пильнувати "за всім валахським людом". Як господар Молдови, Іван Підкова звільнив всіх арештованих і офіційно розірвав стосунки з Портою та звернувся до польського короля Баторія з проханням про протекторат. Писав Підкова і до султана, та вороги ті листи перехопили по дорозі. Сілістрійський паша і Трансільванський воєвода спробували було вигнати з Ясс Підкову, але в черговій битві під Яссами знову були побиті. Розлючений таким зухвальством запорожців, що вже вільно ставили своїх представників керівниками держав, турецький султан Мурад III направив на Дунай 100-тисячну армію і пригрозив Польщі великою війною. Тож, не маючи іншого виходу, Баторій теж почав збирати військо проти козацького господаря Молдови.

У такій ситуації Іван Підкова повернувся на Запоріжжя, де невдовзі підступом та зрадою польського воєводи князя Збаразького був захоплений і доставлений до Львова. За вимогою турецького султана, який спеціально для цього направив до Львова своїх послів, король Баторій все ж таки віддав наказ стратити козацького Гетьмана і володаря Молдови. 16 червня 1578 році в присутності великої кількості народу і турецьких послів на Ринковій площі у Львові Іванові Підкові було відтято голову. Перед стратою в останньому слові Гетьман сказав: "Мене привели на смерть, хоч в своєму житті я не звершив нічого такого, за що заслужив би подібний кінець. Я знаю одне: я завжди боровся мужньо як чесний рицарь проти ворогів християнства і завжди діяв для добра і користі своєї Батьківщини, і було у мене єдине бажання – бути їй опорою і захистом...". Так загинув славний лицар і відважний Гетьман-флотоводець України Іван Підкова. Після страти спочатку його останки поховали у львівській Успенській церкві, а згодом козаки перепоховали його в одному із монастирів біля Чернечої гори у Каневі, де раніше був похований і Самійло Кішка. Про це знаходимо повідомлення і у Тараса Шевченка. За свідченням його брата Варфоломія, Тарас Григорович, сидячи якось на цій горі сказав: "Оце тут могила Підкови, тут поховайте й мене...". Про подібне згадували і селяни села Пекарів, розповідь яких про Т. Шевченка записав М. Біляшівський.

Про славу Івана Підкови та любов до нього козаків і народу промовисто говорить той факт, що за смерть свого гетьмана запорожці довго мстили як туркам, так і полякам. Його смерть стала початком ворожнечі між Україною і Польщею, тією іскрою, з якої спалахнула Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького.

КАРПО ПЕРЕБИЙНІС
Полковник

Про полковника Карпа Перебийноса історія залишила нам небагато інформації. А з тих скупих архівних свідчень, по крихтах розкиданих в різноманітних джерелах, з народних переказів та скарг турецького султана і кримського хана королю Польському на його морські походи, Карпо Перебийніс виступає як відважний морський лицар, що присвятив своє життя обороні українського народу з моря та прориву встановленої Оттоманською Портою морської блокади України. Це був відважний і досвідчений флотоводець із беззастережним авторитетом як на Січі, так і серед реєстрових козаків.

Беручи участь у всіх морських походах запорожців, починаючи від Самійла Кішки, Карпо Перебийніс був полковником при гетьманах Богдані і Михайлі Ружинських, Якові Шаху, Івані Підкові, Богдані Микошинському. Чудово знаючи лоцію Чорного моря, він орієнтувався в ньому як в рідному Дніпровському лимані. Досвід і знання давали йому можливість водити козацькі флотилії вздовж і впоперек Чорного моря, наносити блискавичні удари по турецьких портах і завжди виходити переможцем. Після його морських походів турецький султан грозив Польщі перетворити її в купу каміння; і якщо король не може, то султан сам погрожував навести з козаками порядок. І насилав на Україну кримського хана.

Польська шляхта тремтіла зі страху, приймала грізні сеймові ухвали, а козаки лаштувалися до нового походу. У 1586 році кримський хан несподівано напав на Поділля і вивів у Крим великий ясир. Козацькі загони наздогнати татар не змогли. Тоді визволяти братів-християн з бусурманської неволі відправилася в Чорне море козацька флотилія з 3000 козаків на чайках під командою полковника Карпа Перебийноса.

Потай, протягом ночі пройшовши Дніпровський лиман, козацька флотилія зникла за морським горизонтом. За задумом Перебийноса, необхідно було негайно, поки ясир ще не продали в рабство, перекрити кримські порти і "перевірити" турецькі галери на наявність в них християн у неволі. Козацька флотилія послідовно бере кримські міста Козлов, Судак, "пошарпала" Кафу і направилася в Керч. Козацький морський похід викликав у Криму великий переполох, і кримський хан попросив підмоги турецького флоту.

У ранішній сонячний день при проході Керченською протокою козацьку флотилію оточив турецький галерний флот, що прибув зі Стамбула і Азова. Проти великих корабельних гармат козацька флотилія була безсила, особливо вдень. Тоді полковник Перебийніс застосував морський варіант відомого козацького тактичного бойового прийому, що звався "гардіяш", тобто змішався з противником. Швидкохідні, в'юнкі і низькобортні чайки під високими бортами турецьких галер практично залишались для турецької артилерії недосяжними, бо їхні ядра пролітали над чайками, тоді як козацькі фальконети не промахувалися. Артилерія з інших галер робила більшої шкоди туркам, ніж

козакам. Бій Перебийноса з турецьким флотом, як стверджують архіви, тривав весь день, і лише вночі козаки вирвалися в Чорне море. Кілька чайок все-таки було втрачено, і турки зуміли полонити кілька десятків козаків, у тому числі й січового писаря Івана Богуславця. Та вночі, зненацька повернувшись, козацька флотилія взяла реванш над рештою турецького флоту, що святкував перемогу, визволила всіх бранців і спалила кілька галер та з десяток каліатів.

Повертаючись на Січ на чайках і захоплених турецьких галерах уже безпечним чорноморським шляхом, Перебийніс ще раз пройшовся кримськими містами і захопив на рейді Козлова (Євпаторія) ще кілька турецьких військових і торгових суден, серед невільників яких знайшов і писаря Івана Богуславця. В Козлові Перебийніс організував відпочинок своїй флотилії і заодно оженив Івана Богуславця на дочці татарського хана.

Про цей похід, під час якого було визволено велику кількість невільників, у народі складена дума, а слава про морські походи Карпа Перебийноса, як тоді говорили запорожці, "дибом по світу вставала". Де спочив славний козацький флотоводець чи загинув у черговому морському поході осталося невідомим. За деякими свідченнями істориків полковник Перебийніс з цього походу не повернувся.

БОГДАН МИКОШИНСЬКИЙ
Гетьман Війська Запорожського

Набіги татарської орди, що вогнем і мечем пройшлася у 1575 – 1580 рр. по Поділлю, Галичині і південній Волині, звичайно, не залишилися поза увагою запорожців. Як і те, що у 1583 році турки і татари побили в Дніпровському лимані кілька чайок Гетьмана Зборовського, з яких козаки мирно ловили рибу.

У 1584 році на Запорозькій Січі Гетьманом обрали Богдана Микошинського, завзятого козацького отамана, який постійно шукав щастя в походах. Ставши Гетьманом, Богдан Микошинський знезважив королівські заборони і відразу ж проголосив морський похід. І козаки, не гаючись, на п'ятдесятьох чайках вийшли з ним в Дніпровський лиман ловити турецькі галери. У той час біля Очакова зібрався чи не весь турецький Чорноморський флот. Раптово напавши, козаки взяли на абордаж більшість із галер, та так швидко, що турки не встигли навіть знятись з якорів. Галери, що зуміли відбитися, рятуючись, чимдуж помчали у Стамбул. Знявши з галер гармати, козаки пішли штурмом на Очаків і за ніч здобули місто, знищивши весь його гарнізон. Звільнивши велику кількість невільників, спаливши галери та навантажившись здобиччю, флотилія повернулася на Січ.

Цей бій отримав широкий відгук у султанському і королівському дворах. На турецькому флоті проходили службу досвідчені моряки і пірати з Венеції та Італії, але виявилося, що й вони нічого не змогли вдіяти проти козацької флотилії. Козацький флот виявив надзвичайну оперативність, узгодженість дій і керованість в бою. Майстерність і бойовий вишкіл дозволяли їм вигравати бій у противника, що мав значно більші сили. У той же рік Богдан Микошинський силами своєї флотилії потопив татарську орду при її спробі переправитися через Дніпро біля о. Тавалжаного. Розлючений султан в черговий раз грозив великою війною Речі Посполитій і вимагав відновлення галер, приборкання козаків та річної данини. Великий візир кричав на польських послів, як на голоту, що "зітре її на порох і потурчить всіх поляків". Дії козацького флоту в Чорному морі, їх раптові і потужні удари по внутрішніх і від того вразливих центрах Османської імперії, підрив її морських комунікацій стали основною причиною зіткнення Порти з Річчю Посполитою, і в цьому плані значно зростав авторитет Війська Запорожського Низового у Європі. Як організована військова сила, з якою вимушений був рахуватися сам турецький султан, козаки демонстрували непокірну волю свого народу, який, розірваний сусідами, знаходив в собі сили для самооборони. Звістка про переможні битви запорожців з "бусурманами" дійшла до Європи і ними зацікавився австрійський цісар. У 1593 році турки і татари зібралися в похід на Угорщину, їхній збі-

рний пункт знаходився біля Білгорода. Австрійський імператор Рудольф II Габсбург, шукаючи союзників у боротьбі проти османської агресії, запросив допомоги у запорожців, прославши їм через свого спеціального посла Еріха Лясоту клейноди і золоті дукати. Це було вже офіційне міжнародне визнання козацького війська і флоту.

Навесні 1594 року Кримська орда у складі 80 тисяч чоловік рушила на Угорщину. На цей раз її переправу через Дніпро сторожило більше 20 турецьких галер та півтори сотні сандалів. Щоб завадити переправі, Богдан Микошинський на 50 чайках дав бій турецькому флоту. Лише вночі, розбивши ескадру сандалів та взявши турецьких бранців, козаки повернулися на Січ. Та перешкодити переправі кримської орди через Дніпро поріділа в боях козацька ескадра вже не могла. Тоді Богдан Микошинський змінив тактику війни. Відступивши на Січ і поповнивши сили, він перебазував свій флот і сухопутні сили на Дністер, де і зустрів орду. Є достовірні відомості, що козаки на чайках громили того ж року турецьке військо на Дністрі і топили в ній орду з яничарами, яких не змогли затримати на Дніпрі. Розгром козаками орди став однією з причин відступу турецької армії з під Відня і порятунку Європи від мусульманського поневолення. Відомо, що в ті часи Богдан Микошинський, старий моряк-вояка, був на Січі кошовим отаманом. Тож не міг він не брати участі в тих славних перемогах козацької зброї. На час гетьманування та отаманства на Січі Богдана Микошинського припадають і перші іноземні відомості – легенди про будівництво на Січі своєрідних "підводних човнів" і їх походу на Синоп. Ті човни, за повідомленням французького посла при дворі султана, викликали трепетний страх на всьому анатолійському узбережжі Чорного моря. Тож маємо всі підстави вважати Богдана Микошинського ще й новатором військово-морського мистецтва, бо, здається, про підводні човни в Європі почали задумуватися на багато десятиліть пізніше.

Богдан Микошинський тричі обирався Гетьманом низового козацтва – у 1584, 1586 і 1594 роках і це є свідченням його широкої популярності серед козацтва, бо рідко кого козаки повторно вибирали собі в керівники. Де народився славний Гетьман-флотоводець Богдан Микошинський, історичних відомостей не має. Помер він після 1596 року. Гетьманство і бойові походи Богдана Микошинського – це героїчна і славна сторінка в історії розвитку вітчизняного флоту: саме тоді він був виведений на рівень міждержавних, європейських відносин, а сам Гетьман став одним з прославлених лицарів Чорного моря.

ЗАХАРІЙ КУЛАГА
Кошовий отаман Запорожської Січі

Вперше Захарій Кулага як отаман козацького загону згадується в козацькому реєстрі за 1581 рік. Де народився і звідки походить майбутній кошовий отаман, яку і де отримав освіту осталося невідомим. Однак записаний козацького реєстру, Захарій Кулага вже мав би мати неабиякий козацький досвід, бо до реєстру записували вже досвідчених козаків. Служба козаків в королівському реєстрі була своєрідна. Польський король, хоч і складав реєстри і набирав на службу українських козаків, все ж грошей на їх утримання не платив. Тож реєстрові козаки для свого "прожитку" час від часу об'єднувалися з низовими, тобто запорожцями, часто жили на Січі і ходили з ними спільними походами. У тому числі і морськими.

Так Захарій Кулага з реєстрового козацького отамана став полковником, а пізніше – Кошовим отаманом Запорозької Січі. У 1568 році полковником, бився він з татарською ордою на Дніпрі, а наступного року ходив морським походом на Очаків. У 1589 році Захарій Кулага, обраний Кошовим отаманом, очолив морський похід у Чорне море. Успішно пройшовши Дніпровським лиманом, ескадра чайок взяла курс до кримського порту Козлов (нинішня Євпаторія). Рейд міста охороняло кілька великих турецьких галер, озброєних важкими гарматами. Дочекавшись у відкритому морі, коли стемніє, козацька ескадра провела нічний штурм галер і взяла їх на абордаж, повністю порубавши турецькі екіпажі. Звільнивши невільників та знявши з галер гармати і майно, козаки потопили непотрібні їм галери і пристали до берега. На березі Захарій Кулага дозволив козакам зробити рейд по крамницях Козловського базару і зробив це дуже необачно. Козаки, не зустрічаючи організованого татарського війська, розійшлися невеликими відділами по місту і почали розбивати крамниці, рубати турків і татар та забирати їх в неволю. У цей час наспів калга Феті-Гірей з загоном татар, і у місті сталася велика битва. Козаки не встигли вчасно згуртуватися в лаву і почали групами відступати до своїх чайок. У цій битві славною козацькою смертю з шаблею в руках загинув відважний козацький отаман Захарій Кулага. Інші козаки, відбившись від татар, на чайках вийшли в море і по дорозі на Січ здійснили напад на турецьку фортецю Білгород. Розгніваний султан наказав своєму беглербеку – "гетьману всіх військ європейських" разом з ханом і волохами (румунами) іти походом на Польщу. Назрівала війна, в якій козацька відвага і зброя мали прославитися на всю Європу.

ГРИГОРІЙ ЛОБОДА
Гетьман Війська Запорожського

Народився майбутній козацький Гетьман Григорій Лобода на Київщині у квітні 1557 року в родині заможного козацького старшини реєстрового козацтва. Першим відомим для нас морським походом була його участь у поході запорожської ескадри Захарія Кулаги. Вийшовши після бою в Козлові у відкрите море, запорожці в похідних умовах 1589 року провели раду і обрали за кошового отамана Григорія Лободу, відважного в битвах і витривалого в походах полковника. Завдяки його досвіду козаки зуміли відбитися від татар в Козлові та без значних втрат вийти в море. Упорядкувавши чайки та віддавши останню шану загиблим козакам, козацька ескадра взяла курс до Акермана (Білгорода), в якому, як було відомо, султан проголосив збір свого війська для походу на Угорщину і Польщу. Козаки вирішили і собі "пристати" до турецьких причальних стінок. У Акермані, звичайно, на козаків ніхто не сподівався. За інформацією, що приходила до білгородського калги, Польща від страху перед майбутнім турецьким наступом принишкла, а козаки поховалися у дніпровських плавнях. Тож в Акермані готувалися до наступу, а не до оборони. Підійшовши вночі під стіни Акерманської фортеці, Лобода висадився десантом і стрімкою атакою взяв поселення Білгород з ходу. Ще до сходу сонця пожар освітив Дністровський лиман, хто куди по степах розбігалися вцілілі яничари, турки і татари. А козаки, завантажившись здобутими трофеями, як переможці, давши фальконетами прощальний залп, направились на рідну Січ. Так славно козаки завершили 1589 рік.

Король і польський сейм сипали прокльони на голови козаків, вважаючи їх за головну причину турецької експансії. А козаки, відчувши в собі потребу, взялися будувати нові чайки. І вчасно, бо довго чекати не довелось. Слава козацького війська поширилася на всю Європу - і Рудольф II 1592 послав посла до козаків, який мав забезпечити підтримку козаків в його війні проти османів. Козаки на прохання Рудольфа II взяли місто Гюргево в Молдавії; у 1594 р. за його просьбою взяли місто Ясси і під командуванням Лободи і Наливайка увійши в Угорщину. У відповідь на допомогу Австрії та похід в Молдавію, татари здійснили грабіжницький похід на українські землі.

У 1593 році Григорій Лобода, уже обраний Кошовим отаманом, знайшов нове застосування козацькому флоту. Польський воєвода в Києві князь Острозький, намагаючись хоч якимось чином обмежити запорожців, заборонив їм торгувати в Україні. Щоб "дійти справедливості на провинах", Григорій Лобода вирішив піднятися ескадрою Дніпром до Києва і "погомоніти" з воєводою. Князю Острозькому нічого іншого не лишилося, як підписати письмову угоду з Лободою про вільну торгівлю запорожців в Україні, а за заподіяні "кривди" відкупитися від нього 12 тисячами злотих.

Григорій Лобода обирався запорожцями Гетьманом з перервою протягом 1593 – 1596 років. У березні 1596 року був позбавлений булави, але після поранення Матвія Шаули в бою поблизу урочища Гострий Камінь неподалік Трипілля на Київщині його знову обрали Гетьманом низових козаків. Одночасно польським військам в Україні було дано доручення зловити непокірного їм Лободу. Та військова ситуація була явно не на стороні Варшави бо назрівала велика війна з Портою. Полякам вже не було ні часу, ні змоги "ловити Лободу". Їх уже самих почали ловити турки і татари, котрі розпочали активно перевозити Чорним морем великі військові десанти в Акерман і ладнатися до військової експедиції в Угорщину і Польщу. Сам австрійський цісар Рудольф II прислав на Січ військові клейноди, гроші і просив у козаків військової допомоги.

Польща, не готова до війни з Портою, відчувала свою близьку катастрофу. Але замість об'єднання військових зусиль і захисту українців на сеймі 1593 року, намагаючись уникнути конфлікту з Портою, проголосила українських козаків "бунтівниками і ворогами держави". Та не зважаючи на анти козацькі постанови і зойки Григорій Лобода, прибувши з Києва на Низ, розпочав кипучу роботу по підготовці великого морського походу. Щоб перешкодити "бусурманам напасти на християн", в море під проводом самого Лободи на більш ніж 100 чайках вийшло все Військо Запорозьке Низове. Турків же, судячи з усього, мало чого навчив напад козаків на Білгород трирічної давності. Великі маси військ, що перевозились через це місто, зробили його знову безпечним.

Раптовою нічною атакою всього Війська Запорозького з моря Григорій Лобода взяв місто штурмом і вибив з нього турецький гарнізон. Блокувавши вихід з лиману, козаки захопили всі галери і турецькі сандали, і, "палаючими свічками" пустили їх на дно. До самого вечора козаки ловили окремі турецькі загони в білгородських степах. За свідченням сучасників, в цьому бою від козацької шаблі полягло більше 10 тисяч турків і татар, у тому числі більше 2 тисяч яничар. Забравши білгородські гармати та трофейне турецьке добро і добре сплюндрувавши білгородські околиці, Лобода повернувся на Січ. Ця звитяжна перемога українського флотоводця відбила бажання турецькому султану доставляти в Молдову морські десанти. Головні їх сили стали пересуватися берегом через Болгарію, а це вже значно затягувало початок бойових дій. Не гаючи часу, наступного 1594 року Григорій Лобода спільно з Северином Наливайком на чолі дванадцятитисячного війська на прохання Рудольфа II розпочали бойові дії в Молдові. Під Сучавою козаки розбили об'єднане турецько-волоське військо і зайняли столицю Молдови – Ясси. Козацький успіх змусив володарів Молдови, Угорщини і Семиграддя зректися турецького підданства і проголосити протекторат австрійського імператора.

Польща, тремтячи перед султаном, дотримувалася нейтралітету, а козаки вже краяли карту Європи. Турецький султан, звичайно, не міг спокійно дивитися, як українські козаки своєю шаблею рубають його імперію – одним махом відібрали половину європейських завоювань. На Молдову і Волощину посунула нова турецька армія. На допомогу своєму союзнику у 1595 році гетьман Григорій Лобода споряджає сухопутні полки і створену ним Дністровську флотилію. Почергово ударами з суші і з води Лобода захоплює Тягиню (Бендери), знову відбирає у турків Білгород, бере штурмом Кілію на Дунаї, повні-

стю руйнує Буджацьку орду і турецькі володіння на нижньому Дунаї. Але побачивши, що між волохами (румунами) і семигородцями немає згоди, що вони зраджують один одного і заодно козаків, Лобода повернувся на Січ.

Повернувшись після дворічної війни з турками в Україну, Лобода побачив, що поляки взялися взагалі понищити не лише козаків, а й усіх українців, намагаються насильно їх ополячити і окатоличити. Загартовані в битвах за віру і волю, запорожці Григорія Лободи разом з козаками Наливайка стали на оборону народних прав.

Так у 1595 році почалася перша народна війна з Польщею, яка, замість оборони України від загрози турків і татар, направила військa коронного гетьмана Жолкевського для її поневолення. У цій народній війні вперше в бойових діях проти поляків сухопутного козацького війська взяла участь і запорозька флотилія, операціями якої керував полковник Підвисоцький. Вона у травні 1596 року громила польські війська Жолкевського і Потоцького при їх спробі перейти Дніпро під Києвом. А Гетьман Григорій Лобода впав жертвою польських інтриг в козацькому таборі на Солониці біля Лубен на Полтавщині саме перед генеральною битвою з польськими військами. У травні 1596 року під час облоги козацького табору польським військом Григорій Лобода був запідозрений у веденні переговорів з коронним гетьманом Станіславом Жолкєвским, звинувачений у зраді і вбитий козаками. Його смерть у значній мірі посприяла Жолкевському справити криваву тризну над козацьким табором на Солониці.

СЕМЕН СКАЛОЗУБ
Гетьман Війська запорожського

Вперше Семен Скалозуб згадується в польських архівах як осавул низових козаків у 1598 році. Архівні матеріали з достатньою вірогідністю свідчать, що він козакував ще з молодих літ і брав участь у всіх походах гетьмана Григорія Лободи як проти турків і татар, так і проти поляків. За цей час він неодмінно мав прославитися в боях і походах, інакше у 1599 році його Гетьманом би не обрали.

Окрім того, що славився завзяттям і відвагою, був він достатньо освіченим, розважливим, мав веселу вдачу, вмів повести за собою молодців та розвеселити товариство у найскрутніший час, що високо цінувалося у війську і мав пошкоджену шаблею у бою верхню губу. Тож і прізвище отримав на Січі з молодих літ – Скалозуб, з ним і увійшов в історію.

Ставши Гетьманом, Семен Скалозуб проголосив морський похід і відразу ж вирушив в Чорне море, де, за польськими архівами, "наробив туркам багато шкоди". Цей похід – один із небагатьох, оспіваний в народній думі, що має в своїй основі, як уже доведено, історичні факти. Успішно пройшовши Дніпром і лиманом, флотилія Скалозуба зупинилася на косі Тендра на перепочинок і чекала попутного вітру. Там і зустрів Скалозуб старого Гетьмана Кішку, що на турецькій галері вибирався з полону і мало її не потопив, "вибивши три дошки", бо прийняли її за ворожу. Після зустрічі на Тендрі зі старим Гетьманом, Семен Скалозуб продовжив похід до турецьких берегів, маючи кінцевою метою турецьку фортецю Азов у Азовському морі.

Із часів Байди-Вишневецького запорожці, здається, Азов не турбували, на разі підтверджень тому поки що не знайдено. Початок походу був вдалим. Пройшовши вогнем і шаблею кримським узбережжям, козацька флотилія перетнула Чорне море і поруйнувала Анатолійське узбережжя, звідки відправилася в Керченську протоку. Звістка, що козаки "морем гуляють", стривожила Стамбул, і на пошук флотилії запорожських козаків відправилася турецька ескадра.

Невдача спіткала Семена Скалозуба в Керченській протоці, де вдень йому не вдалося уникнути бою з турецьким флотом. У кровопролитній битві стомлена довгим морським переходом козацька флотилія зазнала нищівної поразки. Гарматним вогнем турки відтиснули козацькі чайки у малу затоку чим позбавили їх маневру. Проти важких галерних гармат козацькі фальконети були безсилі. Під сильним гарматним вогнем козаки спробували взяти галери на абордаж, але майже всі чайки були потоплені, більшість козаків загинула, чимало їх турки взяли в полон. Загинув і цій битві і сам Семен Скалозуб. Лише кільком чайкам вдалося вирватися із того жорстокого бою і під покровом ночі відірватися від погоні. Вони і принесли на Січ сумну звістку про

загибель Гетьмана і його флотилії. У цей важкий для запорожців час вони знову покликали на Січ Самійла Кішку, знову обравши його своїм Гетьманом. Зібравши кілька тисяч козаків, старий Гетьман вирушив у морський похід шукати Скалозуба з побратимами. Розбивши турецький флот і взявши штурмом Синоп і Трабзон, козацька флотилія успішно повернулася на Січ, притягнувши з собою кілька галер з колишніми невільниками. Та Скалозуба серед них не було.

Коротким, але героїчним було життя нескореного лицаря України Семена Скалозуба. Він загинув у бою лицарською смертю за волю свого народу в найскладніший історичний час, коли багатьом здавалося, що українці як нація взагалі зникнуть. Тож ім'я Семена Скалозуба має бути назавжди вписане в бойову історію вітчизняного флоту.

ГРИГОРІЙ ІЗАПОВИЧ
Гетьман Війська Запорожського

Року 1601 польського посла при Бахчисарайському дворі Л. Пясочинського терміново викликали у палац хана. В присутності ханського Дивану послу довелося вислухати від Калги-султана грізну вимогу хана приборкати запорожців, а затим, схиливши голову, ще й прийняти, користуючись сучасною термінологією, ноту протесту польському королю. На вимоги Стамбула хан пропонував Польщі закрити козакам шляхи в Чорне море та у володіння султана. Посол погоджувався... Татарські орди доходили до етнічних польських земель рідко. Весь удар Криму завжди приймала на себе Україна, народ якої для шляхти – хлопство... Перебудуться!

У цей час більшість запорожців на чолі з Гетьманом Самійлом Кішкою перебувала на Лівонській війні в Прибалтиці. Охорону Січі та запорозьких земель Гетьман поклав на полковника Григорія Ізаповича. Ослабленням Січі татари, звичайно, не могли не скористатися. За даними козацької розвідки, з виходом з Січі полків Самійла Кішки орда вже розпочала збір для такого, як їм здавалося, легкого походу. Тож Григорій Ізапович і повів своїх козаків на татарські улуси, випереджаючи набіг татар, на що хан, хитруючи перед світом, відповів нотою протесту.

Та це не зупинило Григорія Ізаповича, хоча Л. Пясочинський від імені польського уряду вимагав від нього припинити бойові дії проти турків і татар. Про Григорія Ізаповича в історичній літературі історики чомусь згадують мимохідь. І це несправедливо, бо Григорій Ізапович був визначним лицарем, талановитим полководцем і флотоводцем України. На Січі перебував з молодих літ, брав участь у морських походах Самійла Кішки і Нечая. В цих походах у повній силі розкрилась його військова майстерність і організаторські здібності. І був ще Григорій Ізапович достатньо освіченою людиною, що випливає з його універсалів до прикордонних староств та командувачів польських військ. Тож Гетьман, вирушаючи походом в далеку Прибалтику, залишив господарем на Січі достатньо зрілу і підготовлену людину, здатну надійно захистити українські землі.

Перший самостійний морський похід Григорій Ізапович провів до Кілії в травні 1602 року. Похід козацької ескадри виявився вдалим: на рейді Кілії Ізапович захопив турецьку галеру, а на зворотному курсі на траверзі Білгорода – ще й другу галеру та кілька торгових суден. Тож доставляли козаки додому більше трьох сотень визволених невільників. У Дніпровському лимані козаки вступили в бій з турецькою ескадрою і оточили галеру турецького адмірала Гасан-аги. Нелегко було турецькому адміралу вирватися у відкрите море.

Найбільш вірогідно, на початку 1605 року козаки обрали Григорія Ізаповича своїм Гетьманом. Молодий гетьман одразу ж приступив до формування нової ескадри і підготовки великого морського походу. Вже весною планувався похід на турецьку фортецю Варну. Після штурму цієї фортеці Нечаєм турки значно укріпили її з моря, облаштували важкою артилерією і зробили її, як їм здавалося, неприступною. Та козаки з цього приводу мали інакшу думку. Вийшовши навесні у море, флотилія Григорія Ізаповича захопила в абордажному бою під Білгородом 10 ворожих галер, потім повернула до Кілії, яку десантом взяла за кілька годин бою. Нашвидкоруч починивши захоплені галери, Гетьман посадив на них екіпажі з бувалих козаків чим значно підвищив силу своєї флотилії. З-під Кілії Гетьман проклав курс до Варни. За час, що козацька флотилія згаяла під Білгородом і Кілією, козацька морська розвідка виявила нові фортифікації турків у Варні та наявні там сили. Вивчивши ситуацію, Гетьман прийняв рішення чайками атакувати фортецю з тилу, зайшовши туди річкою, а з моря – турецькими галерами, які захопив у Білгороді і які складали авангард його флотилії.

Козацькі галери, увійшовши в порт під турецькими вимпелами, у лічені години взяли на абордаж всі турецькі кораблі і скували сили гарнізону фортеці зі сторони моря. На турецькій ескадрі сподівалися, що галери, які рішуче заходили в порт під турецькими штандартами, – вчасна їм допомога, тож не організовували їм якогось опору і абордаж з них став для турецьких моряків зовсім несподіваним. Чайки, обійшовши річкою фортецю збоку, після жорстокого штурму увірвалися до неї з тилу, розгромили берегові укріплення і винищили турецький гарнізон. У Варні виявилося багато невільників з України, Угорщини і Польщі та чимало скарбів, які стали трофеями козаків. Мало кому з турків вдалося втекти з Варни і донести до Стамбула лиху звістку. Цей морський похід козацького флоту під керівництвом Гетьмана Григорія Ізаповича набув значного міжнародного резонансу. Бо якщо український флот вільно досягає далекої від Січі Варни, перемагає турецькі ескадри в морі і в місцях їхнього базування, штурмує міста на болгарському березі, то чого варті погрози Осяйної Порти, яка вважала Чорне море своїм внутрішнім озером, а там господарюють запоріжські козаки?

Посадивши звільнених з неволі невільників на захоплені у турків кораблі, ескадра Ізаповича взяла курс на Дніпро. Цього разу на галерних щоглах майоріли вже гетьманські хоругви. У дніпровському лимані, знявши з галер гармати і переправивши невільників і трофеї на чайки, колись грізні турецькі кораблі-каторги, запалавши свічками, пішли на дно.

Гетьманство Григорія Ізаповича пройшло у суцільних походах. Напередодні походу на Варну, він розбив під Корсунем Велику Ногайську орду з султаном Бухаром на чолі. Для будь-якої іншої держави така перемога над цією ордою поставила б полководця в ряд національних героїв. У нас же – забута і викинута із військової історії як сама ця звитяжна битва, так і прізвище її переможця. А орда ця посунула на Україну, що було взагалі-то рідкісним у ті часи, з-за Волги, з Астраханського ханства, в якому становила його основу. Війська Ізаповича зупинили орду, яка вже було форсувала Дніпро, під мурами Корсуня при спробі взяти його в облогу. У січні 1606 року козаки розбили головні сили орди і погнали її залишки за Дніпро.

За Ногайською ордою спробувала сягнути України і Кримська орда. Дізнавшись про підготовку походу кримчаків, Григорій Ізапович, як тільки

Дніпро стягло кригою, вивів свої полки в район переправи і, з ходу атакувавши орду, розігнав її по степу і примусив повернутися в свої улуси. Потім, щоб відбити туркам бажання українського ясиру, вдарив на Варну. Похід флотоводця Ізаповича знову на Варну був, найвірогідніше, останнім в його житті. Із кінця 1606 року на Січі з'являється нова військова і політична постать – Петро Сагайдачний, якому багато дослідників протягом тривалого часу приписували цей блискучий похід на Варну. Він і справді Варну штурмував у цьому поході, але ще не Гетьманом, а полковником.

Де, коли і як закінчив свій бойовий шлях "Гетьман усього лицарства запорозького" Григорій Ізапович, ми не знаємо. І навряд чи зможемо тепер дізнатись. Але те, що Гетьман Григорій Ізапович був визначним і непереможним флотоводцем, переможцем Ногайської орди і самого султана Бухара, мають знати, пам'ятати і шанувати всі захисники нашої Вітчизни.

ФЕДІР ПОЛОУС
Гетьман Війська Запорожського

Становище України у XV – XVI століттях було надзвичайно важке. І не лише тому, що вона була розірвана і розділена між сусідами. Україну в той час роздирали ще і внутрішні протиріччя між реєстровими і низовими козаками. Проте навіть і у такі часи внутрішні сили народу створили національне військо і постійно підживлювали його свіжими силами, в тому числі й видатними полководцями, перемогами яких могла б гордитися будь-яка держава Європи. І одним серед таких, безсумнівно, був майже забутий військовими істориками Гетьман Федір Полоус – послідовник Богдана Микошинського і Григорія Лободи.

Вперше історичні архіви згадують про Федора Полоуса в 1594 році як про отамана загону реєстрових козаків, що стояв гарнізоном недалеко від Січі. Коли Гетьман Григорій Лобода проголосив морський похід на турецьку фортецю Білгород, що стояла на Дністровському лимані, Федір Полоус приєднався до нього. Його загін діяв і в морі, і при штурмі фортеці з суші надзвичайно успішно, а сам отаман здобув добру славу на Січі. Цього досягти було нелегко, бо у ті часи низові дивилися на реєстрових козаків "кривим оком", як на таких, що за королівське "сукно" зраджували національні інтереси. Це відбувалося навесні 1594 року, а вже у червні полк полковника Полоуса у складі флотилії Кошового отамана Богдана Микошинського на своїх чайках успішно штурмував Очаків. Як командир авангарду, Полоус вдало провів атаку на очаківську гавань, захопив там ворожі галери і відкрив "портові ворота" основним силам козацького флоту.

Федір Полоус, судячи по всьому, був і новатором козацького флоту. Саме йому дослідники військової справи і військово-морського мистецтва віддають першість у винаході... підводних човнів козацького флоту. Так, сучасний український вчений О. С. Олійників доводить, що "...Року 1595-го запорозькі козаки на підводних човнах несподівано з'явилися попід мурами Синопу й легко здобули його. Ними керував осавул Федір Полоус, який тієї ж весни був обраний на Гетьмана...". В інтернетівській енциклопедії – "Вікіпедія" невідомий автор припускається думки, що першими українськими підводниками можна вважати 40 запорізьких козаків, які у тому ж морському поході 1595-го року при штурмі з моря Синопу приладнали свої чайки як "підводні човни", перевернувши їх дном доверху. Згадуються козацькі підводні човни в морському поході 1595 року в хронології відомого історика професора Володимира Сергійчука. Про дії підводних човнів козацького флоту пише і дослідник, журналіст Іван Вільха: "На таких суднах 1595 року запорожці непомітно підійшли до турецької фортеці Синоп".

Тут слід зауважити, що повідомлення про запорожських підводників часів Федора Полоуса вийшли не з Запоріжжя і не від українських дослідників, а з французьких архівів. Так, французький посол у Стамбулі філософ Р. Фурньє у 1595 році в "Листі до друга" написав: "...Тут мені розповідали зовсім незвичайні історії про напад північних слов'ян на турецькі міста й фортеці. Вони з'являлися несподівано, піднімалися просто з дня моря і наводили жах на варту і всіх берегових жителів. Мені й раніше оповідали, ніби слов'янські воїни перепливають море під водою, але я вважав це за вигадку. Тепер же я говорив з тими людьми, які були свідками підводних набігів слов'ян на турецькі береги". Ці записи Фурньє для нас є тим більш цікавими, що французький посол не був дилетантом у морській справі, сам досліджував питання підводного плавання і згодом став одним з перших авторів Європи, який допускав можливість плавання під водою. Кому – кому, а йому ну аж ніяк не було з руки віддавати першість якимось невідомим йому до того "північним слов'янам". Слідом за Фурньє допускає наявність дерев'яних підводних човнів на Січі і французький історик Монжері в своїй відомій праці "Про підводне мореплавання і війну" (1820 р.). Не заперечують проти можливого існування способів підводного плавання на Січі, чи, вірніше, способу штурму ворожих берегових укріплень з підводного положення і радянський історик флоту І. Бихівський, російські академік І. Скальський та професор Л. Худяков. На їхню думку, козаки при штурмі фортець таки могли успішно використовувати спосіб "підводного дзвону", тобто перевернутого догори дном човна. Зауважимо, що під час морського походу козацькі чайки тягли на буксирі і чимало малих човнів – дубів, які, начинивши вибухівкою, використовували як міни в битвах з великими вітрильними кораблями противника а також для транспортування здобутих трофеїв. Їх же, найбільш ймовірно, могли використовувати і в якості "підводних дзвонів" при штурмі ворожих портів до підходу своїх головних сил.

Врешті все це лише здогадки, які, між іншим, дістають підтвердження і в українському фольклорі. Та вся біда в тому, що свою історію козаки писали не пером, а шаблею, тому й вимушені ми сьогодні мучитися в догадках чи керуватися спогадами чужинців – вітчизняних архівів на превеликий жаль не зосталося. Однак, як би там не було, бойові успіхи, військова винахідливість і бойова майстерність Федора Полоуса в морських походах нагнали доброго жаху на самий султанський двір, який у відповідь став відкрито погрожувати великою війною Речі Посполитій. Козаки ж весною 1595 року обрали свойого досвідченого, розважливого, винахідливого і рішучого "адмірала", що не знав страху в бою, Гетьманом запорозького козацтва низового.

До сказаного слід наголосити окремо, що використання методу підводного плавання в тих умовах могло відбуватися лише у теплу літню погоду, тож морські походи очолював не лише осавул, а і Гетьман Федір Полоус. Однак, найвірогідніше, що саме морські походи Федора Полоуса привели і до гострого конфлікту з поляками. Це і стало причиною того, що його гетьманство було нетривалим.

Під час антипольського повстання Северина Наливайка, Федір Полоус уже командує полком повстанських сил, що діяв на Київщині. Про його військову майстерність промовисто свідчить і той факт, що він зумів вивести свій полк на Січ після поразки повстанських сил від об'єднаного польсько-литовського війська під Солоницею. На Січі Полоус очолив антипольські настрої, і в 1598 році його вдруге обирають Гетьманом. Після поразки антипольського

повстання під проводом Северина Наливайка і Григорія Лободи в Україні запанував морок польського терору: поляки святкували перемогу... Щоб показати польській шляхті, що з поразкою на Солониці козацький дух не вмер, Федір Полоус розпочинає фактично нову війну з Польщею.

Козацька флотилія піднімається Дніпром до Канева і Черкас і своїми десантами розпочинає активні бойові дії проти польських загонів. Гетьман розбиває польські загони, нищить маєтки аристократів, які знову чимдуж почали втікати до Варшави. Театр бойових дій розгорнувся аж на Поділлі і Волині. Польський король, переляканий подіями в Україні, розпочав підготовку до нової тривалої війни з козаками. Федір Полоус з тріумфом непереможного полководця дійшов аж до Дністра і там зупинився. Як обдарований козацький керівник, він розумів, що одних козацьких військ для перемоги над Польщею і Литвою недостатньо, а стомлений тривалими війнами народ вимагає перепочинку. Тому з Дністра непереможним повернувся на Січ.

Тут, у козацькій столиці, Гетьман вирішив припинити безглузді сутички між козаками, і направив зусилля січовиків на виконання їхнього святого обов'язку – захисту України з півдня. ...Застукали у Великому Лузі сокири – козаки приступили до будівництва флотилії і підготовки нового морського походу. Такий похід до турецьких берегів відбувся навесні наступного, 1599 року. Похід очолив сам Полоус. Козаки охоче гребли Чорним морем, вірили у щасливу зірку свого флотоводця. І не помилилися. Похід був вдалим і переможним. Федір Полоус випалив чимало турецького узбережжя і взяв штурмом турецькі містечка Килію, Білгород, Тагінів та Сілістрію. З перемогою і трофеями гетьман щасливо привів флотилію на Січ. Цей переможний морський похід, як і перемоги над поляками, значно зміцнили українське козацтво. Після цього походу, відомо, що він брав участь у міжусобній війні з прошляхетськи настроєним Гетьманом реєстрових козаків Тихоном Байбузою, який намагався проводити політику на досягнення компромісу між Військом Запорозьким і урядом Речі Посполитої. Проте подальша доля Федора Полоуса невідома. Можливо, він відійшов від військових справ, а, можливо, загинув у якомусь черговому поході.

Та як би не склалася його доля, Федір Полоус залишив яскравий слід у розвитку вітчизняного флоту, котрий очолив у найскрутніші часи протистояння українців з Кримським ханством, Річчю Посполитою, та ще і в час внутрішньокозацького протистояння. Федір Полоус був справжнім козацьким адміралом і його прізвище по праву має займати гідне місце у славному ряду флотоводців України.

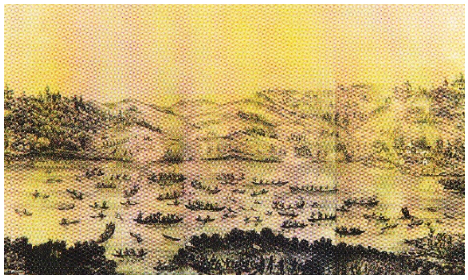

КАСПАР ПІДВИСОЦЬКИЙ

Кошовий отаман Запорожської Січі

Каспар Підвисоцький народився у родині українського православного шляхтича. Ім'я цього бойового, відважного і талановитого флотоводця у вітчизняній військовій історії майже не значиться, про нього можна знайти скупу інформацію лише у козацького історика Дмитра Яворницького. Тому широкому загалу українських моряків Каспар Підвисоцький залишається зовсім не відомим. А даремно, бо він водив флотилії і зберіг козацький флот у найскладніший період українсько-польських відносин. Після повстань Кришофа Косинського і Северина Наливайка уряд Речі Посполитої, поступаючи вимогам Стамбула, раз за разом приймав постанови зі знищення козацького флоту. І, слідуючи цій політиці, блокував Січ, чим тільки міг.

Вперше про Каспара Підвисоцького згадує лист до нього Гетьмана Богдана Микошинського, написаний ним у травні 1586 року. Де знаходився у той час Підвисоцький зі своїм полком – невідомо, але Гетьман у зв'язку з підготовкою орди до походу в Україну вимагав його негайного повернення на Січ. Підвисоцький, як учасник морських походів Микошинського і Лободи, був добре знаний на Січі. Тож не випадково, коли Гетьман Григорій Лобода вийшов з військом під Білу Церкву для вирішального бою з поляками, на Січі Кошовим отаманом був поставлений саме Каспар Підвисоцький з гарнізоном у 500 козаків. Його завданням було охороняти Січ і козацьку флотилію та при необхідності допомагати головним силам діями флоту з Дніпра. Таким чином, Каспар Підвисоцький став командувачем козацького флоту. Хоч і невеликого, всього в 500 мушкетів, проте загартованого в морських боях, з досвідом морських походів, поява якого могла піднести бойовий дух всього війська.

У скорому часі потреба в допомозі сил флоту настала. Гетьман Лобода послав на Січ кошовому розпорядження забезпечити флотилією переправу повсталих на лівий берег Дніпра та зірвати переправу полякам. Про це розпорядження якимось чином дізнався головнокомандувач польських військ польний гетьман Станіслав Жолкевський і у своєму листі до Підвисоцького просив його не вступати у бойові дії. Підвисоцький добре знав військову ситуацію і бачив, що повстання Северина Наливайка вже шансів на успіх не має, тож міг би й утриматися. Однак вірність кодексу честі й лицарському обов'язку була вищою за життя. Тож у квітні 1596 року ескадра Підвисоцького взяла курс по Дніпру до Києва. І з'явилась під Києвом дуже вчасно. Об'єднана польсько-литовська армія, переслідуючи повстанські сили С. Наливайка, розпочала переправу на лівий берег Дніпра. Козацька флотилія з ходу при сильному зустрічному вітрі, вступила у бій з польськими військами. Поляки і литовці, не маючи досвіду бойових дій на воді і відповідних плавзасобів, при зустрічі з козацьким флотом відразу ж пішли на дно. Крейсуючи в районі Києва, козацькі чайки своїми фальконетами примусила поляків згорнути переправу і відійти

на київські кручі. Проте і поляки з дніпровських берегів з важких гармат почали інтенсивний обстріл козацького флоту. Одна із гармат уцілила у чайку кошового, внаслідок чого Підвисоцький мало не загинув.

Три доби два десятки козацьких чайок вели нерівну битву, стримуючи наступ польсько-литовських військ. Це дало змогу основним повстанським силам разом з обозом відірватися від переслідування і отаборитися на березі річки Солониця. Якби Наливайко, що не мав досвіду використання флоту, більше прислуховувався до порад флотоводця Григорія Лободи, то табір заклав би в іншому місці – на березі Сули або Дніпра. Тоді флотилія Підвисоцького стала би вагомим чинником оборони, і як би завершилось це бойовище - можна лише гадати.

Але сталося так, як сталося. Відступивши з Дніпра в річку Сулу, флотилія Підвисоцького спробувала водою пробитися до Лубен. Врешті після виснажливого і важкого бою з польською артилерією, що наскрізь прострілювала нешироку річку, вона вимушена була відступити. Знаючи про важке становище повстанців на Солониці, Підвисоцький розпочав дії десантами своєї морської піхоти, відвертаючи частину польсько-литовських сил. Ця поміч виявилася вагомою, бо дозволила новообраному (після загибелі Григорія Лободи) Гетьману Стефану Кремпському прорвати польську облогу і вивести з неї півтори тисячі козаків. Прорвавши оточення, гетьман відразу направився на об'єднання з флотом. Під прикриттям флотських фальконетів запорозька кіннота відчулася впевненіше. Погромивши деякий час придніпровські польські військові загони, запорожці водою і сушею досталися до Січі. На Січі Каспар Підвисоцький ще 10 років поспіль залишався Кошовим отаманом.

У 1596 році, провідавши, що кримський хан готує великий похід через Україну в Угорщину, Підвисоцький морським десантом з-під Кизи-Кермена вдарив на орду і взяв у полон якогось високого татарського командира. Для підтвердження підготовки походу Кримської орди на Угорщину (який згодом таки ханові вдався) Каспар Підвисоцький особисто відвіз полоненого татарського бея до Варшави. Але, схоже, польська шляхта мало повірила і козацькому флотоводцю, і татарському бею, бо нічого не зробила, щоб перешкодити хану. Хан 100-тисячною ордою вдерся в Галичину з союзної йому Молдови, спалив Снятин, Коломию, Калуш, Стрий і, спокійно перейшовши Карпати, пішов на сполучення з султаном в Угорщину. Стримували орду лише запорожці. Як склалася в подальшому доля Підвисоцького – цього відважного флотоводця, для нас не відомо. І до цього часу він, відважний талановитий морський лицар України, залишається для нас майже невідомим.

У Київському пароплавстві десятки суден носять ім'я людей, що не мають ніякого відношення до морської слави України. Навпаки, нищили її, як могли. А було б цілком справедливо, якби одне з цих суден носило ім'я Кошового отамана Каспара Підвисоцького, а в Києві, в парку Моряків на півострові Рибацькому, з'явилося хоча б погруддя чи пам'ятний знак флотоводцю. Бо якраз на Дніпрі, навпроти цього парку, Каспар Підвисоцький проливав свою кров, не жалів власного життя в жертовній боротьбі з поневолювачами рідного народу.

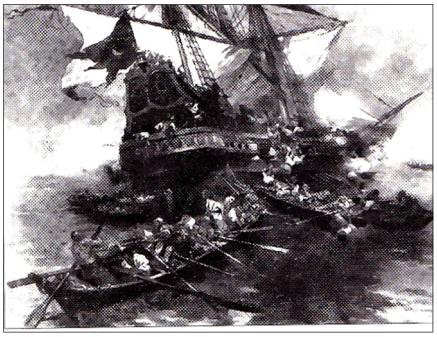

МИХАЙЛО НАЙМАНОВИЧ

Кошовий отаман Запорожської Січі

*І*шов 1608 рік. У Криму, як би сьогодні сказали, йшла "передвиборча кампанія", тобто зміна хана. Один з кандидатів на ханський престол Салетмет-Гірей, оповідає Богдан Сушинський, в основу своєї "передвиборчої програми" поклав тезу про те, що як тільки він стане ханом, то в Криму і в Стамбулі забудуть, що колись існувала Запоріжська Січ з українськими козаками, що перенесе свою ставку мало не в Київ, а Крим заповнить бранцями з України, як бочку оселедцями. І процвітатиме Крим на світовій торгівлі рабами, і перетвориться в райський сад. Ну, зовсім схоже на те, як прісної пам'яті Ю. Мєшков обіцяв як лишень його оберуть президентом Криму заповнити всі кримські криниці, яри і потічки російською нафтою, а всю пусту тару – газом. Як у 1990-х у Москві поставили на Мєшкова, так чотири століття тому назад в Стамбулі зробили ставку на Салетмет-Гірея, – султан визнав його ханом. Що ж, визнав, той визнав. Хани в Криму мінялися, як гетьмани на Січі. Причому ж тут вибори хана до запорожців? Їм то все одно було, хто з ханів сидить в Бахчисараї.

А вся справа в тому, що Запоріжська Січ як лицарський орден мала свої писані і неписані закони, кодекс козацької честі і гідності. Кодекс козацької честі не дозволяв жодному козаку терпіти чи спостерігати за намаганнями будь-кого принизити чи насміхатися над січовим лицарством. А тут, як доповіла козацька розвідка, татарський принц принародно нахвалявся залити дніпровськими водами Січ та позрізати запорожцям їхні оселедці. Тож запорожцям аж зачесалося "подивитись" на молодого хана-хвалька та спитати, яким то чином він збирається знищити Січ, чого нікому ще не вдавалося до того. Чекали-чекали хана у гості, нема, не йде, тому самі прийшли до кошового Михайла Найдановича, та й питають: "Скільки можна чекати хана? На цілий світ похвалився, а тепер вдає, що нічого такого й не мовилось?" На Січовій раді ухвалили: готувати морський похід до Козлова (Євпаторії). Бо саме туди у скорому часі мав прибути новий хан приймати присягу своїх підданих. Січові "синоптики", старі діди, звірившись по сонцю, місяцю, зірках і ломоті у своїх старих кістках, запевнили кошового в сприятливій для походу погоді і спокійному для цього морі. Посадивши на чайки три тисячі козаків, флотилія Найдановича стрімко спустилась Дніпром в море. Але, як це часто буває і зараз, козацькі "синоптики" помилились.

Як лише Тендрівська коса сховалась за горизонтом, знялася буря і розпочався великий шторм. Козацькі чайки повели нерівну боротьбу з морською стихією; їх заливало водою, зривало бочки з порохом і провізією. Козацька ескадра втратила бойовий порядок, чайки почало розносити морем. У цій ситу-

ації кошовий підняв сигнал повертатися на Тендру. На веслах сиділи досвідчені козаки, тому чайкам вдалося-таки дістатися берега. Повитягавши чайки на берег та відпочивши після штурму, козаки вирішили змінити план свого походу. У зв'язку з тим, що час вже був згаяний, і хана в Козлові вони вже могли не застати та, що дари ханові уже десь везли до Бахчисараю, вирішили на раді, що трофеїв – "козацького хліба" – залишилось там зовсім мало.

Порадившись, козацьке коло пристало на пропозицію кошового вдарити на Перекоп. Перед початком бойового рейду Михайло Найманович звернувся до свого флоту з промовою. Згадавши бойові традиції рідного Коша, героїчні подвиги своїх попередників, кошовий нагадав побратимам, що на них з надією дивиться Україна, а зі страхом – Крим. "Ми не можемо осоромитися, – завершив виступ Кошовий, – бо інакше нас розцінять як таких, що йшли провчити хвалька і самі серед хвальків опинилися". Ця промова кошового отамана і сьогодні є класичним прикладом агітації для флотських командирів і організаторів виховної роботи. Честь і гідність для українських моряків ніколи не були пустим звуком. Козаки, зачувши що їм грозить, – ні, не смерть і не татарський полон, а ганьба і сором перед ханом - хвальком – тут же заприсяглися на шаблях зрівняти Перекоп з землею. При цьому вони цілком справедливо покладалися на бойовий досвід свого отамана, який щасливо водив їх у походи шостий рік поспіль.

Як тільки звечоріло, чайки були спущені на воду і взяли курс до Перекопу. Із ранковою зорею, заховавши чайки в очереті, козацький морський десант розпочав висадку на кримський берег. Проте напасти на татарську фортецю зненацька не вдалося. З Кизи-Кермена та інших татарських постів звістка про вихід козаків в море дійшла до Перекопу раніше самих козаків. Перекопський мурза, що сам не раз водив свою орду плюндрувати українські землі, був не меншим хвальком ніж його хан. Зневажаючи козаків, вирішив розбити їхній десант своєю чисельною артилерією під стінами Перекопу. Тому й наказав зняти гармати з фортечних мурів, вистроїв їх в степу у фронт, а своїх кіннотників спішив і розмістив піхотою позаду. Татари були вправними воїнами, але лише на конях. Піхотинці були з них слабкі, і ще гірші – артилеристи-гармаші. Михайло Найманович розділив свою морську піхоту на 3 полки і з трьох сторін підійшов до лінії фронту. Це змусило татар з самого початку бою міняти диспозицію гармат, що в свою чергу дозволило козакам підійти на рушничний залп. Після першого густого козацького залпу мало хто з турецьких гармашів уцілів. До рукопашного бою не дійшло, бо татари, покидавши свої гармати, повтікали за фортечні стіни.

Перекопська фортеця мала грізний вигляд, але виявилося, що грізні стіни були викладені з глини. Найманович розвернув захоплені гармати і вже по обіді фортечного муру не стало, стіни перетворилися на купу глини. Надвечір козаки вже були господарями в Перекопі і захопили самого мурзу – намісника хана. Козакам пощастило визволити ще й кілька сотень бранців та, окрім гармат, взяти інші багаті трофеї. Забравши звільнених бранців і полоненого мурзу з трофеями, Найманович успішно повернувся на Січ. Так завершився цей незвичайний похід.

А що ж хан Салетмет-Гірей? Погнався ордою за Найматовичем голити, як грозився козакам, оселедці та топити Січ у Дніпрі? Хан спромігся лише на скаргу королю на Найматовича. Козаки, як прознали згодом про це, – від ре-

готу курені валилися. Але на цьому історія згадуваного походу не завершилась. На Січі Михайло Найманович почав складати плани, як краще використати для Коша полоненого мурзу. Спочатку була думка віддати його Криму за добрий викуп. Але комусь із козаків прийшла в голову ідея подарувати мурзу королю у Варшаві прямо на сеймі, що незабаром мав зібратись для вирішення козацького питання. За мурзу, сподівалися, король виплатить їм гроші і не пошкодує сукна, якого Варшава не поставляла козакам уже котрий рік. Та й не лише Варшава, а вся Європа побачить козацькі старання.

Так і порішили. За мурзою доглядали справно, щоб живим і здоровим доставити до Варшави. Незабаром Найманович з мурзою в супроводі козацького загону вирушили на сейм до Варшави. Та вийшов з того великий курйоз про який довго згадували на Січі, та й в столиці Польщі теж. На сейм, як виявилося, прибуло й посольство кримського хана. І прибуло раніше Наймановича з мурзою. У визначений день посол виступив перед сенаторами. Страшно нарікав на козаків: чинять кривду і морем, і землею, відбирають невільників і беруть полон, мирний Крим і Оттоманська Порта не мають спокою від козаків. Посол звинувачував і погрожував Польщі, вимагав негайної кари запорожцям. Король і сенатори, приховуючи задоволення від того, що знайшлась таки сила, що зуміла "засунути їжака в ординські шкіряні штани", заперечували і виправдовували козаків. Вони ж бо, як слухняні піддані, без дозволу короля не посміли б і подумати, а не те що йти походом на дружній Польщі Крим. А якщо якийсь човен з розбишаками морська хвиля і прибила до Тарханкута, то це ще не означає, що вони є підданими короля і послані з Січі самим Кошовим отаманом.

І треба ж, саме в час розпалу політичної дискусії сам Кошовий отаман саморучно приводить на сейм полоненого мурзу – ось він, мовляв, мурза, що плюндрує наші землі, а ось ми, молодці, що його спіймали. І стався величезний політичний конфуз! Польський король, побагровівши від люті, наказав мурзу віддати послові і при цьому пригрозив "баніцією" козакам та самому кошовому. Послові пообіцяли приструнити козаків так, що вони назавжди забудуть, де знаходиться і Крим, і Чорне море. Довелося Наймановичу повертатись на Січ без сукна і польських грошей. Довго кошовий дорогою з Варшави на Січ розмірковував і кусав свого вуса: як-то воно вийшло, що так невчасно сунувся у Варшаву з цим мурзою? І викупу не взяв, і мурзу прийшлося віддати... Від'їжджаючи з Варшави, обіцяв полякам наступного разу привезти самого хана. Отаким курйозом завершився цей морський похід кошового Наймановича до Варшави. Та це не засмутило ні самого кошового, ні його козаків. Бо по поверненні з Варшави Найманович проголосив новий морський похід. Пройшовши кримськими берегами до Балаклави включно, Найманович все-таки провчив хана-хвалька, як насміхатися над українськими козаками. А це, за кодексом козацької честі, була значна і вагома справа.

Коли і де народився, де виріс і яку здобув освіту Михайло Найманович осталося для історії невідомим. З небагатьох архівних документів знаємо, що він ще деякий час був Кошовим отаманом при Гетьмані Петрі Сагайдачному і зробив вагомий внесок у виконання гетьманських планів. Помер чи загинув він десь після 1608 року. Він був і назавжди залишається талановитим і видатним флотоводцем, морським лицарем козацького флоту України.

ВАСИЛЬ СТРІЛКОВСЬКИЙ
Гетьман реєстрового козацтва

Про флотоводця козацького флоту, Гетьмана реєстрових козаків Василя Стрілковського маємо надзвичайно мало інформації. Він як зірка на небосхилі, яскраво спалахнув в історії запорожського козацтва і так же раптово зник з її обрію. Достовірної інформації і джерел про місце й дату народження, походження і виховання Василя Стрілковського наразі немає. Лише у 1590-х роках при польському королівському дворі вже велися розмови про відзначення у морських походах запорожців відважного отамана Василя Стрілковського. Самійло Кішка, Федір Полоус, Григорій Лобода, Ізапович і Петро Сагайдачний були його бойовими морськими побратимами і наставники морської справи. Його військовий авторитет настільки швидко зріз на Січі, що Василь Стрілковський став не лише рівним Сагайдачному, а й став йому конкурентом на гетьманську булаву. І в 1616 році його замість Петра Сагайдачного таки обирають Гетьманом реєстрового козацтва. У Варшаві заперечень його особа не викликала, у крайньому разі інформації про якісь заперечення не відомо. Можливо, тут відіграла якусь роль і скарга шляхтича Лукаша Сапеги на Сагайдачного, який перебуваючи з козаками на Київщині не захотів прийти на допомогу підрозділам Речі Посполитої у їх битві з Ордою і наказав своїм козакам відступити. Як вказував Лукаш Сапега, Сагайдачний хотів за допомогою татар витіснити жовнірів з України, бо козаки відчували до них "ненависть".

Як би там не було, але Василь Стрілковський був офіційно обраний Гетьманом реєстрового козацтва і січовиків. Судячи по наступних діях, Стрілковський, на відміну від поміркованого Петра Сагайдачного, разом з більшістю запорожців, вважав своїм першим обов'язком здійснити морський похід на бусурманів і там, у Чорному морі, шукати для козаків "козацького щастя". І з цим справа не затягнулася. У квітні 1616 року козацька флотилія отамана Василя Стрілковського у кількості близько 2,5 тисяч козаків вийшла з Дніпра і направилася до турецької фортеці Варни, яку успішно взяли штурмом. Затим козацька ескадра вдарила на Масіврі поблизу Стамбула. За 70 км від османської столиці козаки в пошуках "козацького хліба" розпочали пустошити турецьке узбережжя. Звістка про напад запорожців полетіла до Стамбулу і султан Ахмед I відрядив проти них 7 галер з десантом піхоти. Та Стрілковський вивів свої чайки в море і в гирлі Дунаю вступив в бій, в якому здобув блискуча перемогу, причому одну з галер захопив, обсадив своїм екіпажем і навантажений здобиччю прибув у Січ.

У травні того ж 1616 року Стрілковський, домовившись про спільний похід з козаками Дону, знаряджає в Чорне море флотилію з трьох тисяч козаків. В морі запорожці об'єдналися з 700 донськими козаками, з якими вистежили турецькі торгові галери і їх захопили. Більше про цей похід відомостей немає,

але з польських джерел дізнаємося, що Василь Стрілковський здійснив того року аж чотири морських походи. Судячи з цих походів і їх результатів, можемо стверджувати, що Стрілковський, проводячи бойові рейди по тилових районах Порти, відстоював тактику активної оборони і демонстрацію постійної загрози як Криму, так і самій Порті. І така тактика принесла результати. Якщо потужна і чисельна татарська кіннота могла легко заглиблюватися на тисячу кілометрів вглиб України, викрадати тисячі українців в рабство, то козацька флотилія спромоглася на подібні дії, руйнувати невільничі ринки у тилу Порти, руйнувати її прибережну інфраструктуру з моря і в середині Оттоманської імперії. Тобто, Запорозька Січ створила паритетну загрозу для Криму і Порти, і Гетьман Василь Стрілковський був одним з її творців. Префект Кафи Емідіо Дортеллі д'Асколі відзначав у 1618 році: "Але, якщо Чорне море було завжди сердитим, з давніх часів, то тепер воно незрівнянно чорніше і страшніше, через численні чайки (saiche), що все літо спустошують море і сушу". У Стамбулі вимушені були викликати послу Речі Посполитої на руйнівні дії запорожців на чорноморському узбережжі. Той вбачав причину морських походів в нападах татар. В результаті "від великого везіра Халіля Паші вдруге написано й відіслано листа до Джанібека Ґерея Хана зі словами: "Хай всупереч мирній угоді країна Ляха не піддається нападам Татарина". І ворогуючі країни Порта і Ляха брали взаємні зобов'язання припинити взаємні набіги і руйнування.

Повернувшись з морського походу на Січ Стрілковський задумав похід на турецьку фортецю Азов і перекрити торговий шлях на Стамбул. Для цього розпочав перемовини з посланцями Війська Донського Іваном Слєповим і Дружиною Трубніковим по організації спільного походу, захоплення фортеці Азов та перекриття торгового "хлібного" шляху на Стамбул. Донським козакам пропозиція українського Гетьмана була до вподоби і для підготовки табору для основного війська з Січі під Азов було відправлено 300 запорожців. Однак спільного походу так і не відбулося, як і спільного штурму Азову. Переважила стратегія Петра Сагайдачного, який визначив інший, більш широкий напрям діяльності козацького флоту і у кінці червня Василя Стрілковського було позбавлено гетьманської булави. Замість нього Гетьманом реєстрового козацтва знову обирають Петра Сагайдачного.

А що ж Василь Стрілковський? Він вже отаманом прилучився до підготовки того ж року великого морського походу в Чорне море, лише не на Азов, а на Кафу під проводом Гетьмана Петра Сагайдачного. В цьому поході його власний морський досвід багато в чому сприяв перемозі козацької флотилії Петра Сагайдачного над турецькою залогою, цього головного рабовласницького ринку по торгівлі невільниками. Є думка, що саме Стрілковський очолював розвідувальний загін перед цим походом козацької флотилії і його замисел на штурм Кафи був прийнятий Гетьманом. У 1618 році Василь Стрілковський став учасником походу війська Гетьмана Петра Сагайдачного на Москву, але яку роль він відіграв під час цього походу точно не відомо. Після відходу основних козацьких сил з Московського царства Василь Стрілковський у складі полку Ждана Коншина залишився на московській службі. Подальша його доля і де Василь Стрілковський завершив свій ратний шлях залишилося для історії невідомим.

ПЕТРО САГАЙДАЧНИЙ
Гетьман України

Весна 1616 року була у розквіті. Гетьман Петро Сагайдачний із борту захопленої в бою турецької галери, що служила йому командним кораблем, спостерігав за приготуванням своєї флотилії. Ще недавно грізна і тривалий час неприступна турецька фортеця густо диміла. На місці бойових кам'яних веж чорніли руїни. Десятиліттями Кафа тримала в страху і покорі Крим, примушувала його щорічно проводити грабіжницькі походи за ясиром в Україну, Московщину, Польщу і Литву. Море людських сліз пролито в цьому місті. Минулося! За одну лише добу в цих, колись грізних вежах, знайшов свою могилу відбірний 14-тисячний корпус турецьких яничарів. Хай тепер поплачуть Крим і Порта! Об вежі цієї фортеці козаки не раз щербили свої шаблі. Та здобувши Кафу, фортеця залишалася для них неприступною. На цей раз десант запорожців був раптовим і відчайдушним.

План Гетьмана вдався на славу. Чисельний гарнізон яничар, притиснутий козаками до кам'яних стін, втратив бойовий порядок і став приреченим. Списи і шаблі довершили справу. Добре прислужилися й турецькі галери, взяті Гетьманом в бою під Очаковом. Гетьман радів успіху і квапив козаків – похід ще не закінчено. Козацька молодь, весело перегукуючись, зносила на бойові чайки трофеї, котила бочки з порохом, волокла гармати. Полковники і отамани розписували по чайках і галерах тисячі звільнених побратимів і земляків. Вчорашні невільники голили бороди, розковували кайдани і ладнали трофейну зброю – ще послужать славі козацького флоту! Звістка про падіння турецької фортеці в Кафі та загибель всього турецького гарнізону розлетілася всією Європою. Тисячі раніше оплаканих бранців повернулися в Польщу, Литву, Московщину, Австрію і рознесли славу про козацький подвиг. Слава про Сагайдачного розійшлася по всій Європі, а в турецьких мечетях мулли почали сипати прокльони на голову "Сагайдак-шайтана"...

Петро Конашевич-Сагайдачний народився у родині гербового шляхтича Конашевича в селі Кульчиці Самбірського повіту Руського Воєводства (тепер Львівська область). Історики вказують різні роки його народження. Та на підставі припущення, що протягом віків в Україні дітей, зазвичай, називали на честь святого із днем якого була близька дата народження, то Сагайдачний орієнтовно народився близько 29 червня (9 липня) 1582 року, на свято апостолів Петра і Павла. Ще в молоді літа Петро отримав ґрунтовні знання, навчаючись спочатку у львівській братській школі, а потім, з 1587 по 1591 роки, – у Острозькій академії. Після завершення навчання Сагайдачний деякий час служив у київського судді Яна Аксака. Під час служби в Києві він

написав полемічний трактат "Пояснення про унію", в якому виступив на захист православ'я. Цю працю Сагайдачного литовський канцлер Лев Сапега у своєму листі до Йосафата Кунцевича назвав "найдорогоціннішою". Писав Сагайдачний і вірші, які ставали своєрідними стройовими піснями козацьких загонів. З "Римованої хроніки", написаної в 1682 році невідомим автором, довідуємося, що козаки Богдана Хмельницького ходили в бій проти поляків з піснями-гімнами, складеними ним і Петром Сагайдачним. Той же автор оповідає про його гострий розум і тонкий гумор. Поляк-сучасник, який добре знав майбутнього полководця, відзначав, що Сагайдачний був "муж рідкісної мудрості та зрілого судження у справах, швидкий на слова і вчинки, хоча за походженням, способом життя та звичками був простою людиною, один в очах пізнішого потомства був гідним стати в один ряд з найславетнішими людьми свого часу у Польщі". Проте, майбутній флотоводець не пішов шляхом тодішніх вчених, а з молодих літ захопився військовою справою, захистом прав і віри рідного народу. За спогадами сучасників діяв Сагайдачний однаково вправно "як шаблею, так і пером".

Точної дати, коли Сагайдачний прибув на Січ немає. Очевидно, в другій половині 1598 року він приєднався до Війська Запорозького. З "Віршів" Касіяна Саковича відомо, що Конашевич тривалий час перебував серед запорожців, здобуваючи авторитет своєю відвагою та розумом. Саме на Запоріжжі Петра Конашевича як вправного лучника починають називати "Сагайдачним".

Як природжений воїн, він досить швидко опанував військову науку і став справжнім професіоналом. Маючи неабиякі здібності, високу освіту та вольовий характер, Сагайдачний досить швидко зайняв чільне місце серед козацької старшини. Першим в козацькій масі його підмітив Гетьман Самійло Кішка і призначив полковником. У цьому ранзі він брав участь у всіх походах запорожців, в яких виступав як надзвичайно хоробрий, розсудливий воїн і козацький командир. Його полк відзначався особливою згуртованістю і дисципліною, тож і втрати в походах були невеликими, а здобутки значними. Командиром Сагайдачний був самостійним і владним, вимагав суворого виконання своїх наказів і обов'язків козаків в походах, не переносив розпусти, самовільства і розбишацтва.

У морському поході Гетьмана Григорія Ізаповича весною 1606 року на Варну Петро Сагайдачний проявив себе вже зрілим флотоводцем і по праву розділив з Гетьманом успіх і славу блискучої перемоги. Після цього походу Сагайдачного обирають Кошовим отаманом.

Про морські походи Петра Сагайдачного відомо достатньо багато. Історія залишила про них чимало історичних свідчень, над ними працювали видатні дослідники не лише України, а і Європи. Тож зосередимося на головних морських походах козацького флоту, результати яких принесли Сагайдачному європейську славу.

Пізньої осені 1608 року Сагайдачний вийшов у морський похід на 16 чайках. Під час походу у штормову погоду було здійснено напад на Кілію, Білгород та Ізмаїл у гирлі Дунаю. Після взяття запорожцями Варни турецький султан направив в Дніпровський лиман під Очаків стерегти козаків мало не весь свій Чорноморський флот. Сагайдачний про це знав. Дочекавшись в Дніпровських плавнях тихої погоди, він з вечірньою зорею всіма силами вдарив на турецький флот і повністю його розгромив. Турецький командувач Аліпаша уникнув смерті лише тому, що на весла своєї галери посадив яничар.

Слідом за Очаковом під булаву Сагайдачного впала Євпаторія. 1612 року козацька флотилія Сагайдачного у складі 60 чайок здійснила вдалі походи на ворожі укріплення — Гьозлів, Бабадаг, Варну і Месембрій. У 1609 році флотилія Сагайдачного господарем Чорного моря пройшлася вздовж узбережжя від Очакова до Дунаю, а звідти взяла курс на Кафу. Взявши штурмом місто, запорожці визволили кілька тисяч невільників. Турецький гарнізон відступив у фортецю. Не маючи важких гармат, Сагайдачний від її штурму відмовився і повернув свій флот на Січ. Гетьман водив флот у Чорне море щорічно, в деякі роки – двічі на рік, і довів, що козаки можуть успішно протистояти ворогові будь-якої пори року і є домінуючими у Чорному морі.

Тож не випадково в 1616 році Петра Сагайдачного обирають Гетьманом Війська Запорожського. Взагалі Гетьманом Війська Запорожського Петро Сагайдачний обирався пять разів: 1616 – 1617, 1617 – 1619, 1619, 1620, 1621 – 1622 роках. Прийнявши булаву, Сагайдачний не гаючись заходився реформувати козацьке військо, намагаючись перетворити його на регулярне, з чіткою організаційною структурою і впорядкованою службою європейське військо. На Січі ним були створені сотні й полки, організується берегова і морська розвідка, сигнальна служба, велике значення набирають бойове навчання і тренування, підготовка до морських походів відзначалася особливою ретельністю. Уміння будувати і ремонтувати бойової козацькі судна, ходити на веслах і під вітрилом, тактика абордажного бою як окремої чайки так і групи чайок, гарматна справа, прийоми рукопашного бою, знання лоції Дніпровських плавнів, уміння орієнтуватись у Чорному морі по сонцю і зорях – далеко не повний перелік видів занять, які Гетьман запровадив на Січі. Гетьман ввів в обов'язки військових осавулів і отаманів, по-сучасному, виховну роботу з козаками. Неслухняних вояків, пияків і розбишак спочатку соромили перед козацьким лицарським товариством. Якщо це не допомагало, били канчуками перед спеціально вкопаним на січовій площі ганебним стовпом. Кількість ударів канчуком визначав козацький суд. Якщо якийсь козак у бійці вбивав свого товариша, то ця провина каралася смертю. Достатньо високою провиною вважалося обрізання оселедця – козацького чуба. Це вважалося замахом на козацьку лицарську честь і каралося досить жорстоко.

Твердження деяких дослідників, що Сагайдачний "густо лив козацьку кров" запозичені у Д. Яворницького, який вимушений був писати свої дослідження під тиском царської цензури, не є достатньо підтвердженими. Насправді, Сагайдачний недисциплінованих козаків, що не хотіли підпорядковуватися укладеним ним статтям Війська Запорозького і дисципліні, просто виганяв з війська без права повернення і поселення в козацьких паланках. Саме це стягнення рахувалося ганебнішим за смерть на пласі, вело до вічної ганьби серед народу; і багато козаків після винесення їм такого вироку просто кидалися з кручі у Дніпрові води. Але саме така вимогливість Гетьмана до себе і всього козацтва дозволила йому перетворити Військо Запорожське Низове у регулярну армію і флот, зрештою, у високопрофесійне військо.

Враховуючи свій досвід і досвід морських походів своїх попередників, Сагайдачний розробив і застосував на практиці нову тактику морського бою. Суть її полягала в тому, що козацький флот з виходом в море розділявся на головні й допоміжні сили та розвідку. Остання завжди йшла попереду і трималася лінії горизонту. До складу розвідки входило не більше п'яти чайок, завданням яких було доповідати гетьману про обстановку на морі, на рейдах та

в ворожих портах. Допоміжні сили в поході йшли на певній відстані від головних, дещо стороною. При зустрічі з ворожою ескадрою до Сагайдачного козацький флот атакував її всіма силами і доволі часто, особливо вдень і при свіжому вітрі, терпів невдачі. Ця тактика по суті абордажного бою називалася у козаків "крутити веремію". Сагайдачний же "крутити веремію" з ворожою ескадрою направляв допоміжні сили, зв'язував її таким чином боєм і позбавляв маневру. А сам головними силами з боку сонця атакував флагманську галеру. Флагман турецької ескадри мусив битися самотнім, бо інші галери, відбиваючись від козацьких чайок, допомогти своєму командувачу не могли. Рятуючись, турецький флагман або перший тікав у світ за очі, або попадав козакам у руки. Решта ворожої ескадри, позбавлена керівництва, ставала здобиччю головних сил козацького флоту.

Слід зазначити, що реформи мана Петра Сагайдачного сприймалися на Січі непросто. Головним його опонентом виступали полковники Яків Нерода (Бородавка) та Дмитро Барабаш, теж досвідчені флотоводці, але перший же похід козацького флоту під командуванням Сагайдачного в Чорне довів перевагу виробленої ним тактики. Оце вони то віднімали, то віддавали Сагайдачному гетьманську булаву в залежності від настроїв козацтва і військово-політичної ситуації на теренах України.

У 1613 році, повернувшись з походу в Московщину і звільнивши від московських військ Чернігівщину і Слобожанщину, Сагайдачний спорядив черговий морський похід. Під час цього походу запорожці пройшлися кримським узбережжям від Тарханкуту до Керчі, взяли "на шаблю" і Ахтіар з Інкерманом в нинішній Севастопольській бухті. Цю бухту Гетьман знав добре і часто використовував її для стоянки і відпочинку свого флоту. До речі, саме запорожці, попаливши кілька разів турецькі галери в Ахтіарській бухті, витіснили звідти турецький флот назавжди. Турки, прознавши про цей похід, спорядили із Стамбула під Очаків турецьку ескадру, але і її Сагайдачний розгромив у нічному бою.

. Наступного, 1614-го року, Сагайдачний з двома тисячами козаків прямо з Дніпровського лиману вдарив на Трапезунд. Там козаки вже декілька років не бували. Зруйнувавши фортецю та забравши невільників, ескадра Сагайдачного пішла турецьким узбережжям на захід – до Синопа. Вдаривши на Синоп десантом з моря і суші, запорожці взяли штурмом замок і знищили весь його гарнізон з усім флотом, що там знаходився. Здобуті трофеї були величезні. Посадивши визволених невільників на здобуті в Синопі турецькі кораблі, ескадра Сагайдачного взяла курс до Дніпра. Звістка про падіння Синопа мов громом вдарила в Стамбулі. В запалі гніву султан звелів повісити свого візира, який відповідав за оборону імперії, та послав за Сагайдачним весь флот, що знаходився в турецькій столиці.

Сагайдачний тактичним маневром зумів уникнути відкритого бою, проте пройти непоміченим до Дніпра не вдалося. Довелося, уникаючи бою, обходити турецьку ескадру через Тендрівську косу і тягнути чайки через неї волоком. У гирлі Дніпра на козаків, виявляється, чекала перекопська орда. В бою з татарами і авангардом турецького флоту запорожці втратили одну чайку і 20 козаків. Цих козаків за наказом султана доставили в Синоп і в присутності місцевого населення стратили лютою смертю. Після цього морського походу запорожців турецький султан пригрозив Польщі великою війною.

Польща, не готова до війни, за мир з Осяйною Портою розраховувалася українськими інтересами. На відміну від польських державних діячів, Гетьман Сагайдачний розумів, що припинити турецьку експансію в Європу можна не уступками, а демонстрацією власної сили. В іншому випадку, вважав він, султан Осман Великий не відмовиться від спроби підкорити Відень і Варшаву.

Козацькі походи в Чорне море підтверджували, що найуразливішим місцем Оттоманської Порти було Чорне море. Тож у відповідь на погрозу султана, Сагайдачний 1615 року флотилією зі 100 чайок здійснив похід на Стамбул. Як доносили до своїх дворів посли Франції, Нідерландів і Венеції, козацька флотилія ввійшла в Босфор в повному бойовому порядку, з розгорнутими хоругвами і під бій литавр, якби на глум туркам – парадним строєм. Висадивши десант, козаки вдарили на Стамбульські передмістя. Помітивши козаків, турецькі матроси зі своїх кораблів просто повтікали. Запаливши турецькі галери в Босфорі та порти в Ахіокої та Мізовні, Сагайдачний влаштував у Босфорі щось на зразок параду своїх сил. Багаті турки, щоб уникнути смерті, самі вели до причальних стінок невільників та несли багатий відкуп. Самому султану Осману II довелося втікати від грому козацьких гармат. Сагайдачний господарював у Босфорі цілу добу. Як розказують хроністи, козацька флотилія, збільшена числом невільників із захоплених турецьких суден, вишикувалась у Босфорі в похідний порядок, дала "прощальний" залп зі всіх своїх гармат і вийшла у відкрите море. Страшенно розлючений султан почав збирати флот. За історичними даними, на турецькі кораблі вояків довелося заганяти киями – такого страху нагнали на них запорожці. Своєму адміралу Алі-паші султан пригрозив смертю, якщо не знайде і не принесе йому голову українського гетьмана. Сагайдачний помітив погоню десь в районі острова Зміїного. Посадивши на весла по два козаки та наказавши налягти, витримував дистанцію до вечора. А як стемніло, вдарив на Алі-пашу всіма силами. Розгром турецької ескадри був повним. Сам турецький адмірал попав до Сагайдачного у бранці. Але цим особливо скористатися гетьману не вдалося, бо від отриманих ран полонений паша незабаром помер. Захоплені в бою турецькі галери Сагайдачний притягнув під Очаків і там на очах у турецького гарнізону під грім козацьких гармат потопив. Цей похід Сагайдачного, визволення ним з неволі декількох тисяч бранців принесли йому справді всенародну славу.

Та Гетьман славою не забавлявся. Наступного, 1616-го року, у липні місяці, спорядивши флот із семи тисяч козаків на 150 чайках він знову вийшов в море. Цей похід стоїть особливим в історії козацьких морських походів і їх морських десантів. На виході з Дніпра, в Дніпровсько-Бузькому лимані, козаки зустріли ескадру османських галер. Вони розгромили турецьку флотилію та захопили близько половини її суден. Аби ввести турків в оману, щодо своїх подальших дій, Сагайдачний наказав частині війська демонстративно повернутись на Січ із захопленою здобиччю. З рештою війська, посадивши частину на захоплені турецькі судна, Сагайдачний близько тижня переховувася поблизу Очакова. Приспавши пильність турків, козаки продовжили свій похід. 22 липня 1616 р. Сагайдачний разом із 4 тисячами козаків прибув до міста. Уночі козаки висадилися на берег і підійшли до воріт фортеці Кафи. Частина запорожців, що володіли турецькою мовою, відволікли вартових, вказавши, що вони турецький підрозділ, який прямує на війну з Персією. Тим часом інші перекинули драбини на мури фортеці. Перебравшись через стіну, козаки вирізали вартових і відкрили ворота. Козаки раптовим нападом захопили міську

цитадель та звільняти християнських невільників. Аби взяти чим більше бранців на свої чайки, козаки викинули чималу частину захопленого добра, тим самим підтвердивши свою обітницю визволяти із неволі християн, яку давали перед своїми походами. В результаті проведення операції було визволено кілька тисяч невільників, яких галерами було вивезено на Січ. Ця перемога була особливою, запорожці не раз щербили свої шаблі об мури цієї фортеці, та брали місто і передмістя, а сама фортеця залишалася неприступною. На цей раз вона впала до козацьких ніг! Тому ця перемога Сагайдачного і взяття ним Кафи блискавкою облетіла Європою і принесла українському гетьману європейську славу.

Восени 1616 року Сагайдачний організував черговий похід до Османської імперії. Дочекавшись безвітряної погоди поблизу Мінери у жорстокому бою спалив 26 галер османського флоту, а потім, висадившись на берег, несподіваним штурмом узяв Трапезунд. У цьому поході Сагайдачний фактично знищим чорноморський флот султана, і він змушений викликати проти козаків флот з Єгипту. Доля цього флоту у протистоянні з козацьким флотом теж стала невеселою.

Турецький султан теж робив висновки з походів Сагайдачного. Для охорони Трапезунда і Синопа він спорядив ескадру під командуванням алжирського адмірала Ціколі-паші у складі шести великих і кількох десятків менших галер. З Ціколі-пашею Сагайдачний зустрівся у морі після повторного взяття Синопа. У відкритому морському бою запорожці потопили три великі морські галери, а більшість менших взяли на абордаж. За деякими даними в бою загинув і сам аджирський адмірал Ціколі-паша. Втекти вдалося лише кільком турецьким кораблям. У жорстокому бою розбивши єгипетський флот Сагайдачний вільно повернувся на Січ, а восени того ж року він знову пішов походом на Мінери і Трапезунд. Довідавшись від полонених турецьких моряків, що решта сил турецького флоту під командуванням адмірала Ібрагім-паші султан послав стерегти козаків під Очаковом, Гетьман прийняв рішення атакувати... безборонний з моря Стамбул.

Козаки на власні очі дивились на обводи Святої Софії, перетвореної турками на мусульманську мечеть. "Козаки, — свідчить османська архівна хроніка, — увійшли до Стамбула, убили 5 чи 6 тисяч османів, захопили велику кількість полонених і спалили половину міста". Із Стамбула Сагайдачний повів свою флотилію на Січ через... Азовське море. Там, увійшовши у річку Молочну і перетягнувши волоком чайки д Самари увійшли до Кінських Вод, і вийшли до Великого Лугу. У цей час, не дочекавшись козаків під Очаковом і побоюючись за це кари від султана, Ібрагім-паша вирішив піднятись Дніпром вгору і атакувати Січ. На Базавлуцькій Січі в той час залишився невеличкий гарнізон із трьох сотень козаків, та й то в основному ветеранів служби, які, окрім шаблі і мушкета, іншої зброї не мали. Завбачивши велику турецьку ескадру, січовики з цінностями й архівом засіли в плавнях. Ібрагім-паша, не зустрічаючи опору, зайняв Січ, спалив курені і церкву, і, знайшовши кілька старих і непридатних гармат, забрав їх як трофеї. Побоюючись зустрітись із Сагайдачним на Дніпрі, турецький командувач вирішив дійти до Очакова через притоку Кінські Води. І жорстоко помилився! Тут, біля Великого Лугу, турецький флот зіткнувся з флотилією Сагайдачного. В протоці зчинилася кривава і жорстока битва, в якій запорожці вщент знищили всю турецьку ескадру. В цій битві загинув і талановитий турецький адмірал Ібрагім-паша. Побачивши зруйновану

Базовлуцьку Січ, Гетьман не став її відновлювати, а піднявся до острова Хортиця і став Кошем на місці колишньої Січі славного Байди – Вишневецького. Після повернення на Січ , козаки продовжували морські походи. За свідченням сучасників, козаки контролювали навігацію між Босфором і Дніпро-Бузьким лиманом. Як вказував відомий італійський мандрівник П'єтро делла Валле у травні 1618 року: "Турки не мають на Чорному морі жодного місця, яке б не взяли і не сплюндрували козаки. В усякому разі вони сьогодні на Чорному морі така значна сила, що, якщо докладуть більше енергії, будуть повністю його контролювати"

Штурм козацьким флотом Стамбула, падіння Варни, Кафи, Трапезунда і Синопа, розгром єгипетської, алжирської і чорноморської флотилій османського флоту привели до стрімкого падіння авторитету Османської імперії в Європі. Бо чого варті погрози Стамбула, коли козацький флот вільно ходить парадним строєм по самому Босфору і палить саму столицю Осяйної Порти? Це примусило уряд Османської імперії оцінити боротьбу з козаками на Чорному морі як найнебезпечнішу і найскладнішу їхню зовнішньополітичну проблему. І сталося небачене для тих часів! Замість планів загарбання Європи турецький султан в 1618 році скликає нараду послів наймогутніших морських держав – Венеції, Франції і Нідерландів і намагається створити антикозацьку коаліцію... проти Сагайдачного.

Сагайдачний же починає дипломатію з Іраном, Грузією, Ватиканом і тією ж Францією по створенню антитурецького блоку. До Грузії й Ірану відбуває його посол полковник Оліфер Голуб, який уклав союз Війська Запорозького з іранським шахом Аббасом II. У Ватикані і Франції стали серйозно розглядати питання про призначення Петра Сагайдачного головнокомандувачем об'єднаних сил Європи в боротьбі з мусульманською експансією. Однак, ні перша, ні друга коаліції створені так і не були. Проте козацький флот України довів всьому світу, хто домінує в Чорному морі і змусив непереможну Осяйну Порту визнати це перед світом.

Із 1616 року Петро Сагайдачний виступає не лише як видатний полководець, а й як державний політичний діяч. У 1618 році він з усім Військом Запорозьким вступає до "Ліги християнської міліції" – міжнародного антитурецького союзу, який очолював французький нащадок візантійського імператора Палеолога – герцог де Невер. У серпні 1618 року на прохання польського короля український Гетьман на чолі 20-тисячного козацького корпусу вирушив походом на допомогу королевичу Владиславу під Москву, оточеному там московськими військами. Взявши Ливни, Єлець, Сєрпухов і Калугу, розбивши ополчення і війська князя Пожарського, Сагайдачний підійшов під самий московський Кремль. Та коли козаки зламали Острожну браму, Сагайдачний наказав припинити бій і відійшов від міста.

Існує кілька версій, чому український Гетьман не завершив переможну битву і не посадив польського королевича на трон московського царя. Під Москвою Сагайдачний поступив як мудрий політик і перш за все відстоював права рідного народу. Перемоги Сагайдачного під Москвою зберегли честь польського короля, а його відступ від Кремля змусив поляків відмовитись від претензій на московський трон. Таким чином, Петро Сагайдачний своїми діями під Москвою в часи "смутного врємєні" таки допоміг зберегти незалежність Московської держави, своїми діями примусив польського короля 3 січня

1619 року укласти перемир'я з московською державою. І залишив за собою повну свободу дій у своїх відношеннях з королем. Повернувшись з московського походу, Петро Сагайдачний прийняв на себе звання Гетьмана України і став правителем покозаченої України.

Осяйна Порта таки вирішила покарати Річ Посполиту, яка якраз зав'язла у своїх відношеннях з Московським царством і направили в Україну свої війська. У цей же час Польща обмежила у діях запорожців, що викликало їх загальне обурення. То ж коли в 1620 році польський король Сигізмунд III зажадав від Сагайдачного направити козацькі війська на Дністер під Цецору, щоб допомогти полякам в битві проти турків, Гетьман не зрушив із Січі. Розгром поляків під Цецорою був жахливим. Самі польські хроністи свідчать, що там разом із коронним гетьманом Жолкевським поліг цвіт польської нації. До цього довела колоніальна політика польської шляхти в Україні, окатоличення і утиски ними українського народу. Сагайдачний показав всій Польщі, чого вона варта без козацької шаблі. Він відчував, що наступає час, коли козацька Україна має можливість здобути, якщо не незалежність, то хоча б автономію в Речі Посполитій. Він добре розумів, що однією козацькою шаблею це питання не вирішити, і спрямував на досягнення цієї мети весь свій хист, знання й енергію.

У першу чергу Гетьман взявся піднімати культурно-духовний рівень народу, його освіченість. І діяв рішуче і впевнено. Він розбудовує Київську братську школу, будує монастирі. Користуючись проїздом Єрусалимського патріарха Феофана, вмовив його висвятити митрополитом Київським і Всієї Малої Росії Іова Борецького та єпископів українських земель, чим відновив православну митрополію в Україні. Та, як це часто в Україні буває і зараз, не всі козаки на Січі розуміли значення його дій для України. Для багатьох з них державницькі заходи Сагайдачного, його часте і тривале перебування у Києві розцінювалися як "нелицарська справа" і вони обирали собі другого Гетьмана. Сагайдачний на це не ображався, віддавав булаву і дальше проводив свою справу. Через певний час, як на Січі ставало скрутно, його кликали знову: "Їдь, батьку, бери булаву і веди нас знову у похід".

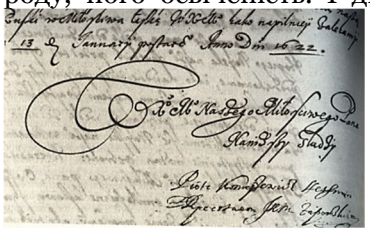

Автограф Петра Сагайдачного

Так сталося у 1621 році, коли султан Осман II заповзявся перетворити Польську державу у свою провінцію та простягнути межі Османської імперії до Балтійського моря і направився з 400-тисячною армією в похід на Варшаву – польську столицю. Над Річчю Посполитою та й над всією Європою нависла реальна загроза виходу Османської імперії до Балтійського моря. В цей час Гетьманом на Січі був Яків Бородавка, який тримав різку антипольську позицію. Боронити Польщу він не поспішав і захистити її було нікому. В час смертельної небезпеки, польський король запросив Сагайдачного до Варшави. Перед тим як дати згоду направити й очолити козацьке військо, Сагайдачний висунув умови: визнати православну митрополію та владу Гетьмана в Україні, припинити утиски козацтва. Поляки вимушені були на все погодитись. "Я під твою опіку віддаю мого сина", сказав король тоді Сагайдачному. Лише тоді Сагайдачний прибув до війська. На козацькій раді під Хотином за недостатню

підготовку війська до війни та за допущені втрати товариства на марші в Молдавії Якова Бородавку позбавили гетьманської булави і віддали під військовий суд. Гетьманом обрали Петра Сагайдачного і він очолив все козацьке військо. І не лише козацьке. Так сталося, що королевич Владислав на генеральну битву запізнився, а коронний гетьман польського війська Хоткевич був важко хворий і під час битви помер, тому Сагайдачному прийшлося фактично керувати під Хотином всіма військами. 40 тисяч козаків і 80 тисяч поляків зійшлися із 400-тисячною турецько-татарською армією під Хотином, поблизу Дністра. Турки найнебезпечнішим для себе вважали козацьке військо, тому і направили своє посольство до Сагайдачного з пропозицією, щоби запорожці не обстоювали польські інтереси. В обмін обіцяли Гетьману широку автономію козацькому краю. Та Сагайдачний не погодився і відбув до козацького табору. Під час битви під Хотином турки основні атаки зосередили на козацький табір. Сагайдачний, який на той час вже був поранений стрілою, уміло оборонявся і атакував так, що козаки позбавили султана обозу та мало не прорвалися до його ставки. Описуючи Хотинську битву, дослідники чомусь забувають згадати, що в час всієї кампанії по завданню Сагайдачного в Чорному морі діяв козацький флот у складі 200 чайок і 10 тисяч козаків. І командував ним молодий отаман Богдан Хмельницький. Виконуючи план Гетьмана, козацький флот нищив морські комунікації противника, розгромив ескадру адмірала Халіль-паші, взяв Варну і вдерся у Стамбул. Запалали береги Золотого Рогу – серця турецької столиці. Після п'яти тижнів безрезультатних боїв під стінами Хотина, отримавши звістку, що палає сам Стамбул, турецький султан запросив миру. Хотинська битва стала початком занепаду колись непереможної Осяйної Порти.

Меч Сагайдачного

Під стінами Хотинської фортеці Гетьман Петро Сагайдачний продемонстрував блискуче тактичне мислення, досконале вміння керувати багатотисячними полками піхоти і кавалерії, нетрадиційні методи організації оборонних та наступальних операцій в умовах боротьби зі значно переважаючим противником. Свідки тих подій однозначно стверджують, що лише завдяки військовому таланту українського Гетьмана польсько-українська армія досягла успіху, тим більше, що польський королевич Владислав на битву запізнився, а, прибувши у військовий табір, захворів на пропасницю. Головнокомандувач польської армії Ходкевич під час битви від пропасниці помер в обозі, тож гетьман Сагайдачний фактично сам вирішував хід і долю битви. Із під Хотина українське козацтво повернулося в Україну з вічною славою нездоланного війська, а Петро Сагайдачний на подарованій королем королівській кареті пораненим прибув до Києва.

На лікування його рани король направив найкращих своїх лікарів. Та ліків від гангрени тоді ще не існувало. Вже важко хворим Сагайдачний отримав від короля гетьманську булаву, меч, який нині зберігається у Краківському історичному музеї, і грамоту про визнання його Гетьманом України. Це було юридичне визнання і автономії України та влади гетьмана в Україні. Отже Сагайдачний став першим офіційним і юридично визнаним Польщею керівником України. Після Хотинської битви в Європі знову постало питання про призначення українського Гетьмана головнокомандувачем об'єднаних

сил Європи проти османської експансії, та цьому на заваді стала смерть Петра Сагайдачного.

Гетьман України Петро Сагайдачний помер 10 квітня 1622 року і був урочисто похований в Провідну неділю у Києво-Братському монастирі. Майже всі свої кошти і майно він заповів Київській і Львівській братським школам, в тому числі частину їх і "на упокій душі невинно убієнного Яцька" (Якова Бородавки), подавши приклад меценатства для культурного і духовного розвитку рідного народу. Біля його гробу виголосив промову Київський митрополит Іова Борецький, на його смерть були складені вірші "на жалісний погреб славного рицаря Петра Конашевича Сагайдачного" ректором "Шкіл київських, у братстві" іноком Касіяном Саковичем і прочитані спудеями Братської школи. Сумом покрилися ряди киян і козацтва... На надмогильному камені було написано: "Тут зложив запорозький гетьман свої кості, Петро Конашевич, поранений задля вольності Вітчизни, коли турки сильно нападали і пострілів смертельних кілька йому завдали. А зранений ними, віку свого вкоротив, вірності Богові, королеві і війську не поплямив. І вмер, захищаючи батьківський край...". Могила Гетьмана не збереглася, під час перебудови церкви на початку XVIII ст. вона "щезла від поглядів потомства".

Саме завдяки зусиллям Петра Сагайдачного і його соратників козацтво вийшло з вузько станових інтересів, долучилось до вирішення проблем українського народу, зформувало свою національну політичну програму. Утворилась спілка українського козацтва, міщанства й духівництва. Завдяки результативній політиці Сагайдачного в цей час відбулось активне формування національної української спільноти з її чітко вираженими географічними кордонами. Сагайдачний перетворив Київ на політичний осередок України та залучив його в орбіту майбутньої нової Української козацької держави, виражав інтереси національно-патріотичних сил та активно виступав проти чужоземного панування на українських землях.

Гетьман Петро Сагайдачний є найвеличнішою військовою і політичною постаттю, яку висунув український народ у добу до Богдана Хмельницького. Один із небагатьох видатних полководців Європи, він з однаковим успіхом діяв в морі, на полі бою і на дипломатичних теренах.

Петро Сагайдачний – найславетніший флотоводець України, неперевершений, блискучий майстер десантних операцій. Він здобув перемоги над трьома флотиліями турецького флоту, а козацький флот під його керівництвом домінував у Чорному морі задовго до появи в ньому російського флоту. Тому ще на зорі відродження національного флоту загальним рішенням офіцерів організаційної групи Генерального штабу при командувачі ВМС України у 1992 році фрегат, будівництво якого завершувалося у Керченському суднобудівному заводі, як майбутній флагман Військово-Морських сил України, отримав назву "Гетьман Петро Сагайдачний".

Прохання офіцерів Військово-Морських сил України перед місцевою владою перейменувати один з майданів Севастополя на честь Гетьмана Сагайдачного наштовхнулося на відчайдушний опір місцевої виконавчої влади і проросійських організацій Севастополя і Криму. Міська рада визнала увіковічення пам'яті українського видатного Гетьмана в українському Севастополі "нєцелєсообразним". І це після звернення до місцевої влади ще й Президента України Віктора Ющенка! Промовчали і отці севастопольських православних храмів, церкву яких, віру яких Гетьман відродив і беріг більше власного життя.

У Севастополі, попри тривалий адміністративний спротив, таки був установлений пам'ятник Петру Сагайдачному, зруйнований відразу після російської анексії Криму весною 2014 року. Зрештою ратна слава Гетьмана Петра Сагайдачного пламеніла подвигами українців на морях протягом віків і в 1992 році відродилася створенням Військово-Морських сил України. І тепер житиме вічно. Сьогодні вона кличе і веде українських моряків в морі і на березі до ратних звершень по обороні територіальної цілісності України, волі і свободи нашого народу від агресивних зазіхань сусідів.

ДМИТРО БАРАБАШ
Гетьман Війська Запорожського

Життя і бойова діяльність Дмитра Барабаша припадають на час найбільшого розквіту слави Петра Сагайдачного. Але успіхи славетного гетьмана стали можливими лише тому, що він зумів організувати й об'єднати навколо себе когорту талановитих козацьких командирів. Дмитро Барабаш – один з них, хоч і не завжди і не у всьому погоджувався з гетьманом. Письмових джерел про цього талановитого сподвижника Сагайдачного залишилося досить мало. Але з того, що маємо, гетьман Дмитро Барабаш виступає славним морським лицарем і флотоводцем України. Звідки походить, де навчався і коли розпочав козакувати Дмитро Барабаш, невідомо. Та на Січі козаком він був тямущим, освіченим і входив до числа кращої запорозької старшини, брав участь у всіх морських походах Сагайдачного. У 1616 році, після завершення тривалого морського походу Сагайдачного на Кафу, Трапезунд і Синоп стосунки поляків з турками надзвичайно ускладнилися. Польща, не маючи військових сил протистояти Турецькій імперії і занепокоєна значним зростанням сили українського козацтва уклала під Яругою угоду з турками, більшість статей якої мали антикозацьку направленість. На виконання підписаної угоди, Річ Посполита вирішила створити урядову Вільшанську комісію, яка мала виробити заходи приборкання запорозького лицарства. А з ним і України. Уладнавши таким чином свої стосунки з Туреччиною, Польща розпочала підготовку до війни за раніше обіцяний їй боярами трон московського царя.

Приготування польського королевича Владислава до походу на Москву та його мобілізаційні заходи викликали у козацькому середовищі зіткнення інтересів прихильників поміркованої пропольської лінії на чолі з Петром Сагайдачним і "непоступливих" полякам козаків, яких очолив Дмитро Барабаш. Позиція останніх взяла верх і весною 1617 року Дмитро Барабаш був обраний "Гетьманом Війська Запорозького". Новий провідник запорожців вирішив скористатися з військових приготувань поляків і нагадати їм про значення козацької служби. У листі від 31 травня 1617 року до короля Сигізмунда III він делікатно повідомляв йому, що козаки взяти участь у поході королевича зможуть лише при умові, коли їм король розв'яже руки... для морських походів. Мотивація у Барабаша була невибаглива – загальне зубожіння козаків: "коли оказія до служби вашої королівської мосці і Речі Посполитій з'явиться, нічим до відсічі стати". В цьому ж листі Гетьман нагадав королю, що саме його козаки розігнали татарську орду, яка безкарно було дійшла до Богуслава.

Певно, що аргументи Гетьмана не були сприйняті королем. Варшава в підготовці походу на Москву ставку зробила на Сагайдачного. Невдоволений таким рішенням поляків, Дмитро Барабаш провів козацьку раду в Черкасах і заявив, що їм "в Московської держави землю не ходити" та відмовився взяти від посланців королевича гроші і сукно. Не зважаючи на заперечення Петра

Сагайдачного, Дмитро Барабаш проголосив морський похід у Чорне море. Сформувавши флотилію із 100 чайок, Барабаш вийшов в Чорне море і взяв курс на Босфор. Турки дізнались про похід козацького флоту і на оборону свого узбережжя направили цілу ескадру, відкликану з Середземного моря. Флотилія Барабаша атакувала турків і таки прорвалась до Босфору та "замигала своїми похідними вогнями у вікна самого сералю". Козаки смерчем пройшлися по передмістях турецької столиці, взяли чималі трофеї і визволили декілька десятків невільників та все-таки змушені були відступити. Похід Дмитра Барабаша Чорним морем завершився щасливо. Але турецький султан вирішив покласти цьому край і наказав своєму командувачу військ у Волощині і Молдавії сплюндрувати територію Війська Запорозького. Іскандер-паша пішов походом в Україну, але, дійшовши до Поділля та не маючи на більше сил, уклав з козаками мир у вересні 1617 року в місті Буші. Похід Іскандер-паші в Україну і конфлікт з поляками призвели до того, що на козацький раді Дмитро Барабаш вимушений був передати гетьманські повноваження Петру Сагайдачному.

Барабаш дбав про флот і своїх козаків, їхні сім'ї й умови життя. Прикладом цього може служити якимось чином збережене розпорядження Дмитра Барабаша переяславському старості повернути землю козакові Лукашенкові, яку, поки той ходив походами, несправедливо відібрав у нього пан Саченко. Вияв такої справедливості в ті непрості часи багато в чому може характеризувати як самого Гетьмана, так і причини довіри до нього козацької маси і обрання гетьманом.

В історії вітчизняного флоту залишився відомим лише один самостійний морський похід Барабаша. Але й з ним він навічно вписав своє ім'я в ряд визначних флотоводців України, і воно належить морській історії України. На жаль, як склалася подальша доля цього гетьмана-флотоводця історія свідчень не залишила. Але, враховуючи його лицарський характер та ті бурхливі часи, нема підстав вважати, що Дмитро Барабаш відійшов від справ. Вірогідно, як і більшість козацької старшини, він поклав своє життя на жертовний алтар боротьби за волю і права свого козацького народу. Ім'я гетьмана Дмитра Барабаша має зайняти гідне місце в ряду найвидатніших флотоводців нашого народу.

ПЕТРО ЖИЦЬКИЙ
Наказний гетьман Війська Запорожського

Петро Жицький був найближчим соратником славетного флотоводця Петро Сагайдачного, їх зв'язувало тісне військове побратимство і тривала чоловіча дружба. З історичних хронік ми мало що можемо взнати про його біографію, не знаємо де народився і де спочив. Але достеменно відомо, що Петро Жицький був учасником більшості бойових походів Гетьмана, виконував всі його важливі доручення, а в останні роки його життя призначався наказним гетьманом, тобто, заміщав Гетьмана.

В звитяжній битві під Хотином в 1621 році Петро Жицький був одним із провідних командирів козацького війська, де зажив не лише довір'я Гетьмана і козацтва, а й великої слави полководця. Тож заслужено повертався з під Хотина наказним гетьманом. Автор "Історії русів" стверджує, що повернувшись із-під Хотина поранений Сагайдачний походів "ніяких більше не розпочинав, а при звичайних і повсякчасних майже тривогах і набігах прикордонних виряджав наказного гетьмана Петра Жицького...".

Польсько-турецька війна 1621 року досягнутим миром під Хотином не завершилася. Прикордонні з Османською імперією південні землі України продовжували палати. Тож наступного 1622 року козацьке військо на чолі з Петром Жицьким зробило успішний похід на Молдову й Валахію і відкинуло турецько-татарські загони від свого пограниччя.

Однак похід до Валахії не завершив бойових дій. У червні того ж 1622 року наказний гетьман Петро Жицький виступив вже командиром козацької флотилії, яка вийшла бойовим походом з Січі в Чорне море. Сто козацьких чайок, успішно прорвавшись повз турецькі фортеці на Дніпрі і повз Очаків, вдарили на Кафу, на невільничих ринках якої вже йшла торгівля полоненими невільниками з українських земель. Успіх цієї морської операції доводить, що як саму фортецю, так і район плавання Петро Жицький добре знав – не раз тут, мабуть, бував з Гетьманом Сагайдачним і мав великий досвід морських походів. Бій за Кафу довів, що Жицький, як і Сагайдачний, став майстром десантних операцій, уміло керував військами як на суші, так і в морі. Тож погромивши в Кафі турецькі кораблі, визволивши багато невільників флотилія Жицького успішно повернулася на Січ. Ця, по суті, поки що єдина достовірна історична звістка німецького архіву свідчить про самостійний морський похід в Чорне море Петра Жицького. Та вона свідчить нам про нього як про видатного

українського флотоводця, славного лицаря Чорного моря, який у надзвичайно складній військово-політичній ситуації зумів організовувати оборону рідної землі як з суші, так і з мор-ських направлень.

Ми не можемо достовірно сказати де і яку освіту здобув Петро Жицький. Але доведено, що був він одним із найбільш освічених і всесторонньо розвинутих людей свого часу. Історично відомо, що саме він, Петро Жицький, "в архітектурі тямущий", був призначений Петром Сагайдачним керівником будівництва Київського братського монастиря на Подолі в Києві та братської школи, яка згодом набула статусу Києво-Могилянської академії. Тож, як виявляється, у нашій історії флотоводці уміли не лише рушити фортечні мури та брати ворожі кораблі на абордаж, а й будувати храми духовні і храми науки. Бо лише в поєднанні зусиль духовного розвитку і лицарства бачили вони можливим наш поступ у майбутнє. І не помилилися!

То ж пам’ятаймо про славного флотоводця, наказного гетьмана козацького війська і флоту України Петра Жицького, який так вірно прислужився нашому народу в час, коли, здавалося, наші сусіди зметуть з лиця землі саму пам'ять про українців як історичну націю.

ОЛІФЕР ГОЛУБ
Гетьман Війська Запорожського

Оліфер Голуб був одним з найближчих сподвижників і першим помічником Гетьмана Петра Сагайдачного: разом з ним брав участь у всіх його численних морських походах і битвах. Точна дата народження Оліфера Голуба невідома, вважається, що народився між 1540 та 1550 роками. Батько - Євстафій Голуб, за деякими даними, мав ще сина Дмитра та доньку Єфросинію. Місцем народження Оліфера Голуба прийнято вважати містечко Стеблів. Від цього містечка і отримав своє козацьке прізвисько Стеблівець. В польських архівах він відомий ще як Оліваріус де Марконес, а також як Черняк, бо був прихильником "черні" – низового козацтва.

Де отримав освіту достеменно не відомо, але був він не лише високопрофесійним воїном, а й високоосвіченою людиною, вільно володів латиною. Зберігся його лист, написаний латиною з Варшави до іранського шаха. Був достатньо відомим не лише в середовищі козацтва, а й серед польської шляхти та королівського двору. На жаль, широкі біографічні дані цієї непересічної козацької постаті в історії України не збереглися і ще чекають дослідження.

Під час Хотинської битви з армією турецького султана в 1621 році Оліфер Голуб у чині полковника успішно командував козацьким полком, відзначився відвагою і здобув славу мудрого, розважливого і рішучого командира, що вміє реально оцінювати ситуацію та перемагати переважаючого ворога. Крім бойових завдань на Оліфера Голуба, як на довірену особу Гетьмана, покладалися обов'язки і гетьманського посла. Саме Оліфер Голуб вів переговори з грузинськими князями, з іранським шахом Аббасом II, з представниками Ватикану про створення антитурецької коаліції і, слід зазначити, небезуспішно. Достатню повагу і розуміння мав він і при дворі польського короля.

Оліфер Голуб Гетьманом реєстрового козацтва був обраний після смерті Сагайдачного у 1622 році. Саме його смертельно хворий гетьман бачив своїм наступником, йому після своєї смерті доручив опікуватися своєю родиною і Братською школою в Києві. Мелетій Смотрицький у листі до А. Мужиловського писав: "Останній (Сагайдачний - *М.М.*) ще за свого життя назвав його своїм спадкоємцем на цьому уряді". Окрім булави Сагайдачний подарував Голубу і свій "титульний" маєток - Конашівку. Сагайдачний просив Голуба бути розпорядником його останньої волі; сучасники повідомляють про їхню близьку дружбу. Оліфер Голуб з перших днів свого гетьманства заявив про себе як послідовник політики Петра Сагайдачного, дипломатично намагався залагодити релігійні й козацькі справи. Час був не простим. Після Хотинської би-

тви тисячі покозачених ще Бородавкою селян шукали на Січі притулку і "козацького хліба". Відступаючи з території України, турецько-татарське військо вивело в неволю тисячі українців. Ставши Гетьманом, аби заспокоїти бурхливе козацтво, Оліфер Голуб починає формувати флотилію і проголошує морський похід. Блискучий флотоводець отримав багато перемог на морі. Однак його ціллю були побережжя Криму, а походи до столиці Османської імперії, зухвалі напади на Стамбул та його околиці.

Перший свій самостійний морський похід він спрямовує в 1622 році до невільницьких ринків в Євпаторії і Кафі, де татари розпочали продаж захоплених на Буковині та на Поділлі невільників. Похід завершився вдало, і вже через кілька місяців козацький флот знову з'явився в Чорному морі, приєднавши до себе ще й ескадру донських козаків. Цього разу козацький флот направився до Анатолійського узбережжя Туреччини і добре його пошарпав. Від турецьких берегів нічним переходом козацький флот з'явився під Херсонесом. Слід зазначити, що запорожці добре розуміли значення херсонеських руїн для українського народу, знали, що саме звідти пішло християнство в Україну. Ще Сагайдачний заклав традицію проходити козакам повз мис Херсонес без шапок на головах, а порівнявшись із стародавніми руїнами, випалені сонцем і просолені морськими хвилями запорозькі лицарі хрестилися і читали молитву. Тож прочитавши спільну молитву, запорозька флотилія і донська ескадра розділилися і взяли курси, відповідно, до Дніпра і Дону. Десь поблизу Євпаторії запорожці захопили важку торгову галеру і кілька менших, на яких кримський принц Джанібек-Гірей, лаштуючись до кримського трону, направляв в дар султану дві сотні невільників, в основному дівчат і молодих жінок з України. Визволивши своїх землячок, Оліфер Голуб без особливих пригод повернувся на Січ.

Другий великий морський похід до Кафи відбувся в 1624 році Головною ціллю походу було налагодження стратегічних стосунків із кримським калгою Шагін-Ґераєм, який просив козаків допомоги проти османів у час, коли султан намагався усунути братів ханів Махмет та Шагін -Гереїв з Криму. Літом 1624 р. проти повсталих васалів в Криму османський капітан-баша вивів з-під Стамбула флот і скерував його до Кафи. Козаки цим скористувались і провели 9 липня близько 80 чайок до Босфору. Чайки було залишено обабіч протоки. Козацькі загони спалили Буюк-дере, Єнікіой, Стенію і відійшли на море. Сам султан почав керувати військами для захисту Костянтинополя. Через відсутність військового флоту, османських вояків посадили на сотню знайдених у портах човнів. Проте, Голуб, знаючи про відсутність у османів флоту, розгорнув чайки в півмісяць і, перекривши протоку, демонстрував султану свою силу і чекав підходу ворожих човнів. Османи, зробивши кілька пострілів, не насмілювались напасти. Козацькі човни простояли до вечора і тільки тоді відійшли, повернувши з полону на рідну землю 700 козаків. Однак уряд Речі Посполитої негативно віднісся до заходів Оліфера Голуба. Сигізмунд III писав з цього приводу литовському канцлеру Л. Сапезі: "Козацька сваволя ні наших наказів, ні сеймових постанов не слухає". Проте, під час написання листа, козаки вже знову доходили до Стамбула.

Після другого морського походу Голуб за два тижні зібрав ще більше чайок, за свідченнями османів - близько 150, за листами Борецького - 102. На зустріч до Дніпрового лиману вийшов османський флот з 25 великих галер та 300 менших човнів (ушкалів). Після кількаденних боїв козаки пройшли в

море і взяли курс на Стамбул. Три дні стояли чайки під османською столицею (середина липня). Було захоплено і спалено Фарос та кілька містечок. Були спроби оволодіння арсеналом і "це наповнило страхом цілий Стамбул". Можна зазначити, що в цих походах, проявив себе Григорій Чорний.

Слава Гетьмана як флотоводця росла. Два його вдалих морських походи заставили замовкнути навіть непримиренних старих січових дідів, які козацьку справу вбачали лише в шаблі й у військових баталіях. Однак, як раніше Петро Сагайдачний, Оліфер Голуб намагався зміцнити права українського козацтва не лише шаблею й "давніми промислами", а й шукати порозуміння з поляками та намагався улагодженням справ з Кримом зменшити турецько-польське напруження, став займатися упорядкуванням козацьких волостей та налагоджувати релігійні справи в Україні. Та недовго Гетьману довелося займатися мирськими" справами. Час був складним, розбурхане Хотинською війною козацтво не було задоволене політикою польського уряду, який відкинув демобілізаційний план Сагайдачного і всі домагання козаків. Оліфер Голуб добитися згоди у Варшаві не зміг, не вдалося вирішити і церковне питання і у 1623 році склав гетьманську булаву. Відношення з поляками ставали все більш напруженими і коли Польща ухвалила силою вирішити "козацьке питання" дійшло до бойових дій.

Повернувшись на Січ, Оліфер Голуб у ранзі полковника в 1625 році брав участь у козацько-польській війні під проводом Гетьмана Марка Жмайла. Після підписання Куруківської угоди він остається в числі генеральної старшини при Гетьмані Михайлові Дорошенкові, свого старого бойового побратима і друга.

...Козацька розвідка принесла на Січ звістку, що до Кафи прибув великий турецький флот, силами якого султан бажав посадити кримським ханом Джанібек-Гірея. Тодішній кримський хан Мухамед-Гірей, який постійно, а особливо після Хотинської битви, демонстрував султану свою незалежність, з таким розвитком подій, звичайно, не погодився. Зібравши військо, він разом з братом принцом Шагін-Гіреєм в 1628 році виступив проти ставленика Стамбула, наголошуючи, що вони діють спільно із персами. Але сил бракувало, і тоді він звернувся за допомогою до запорозького гетьмана, яким на той час був Михайло Дорошенко. Михайло Дорошенко добре пам'ятав настанови старого гетьмана Сагайдачного, що Україні краще мати Крим за доброго сусіда, аніж за ворога, тож із задоволенням втрутився у внутрішньо-кримські проблеми. За завданням Гетьмана Оліфер Голуб, спорядивши флот із сотні чайок, у червні вийшов у Чорне море з'ясувати стосунки з флотом турецького султана. Одночасно до Кафи був відправлений сухопутний козацький корпус з самим Гетьманом на чолі.

Під Кафою Оліфер Голуб повністю виявив свій талант флотоводця. Турки дізналися про вихід козаків в море і готувалися до бою. Успіх морської битви мали вирішити хист флотоводця, тактика, маневреність і рішучість моряків. Близько шести годин тривав морській бій двох флотів, результатом якого став розгром турецької ескадри.

Доки підійшло сухопутне козацько-татарське військо, Оліфер Голуб десантом з моря вже тримав Кафу в облозі. Коли ж під стінами Кафи появився козацький корпус з Мухамед-Гіреєм, турецькому паші, що представляв султана в Криму, не залишилося нічого іншого, як примиритися з Мухамедом і затвердити його ханом. Проте паша – це не султан. Слід було умовити ще

султана, що він, м'яко кажучи, був не правий, зробивши ставку на Джанібека. А таке рідко кому в Стамбулі вдавалося. Тоді умовити султана взявся Оліфер Голуб за умови, що хан відпустить з неволі усіх бранців з Речі Посполитої, які знаходилися в Криму. Хан радо з такою пропозицією погодився. Козацька флотилія взяла курс на Босфор...

У Стамбулі був сонячний літній день, який не віщував нічого поганого. Аж раптом перед обідом, коли з мечетей зазивали правовірних на молитву, в Босфор бойовим порядком увійшов козацький флот. Під хоругвами і з литаврами! Та ще притягнув кілька захоплених під Кафою турецьких сандалей. Давши залп з усіх гармат, козацька ескадра зупинилась навпроти Золотого Рогу. Утримуючи на веслах бойовий порядок, козаки відпустили полонених турецьких вояків із завданням пояснити султану причини їхнього візиту. Козацький флот з розгорнутими хоругвами стояв не рухаючись майже до вечора, тримаючи султана і весь турецький гарнізон в напрузі. Султан зрозумів, що його Чорноморського флоту більше не існує, а викликати бойові кораблі з Мармурового моря – треба було часу. Під вечір козацький флот зник так же хутко – як і з'явився. У Стамбулі зрозуміли: це не звичайний похід, це - демонстрація сили. Після Хотина вона була відчутною і вагомою!

Через два дні козацька ескадра знову увійшла бойовим порядком у Босфор. Та згоди султанського Дивана не надходило. На цей раз Голуб висадив морський десант, попалив ряд прибережних поселень. Турецьких вояків на березі не виявилося, тож все обійшлося мирно. Козаки забирали продовольство, сукно і звільняли невільників та на остаток зруйнували маяк і зникли у морському просторі. У турецькій столиці полегшено зітхнули: платня за перебування козаків виявилася невеликою, але султану довелося погодитися з пропозиціями козаків щодо претендента на кримського хана. Проте Мухамед-Гірею не особливо спокійно жилося в Бахчисараї – дошкуляли інтриги султанського Дивану.

Через два місяці, у жовтні, під час осінніх штормів розлючений Оліфер Голуб зі своїм флотом знову з'явився у Босфорі. Цього разу він демонстрував уже не флотську дипломатію, а флотську силу. Козацька ескадра блискавкою пройшлася Босфором і пустила на дно все, що не встигло звідти втекти. Запалали Неркорніс, Буюк-Дере, Єнікьой, Устіньє. Султан з гнівом питав свого візира: "Сагайдак помер, звідки у козаків новий Сагайдак?" А Оліфер Голуб з козаками громив Босфорське узбережжя. Зваживши, що козацький флот достатньо продемонстрував султану власні переваги, Оліфер Голуб повернувся на Січ. На Січі Оліфер Голуб застав посольство від кримського хана. Татари скаржилися, що буджацький мурза Кантемір не визнає Мухамед-Гірея своїм ханом і чинить йому збройну непокору. Спішивши з чайок п'ять тисяч своїх десантників, старий флотоводець повів їх у Буджацькі степи. Кантеміра добре пам'ятав ще з часу Хотинської битви, тож вирішив повчити його, як треба жити в мирі й поважати свого сюзерена та козацького союзника. Пройшовши з шаблею Буджацькими степами, козаки загнали Кантеміра у Волоські гори (Румунські Карпати), а другу частину орди – за Дунай. Дісталося і молдовському господарю, як союзнику Кантеміра. Під кінець року козацьке військо переможцем повернулося на Січ.

Оліфер Голуб задумав організувати "Антитурецьку Лігу" на морі і на суші і морські походи козаків були частиною цього плану. За деякий час козацький флот зі 150 чайок рушив до Стамбула. Погана погода затримала їх на

місяць під Очаковим. Проте, дочекавшись гарної погоди, козаки відплили на Стамбул. Детальнішу інформацію про цей похід джерела не подають. Відомо, що саме тоді полк із 800 козаків діяв на території Криму. Рік пізніше, у королівських інструкціях ці події характеризувались такими словами: "Рік тому вони (козаки – *М.М.*) наважились від власного імені укладати перемир'я з султаном-калгою... зносилися посольствами з Москвою, вирішуючи на власний розсуд питання війни і миру і розриваючи укладені Річчю Посполитою перемир'я".

На жаль, подальша доля цього видатного флотоводця України в історії губиться. За деякими свідченнями, майже 80-річний Оліфер Голуб у чині полковника брав участь у Смоленській війні 1632 – 1634 рр. де і загинув в одному з боїв, за іншими – загинув у Кримському поході разом з гетьманом Михайлом Дорошенком. Історикам ще належить дослідити бойовий і життєвий шлях цього славного лицаря нашого народу.

Гетьман Війська Запорожського Оліфер Голуб займає одне з чільних місць серед флотоводців України. Його лицарська служба, внесок у зміцнення національного флоту є прикладом для особового складу сучасних Військово-Морсь-ких сил Збройних Сил України.

ЯКІВ НЕРОДА
Гетьман Війська Запорожського

Гетьман Війська Запорожського Яків Нерода більше відомий в історії як Яцько Бородавка. Останнє прізвище йому присвоїли на Січі, хоча він офіційно ним не користувався. Походив він із міщанської православної сім'ї, в молоді літа здобув непогану освіту. Збереглися його листи, писані кирилицею, каліграфічним почерком і підписані його родовим прізвищем Нерода. Та де народився майбутній Гетьман, де і як пройшли його юнацькі роки та коли прибув на Січ, достеменно не відомо. Можна з упевненістю стверджувати, що Нерода брав участь у всіх походах Гетьманів Сагайдачного і Барабаша, у тому числі і в поході на Москву.

Достатня, як для того часу, освіта, добре володіння шаблею і мушкетом та природний ораторський хист швидко висунули Нероду у число авторитетних січових старшин. Намагаючись завжди, в тому числі і в бою, бути першим, він мріяв про гетьманську булаву Вирізнявся серед січової старшини політичним радикалізмом щодо відстоювання станових інтересів козацтва, а також віросповідної свободи православних українців та білорусів і це було причиною його відверто непримиренної налаштованості до поляків – невідомо, але десь уже з 1617 року Нерода виступає, і не без успіху, найбільшим опонентом Сагайдачного, що відрізнявся поміркованістю своїх дій, особливо у стосунках з Річчю Посполитою. У 1619 році, коли Гетьман Сагайдачний намагався дипломатичним шляхом домогтися від Польщі визнання православної віри і збільшення козацьких прав і привілеїв, саме Яків Нерода звинуватив його в угодництві та зраді козацьких інтересів і через своїх прихильників позбавив Сагайдачного булави. Тоді не вдоволені Роставицькою угодою 1619 р. виписні козаки скинули з гетьманства поміркованого П. Конашевича-Сагайдачного й обрали гетьманом Якова Нероду-Бородавку. При цьому, як стверджують деякі дослідники, Нерода припускався і особистих сутичок з Гетьманом. Багато історичних пісень повідомляють, що Яків Бородавка гетьманував ще до цього - після гетьмана Кішки і до 1606 року.

Яків Нерода головним дипломатичним аргументом завжди виставляв нагострену козацьку шаблю. Серед козацької старшини виділявся політичним радикалізмом по відстоюванню станових інтересів козацтва перед поляками, а також віросповідної свободи православних українців. Така позиція і таке лицарство були більш зрозумілими козацькій масі, яка і не могла, і не хотіла бачити, що дипломатією інколи можна домогтися більшого ніж шаблею, і вела власні рахунки як з турками, так і з поляками. Новообраний Гетьман належав до тих козацьких полководців, які вміли виграти бій, але завжди програвали

в переговорах. Обійнявши керівництво Запорозьким військом, Нерода-Бородавка на радість своїх прихильників одразу ж проголосив морський похід. Сформувавши ескадру із півсотні чайок, гетьман у 1619 році сміливо взяв курс до Тягині. Історично відомо, що під його керівництвом відбувся штурм Стамбула 9 серпня та похід на Варну наступного, 1620 року.

Досвід, набутий в походах із Сагайдачним, звичайно згодився, що дало можливість Нероді замахнутися на ще більшу славу чим була у його вчителя. На початку серпня козацькі чайки Нероди вдерлися у Стамбул, запорожці розгромили частину його гарнізону і пограбували передмістя. Деякі архівні документи стверджують, що турки з криком "сагайдак-шайтан" втікали, лише завбачивши козацькі чайки. Затим Нерода зі своєю ескадрою добряче пошарпав чорноморське узбережжя Туреччини. Підчас цього походу, що тривав майже все літо, Яків Нерода виявив себе талановитим флотоводцем; всі битви з ворогами як у морі, так і проведені ним десанти з моря, були успішними. Втрати козацької ескадри були невеликими, козаки доставили на Січ кілька сотень визволених невільників, тож і слава Нероди як флотоводця надзвичайно виросла.

Однак, гетьманський провід Якова Нероди був недовгим — не пізніше лютого 1620 року Сагайдачний вернув собі гетьманську булаву. Проте, принаймі, від липня 1620 і до 30 серпня 1621 гетьманський пост у Війську Запорозькому Низовому знову обіймав Яків Бородавка. У цей період його політична підтримка та організаційне сприяння поєднуються з зусиллями Сагайдачного, що дозволило єрусалимському патріарху Теофану III висвятити у Києві митрополита Іова Борецького і єпископів українсько-білоруської православної церкви. У березні 1621 року до короля Сигізмунда III Ваза було відправлено запорозьке посольство з вимогами легалізувати православну церковну ієрархію, позбавити унійне духовенство церковної влади і бенефіціїв та ін. В разі відхилення цих вимог козаки відмовлялися брати участь у війні Речі Посполитої з Османською імперією. Одночасно з відправкою цього посольства Яків Бородавка звернувся до канцлера литовського князя Х. Радзивіла з пропозицією укласти православно-протестантський політичний союз задля спільного відстоювання своїх конфесійних прав і свобод у Речі Посполитій, а також повідомив йому про намір запорожців розв'язати православно-унійні суперечності силовими методами. Якова Бородавку активно підтримував київський православний митрополит Іов Борецький.

У султанському Дивані уважно стежили за розвитком подій в Речі Посполитій і вирішили, що настав слушний час розправитися з польською державою і козаками, які почали ворожнечу між собою, і розпочали військові дії проти Польщі. Майже півмільйонна армія посунула через Молдавію на Польську державу.

У червні 1620 року в урочищі Суха Діброва під Білою Церквою зібралася козацька рада для розгляду питання про участь Війська Запорозького у війні проти Туреччини. В раді взяли участь понад 50 тис. козаків та представники православного духовенства. В час смертельної небезпеки Сагайдачний запропонував Бородавці звести воєдино козацьке військо і виступити на допомогу Польщі. На нараді у Сухій Діброві Яків Нерода виступив з палкою промовою перед козацькою старшиною. Не лише поляки і турки, запевнював себе і присутніх Нерода, а й весь світ тремтить перед Військом Запорозьким. Тож рубати всіх їх треба і рубати впень! Ще перед нарадою у Сухій Діброві Яків Нерода

вирішив збільшити число своїх прихильників. Для цього, не рахуючись з реаліями, він проголосив козаками всіх, хто бажає ними бути. Це породило мало не повстання селян, які почали масово записуватися в козаки. Після бурхливої дискусії козацька рада у Сухій Діброві все-таки прийняла рішення йти на допомогу Польщі, але на певних умовах. Для обговорення умов участі козаків у війні відправила послами до короля у Варшаву Петра Сагайдачного з Й. Курцевич-Коріятовичем та зобов'язала Якова Нероду, як Гетьмана, готувати і вести Військо Запорозьке до Дністра, куди вже виступала польська армія. Король, вислухавши Петра Сагайдачного, дав обіцянку виконати козацькі вимоги.

Турецький султан Осман II, зібравши під свої знамена за різними оцінками від 200 до 400 тисяч армію, рушив в Україну. Гетьман Нерода повів в Молдову 40-тисячну козацьку армію. Якщо в морських походах він виявив себе вдалим флотоводцем, то в сухопутному поході військове щастя не завжди було на його боці. Зненацька напавши на молдовську фортецю Сороки і зруйнувавши її вщент, Гетьман пішов воювати володіння турецького васала молдовського господаря. І там невдало зачепився з ординцями. В ході боїв на марші козацьке військо, ще не зустрівши головних сил турків, зазнало значних втрат. Повернувши свій корпус під Хотин, Нерода не поспішав координувати свої дії з поляками. Все це спричинило ситуацію, коли після прибуття до військ під Хотин Сагайдачного, Яків Нерода був звинувачений у поганій підготовці війська і у зайвих його втратах і позбавлений гетьманської булави. Командування над об'єднаним козацьким військом прийняв Петро Сагайдачний, який повернувся з Варшави, і там же, у війську, був проголошений Гетьманом Війська Запорожського.

А далі свідчення сучасників тих подій розходяться. За одними даними, Сагайдачний, ставши Гетьманом, наказав закувати Нероду у кайдани і віддав його під суд. За цими джерелами за втрати товариства та недостатню підготовку війська до війни козацький суд виніс Нероді смертний вирок, за яким 8 вересня 1621 року його було страчено. За цими свідченнями Петро Сагайдачний вже на смертному одрі "частину своїх статків заповів віддати на упокій душі невинно убієнного Яцька", напевно, відчуваючи власну вину за передчасну смерть свого бойового попередника. За іншими даними, Сагайдачний відіслав Нероду з війська на Січ, де він залишався в числі січової старшини. За цими джерелами, після смерті Петра Сагайдачного козаки знову обрали Якова Нероду Гетьманом, і він, побувши ним деякий час, помер на Січі у 20 квітня 1624 року. Події, які сталися по смерті Гетьмана Петра Сагайдачного, взагалі-то відповідають останній версії: достеменно відомо, що після пишного похорону Сагайдачного Польща відмовилась від всіх даних йому обіцянок і грамот. Причинами такої різкої зміни політики польського уряду щодо своїх спасителів від турецького рабства могло бути небажання короля Сигізмунда III мати справу з Нородою із-за його антипольської позиції, відсутність дипломатичного хисту і постійне бажання вирішувати проблеми шаблею.

Та як би там не було, але ім'я Якова Нероди належить флотській історії України. Українські військові моряки мають знати і шанувати пам'ять цього талановитого флотоводця, який по-своєму бачив життя, не жалів його у боротьбі за права і волю свого народу, розвивав бойові традиції і зміцнював козацький флот України.

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
Гетьман України

Богдан Хмельницький – найвеличніша військово-політична постать України. У старовину говорили, що Богдан – Богом даний козацькій Україні вождь, який зумів вирвати український народ з "лядської кормиги", створити державу, згуртувати націю і поставити її врівень з народами європейських держав. Під ударами козацького війська гетьмана Богдана Хмельницького розвалилася наймогутніша в Європі польська імперія – Річ Посполита, яку не зміг здолати і турецький султан. Богдан Хмельницький перекраяв карту Європи і привів свій народ до волі й незалежності. Як цим розпорядилася подальша історія, то вже тема іншої розмови. Про війни і битви Богдана Хмельницького, що потрясли Європу, написано надзвичайно багато історичної і художньої літератури як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Проте й сьогодні майже не дослідженою залишається діяльність Богдана Хмельницького як флотоводця. І це тоді, коли молодість майбутнього гетьмана пройшла в морських походах. Саме ця сторінка біографії великого гетьмана є найбільш привабливою і значимою для військових моряків національного флоту України.

Рік і місце народження Богдана Хмельницького і досі залишаються причиною сперечань багатьох істориків. Метричних книг, які б точно вказали дату і місце народження майбутнього полководця, не збереглося. Вірменський історик Садок Баронч, що жив у Речі Посполитій, та академік І. Крип'якевич доводять, що родина Хмельницьких походить із села Хмільник, що під Перемишлем, звідки польська шляхта в 1594 році прогнала на "баніцію" (вигнання) родину небагатого реєстрового козака Михайла Хмельницького. Мати Богдана Хмельницького була козачкою з Переяслава. Історично є доведеним, що у тому ж 1594 році притулок сім'ї Хмельницького надала дружина коронного гетьмана Речі Посполитої Станіслава Жолкевського, призначивши Михайла Хмельницького начальником двірської охорони свого замку у місті Жовкві, що під Львовом. У 1605 році донька Жолкевського Софія виходить заміж за руського старосту Корсунь-Черкаського староства Яна Даниловича, який забрав Михайла Хмельницького до себе на службу сотником Чигиринської сотні реєстрових козаків. Тож, за цими свідченнями, народитися у Чигирині Богдан Хмельницький ніяк не міг, бо прибув туди у дев'ятирічному віці. Найбільш вірогідним є те, що майбутній флотоводець України народився все ж таки у Жовкві в 1595 році. За даними історика Наталії Полонської-Василенко, малий Богдан початкову освіту здобув спершу в українській школі при церкві Різдва Христового у Жовкві, а потім, уже з Чигирина, батько направив його в єзуїтську "латинську" школу до Львова. Вчився юнак ґрунтовно, оволодів сімома мовами і незабаром вже служив при дворі польського короля.

Шаблю він тримав у руках з малих літ, добре освоював і батьківську козацьку науку. Тож нічого дивного нема, що молодий Богдан у 1620 році волонтером разом з батьком взяв участь у нещасливій для поляків битві з турками під Цецорою. У цій битві батько Богдана загинув у бою, а Богдан потрапив до турецького полону. З цього полону і розпочинається шлях Богдана Хмельницького у флотоводці. Перші місяці для бранця були найважчими. Прикутий важкими ланцюгами до весла галери, Богдан разом з такими ж невільниками, як і сам, неодноразово пройшов вздовж і поперек Чорне і Мармурове моря. Турецькі порти і фортеці, розміщення гарнізонів і верфей, де будувалися ненависні каторги-галери, чітко фіксувались у пам'яті молодого і сильного бранця. Тож з часом не стало для нього у Чорному морі таємниць. Кілька місяців прикутим до весла гріб Богдан морями.

Після жахливої поразки у битві, після загибелі батька йому здавалося тоді, що життя скінчене, що він мертвий. Але турки вміли своїх бранців повертати до життя. Зійшла зоря і для Богдана. Звістка про незвичайного і шляхетного роду бранця, що володіє більшістю європейських мов, поширилася по турецькій ескадрі і дійшла до самого Капудан-паші, командувача турецького флоту. Впевнившись у її правдивості, Капудан-паша звелів того бранця звільнити з галери і припровадити до його двору товмачем – перекладачем з інших мов на турецьку. Уже в Стамбулі трапилася пригода, яка вразила Капудан-пашу: його бранець володіє ятаганом не гірше, ніж чужими мовами. Якось Богдан, направлений на базар за покупками, побачив, як молодий грек спритно через плече кидає арахіс прямо на вагу і загорівся показати своє козацьке вміння. Батькова наука не пройшла дарма. Спритний грек кидав горішки, а Богдан у повітрі розсікав їх ятаганом на дві рівні половинки. Весь базар збігся подивитися на виставу гяура.

А невдовзі Капудан-паша для своїх високих гостей влаштував нову виставу. Богдан Хмельницький з ятаганом на коні мав проявляти козацьке мистецтво – рубати голови опудалам, прив'язаним до спин 40 диких коней. То була справжня вистава! Коні гарцювали в дикому танці, спритний вершник з правої і лівої руки рубав опудала, тирса, шмаття й глина з-під копит здіймалися вгору. Поважні турки закочували очі і хитали головами: звідки така сила у гяура? Сам Бекташ, найвидатніший яничар, що умів шинкувати людей як капусту, потиснув Богданові руку і назвав його "Ешійок" – незрівнянним. З того часу Капудан-паша приблизив Богдана до себе, брав його для бесід з чужинцями і в морські походи. Через рік Капудан-паша звелів розпочати переговори з козаками про викуп його бранця з неволі.

Існують дві версії його викупу. За першою – його викупила мати, за другою, що здається більш вірогідною, – козаки-побратими за підтримки Гетьмана Петра Сагайдачного. Сагайдачний добре знав батька Богдана Хмельницького. Юнаком Богдан брав участь у походах Гетьмана, відзначився в них не лише шаблею, а більше військовою кмітливістю й тонким розумом. Та, будучи сином старшини реєстрового козацтва, змушений був свої зв'язки з запорожцями приховувати від поляків. А приховувати було що: морські походи на Синоп і Трапезунд, Кафу і Стамбул, допомогу козацькому повстанському війську в улаштуванні таборів на Старці та під Кумейками. Саме тут, на Запорожжі, молодий отаман Богдан Хмельницький прославився морем, тут зустрів тих, хто згодом прославився разом з ним: Кривоноса, Бурляя, Нечая, Ганжу, Пуш-

каря. Тож не випадково, прибувши з неволі, Богдан Хмельницький направився на Січ і взяв участь у нараді козацької старшини, яку проводив Гетьман Сагайдачний. І саме йому, молодому отаману, Гетьман довірив вивести у море козацький флот під час Хотинської битви з турецьким військом. Після наради козацької старшини Гетьман відвів Богдана в сторону, до свого каменя-лежака, що й досі зветься ліжком Сагайдачного.

– Богдане, – почав Гетьман, – у квітні, коли лишень ти вибрався з неволі, в море вийшло з двадцять наших байдаків. Я був проти того походу. Я не радив того, бо не в час йшли. Похід був не готовий, але козаки вмовилися з донцями йти під Різу. Турки порти стережуть, стягли в наше море флот навіть з Єгипту. Тож Хаміль-паша своїм флотом розбив наших козаків, мало хто повернувся. Але це теж є нам наука. Зараз готується велика війна, і Бог знає, чи вистоїмо вкупі із поляками... Тепер надію маю на тебе, – продовжував Сагайдачний, – на твій тонкий і молодий розум. Дунай, Очаків, Білгород, Кілію, Варну на всю кампанію маєш туркам закрити. Підеш отаманом флоту, полковників матимеш надійних. І прошу, десь у вересні, коли на полі зійдуться армії у битві, вдар на Стамбул, добре вдар, запали Галату і зроби так, щоб швидко взнав про це султан. Як орда вийде з Криму, стань у Ахтіярі, бухта там славна, сам знаєш, але Крим не шарпай, нема в тім потреби. Бери лише те, що треба козаку в поході. З Ахтіару рейдуй морем і топи, що знайдеш. Затим відріж султана від моря. Може, так, при Божій ласці, вистоїмо. Мусимо вистояти, бо іншого шляху не маємо... Богдан слухав Гетьмана, схиливши голову, в жилах пульсувала молода кров. Гетьман дає йому 200 чайок, 10 тисяч козаків! Поміряється силою з Капудан-пашою! Є з ким і є за що поквитатися з бусурманами. За батька, за недолю тисяч земляків - невільників, які живцем гниють у турецькій неволі. Надивився, знає де їх шукати!

У кінці червня козацький флот вже був готовий до походу. Про бойовий похід козацької флотилії в Чорне море під час Хотинської війни 1621 року під командуванням Богдана Хмельницького свідчать сучасник і очевидець Хотинської війни польський магнат, батько майбутнього короля, Яків Собеський, польський хроніст цієї війни Матвій Титлевський, козацькі літописці Самуїл Твардовський і Самійло Величко, видатний дослідник історії козацтва Дмитро Яворницький, історик Володимир Голубуцький та інші.

Готуючи бойовий рейд в море, Богдан Хмельницький сам, особисто перевірив кожну чайку, кожну гармату і бочки з порохом. Перед походом зібрав старшину і козаків. Визначивши бойовий порядок, звернувся з полум'яним словом. Говорити умів красиво, слухали його уважно і з розумінням. Згадавши бойові подвиги у морі своїх попередників, молодий отаман, стоячи на високій бочці серед козацького кругу, завершив промову:

– Краще полягти лицарською смертю у морській пучині, ніж бути побитими ворогами у рідній хаті!

Грізною силою, веслом до весла, йшов козацький флот Дніпром. У Лимані, посадивши по два гребці на весло, Богдан Хмельницький силами всього свого флоту блискавкою навалився на турецьку ескадру під Очаковом, що загороджувала йому шлях до моря. Раптовий і сильний удар під ранкову зорю став першою морською перемогою молодого отамана. В ході короткого і жорстокого бою козаки втратили чотири чайки, зате ворог втратив 10 галер і стільки ж сандалей. Козаки взяли штурмом фортецю на острові Березань і спалили Очаківську гавань.

Не затримуючись в Очакові, козацький флот провів операцію на Білгород і Кілію. Під Білгородом козацька флотилія захопила турецькі корабля з облоговими гарматами і зруйнували білгородський форт. Турки вислали погоню, та в морському бою їм вдалося захопити лише двох козаків, яких вислали до похідної квартири султана Османа II під Андріанополь. За наказом султана полонених козаків посадили на палі. Звільнених невільників, озброївши трофейною зброєю, отаман степом направив на Січ. Коли турецька армія перейшла Дунай, Богдан Хмельницький розділив флотилію на два загони: один напав на Трапезунд, другий – на білгородських татар. Далі шлях козацького флоту проліг по Дунаю – до головної переправи турецьких військ. Переправу і міст через Дунай стерегли турецькі галери на чолі з Галілом-пашою. Та козаки їх потопили, знявши з них 15 великих гармат. Протягом двох тижнів козаки знищували на Дунаї все, що могло прислужитися султану для переправи. Богдан Хмельницький передбачав, що султан намагатиметься витіснити козаків з Дунаю і направить свій флот сюди. Тим краще, думав отаман, не треба його самому шукати ворогів на морських просторах. Виставивши навколо гирла могутньої ріки розвідку під видом волоських рибалок, козацький флот затаївся у плавнях Дунаю.

Флот Халіль-паші йшов під вітрилами з прибраними веслами двома похідними колонами. Турецький адмірал, потрощивши навесні козацьку флотилію під Різою, йшов топити рештки гяурів у Дунаї. Хто може протистояти його 30 важким галерам? Нема такої сили. Сагайдак-шайтан уже не вождь тих гяурів – тож володар моря тепер він, Халіль-паша. І поплатився за самовпевненість своєю головою. Козацький флот вдарив під вечірні сутінки. Паша з жахом дивився, як волохи-рибалки, поскидавши свої баранячі шкури, витягають з сіток гармати. 12 галер, як великодні свічки, запалали у Чорнім морі на славу козацькому флоту. Кілька галер дісталась козакам цілими і неушкодженими, а решта вцілілих втекла у відкрите море. Перемога була славна!

Після бою Богдан Хмельницький відвів свій флот у гирло Дунаю для перепочинку. Через добу козаки взяли курс до болгарського узбережжя. Морський десант з ранковою зорею вдарив на Варну з моря. Запалали портові споруди, на дно пішло все, що могло служити на війні султану. Турецький гарнізон закрився у фортеці й відстрілювався із гармат. Хмельницький не став марнувати людей і часу на той, як називав, "курник", а пішов на Бургас і Сазополь, яких теж спіткала доля Варни. У Сазополі від полонених турецьких мурз отаман довідався про початок битви під Хотином. Давши кілька днів козакам на перепочинок та привівши в порядок свої бойової кораблі, козацький флот на веслах вийшов у море. У Стамбулі вже знали про наявність в морі великого козацького флоту, тож Босфор стерегли цілою ескадрою, особливо ретельно пильнували вночі. Хмельницький вирішив атакувати турків вдень п'ятого вересня.

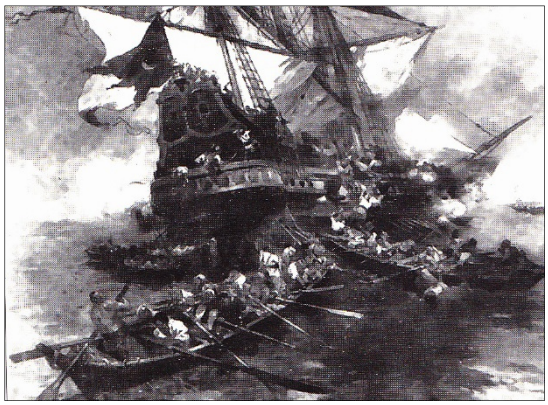

Козацький абордаж у морі

Зв'язавши галери боєм свого передового загону, він головними силами обійшов це бойовище і вдарив з боку сонця та загородив туркам вхід до Босфору. Жорстокий абордажний бій був короткий і кривавий. Турки билися, як приречені, та це не врятували їх від розгрому. Кілька захоплених галер Хмельницький наказав вимазати дьогтем і, причепивши линвами до чайок, потягнув у Босфор.

Козацький флот йшов двома колонами і гарматною стріляниною руйнував все з обох берегів протоки. Так дійшли до Золотого Рогу, де на виду усього міста запалили турецькі галери. Козацький десант вдарив на Башликташ і Топ-Капусі, загорілась торгова Галата. Такої кількості ворожих військ Стамбул давно не бачив. Як і вогню, що охоплює місто. Хмельницький, переборюючи опір яничар, головний свій удар спрямував на арсенал. Після зробленого підкопу, заклавши бочки з порохом, козаки відступили від кам'яних веж.

...Спочатку у повітря піднялась кам'яна вежа, потім страшний вибух чорною хмарою закрив небо. До ставки султана помчали гінці: Стамбул у вогні!

До жовтня тривав морський похід Богдана Хмельницького. Під його отаманський бунчук впав ще Синоп. Морський похід козацького флоту і удар по Стамбулу значно прискорили бажання султана укласти мир з українсько-польським військом під Хотином. У цьому і за сьогоднішніми мірками героїчному поході Богдан Хмельницький постав як видатний і талановитий флотоводець козацького флоту. Він у повній мірі виправдав задум Петра Сагайдачного. Слава Хмельницького стала ширитися Україною. Над козацьким краєм піднімалась зірка військового і державного діяча українського народу. У 1629 році Богдан Хмельницький вивів у Чорне море козацький флот вже на 300 чайках. Удар по Босфору був такий, що сам султан "получив превеликий страх і сум'яття". Прийшовши до тями, султан направив проти козацького флоту ескадру Кєєнан-паші на 40 галерах. Богдан Хмельницький вийшов з Босфору і повів козаків на Сазополь, Варну, Балчик, а потім на Дунай – в Кілію та Ізмаїл. Битва козацького і турецького флотів відбулась біля острова Монастир (Зміїний), коли козацький флот повертався на Січ. Зважаючи на тривалість і виснаженість походу, Хмельницький головні сили свого флоту прикрив окремим полком Бурляя, який у жорстокому бою не пропустив-таки турецьку ескадру до Очакова. В ході того бою було втрачено близько 300 козаків і 7 чайок. Та битва дозволила головним силам козацького флоту успішно повернутися на Січ. До 1632 року Богдан Хмельницький спромігся провести ще ряд вдалих походів до Синопа і Трапезунда як самостійно, так і разом з донськими козаками отаманів Михайла Татаринова та Івана Каторжного.

Морська політика Богдана Хмельницького не обмежувалася лише Чорним морем. Для розширення авторитету і демонстрації сили козацького флоту Хмельницький погодився з командувачем французької армії принцом де Конде надати йому допомогу у визволенні Франції від іспанців. Для цього у квітні 1645 року Богдан Хмельницький разом із полковниками Сірком та Солтенком із Гданська Північним морем направились до Франції. Там, у Фонтенбло, під Парижем, Хмельницький уклав угоду направити у Францію козацький корпус із трьох тисяч козаків. За планом Хмельницького, козацький десант з моря мав взяти тридцять років неприступну для французів іспанську фортецю Дюнкерн у протоці Па-де-Кале і протягом двох років боронити французьку державу. Із цим завданням прекрасно впорався молодий полковник

Іван Сірко, прославивши козацьке лицарство на всю Європу: десантом з моря Іван Сірко взяв Дюнкерн за одну ніч!

Тож далеко не випадково польський король Владислав IV у 1646 році пропонував Богдану Хмельницькому булаву морського гетьмана Речі Посполитої і таємно із посагу своєї дружини Марії-Людовіки видав кошти на будівництво 60 чайок для майбутньої війни з Портою. Та історичні події розгорнулися інакше, ніж їх планував польський король.

У 1648 році Богдан Хмельницький, проголошений Гетьманом Війська Запорожського, очолив Визвольну війну українського народу проти польського поневолення. Протягом шести років у звитяжних битвах козацьке військо громило Річ Посполиту. Ім'я Гетьмана Хмельницького стало відомим усій Європі. Союзниками Гетьмана виступили турецький султан і кримський хан. Військово-політична ситуація змінилася. Доля України стала залежати від успіху битв з поляками.

А як же козацький флот? У часи Визвольної війни Гетьман відвів йому допоміжну роль – транспортування та десантування своїх військ. І ще запорозька ескадра охороняла Крим від нападу на нього з моря. Річ у тім, що донські козаки з наказу московського царя не підтримали боротьби українців за свою волю. Тож, як тільки кримський хан вибирався з ордою на допомогу Богдану Хмельницькому, донці відразу нападали на Крим. Це у 1649 році мало не зірвало союзу Богдана з Іслам-Гіреєм – хан став вимагати у Гетьмана карального походу на Дон. Щоб не зірвати союзну з Кримом угоду, Гетьман для оборони Криму вимушений був направив 20-тисячний козацький корпус і козацьку ескадру під командуванням свого сина Тимофія (Тимоша). Козацька ескадра увійшла в Чорне і Азовське моря, стояла постоєм в гирлі річки Молочної, в Керчі, Кафі і в Ахтіарі. До кривавих сутичок між козаками Запорожжя і Дону не дійшло, гетьманич Тиміш справу з донськими козаками зумів уладнати миром і напади з Дону на Крим припинилися.

В 1651 році козацька флотилія під загальним командуванням полковника Антіна Ждановича наголову розгромила річкову флотилію литовського гетьмана Януша Радзивіла на Дніпрі біля Києва, яка користуючись відсутністю головних сил Гетьмана, намагалася захопити Київ з тилу. Цю битву відобразив її свідок художник Абрагам ван Вестерфельд.

Про життя і діяльність Богдана Хмельницького написано надзвичайно багато. Йому присвячено велику кількість досліджень як вітчизняних так і зарубіжних дослідників, але майже всі вони стосуються битв Гетьмана на сухопутті. Та морські походи і битви Хмельницького не менш звитяжні, чим сухопутні. Як флотоводець Богдан Хмельницький отримав визнання ще за життя: його високо оцінив не лише польський король, а й турецький султан. У 1649 році український гетьман уклав з султаном угоду, за якою у Стамбулі відкрилося українське посольство, дозволялося вільне плавання козакам в Чорному і Середземному морях та будівництво чорноморських портів України. До того ж Портою визнавалися особисті заслуги гетьмана як флотоводця. Гетьман навіть отримав від султана титул "сторожа Оттоманської Порти". У планах Гетьмана було заселення Причорноморських степів та будівництво міст та порту на узбережжі Чорного моря. Гетьман мислив майбутнє України як морської країни.

В особі Богдана Хмельницького український флот мав блискучого флотоводця, майстра морських десантів та звитяжних перемог в морських битвах.

Богдан Хмельницький та Петро Сагайдачний, напевно, єдині в Європі воєначальники, які надзвичайно вміло проводили військові операції як на суші, так і на морі. В останні роки життя військово-політична ситуація в Україні змусила Гетьмана основні зусилля направляти на сухопутні операції, які вирішували успіх Визвольної війни. Та морська слава Богдана Хмельницького завжди була гордістю українських моряків. У 1918 році Чорноморський флот Української Народної Республіки мав у своєму складі крейсер "Богдан Хмельницький". У період відродження Військово-Морських сил України, в 1992 році, були пропозиції організаційної групи ВМС присвоїти ім'я славетного гетьмана ракетному крейсеру "Адмірал Лобов", що будувався в Миколаєві та у Верховній Раді вирішили інакше. Так і до сьогодні у складі ВМС немає бойового корабля з іменем Богдана Хмельницького на борту. У Балаклаві є вулиця Богдана Хмельницького, а під Севастополем – село Хмельницьке. Та цього занадто мало для увіковічення пам'яті видатного сина України – флотоводця Богдана Хмельницького. Українські моряки мають знати, вивчати і шанувати його героїчну біографію, історію звитяжних морських походів Гетьмана України Богдана Хмельницького. Бо у них – духовна криця і гордість національного флоту України, морська слава нашої країни.

ОЛЕКСІЙ ШАФРАН
Полковник

Весна 1625 року в Балаклаві якраз набирала найбільшої краси. Рясні сади Кади-Кой, що розстелилися одразу на північ від Балаклавської бухти, тяглися білим покривалом далі, в Карань, і балкою, що звалася Карансь-кою долиною, сягали руїн Херсонеса. Повітря, насичене медоносним ароматом, здавалося, нависало над ще сонною бухтою. День ще боровся з ніччю. В кінці бухти, біля верфі та східних і північних пристаней, стояли приторочені міцними прядив'яними канатами важкі турецькі галери. На Балик-юве з фортечних веж перегукувалися вартові яничари. Було так, як було вчора, як, здавалося, залишилось з тих пір, коли Чемболо стало зватися Балаклавою.

...Ранкову тишу розірвав людський зойк, крик і брязкіт зброї на найбільшій галері, що стояла крайньою на північній, парадній стоянці. Коли за борт плюхнулися з добрий десяток людських тіл, з галери на берег вибігла група обідраних, заросліх довгим волоссям людей з ятаганами і мушкетами в руках і вдарили десантом на сусідні кораблі. Там повторилося те ж саме. Охорона не чекала ранкової атаки гяурів, яких вона і за людей-то не вважала. За це і поплатилася життям. Деякі з турецьких матросів, запобігаючи смерті, кидали невільникам ключі від кайданів і вистрибували за борт. "Зброю і порох збирати на першу галеру! Лаштувати гармати до бою!" - командував кремезний, ще молодих років, невільник із колишніх запорожських козаків.

А з верхнього міста, з височенної фортеці, що розмістилася на вершині Мане-Тунеро, вже бігли турецькі яничари. Заметушилися і на Балик-юве, на мурах фортечної гори. Турецький комендант рвав і метав: гяури захопили галеру самого паші! І наказав підняти ланцюги, що загороджували вихід з бухти в море. Та марні намагання! Важка галера вже блиснула жерлами гармат правого борту, і запалали свічками у бухті турецькі кораблі. Бортовий залп з лівого розметав яничарів, що спішилися з гори. Козаки пороху не жаліли, залпи батарей верхньої і нижньої палуб запалили бухту. Горіли кораблі, горіла верф, здавалося, горить вся Балаклава. Потім, через півстоліття, турок Евлія Челебі напише, що козаки захопили Балаклаву і три дні турки не змогли їм нічого вдіяти. І пішли козаки в море, і загинуло їх там 800 чоловік. Не згинули, дійшли з боями аж до Дону, бо знали, що в Очакові на них чатує великий турецький флот. Потім, зібравши сили, поквиталися і з ним.

На жаль, ця героїчна сторінка історії козацького флоту України в Севастополі і самій Балаклаві майже не відома. Підняв повстання в Балаклаві і фактично захопив все нижнє місто з турецьким флотом в бухті полковник запорожського війська Олексій Шафран. Життя і доля цього видатного козацького

командира і флотоводця є суцільним пригодницьким романом, дарма, що історики минулого присвятили йому лише кілька рядків.

...В одному з численних морських походів полковнику Олексію Шафрану не пощастило. В бою з османами його чайку було потоплено, а самого полковника турки виловили з води і закували в бранці на свою галеру. Прикутий до дубової банки, гріб Шафран довгих сім років, доки не вдалося звільнитися з неволі в Балаклаві.

Розстрілявши турецькі кораблі у балаклавській гавані, галера Шафрана вийшла у відкрите море і під вітрилами швидко дійшла до Керченської протоки. В Азовському морі зустрічні турецькі кораблі вітали повсталу галеру, яка йшла під турецькими штандартами, як свою. Правда, піднімаючись вверх Доном, Шафран нагнав доброго страху донським козакам, які аж ніяк не чекали в себе на ріці турецьку галеру. Зате скільки було радості, коли серед її екіпажу побачили чимало давно оплаканих рідних своїх козаків!

Спочатку Олексій Шафран мав намір повернутися з Дону на Січ. Але виявилося, що на Дон для спільного походу прибуло більше тисячі запорожців і ще збиралося підійти кілька тисяч. Вирішили разом з донськими козаками йти походом на море і похідним отаманом обрали Олексія Шафрана. До кінця літа там же, на місці, обладнали триста чайок та донських стругів і, посадивши на них 10 000 козаків, вирушили в море. Козацький флот взяв курс на Трапезунд. На першій порі похід складався переможно. Десантом з моря козаки Шафрана взяли приступом Трапезундську фортецю та попалили чималу територію турецького узбережжя. Визволивши близько тисячі невільників, Шафран вирішив ще вдарити на Синоп. Та трохи раніше, десь за місяць до походу Олексія Шафрана, турецьким узбережжям від Синопа до Стамбула смерчем пройшлася ескадра полковника Кіндрата Бурляя. Дізнавшись про вчинений Бурляєм погром, султан направив на пошук козаків велику ескадру під керівництвом Редшід-паші. Ось ця ескадра з 43 великих бойових галер і натрапила біля Синопа на флотилію Олексія Шафрана.

Посеред дня в морі відбулася велика морська битва. Спочатку козаки почали брати в битві верх. Абордажною атакою запорожці взяли кілька галер, кілька підпалили донці. Та в морі почала змінюватися погода. Задув зустрічний вітер, стали підніматися хвилі. Чайки, а особливо менші донські струги, стало трощити хвилею об борти великих галер. Козаки почали терпіти поразку. За підсумком бою козаки зазнали значних втрат в кораблях і людях. Та Олексій Шафран зумів все ж таки вистояти в битві, організовано відступити і привести своїх козаків на Дон. За турецькими джерелами, якими користувався, описуючи події в Балаклаві, Е. Челебі, в цій битві в турецький полон потрапило 800 козаків. Та ця відносна невдача не зупинила полковника. Наступного, 1626-го року, він на чолі 500 козаків знову був під Трапезундом, ще через рік на чолі ескадри з 80 чайок палив Азов і передмістя Керчі, а потім дістався і до Анатолійського узбережжя.

А далі біографія Олексія Шафрана знову круто міняється. Направляючись із Дону до Києва, полковник збився з дороги і потрапив у Валуйки, на територію Московського царства. Тут його сприйняли за литовського шпигуна, закували як "злодія" у кайдани і повезли на допит до царя у Москву. Слід зазначити, що в ті часи Москва дружила з султаном і кримським ханом і, відповідно, воювала з Литвою, до складу польсько-литовської держави входила

й Україна. Та, на його щастя в той час у Москві перебували донські козаки, які зуміли виправдати у царя свого відважного морського отамана.

Проте деякі дослідники вважають, що Олексія Шафрана не випадково закували у кайдани у Валуйках. Річ у тому, що в Києві, куди направлявся полковник, перебував турецький авантюрист Олександр Яхія, який видавав себе за сина султана Мухамеда і грецької царівни Олени і виставлявся претендентом на трон падишаха. Для досягнення своєї мети Яхія намагався створити коаліцію військ, розраховуючи у першу чергу на запорожців і кримських татар. Тож з великою вірогідністю можна припустити, що Шафран з Дону направлявся до Києва, щоби зустрітися там з Олександром Яхія та спробувати залучитися до цієї міжнародної авантюри. Вірні цареві слуги цю зустріч зірвали, і новий план помсти туркам за загиблих у морі і полоні побратимів О. Шафрану здійснити не вдалося. Як не вдалася авантюра і самому О. Яхія.

В подальшому ім'я полковника О. Шафрана губиться в історії. Проте життя цього відважного флотоводця належить історії Військово-Морських сил України. Ім'я цього лицаря Чорного і Азовського морів мають знати і шанувати моряки національного флоту. І було б історично справедливо, якби в Балаклаві встановили пам'ятний знак цьому талановитому і відважному флотоводцю України, бойовий дух якого не зломила неволя, який підняв повстання у ворожій фортеці, де, здавалося б, воля навічно була замкнена у кам'яних вежах.

МАРКО ЖМАЙЛО
Гетьман Війська Запорожського

Був Святвечір 1624 року. Після святкового богослужіння запорожці в Коші зібралися на Святу вечерю. Щойно святковий стіл благословив священик Січової церкви, як новообраному Гетьману Марку Жмайлу-Кульчицькому доповіли про прибуття на Січ посольства від самого кримського хана Мухаммед-Гірея. Жмайло вже знав про бажання хана жити з запорожцями в злагоді і мирі та його пропозиції про взаємну допомогу. Всього кілька тижнів тому назад на Січ повернулося кілька козацьких чайок, яких штормове море відбило від головних сил козацького флоту в минулому поході полковника Михайла Дорошенка і викинуло на кримське узбережжя. Повернулися щасливо, ще й з подарками від хана; кримський володар лише бажав не ходити в його землі та пропонував злагоду і взаємну допомогу "при нагоді".

- Видно, - роздумував прямуючи до посольського куреня Гетьман, - хану таки вигідно добре сусідство між нами, чим розбрат і війни. Посли були поважні і прийшли з дарами і листом від кримського хана. Мухаммед-Гірей пропонував Гетьману між Кримом і Запорожжям укласти угоду за якою "повсякчас, як трапиться татарам пригода" запорожці беруть на себе обов'язок надавати їм військову допомогу, а як будуть "неприємності" у козаків "то й татари їх виручатимуть".

Провівши послів на віддих, Гетьман на ранок скликав старшинську раду. Там і вирішили погодитися на "дружбу з ханом", тим більше, що угода не перешкоджала морським походам в Чорне море – козацькі флотилії ходили на турецькі фортеці і порти, а не на кримські чамбули. Спілка з кримським ханом при Гетьмані Оліферові Голубові (Стеблівці), був впевнений Марко Жмайло, лише була козакам на користь. Матимемо з того користь і зараз. Тож угода "про дружбу" була підписана швидко, а кримські посли з подарунками для хана з почестями відправлені в Крим.

Гетьманування Марка Жмайла припадає на 1624 – 1625 роки. Коли і де народився славний флотоводець козацького флоту України історики сперечаються й досі. За одним із джерел рід Жмайла походить з с. Кульчиці (село в Самбірському районі, Львівської області, рідному селі Петра Сагайдачного) – тому і увійшов у історію як Жмайло-Кульчицький. Відомо, що до обрання Гетьманом Жмайло брав участь у Хотинській битві 1621 року і був досвідченим козацьким старшиною, не раз випробуваний морем в бойових морських походах, сміливий, фізично розвинутий і освічений для свого часу Гетьман. Користувався широким авторитетом не лише в середовищі козацтва, але і у всій Україні. З ним рахувалися не лише польські полководці но і сам кримський хан. Марко Жмайло був досвідченим флотоводцем, брав участь майже у всіх

попередніх морських походах. При Гетьманові Петрі Сагайдачному був полковником і уславився відвагою і військовим мистецтвом в походах козацького флоту та в Хотинській битві, під час якої командував козацьким полком. Та й в ті часи Гетьманом Війська Запорожського не міг стати військовий старшина, який би не уславився у сухопутних і морських походах, та щоб не знав Чорного моря. Тож і Жмайло, ставши Гетьманом козацтва, розпочав пошук власного військового щастя з великого походу до гирла Дунаю весною 1624 року. Похід видався вдалим і козаки з славою повернулися на Січ.

Більш масштабний морський похід козацької флотилії з 200 чайок Марко Жмайло очолив весною наступного 1625 року. Розбивши біля Тендрівської коси невелику турецьку морську залогу, Марко Жмайло взяв курс на Синоп, а затим і на Трапезунд. Ці турецькі приморські міста незабаром спіткала важка доля, бо козаки, вишукуючи невільників – християн, таки добре їх поруйнували, а військову залогу винищили і потопили всі судна, що мали необачність шукати притулку в тих портах. Та частину захвалених галер Гетьман засадив звільненими невільниками, завантажив захопленою здобиччю і вирушив на цім завершувати похід. Однак в Стамбулі вже знали про рейд Жмайла і на пошуки козацької флотилії вийшла турецька ескадра з 45 великих галонів і галер. Їх зустріч і велика морська битва відбулася посередині Чорного моря. Жорстока битва тривала кілька годин. Козаки потопили 10 турецьких галер, запалили бастарду*, але і самі в бою втратили близько 300 запорожців. Як на лихо, знявся вітер, який і врятував турецький флот від поразки, бо чайки догнати турецькі вітрильники не змогли. Розлючений такими наслідками битви, Марко Жмайло направив свою флотилію на Дунай, де добре поруйнував турецькі порти. Вже з Дунаю щасливо привів свою флотилію на Запорожську Січ.

Цей морський похід Марка Жмайла привів до чергових турецько-польських ускладнень. В Стамбулі не безпідставно вважали козаків підданими польського короля, тож погрожували новою війною Польщі. Поки Марко Жмайло "урядував" і наводив порядки на дунайському узбережжі, польський король вирішив скористатися відсутністю Гетьмана з великою кількістю досвідчених козаків і направив в Україну для приведення Війська Запорожського до покори 30-тисячну польську армію під проводом польського гетьмана Конецпольського. "Якщо ви покірливістю, як вірнопіддані, не бажаєте заслуговувати милосердя та прихильності королівської величності, то за непослух і свавілля ви незабаром спробуєте наших шабель на своїх шиях", - погрожував запорожцям польський воєначальник, просуваючись безборонною Україною.

Повертаючись до Січі, Жмайло і гадки не мав, яке лихо насунулося на Україну – польський гетьман вже майже повністю окупував головні українські міста та підкупив хана, щоб той не вмішувався у "внутрішні польські справи". Коли Жмайло з головними силами прибув на Січ польські війська вже опанували майже всю Україну. Гетьман Жмайло, довідавшись про наявність великого польського війська в Україні, негайно розіслав гінців збирати по паланках козацьке товариство та звернувся за військовою допомогою до кримського хана. Хан не відгукнувся і допомоги не надав. Тоді Жмайло, згуртувавши 20 тисяч козацького війська, виступив назустріч полякам. Отаборився в закладеному козаками, які відступили з Черкас, таборі на березі річки Цибульник, тепер південна околиця міста Світловодська Кіровоградської області. Досвідчений флотоводець відразу оцінив, що табір закладено невдало але іншої ради

не було – поляки були вже поряд. 15 жовтня 1625 року Конецпольський підступив під козацький табір і через посланців передав королівські вимоги:

1. Козацьке військо має нараховувати 3 тисячі реєстрових козаків, решта має повернутися до своїх колишніх панів;
2. Видати полякам провідників морських походів;
3. У присутності польських комісарів спалити всі морські чайки;
4. Війську Запорожському забороняється вести воєнні дії.

На ці вимоги Марко Жмайло відповів, що краще скласти голови в бою, чим поступитися козацькими вольностями. Отримавши таку відповідь, польське військо того ж дня, 15 жовтня, приступило до штурму козацького табору. Відбулася кровопролитна битва та запорожці вистояли, а затим і самі завдали ворогові відчутних втрат. Та битва наочно засвідчила козацькому Гетьману, що місце під табір вибрано невдало і його треба терміново міняти. Залишивши в таборі невеликий полк прикриття, Жмайло основні сили Війська Запорожського з артилерією вночі переправив до Курукового озера, на правий берег Дніпра, навпроти сучасного Кременчука, де й заклав новий табір. Виявивши відсутність головних козацьких сил, поляки пішли на приступ, але полк прикриття, стримуючи все польське військо, проявив чудеса героїзму, доблесті і слави. Не шкодуючи свого життя, полк таки стримав поляків і дав змогу Гетьману закласти і укріпити новий табір. Історично відомо, що польському війську так і не пощастило подолати старий табір, а великій частині козаків таки вдалося пробитися крізь оточення і приєднатися до головних козацьких сил в новому таборі.

Конецпольський, вважаючи новий козацький табір легкою здобиччю, вдарив на нього прямо з маршу. Козацькі бойові порядки гідно зустріли ворожу лаву, поклавши трупом перші її ряди, а затим вдарили з засідок і з тилу. Побачивши, що "бліцкриг" не вдався, поляки почали тривалу облогу козацького табору. Козацьке військо вдало відбивало польські спроби пробитися до табору, але в Жмайла почали закінчуватися припаси. Та в цей же час Конецпольському прийшло повідомлення від короля про початок війни з шведами та розпорядження завершити "справу" з козаками. В цій ситуації гоноровий польський гетьман, не маючи змоги подолати опір козаків, запропонував українському Гетьману… самому почати переговори про перемир'я і скласти його умови. Жмайло погодився, бо вести переговори – не воювати. Тим більше, що затримувався підхід резервних сил, закінчувалися запаси в таборі та і втрати в людях були чималі, немало в таборі було поранених козаків. Розпочалися дипломатичні змагання. Жмайло, маючи інформацію про початок польсько-шведських непорозумінь, угоді особливого значення не надавав – він бажав зберегти військо. Однак і полякам не уступав чим визвав опозицію у "поміркованої" старшини.

5 листопада 1625 року відбулася бурхлива козацька рада. Козацьке військо, котре вже знало про узгоджені пункти договору з поляками, сприйняло їх нестерпними та козацька старшина схилилася таки до перемир'я з поляками і, демонструючи свою головну уступку, позбавила Марка Жмайла булави, передавши її більш пропольськи налаштованому Михайлу Дорошенку. Отож підписував угоду, яка дістала назву Куруківська, про зменшення козацького реєстру до 6 тисяч козаків та про спалення козацьких чайок вже не Жмайло, а Дорошенко, якому, як він не старався, змінити умов не вдалося. Однак палити чайки козаки не збиралися. Не збирався цього робити і Марко

Жмайло. Віддавши булаву, він повернувся на Січ і... якби на зло польському королю організував новий морський похід козацької ескадри до турецьких берегів. Похід видався надзвичайно важким.

Чорне море по осінньому добряче штормило, козаки вели боротьбу з стихією як і з турецьким флотом. Рейдуючи бурхливим морем у важких боях з турецькими кораблями Марко Жмайло втратив частину своїх чайок разом з екіпажами. На війні, однак, перемог без втрат не буває. Та досвідчений флотоводець таки добрався турецького берега і звідти переможно, з трофеями, привів свою ескадру на Січ. Гетьман же Дорошенко на скаргу султана заявив польському королю, що він і запорожське козацтво до цього походу відношення не мають. Достеменно не відомо, чи Дорошенко справді відмежувався від свого попередника, чи таким способом гасив напруження між Стамбулом і Варшавою.

Гетьман Марко Жмайло вписав яскраву сторінку в розвиток козацького флоту і військового мистецтва в Україні. Дослідники військової справи в Україні справедливо пов'язують з ним подальший розвиток практики і теорії бойових дій козацького війська і його мистецтва. Так, вивчивши попередній досвід козацьких повстань та Хотинської війни 1621 року, Марко Жмайло здійснив об'єднання всіх козацьких сил України для досягнення єдиної мети; вперше розгорнув козацьке військо в бойові порядки перед табором на річці Цибульник, а не закрився у таборі та ввів в практику бою рішучі контратаки під час оборони табору (досвід П. Сагайдачного під Хотином). Вперше при обороні табору на Куруківських озерах у практиці бойових дій козацького війська Марко Жмайло застосував ешелоновану, у три лінії, оборону. Всі проведені нововведення були на рівні передового європейського досвіду і об них розбилися всі спроби поляків подолати козацьке військо як з маршу, так і тривалою облогою.

Після морського походу 1625 року сліди Марка Жмайла в історії губляться. Найбільш вірогідним є його загибель в боях з ворогами в наступних буремних літах в Україні. Та як би не склалася його доля, він по праву займає вагоме місце в реєстрі флотоводців України, які присвятили своє життя справі визволення з колоніального ярма свого народу, здобуття ним волі і політичної свободи. Тож, безперечно, що пам'ять про флотоводця Марка Жмайла має належно шануватися у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Його біографія, його походи – приклад вірного і жертовного служіння своїй Вітчизні.

*баштарда – штабний (флагманський) корабель.

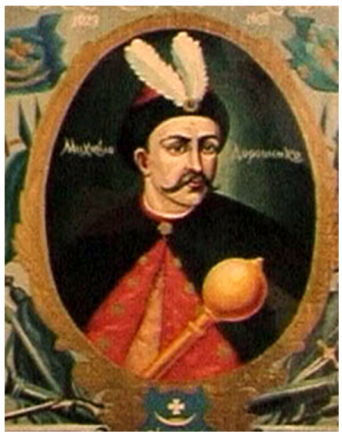

МИХАЙЛО ДОРОШЕНКО
Гетьман України

Михайло Дорошенко належить до старовинного шляхетного козацького роду. Коли народився, де здобув освіту і де пройшли його юнацькі роки достеменно не відомо. Відомо лише, що він з молодих літ перебував на Січі, де швидко зайняв чільне місце серед козацької старшини. Дорошенко під час гетьманування Петра Сагайдачного полковником брав участь у всіх його походах, відзначився в поході на Москву та в битві під Хотином. У походах виділявся не лише відвагою і рішучістю, а й добрим знанням військового мистецтва, що особливо цінувалося козаками.

Гетьманом Михайло Дорошенко обирався тричі. Вперше гетьманську булаву йому вручили в 1623 році, після Оліфера Голуба. Польський король Ян Собеський характеризував його так: "Дорошенко - полковник доброї репутації у молодців за свою відвагу й королю і Речі Посполитій завжди зичливий". У 1624 році оця "зичливість" двічі коштувала йому булави. Справа була в тому, що поляки відкинули план демобілізації козаччини, підготовлений ще Сагайдачним. Дорошенкові довелося вписати в реєстр лише шість тисяч козаків, в основному заможних. Решту їх він спрямував на Січ, звернувши увагу козацької маси на турецькі справи. Щоби заспокоїти козацтво та зайняти їх справою, Дорошенко приступив до будівництва флотилії з 80 чайок з якою і направився до берегів Босфору. Похід вдався блискуче. За свідченнями французького і англійського послів, козаки спалили найбагатші околиці Стамбула: Буюк-Дере, Ані-Кіой, Стенію, добре пошарпали обидва береги Босфору і спокійно повернулися у Чорне море. Сам султан Амурат організував за гетьманом погоню. Та козацька флотилія, побачивши погоню, не злякалася і вишикувалася бойовим порядком до бою. Султан так і не наважився розпочати морську битву.

У липні 1624 року флот Гетьмана з 150 чайками знову з'явився під Стамбулом. Спаливши Фарос, Дорошенко повів козаків на штурм арсеналу. Три доби козаки штурмували стамбульську фортецю, а потім відступили в море. Та ненадовго, бо вже у серпні знову штурмували Ані-Кіой. Козацькі успіхи у боротьбі з самим султаном породили у кримського хана бажання добитися незалежності від Осяйної Порти. 24 грудня 1624 року Дорошенко укладає союз з кримським ханом Шагін-Гіреєм і починає вести власну міжнародну політику. Та його бажання жити в мирі з поляками і намагання останніх звести до мінімуму козацький реєстр не знаходили підтримки рядових козаків, і січове козацтво змінювало гетьманів безперестанно. Тож і Дорошенко обирався і переобирався гетьманом і у 1623, і у 1624 роках. Втретє гетьманську булаву він прийняв 5 листопада 1625 року з рук Марка Жмайла, якого козаки позбавили

гетьманського чину. Замирившись з поляками, Дорошенко уклав з ними Куруківську угоду 1625 року, яка деякою мірою задовольнив козацьку старшину. Маючи "вічний мир" з султаном та, як сподівалась шляхта, приборканих козаків, Річ Посполита розпочала з'ясовувати стосунки зі шведами. Цією ситуацією і вирішив скористатися Дорошенко і розпочав власну військово-політичну гру.

Десь у середині грудня козацька ескадра вийшла з Дніпра і направилась до турецького узбережжя. Цей морський похід козацької ескадри (за деякими даними, понад 300 чайок) видався надзвичайно важким. Вже під Очаковом козаки вступили в бій з 20-галерним турецьким флотом, але зуміли прорватися до моря. Турецький флот переслідував козаків, та Дорошенко у штормову погоду відірвався від погоні і добре пройшовся турецьким узбережжям. З-під Босфору козацький флот повернувся до Дніпра. Біля нинішнього острова Майський їх підстерегла турецька ескадра, але козаки з боєм таки пробилися до Дніпровського лиману, втративши в бою лише кілька чайок.

Навесні 1626 року по Україні поширилася чутка, що Дорошенко повів в море 1000 чайок. Але насправді в море вийшло 60 чайок. Козацька ескадра дійшла до гирла грузинської ріки Ріоні і тут, поблизу Поті, в бою з турецькою ескадрою зазнала поразки. Близько 20 чайок було знищено, а більше 10 взято в полон разом з екіпажами. Пізніше Дорошенко заявив полякам, що нічого спільного з організацією цього походу не має. Можливо, так воно і було, а може і інакше, але Гетьману визнавати поразку свого флоту було не з руки. Турки по-своєму оцінювали морські походи запорожців. Скориставшись польсько-українською, а за нею польсько-шведською війнами, вони двічі в 1624 році направили кримського хана в Україну. Весною 1626 року хан Мухамед-Гірей разом з Буджацькою ордою безкарно дійшов аж до Галичини. А вже через кілька місяців кримський принц Нуреддін-султан взявся з ордою дійти до Києва. Михайло Дорошенко, спішивши запорожців з чайок на сушу, разом з кількома київськими полками зупинив орду під Білою Церквою, а потім розгромив її вщент. Полягло ординців там більше 10 тисяч. Хроністи стверджують, що такого розгрому татари не зазнавали вже давно. Про самого ж Дорошенка розповідали, що він особисто вів військо до бою і своїм списом вбив вісім ворогів. Після цієї поразки турки і татари взялися відбудовувати свої фортеці в пониззях Дніпра. Особливо зміцнювали Аслан-Кермен. Однак Дорошенко з цього приводу мав іншу думку і миритися з закриттям собі дороги до моря не збирався. Сформувавши ескадру чайок та сухопутний корпус, він навесні 1628 року повів їх на турецьку фортецю. Вдарив одночасно з Дніпра і зі степу. Сучасники стверджували, що бій тривав цілий день і ніч, в ході якого козаки "вирубали залогу до ноги". Ця перемога відкрила не лише запорожцям, а всій Україні шлях до моря. Якби Михайло Дорошенко, як, до речі і його попередники чи наступники, у відвойованих фортецях на Дніпрі виставили свої гарнізони, то так би воно і сталося і могло би значно змінити всю політику взаємовідносин України з Кримом і Стамбулом. Та Гетьман спокусився внутрішньо-кримським конфліктом претендентів на престол хана і вирішив, що краще для Січі мати залежного від них володаря Криму чим власні фортеці по Дніпрі в яких треба було утримувати і забезпечувати залоги.

В травні 1628 року Михайло Дорошенко, виконуючи умови договору про взаємодопомогу між Військом Запорізьким і Кримським ханством від 24 грудня 1624 року, очолив похід козаків на Крим на допомогу ханові Мехмеду III

Ґераю та калзі Шагіну Ґераю, які вели боротьбу проти ставленика Туреччини Джанібека Ґерая та знаходилися у фортеці Чуфут-Кале, блоковані там союзними султану ногайцями Буджакської Орди. Розбивши під Бахчисараєм війська Джанібек-Гірея, Дорошенко разом з татарами підійшов до Кафи і почав тіснити військо Кантемира, відбив у нього 22 гармати, що були колись захоплені ним у битві при Цецорі. 31 травня 1628 року чотирьохтисячний козацький загін під проводом Михайла Дорошенка з боями досяг р. Альми в околицях Бахчисараю, де йому дорогу заступили османсько-буджацькі сили. Сточився бій з використанням тяжкої артилерії. Противник був розгромлений та розігнаний, Мехмед III Герай та Шагін Герай звільнені з облоги. Втрати козацького війська в цім бою склали близько двохсот осіб, та серед загиблих був і Михайло Дорошенко, в котрого влучила яничарська куля. Втративши Гетьмана, козацький корпус все-таки зумів зі всіма своїми гарматами успішно пробитися на Січ. В архівах є свідчення, що тіло гетьмана дісталося Джанібек-Гірею, який голову Дорошенка настромив на списа і виставив на фортечному мурі Кафи. Місце поховання Михайла Дорошенка залишилося невідомим; можливо - на одному з християнських грецьких цвинтарів м. Бахчисараю.

Так завершилось славне, наповнене лицарськими подвигами, життя одного із найталановитіших і звитяжних Гетьманів - флотоводців України. В народі про Михайла Дорошенка складено багато пісень і дум. Його рід у подальшому дав чимало славних козацьких полководців, він був батьком наказного гетьмана Дорофія Дорошенка і дідом пізнішого гетьмана Петра Дорошенка. В особі гетьмана Михайла Дорошенка український флот має видатного флотоводця, який своїми походами і перемогами на морі і суші значно зміцнив авторитет козацького флоту України. Український флот став предметом постійних міжнародних переговорів найсильніших імперій світу.

Життя і бойовий шлях Гетьмана Михайла Дорошенка заслуговують на те, щоб його ім'я носив бойовий корабель Військово-Морських сил України, а в Бахчисараї і Феодосії були встановлені погруддя чи хоча б пам'ятні знаки видатному флотоводцю України.

ГРИГОРІЙ ЧОРНИЙ
Гетьман реєстрового козацтва

Після погрому, вчиненого козаками у Стамбулі на початку 1620 року, султан вирішив нарешті показати свою силу і створити на Чорному морі свою „непереможну армаду". Тисячі рабів у Стамбулі, Синопі і Трабзоні, Балаклаві і Кафі, Варні і Сазополі будували кораблі для турецького флоту. Через два роки армада у султана вже була готова. До її складу увійшло 327 галер і сандалій. Майже весь цей величезний флот султан зібрав під Очаковом, щоб стерегти козаків. Здавалося, що ця блокада Дніпровського лиману назавжди закрила козакам шлях до моря. Так думали у Стамбулі. На Січі, щоправда, таку думку не поділяли. І в першу чергу кошовий отаман Григорій Чорний. Щодо нього, то козаки жартували, що "почорнів" він у Чорному морі, бо брав участь майже у всіх морських походах. Був фізично сильною людиною і до нестями відважним в бою. Мав безліч всіляких пригод у морі, але йому завжди вдавалося з них щасливо виходити.

Григорій Чорний разом з Гетьманом Марком Жмайлом організував на Січі дві ескадри. Коли одна з Гетьманом, що була в морі, лише поверталась, друга, говорячи сучасною мовою, заступала на чергування. І обов'язково – під Босфор. У Стамбулі дехто вже почав вважати, що козаки, ці невірні гяури, і Січ свою перенесли на Чорне море. Турецькі адмірали вирішили покласти цьому край, для чого зосередили свою морську армаду під Очаковом. Це зачепило Григорія Чорного за живе: хто ж тут врешті-решт господар?

Прознавши, що турецький флот заповнив собою весь лиман, Григорій Чорний навесні 1624 року вирішив перевірити на міцність улаштовану йому блокаду. Козацький флот складався з 102 чайок. Першим по турецькому флоту вдарив передовий загін козаків, зв'язавши таким чином турецьку ескадру боєм. Козаки не стільки штурмували турецькі галери, як рубали їм весла, обливали дьогтем і палили. Головні сили Чорного, обстрілявши турецький флот зі своїх гармат, пройшли між турецькими кораблями у відкрите море. Поки на галерах міняли весла та гасили вогонь, козаки вже були далеко за горизонтом. Османи кинулися наздоганяти. Григорій Чорний, добре знаючи місцеву лоцію, маневром заманив армаду на мілину. Три важкі турецькі галери міцно "сіли" на підводні піщані коси і стали легкою здобиччю козаків. Бій з турками тривав кілька днів, доки темної безвітряної ночі козацька ескадра не зникла в морських просторах. Виявивши вранці відсутність козаків, османи чимдуж погребли курсом до Босфору. Козаки ж, схитривши, погребли курсом до Дунаю, а затим, господарюючи на болгарському побережжі, дійшли мало не до Босфору. Коли турецький флот прибув до Сазополя, Григорій Чорний

вже був у Очакові. Так і не вдалася османським адміралам блокада козацького флоту. Григорій Чорний щасливо повернув на Січ майже всі свої чайки.

Гетьманом реєстрового козацтва (старшим Війська Запорожського реєстрового) Григорія Чорного обрали у 1628 році, після загибелі Михайла Дорошенка з яким він разом відбував похід в Крим. А вже у листопаді того ж року гетьман Чорний повів великий козацький корпус на штурм Перекопу. Але, щасливий в морських битвах, тут, на суходолі, він зазнав відчутної поразки від кримського хана. В бою полягло майже п'ять тисяч козаків. У 1629 році на чолі реєстрових козаків Григорій Чорний разом з реєстровими козаками С. Хмелецького розгромив у східній Україні залишки татар, які поверталися з великою здобиччю з-під Бурштина на Галичині. Там їх погромили біля Монастириська у жовтні війська під проводом воєводи руського Станіслава Любомирського.

Про подальшу долю Гетьмана існує дві версії. За однією, після поразки під Перекопом козаки позбавили Чорного булави. За іншою Григорій Чорний після поразки під Перекопом і позбавлення булави перекинувся в уніатство і став прислужувати полякам у їхній боротьбі з січовиками. У березні 1630 року під час повстання Тараса Федоровича (Трясила) Чорний після обіцянки випищиків йому підкоритися був підступом захоплений у полон у Черкасах. Звинувачувався у переході на унію. За це був арештований Гетьманом низового козацтва Тарасом Трясилом і за "скоєні злочини" засуджений козацьким судом у Боровиці до смертної кари. За вироком козацького суду був страчений: спочатку йому відрубали руки, потім — голову. Та як би не склалася доля Григорія Чорного, він назавжди залишається в ряду славних флотоводців України.

МАРКО ЯКИМОВСЬКИЙ
Капітан галери

Українці народ з давніми морськими історією і традиціями, однак історію національного мореплавства пишемо лише зараз. Разом з цим і усвідомлюємо історичні уроки морського минулого, морських героїв і морські звитяги предків та значення морського флоту для забезпечення державної стійкості української нації.

Однак, хоча і кажемо про вікову тяглість наших морських традицій, морська світоглядність у вітчизняній історіографії збереглася мало, морські звитяги наших предків присвоєні завойовниками і перебрані на скрижалі їх морської історії. Бездержавність українців не давала можливостей документувати і ґрунтовно вивчати власну історію, вона концентрувалася переважно у народному фольклорі, в думах і піснях, які відображають участь українців в морських баталіях минулого. І лише після проголошення Незалежності України, з початку будівництва Військово-Морських сил України ми починаємо надолужувати знання про наше військово-морське минуле, морську історію України та героїчні звершення наших предків. Разом з цим, повертаємо нашому народу розуміння, що без розвитку морської справи, без морського флоту наша безпека завжди буде загроженою.

Один з героїв нашого минулого, який кував морську славу України та майже забутий суспільством є козацький отаман Марко Якимовський, який в любій іншій європейській країні був би національним героєм, а у нас його ім'я відоме лише невеликому числу дослідників історії. Його ім'я є абсолютно невідомим і серед моряків вітчизняного флоту, хоча мало би прикрашати кораблі і судна.

Сказати так, що це ім'я обійшли увагою вітчизняні історики взагалі-то не можна. Про Марка побіжно, як учасника морського походу на турецькій галері згадує історик Юрій Сорока в книзі "100 важливих подій в історії України", щоб запобігти однобокості погляду на історичну подію філософськи-порівняльний досліди світоглядів каторжанина Якимовського і його рабовласника Касим-бека робить В'ячеслав Медвідь в статті "Галерник і наглядач". М. Якубовська продовжує цю тему в Маріуполі і теж намагається зрівноважити тріумф переможців-козаків і розпач турецького адмірала Касим-бека бо, згідно її логіки, перед "судом честі" мусять постати лише двоє: Якимовський та Касим-бек". (Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія. 2015. Вип. 9). А доктор історичних наук Юрій Мицик (стаття у журналі "Вежа" за 1996 р.) намагається довести, що Марка Якимовського не існувало зовсім, а був ніхто інший як гетьман реєстрового козацтва Самійло Кішка, дума про якого розказує про подібний подвиг.

Але ж ні, панове історики. Був у морській історії України морський герой отаман (капітан) відбитої у турків галери Марко Якимовський. Про нього дізнаємося з італійської інформаційної хроніки Марко Томазо Марнавізіо "Relazione della Conquista fatta della galera capitana d'Alessandria, nel Porto di Metelliono, per opera del capitano Marco Jakimovski, schiavo in detta galera. Con liberazione di 220 schiavi cristiani.— Roma, 1628", що в перекладі українською мовою "Реляція про завоювання у порту Метеліно галери олександрійського адмірала капітаном Марком Якимовським, котрий був невільником на цій галері. При цьому було визволено 220 християнських галерників". Марнавізіо, на відміну від доморощених філософів не проводить порівняльних , а, по-суті, нівелюючих подвиг українського отамана, філософських порівнянь, а з гордістю описує здійснений подвиг у Середземному морі. Цей, вже давній історичний твір не так вже і давно дослідив професор В. Голобуцький. Передусім, зауважує професор, що "повстання невільників-гребців під керівництвом Марка Якимовського, описане сучасником цієї події в "Короткому описі здобуття в порту Мітіліні головної александрійської галери і визволення 220 християн-в'язнів завдяки мужності та відвазі капітана Марка Якимовського, що був в'язнем на тій таки галері", що був перекладений з італійської на польську 1628 р." І подає латинський напис в перекладі: "Русини, які в неволі у турків перебували, під проводом Марка Сакмовського підготували дуже умілу втечу, коли їхня військова трирядна галера з Александрії відбилась від інших; звільнившись, вони прибули 7 грудня 1627 року до Палермо і на честь перемоги над турками і на пошану Святої Дівиці (св. Розалії – заступниці Палермо і всієї Сицилії – В. Голубоцький) поставили галеру як пам'ятник на скелю; добровільно залишившись тут працювати, вони частину військової здобичі пожертвували на побудову каплиці заступниці Сицилії".

Італійський текст, продовжує професор, створений пізніше і має певні розбіжності з латинським: тут прибуття галери датовано 7 грудня 1622 року. Зважаючи на те, що латинський текст старший, В. Голобуцький вважає більш точною дату 7 грудня 1627 року, тим більше, що це збігається і з текстом відомого нам "Короткого опису..." М. Т. Марнавізіо. І виховувався в козацьких традиціях

Перед тим, як передати слово італійському письменнику М. Т. Марнавізіо, щоб не томити читача відзначимо, що Марко Якимовський народився в козацькій родині в м. Бар на сучасній Вінниччині, там же отримав освіту. З малих літ виховувався в козацьких традиціях і, досягши повноліття, був зарахований до реєстру козацького війська. В вересні-жовтні 1620 р. у лавах польсько-козацького війська Речі Посполитої брав участь у відомій битві проти турецько-татарських військ під Цецорою у Молдавії. Там військо Речі Посполитої зазнало нищівної поразки, а молодий козак Марко попав до турецького полону. Фізично сильного козака було продано невільником на галери, прковано до весла і він брав участь в морських походах Чорним і Середземним морем. Треба сказати, що жвавий козак якось згодом викликав довіру у галерного начальства і його розкували та призначили старшим над гребцями. Володів польською і турецькою мовами.

Ось подіям життя українського невільника Марка на галері і присвячена брошура М. Т. Марнавізіо, яку він "написав на підставі письмових свідоцтв кардинала Дорії, архієпископа м. Палермо, князя д'Албукерке, королівського намісника на Сицилії. Її надрукував Людовіко Гріньяні, італійський типограф,

який виявляв неабиякий інтерес до подій у Східній Європі, про що свідчить ряд італомовних брошур, видрукуваних у його друкарні. Незабаром твір М. Т. Марнавізіо був передрукований видавцем Франческо Онофрі (Рим–Флоренція, 1828 р.). Цього ж року побачили світ друкований переклад брошури з італійської мови на польську, а також скорочений переклад її на німецьку. Отже, "Реляція..." одразу привернула увагу європейської "громадськості". Лише не в Україні.

"Зайве нагадувати, чим була спричинена така увага. У боротьбу проти Туреччини неодноразово вступали у XVI–XVII ст. італійські держави, насамперед Венеція, тому кожен успіх союзників викликав гарячий відгук у серцях італійців. Успіх повстання невільників, що вибухнуло у центрі турецьких володінь – у порту Метеліно (суч. Мітиліні), у східній частині о. Лесбос в Егейському морі, був для М. Т. Марнавізіо, як і для багатьох його співвітчизників, ознакою кризи турецької політики, зміцнював впевненість італійців у близькій перемозі" – робить висновок професор В. Голубоцький".

Події, в центрі яких опинився українець Марко Якимовський, розпочалися в Україні восени 1627 року. В той час для запобігання козацьких морських походів в Чорне море, за наказом султана Мурада IV споруджувалася турецька фортеця на Дніпрі. Чотири турецькі галери доставили на те будівництво якісь матеріали і, виконавши завдання, повернулися в Чорне море. Цим загоном галер командував, адмірал Касим-бек, губернатор єгипетських провінцій Даміати і Росетти, який з 1624 р. ще й очолював охорону Олександрійського порту.

Успішно пройшовши Чорним морем, після проток Босфор та Дарданелли, галери увійшли до Егейського моря, де їх зустріла штормова погода. Налягаючи на весла, дісталися острова Лесбос і пристали до пристані у гавані порту Метеліно. Завантаживши на борт воду та провіант, Касим-бек спробував вирушити у подальше плавання, але через штормову погоду прийшлося її перечікувати в порту. За свідченнями італійське джерело, три галери кинули якір у "Широкому порту" Метеліно, а четверта, флаґманська, – у "Вузькому", на відстані в третину милі від берега".

Однак краще надаймо слово самому автору, італійському письменнику Марко Томазо Марнавізіо: "...Касим-бек, турок з Александрії, губернатор Даміату і Россету, великого маєтку в Єгипті, зі своїм братом Махметом гендлює різним крамом у тих краях; кілька років тому став капітаном чотирьох галер, що стережуть порт і наглядають за олександрійською навігацією, його головна галера була наповнена 220 християнськими в'язнями-веслярами, серед яких було 22 засуджених на галери турки, троє греків, двоє англійців, один італієць, 214 складали русини".

...Подія, що відбулась, показала ласку Господа Бога і його покровительство християнам у справі перемоги над потворою поганською, котрої усі так бояться...

...сам капітан Касим-бек став в порту, що зветься Стретто або Вузький. Дня 12 листопада він, щоб трохи відпочити, у другій половині дня зійшов на берег, взявши з собою 70 турків. Усіх же жовнірів й урядників, котрі були з ним на галері, налічувалось півтораста. Отже, на судні лишилося тільки вісімдесят турків. 12 листопада 1627 р. у другій половині дня Касим-бек разом з 70 солдатами, матросами, урядовцями з числа пасажирів зійшов на пристань для відпочинку. На флаґманській галері залишилося 80 чоловік команди, а також

242 невільники-веслярі. Турецькі матроси й наглядачі вклалися спати, і цей момент використали невільники.

Був на галері між в'язнями християнськими Марко Якимовський родом з Бару, краю подільського. Цей замолоду звиклий був до справ лицарських і відзначався хоробрістю. ...Він тоді сказав про свій задум двом іншим, Степанові Сатановському й Іванові з Тульчина, котрі обидва, як і він, неприкуті були... Ці двоє застерігали Марка від поспішних дій...

Отже, Якимовський, готовий на все, що в його силах, схопив, не маючи під рукою іншої зброї, три оцупки з тих, що кухар заготовив для вогню, коли ж кухар став на перешкоді, він ударив його по голові так, що той упав мертвий. Віддавши інші два оцупки своїм товаришам (Сатановському та Іванові з Тульчина), Марко побіг до корми, де турки завжди тримали зброю. Він ще не встиг добігти туди, як дорогу йому заступив жовнір, потурчений грек, з оголеною шаблею. Якимовський, схопивши жердину з вогню, почав з ним битися, і хоч був уже двічі поранений в лівий бік голови і в лопатку, переміг ворога. Добігши до корми, він швидко роздав зброю своїм товаришам-галерникам, які вже билися з ворогами усім, що потрапляло під руки, - киями, веслами, барилами, котлами. Далі Якимовський кинувся на ніс галери, де був Мустафа, родом неаполітанець. Той ще не зрозумів, що сталося, бо галера була накрита (парусиною). Він думав, що між в'язнями спалахнула сварка, явище звичайне на галерах. Однак, побачивши, що до нього біжить Марко з товариством, Мустафа збагнув ситуацію. Схопивши дві шаблі, він заходився битися, але Якимовський завдав йому смертельного удару між ребра і викинув його в море. Тим часом турки підрубали линви, на яких трималося накриття, аби тим утруднити дії в'язнів. За наказом Марка Якимовського повстанці швидко згорнули полотно і, маючи вже вдосталь зброї, мужньо билися з турками, вбиваючи і кидаючи їх у море... захопили галеру... і вийшли у відкрите море. Капітаном обрали Якимовського.

Прибігши на берег, Касим-бек кинувся у море. Стоячи по пояс у воді, він рвав від безсилої люті свою бороду й благав повстанців повернутися. Водночас навздогін їм були послані три галери з ескадри Касим-бека. Непогода і страшний шторм не припинялися всю ніч, що й допомогло втікачам. Турецькі галери, втративши судно повстанців з виду, змушені були припинити погоню й повернутися до Метеліно...

...Потім, поминувши Веджіо, через якихось п'ятнадцять днів припливли до Мессіни, відкіля приблизно в цьому ж місяці за наказом віце-короля неаполітанського прийшли до Палермо. Тут, не бажаючи торгувати людьми, хоч би й поганської віри, пам'ятаючи, що й самі визволилися, не втративши жодної людини, розкули і відпустили на волю 22 турків, засуджених за звичаєм відбувати покарання на галерах. Відпустили на волю також і Рахмат, жінку кадія Юсуфа, котрий лишився в Мітіліні, хоча могли б одержати за неї чималі гроші; тих чотирьох невільниць-християнок, що прислужували цій Рахмат кілька років, - Ганну, Катерину та двох Маргарит – взяли заміж старші члени товариства, а панянку, теж Катерину, відіслану в Александрію на продаж, взяв собі за жінку Марко, обраний капітаном.

Потім, залишивши галеру віце-королю і не взявши за неї запропонованої півтори тисячі реалів, вирушили на двох отриманих суднах – баргантині та таррані до Неаполя, а звідти до Рима, куди й прибули на таррані 16 лютого (1628 року) в числі 30 старшого товариства і п'ятьох згаданих жінок".

З пошаною зустрінуті у Римі, Якимовський з товариством відвідали римські церкви і монастирі, де складали подяку Богові за успішне визволення з неволі і затим були прийняті Папою Римським Урбаном VIII та численною папською родиною Бербери, які нагородили морських звитяжців різними подарунками. З Риму Марко Якимовський через Варшаву і Краків повернувся в Україну. Подорожуючи до рідного краю Європою, слава йшла попереду звитяжців, які перемогли ворогів Христа. А в Україні... історичні сліди Якимовського губляться. За деякими припущеннями через кілька років після повернення в Україну він помер.

Подвиг Марка Якимовського не лише описаний літературно, а і втілений італійцями у граніті. До сих пір на двох гранітних дошках, встановлених на скалі гори горі Сан-Пеллегріно біля каплиці Святої Розалії у Палермо чотири століття тому назад вирізьблено на двох мовах, латиною та італійською мовами, де можна прочитати: "Рутени, які в неволі у турків перебували, під проводом Марка (.....) підготували дуже умілу втечу, коли їхня військова трирядна галера з Александрії відбилась від інших; звільнившись, вони прибули 7 грудня... до Палермо і на честь перемоги над турками і на пошану Святої Розалії поставили галеру як пам'ятник на скелю; ...вони частину військової здобичі пожертвували на побудову каплиці заступниці Сицилії".

Ось так і маємо, так і живемо: в Палермо встановлені пам'ятні дошки іноземцю з України, в Україні – своєму герою ні, не треба. Героїчне повстання, перемога беззбройних рабів над своїми гнобителями, бездоганне лицарство і шляхетність та благодійність вчорашніх рабів, надзвичайно романтичне одруження п'ятьох закоханих пар – справили і справляють досі сильне враження на італійців. А для українців і сьогодні, на думку професорки М. Якубовської, "Обсяг його вчинку (М. Якимовського – *М.М.*) не влягається в епічний міфологізм української свідомості. ...В цьому епізоді історія набуває справдешнього сенсу – тут вона округлюється до символічного значення, що, однак, не мусить ототожнюватися зі спробою міфологізації". Далі професорка науково медикує "зрівноважити тріумф переможців і розпач Касим-бека", виставляє обох "всесвітніми громадянами" і хоче таким чином і "офілософити" весь народ.

Впевнений, що саме завдяки такій філософії нівелюється шкала моральних вартостей, відповідно, і політики, виховується покірний народ, тому Україна отримала сепаратизм, втратила Крим, і російську агресію на сході Донбасу.

Не будемо, як професори Медвідь і Якубовська, співставляти погляди на повстання галерних рабів єгипетського рабовласника і українського невільника Марка Якимовського. На наш однозначний погляд дух нашого минулого, подвиги предків, їх безстрашність і мужність, патріотизм, змаг до волі і свободи в любих умовах, непримиренність до поневолювачів і створюють непереможні нації, а філософський лібералізм – сіють зневіру і виховують покірних рабів, за Шевченком – гречкосіїв, виховують беззубу націю таких собі "всесвітніх громадян". Розуміння свого історичного коріння, свого походження, усвідомлення історичних уроків боротьби і до цього часу повинно забезпечити формування фундаментальних засад стійкості Української нації, незламності та переможного духу кожного українця. І подвиг капітана Марка Якимовського має бути не лише увічненим в Україні, у військово-Морських

силах, а бути яскравим факелом, маяком, який освячує курс до перемоги у сьогоднішній боротьбі за незалежність і територіальну цілісність нашої держави. Подвиг козацького отамана і капітана Марка Якимовського, як би його не намагалися "офілософити" навічно вписаний у ратну морську славу нашого народу, нашого флоту.

ТАРАС ФЕДОРОВИЧ (ТРЯСИЛО)
Гетьман Війська Запорожського

Тарас Федорович став першим кримським татарином на чолі українського козацтва. Вперше згадується у документах королівського суду 1617 року під іменем татарина з Криму Усана або Хасана. Коли і як він появився на Січі осталося невідомим, але під час московської кампанії Сагайдачного у 1618 році прийняв хрещення й ім'я Тарас Федорович і став відомим козацьким командиром у козацькому війську. Він швидко зумів завоювати авторитет козацтва, про що повідомляв Папський нунцій 1620 року: "5000 козаків прийшли з Чорного моря, перейшовши кордон Угорщини, і вступили на службу до імператора на чолі з відомим капітаном Гасаном Тарасом". Під час тридцятирічної війни у Європі Тарас Федорович командував корпусом українських козаків-найманців на австрійській службі. За його ініціативи в козацьких військах з'явилася козацька кавалерія, яка разом з пішими військами починає відігравати важливу роль. Змінилася навіть офіційна назва війська Трясила, яке звалося "козацька кавалерія і інфантерія". Повернувшись в Україну Тарас Федорович у березні 1630 року очолив козацьке повстання проти уряду Речі Посполитої. У боях під Корсунем і під Переяславом повстанці розбили польське військо і в червні примусили польського гетьмана С. Конєцпольського підписати угоду в Переяславі.

Тарас Федорович уславився в Україні у першу чергу своїми морськими походами на Чорне море, в яких неодмінно мав удачу. Треба зазначити, що на Січі таких флотоводців було небагато. Прізвище Трясило присвоєне йому на Січі якраз за успішні морські походи – добре тряс він оттоманські береги та морські галери. Та, як це часто буває в нашій історії, Тарас Трясило є майже не відомим в середовищі українських моряків. Флотилії в море Тарас Трясило водив в чині полковника чи наказного отамана, тому часто для істориків залишався в тіні гетьманів. Але саме його, Тараса Трясила, поляки регулярно вимагали видати їм для розправи як ватажка звитяжних морських походів на Оттоманську Порту, з якою Польща раз за разом підписувала "вічний мир". За це Федорович платив полякам своєрідною "козацькою любов'ю". Тарас Федорович і не мислив свого життя без морських походів. Майстром морських десантів він став ще за гетьмана Сагайдачного. Самостійно водив ескадри з 1622-го по 1628 роки. Втім, його ескадри не завжди були численними. Виходив у море і з 10 – 20 чайками, залежно від того, яке завдання ставив перед собою. Коли Гетьман Михайло Дорошенко у 1628 р. втрутився в кримські справи і підтримав військом Шагін-Гірея, до Кафи прибув турецький флот. На підтримку козацького союзника туди ж прибув і Тарас Трясило зі своєю ескадрою. В

Кафській затоці сталася велика морська битва, в ході якої Федоровичу вдалося-таки висадити морський десант та об'єднатися з Дорошенком. Після загибелі в бою Михайла Дорошенка Тарас Трясило очолив козацьке військо і вже Гетьманом успішно вивів його на Січ, пройшовши з боями весь кримський півострів. Таким чином він став першим кримським татарином, який став козацьким флотоводцем і Гетьманом Війська Запорозького.

Походи козаків на Чорне море і їхнє успішне протистояння турецькому флоту змусили Західну Європу звернути увагу на Січ. Є свідчення, що з Гетьманом Тарасом Трясилом вів переговори трансільванський воєвода Бетлем Габор. Посередником тут виступив царгородський патріарх. Не менше зацікавлення Україною виявила протестантська коаліція. Шведський король Густав-Адольф надіслав своїх послів на Запорожжя, шукаючи порозуміння з "благородними і вольними лицарями – володарями Дніпра і Чорного моря". Приймав Тарас Трясило послів і з Франції. Дипломатія Гетьмана дала підстави голландському послу Корнелісу Гагі разом з патріархом Кирилом Лукрісом і семигородськими послами дискутувати питання "чи народ запорожців, доведений до крайнього відчаю переслідуваннями, може звільнитися з-під влади і панування поляків, визнати протекцію сусідів і прийняти форму республіки". Західні дипломати, як бачимо, вже на той час передбачали можливість створення української козацької держави. На такі висновки їх наводила багаторічна напружена і звитяжна боротьба козацтва з поляками на суші, а з османами – на морі. І цю боротьбу успішно продовжував Тарас Трясило. Прибувши на Січ і усунувши від влади через козацький суд пропольськи налаштованого Гетьмана реєстрових козаків Григорія Чорного, він викликав активну протидію Польщі, що означало війну. Проте безстрашний флотоводець не розгубився і на суходолі. Проголосивши себе Гетьманом України, Тарас Трясило взяв всю владу на себе, позбавивши її польських намісників і воєвод в Україні. Гетьман також поставив вимогу вивести з України всі польські війська! Такого, звичайно, ні коронний гетьман С. Конецпольський, ні сам польський король стерпіти не могли. Польське військо і частина реєстрових козаків, прихильників Г. Чорного, у травні 1630 року розпочали бойові дії проти запорожців. Битва відбулася біля Переяслава, тривала майже три тижні й завершилася так званою Тарасовою ніччю – трагедією для польського війська. Цим подіям Тарас Шевченко присвятив поему "Тарасова ніч". 8 червня після жахливої поразки поляки склали угоду з запорожцями. Але і Тарас Трясило після цієї угоди змушений був відмовитися від гетьманської булави. Від булави відмовився, та не відмовився від продовження подальшої боротьби, бо на козацькій раді в Каневі взимку 1634—1635 рр. Федорович закликав до нового повстання проти шляхетської Речі Посполитої. Не отримавши підтримки, із частиною козаків пішов за Дон. У 1635 році український Гетьман успішно водив донських козаків у Чорне море. Після морського походу вів переговори з московським урядом про переселення 700 козаків на Слобідську Україну, однак отримав відмову. Навесні 1636 р. повернувся із Дону в Україну і відійшов від козацьких справ. В козацьких літописах говориться, що Тарас Федорович помер через дев'ять років після повстання, отже у 1639 році. Існує інформація, що він помер у Корсуні і був похований на Богуславському цвинтарі. Козацький гетьман Тарас Федорович (Трясило) назавжди увійшов в історію вітчизняного флоту видатним флотоводцем і народним героєм. І ім'я його має щиро шануватися українськими моряками.

ІВАН СУЛИМА
Гетьман Війська Запорожського

Іван Сулима – один з тих легендарних ватажків, слава і безсмертя яких стають славою і безсмертям нації – таку характеристику дав Сулимі академік Богдан Сушинський. Слава Гетьмана Сулими є вічною славою національного флоту України, і надзвичайно прикро, що наша держава за роки незалежності так і не спромоглася назвати іменем свого легендарного морського лицаря хоча б один бойовий корабель чи хоча б цивільне судно. Життя Івана Михайловича Сулими надзвичайно схоже на детективний чи пригодницький роман, не осмислений і не висвітлений у повній мірі нами і досі. Воно – чудовий приклад вірного служіння своєму народові для молодого покоління українців і у першу чергу для захисників Вітчизни.

Величний пам'ятник Сулимі мав би стояти у центрі Чернігова, бо народився майбутній флотоводець і Гетьман у родині українського шляхтича на Чернігівщині в селі Рогощах, нині Чернігівського району Чернігівської області. Його син Федір був полковником Переяславським, а син останнього Іван — генеральним хорунжим. Рід Сулима занесено в родову книгу Полтавської губернії, він веде свої витоки з часів древньої Руси-України.

Коли народився Іван Сулима – звісток не залишилося. Із молодих літ здобув добру освіту, хоча де чи у кого навчався – теж невідомо. Якийсь час служив помічником урядника баришівських та бориспільських володінь Софії Данилович з Жолкевських. У 1615 році був одним з управителів маєтків Станіслава Жолкевського і його спадкоємців Даниловичів на Переяславщині й за цю службу одержав у власність села Сулимівку, Кучаків і Лебедин.

Був достатньо енергійною, привабливою та фізично розвиненою людиною. Напевно, через конфлікт з польськими магнатами Сулима появився на Січі. Загалом особа Сулими була оповита легендами ще за його життя. Його біографія дуже схожа на біографію знаменитого Самійла Кішки. Тож і сучасники, і деякі дослідники, пишучи про Сулиму, називали його то Іваном, то Самійлом, то Солеником. У свої перші морські походи Іван Сулима ходив з Самійлом Кішкою ще достатньо молодим козаком, проходив у нього морську школу. Особливо вабило його море, морські походи. Досить швидко талановитий козак вибився в чільні старшини, став на один рівень мало не з Петром Сагайдачним. Як би склалася козацька доля Сулими далі, можна лише гадати, бо в одному з походів у бою з турецькою ескадрою, десь близько 1605 року, у чайку Сулими вцілили турецькі гармати. Звичайно, молодий і здоровий козак, опинившись з побратимами у воді, топитися так запросто не збирався. Але нічого вдіяти проти турків вони не змогли. Турецькі моряки повитягали козаків з води і тут же прикували до весел своєї військової галери. Неволя галерного бранця продовжувалася для Сулими довгих 15 років. Перед його

очима постійно стояв приклад визволення з 26-річної неволі-каторги Самійла Кішки, тож Сулима духу не втрачав і затявся вирватися на волю при першому зручному випадку.

Такий випадок трапився йому лише через 15 років. В той час турецький флот воював з Венецією, тож Сулима з галерою був на війні. За однією з найпоширеніших версій, Іванові Сулимі якимось дивом вдалося звільнитися з кайданів та звільнити від пут своїх побратимів по неволі. Звільнившись посеред ночі, колишнім бранцям вдалося захопити бойову галеру разом з її екіпажем в 300 чоловік яничар. Сулима, прикувавши яничар до весел, наказав гребти до берегів Італії. Уміло уникнувши бою як з турецькими, так і з італійськими кораблями, Сулима пришвартувався в Римі. У "вічному місті" обідраний, напівголий екіпаж Сулими справив надзвичайне враження, а коли досі не бачені моряки невідомо якого флоту вишикували на пристані ще й 300 відбірних яничарів, закутих у кайдани, то й зовсім викликали сенсацію. Подивитися на це видовище збіглося мало не все місто.

Чутка про надзвичайну подію дійшла і до Папи Римського Павла V Боргеза, який побажав особисто подивитися на відважного командира незвичайної галери, що Божою ласкою вирвалася з бусурманської неволі. На той час Папа Римський був головною постаттю в Європі з організації опору османській експансії. Тож Папа Павло V прийняв Івана Сулиму дуже привітно й щиро і під кінець аудієнції за видатні заслуги в боротьбі з турецькою агресією нагородив Сулиму золотою медаллю зі своїм портретом. А ще дав грошей на повернення козаків в Україну.

Польський хроніст Ольбрахт Радивил, який особисто знав Сулиму, залишив цікаві архівні дані про численні походи "в Азію" Сулими і свідчить, що ті 300 турецьких бранців, подарованих Папі в Римі, були захоплені Сулимою в морському бою з турецьким флотом в Середземному морі. Це здається більш вірогідною версією, бо важко припустити, щоб невільники в морі змогли звільнитися за наявності на галері 300 озброєних яничар. Ця подія мала відбутися до 1620 року, бо Папа Павло V Боргеза помер 18 січня 1621 року, а звільнення Сулими з полону мало б відбутися ще раніше. Як би там не було, але ця подія має бути записана в історію українського флоту як перша звитяжна перемога запорожців в Середземному морі. Враховуючи, що турецькому флоту доводилося вести боротьбу не лише з козаками в Чорному морі, а й з італійцями та французами в Середземному морі, то зі значною вірогідністю можна припустити прорив козацької ескадри з Чорного моря в Середземне. Влаштовували ж в Босфорі паради своїх ескадр Гетьмани Сагайдачний і Голуб, і султан нічого не міг проти них вдіяти!

Повернувся в Україну Сулима з європейською славою, яку вимушені були визнавати і при королівському дворі в Польщі. Окрім Сулими, ніхто з полководців Речі Посполитої не удостоювався найвищої в Європі папської золотої медалі, навіть коронний гетьман.

Прибувши на Січ, Іван Сулима організовує численні морські походи в Чорне море. Восени 1628 року, після загибелі Гетьмана Чорного, Сулима обирається Гетьманом реєстрових козаків. Гетьманував недовго, всього близько року, бо в травні наступного 1629 року виступає вже як управитель маєтку коронного гетьмана С. Жолкевського в Переяславі. Та ця сторінка у біографії Сулими тривала теж не більше року. За турецькими джерелами, в травні 1630 року Сулима спустошив Чорноморське узбережжя біля Ізмаїла, Кілії, Мідії,

Варни і Сазополя. Назустріч ескадрі Сулими, яка складалася з 300 чайок, вийшов сам візир Оттоманської Порти Кенан-баша. За цими джерелами, біля острова Монастир (Зміїний) відбулася битва двох флотилій. За турецькими даними, козаки в битві втратили бранцями 150 чоловік, яких з великим тріумфом було перевезено до Стамбула. Про втрати турецькі ці джерела не розповідають, але по цифрах видно, що втрати козацькі були незначні і битву візир не виграв.

1630 року, певно, перед морським походом, Іван Сулима обирається Гетьманом низового (нереєстрового) козацтва і стає по суті морським гетьманом України. Походи козацького флоту на море проходять по кілька разів на рік. Наприклад, львівський літопис свідчить, що 1635 року "козаки п'ять разів ходили на море". Турки скаржилися польському королю, що "запорожські розбійники" дійшли до Босфору і зла багато там поробили: потопили галери, забрали гармати. Як доказ того, що запорожці насправді були в поході, турки приводять факт, що їхньою здобиччю стали дві чайки, яких штормові хвилі викинули на турецький берег.

У 1632 році Гетьман Сулима провів свій знаменитий похід в Азовське море, де взяв штурмом турецьку фортецю Азов в гирлі Дону. Нікому з українських флотоводців до нього не вдавалося взяти Азова. Спроба пробитися до Азова Гетьмана Скалозуба закінчилася поразкою і його загибеллю. Іван Сулима подолав усі перешкоди і провів успішну атаку цієї далекої від Січі турецької фортеці. Українські козаки знищили порт і всі портові споруди, а турецький гарнізон загнали до фортеці. Сулима добре знав, що місто Азов для Порти було головним портом, який забезпечував турецьку столицю в першу чергу продовольством. Тож, вивівши його з дії, Сулима завдав відчутного удару Стамбулу. Звісно, що бойовий рейд козацького флоту в Азовське море і штурм Азова надзвичайно вразили правителів Стамбула, Варшави і Москви. Всім стало ясно, що Січ висунула нового неординарного полководця, який не поступиться інтересами свого народу.

Розлючений падінням Азова султан, допускаючи, що Сулима на зворотному шляху ще добре пошарпає Крим, послав в Очаків могутню ескадру із 20 важких галер. Але це козацького флотоводця не спинило. Нічною атакою Сулима прорвав виставлену турками оборону, потопивши п'ять галер а з десяток вивів з ладу. Причому в ході цього бою козаки втратили лише три чайки з трофеями. Султан знову почав погрожувати Польщі великою війною і вимагав покарати учасників походу. Польща, налякана погрозами османів, а більше всього зростанням сили козацтва, вирішила відрізати запорожцям шляхи в Україну. Для цього, за планом французького інженера Гійо де Боплана, інтенсивно почали будувати фортецю Кодак на Дніпрі. Кодак розглядався шляхтою як південний неприступний форпост Речі Посполитої. Гетьман Сулима з козаками розглядав Кодак інакше – як зловісне гніздо польського режиму, що перетнуло зв'язок Січі з Черкащиною і Київщиною.

У липні 1635 року будівництво Кодака було завершене. Десь у цей час з чергового морського походу повернувся і Гетьман Сулима. Беручи до уваги, що поляки завершували переговори зі шведами і у скорому часі польське військо на чолі з лютим козацьким ворогом коронним гетьманом С. Конецпольським мало повернутися в Україну, Сулима вирішив знищити польську твердиню. Нічною з 11 на 12 серпня 1635 року атакою запорожців з Дніпра і зі степу

польська фортеця була взята козаками. Комендант Кодака, французький полковник Маріон, був розстріляний, польський гарнізон, за львівським літописом, "вибитий до ноги", а стіни фортеці розкидані й розкопані.

Руйнуванням Кодака Сулима не зупинився. Знищення польської фортеці населенням Черкащини було розцінене як початок повстання проти польського гніту. Об'єднавши запорожців з повстанськими загонами, Сулима повів усіх на Чигирин, а після - на Черкаси, слідом здобув сильно укріплений поляками Корсунь. Козацьке військо зростало щодня, а події набирали вигляду всенародного повстання. Наляканий подіями в Україні, польський король Владислав нашвидкуруч замирився зі шведами і кинувся з'ясовувати ситуацію на своїх південних кордонах. У ролі "інспектора" в Україну з військом вступив коронний гетьман Конецпольський, з яким йшли і полковники реєстрових козаків Ілляш Караїмович та Іван Барабаш. Останніх Іван Сулима знав особисто і не чекав зради від колишніх побратимів. Та підкуплені поляками Барабаш і Караїмович запросили Гетьмана до свого табору для перемовин, де при підтримці старшини реєстрових козаків заарештували його з п'ятьма полковниками і передали їх С. Конецпольському. Коронний гетьман, обіцяючи зберегти Сулимі життя, відіслав його в кайданах до Варшави. За рішенням польського сейму Гетьмана та його бойових побратимів було засуджено до страти. Зважаючи на папську золоту медаль, король деякий час вагався стратити Сулиму. Та його смерті вимагав турецький посол, і король таки віддав безстрашного флотоводця України в руки ката, що потім виставлялося польським урядом виявом їх щирої дружби до Стамбула. За свідченнями московського посла у Речі Посполитій Василя Родковського, одного із засуджених старшин врятував коронний канцлер Якуб Задзік.

12 грудня 1635 року гетьман Іван Сулима після мук на центральній площі Варшави прилюдно був четвертований: спершу кат відрубав йому голову, затим четвертував тіло. Частини його тіла для остраху іншим були розвішені на міських мурах польської столиці. Перед своєю смертю Сулима розпорядився покласти папську медаль з ним у домовину. Багато людей у Варшаві, читаємо у О. Радивила, жаліли Сулиму, що він, перемігши стільки разів лютого християнського ворога, турка, і навіть не діставши ніякої рани в битвах з ним, мусив простягати шию кату. Героїчна смерть Івана Сулими стала завершальним актом його сповненого героїчних подвигів легендарного життя. Страту свого любимого вождя козаки не простять полякам уже ніколи, як і не простять зраду реєстровій старшині. Іван Сулима став вічною легендою українського козацтва і українського флоту. І віриться, що у скорому часі бороздитиме води Чорного моря бойовий корабель, красень-фрегат, з гордою назвою "Гетьман Іван Сулима" на борту.

КОСТЯНТИН ВОВК
Полковник

Йшов 1635 рік. У Пруссії, понад балтійським узбережжям, йшла чергова польсько-шведська війна. Війна йшла мляво і затягувалася, польські війська ніяк не могли досягнути бажаної для них переваги. У Балтійському морі панував шведський флот, який своїми діями зривав намагання поляків закріпитися на балтійському узбережжі та повідбирав у них пруські порти. Польща на Балтиці флоту не мала, але існував козацький флот на Запоріжжі. Пригадавши подвиги козаків Сагайдачного і Сулими у Чорному морі, в королівському дворі намовили короля Владислава використати козацький флот проти шведів на Балтійському морі з полковником Костянтином Вовком на чолі. Владиславу ця пропозиція сподобалася, і у травні король направив розпорядження полковнику війська Запорожського Костянтину Вовку зібрати півтори тисячі козаків "добрих і з морем обізнаних" та направити їх на Німан. Одночасно він виділив кошти на будівництво 30 чайок.

Костянтин Вовк вважався серед козаків досвідченим козацьким командиром з великим досвідом морських походів у Чорному морі. Він неодноразово шарпав турецькі фортеці та брав приступом великі турецькі кораблі. Це був надійний командир, людина лицарської честі, слова і діла, і, що було найголовніше для поляків, він не підтримував козацького "свавілля", умів тримати порядок та був лояльним до короля. Козаки погодилися взяти участь у морській акції проти шведського флоту, і незабаром їхні майстри у Юрбурзі, на прусському кордоні, вже будували чайки для походу.

Костянтин Вовк – записав, перебуваючи у Пруссії, польський хроніст О. Радивил – "чоловік свідомий, спритний і досить суворий", привів свій полк 19 липня через Литву "у великому порядку". Це була приємна несподіванка для поляків і литовців, бо вся Литва з жахом чекала прибуття запорожців. Далі О. Радивил розповідає, як у Городку і в Ковно, де був присутній він сам, місцеві мешканці з задоволенням частували козаків їжею і напоями, але козаки дуже поспішали і "були відправлені прихильними бажаннями". До їх прибуття чайки вже були готовими, тому, повантаживши спорядження, козаки із гирла Німану на чайках пішли під Королевець (нинішній російський Калінінград). І хоча війна вже підходила до завершення, король Владислав все-таки мав нагоду перевірити козацьку звитягу на морі. А Радивил мав змогу побачити особисто і досить докладно описати морську битву ескадри Костянтина Вовка з шведськими бойовими кораблями, який став чи не єдиним документальним свідченням очевидця морської битви козацького флоту з ворожим флотом. Отже, у ніч з 30 на 31 серпня ескадра Вовка штормовим морем здійснила ніч-

ний перехід з-під Королевця до Піллау (Балтійськ), на рейді якого знаходилась шведська ескадра. При чому козаки підійшли не виявленими шведським флотом. Рано-вранці шведи помітили не бачений ними раніше тут флот. Як пише Радивил: "Остовпіли, потім привітали їх кулями з гармат". Та побачивши, що гарматна стрільба марна, прислали парламентаря з питанням: "Що за люди, за чиїм наказом і чого тут хочуть?" Відповіли їм, що вони є козаки запорожські, прийшли за королівським наказом і чекають його розпоряджень. Затим ескадра Костянтина Вовка бойовим порядком вийшла в море і атакувала агресивний шведський бойовий корабель, який стріляв по них з гармат. Після короткого, але запеклого абордажного бою, козаки "захопили його і дуже настрашили тим шведів". Морська перемога над шведами в морі значно прискорила їхнє бажання підписати перемир'я з польським королем. Козаки в бою захопили не простий бойовий корабель, а корабель, "наповнений амуніцією і провіантом для війська". Все це стало бойовими трофеями, і, як пише Радивил, козаки "все спожили". Захоплений козаками шведський корабель дав змогу польському королю незабаром виміняти його на свій королівський корабель "Чорний орел" раніше захоплений шведами у Піллау.

О. Радивил, який ніколи не був прихильником козаків, як свідок тих подій, залишив чи не єдиний в історії козацького флоту опис бойового походу козацької ескадри морем. І його слід привести повністю: "І чисте диво на такім малім судні, оплетенім в'язками тростини, противитися роз'яреному морю! Коли вітер високо підносить пінисті хвилі і здається ось-ось їх розкидає, вони носяться на хвилях, прикриті від води тими плетеними в'язками, прив'язаними з обох боків; коли тиша тихо рухає хвилями, вони за поміччю весел пливуть. Бачила те Піллава на очі, як при сильнім вітрі буря, піднявшись, рознесла їх, але без усякої шкоди, повернувшись у свої ряди, вони знов у своїм попереднім порядку стали перед портом".

12 вересня 1635 року поляки уклали зі шведами мир на 26 років, а 23 вересня король написав листа полковнику К. Вовку, в якому наказав "іти скромно додому", одержавши в Торуні зарплату козакам. Чайки і весь припас до них король велів віддати на зберігання в Ковні, де "мали їх переховувати старанно". З цього можна зробити висновок, що король Владислав і після підписання миру не відрікся від своїх претензій на шведську корону і сподівався ще використати козацький флот на Балтійському морі.

Так завершилася перша бойова операція козацького флоту на Балтійському морі. Вона довела всім, що флот запорожців може дати собі раду не лише з турецьким флотом на Чорному, а й зі шведським на холодному Балтійському морі, що український козацький флот є високопрофесійною бойовою структурою, з якою вимушені рахуватися як на півдні, так і на півночі та заході нашого континенту. По прибутті в Україну, сліди полковника Костянтина Вовка в історії губляться. Але і своїм єдиним історично відомим нам походом на Балтику Костянтин Вовк навічно вписав себе в плеяду талановитих флотоводців України, пам'ять про якого має свято зберігатися у Військово-Морських силах України.

КІНДРАТ БУРЛЯЙ
Наказний гетьман Війська Запорожського

Запорожська Січ, як морська фортеця України, в період інтенсивного розвитку козацтва у першій половині XVII століття постійно генерувала видатних флотоводців. Серед них – полковник Бурляй Кіндрат Дмитрович, який у період національно-визвольної війни, став одним з найближчих сподвижників Богдана Хмельницького. Саме на Січі при підготовці морських походів доля звела цих двох молодих козаків, які згодом стали гордістю українського народу і його війська.

Де й коли, в якій сім'ї народився Кіндрат Дмитрович Бурляй, його прізвище в реєстрах ще подавалося як Бурлій чи Бурлюй, докладних звісток не залишилося. Перша документальна звістка про нього подається в Козацькому реєстрі 1638 року, згідно з яким він був призначений отаманом при одному з сотників Чигиринського полку. З цього факту, з достатньою імовірністю можна припустити, що походить Бурлій з Чигиринського козацтва, тобто служив в одній сотні з Б. Хмельницьким і був його сподвижником. Тож він неодмінно мав брати участь у морських походах майбутнього Гетьмана України, в тому числі у його знаменитій морській операції 1621 року. Свідченням імовірності цього є запис В. Коховського, що Кіндрат Бурляй – "славний на Чорному морі з турками бойовик". Довгий час був на Запорозькій Січі, брав участь в повстанні Павлюка і Остряниці. Як припускає історик О. Апанович, Кіндрат Бурляй у 1624 році провів самостійний морський похід у Чорне море. Про це свідчить запис того ж О. Коховського, що Бурляй "впавши до Азії через Чорне море, портове місто Синоп здобув і багато там нашкодив туркам". І дійсно, резонанс в Туреччині від цього походу був великий. Бурляй взяв не лише порт, а ще і фортецю, понищив верф і всі кораблі в бухті, визволив з неволі сотні невільників. Турецький візир приховав від султана цей факт руйнування Синопа, за що потім поплатився головою. А Кіндрат Бурляй повернувся на Січ зі славою флотоводця і рятівника з неволі християн.

Наступний відомий похід Бурляя в море відбувся одразу ж по придушенні поляками козацького повстання під проводом Павлюка в 1637 році. Цей похід був надзвичайно важкий, пройшов у суцільних боях з турецьким флотом, який султан значно зміцнив. З іншого боку, польський король, наляканий погрозами султана, теж вимагав суворо покарати "своєвільних козаків". Не маючи змоги розправитись з козацтвом, поляки розпочали масове гноблення козацьких сімей, що переросло в терор проти народу. Останнє викликало масове переселення козацьких сімей в незаселені райони Слобідської України, в Слобожанщину.

Опинившись у ситуації блокади шляхів в Україну, запорожці почали більш тісно взаємодіяти з донськими козаками, уклавши з союзниками "договор однолично". Це викликало спалах їхніх спільних бойових дій. За винятком двох, усі відомі походи запорожців на море за 1639 – 1647 роки здійснювалися з території Дону і разом з донцями. Як свідчать московські джерела, інколи з Запоріжжя на Дон прибувало до 10 тисяч „черкас". І ось знову у зв'язку з проведенням спільних походів козаків з Дону постає постать флотоводця Бурлія.

Про активність Кіндрата Бурляя як організатора морських походів і їхню інтенсивність дізнаємося з московських архівів. Так, навесні 1640 року козацька ескадра Бурляя з 37 чайок зійшлася в морському бою з 80 турецькими кораблями, і "бились с ними три недели, и пять катарг у них взяли, и в море утопили с пушками". За повідомленням московському царю валійського воєводи Федора Голєніщева-Кутузова, в липні 1640 року Кіндрат Бурляй на чолі ескадри з 27 чайок знову вийшов з Дону в Азовське море. У Керченській протоці шлях козакам до Чорного моря перекрив великий турецький флот. Невелика козацька ескадра не змогла пробитися з боєм повз турецькі галери, і тоді Бурляй вирішив відступити обхідним маневром "по черкасской стороне подед берег... к Темрюку". Та турецькі моряки теж чогось та навчились із козацької тактики і розгадали маневр Бурляя. Поблизу Темрюка козаків наздогнало 13 передових галер. Морська битва тривала з обіду до пізнього вечора. В нічній темряві козаки вирішили відірватись, проте на ранок побачили, що їх переслідує вже 56 галер. Перспектива битви вже з цілим флотом нічого доброго їм не віщувала, і Бурлій спрямовує свою ескадру в гирло річки Чорна Протока, куди турецький флот увійти не міг, а висадити десант остерігався. Спаливши в Протоці свої бойові човни, козаки пішим порядком вирушили до Азова, до якого прибули 25 липня.

А далі історичні відомості про Кіндрата Бурляя відсутні протягом наступних семи років. Судячи з наступних подій, Бурляй з своїми козаками повернувся з Дону на Чигиринщину і служив у реєстровому козацькому війську, але з початком Визвольної війни перейшов на бік Хмельницького. У 1647 році доклав чимало зусиль щоб схилити Михайла Кричевського скасувати арешт Богдана Хмельницького. Був серед старшин, котрі разом із Б. Хмельницьким відправилися на Запоріжжя, а на початку Визвольної війни у лютому 1648 р. був відправлений Б. Хмельницьким до татарського хана Тугай-бея, з яким досяг домовленості про спільну боротьбу проти Речі Посполитої.

У 1647 році Бурляй разом з однодумцями Богдана Хмельницького готує повстання проти поляків. Відтак К. Бурляй поринає у вир подій, входить до найближчого оточення Гетьмана і стає його довіреною особою, активно долучається до розбудови козацької держави. Як гадяцький полковник, він відзначився у битві з поляками під Збаражем, під час якої був важко поранений. У реєстрі 1649 року К. Бурляй вписаний до Медведівської сотні Чигиринського (гетьманського) полку на уряд сотника. Він залишається і далі впливовим соратником Б. Хмельницького, Гетьман довіряє йому найважливіші, найважчі дипломатичні справи. В 1653 і в 1655 роках Кіндрат Бурляй проводить посольства до Москви і Швеції, ставши, крім іншого, талановитим козацьким дипломатом. Кілька разів призначався наказним гетьманом. Його син Карпо Бурляй продовжував справу батька, виконував дипломатичні доручення Геть-

мана. Історичних даних щодо подальшої долі полковника Кіндрата Бурляя після смерті Богдана Хмельницького поки що в архівах не знайдено. Помер полковник після 1655 року.

Для українських моряків полковник Кіндрат Бурляй у першу чергу є видатним і талановитим флотоводцем і військовим діячем, який на зламі історичного розвитку України, на морі і на суші твердо і рішуче боровся за волю рідного народу, чим значно примножив морську славу України.

ІВАН СІРКО
Кошовий отаман Запорожської Січі

Постать Івана Дмитровича Сірка в українській військовій історії є однією з найлегендарніших. Історики сучасні й минулих часів, друзі та вороги ще за життя однаково визнавали його особливий військовий хист полководця. Його життя – приклад безмежної відданості українському народу. За свій довгий козацький вік він зазнав всього: злетів, зрад, щирої приязні і лютої ворожнечі, заслання до Сибіру і ласки монархів сусідніх держав. Силою свого військового таланту Іван Сірко ставив і скидав гетьманів, його подвиги оспівувались народом у піснях ще за його життя. Як козаки, так і їхні вороги, однаково сприймали Сірка за характерника – людину надзвичайної сили волі, що вміє заговорити рани і підпорядкувати собі оточуючих.

І, дійсно, з більше ніж сотні проведених ним сухопутних битв і морських походів, у тому числі 55 значних, Сірко завжди виходив переможцем і неушкодженим. Легенда розповідає, що "Іван Сірко з'явився на світ із зубами, і тільки-но повитуха піднесла його до столу, він одразу ж ухопив пиріг з начинкою і з'їв його. Це нібито було знаменням того, що йому судилося увесь свій вік гризти ворогів".

Іван Сірко був розважливим, мудрим, демократичним, скромним до аскетизму і глибоко віруючим, ніколи не відривався від козацьких мас, харчувався з спільного казана, любив повеселитися, але ніколи не втрачав контролю над собою і військом. Німецькі джерела називають його "Цірко", російські – "Сєрко", французькі – "Сіро", а турецькі й кримські – "Урус-Шайтан".

На сьогоднішній день про звитяжне життя і військову діяльність Івана Сірка написано чимало. Нас же, військових моряків, у першу чергу цікавлять дії Сірка щодо зміцнення козацького флоту, його морські походи і звитяжні битви з ворогами України на морі. Цей бік його кипучої діяльності ще недостатньо вивчений і мало відомий тим, хто сьогодні забезпечує морські інтереси України. А зміцнював козацький флот і водив його в море Іван Сірко в часи Великої Руїни, що настала в Україні після смерті Гетьмана України Богдана Хмельницького.

Де і коли народився Іван Дмитрович Сірко, ще досі точно не встановлено. Одні дослідники вважають, що він походить з Вінниччини, інші – з села Мерефа під Харковом, де його батько мав млин і господарство, та де проживала його дружина Софія з їхніми двома синами і двома дочками. Вперше Іван Сірко в історичних джерелах постає як полковник вінницький в середині 1644 року за незвичних, як для козака, обставин. Разом з Богданом Хмельницьким він, молодий полковник, веде переговори з французьким послом у Варшаві графом де Брежі щодо участі запорожців у війні з Іспанією. Переговори заве-

ршились успішно, і 19 квітня 1645 року було укладено угоду про набір на французьку службу козацького корпусу з 2,5 тисяч козаків. У жовтні 1645 року козацький корпус під командуванням полковника Івана Сірка на французьких кораблях відправився з Гданська до Франції. В той час французькій армії дуже шкодила приморська фортеця Дюнкерн, завойована іспанцями і з якою французи не могли дати собі ради і за порадою поляків вирішили запросити на допомогу корпус українських козаків.

Іван Сірко не випадково очолив козацький корпус, він вже володів великим досвідом морських походів, в які ходив ще після 1620 року і вже мав досвід штурму Варни, Трапезунда і других турецьких фортець. Про це він сам згадував в листі до московського царя в 1675 році. Тож, підійшовши під Дюнкерн, Іван Сірко в морському бою розбив іспанську ескадру, захопив кілька кораблів із гарматами і, посадивши на них козаків, нічним десантом з моря вдерся у фортецю за одну ніч.

Із Дюнкерна козацька ескадра пішла курсом до порту Кале, звідки, десантувалась на берег і, розігнавши іспанців, ще протягом двох років успішно визволяла французькі землі. Успіхи в боях і козацька звитяга страшенно здивувала французів, і згодом принц де Конде назве їх "дивовижними". З європейською славою повернувся Іван Сірко з козаками в Україну в 1647 році й відразу активно включився у Визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. В 1653 році Сірко особливо відзначився у битві з поляками під Жванцем, де діяв сміливо і рішуче, а в 1654 році став одним із перших полковників українського війська. Його слава рівнялася славі Івана Богуна. Згодом польський король напише, що "Сірко – воїн славний і в ратному ділі великий здобутник". Проте Переяславська Рада і військово-політичний союз з московською монархією різко змінюють долю полковника. Противник ідеї протекції московського царя і єднання України з Московщиною, Іван Сірко разом з Іваном Богуном і Йосипом Глухим став в опозицію до Хмельницького, склав свої повноваження перед Гетьманом і відбув на Січ.

Після прибуття Сірка на Січ козацький флот значно активізував свої дії. Як полковник Війська Запорозького, Сірко організував чітку лінійну службу козаків-лоцманів на Дніпрі і в його лимані, патрульну службу і розвідку в Чорному морі, влаштував засідки на підступах до Січі. Завзятий полковник вважав своїм святим обов'язком боротьбу як з поляками, так і з турецькою експансією на суші й на морі. Для цієї боротьби він почав шукати собі союзників і знаходить їх на Дону. А над Україною знову зависають чорні хмари...

Поляки, уклавши союз з кримським ханом, вже ринулись плюндрувати Україну. В цій ситуації Іван Сірко готує ескадру чайок і в кінці 1654 року йде "промисел над Кримом чинити". На початку літа того ж року Іван Сірко спільно з Семеном Ворчуном та донським отаманом Павлом Чесночихіним організували великий морський похід проти кримського ханства. Десантом з моря козаки взяли штурмом Судак, а потім атакували Кафу. Зайнявши місто, козаки фактично його зруйнували, а в морі ще захопили два турецьких кораблі. Такою була помста запорожців за зраду хана та за його союз з поляками.

Навесні 1655 року Іван Сірко відгукнувся на пропозицію Богдана Хмельницького організувати морський похід на море щоб зірвати намічений на літо похід кримської орди в Україну. Козацька ескадра з запорозьких і донських козаків таки вийшла в море на 34 чайках і 15 липня оволоділа Таманню – важливим турецьким стратегічним пунктом, який контролював Керченську

протоку. Два місяці козаки тримали на замку Азовське море. Тримали в страху і весь Крим, і хан нічого не міг їм вдіяти. І лише споряджений султаном весь його Чорноморський флот зумів відтіснити козаків з Таманського півострова.

У 1659 році військова рада запорожців проголосила Івана Сірка Кошовим отаманом Війська Запорозького Низового. Сірко, як кошовий, почав активно втручатися у внутрішню політику гетьманів, яких на той час в Україні уже було кілька – по різних берегах Дніпра. По суті його збройний виступ проти Гетьмана Виговського не лише зірвав його щодо створення Великого князівства Руського у складі польсько-литовсько-української конфедерації, а й позбавив Гетьмана булави. Сірко тоді підтримував Юрія Хмельницького. Але коли новообраний Гетьман підписував присягу московському царю, Сірко підписати її відмовився. Мовляв, неграмотний. За нього це зробив сам Юрій Хмельницький. З цього приводу в історії широко побутує твердження, що Іван Сірко був неписьменний. Але з цим важко погодитися. По-перше, збереглося факсиміле кошового. По-друге, важко припустити, щоб високоосвічений Богдан Хмельницький брав з собою для переговорів з вищим французьким командуванням неграмотного козака, якого ще зробив полковником, та щоб з неграмотним козаком принц Франції де Конте вів переговори. Тож Сірко, безумовно, мав мати достатню для свого часу і положення серед козацтва і освіту, але, коли це було йому вигідним, видавав себе неписьменним.

Найповнішу характеристику особи кошового Івана Сірка дав відомий дослідник козаччини Дмитро Яворницький: "І за характером, і за всіма своїми діями Сірко представляв собою тип справжнього запорожця. Він був хоробрий, відважний, завзятий, не завжди стійкий, не завжди вірний своїм союзникам, він був схильний хвилиною захопитися новою думкою, новою справою, щоб потім відмовитися власного заміру і пройти до цілком протилежного рішення. То він був на боці московського царя, то на боці польського короля, то він підтримував Дорошенка, то переходив на бік його противників – Суховія й Ханенка, то виступав проти останніх двох і захищав Дорошенка, то допомагав російському царю проти турецького султана і кримського хана і йшов проти царя спільно з султаном і кримським ханом".

"Нужда закон змінює", – любив повторювати жвавий кошовий, і його політичні й військові дії повністю відповідали улюбленому прислів'ю. Та сказане стосується лише політики і дій кошового на сухопутному воєнному театрі. Щодо його дій на морі, то тут Іван Сірко завжди був прогнозований і бачив лише одного противника – турецький флот.

У 1660 році козацький дозор доповів Сірку, що турки закидають гирло Дніпра великим камінням, таким способом закривають козакам вихід у море. Кошовий зібрав п'ять тисяч козаків, половину з яких посадив на чайки, і з суші та лиману вдарив на Очаків. В цьому поході Сірко "розкидав" турецьку фортецю Очаків, а разом з нею і відбудований турками Аслан-Кермен. Султан вимушений був знову направити до Очакова свій флот, який почав в лимані вести постійне чергування. Сірко терпів таке "зухвальство" до 1663 року. Зміцнивши свій флот гарматами, одержаними від московського царя, влітку 1663 року Іван Сірко вийшов у морський похід і дістався аж Дунаю, де добре пошарпав придунайські турецькі міста. На зворотному шляху під Очаковом козацький флот зустрівся з турецьким. Відбулася велика битва, яка тривала три доби. Ні козаки, ні турки перемоги здобути не змогли. Тоді Сірко, як колись

Сагайдачний, десантувався на берег і, знявши з чайок гармати, суходолом попрямував на Січ, куди прибув 21 вересня. Наступні два роки кошовий був заклопотаний сухопутними походами, воював з кримськими мурзами, з поляками і гетьманами. У 1665 році турецькі флотоводці надумали висадити свій десант прямо під саму Січ. Козацька розвідка вистежила, як у Дніпро увійшли кілька турецьких галер. Підпустивши їх поближче, Сірко атакував їх і всіх до одної пустив на дно. 60 турецьких вояків досталися козакам в полон. А далі доля Сірка знову міняється. У 1667 році він вже не кошовий, а полковник і управитель міста Змієва на Харківщині. Упевнившись у "братських" почуттях московських воєвод, сам адміністратор підняв проти них народне повстання і почав рубати московські військові загони. Та селяни не були повноцінними козаками, і бій за Харків Сірко програв. До речі, це єдина програна ним битва. Влітку 1670 року Іван Сірко вже на Січі, і силами своєї флотилії знову взявся "Дніпр очистити для проєзду на морськой путь". І очистив Очаків від турків, захопив багато полонених.

Московський цар повстання проти нього, звичайно, Сіркові не забув і незабаром проявив це на ділі. 19 квітня 1672 року, коли Іван Сірко без належної охорони відправився на переговори до московського воєводи Ромодановського, полтавський полковник Федір Жученко захопив його біля Нових Санжар і доставив до Батурина, гетьманської столиці. Закутого в кайдани, Івана Сірка доставили згодом в Москву, звідки цар заслав його в Тобольськ, до Сибіру, на заслання. Мабуть, загинув би в Сибірі славний козацький полководець, та в Україну, в район Кам'янця, посунула величезна 300-тисячна армія турецького султана. На поклик султана зрушила з місця і кримська орда. У цій надзвичайно загрозливій ситуації за Сірка перед царем почали клопотатися і польський король, і запорозьке товариство. Запорожці у листі до московського боярина Артемона Матвєєва клопоталися, щоб "полевой наш вождь, добрый правитель, бусурманам страшный воин Иван Серко к нам был отпущен для того, что у нас второго такого полевого воина и бусурман гонителя нет...". У ситуації воєнної загрози московський цар у грудні 1672 року повернув Івана Сірка до Москви, де у присутності патріарха Питирима, Священного синоду і ближніх бояр примусив його скласти присягу московському царю. Улітку 1673 року Сірко прибув на Січ, де його одразу ж обрали Кошовим отаманом. Першою своєю справою Сірко організував і провів значний і відомий похід на Кримське ханство, під час якого пройшов із шаблею весь Крим.

Турецький султан Мухамед IV не зміг простити Сіркові та його запорожцям своїх невдач в Україні. Направивши в Крим 15-тисячний корпус яничар, він звелів ханові з ним і своєю 40-тисячною ордою штурмувати Січ в ніч після Різдва 1674 року. Коли запорожці полягали спати після Різдвяної ночі, 15 тисяч яничар, зняли чатових і на свою погибель увійшли в Січ. Та на ранок звідти змогли втекти лише одиниці, решта полягли в Січі. Козаки, виявивши посеред ночі під стінами своїх куренів яничар, перехресним вогнем знищили основну їхню масу, а решту вибили в рукопашному бою. Хан, який своєю ордою оточив Січ, зі страхом втік у Крим. Влітку 1675 року Іван Сірко помстився хану за такий "нелицарський" вчинок. Із боєм увійшовши в Крим, козаки взяли Бахчисарай і наголову розгромили війська хана під Сивашем. Ці дві гучні перемоги Івана Сірка – на Січі і на Сиваші – значно похитнули міць кримського ханства. Як свідчить автор "Історії русів": "татари кримські і білгородські, тії страховища і бич усім народам, були у Сірка полохливими оленями і

зайцями. Він декілька разів проходив крізь їхні оселі та укріплення, декілька разів заганяв усіх татар аж у Кафські гори, де й самі хани їхні не раз крилися по ущелинах та чагарниках". Однак султан не зрікся задуму знищити козацьку твердиню. За народними переказами, нібито перед другим наступом на Україну Мухамед IV написав на Січ листа з пропозицією козакам здатися йому на милість. З ним пов'язана історія славнозвісної відповіді Івана Сірка від імені Коша султану та знаменита картина Івана Рєпіна "Запорожці пишуть листа турецькому султану". Однак історик професор Тарас Чухліб у 2020 році віднайшов у польських архівах польськомовну версію цього знаменитого листа запорожців до турецького султана і поставив остаточну крапку в цій історії. Лист датований 24 серпнем 1683 року, коли українські козаки вирушили у похід боронити Відень від наступу турецького війська! Цікаво, що лист підписаний так: "Козаки запорожці і всієї України!" тож, виявляється, лист таки козаки султану писали, але вже після смерті Івана Сірка.

У середині літа 1678 року турки з татарами розпочали черговий наступ на Чигирин. Кошовий отаман Іван Сірко на чолі козацького флоту виплив з Січі у Дніпровський лиман і біля гирла нинішньої річки Корабельної напав на турецький флот. Продовж дня 12 липня козаки потопили 40 великих галер, які везли припаси турецькому війську. Розправившись із турецьким флотом, козацька флотилія увійшла в Буг, на якому знищила усі збудовані турками мости, а потім десантувалася на берег, розгромила кілька великих турецьких загонів і силою змусила татарські чамбули повернути в Крим. Щоб перетяти козакам дорогу до моря, султан звелів відбудувати дніпровські фортеці Аслам-Кермен і Кизи-Кермен та збудувати нову фортецю на острові Тавань. Їхнє будівництво охороняли шість полків яничар. Збагнувши небезпеку, Сірко на початку 1679 року з Дніпра і з суші атакував усі ці фортеці 15-тисячним козацьким корпусом. Козаки розбили яничарські полки і вщент, до фундаменту, зруйнували турецькі фортеці. При цьому Сірко захопив майже всіх робітників та самого Мустафу-агу, організатора турецьких фортифікацій. Звістка про зруйнування турецьких фортець вивела султана з рівноваги, і він в листі наказав паші Кара-Мухамеду атакувати Січ своїм флотом. Іван Сірко почав лаштуватися до активної оборони. При наближенні 25-тисячного ворожого флоту до Чортомлика кошовий отаман вивів своє військо в урочище Лободуху, зайняв вигідні позиції, свій флот розділив на ескадри, які розташував у засідках. На допомогу запорожцям поспішили і деякі козацькі полки з України. Однак Кара-Мухамед, оцінивши оборонні заходи Сірка, не наважився його атакувати і мирно повернувся в Туреччину. Сірко і цього разу продемонстрував свою непереможність.

Останньою справою флотоводця Івана Сірка стала організація морського походу в Азовське море влітку 1680 року. Поруйнувавши кримські міста, запорожці в серпні захопили в бою турецький корабель, визволили невільників, а екіпаж взяли в полон. Повертаючись з походу 1680 року, старий кошовий занедужав і відбув на свою пасіку поблизу села Грушівка. Там, на своєму хуторі, і помер 1 серпня. Наступного дня, 2 серпня 1680 року, непереможного флотоводця, як і належить морякам, бойовою чайкою перевезли на Січ, де, за свідченням літописця Величка, поховали з великими почестями, з гарматною стрільбою усім Військом Запорозьким на цвинтарі Чортомлинської Січі. Довго потім Україною співали кобзарі: *"А на Запорожжі кошовий Сірко,*
ватаг сильний, помер".

Під час жахливого руйнування Січі і нищення козацьких могил московським царем Петром І у 1709 році козаки зуміли перепоховати Сірка. Зараз могила знаходиться у селі Капулівка Дніпропетровської області, на березі Дніпра. На високо насипаній могилі славетного кошового отамана встановили бюст кошового отамана. Чергове руйнування могили Івана Сірка було зроблене у 60-ті роки минулого століття місцевою комуністичною владою, яка бульдозером вночі, по-злодійськи, розрила його могилу. Череп Івана Сірка, відданий в московську лабораторію професора Герасимова, десь там і загубився. У народній пам'яті Іван Сірко асоціювався з характерником, так би мовити – екстрасенсом. Досі живі легенди, які оповідають, що ще багато років по його смерті козаки возили в походи його праву непереможну руку, яку перед боєм виносили у перші лави. І одержували перемоги. Є історичні свідчення, що фельдмаршал Кутузов перед боєм з французами під Малоярославцем у 1812 році наказав привезти до свого війська праву руку Сірка, яку урочисто з молебнем було пронесено по бойових позиціях російської армії.

15 разів обирався Іван Сірко Кошовим отаманом, з них вісім разів поспіль. Другого такого випадку Січ не знала. Сірко – ціла епоха і легенда Запорожської Січі, історії нашої держави, національного війська і флоту. Протягом двох десятиліть він невтомно і самовіддано боровся за визволення і об'єднання розтерзаної сусідами України. Іван Сірко – приклад вірного служіння своєму народу для сучасних військових моряків. Прикро, що у складі ВМС немає бойового корабля з іменем славетного флотоводця на борту. Але він буде. Неодмінно. А поки-що щорічно до Дня ВМС України з Києва маршрутом Запоріжжя – Капулівка – Очаків – Севастополь – Стамбул проходить козацька вітрильна регата пам'яті кошового отамана Івана Сірка, під час якого розігрує Кубок командувача ВМС України. Тож Іван Сірко знову у Чорному морі.

ІВАН СТЯГАЙЛО
Кошовий отаман Запорожської Січі

Іван Стягайло очолив Запорожський Кіш після смерті Івана Сірка. Його рік народження і смерті остались невідомими. Проте був він старого козацького роду і досвідченим, випробуваним морськими походами козацьким старшиною. В численних походах "морем і землею" під орудою Сірка Іван Стягайло довів свою рішучість, хоробрість і розсудливість у бою та військову майстерність. Був знаним морським командиром. Тож не даремно саме йому випало на долю очолити Запорожську Січ відразу по смерті видатного флотоводця Івана Сірка, що було не простою справою. Врешті, після Івана Сірка Січ і не могла обрати кошовим старшину, який би не являвся бойовим побратимом їх любимого козацького вождя.

Провівши з січовим товариством Івана Сірка в останню земну путь, Іван Стягайло 10 серпня 1680 року направив гетьману Самойловичу листа, яким і сповістив Україну та історично засвідчив як дату і умови смерті, так і місце поховання видатного флотоводця і полководця: "Якщо життя людей є в руках бога, то з волі його термін смерті кожної людини бере її зі світу; таким чином серпня, першого дня, прийшов смертний час і взяв від життєвого існування, наповнивши нас жалем, і пана Івана Сірка; тіло нещасного, після його страждань, ми поховали за християнським і побожним обрядом у полі, при Коші, серпня 2 дня. А самі, залишаючись у невідмінній і вірній нашому государеві, його царській пресвітлій величності, готуємося все військо зібрати на Кіш для належного впорядкування Запоріжжя, аби бути готовими на кожну цареву послугу". Слід зауважити, що Січ "впорядковувати" таки була потреба, бо поряд з нею по паланках розвелися козацькі ватаги з своїми отаманами, яких у послуху утримували лише залізна воля і авторитет Сірка. З його ослабленням ці ватаги своїми непідконтрольними діями знижували імідж Січі як лицарського ордену і оборонців прав народу.

Однак Стягайло розпочав свою діяльність кошового отамана не з розбором справ з паланковими полковниками, а з морського походу, який проголосив зразу ж по похоронах Сірка. Цей похід був сприйнятий на Січі як похід в пам'ять славного небіжчика і викликав велике пожвавлення серед козацтва. В кілька днів була споряджена велика флотилія і під прапором кошового "адмірала" Івана Стягайла направилася до Чорного моря. Похід носив, більш всього, розвідувальний бойовий характер і був спробою, так сказати, безпосередньо у турків вияснити їх плани стосовно України і Московії. Успішно вийшовши на чорноморські морські простори, Стягайло направив всю свою флотилію не до турецького узбережжя, а на пошук морського противника і контроль морських шляхів, що вели до Азовського моря. 8 серпня козацька розвідка замітила великий турецький вітрильний корабель. Не гаючись і не даючи турецьким морякам отямитись, Іван Стягайло його атакував і хутко

взяв на абордаж. Трофеї виявилися великими, але більш важливим було захоплення живими десятьох високопоставлених турецьких чиновників, яких успішно доставили на Січ. Допитавши їх, Стягайло повідомив Гетьмана Самойловича, "що ні від татар, ні від турків ніякої війни нашому государеві і Україні не буде, бо вони затіяли війну з французьким королівством. Задля того всі турецькі каторги з Чорного моря й від Константинополя пішли в Біле (Мармурове) море; тільки й залишилися чотири каторги, котрі пішли, та й то ненадовго, з грішми в Азовське море. Тому ж ні на Дунаї, ні на Дністрі, ніде немає турецьких військ, лише в Криму ходять чутки буцімто орда навесні вирушить на Україну". Добуті військово-політичні відомості були досить важливими і для Гетьмана і для царя. Тож Стягайло не лише проявив перед ними свій військовий талант флотоводця але й, на відміну від раніше незалежного від них Івана Сірка, ефектно заявив про себе як великий прихильник гетьмана і царя. Це ж доводили в Москві послані туди з листом кошового полковник Щербина і писар Биховець. Цар Федір Олексійович вірність новообраного кошового оцінив, прислав на Січ платню і припаси але з умовою, що всі запорожці мають присягнути у церкві на вірність московському царю.

Ось тут і виник перший конфлікт кошового з козаками. Козаки відмовились присягати царю – з якого це дива? А роздивившись привезені московським послом припаси і порахувавши гроші заявили: "... на Дон великий государ посилає грошей, сукна й хлібних припасів багато; ми проти донських зневажені". І тут сталося небачене досі на Січі: Кошовий отаман Іван Стягайло в супереч волі товариства наважився сам особисто скласти присягу царю і направився до січової церкви. Козаки заступили йому дорогу і, мало не побивши, силоміць повернули назад. Другий конфлікт з січовим товариством виник у кошового після отримання на Січі 1 липня 1681 року царської грамоти про "Бахчисарайський мир", укладеним царем з кримським ханом. Згідно цієї угоди, цар на двадцять років віддавав козацькі землі по обидва береги Дніпра в користування татарам, а ось козакам заборонялося плавати і рибалити пониззям Дніпра. А тут ще появився самозваний гетьман Петро Суховій, який виступив проти Самойловича. Звинуативши Івана Стягайла в угодовстві перед царем і Гетьманом, нерішучості і нездатності відстояти інтереси Січі та небажанні визволяти Україну з московської залежності, в двадцятих числах липня 1681 року козаки зібрали кошову Раду на якій позбавили кошового його клейнодів. Новим кошовим отаманом обрали Трохима Волошанина. Більшість козаків, яка підтримувала Суховія, звинувачувала кошового в нерішучості і небажанні об'єднатися з Суховієм проти Самойловича, щоб разом визволити Україну з-під Московії. Інша ж частина козаків, навпаки, звинувачувала його в тому, що дозволяє Суховієві формувати свої загони за запорожзьких землях, і не здатен потурбуватися про долю Січі. Адже вони розуміли, що двадцять років "Бахчисарайського миру" з татарами на засадах російсько-кримського договору стане для них катастрофою.

Оця поділеність козаків на промосковську, пропольську, та ще й протурецьку (прокримську) партії не давала можливості кошовим отаманам після смерті Богдана Хмельницького сконсолідовувати навколо Січі низових січовиків з городовими козаками. На перший погляд, може здатися, що кошовий Іван Стягайло поводився занадто обережно і нерішуче. Але саме ця його обережність та поміркованість певний час дозволяла стримувати запорожців від

участі в боротьбі претендентів на гетьманську булаву, і в такий спосіб притлумлювати перші вибухи "Великої руїни", до якої, врешті-решт, вся ця боротьба призвела.

Відсторонення Стягайла від керівництва Січчю викликало різке невдоволення Гетьмана І. Самойловича, яке було засвідчено його листом новому кошовому та січовій старшині. Занепокоївся і цар Московії Федір Олексійович, який наполягав на тому, щоб Самойлович послав на Січ своїх старшин, аби вони з'ясували, чому, з якої причини козаки усунули від влади Івана Стягайла, який, судячи з усього, цілком влаштовував і царя, і гетьмана. І Гетьман послав таких людей. Одначе Рада вже відбулася, рішення було прийняте, і відмінити його було неможливо.

У 1683 році Іван Стягайло перебував на посаді курінного отамана Коринівського куреня. А дальше його сліди губляться в історії. Можливо, десь осів на паланках, зайнявся господарством а, можливо, і поклав десь свою обережну голову під час вже розпаленої в Україні "Великої Руїни". Та як би не склалася його подальша доля Іван Стягайло був справжнім козацьким адміралом, продовжив бойовий літопис козацького флоту і назавжди вписав своє ім'я в історію національного флоту. Пам’ятаймо про це.

МАКСИМ САМІЙЛЕНКО

Кошовий отаман Запорожської Січі

З і смертю кошового отамана Івана Сірка завершується героїчна доба Війська Запоріжського. Як свідчить історик А. Кащенко, кошові отамани, яких обирала Січ після Івана Сірка, були люди "нікчемні", дбали проти війська, тихо підкорялися волі московського царя і поставленого ним Гетьмана. У зв'язку з цим занепав і козацький флот, морські походи і баталії лишилися тільки в розповідях старих козаків. Слід зазначити, що вихід в море для запорожців був життєво важливим. Це і шлях по сіль, і риболовля в морі й у лимані та торговий шлях до Криму. Бо не завжди козаки з Кримом воювали, але й жили з ним роками дружно і навіть браталися. Сам Сірко нераз подавав цьому приклад.

По смерті Сірка шлях козакам в море був закритий і так тривало 10 років. Та на Січі залишились полковники – "морські вовки", - побратими кошового Сірка, які, незважаючи на руїну України та мирові угоди царя з султаном, на ренегатську позицію гетьманів, твердо і послідовно відстоювали морські інтереси Запоріжжя. І перший серед них був полковник Максим Самійленко. Тож він ще у 1691 році першим взявся "відчинити ворота Дніпра". Про місце і дату народження Максима Самійленка, на жаль, відомостей не осталося. За козацьким реєстром належав до Сергіївського куреня. На деякими відомості був його курінним отаманом. На Січі він виступає вже досвідченим і авторитетним козаком у походах Івана Сірка. Перша спроба боєм відновленої козацької ескадри виявилася вдалою. Вдаривши на Кизи-Кермен і Тавань, козаки захопили не лише ясир, а й казну кримського хана і два турецьких бойових кораблі. Повертався Самійленко на Січ з гарматним салютом на честь нової звитяжної перемоги козацького флоту.

Здобута перемога нагадала запорожцям їх морські традиції, то ж на Січі почали готуватися до нових походів. Через рік, у 1692 році, Самойленко своєю ескадрою атакував Очаків, та здолати опір турецького гарнізону, який активно підтримувала кримська орда, козакам не вдалося. У 1694 році козацька ескадра змінила район своїх бойових дій. Увійшовши у річку Самару, козаки перетягли чайки волоком і у гирлі Самари об'єдналися з донцями. Спільно переправившись через Сиваш, об'єднана козацька ескадра атакувала десантом Чонгар. Оволодівши цим турецьким містечком, козаки захопили в бою сім гармат і бойовий прапор. Після бою донські козаки з трофейним прапором і трьома гарматами повернулися до Черкаська, а запорожці з рештою трофеїв ще протягом кількох тижнів вели розвідку в Азовському морі.

У лютому 1695 року Максима Самійленка обрали Кошовим отаманом замість Петра Приму, якого позбавили булави за невдалий похід проти татар. У

тому ж 1695 році молодий московський цар Петро І, готуючись до свого першого азовського походу, вже сам запропонував запорожцям "отворить ворота Днепром в Очаковский лиман и в то же Евксинское море". З метою полегшити собі штурм Азова, цар бажав, щоб запорожці скували боєм флот і частину турецьких військ в гирлі Дніпра. Гетьман України Іван Мазепа "для промыслу против врагов Святого креста" надав допомогу Січі човнами, гнутим залізом та надіслав їм діжки з порохом і смолою. На допомогу козакам прийшли і російські підрозділи боярина Шереметьєва.

У середині липня козацька ескадра Самойленка почала спускатися на чайках вниз Дніпром. Піший загін козаків разом з російськими підрозділами йшов берегом. Козацька ескадра в цій операції йшла авангардом. 31 липня запорожці разом з російськими військами взяли штурмом Кизи-Кермен, а слідом і Тавань. Удар і штурм були такими навальними, що гарнізони турецьких фортець Аслам-Кермен, Шагин-Кермен і Мубер-Кермен побачивши, яка доля спіткала перші дві фортеці, просто втекли в Очаків, не чекаючи облоги. Звільнені фортеці Самійленко тут же засадив запорозькими гарнізонами і направився до Очакова. Під Очаковом відбулася велика битва. Турецькі війська, здавши місто, закрились у фортеці. З лиману їх рясним вогнем з важких гармат підтримувала турецька ескадра, проти якої козаки нічого вдіяти не могли. Облога Очакова тривала до грудня. Вже й звістка прийшла, що цар Азова не взяв, а козаки ще штурмували очаківські мури. Зважившись, що сил у нього замало, та що турки укріпилися міцно і постійно отримують з моря резерви, полковник Самойленко від Очакова відступив, захопивши у полон багато турків і татар, а у навколишніх улусах великі отари овець, череди верблюдів і худоби та безперешкодно погнав їх на Січ. З привезених запорожцями на Січ турків і татар одна частина померла від отриманих ран, інша добровільно хрестилася і була відпущена на свободу в міста Лівобережної України та Московії, третя частина, як виявив кошовий, планувала змову проти Коша і всього війська, тому була виведена за Січ і вся без пощади винищена. Та незважаючи на козацькі бойові успіхи, похід Петра І під Азов виявився невдалим. Невдача під Азовом і похваляння Гетьмана Івана Мазепи перед царем про бойові можливості і успіхи козацької морської піхоти, яка успішно штурмувала турецькі фортеці з води і з суші на Дніпрі, привели Петра І до думки, що для перемоги і виходу до моря йому треба будувати сильний флот та формувати підрозділ "морських солдат". Цар тут же звелів Мазепі відрядити запорозьких майстрів до Брянська будувати бойові кораблі.

Однак, після успішного походу у пониззя Дніпра та отримані перемоги, кошовим отаманом Самійленко пробув недовго. У серпні його було позбавлено булави, замість нього кошовим отаманом обрали Івана Гусака. Найбільш вірогідною причиною позбавлення кошового булави була "справа з полоненими", яка перечила січовим традиціям: на Січі полонених не вбивали ніколи, їх або обмінювали на своїх полонених козаків, або з часом відпускали на волю. Подальший слід Максима Самійленка губиться в історії Запоріжської Січі.

Напевно, загинув у якомусь бою з ординцями чи помер, бо вже наступного року запорозьку ескадру в море повів інший полковник. Та як би не склалася доля Максима Самійленка, пам'ять про цього талановитого, відважного і відданого морю козацького флотоводця має жити і шануватися у Військово-Морських силах, бо він продовжив бойову славу національного флоту України.

ЯКИМ ЧАЛИЙ
Полковник

Йшов 1696 рік. Московський цар Петро I готувався до свого другого походу на Азов. Для нової війни з турками запорозькі майстри у Брянську виготовили 42 великі бойові чайки - скампавеї. Разом із запорозькими чайками вони склали значну військову силу, яку кошовий отаман Яків Мороз під керівництвом полковника Якима Чалого "для воїнського промислу над Кримом і для оборони завойованих у турків городків" відправив для підкріплення запорозьких гарнізонів в Кизи-Кермен і Тавань. Туди ж з козаками поплило і 2500 російських солдатів. Петро I, взявши "з історії уроки", цього разу намагався скувати турецький флот і кримську орду силами Війська Запорозького і замкнути козацьким флотом Азовське море. Цар старався не дати султану можливості кидати резерви до оточеного ним Азова. Наперед скажемо, що царю це вдалося.

...За наказом Кошового отамана Якова Мороза розвідку боєм розпочала запорозька ескадра з 10 чайок під командуванням полковника Якима Чалого. Полковник Чалий був авторитетний на Січі моряк, ходив у походи ще з Сірком, добре знався на морській лоції, неодноразово відзначався в морських баталіях. Тож, незважаючи на свою нечисленність, козаки вірили в звитяжність свого командира. У цей час козацька розвідка доносила, що турки, готуючись до війни, великими караванами завозять припаси до Очакова. Вийшовши вночі в море непоміченою, ескадра Чалого вистежила неподалік Очакова караван турецьких допоміжних суден із 17 галер і сандалей, охорона на яких була незначною.

Слід зазначити, що ще з часів Гетьмана Петра Сагайдачного козаки орієнтувалися у морі за допомогою так званого голландського квадранта, щось на кшталт нинішнього секстанта, та мали досить непогані морські карти. Деякі карти забирали в бою у турків, але у більшості випадків малювали їх самі й добре вміли ними користуватися.

Сміливо атакувавши ворога, Чалий взяв на абордаж почергово всі судна. Забравши весь цінний крам, амуніцію і зброю на свої чайки, козаки потопили ворожі кораблі й успішно повернулися на Січ. Ця перемога значно підняла бойовий дух запорожців, а про Якима Чалого заговорили як про щасливого флотоводця. Для закріплення завойованих позицій кошовий отаман Яків Мороз разом з Чалим почали готувати новий морський похід. У червні козацька ескадра з 40 чайок знову вийшла у Чорне море. Пройшовши Тендрівську косу, козацька флотилія розділилася на дві ескадри. Чалий на 10 чайках пішов на Крим, а решта з Кошовим отаманом – на розвідку турецького флоту в Чорному морі.

Розділившись з кошовим, полковник Яким Чалий взяв курс до Козлова (Євпаторії). Євпаторія того часу була могутньою турецькою фортецею, кам'яні стіни якої сягали 20 метрів, а бойові башти – і того більше. Штурмувати таку фортецю десятьма чайками була марна справа, тож Чалий висадив десант

десь посередині між нинішньою Євпаторією і Саками. Поруйнувавши кілька поселень і розбивши татарський загін, полковник взяв в бою 62 бранці. Зважившись, що цього достатньо для походу, Яким Чалий повернув свою ескадру на зворотний курс. Але і турки після загибелі військового каравану почали стягувати до Очакова свої бойові кораблі. Тож у Дніпровському лимані дорогу ескадрі Чалого перейняла турецька ескадра з кількох важких галер і сандалей. Сили були явно не рівні, та уникнути бою було не можливо.

Бій розпочався з гарматної дуелі. Але козацьким гаківницям змагатись в бою з важкими корабельними гарматами турків за ясної погоди вдень, та ще й на великій відстані було марною справою. На турецьких галерах гармаші виявилися справними, і козакам пробитися крізь їхній вогонь на абордажний бій не вдалося. При свіжому вітрі турки впевнено маневрували, і козацька артилерія їм майже не робила шкоди. Потоплені козаками два турецьких сандали результату бою не міняли. Тоді Чалий висадився на острів Березань і окопався. Два дні козаки успішно відбивали турецькі десанти, а на третю ніч... безслідно зникли. Та, втомлені дводенним боєм, на веслах проти течії Дніпра далеко і швидко піти не змогли. В одному з рукавів гирла Дніпра, біля Сагайдачних кучугур, турки їх наздогнали, і знову зчинилася битва. Яким Чалий висадився на лівий берег Дніпра, але там, у районі Вільхового лісу, сталося непередбачуване – на нього напав сам кримський хан з ордою. Сили були вбивчо нерівними. 500 козаків відбивали атаки кількох тисяч татар і яничар з турецької ескадри. Бій тривав цілий день. Турецька артилерія наносила удар за ударом, козаки зазнавали важких втрат, бо у піску окопатися було неможливо. Надвечір у козаків налічувалося десятки загиблих, решта були поранені. До того ж у козаків закінчилися порох і набої. Розуміючи, що поразки не минути, полковник Яким Чалий з шаблею в руках повів залишки свого війська на прорив. Січа була запекла і жорстока, та пробитися козакам крізь орду не вдалося. Пов'язані арканами 340 запорожців, а з ними і їхній полковник, потрапили в полон. Діставши полковника в свої руки, турки і татари почали його люто катувати, а потім зарубали ятаганами. Полонених козаків погрузили на галеру і направили в Очаківську фортецю. Побачивши таку кількість бранців, кримський хан був дуже задоволений і тут же звелів надіслати посольство на Січ для організації викупу бранців. Незабаром козаки домовилися з ханом обмінятися полоненими. Через декілька тижнів всіх козаків з ескадри Чалого, що залишилися живими, обміняли на полонених турків і татар, яких на Січі теж було чимало. А полковник Яким Чалий навічно залишився в пісках біля Вільхового лісу, на лівому березі гирла Дніпра. І досі там немає навіть пам'ятного хреста звитяжному флотоводцю.

Кобзарі склали думу про морський похід і останню битву полковника Якима Чалого, яку і досі співають в Україні.

Ой ударився пан отаман об сирую землю:
"Земле, земле сирая, ти матуся рідная!
Приняла ти війська много запорозького,
Прийми й мене, отамана молоденького!"

Так загинув славний полковник Війська Запорозького, відважний флотоводець Яким Чалий. Своїми звитяжними походами, своєю героїчною смертю він не лише продовжив, а й високо підняв невмирущу славу козацького флоту України, всього Війська Запорозького Низового.

ЯКІВ МОРОЗ
Кошовий отаман Запорожської Січі

Кошовим отаманом полковник Яків Мороз був обраний на Січі у 1696 році, якраз напередодні другого походу Петра І на турецьку фортецю Азов, змінивши Івана Гусака. Саме йому і його козакам довелося виконувати наказ Гетьмана Івана Мазепи зв'язати боєм кримську орду й турецький флот у районі Очакова та не допустити їхнього виходу в Азовське море.

Де і коли народився, де ріс і навчався та коли прибув вперше на Січ відомостей про Якова Мороза не осталося. Однак по його освіті і здібностях можемо припустити, що походить він з старовинного шляхетського козацького роду. На Січі він став досвідченим і авторитетним козаком і козацьким командиром, мав великий досвід бойових походів ще з часу Івана Сірка. Освічений і тямущий, він вважався на Січі удачливим полководцем. Мав кошовий також чималий досвід морських походів, добре знався на морській справі.

Зараз важко категорично називати причини, з яких запорожці напередодні великої військової кампанії передали булаву кошового від Івана Гусака, що сім разів обирався кошовим, Якову Морозу. Але, здається, саме досвід морських походів Мороза став причиною такого вибору січової військової ради. У майбутній кампанії козацький флот мав грати важливу роль, цар покладав на нього великі надії. І, дійсно, ставши кошовим, Яків Мороз за допомоги полковників Якима Чалого і Григорія Сагайдачного, став готувати морський похід.

Під бунчуком кошового в червні місяці 1696 року вийшло в похід 40 чайок з двома тисячами козаків. Вийшовши в Чорне море, Мороз виділив у окрему ескадру 10 чайок, які на чолі з полковником Чалим направив у самостійний похід до берегів Криму. Сам же з 30 чайками почав проводити розвідувальні диверсії в західній частині Чорного моря. Похід складався вдало. Через кілька днів перебування в морі Мороз вистежив турецьку ескадру з п'яти важких галер, яка йшла курсом у східному напрямку. Турки у цьому районі моря на козаків не чекали. Поки вони лаштували на галерах гармати до бою, козаки вже вели абордажний бій. У ході запеклого бою козаки захопили три ворожі кораблі, два інших втекли з району бою. Підчас цього бою особливо відзначився полковник Григорій Сагайдачний, який зі своїми козаками захопив у бою 27 бранців і пакет з документами, в якому виявилися накази і розпорядження великого візира Порти кримському хану щодо плану ведення бойових дій з московським царем. Розуміючи значення цих документів для воєнної кампанії, Мороз повернув свою ескадру курсом до Дніпра, щоб якнайшвидше передати знайдені циркуляри гетьману Мазепі. На підході до Дніпровського лиману козаки перейняли шлях двом невеличким турецьким галерам, яких і захопили в короткому бою. Від полонених турецьких моряків Мороз довідався,

що турки стягнули до Очакова сильний флот, який щойно розбив козацьку ескадру. І, дійсно, в гирлі Дніпра кошовий виявив турецьку ескадру, а по обох берегах ріки – татарські орди.

Яків Мороз спробував прорватися повз галери з боєм і затіяв з турками гарматну дуель. Проте сили були нерівні. Турецькі важкі ядра почали трощити козацькі чайки. Тоді Яків Мороз розвернув свої кораблі до урочища Стрілиці і, підійшовши до правого берега, дав гарматний залп по татарських загонах зі всіх своїх 120 гаківниць. Ефект був вражаючий – татарські чамбули, не витримавши вогню, розсипались у всі боки. Це дало змогу козакам десантуватись, зняти свої гармати з фальконетними подушками, організувати бойовий порядок і рушити на орду. Прокладаючи собі дорогу гарматним і мушкетним вогнем, кошовий без особливих втрат зумів пробитися на Січ, та ще й привести всіх своїх 27 бранців з турецьких галер. Потім, уже на Січі, розпочав переговори з турками про обмін полоненими. Прибувши на Січ, Яків Мороз одразу ж направив делегацію на чолі з полковником Григорієм Сагайдачним з доповіддю Гетьману Мазепі про військову ситуацію та передачі йому захоплених у турків документів.

Похід козацького флоту на чолі з Яковом Морозом відвернув на себе значні сили турецького флоту і самого кримського хана. Це значно полегшило штурм російсько-українськими військами турецької фортеці Азов, яку вони взяли 17 липня.

Навесні 1697 року Яків Мороз в подяку від Гетьмана Мазепи отримав 20 чеських талерів. Затим на прохання гетьмана та московського царя Петра І, Кошовий отаман відправив майстрів Василя Богуша, Мартина Романовича і Авдія для організація корабельні у Брянську. Під їх керівництвом до грудня було споруджено 70 морських суден і 600 річкових, однак в російську історію спорудження брянської корабельні і суден там увійшло як справа голландських майстрів, яких нібито цар Петро І виписав з цієї країни.

По закінченні Азовської військової кампанії цар Петро І щиро дякував Гетьману Мазепі та запорожцям за вагому військову допомогу, звитягу і мужність. Але вже досить швидко, після досягнення Петром І своєї мети, запорозькі землі стануть "русскими границами", куди буде велено "запорожцев не пущать", а сама Січ буде знищена як вороже імперії гніздо. Але це буде через 10 років.

Похід Кошового отамана Якова Мороза став останньою бойовою операцією запорожців на Чорному морі до знищення Січі. Що стосується долі самого кошового, то вона губиться в глибині віків. Невідомо, з яких причин, але вже наступного року Мороз здав свої повноваження Кошового отамана полковнику Яковенку.

ІВАН МАЛАШЕВИЧ
Кошовий отаман Запорожської Січі

З розгромом Січі російськими військами Петра І і спаленням великої кількості бойових чайок біля Перевалочної у 1709 році козацький флот все ж таки не загинув. Більшості козаків удалося вийти на чайках з оточеної Січі і стати Кошем у Олешках, у володіннях кримського хана. Серед тих, хто убув, так би мовити, в еміграцію, був і полковник Іван Олексійович Малашевич. У Олешках із часом серед козаків склалися дві партії: одна - прихильники Івана Мазепи, друга, яку очолив Іван Малашевич, була прибічником московського протекторату. У 1714 році промосковська "партія" перемогла і Малашевича обрали Кошовим отаманом. По суті це все, що відомо про кошового до цього часу. Відомий історик козаччини Д. Яворницький характеризує його так: "Це був один з видатних отаманів початку XVIII століття. Спокійний, розважливий, прямий, чесний і богобоязливий, Малашевич був щиро відданий російському государеві й, очевидно, вважав своїм обов'язком так чи інакше повернути запорожців на попереднє місце під скіпетр російської держави". Новообраний кошовий тут же направив клопотання Гетьману Самойловичу, щоб той просив Петра І про "помилування" запорожців. Та цар "помилувати" не захотів. Коли горді козаки прознали, що їхній кошовий молить Гетьмана і царя про їхнє "помилування", то страшно обурилися – на рідній землі вони себе винними не вважали. І відняли у Малашевича отаманську булаву. У 1716 – 1720 роках прихильники Малашевича знову обирають його Кошовим отаманом, і він знову домагається царської милості. Та монарху запорожці були непотрібні, а імператриця Катерина І ще й організувала справжню економічну блокаду січовиків.

Між тим, наближалася нова російсько-турецька війна і Санкт-Петербургу знову стали необхідні козацькі шаблі, мушкети і флот. Малашевич, обраний кошовим у 1733 році, з приводу повернення в Україну продовжує листуватися з Гетьманом Данилом Апостолом і київським генерал-губернатором графом Й.-Б. фон Вейсбахом і просить їх заступництва перед імператрицею. 31 серпня 1733 року імператриця Анна Іванівна таки видала указ, яким пробачались запорожцям усі їхні провини і вони приймаються "під царську руку". Указ імператриці став причиною того, що козаки знову позбавили Кошового булави, але ненадовго. Через кілька місяців Іван Малашевич знову в чині кошового разом з 153-ма козаками і своїми однодумцями-старшинами у 1734 році у Білій Церкві складає присягу на вірність російській короні. Мрія кошового здійснилася, і незабаром у Лубнах з великим задоволенням Малашевич з фельдмаршалом Мініхом підписав угоду про підпорядкування російському командувачу свого Коша та взяв зобов'язання охороняти "російські кордони"

на українській землі. 31 березня 1734 року козаки заклали Нову Січ на річці Підпільній, притоці Дніпра.

Облаштувавши Підпільницьку Січ, кошовий Малашевич взявся будувати флотилію та готувати її до бойових дій. Завдання було не з легких, бо майже 30 років козацький флот в походи не ходив і бойових дій не проводив. Треба було фактично заново формувати флотилію, починати все спочатку, та Малашевич зі своїми козаками через рік із завданням впорався.

У 1736 році в ставці фельдмаршала Мініха Малашевичу поставили завдання блокувати турецький флот та дії татарських загонів і козацький флот вступив у чергову російсько-турецьку війну 1735 – 1739 рр. Того ж року козацька ескадра з 10 чайок зруйнувала турецьку фортецю Кінбурн, захопила у турків всю їхню артилерію та один бойовий корабель, про що Мініх зараз же повідомив у столицю. У 1737 році запорожці в авангарді військ фельдмаршала графа Лассі здійснили похід у Крим. Сухопутний корпус запорожців відзначився при штурмі Перекопу, Козлова (Євпаторії) і ханської столиці Бахчисараю. Козацька флотилія вела бойові дії в Дніпро-Бузькому лимані, а потім, маскуючи дії сухопутної армії графа Лассі, вела розвідувальні диверсії в районі Дунаю. Як підкреслювалося у тогочасних донесеннях російського командування, козацька флотилія особливо відзначилася при штурмі армією Мініха Очакова. Сам фельдмаршал Мініх "храбрые их поступки при Дворе так выхваливал, что им присланные от Е. В. вместе с милостивою грамотою, один большой и четыре малых штандарта с государственным гербом, бунчук, обшитый золотой парчой, серебряная позолоченная булава для кошевого и другие позолоченные, серебряные и каменьями осыпанные знаки, также знатная сумма денег в подарок".

Іван Малашевич був достатньо освіченим для свого часу і не лише як воїн. Розуміючи важливість значення письмової історії Запорожської Січі, він у 1734 році написав так звані "Записки", в яких подав цінні відомості про заснування у 1711 році запорожцями Олешківської Січі на землях Кримського ханату. Як склалася в подальшому доля Івана Малашевича – мало відомо. У 1738 році вже кошовий Іван Білецький разом з віце-адміралом Сенявіним обирали місце для судноверфі "на острове, именуемом Вышних Хортиц, лежащем ниже порогов в 10 верстах". Цей же кошовий водив авангард військ Мініха до Дністра у новій війні з турками. Про Івана Малашевича відомо, що у 1741 році він був обраний депутатом від запорожських козаків для привітання імператриці Єлизавети Петрівни під час її коронації у Москві.

Та як би не склалася його доля, Кошовий отаман Іван Малашевич належить історії вітчизняного флоту. Він відродив і об'єднав козацький флот і примножив його бойову славу в період жорсткого переслідування російськими імператорами всього українського. Як флотоводець свій бойовий шлях Іван Малашевич пройшов з честю, його ім'я, його заслуги перед Батьківщиною мають бути шановані у Військово-Морських силах України.

ПИЛИП СТЯГАЙЛО
Полковник

Уперше козацький полковник Пилип Стягайло прославив своє ім'я навесні 1769 року. Тоді саме в розпалі була чергова російсько-турецька війна (1768-1774 рр.), в якій українським козакам довелося взяти щонайактивнішу участь. Зрештою, козаки не мали нічого проти цієї війни, адже добре розуміли, що, ослаблюючи Туреччину, вони в такий спосіб, домагаються безпеки України. У січні 1769 року кримський хан розпочав бойові дії проти російських військ і напав на так звану Ново-Сербію, в яку російська цариця перейменувала частину території Війська Запорозького Низового. Російські полки засіли у фортеці Святої Єлизавети (нинішній Кропивницький). Попаливши південні українські землі й запорожську Гардову паланку, орда в лютому повернула за Буг.

Починаючи нову війну з Туреччиною, імператриця Катерина II надіслала на Січ кошовому отаману Петру Калнишевському грамоту, в якій писала: "Ми вважаємо запорожців найзичливішими нашими підданими й за першої нагоди Височайшу нашу милість всьому нашому вірному Війську Запорозькому Низовому вчинимо". Це означало, що запорожці втягувалися у чергову російсько-турецьку війну і мали знову стати авангардом російських військ. Прагнучи якомога раціональніше використати свої, не такі вже й значні, військові сили, Кошовий отаман запорозького козацтва Петро Калнишевський сформував восьмитисячний кінно-піхотний загін і, виконуючи наказ російського генерал-аншефа Румянцева, подався до фортеці Святої Єлизавети. А військовому старшині Пилипу Стягайлу доручив спорядити козацьку флотилію й, очистивши від турецьких кораблів Дніпровський лиман, взяти його під свій контроль. Вибір на Пилипа Стягайла впав не випадково. На той час за ним вже утвердилась слава "чорноморця", тобто козака, який знався на морській практиці, не один раз ходив у морські походи отаманом. Стягайло чудово розумів, що завдання йому звичайно, випало складне, але стратегічно надзвичайно важливе вести розвідку в пониззях Дніпра і перекривала шлях орді в Україну через Дніпро.

У кампанію 1769 року запорозька флотилія, яка складалася з 38 чайок і 1690 чоловік команди під проводом військового старшини Пилипа Стягайла стежила за ворогом в гирлі Дніпра та Очаківському лимані. В команді Пилипа Стягайла знаходилось 3 полковники, 8 полкових старшин, 4 хорунжих, 1 ієромонах і 38 канонірів при 38 фальконетах. Привівши до порядку 38 чайок Стягайло виплив з Січі у Лиман, хоча добре розумів, що його не дуже чисельній ескадрі чайок доведеться мати справу зі справжніми, бойовими кораблями турецького флоту, значно більшими за розмірами й більшими екіпажами;

озброєними великокаліберними гарматами. Одначе Стягайло знову підтвердив, що він знає морську справу і добре володіє тактикою морського бою.

Його ескадра потопила кілька турецьких галер, захопила якийсь торговий корабель, що прямував до Очакова, і незабаром взяла під свій контроль весь Дніпровський лиман та прилеглу до нього морську акваторію. У той же час турецьке командування прознало через кримського хана про вихід козацького війська і флотилії з Січі та відсутність там її основних сил вирішило, що для них назріла нагода знищити і зрівняти Січ з землею. Хан повів орду степом, лаштуючись в районі Кам'янки перейти Дніпро і вдарити на Січ, а Дніпром піднялася турецька флотилія. Та Пилип Стягайло був досвідченим флотоводцем і ситуацію тримав під контролем. Тож рух турецького флоту і орди не були для нього несподіваними.

Піднявшись проти течії Дніпром до гирла річки Кам'янки, Стягайло розпорядився замаскувати чайки в очеретах неподалік Січі і очікувати підходу ворожих військ. Якщо б орді вдалося переправитись на правий берег, гарнізон Січі не протримається й доби, а сухопутний корпус Калнишевського був занадто далеко, щоб прийти йому на допомогу. Історія свідчить, що на турецькій флотилії не підозрювали, що на протилежному березі в засідці перебуває козацької флотилія. Цей бій з турецьким флотом під час переправи, що відбувався навесні 1769 року, очевидно, став єдиним в історії Запорізької Січі, під час якого орда і турецький флот, які рвалася до Січі, були зупинені і переможені не всім козацьким військом, а лише козацьким флотом. Отож, можемо говорити про Пилипа Стягайла, як про козацького адмірала, який своєю флотилією з 38 чайок, врятував від розгрому Січ, невеличкий гарнізон якої не зміг би протистояти турецькій флотилії і цілій кримській орді, якби вона зуміла форсувати Дніпро.

В ході кампанії ця команда не раз вступала в сутички з ворогом як на воді, так і на суші. Та самою гучною справою піхотинців Стягайла була перемога над турецькою ескадрою в Дніпровських плавнях 8 червня 1769 року. Про хід цієї битви Пилип Стягайло докладно описав у своїй реляції до Коша 10 червня 1769 року. Турецька ескадра, яка вийшла з Очакова в напрямку Запорозької Січі, доповідає козацький полковник, складалася з 20 морських суден при восьми гарматах і 600 чоловік екіпажу кожен. Командував ескадрою Гасан-Кизил-Ісарли ефенді. Ескадра мала своїм завданням розгром Січі і Новосіченського ретраншементу. Запорожцям довелося вступити в бій з переважаючими силами супротивника. Місцем для засідки Пилип Стягайло обрав Костирські плавні. Засівши в очереті, козаки піджидали ворога у найвужчому місті річки, щоб вступити в ближній бій, бо фальконети, якими була озброєна запорозька флотилія, не могли заподіяти кораблям шкоди на дальній дистанції. Вранці 8 червня авангард турецької ескадри порівнявся з козацькою засідкою. Запорожці відкрили по ворогу вогонь з фальконетів і рушниць. У ході бою "турецких три корабля и очаковский тамбаз в негодность разбили, турков же имеющихся в оных до двухсот смерти предали, а прочих водою вытопили и четыре знамя и перначь турецкие, с протчою корыстью взяли, в оных же судах турецких пушек медных до несколько в воде и со всем запасом в баталии затопили, и хотя было надлежало оные пушки по возможности при всем забрать, однако за частою и великою неприятельскою пушечною, з стоящего поблизу нас и протчих турецких кораблей пальбою, нам же оскудевшим в запасе пороховом и пулях, так что уже пришло было нечем и себя защищать вводе,

затопление оставили, сами же взяли десять турчинов в полон». Остатки турецької ескадри, не маючи можливості для маневру у вузькому річищі Дніпра, змушені були повернутися в Очаків. Запорожці втратили 11 козаків убитими і стільки ж дістало поранення. Після бою в Костирських плавнях турки вже не наважувалися підніматися по Дніпру і атакувати Січ.

Подробиці цього бою були подані Кошем командувачу Другої армії генерал-аншефу П. О. Рум'янцеву в донесенні від 10 червня 1769 року. В ньому зокрема говориться, що після того, як запорожці відкрили вогонь, турецька ескадра "выстроилась тот час в линию. Первым выстрелом был отбит руль у главного судна, на котором находился начальник флотилии, который, спустясь в шлюпку, бежал. Два другие судна были також сильно повреждены, так что они не могли далее лавировать и были прибиты ветром к берегу". Розбиті турецькі кораблі загородили шлях решті ескадри і та, не маючи можливості для маневру, змушена була повернути назад. Запорожці втратили 11 козаків убитими і стільки ж дістало поранення. Після бою в Костирських плавнях турки вже не наважувалися підніматися по Дніпру до Січі. Команда Пилипа Стягайла до кінця кампанії продовжувала стежити за ворогом в Дніпровському лимані і постійно проводила розвідувальні пошуки, повідомляючи Кіш про дії супротивника.

Восени того ж року князь Прозоровський очолив похід російсько-козацьких військ на Очаків. Флотилія Стягайла вела бойові дії в Дніпровському лимані проти турецького гребного флоту. Команда Пилипа Стягайла до кінця кампанії продовжувала стежити за ворогом в Очаківському лимані і постійно проводила розвідувальні пошуки, повідомляючи Кіш про дії супротивника. В битві під Очаковом російсько-козацьке військо розгромило п'ятитисячний турецький корпус і захопило великі трофеї. У бою з ворожими кораблями Пилипа Стягайла було поранено. Рана була не смертельною, але він змушений був передати командування козацьким флотом своєму побратиму Данилу Третяку. Слава про хоробрість та мужність, виявлені запорізькими козаками та їх отаманами під час цієї війни, долинула до Петербургу. 5 січня 1771 року російська імператриця Катерина II видала Указ, яким кошового отамана Петра Калнишевського, полковника, отамана козацької флотилії Пилипа Стягайла та ще двох козацьких старшин нагородила найвищими і найпочеснішими на той час в Російській імперії нагородами - золотими (обсипаними самоцвітами) медалями, з власним портретом. Отримував цю нагороду Пилип Стягайло в Санкт-Петербурзі, куди, разом із Калнишевським прибув у складі козацької делегації.

Біографію Пилипа Стягайла ще достеменно не досліджена. Однак, зважаючи на морський досвід, освіченість і авторитет на Січі, можемо з достатньою впевненістю говорити, що його предком був Кошовий отаман Іван Стягайло. Як після поїздки в імперську столицю склалася в подальшому доля цього талановитого флотоводця козацького флоту – не відомо. Як і досі не відомо де народився, і де спочивають його останки. Через чотири роки подвиги "найзичливіших" імператриці запорожців, в тому числі і Стягайла, будуть забуті й розтоптані, а їхні імена будуть покриті суворою забороною. Такою була плата імперії за рани і пролиту козацьку кров у боях за вихід Росії до берегів Чорного моря. Але і те, що нам відомо про життя і бойовий шлях Пилипа Стягайла, навічно вписує його ім'я в історію національного флоту України бо він боровся за визволення чорноморського узбережжя від вікового поневолення.

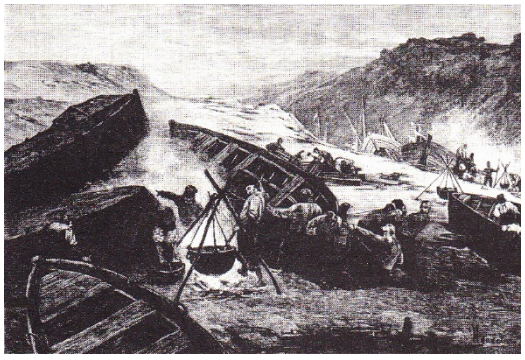

ДАНИЛО ТРЕТЯК
Полковник

Видовище було і справді давно не бачене на Січі. Наказний отаман козацької флотилії полковник Данило Третяк, як колись Петро Сагайдачний, повертався з морського походу під розгорнутими хоругвами і під бій литавр. При підході до січової пристані козацькі морські фальконети дали гучний залп, салютуючи черговій звитяжній перемозі козацького флоту. У відповідь з січових веж рявкнули важкі гармати – козаки вітали своїх побратимів.

Зустрічати Данила Третяка вийшов Кошовий отаман Петро Калнишевський зі всією старшиною, спеціально прибув і граф Панін. Їм уже було відомо, що флотилія Данила Третяка розгромила на Кінбурнській косі самого кримського хана! Та так його погромила, що козаки мало не схопили у власні руки володаря Криму. Після завершення зустрічі запорожці почали виводити на берег визволених від хана бранців. Було їх 673 чоловіки, в основному, волохи (румуни) і євреї. Такої кількості визволених невільників вже багато років не було на Січі. Граф Панін відразу ж звелів писати переможну реляцію у Санкт-Петербург, відіславши туди в дарунок Катерині II дві хоругви кримського хана та його срібну, з позолотою, палицю, захоплені в бою Данилом Третяком. Звільнених волохів було вирішено поселити біля гирла річки Сури, а євреїв відправили у фортецю Святої Єлизавети (нинішній Кропивницький). Нове поселення так і назвали Волоське і це село збереглося до наших днів.

Вперше Данило Третяк уславив своє ім'я як талановитий флотоводець на початку 1770 року в боях з турецьким флотом за Очаків. Походив він зі старовинного козацького роду, у молоді роки здобув добру освіту. Був фізично розвинений, відважний і сміливий. У бою він не знав страху, проте завжди був розважливий і кмітливий. Умів вести військо в бій, та ніколи не кидався на ворога без підготовки своїх сил. Козаки поважали свого полковника за розум і розважливість, за те, що цінував козацьке життя. Третяк був традиційним морським піхотинцем. Пройшов добру морську школу, тож після важкого поранення Пилипа Стягайла Кошовий отаман Петро Калнишевський призначив командиром своєї флотилії саме Данила Третяка.

На початку військової російсько-турецької кампанії 1770 року Запорозька флотилія під командуванням полковника Данила Третяка у складі 2059 морських піхотинців на 40 чайках при 38 фальконетах спустилась по Дніпру до Очакова і зайняла позиції (секрети) для спостереження ворожих переміщень лиманом і у Чорному морі в урочищі Цари-комиш. На протязі червня-липня 1770 року козаки Третяка слідкували за діями турецького флоту і захо-

плювала "язиків". На початку серпня Данило Третяк привів флотилію до урочища Кизого. В рапорті від 2 серпня 1770 року він писав до Коша про бій між своєю флотилією і Очаківською ескадрою, який стався 15 липня. В рапорті говориться, відзначає історик Шпитальов Г. Г., "що під час наїзду запорозької команди на передмістя Кінбурну для взяття "язика", козаки змушені були вступити в бій з великими силами ворога. Зачувши стрілянину біля Кінбурнського замку, турецька Очаківська ескадра у складі 11 кораблів погнала запорожців до Кизого мису, де відбувся запеклий бій, який тривав цілий день. Припинивши штурм Кінбурна, козацька флотилія бойовим порядком перед ворожим натиском почала відступати до гирла Дніпра. Данилу Третяку, завдяки маневруванню, вдалося розтягти турецьку ескадру лиманом та заманити передові кораблі в одне з дніпровських гирл. Там, у вузькій дніпровській протоці, козаки атакували три турецьких кораблі. Козацькі фальконети своїм вогнем у перші хвилини бою знесли весь рангоут на ворожих кораблях, викосили обслугу гармат. Коли всі три кораблі запалали, Данило Третяк направив свою флотилію на штурм решти турецької ескадри. У вузькій протоці важкі турецькі кораблі, погнавшись за козаками, повністю втратили маневреність в кільватерному строю. Задні кораблі допомогти переднім змоги не мали і один за одним терпіли поразку. Завбачивши долю своїх передніх кораблів, турецька ескадра вийшла з бою і просто втекла до Очакова. У ході бою три турецькі кораблі зазнали значних пошкоджень і турки повернули назад до Очакова. У приведеному вище рапорті після бою Данило Третяк просив Січовий Кіш прислати хоч дві більші гармати, щоб ворога вражати здалеку, бо фальконети дуже близько підпускають ворожий приступ".

Через місяць Військо Запорозьке разом з донськими козаками під загальним командуванням князя Прозоровського здійснило успішний похід під Очаків. Розгромивши 5-тисячний турецький корпус, козацько-російське військо захопило три гармати, 11 прапорів, пернач і багато різної зброї. Флотилія Данила Третяка забезпечила козацький тил з Дніпра і моря. Потерпівши поразку біля ріки Ларги, а потім біля Кагулу, татари кинулись тікати з Буджака в Крим через Очаків і Кінбурнську косу. Але тут на них чатував козацький флот.

...Ранок 25 вересня в Очакові розпочався з сяйва пожежі, що освітила лінію морського горизонту, та грому гарматної стрільби. Наприкінці кампанії татарська орда разом з ханом поверталася з Молдавії до Криму. На переправі під Кінбурном хана піджидала флотилія Данила Третяка. На світанку 25 вересня, коли татари розпочали переправу, а хан вирушив з загоном охоронців з Кінбурна до Перекопу, запорожці несподівано вдарили по ворогу із своєї засідки. Закріпившись на березі з кількома фальконетами, вони перетнули хану шлях і мали "сильную ружейную и пушечную баталию с рана до полудня". Як тільки почався бій, татарські обози повернулись до Кінбурна. Запорожці розсіяли ворожий загін, який охороняв хана, а хан сам ледве уникнув полону. Козаки утримували татарське військо разом з ханом "з рана до полудня", доки не були випущені майже всі набої і два фальконета не розірвалися. В рапорті Данила Третяка від 26 вересня 1770 року говориться, що в ході бою запорожці захопили три прапори (червоний, зелений і білий), ханську коштовну палицю, п'ять військових знаків, до 100 коней з в'юками, одного полоненого і багато речей та посуду. Цей успіх був вирішальний у всій військовій кампанії

запорожського війська. Втрати козаків складались з одного убитого і шістьох поранених".

У похід Данило Третяк вийшов у середині квітня і перебував у постійних боях і зачіпках з ворогом до глибокої осені. У ході всієї цієї кампанії 1770 року в команді Третяка загинуло 74 козаки. Військові успіхи та відвага запорожців на суші і в морі під час цієї кампанії стали на слуху при дворі імператриці. Тоді ж стало модою для вельмож записуватися в козаки до Запорозького коша. Першими записалися генерали граф Панін і князь Прозоровський. Пізніше як "знатний товариш Ірклiївського куреня" вписався у "кумпуты войсковые" підполковник Михайло Кутузов, майбутній переможець Наполеона, а слідом за ним вписався в запорозькі реєстри і сам Григорій Потьомкін. Правда, це абсолютно не позначилося на ставленні як нових вельможних козаків, так і петербурзького двору до запорожців.

Після переможного повернення з тривалого піврічного бойового походу флотилії Данила Третяка, генерал Панін вигадав їй нове завдання. Річ у тім, що татари Буджацької, Едісанської, Едігкульської і Джамбульської орд, позбавлені турецької підтримки, перейшли під владу Росії. Щоб позбавити їх в подальшому зв'язків і впливу на них із Стамбула, російський уряд вирішив всіх їх переселити на Лівобережну Україну, на територію Війська Запорозького. Це викликало різкий спротив козацтва, тому татар вирішили переселити у кубанські степи. А Данилу Третяку генерал Панін наказав негайно зайнятися переправою татар через Дніпро. У листопаді 1770 року на Дніпрі був сильний льодохід. Цілий місяць козаки переправляли посеред льодоходу 12 000 татар, десятки тисяч їхніх коней і худоби. Ця операція коштувала Січі більше, ніж ведення бойових дій проти турецького флоту. Переправа великої кількості коней і худоби вивела з ладу 30 бойових чайок, застудилися і померли більше сотні козаків.

Після цієї операції по переправі татар зникає в історії і постать славного козацького флотоводця Данила Третяка. Найбільш вірогідно, що він помер, бо через місяць, 5 січня 1771 року, імператриця Катерина II видала указ, яким "за отличные в прошлую и нынешнюю кампании отлично-храбрые противу неприятеля поступки и особливое к службе усердие" нагородила козацьку старшину золотими медалями. Полковника Третяка у списку нагороджених немає. В квітні того ж року військова рада Коша призначає і нового отамана залишків козацького флоту. Тож детальне дослідження біографії й долі цього талановитого козацького флотоводця є справою флотських істориків.

Данило Третяк вписав славну сторінку в історію козацького флоту України, примножив його бойовий шлях і традиції й тим самим навічно вписав своє ім'я в ряд флотоводців України, які перемогли в бою турецького адмірала.

ЯКІВ СІДЛОВСЬКИЙ
Полковник

У березні 1771 року до Запорозького Коша спішний кур'єр доставив листа від самої імператриці Катерини II. В розпал російсько-турецької війни імператриця запитувала запорожців, вірніше, просила їх: "Не можно ли из Сечи Запорожской, мимо Очакова и Кинбурна, пройти лодками в Черное море и оттуда на Дунай или хотя бы до Аккермана?" На той час російського флоту в Чорному морі ще не було, існував лише український козацький флот, для якого шлях із Січі на Дунай був традиційним напрямком його операцій. Лише запорозькі козаки могли зібрати для російського командування інформацію, яка вкрай була необхідна для планування подальших бойових дій проти Туреччини. Тож заради цього цариця власноруч звернулася до Запорозького Коша. Лист Катерини II є історичною відповіддю тим, хто й сьогодні стверджує, що Україна ніколи свого флоту не мала і що історія вітчизняного мореплавства на Чорному морі починається зі створенням там Чорноморського флоту Росії.

Справа в тому, що російські, а у більшості найняті на службу в російську армію іноземні генерали, билися на причорноморському і придунайському театрі бойових дій наосліп – карт і описів театру не існувало. Зарадити справі могли лише запорожські козаки, яких треба було втягнути у війну. Про це стало відомо у столиці. Тож 27 лютого 1771 року імператриця Катерина II викликала до себе в Зимовий палац генерал-прокурора сенату князя Олександра В'яземського й наказала йому підготувати відповідного листа Кошовому отаману Запорізької Січі Петру Калнишевському. Запорожцям ставилося завдання пройти розвідувальним маршрутом по Дніпру, Чорному морю й Дунаю та ретельно описали театр воєнних дій, проміряти глибини, скласти його лоцію, описати бойові укріплення узбережжя та комунікації противника. Імператриця попередила про найсуворішу таємність операції, опис якої слід було негайно надіслати в Петербург. Отож внаслідок спілкування імператриці з князем і появився лист кошовому, спішно доставлений на Січ: "Завдяки завоеванию в последнюю кампанию многих турецких мест є вельми зручна потребность сделать дослид: не можна из Сечи Запорожской, мимо Очакова и Кинбурна, пройти челнами в Черное море, а оттуда — в Дунай или хоть до Аккерману. Такой дослид не только много б дал нынешним военным операциям, а и на дальнейшее был бы для самого войска выгодным. Так как это действие потребует храбрости и мужества, то его светлость тем паче надеется, что в Войске Запорожскому, ведомому отвагой и смелостью, быстро найдутся люди, которые за это дело возьмутся и удало смогут исполнить, тем надежнее, что все места по Днепру и его течению им до тонкостей известны, так и расстояние между Очаковом и Кинбурном настолько велико, что с крепостей перепону в

проходе сделать никак невозможно". Далі процитуємо дослідження Володимира Кравцевича-Рожнецького "Запорожська Дунайська флотилія". Після зустрічі з Катериною II "князь продиктував інший лист, таємний, уже із безпосередніми інструкціями. Згідно цих інструкцій, запорожці мали пройти Дніпром між потужними турецькими фортецями, а потім морем увійти в Дунай. Зробити це треба було непомітно й водночас не занадто швидко, аби провести дослідження місцевості та клімату, замалювати береги й записати все у відповідний журнал. Кошовому було наказано спорядити пошук таємно, дібравши надійних людей, відрядити на кожну морську чайку по одному писарю, якому доручити під час руху розвідзагону щодня вести щоденник — морський часопис походу — й записувати в нього: як віяв вітер, сильний він був чи тихий, звідки, як часто змінювався; яка була відстань між селищами, містами й фортецями; чи глибоко біля них. Якщо буде можливість йти поблизу берегів, то описати також їх. Таким чином, князь В'яземський достеменно знав про те, що козаки — люди освічені й у морських справах обізнані настільки, що їм можна було доручити впорядкування лоції з відповідними замальовками та схемами. У листі-інструкції генерал-прокурор наказував кошовому, що коли загін дійде до Аккермана або до Кілії, командир повинен зв'язатися з командуючим корпусом лівого флангу армії фельдмаршала Румянцева генерал-майором Отто Вейсманом і передати йому "оних" писарів із журналом, "самим на поштових прибути в Петербург" і з'явитися до нього, генерал-прокурора. Далі Вяземський писав: "Козаки та старшина залишаються на Дунаї і переходять під команду, що цей подвиг не тільки буде новим свідченням мужності й послужить іще більшій славі, а буде і приємним Її Імператорській Величності, а так само й самому Війську згодом принесе користь". А "для заохочення Козаків Її Імператорська Величність зажадала подарувати зі свого боку тим, хто піде з першим човном, 1000 рублів, із другим — 500 рублів, іншим по 300 рублів нагороди кожному, скільки їх буде в експедиції». І дата цього листа — 26 лютого 1771 року.

Десять днів спеціальний кур'єр проскакав без відпочинку, міняючи тільки коней і дозволяючи собі сон лише в кареті під час їзди. Й 11 березня кошовий Петро Калнишевський одержав термінового листа. Уважно його прочитавши, кошовий зібрав своїх полковників. Прийшли полковник Яків Сідловський, "морський вовк" полковник Іван Мандра, прозваний так за любов до мандрівок, і полковник Опанас Ковпак. Почалася нарада. Полковники висловлювалися не поспіхом. Кошовий, якому пішов уже 81-й рік, мовчки слухав, розуміючи, що відмовитися не можна, хоча почати цю справу важко: після перевезення Ногайської орди, що прийняла руку імператриці, і боїв біля Кінбурна морських чайок майже не залишилося. Він погодився на експедицію, вказавши при цьому на брак чайок. Але на початок квітня, написав він князю, будуть готові 20 човнів з екіпажем по п'ятдесят козаків з одним фальконетом на кожному, запасом пороху і продовольства на три місяці, а для страховки до Кінбурна буде послано ще флотилію з 1000 козаків, яка за потреби зав'яже бій і відверне противника від розвідзагону. Петро Калнишевський просив князя прискорити привезення на Січ готових сухарів із військових магазинів, бо там, де чайки зупинятимуться на днювання, варити на вогнищах не можна, щоб не привернути "увагу ворожу".

На військовій раді Коша 11 квітня 1771 р. було вирішено спорядити морський похід на Дунай командиром якого було призначено полковника Якова

Сідловського, відомого ще як Шидловський, "як людину заслужену і по цей частині відому" з старшиною Семеном Бистрицьким. У команду Сідловського було відряджено по 26 "охочих" і "морських знавців"-козаків від кожного куреня. У ніч 16 квітня 1771 року на 19 човнах при 18 фальконетах 988 запорожських морських піхотинців вирушили в перший розвідувально-диверсійний похід на Дунай. Друга тисячна команда під проводом полковника Рубана на 19 чайках спустилась разом з першою в Очаківський лиман. Завданням Рубана була допомога команді Сідловського при проході повз Очаків і Кінбурн у разі сутички з турецькими кораблями. На протязі усієї кампанії команда Рубана діяла в пониззі Дніпра і стежила за ворогом на лимані.

Надмогильний хрест Рубана. Миколаївська обл.

29 травня команда Якова Сідловського увійшла до гирла Дунаю і 2 червня прибула до Кілії, звідки за наказом генерал-майора Вейсмана вирушила до Ізмаїла, куди прибула 8 червня. За півтора місяця плавання вона нічим і ніде себе не виявила. Рухалися двома групами. Першою командував полковник Дуплич, другою - полковник Коленко. Таким чином, зведення, записані першою групою, доповнювалися другою, і лише після цього з чернеток вносилися в "Журнал", що був остаточно складений 2 червня, коли полковник Сідловський прибув у Кілію та відрекомендувався генерал-майору Отто Вейсману. Під Тульчою Яків Сідловський повторив подвиг Петра Сагайдачного, взявши на абордаж 6 турецьких галер з 28 гарматами на борту. Про складність походу промовисто мовить сам козацький "Журнал-звіт", надісланий Сідловським кошовому Петру Калнишевському на Запорізьку Січ 24 вересня 1771 року. Його знайдено в архівах Нової Січі і опубліковано Аполлоном Скальковським в 1885 році.

17 червня на Чорному морі біля Березанського острова команда Сідловського захопила великий турецький корабель, який йшов з Очакова до Константинополя. На кораблі, крім здобичі, козаки знайшли важливі листи турецького командування і передали їх в штаб генерал-фельдмаршала Рум'янцева. Біля гирла Дунаю запорожці захопили 8 турецьких галер при 26 гарматах. Під Тульчою вони відбили у ворога 4 великих військових кораблі, чимало галер і менших суден. Крім того, запорожці билися з турками під Браїловом, Мачином, Гірсово і Сілістрією, а 18 – 20 липня вони взяли участь у розгромі розкольницьких поселень пилипівців у гирлі Дунаю.

На Дунаї з суден запорожської ескадри Сідловського і захоплених нею турецьких кораблів російський головнокомандувач Першої армії П. А. Рум'янцев 26 липня 1771 року створив Дунайську гребну флотилію, командиром якої було призначено капітана 1-го рангу І. І. Нагаткіна. У той же час, мовляв, щоб запобігти заворушень козаків проти своєї старшини, начальником запоріжської команди призначили підполковника А. Яблуновича і ротмістра М. Сахновського. Насправді, ці призначення стали наслідком невдоволення козаків відношенням до них з сторони російських офіцерів, відсутності забезпечення припасами і невиплатою обіцяних коштів за похід. Тому вперше в історії Січі запорожцями стали командувати російські офіцери.

Першого серпня запорозьку команду було поділено на дві частини. Перша частина з 300 козаків на 6 чайках залишилася в Браїлові для сторожової служби, а інші разом з Сідловським, Якубовичем і Сахновським на 13 човнах увійшли до складу корпусу генерал-квартирмейстра Бавра, який стояв біля річки Яломниці. Начальником Браїловської команди запорожців І. І. Нагаткін призначив секунд-майора Беліча. 11 серпня ця команда під час роз'їзду атакувала і знищила в бою два ворожих судна, а 25 серпня на річці Алалуй виявила турецьку ескадру, яка складалась з чотирьох галер, трьох кончебасів і значної кількості менших суден. Сідловський влаштував засідку в очереті. Засідка була влаштована в двох місцях таким чином, щоб одночасно атакувати авангард і ар'єргард ескадри. Коли супротивник підійшов на середину відстані між розставленими човнами козаки з двох боків атакували ворога. "Неприятель увидев себя кругом охваченого и, что стрельба пушечная и оружейная, которую он бесплодно, хотя и наижесточайше производил, нимало не остановила наступающих на него и принужден был искать своего спасения бросаясь из судов к своему берегу" - і козаки захопили ворожі кораблі неушкодженими. Затим під прикриттям гарматного вогню з запорозьких та захоплених турецьких суден козаки з рештою морських піхотинців вийшли на берег для остаточного розгрому супротивника. "Замочив патроны турки не могли стрелять, но ободрённые прибывшим подкреплением бросились на запорожцев. Убийственный огонь по неприятелю с нашей и захваченной флотилии опрокинул противника, который в совершенном беспорядке скрылся за гору Буджак", донесли вт реляції генералу Румянцеву. У листі до імператриці Катерини II від 29 серпня 1771 року граф Рум'янцев писав: "неожиданность нападения и меткий огонь запорожцев имели следствием, что в этом блестящем деле не было у нас ни одного убитого, ни раненого, тогда как неприятель потерял до 1000 человек убитыми и 150 утонувшими. Командовавший турецкою флотилиею Гаджи-Гасан был взят в плен".

Запорозька флотилія до кінця кампанії діяла в складі корпусу генерала Бавра. З 10 серпня по вересень козаки на 13 чайках проводили пошуки і диверсії в районі Гірсово. В ніч 3 вересня запорозька команда, очолювана Я. Сідловським, підійшла до містечка Даяни (Девно), біля якого був розташований турецький табір і атакували супротивника. На допомогу Даянському табору підійшло підкріплення в 1000 вершників. Бій затягнувся. В цей же час з боку Гірсова турецькі галери почали наближатися до Даян. Назустріч вийшли запоріжські чайки і, відкривши вогонь, заставили турецькі кораблі відступити. Затим "Запорожцы выбили противника из лагеря и завладели всем в нём бывшим. Забрав всё, что было в лагере, казаки захватили ещё два больших судна, и посадив в них значительное число жителей из христиан, возвратились назад". У цьому бою запорожці захопили агу Бім-пашу і 6 знамен. Втрати турків сягали більше 100 чоловік. Команда Якова Сідловського втратила чотирьох козаків, ще двадцять вісім дістали поранення.

24 жовтня команда запорожських піхотинців взяла участь у штурмі Гірсово. В донесенні полковника регулярної армії Думашова до графа Рум'янцева від 25 жовтня 1771 року говориться, що після здобуття російськими військами Мачина, Тульчиї, Бабадага в Гірсовському гарнізоні почалася паніка і він почав танути. Підполковнику Якубовичу Думашов наказав зробити спробу оволодіти фортецею. З цією метою запорозька команда була підкріплена батальйоном гренадерів (250 чоловік) і однією полковою гарматою. Запорожці мали

лише 6 фальконетів. Гірсово захищало 2.000 чоловік гарнізону при 70 гарматах. Вранці 24 жовтня Якубович висадився біля Гірсово і захопив ворожу батарею, на якій було 8 гармат, після чого відкрив по фортеці вогонь. Одна граната влучила в пороховий льох. У результаті потужного вибуху частина стіни розвалилась і козаки оволоділи фортецею штурмом. "Урон неприятеля потерпевшего от взрыва, причём погиб сам комендант крепости, был весьма велик. У нас же ранено только 20 человек (гренадерів) и 9 запорожцев. Заклепав и затопив найденные в крепости пушки, Якубович сжег до 100 плохих неприятельских судов, стоявших в пристани и привёз в Ораш только 6 взятых на батарее небольших пушек, 2 галиота и 25 мелких судов". Це була остання значна операція, в якій брала участь запорозька команда Якова Сідловського. В списку убитих з команди Сідловського, поданим у Кіш по завершенню походу для поминання в церквах, значилось 47 імен. У цілому ж експедиція на Дунай 1771 року була дуже вдалою.

Тут знову повернемося до досліджень В. Кравцевича-Рожнецького: "полковник Яків Сідловський 2 червня перейшов під команду генерал-майора Отто Вейсмана. Російські фалеристи, досліджуючи подвиги цього генерала на російській службі, про запорожців і словом не обмовилися, дарма що всі дії корпусу Вейсмана було забезпечено флотилією Якова Сідловського. Попутно, між боями, козаки Сідловського проводили значні навігаційні роботи з визначення глибин, морських течій та склали перші лоції цього чорноморського району. Крім того, вони вистежували турецькі морські шляхи, нападали на турецькі берегові бекети, взяли в полон чимало турецьких моряків і, як оповідає А. Кащенко, піднесли славу Війська Запорозького на таку височінь, на якій вона вже давно не бувала.

Коли 19 авторів козацького розвідувального донесення під посиленою охороною, у закритих возах, прибули до Петербургу і доповіли генерал-прокурору сенату князю В'яземському про підсумки своєї експедиційної роботи, князь ознайомив з "Журналом" саму імператрицю. Потім його матеріали розглянула Державна рада. "Журнал" визнано надзвичайно важливим розвідувальним документом, і Рада вирішила нагородити всіх козаків - учасників походу срібними медалями, але з написом, який не уточнював би, за що вручено таку високу нагороду. Якова Сідловського й Івана Мандру було представлено до нагород великими іменними золотими медалями на стрічці вищого ордена Святого Андрія Первозванного, а Кошового отамана - медаллю, всипаною діамантами. Катерина II "милостиво" дозволила за лицевий бік штемпеля взяти за приклад медаль "За Кагул", а на зворотному зробити новий напис "За оказанные в войске заслуги. 1771". І все, нагорода є, а за що конкретно – невідомо". Це була перша медаль на честь бойового походу і операцій, проведених козацьким флотом України, перша медаль за перемогу над ворогом у Чорному морі.

Проте і досі російські історики пишуть у своїх книжках, що ця медаль - нагорода корпусу генерала Отто Вейсмана за форсування 20 жовтня Дунаю і захоплення у великого візира у фортеці Тульчі. Але, досліджуючи архіви, російський фалерист В. Дуров, в 1987 році виявив, що ці медалі призначалися виключно запорізьким козакам за їх зухвалий розвідувально-диверсійний рейд по тилах противника біля північно-західного узбережжя Чорного моря й на Дунайському театрі в експедиції 1771 року. Крім цих, так би мовити, осо-

бистих нагород, військо Запорізьке одержало й колективну нагороду – бойовий прапор, через який було зламано чимало списів українськими і неукраїнськими істориками. Після розгрому Запорізької Січі 1775 року його було відіслано в Ермітаж (у київському Національному історичному музеї зберігається його копія). По суті, це перший бойовий прапор української морської піхоти, що випливає з напису на зворотному боці: "Сие знамя в войско Ея Императорскаго Величества запорожское низовое сделано коштом пехоти воюющей тогож войска по Черноморю також по реке Днепру и Дунае». На лицьовій частині прапора малинового кольору (кольору "червоної китайки"), що був для запорожців традиційним, зображено чорного двоголового імператорського орла, а на зворотному боці — флейт (тип судна для перевезення морської піхоти) із запорожцями на борту й вищевказаним написом по периметру". Звитяжний рейд флотилії Якова Сідловського дав підстави Катерині II 22 лютого 1772 року особистою грамотою подякувати Січі за послуги трону і Росії та надіслати козакам прапор із зображенням козацького морського бойового корабля. Щоби усвідомити віроломство імперії до бездержавної України і її "найзичливіших" підданих запорожців варто привести цю грамоту повністю. "Божею милостью Мы, Екатерина Вторая, императрица и самодержица всероссийская и прочая и прочая. Нашего императорского величества Низового Войска Запорожского кошевому атаману и всему войску Запорожскому Наше, императорского величества, милостивое слово. Предводитель Второй нашей армии генерал-аншеф князь Долгорукий донесениями своими засвидетельствовал Нам, что за всю минулую кампанию подданным Нашим низовым Войском Запорожским во всех местах, где оно за распоряжениями было и действовало, положенная служба исполнялась с ревностью и наибольшим старанием. Мы, всегда будучи высокой мысли про подчиненное Нам и к службы Нашей старания Низового Войска Запорожского, с таким большим удовольствием принимаем это подтверждение, которое совпало с Нашими такими надеждами, и поскольку есть возможность проявить этому мужественному и исполненному ревности к вере и отчизне войску монарше Наше благоволение за свершенные им подвиги, основанные и исполненные верной преданности и благочестии. Таким образом всемилостиво Мы, похваляючи Нашею императорскою грамотою указанное низовое Войско Запорожское, полностью уверены, продолжать свою службу оно будет, к Нам и Нашей империи верно, старательно и мужественно дальше, как в этой против врага креста Господнего войне, пока мира твердого и полезного не достигнем, так и повсевременно, для чего если вжито может и всегда с точностью за этими повелениями чиниться должно, которые от Нас и Нашим высочайшим именем от начальников, доверия Нашего удостоенных, получаются. Этим часом и монарша Наша милость и благосклонность до этого Нашего подданного войска не только продолжаться, а и по мере проявления им послуг, усили-

ваться будут. Остаемся Мы ныне к вам кошового атамана и всего войска, добродетельны и благосклонны. Дано в Санкт-Петербурге, февраля 22 дня 1772 года. Оригинально собственно Ее Императорского величества рукою подписано так. Екатерина".

Та одержати бойові нагороди судилося далеко не всім героям. З Дунайського походу не повернулася майже третина бойового складу козацької флотилії. Не отримав своєї нагороди і полковник Яків Сідловський - помер від отриманих в боях ран. Де козаки поховали тіло свого бойового командира, героя-полковника осталося не відомо. Та все таки доля, напевно, стала милостивою до Якова Сідловського: йому не довелося бачити руйнування Січі, зраду тих, з ким воював проти спільних ворогів та як вчорашні союзники кували у кайдани його бойових побратимів-козаків. Не зважаючи на високу монаршу нагороду і попередні грамоти імператорського двора про полковника Якова Сідловського скоро зовсім забудуть. І викинуть його ім'я з історії, там будуть писати вже про російську Дунайську флотилію і її преславні подвиги. Тож настав час повернути ім'я і звитяжну славу цього відважного і талановитого українського козацького флотоводця історії національного флоту. Пора встановити хоча б символічне місце його загибелі і поховання в поході, в якому він поклав своє життя на вівтар продовження віковічної слави козацького флоту України. Яків Сідловський був майстром диверсійно-розвідувальних операцій в морі, по суті, першим гідрографом козацького флоту, автором першої лоції Дніпровсько-Дунайського району. Ним же були складені і перші карти цього району. Тож було б цілком справедливо, якби одне з гідрографічних суден Військово-Морських сил України носило ім'я славного полковника Якова Сідловського.

ІВАН МАНДРА
Полковник

На театрі російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. Військо Запорозьке було найбільшою ударною силою російської армії, яка на той час піхоти і флоту немала, а лише важку кінноту. Досвідом ведення боротьби з турецько-татарськими військами в степових умовах російська армія не володіла, тому з такою "зичливістю" російський уряд ставився до запорожців. До того ж, Чорне море для Росії було недоступним і Туреччина мобілізувала всі свої політичні і військові сили аби перешкодити Санкт-Петербурзькому двору створити потужний Чорноморський флот. Але існував козацький флот на Запорожжі, і російське командування відводило йому особливо важливу роль у своїх військових операціях. У 1772 році головнокомандувач російської армії фельдмаршал князь Григорій Потьомкін воював на Дунаї. В тому районі активно діяв турецький флот і своїм десантом з моря не дозволяв російській армії вийти до чорноморських берегів.

Для створення противаги турецькому флоту царський уряд запросив у Війська Запорозького допомоги козацького флоту. Після вельми успішних бойових дій козацької флотилії у кампанії 1771 року генерал-прокурор князь Олександр Вяземський вже власноручно написав Кошовому отаману Петру Калнишевському на Січ, щоб той при першій зручній нагоді відрядив на Дунай, якщо можна, дві тисячі козаків, у крайньому разі, не менше тисячі. "Государь мой Петр Иванович! Имею честь уведомить вас, государь мой, высочайшее Ее Императорского величества повеление, чтобы будущей весны при первой подходящей возможности направить таким же способом, как и тот год было, на челнах в Черное море к Дунаю из Запорожского войска казаков, если возможно две тысячи человек. Если же по каким-либо обстоятельствам такого количества отправить не удастся, то по крайней мере не меньше тысячи человек по приезде на Дунай прибыли бы к адмиралу Нолису...". Далі генерал-прокурор вказує, що імператриця коштів на забезпечення козацького флоту не жаліє і виділила на спорядження нової Дунайської козацької флотилії, лагодження для неї старих і будівництво нових чайок, закупівлю та платню козакам 10000 рублів — досить поважну, як на той час, суму коштів. Крім того, князь Олександр написав, що з кур'єром посилає половину цієї суми як завдаток, а після повідомлення про його одержання буде негайно надіслано й другу частину. Крім цього, як і торік, прибувши на Дунай, усі учасники експедиції одержать державні нагороди. На військовій раді Коша, розглянувши царське прохання, вирішили сформувати нову флотилію, сформувавши на кожну чайку екіпаж з одного куреня. Запорозькі корабели на "корабельній" верфі, що знаходилася на Малій Хортиці, взялися будувати нові бойові чайки. Як писав командувач 2-ї російської армії граф Панін, козацькій флотилії ставилось

завдання охороняти тили російської армії "и всю империю от покушений неприятеля". Судячи з того значення, яке приділялося козацькій флотилії, ніщо не мало б затьмарити відносини Запорізької Січі з імператорською Росією. Імперія робила вид, що надзвичайно вірить і цінує українських козаків. Тому запорожцям, а більше було нікому, знову ставилося завдання здійснити нечувано зухвалий і неймовірно складний та небезпечний морський похід на Дунай. Калнишевський зібрав військову раду, яка прийняла рішення розпочати готувати екіпажі, а бойові і продовольчі припаси на похід зажадати в головнокомандуючого князя Долгорукого. Відразу кошовий викликав писаря та продиктував листа: він просив у князя 40 фальконетів і необхідну кількість житніх сухарів із розрахунку на 2000 козаків на два місяці, бо в поході вогню розікласти буде неможливо, а також вогневого запасу та малих ядер. Після того, як відповідним листом князь Долгорукий підтвердив, що козаки можуть одержати замовлені припаси з військових магазинів, а на верфі поновили бойову готовність козацького "плавскладу", Петро Калнишевський 17 квітня 1772 року знову зібрав членів своєї військової ради. Вирішували останні два питання: як розподілити прислані В'яземським гроші та кого призначити командиром флотилії на експедицію замість померлого від ран полковника Якова Сідловського.

Старшинська рада вирішила: командиром морського походу призначити сподвижника Сідловського і учасника минулорічної експедиції на Дунай полковника Івана Мандру. Він мав великий досвід морської служби, добре знав район плавання та лоцію району бойових дій, був досить рішучим і розважливим в бою і провів великий обсяг гідрографічних і геофізичних робіт в минулій експедиції. Для прориву з Дніпровського лиману в Чорне море командиром загону передового прикриття флотилії Мандри призначили полковника Ладо. В кожну команду було відряджено по 26 козаків від 38 куренів. Таким чином, човнові команди нараховували по 988 козаків. З Січі обидві команди вирушили 5 травня, а вже 7 травня полковник Лега, який супроводжував Мандра до Очакова і Кінбурна, писав у Кіш що: "поблизу Кинбурна чрез всю ночь стояли и пальбы с Очакова, с города и судов не слыхали". Таким чином, ескадра чайок Івана Мандри вийшла в Чорне море без будь-яких перешкод і протидії противника.

Шлях флотилії Мандри від Січі до Кілії зайняв 49 днів і звідти 23 червня полковник надіслав донесення Кошовому. З цього донесення виходить, що Мандра після виходу з Січі підійшов до Дніпровського лиману через три дні і у ніч на 8 травня проскочив між Кінбурном і Очаковом, оставшись не заміченим для стоявших там на якорях кораблів турецького флоту. Потім козацька флотилія пішла морем на Хаджибей і там, в лимані неподалік морської фортеці противника, замаскувавши в комишах чайки, простояла півтори дні, ведучи розвідку і очікуючи погоди. Дочекавшись безмісячної ночі, Мандра вийшов курсом на Акерман. Флотилія Мандри благополучно підійшла до гирла Дунаю, однак тут їх спіткало лихо – догнав жорстокий шторм. Величезні штормові буруни на мілководді об каміння навпроти коси Татар-Пунар розбили дві чайки Каневського й Вищестебліївського куренів. Трьох козаків змило штормовими хвилями і вони потонули. Врешті, у важкій боротьбі зі стихією Мандрі вдалося увійти в один з рукавів Дунаю, підійти до самого Ізмаїла і там стати на якор. Звідти полковник Мандра відрядив свого писаря Потапенка до

Ясс, де перебувала ставка адмірала Ноліса, у розпорядження якого, відповідно до листа Вяземського, надходила Запорозька дунайська флотилія. У листі до адмірала полковник Мандра вказав на втрати від шторму, а також на компенсацію за ці втрати й плату учасникам походу, як було домовлено заздалегідь у листі Вяземського. 28 травня 1772 р. козаки прибули в Ізмаїл і стали під команду адмірала Ноліса, який виплатив запорожцям від імені Імператриці обіцяну суму і відшкодував збитки за розбиті човни. 29 червня він повідомив Кіш, що стоїть при урочищі Яссені за вісім верст від Ізмаїла і, що російське командування вимагає від нього човнів для різних експедицій, хоча за бойовим завданням козацькому флоту належало проводити бойові операції. У посланому списку для поминання в Січовій церкві зазначено, що в його ескадрі вже було 26 убитих у боях і 74 померлих від ран та хвороб козаків.

Слід зауважити, що для десанту з моря, а більше для боротьби з козацьким флотом, на турецьких бойових кораблях були створені антиабордажні десантні загони, які називалися "абазами". Подібні загони для абордажного бою завжди були і на козацьких чайках. Два, так би мовити, десантно-штурмових полки, якими командували полковники Гук і Дуплич, увійшли до складу флотилії Мандри.

У той час турецька армія, її гарнізони в Силістрії, Ізмаїлі та Рені у значній мірі отримували підтримку турецького флоту. Козацька флотилія вступила в боротьбу з ним, і почала зривати турецькі переправи через Дунай. Бої на Дунайських водах були не рівними по силах і напруженими, протягом перших трьох місяців козаки втратили майже сотню чоловік. Операції козацької флотилії не припинялися і протягом зими. Сьогодні важко й уявити, як велося козакам цього походу, бо вони не мали бази відпочинку, а все узбережжя для них було ворожим.

В рапортах запорозького полковника Івана Дуплича, який очолив п'ятисотенну команду данайців, від 14 жовтня і 8 листопада говориться, що козаки стоять напроти Сілістрії в урочищі Шикирешли під командою генерал-майора Г .О. Потьомкіна і залишатимуться там до 9 березня 1773 року. 30 вересня 1772 року кошовий отаман надіслав графу Рум'янцеву листа, в якому прохав надати човновим командам, що залишались на Дунаї, зимові квартири.

В кампанію 1773 року Дунайська команда запорожців залишалась у віданні генерал-майора Потьомкіна. 21 березня загін полковника Дуплича був задіяний у бойовій операції біля Сілістрії і фактично з 7 червня заблокував її з боку ріки. Коли війська фельдмаршала Рум'янцева розпочали штурм міста, козаки, чого турецький гарнізон не чекав, атакували Силістрію з сторони порту. Прорвавши оборону своїм десантом, козаки вдерлися в місто, фактично відкрили ворота російським військам, чим і вирішили успіх бою. 9 травня перед пошуком генерал-майора О. В. Суворова на Туртукая, граф Рум'янцев наказав запорожцям потривожити супротивника в інших місцях Дунаю. 10 травня під Туртукаєм Суворов мало не потрапив у скрутне становище. Турецька флотилія блокувала його загін з боку Дунаю. На допомогу Суворову Потьомкін вислав команду Дуплича на 20 човнах. "На половине пути казаки, выйдя из протока в реку, увидели неприятельскую флотилию, стоявшую при лагере на берегу Дуная. Казаки тотчас же двинулись против турецких судов, которые отошли под защиту пушек турецкого лагеря". Таким чином, загін Суворова міг без перешкод повернутися назад на лівий берег Дунаю. В донесенні

Кошу від начальника першої п'ятисотенної команди запорозького полковника Герасима Коленка, даного 31 липня 1773 року, говориться, що крім невеликих зачіпок з ворогом, великі бої були 26 травня під Сілістрією, де полковника Дуплича було смертельно поранено, і 11 червня в містечку Вітровці. В цих боях загинуло і померло від ран 43 козаки. В команді Івана Мандри було вбито 6 і поранено 50 козаків. 12 червня під час штурму Сілістрії російськими військами, команда Івана Мандра, залишивши частину козаків при човнах, вийшла на берег, вибила супротивника з прибережних шанців і, відігнавши від гармат, переслідувала і нищила ворога в самому форштаті. З рапорту генерал-майора Вейсмана до графа Рум'янцева від 13 червня 1773 року говориться, що: "в деле оставления неприятельского лагеря много способствовали запорожцы, которые выставили 38 своих лодок на Дунае со стороны реки, а при отступлении неприятеля поражали его во фланг". Втрати запорожців під Сілістрією становили 7 убитих і 22 поранених. У липні-серпні 1773 року, коли російські війська діяли вже на правому березі Дунаю, запорожці стояли біля Гірсово під командою генерал-майора Милорадовича. В донесенні Кошу від начальника першої п'ятисотенної команди запорозького полковника Герасима Коленка, даного 31 липня 1773 року, говориться, що крім невеликих зачіпок з ворогом, великі бої були 26 травня під Сілістрією, де полковника Дуплича було смертельно поранено, і 11 червня в містечку Вітровці. В цих боях загинуло і померло від ран 43 козаки. В команді Івана Мандра було вбито 6 і поранено 50 козаків. З реєстру дунайської команди запорожців, складеного по прибутті на Січ Іваном Мандрою після кампаній 1772 – 1773 років видно, що з 988 чоловік повернулося лише 788, з яких було п'ять полковників, вісім старшин, два ієромонаха, чотири дяка і два ктитаря.

На початку кампанії 1774 року запорожська дунайська експедиція складалась з 1197 чоловік і була поділена на дві команди. Першу команду очолював Іван Мандра, другу - полковник Кіндрат Гук. Ці загони забезпечували переправу російських військ на правий берег Дунаю. Після підписання 10 липня 1774 року Кючук-Кайнарджійського мирного договору, запорожці залишались на Дунаї у розпорядженні російського командування. Лише 15 вересня за розпорядженням головнокомандувача, генерал - поручик М. Ф. Каменський наказав запорожцям повертатися на Січ. По списку від 15 вересня кількісний склад обох команд становив 997 чоловік. 17 вересня команди І. Мандра і К. Гука вирушили додому. В ніч на 21 вересня на Чорному морі запорожці потрапили у шторм. Загибель спіткала 7 човнів з дев'ятьма гарматами і частину екіпажу. В рапорті Івана Мандра і Кіндрата Гука до Кошового отамана говориться, що Іван Мандра повернувся із своєю командою на вцілілих човнах водою і румом (берегом) добрався до Січі 14 листопада. Команда ж Кіндрата Гука пішки через Бендери, понад річкою Ягорлик і територією Польщі з великими труднощами повернулася на Січ лише 27 січня 1775 року.

Дніпровська човнова команда запорожців на протязі кампанії 1773 – 1774 років під проводом полковника Герасима Малого стояла біля Кизого мису і постійно проводила пошуки проти ворога на лимані. В останні роки війни з боку Очакова і Кінбурна турки активності не виявляли. Через це команда Герасима Малого мала з ворогом тільки невеличкі зачіпки. Крім того, частина запорозьких човнів була задіяна командуванням Другої армії для перевезення різних вантажів. По закінченню війни команда залишалась на Кизому мисі до самого скасування Січі у 1775 році.

У боях з турецьким флотом полковнику Мандрі вдалося захопити десять ворожих кораблів, які він включив до складу своєї флотилії і збільшив свій бойовий потенціал. У цей же час ескадра полковника Рубана разом із полком морських піхотинців полковника Опанаса Ковпака розгромила під Кінбурном п'ять турецьких шебек та розбила в Криму турецький десант. Головнокомандувач російської армії фельдмаршал Рум'янцев високо оцінив дії козацької флотилії та її морської піхоти. Він відзначав, що козаки уславились "похвально знаменитыми заслугами и преданным отправлением службы... имея преимущественное над ним (над турецьким флотом. – Авт.) искусство и на воде". З рапорту генерал-майора Вейсмана до графа Рум'янцева від 13 червня 1773 року говориться, що: "в деле оставления неприятельского лагеря много способствовали запорожцы, которые выставили 38 своих лодок на Дунае со стороны реки, а при отступлении неприятеля поражали его во фланг". Бойові якості і військовий досвід запорозьких морських піхотинців в роки російсько-турецької війни дуже цінувався російським генералітетом. Так, в одному з ордерів до генерал-майора Вейсмана граф Рум'янцев писав: "поищите способов к удержанию поверхности над неприятелем, посоветовав с старшинами запорожскими, каким образом они лучше найдут возможным предприятие".

У ході дворічного походу запорозькі моряки організували не лише розвідувальну, а й дипломатичну службу. На той час Росія не мала дипломатичних відносин з Туреччиною та Кримом. Тому відомості про зовнішньополітичні прагнення і внутрішнє становище Турецької імперії, що їх запорожці доставляли в Санкт-Петербург, мали надзвичайне значення. Про це свідчать архівні "Секрети Коша Запорозького".

10 липня 1774 року Росія підписала з Туреччиною Куйчук-Кайнарджийський мирний договір. Як тільки змовкли гармати, компліменти імператриці та її вельмож на адресу запорожців разом зі всіма їхніми надіями розвіялись, як гарматний дим. За укладеним договором Кримське ханство визнавалося самостійною державою і, щоби улестити хана, Катерина II віддала Криму запорозькі землі по річках Кам'янці, Конці, Білозерці та Рогачику, а всі запорозькі перевози через Буг, Дніпро, Самару, Солону і Базавлук забрала до царської казни та відібрала в Коша Прогноївську паланку. І робилося це в час, коли запорожці перебували ще на "лінії", тобто на війні. Сподівання запорожців, що вони вірною службою і кривавими жертвами зможуть повернути собі відібрані у них землі і права, стали марними. Та, не знаючи про ці події, запорожці поверталися на Січ сповнені надій.

Наказ повертатися на Січ полковник І. Мандра отримав лише 15 вересня 1774 року. Зима того року видалася ранньою і морозною. 21 вересня козацьку флотилію посеред моря знову наздогнав сильний шторм. У боротьбі зі стихією та при спробі зайти в Дністровський лиман сім бойових чайок були розбиті об скелі і затонули, в морській пучині загинуло більше 50 козаків. Перечекавши стихію біля стін Акермана, козацька флотилія рушила до Дніпра. Приєднавши до себе у Дніпровському лимані ескадру Рубана, флотилія полковника Мандри напівобмороженою 14 листопада врешті-решт повернулася на рідну Січ. Зустрічали флотилію за козачим звичаєм гарматною пальбою і молебнем. Січ ще не знала про наслідки миру та про те, що її доля у царській столиці вже була вирішена, то й раділа перемозі на війні. Полковник Гук, що вів своїх козаків через Бендери, прибув на Січ лише 27 січня 1775 року. Ці козаки вже мало походили на грізних морських піхотинців, бо майже всі були скалічені,

обдерті, поморожені і голодні. Весь неблизький шлях з Акермана до Січі вони були позбавлені будь-якого забезпечення з боку російської влади. Так завершився останній більш ніж дворічний бойовий похід флотилії Війська Запорозького Низового на Дунай.

4 червня 1775 року російський генерал-поручик Текелій регулярним військом та донськими козаками, що разом налічували майже 90 тисяч чоловік, Запорожську Січ зруйнував. Запорозьку старшину, непереможену на полі бою, закували у кайдани і вирядили до столиці, а звідти – кого на Соловки, кого – до Сибіру. Отакою цинічною і віроломною виявилася нагорода запорожцям від за їх вірну службу імперії, за проявлений безприкладний героїзм і мужність, за понесені жертви протягом дворічної війни! Ось вам і маєте нагороду за "преданное отправление службы" своїм одновірним слов'янським колонізаторам... Подальшу долю полковника Мандри ще належить вияснити. Його імені немає серед арештованої старшини, але немає і серед помилуваних, кому повернули зброю. Можливо, Мандра з більшістю запорожців відбув на Дунай... Можливо, бо не віриться, щоби бойовий полковник стерпів таку наругу над подвигом власним і своїх запорожців, над закованою у кайдани козацькою волею.

Іменна медаль Івана Мандри

Однак, як свідчать дослідження В. Кравцевича-Рожнецького, імперія підступно помстилася і на пам'яті полковника Мандри. Як говорилося вище, за проявлений героїзм в кампанії Мандра у числі чотирьох найбільш заслужених старшин - Петра Калнишевського, Якова Сідловського і Опанаса Ковпака був нагороджений імператрицею золотою іменною медаллю. З усіх нагороджених, крім померлого від ран Сідловського, були намальовані портрети. І вони збереглися в Українському національному музеї. Лише портрет Івана Мандри розжалували з "портрета полковника Мандри" в "портрет козака" і так він дійшов до нас простим козаком. Імперія намагалася зробити так, щоб не лише героїчні звершення, а й згадка про нього і Дунайську козацьку флотилію, козацький флот зникли з пам'яті народу назавжди!

Полковнику Мандрі судилося стати останнім флотоводцем козацького флоту Війська Запорозького Низового. Його героїчний дворічний Дунайський похід став бойовим завершальним актом трьохсотрічної бойової діяльності козацького флоту України. Але водночас він відкрив нову сторінку морської історії України.

Полковник Іван Мандра навічно вписав своє ім’я в ряд видатних флотоводців, справжніх козацьких адміралів нашої держави, майстром розвідувально-диверсійних і десантних операцій. Ми не знаємо де він народився і де його могила. Його прізвища не знайти у різноманітних військових енциклопедіях і сьогодні. Тож справа нашої честі повернути героїчне ім’я видатного флотоводця історії вітчизняного флоту. Ратний подвиг і бойова біографія полковника Івана Мандри були, є і навічно залишаться прикладом вірного служіння рідному народу для всіх українських моряків і ім'я його давно чекає часу бути начертаним на борту бойового корабля Військово-Морських сил незалежної України.

БІЛИЙ СИДІР ГНАТОВИЧ

Кошовий отаман Війська вірних чорноморських козаків

Політика імператриці Катерини II з приближенням Російської імперії до чорноморського узбережжя стосовно України і козацтва відзначалася все більшим і витонченішим цинізмом. Присипляючи пильність запорожців, вихваляючи їх за звитяжні подвиги, карбуючи для них срібні й золоті медалі, вона водночас доручила своєму офіційному придворному "російському" історику, німцю полковнику Герарду Міллеру "науково довести", що Запорожська Січ з її козаками взагалі не має права на подальше існування. Міллер ніколи не був і не бачив у вічі Січі й самої України. Але, сповнений нестримної злоби кріпосника й окупанта, у двох записках імператриці "Міркування про запорожців" і "Коротка виписка про малоросійський народ і запорожців" "науково" довів, що колиска волі і свободи українського народу є не що інше, як "політична потвора", "зборище злодіїв і розбійників", має "несамовите управління" і "злодійський умисел", з чого він і дійшов висновку, що Запорожська Січ "не має права на існування". Отак, не більше, не менше! Так ось писалися чужинцями і пишеться ще і сьогодні наша історія, й історія національного флоту в тому числі.

Проте в народі про зруйнування Січі в 1775 році склали пісню: "Зруйнували Запорожжя – колись буде треба". І дійсно, не минуло і восьми років, як Санкт-Петербурзькому двору знову знадобилися запорозькі козаки зі своїм флотом. Скасувавши Військо Запорозьке Низове та не зумівши втримати козаків у російському підданстві, Потьомкін досить швидко збагнув свою помилку. Вже 31 жовтня 1776 року він доповідав Катерині II про факт безоборонності півдня Росії. Щоб оборонитися від імовірного нападу Туреччини, за його підрахунками, російське військо мало б налічувати 9 гусарських, 6 пікінерських, 2 козацьких полки та мати флот на морі. А цього всього не було. У 1781 – 1783 роках відбулося ще й повстання кримських татар. А хто краще знав турецько-татарську тактику, найуспішніше воював з ними? Тож малоросійський губернатор князь Г. Потьомкін на свій розсуд розіслав по запорозьких землях заклики до колишніх козаків, щоби вони збиралися в Херсоні, де з них будуть зібрані військові загони.

Запорожці, що сильно вразило князя, збиралися неохоче. Та й російські поміщики, в тому числі і сам Потьомкін, відпускати всіх покріпачених козаків особливої охоти не виявляли. Зібралося козаків всього близько однієї тисячі. Та це не завадило Потьомкіну призначити їм отаманом колишнього військового осавула Сидора Білого, а помічником йому – колишнього суддю Війська Запорозького Антона Головатого.

Повстання татар у Криму в скорому часі російськими військами було придушене. 8 лютого 1783 року Катерина II обнародувала маніфест "О принятие полуострова Крыма... под российскую державу", причиною чого, на її думку, стали татарські "неспособности ... ко вкушению плодов таковой свободы". Історія перевернулася: віками Крим був способний не лише "вкушать плоди свободи", а й підкорити саме Московське царство, а тепер ось вже "неспособний".

Потьомкін всіляко заохочував запорожців повернутися до війська і таки залишив на військовій службі тисячний загін Сидора Білого. 6 квітня він зумів умовити Катерину II взяти козаків на військову службу і офіційним указом затвердити "Військо вірних козаків" хоч із забороною згадувати слово "запорожські". Під такою назвою в Україні було відроджено Військо Запорожське, українське національне військо, і головна заслуга у його відродженні належить Сидору Гнатовичу Білому.

Сидір Білий народився у 1716 році в старовинній козацькій родині на території сучасної Херсонщини. В молоді роки навчався у Києво-Могилянській академії після чого подався на Січ. Вступив до запорозького товариства юнаком, навчався в січовій школі старшин. Через виняткові здібності його ще в молоді роки обрали на посаду військового осавула. В цьому чині Сидір Білий брав участь у багатьох морських і сухопутних походах на Дунай і в Крим. В цих походах зростав його авторитет і досвід як козацького командира і як моряка. Протягом 60-х років XVII ст. він неодноразово виконував особисті доручення Кошового отамана Петра Калнишевського. Оскільки освічений, розумний і відважний осавул завжди відстоював інтереси січового товариства, то користувався на Січі великою популярністю і повагою. Сидір Білий був добре відомий і в Санкт-Петербурзі. Вперше він побував там в складі козацького посольства на чолі з Кошовим отаманом Петром Калнишевським у січні 1762 року на коронації Катерини II. Імператриця приязно тоді зустріла козацьку делегацію і, як одного з небагатьох найдоблесніших своїх офіцерів, нагородила Сидора Білого золотою медаллю зі своїм портретом та дарувала йому дворянське звання. Повернувшись на Січ після завершення російсько-турецької війни восени 1774 року, Сидір Білий вдруге у складі козацької депутації направляється до Петербургу. На цей раз він віз імператриці "чолобитну" Кошового про захист запорозьких прав та про повернення відібраних у коша козацьких земель. Пів року оббивали пороги і покої височайших вельмож Сидір Білий разом з Антоном Головатим, та все марно. Доля Січі вже була вирішена 23 квітня 1775 року на так званій Раді при височайшім Дворі, куди Білого і Головатого й близько не допустили.

Коли руйнували Січ, Сидора Білого там не було, він знаходився в Санкт-Петербурзі. Прибувши на Січ, бойовий осавул побачив на місці колишньої неприступної козацької фортеці лише руїни і розриті окопи.

Тут треба віддати належне генерал-губернатору Малоросії, фельдмаршалу князю Г. Потьомкіну, який не дозволив руйнатору Січі генералу Текелію репресувати Сидора Білого після його повернення в Україну. За наказом Потьомкіна, Білого, як бойового козацького офіцера і дворянина, було звільнено зі служби у чині майора російської армії, "височайше" наділено українською ж землею і призначено керівником Новоселицького "уєзда" під Херсоном. У 1776 році Потьомкіну здалося, що досить вже козакам керувати на козацькій

землі, і він замінив його на тому "уєзді" російським офіцером. Тоді майор Сидір Білий зайнявся скотарством, побудував млин, будинок, словом зайнявся господарством та громадською діяльністю. У 1786 році Сидір Білий ще протягом півроку займав посаду дворянського голови Херсону і повіту.

Про цей період життя Сидора Білого історики пишуть по-різному. Одні за те, що не пішов з більшістю козаків на Задунайську Січ, звинувачують його мало не в зраді, інші – що із-за золотого "патретика" цариці і чина секунд-майора запродався імператриці. Та правда, здається, в іншому. Освічений і розважливий, Сидір Білий добре розумівся в політиці й у розстановці тогочасних політичних і військових сил. Він, як ніхто інший, розумів, що зберегти Січ в імперії в її історичному вигляді вже стало неможливим, тому вважав, що національне козацьке військо і флот необхідно відроджувати на рідній землі в умовах, які склалися, і що саме тут рідна земля буде постійно поповнювати їх свіжими силами. Тому не пішов за Дунай, тому при першій нагоді почав створювати "Військо вірних козаків" і козацький флот, хоч і під імператорським орлом.

На той час у Херсоні для майбутнього Чорноморського флоту вже організовувалося будівництво нового покоління великих вітрильних кораблів – корветів, фрегатів та лінійних. Будувалися кораблі для козацького флоту і на Хортиці. Сидір Білий з колишніми запорожцями брав у будівництві флоту найактивнішу участь, займався комплектуванням екіпажів та їхньою підготовкою. "А матросов на Черноморский флот набирать из крестьян полуденной Малоросии как извечных мореходов и победителей над неприятелем", – вимагав у своїх реляціях князь Потьомкін.

Включення Криму до складу Російської імперії в Туреччині розцінили як грубе порушення Куйчук-Кайнарджийського договору. І миритися з політичною сваволею Росії Туреччина не збиралися. Назрівала війна. Турецький уряд направив у Чорне море ескадру з 25 потужних вітрильних кораблів. Росія флоту у Чорному морі не мала. Позаяк нова війна однозначно вимагала флоту, на Запоріжжі і в Херсоні в терміновому порядку будували корабельні верфі і будівництво вітрильних кораблів "великого моря". Ліс для будівництва кораблів у Херсон сплавлявся Дніпром з північних регіонів України. Тому кораблі будувалися з сирого дерева. Збудовану з такого матеріалу Дніпровську ескадру на початку 1783 року Катерина II наказала Потьомкіну терміново передислокувати в Крим, в Ахтіарську гавань, тобто в сучасний Севастополь. Переведеному із Балтики командиру Азовської флотилії контр-адміралу Федору Клокачову було приписано направити туди ж Азовську флотилію. У князя Потьомкіна адміралів з досвідом плавання в Дніпровсько-Чорноморському регіоні не було. Тож, щоб виконати "повелєніє" цариці, йому довелось довірити перший похід новозбудованої імператорської Дніпровської флотилії "великого моря" козацькому отаману і майору одночасно Сидору Білому, в командирських здібностях якого Потьомкін не сумнівався.

Сидір Білий із завданням справився блискуче. Вранці 1 травня 1783 року 16 великих вітрильних кораблів Дніпровської флотилії увійшли в Ахтіарську гавань і стали на якорях у теперішній Севастопольській головній бухті. Наступного дня, 2 травня, по обіді в бухту ввійшла Азовська флотилія ставшого вже віце-адміралом Ф. Клокачова. За козацьким звичаєм Сидір Білий вітав побратимів з Дону гарматним салютом, а потім бенкетом на своєму флагманському кораблі. Протягом тижня Сидір Білий знайомив Клокачова з кораблями

Дніпровської флотилії та з районом плавання, Ахтіарською бухтою та Кримом взагалі, а затим повернувся до свого Коша.

Говорячи про цю подію, слід особливо зауважити, що вона ретельно і дбайливо замовчувалася: намалювали велику картину, як не С. Білий, а генерал О. Суворов і адмірал Ф. Ушаков з картами в руках зустрічають величезну армаду Клокачова. Цю картину і сьогодні можна побачити в Музеї Чорноморського флоту Російської Федерації у Севастополі. А Сидір Білий мовби випарувався з історії. Мабуть, історики російського флоту забули заглянути в автобіографію генералісимуса, в якій він сам записав, що навесні 1783 року "...рыл Кубань до Черного моря в смежность Каспийского..." та приводив у Єйську до присяги Джамбулуцьку і Едичкульску орди, а потім прийняв Владимирську дивізію. Ну, а молодий Ф. Ушаков був у той час лише капітаном-бригадиром у ескадрі того ж Клокачова, тобто командував всього кількома кораблями. Та це ще не все. У 2000 році у Севастополі помпезно на набережній Артбухти відкрито великий пам'ятний знак-стовб на честь факту першого прибуття до Севастопольської бухти російського флоту під командуванням Ф. Клокачова. І хоча будівництво цього знаку носило, як і все у Севастополі, не історичний, а політичний характер, можемо сьогодні скласти щиру подяку авторам цього проекту. Бо дійсно, як написано в Святім Письмі – "не відали, що творять"; чи, як за В. Черномирдіним, – "хотіли як краще, а вийшло як завжди". Споруджений у Севастополі пам'ятний знак на честь віце-адмірала Ф. Клокачова якнайкраще доводить істину – російська (Азовська) флотилія дійсно прийшла до Севастопольської бухти. Вперше, але після української (Дніпровської) флотилії, яку Сидір Білий привів із Херсона раніше. Споруджений знак підтверджує, що у травні 1783 року об'єднаний Чорноморський флот складався з української (збудованої в Херсоні) і російської (збудованої у Брянську) флотилій. Тож цілком закономірно, що рівно через 214 років об'єднаний флот знову розділився на національні, український та російський флоти.

Але повернемося до Сидора Білого. Передавши Дніпровську флотилію віце-адміралу Ф. Клокачову, на вимогу князя Потьомкіна він повернувся до Херсону, а сам очолив Лиманську гребну флотилію "малого моря", яку ще треба було збудувати. Становище з флотом було важким. Державний канцлер імперії Олександр Безбородько описував: "чтобы встретить турецкую эскадру из 25 кораблей, выставленных Портой на Черное море, имеется только 10 судов наполовину сгнивших: они были построены из плохого материала; флот из весельных галер, на который рассчитывали, совсем не существует: Мордвинов, которому было поручено это дело, думал только о том, чтобы набить свои карманы,.. на восстановление флота требуется девять миллионов, но не знают, откуда взять эти деньги...". Кошти знайшли, грабуючи Україну як нові, "приобретённые", землі.

Лиманська гребна флотилія як складова частина Чорноморського війська вірних козаків до 1787 року була збудована. За його день народження цього війська можно прийняти 20 серпня того ж 1787 року, коли князь Григорій Потьомкін видав розпорядження: "Чтоб иметь в наместничестве Екатеринославском военные команды волонтеров, препоручил я секунд-майорам Сидору Белому и Антону Головатому собрать охотников, и конных и пеших для лодок из поселившихся в сем наместничестве служивших в бывшей Сечи Запорожской казаков». Та це розпорядження великої радості у колишніх запорожців не викликало, у грудні 1787 року вдалося залучити до новоствореного

козацтва заледве 600 осіб. Тому вже 12 жовтня Потьомкін дозволяє крім козаків приймати до війська "охотников из свободных людей". В 1794 році кошовий отаман Чорноморського козачого війська доповідав Військовому уряду, що на постійні вимоги Григорія Потьомкіна він був зобов'язаний приймати на службу "всех бездомовных бурлак, лишь бы не бежавши из регулярных полков солдат, и таковых за коими не было бы каковых важных преступлений, без сумнения принимать и причислять в сие войско, ради умножения его на службу". Істинні запорожці, які мали досвід козацької служби, у Чорноморському війську вірних козаків складали не більше 45 відсотків, більшість з них, з досвідом морських походів, склали основу Лиманської гребної козацької флотилії. Складалася вона із двох ескадр – традиційних козацьких чайок (одна з таких знайдена водолазами і установлена в музеї на о. Хортиця у 1999 році) і скампавеїв (бригантин, одна із яких влітку 2003 року знайдена затопленою біля Хортиці), що призначалися для тарану великих кораблів і висадки десанту.

Потьомкін повеселішав – флот будується, і у 1787 році під час подорожі Катерини II до Криму, звелів Сидору Білому з загоном козаків супроводжувати царський почет Україною понад Дніпром, демонструючи при цьому імператриці козацьку виправку. В Кременчуці Сидору Білому вдалося пробитися до цариці й особисто вручити їй "прошеніє" про відновлення українського козацького війська. Катерина була в настрої, задоволена козаками і пообіцяла "прошеніє" вірних їй козаків задовольнити. І задовольнила! Наказала Потьомкіну призначити командиром Лиманської флотилії німця, французького моряка принца Нассау-Зігена, якого взяла на російську службу і який надзвичайно сподобався їй під час подорожі Україною. Сидір Білий в чині підполковника став командувати лише її другою половиною - ескадрою запорозьких чайок. У грудні 1787 року за наказом Г. Потьомкіна українські козаки перейшли з Прогноїв до Васильківського урочища в гирлі Дніпра, де заклали військовий Кіш (Васильківську Січ).

На військовій раді кошовим отаманом обрали Сидора Білого, а ще обрали старшину і 38 курінних отаманів "як одвіку водилося у Запорозькому Військові". 27 лютого генерал-аншеф О. Суворов, якого щойно було призначено командиром корпусу в армію Потьомкіна, прислав "вірного Запорозького Війська отаману кошовому Білому" пожалувані імператрицею військові клейноди: велику білу з синім хрестом корогву, кілька менших корогв куреням, булаву, бунчук і перначі. Ця корогва (прапор) стала основою сучасного Військово-морського прапора Збройних Сил України, якому став найстаршим символом у Збройних Силах.

13 травня Потьомкін надіслав Білому ще й військову печатку, але написаного на ній слова "Запорозького" не було. Катерина II заборонила вживати це слово, щоб, бува, в Україні не подумали, що відроджується історичне Військо Запорозьке Низове. Проте Суворов на застереження цариці не зважав і всюди називав запорожців "Запорозьким військом вірних козаків". Розуміючи, яке значення мають для війська і народу юридично затверджені клейноди, Сидір Білий на Коші зустрічав клейноди дуже урочисто. На урочистому засіданні військової ради клейноди освятили, провели молебень зі всім Кошем, салютували з гармат. Прочитавши всі грамоти і документи на ордени Потьомкіна, направили йому козацькі подарунки й обрали почесним гетьманом новоствореного козацького війська. Як колись Петро Калнишевський, що

в цей час закованим в кайдани сидів ув'язненим у сирій ямі Соловецького монастиря, так тепер Сидір Білий щиро вірив, що вірною службою і пролитою в боях козацькою кров'ю можна заслужити в колонізаторів право вільного життя на рідній землі. Та кінця цього імперського шоу "з вірними козаками" Сидору Білому бачити не судилося.

7 вересня 1787 року розпочалася чергова російсько-турецька війна. В цій війні запорожці, як і в минулих війнах, мали бути авангардом російської армії. Трагедія їх полягала в тому, що тепер вони мали битися, окрім турецького флоту, ще й із запорожцями - задунайцями, які входили до складу турецьких військ. І зустріч їх в бою не забарилася. В кінці вересня 1787 року турецьке командування вирішило захопити Кінбурнську фортецю, в якій знаходився Суворов зі своїм корпусом. Бій був жорстоким. На оточену фортецю турки кидали десант за десантом. Російські війська спливали кров'ю, сам Суворов був важко поранений, але бою не покидав. 1 жовтня на допомогу корпусу яничар турки направили майже 4 тисячі козаків Задунайської Січі. Побачивши свіжий десант, Суворов запросив допомоги Лиманської флотилії.

Ескадра Сидора Білого вийшла назустріч ворожому десанту, але, побачивши в чайках своїх братів-запорожців, домовилися з ними не воювати і, пострілявши для вигляду з гармат, козацькі ескадри повернулися кожна до своїх берегів: Сидір Білий – до Суворова, а задунайці – до Очакова. Фактична відмова задунайських козаків від штурму позицій російських військ дозволила Суворову разом з пішими козаками скинути яничар в лиман, чим і завершилась оборона Кінбурна. Після невдалого штурму Кінбурна зі Стамбула на підмогу туркам в Очаків незабаром прибула ескадра із 50 кораблів на чолі з капудан-пашею Ескі-Гасаном. Турецький адмірал знав, що негода в морі фактично вивела з ладу російський флот "великого моря" – севастопольську ескадру контр-адмірала М. Войновича. Тому вирішив основний удар направити на Лиманську флотилію і, таким чином знищити Чорноморський як бойову одиницю. Лиманській флотилії довелось зустрітися віч-на-віч з цілим турецьким флотом.

Рано-вранці 21 травня турецькі кораблі вийшли на рейд Васильківської Січі і розпочали інтенсивний обстріл коша. Запорожці якраз відбували молебень і не спішили, турки не наближалися, а їхні ядра з далекої дистанції шкоди флотилії не чинили. Після молебню Сидір Білий посадив козаків на весла і, вишикувавшись бойовим порядком, розпочав атаку турецьких кораблів. Та Гасан-паша бою не прийняв і відвів свою ескадру до Очакова. Це була, так би мовити, проба сил. І сил нерівних. У складі турецької ескадри нараховувалося 10 лінійних кораблів, 6 фрегатів і більше 40 менших кораблів. У козаків – лише чайки і скампавеї. Та більша маневреність в лимані козацьких чайок за трьохпалубні фрегати і визначила перевагу козацького флоту у великій битві, що сталася у Дніпровському лимані 7 червня. Гасан-паша повів на Лиманську флотилію аж 57 своїх грізних бойових кораблів. У цій битві козаки знову нагадали світові про звитяжну українську морську славу!

Під час сильного вітру на веслах зі спущеними вітрилами, взявши на буксир неповороткі скампавеї, Сидір Білий атакував турецький флот. У цьому бою турки втратили три лінійних кораблі і змушені були відступити в Очаків. Вся слава здобутої перемоги припала запорозькій ескадрі!

17 червня у лимані поблизу Очакова спалахнув черговий морський бій. Кілька кораблів Ескі-Гасана, маневруючи на мілководді, сіли на мілину. Лиманська флотилія сміливо їх атакувала. Від дії знаменитих козацьких "мін" в повітря злетіло шість турецьких фрегатів, три лінійних кораблі та біля десятка сандалів. Берегові батареї Суворова не дозволяли турецькому флоту організувати бойовий ордер, що змусило остатки турецького флоту втікати від козацької флотилії у відкрите море. Проте і запорожці, хоч і виграли битву, понесли втрати. Під час абордажних боїв загинуло 18 козаків, в полон потрапило 235 козаків, картеччю було смертельно поранено і кошового отамана Сидора Білого. Співставивши результати морських битв, приходимо до висновку, що лише за дві битви протягом 10 днів запорожський отаман і козацький полковник Сидір Білий знищив ворожого флоту більше, чим адмірал Федір Ушаков за всю свою військову службу!

Використовуючи бойові здобутки знаменитого російського адмірала за всі його бойові походи з результатами бою забутого в історії козацького кошового Сидора Білого лише під Очаковим за реляціями Портьомкіна під час очаківського морського побоїща:

Ворожі втрати:	Командувачі боєм	
	Федір Ушаков	Сидір Білий
лінійні кораблі	2	6
фрегати	-	6
інші кораблі	-	10

Після бою козаки доставили пораненого Сидора Білого в Кінбурнську фортецю. Для його лікування О. Суворов, вражений козацькою звитягою у морському бою, надіслав своїх кращих лікарів. Та це не допомогло кошовому. Помер Сидір Білий 20 червня 1788 року у віці 72 років. Поховали свого отамана козаки за старим запорозьким звичаєм – під гарматну пальбу – в Олександрівській церкві Кінбурнської фортеці. На похоронах, коли відспівували славетного кошового, поряд з його труною з непокритими головами стояли Олександр Суворов, Антон Головатий і контр-адмірал Павло (Поль) Джонс, славетний "Чорний корсар", засновник Військово-морських сил Сполучених Штатів Америки, що знаходився на російській службі і на той час командував вітрильною ескадрою Лиманської флотилії. Шотландсько-американський адмірал і запорозький кошовий отаман щиро поважали один одного.

Контр-адмірал Поль Джонс

5-го жовтня 1855 року могилу Сидора Білого потривожили чужинці. Під час Кримської війни англійські десантники, зайнявши Кінбурн, зняли з могили Сидора Білого могильну чавунну плиту. Можливо, і сьогодні з її металу у Великій Британії виливають вищу нагороду за хоробрість "Хрест Вікторії".

Могилу славетного кошового Сидора Білого віднайшли і відновили миколаївські дослідники в 1990-х роках.

Сидору Білому не судилося бачити чим завершилося бойове побратимство українських і російських моряків на морі, як оцінила імперія пролиту козаками кров. Але сучасні українські моряки мають би знати святу правду, як після переможного завершення війни моряків козацького флоту, щоб не перечили повному привласненню морської слави прийшлим «русскім» адміралам, викинули на Кубань. І заспівали з горя і безпорадності вчорашні переможці морських битв і герої переможних реляцій: «поселився москаль дома, виганяє з хати. Як нам бідним чорноморцям на Кубані жити?».

Затим на Чорноморському флоті повелося, і триває до сих пір, - вся звитяжна слава, не залежно ким добута, належить виключно російському флоту і видатним російським адміралам. Ратні подвиги на морі запорожських героїв морських битв і звитяжних походів просто забуті і замовчані, мовби їх ніколи і не було, а землі Вольностей Запорожських після депортації запорожців були роздані царським вельможам. Та, як писав Тарас Шевченко, "слава не поляже". Тож святими для українських моряків мають бути ім'я Сидора Гнатовича Білого і його звитяжна слава перемоги під Очаковом. Українські моряки мають знати і завжди пам'ятати, що Сидір Білий отримував свої перемоги над ворогом, визволяв українське чорноморське узбережжя під прапором, який є сьогодні в основі (синій хрест на білому полі) Військово-морського прапора Збройних Сил України. Він перший покрив його звитяжними перемогами і омив його своєю кров'ю..

Сучасна могила Сидора Білого на Кінбургзській косі

...Промайнули десятиліття і віки, протягом яких козацький флот України було знищено остаточно. Знищивши флот, колонізатори робили все, щоб знищити його славу і саму згадку про нього, про його героїв. Тож про Сидора Білого в офіційній історії не згадувалося зовсім. Навпаки, все, що пов'язує історію Чорноморського флоту з українськими моряками описане з неприхованою злобою. Та настав час повернути ім'я та героїчну біографію козацького флотоводця історії Військово-Морських сил України. Ще в 1992 році екіпаж сторожового корабля СКР-112 після переходу з Донузлава до Одеси виступив з клопотанням перед Міністром оборони України присвоїти ім'я Сидора Білого своєму кораблю. Цьому не судилося збутися. Але збудеться неодмінно. Сидір Білий заклав як родове селище Біляївка на Одещині, та у ньому не встановлено кошовому відповідного пам'ятника. Його могила на Кінбурзі відновлена зусиллями лише ентузіастів і до неї веде лише стежечка, протоптана мешканцями села Покровське на Кінбургзській косі.

Вже давно настав час встановити на Кінбурнській косі і у Біляївці гідний пам'яті Сидора Білого пам'ятник та увіковічнити його ім'я у Військово-Морських силах України. І це буде справедливо до того, хто невеликими чайками перемагав 3 – 4-палубні лінійні кораблі, хто поклав своє життя на вівтар служіння рідному народу. У час, коли, здавалося, Україна була колонізована по-

вністю, Сидір Білий зумів відродити козацький флот, а з ним – надію на визволення народу. Ця надія жила протягом 300 років і в 1992 році відродилася Військово-Морськими силами Збройних Сил України.

АНТОН ГОЛОВАТИЙ

Бригадир, кошовий отаман Війська Чорноморських козаків

Реляція генерал-аншефа Олександра Суворова фельдмаршалу Григорію Потьомкіну була короткою і лаконічною: "Ура! Светлейший князь. У нас шебека 18-пуш. (пушечна– Авт.), корабль – 60 пуш., не палит, окружен. Адмиральский корабль – 70 пуш. Спустил свой флаг. Наши на нем". Оце суто суворівське "наши на нем" дало змогу імперським історикам на довгі роки відібрати звитяжну перемогу козацького флоту України над ескадрою турецького адмірала Ескі-Гасана і приписати її Суворову, який споглядав за морською битвою з берега. Проте отим "нашим", що примусив О. Суворова 17 червня 1788 р. захоплено писати "ура", був український флотоводець Антон Головатий, який після важкого поранення кошового отамана Сидора Білого командував заключним етапом бою під Очаковом.

Постать Антона Андрійовича Головатого в історії козацького флоту України є насправді легендарною. Доля розпорядилася так, що йому, єдиному серед флотоводців України, довелося пережити і гучну славу Січі, і трагедію її повторного руйнування, відроджувати Військо Запорозьке під імператорським орлом та здобувати з ним славні перемоги на суші й морі, і, нарешті, після остаточного звільнення від османської експансії рідного Причорномор'я, вести своїх "извечных победителей над неприятелем" в чужі землі, на Кубань, і там заново стати біля витоків створення Кубанського козачого війська.

Народився Антон Андрійович Головатий в містечку Нові Санжари, на Полтавщині, в 1732 році (за іншими джерелами — 1744 року) у козацькій старшинській родині. Батько зміг дати сину непогану для того часу освіту, проте вважав, що завершити її син зможе лише на Січі, на козацькій службі. Тож юного Антона в його неповні 13 років, записують до Кущівського куреня Підпільненської Січі. Тут з 1757 року, з навчання у січовій старшинській школі і розпочалося сходження Антона Головатого непростими щаблями козацької кар'єри. Антон виявив неабиякі здібності як у військовій справі, так і в інших науках. Він володів літературним хистом, писав вірші й пісні, гарно сам їх співав і добре грав на бандурі. Його голосом і піснями чарувалися царські вельможі, та й сама Катерина II не раз просила Головатого зіграти їй на бандурі. Високий, стрункий і вродливий, володіючи неабиякою фізичною силою і військовою виправкою, Антон Головатий досить рано, всього в неповні 20 років, обирається курінним отаманом, а в двадцять – військовим писарем коша з рангом полкового старшини. У 1764 році Антон Головатий у складі військової делегації від Січі був на коронації Катерини II. Там і був уперше представле-

ний молодій цариці, співав для неї і був нагороджений пам'ятною срібною медаллю. Катерина ІІ, сівши на престол, розпочала безперервні війни, воюючи майже зі всіма своїми сусідами. Участь запорожців у цих війнах була постійною. Вперше участь у бойових діях Антон Головатий взяв у війні з Туреччиною в 1769 році. Та все-таки найбільше Головатого вабили Дніпро і море. Добре вивчивши морську справу та досвід морських походів своїх попередників, він вважався на Січі добрим моряком, якому віщували велике майбутнє.

Як один з найдосвідченіших козаків, він у чині наказного отамана брав участь у знаменитому поході полковника Третяка на Очаків та в не менш знаменитому поході на Дунай Якова Сідловського у квітні 1771 року. В тім поході Головатий вів "Журнал військових дій", складав лоцію району плавання і надзвичайно уславився відвагою і військовою майстерністю в бою з турецькою ескадрою під Тульчею. Авторитет і слава молодого військового писаря, як бойового морського командира, почали зростати надзвичайно швидко. Чи не про нього співається у відомій пісні: "Запорозький писарю, ти порохом пропах, добре знає почерк твій сам султан!"?

Після війни, як ми добре знаємо, Катерина ІІ без будь-якого погодження з Військом Запорозьким розпочала активно розселяти сербів, німців і росіян на козацьких землях - Вольностях Війська Запорозького Низового. У зв'язку з цим деякі полковники козацьких паланок почали силою зброї зганяти зі своїх земель непрошених колонізаторів. Останніх активно підтримували російські регулярні війська, і стало доходити до збройних сутичок з козаками. Щоб не допустити збройного конфлікту та мирно вирішити цю справу, Кошовий отаман Петро Калнишевський в 1774 році знову послав до Петербургу козацьку делегацію до складу якої направив і Антона Головатого. Імператриця прийняла Антона Головатого, слухала його бандуру і, щоби заспокоїти козаків, пообіцяла вирішити питання по-справедливому. Та не встигли козаки, радіючи, повернутися на Січ, як побачили, що Катерина ІІ щедро роздарює їхні землі своїм фаворитам, "по-справедливому" позбавляючи запорожців власності, рідної землі і волі. Це страшно обурило козаків. У цій ситуації проблему, що силою нав'язувалася козакам, Кошовий отаман П. Калнишевський ще намагався вирішити дипломатично і знову послав до Петербургу своїх кращих дипломатів – Антона Головатого з Сидором Білим. Пів року вони оббивали пороги високих вельмож. Завершилось це тим, що Катерина ІІ у квітні 1775 року звеліла роззброїти українське козацтво та позбавити його земель, а Січ за "провини" назавжди ліквідувати. Провина ж була в тому, що запорожці не хотіли добровільно віддавати чужинцям рідної землі! Не допомогли козакам і проекти А. Головатого реформувати Січ на зразок Війська Донського, які він представляв "всемілостівєйшей". До речі, саме проект Головатого реформувати Січ за прикладом донського козацтва старі січовики розцінили як спробу зламати січові традиції та замах на їхні споконвічні права і довго не могли забути цього своєму військовому писарю.

Руйнування Січі було сприйнято в Україні як ганебний акт зради. В столиці імперії ж цю подію святкували як свою велику військову і політичну перемогу. 3 серпня 1775 року Катерина ІІ спеціальним маніфестом проголосила, що "Сеч Запорожская вконец уже разрушена с истреблением на будущее время и самого названия запорожских казаков...". Перебуваючи в Санкт-Петербурзі, А. Головатий нічого не знав про те, що діялося на Січі. Прибувши до фельдмаршала Г. Потьомкіна з черговим клопотанням про Січ, у відповідь на

привітання він почув: "Всьому кінець! Пропала ваша Січ!" Головатий, не тямлячи себе, зі слізьми на очах спересердя вигукнув: "Коли ж Січ пропала, то пропали і Ви, Ваша світлість!" Потьомкін так гримнув на Головатого, що він, як пригадував пізніше, подумав було уже, що його негайно відправлять на шибеницю або до Сибіру. Але Григорій Потьомкін умилостивився і дозволив Антону Головатому з Сидором Білим повернутися додому. З якими думками вони поверталися зі столиці, можна лише гадати, але фактом є те, що, побачивши руїни Січі, обидва вирішили застрілитися з пістолетів. І вже зарядили їх і почали читати молитву, та Антон Головатий відрадив Білого від самогубства, вважаючи його безчесним для запорожців вчинком.

А в Україні, на землях Війська Запорозького, генерал-поручик П. Текелій уже вершив царську "зичливість і ласку". Українські козаки переслідувалися і піддавалися репресіям. Хто не втік за Дунай і не бажав надівати ярмо кріпацтва – сотнями виселялися на північ і за Урал. Антона Головатого ця доля обминула. Його добре знав Григорій Потьомкін, ще раніше за звитягу в боях йому було "даровано" російське дворянство і чин капітана російської армії. Тож після руйнування Січі його лише звільнили зі служби і він зайнявся своїм господарством, права на яке його не позбавили. На звільненій від українців землі колонізатори заповзято поселяли німців, греків, албанців, сербів, росіян з центральних губерній імперії. За даними, опублікованими в журналі "Кієвская старіна" (1885 р., № 4), лише в Катеринославському повіті роздано російським поміщикам 438 тисяч десятин козацької землі. Генерал-прокурору сенату князю В'яземському, що написав указ про руйнування Січі, даровано 200 тисяч десятин, князю Прозоровському – 100 тисяч, князю Потьомкіну – 150 тисяч, усім з пільгами на податки на 10 років і т. ін. Дарували всім, хто бажав селитись в Україні, безкоштовно, з пільгами, але лише не українцям. І перетворилась Україна в Новоросійську губернію. Тепер нас запевняють, що так історично склалося!

Господарством Антон Головатий займався недовго. Восени 1787 року йому разом з С. Білим вдалося умовити Г. Потьомкіна створити "Військо вірних козаків", і вже 22 січня 1788 року на козацькій раді його обирають військовим суддею новоствореного козацького війська. Отже, він став другою особою у війську після Кошового отамана. До його обов'язків входило організовувати роботу старшини, вести переговори, бути радником отамана, залагоджувати непорозуміння між підрозділами і козаками, заміщати Кошового отамана у поході, якщо така потреба виникала.

І така потреба виникла, як ми знаємо, досить скоро. 17 червня 1788 року в бою під Очаковом був смертельно поранений кошовий отаман Сидір Білий, і Антон Головатий взяв управління боєм на себе. Подібного бою морська історія ще не знала! В сильний вітер і шторм козацькі чайки не лише буксирували скампавеї з десантом, а й успішно штурмували ворожі кораблі. Козаки билися, як колись у часи Сагайдачного і Сулими! Ескі-Гасан не дорахувався після цього бою шести лінійних кораблів, двох фрегатів та сімох малих суден; втрати турецького адмірала склали близько шести тисяч чоловік. Козацькі чайки у Лимані виявились ефективною зброєю проти великих вітрильних ворожих кораблів!

Про одержану перемогу генерал-фельдмаршал князь Григорій Потьомкін писав в реляції 19 червня 1788 року у столицю: "Флот капітан-паші веслу-

вальною флотилією розгромлений, 6 кораблів лінійних спалено та 2 віддалися... 30 суден розбиті... Між кораблями знищені капітан-пашинський та віце-адміральський, у полон взято людей з 3000, побито не менше... Ця перемога одержана малими, новозбудованими за небувалим калібром, веслувальними суднами, яких побудовано до 200, ... легкість і моторність (їх) така, що ворожий корабель тільки встигав їх побачити, а вони уже той оточують... Встановлено, що вони незрівнянно більше загибелі ворожому флоту вчиняти можуть, аніж великі військові кораблі – як це в останній поразці турецького флоту насправді й виявилося. Цими суднами переважно управляють запорожці ...". Це був тріумф флотоводця Антона Головатого. Слава його під Кінбурном і Очаковом не поступається славі переможців під Чесмою! Тож знаймо і пишаймося тим, що під нашим Військово-морським прапором здобуті славні й героїчні перемоги наших предків над противником. "Успех казаков вызывает у некоторых здесь зависть", через кілька днів після здобутої перемоги напише фельдмаршалу Потьомкіну командир Лиманської флотилії генерал де Рібас. І повідомить головнокомандувачу, що козаки не лише розгромили головні ворожі сили, а й витягли на берег сім ворожих затоплених під час битви турецьких кораблів з гарматами та іншим майном. На думку де Рібаса протягом всієї військової кампанії він все більше впевнювався про значення козацького флоту та, що без них перемог як на морі, так на суші було б не здобути. Тому саме козацький ратний успіх у середовищі імперського війська і привів до повного забуття, а затим і до заперечення вкладу козацького флоту у вихід імперії на береги Чорного моря, а "лаврові вінки" передали адміралам і генералам, як наприклад, Ушакову чи Суворову, які відношення до здобутих перемог "на водах очаковских" мали опосередковане.

А тепер порівняємо бойові здобутки знаменитого в російській військово-морській історії віце-адмірала Павла Нахімова і забутого козацького полковника Антона Головатого під Синопом і Очаковом відповідно:

Ворожі втрати:	Командувачі боєм	
	Павло Нахімов	Антон Головатий
лінійні кораблі	--	6
фрегати	7	2
корвети	4	7
інші кораблі	2	21
ворожі втрати вбитими	3000	3000
втрати полоненими	200	3000

Звичайно, в імперії розуміли, що козаки на відміну від російських військ, воювали, і свято у це вірили, за звільнення рідної землі від ворожого панування. Тому після завершення російсько-турецької війни "извечных победителей над неприятелем" у 1792 році терміново викинули з рідної землі на Кубань, щоб не мозолили своїми подвигами очі новим колонізаторам краю.

Розгром турецького флоту під Очаковом і організація блокади фортеці з моря забезпечили успішний штурм російсько-українськими військами турецького Очакова. Ця морська перемога була настільки вагомою, що на її честь була вибита срібна медаль "За храбрость на водах очаковских. Июня 1788 г.". з портретом імператриці Катерини II – медаль імперії за морську звитягу на Чорному морі, якою нагородили учасників битви. Після перемоги під Очаковом "Військо вірних козаків" було перейменоване в Чорноморське козацьке військо і, відповідно, козацьку флотилію стали називати Чорноморською козацькою флотилією. Її назва і була перенесена на весь флот, який з тих пір став називатися Чорноморським флотом.

Потьомкін вимагав від Суворова взяти Очаків. Та зробити це було не просто. Туреччина серйозно підготувалася до війни і на підступах до Очакова створила ряд сильних оборонних рубежів. У Бузькому лимані такими були турецькі селища Аджидол і Яскі, які не давали можливості сухопутним військам Суворова взяти в облогу Очаків. Тоді Г. Потьомкін доручив це завдання Антону Головатому. "Раз не можна вдень, то візьмемо вночі", – запевнив фельдмаршала Головатий. Так і зробив. Нічним рейдом по Бузькому лиману козацька ескадра вдарила на Аджидол і Яскі і до ранку над ними вже розвивалася козацька біла корогва з синім хрестом. У цій блискавичній операції Антон Головатий знову виявив свої кращі військові здібності талановитого флотоводця. Падіння двох турецьких селищ дало змогу О. Суворову в липні розпочати штурм Очакова. Та штурм цієї фортеці затягнувся до глибокої осені. Перед Очаковом, на острові Березань, стояла потужна турецька артилерійська батарея, яка перетворила острів, а з ним і Очаків, на непохитну твердиню. Кілька разів О. Суворов намагався взяти острів, але щоразу турецький гарнізон, захищаючись, завдавав йому поразки. Тоді генерал-аншеф разом з принцом Нассау-Зігеном взялися писати скарги до Петербургу, звинувачуючи в своїх невдачах Потьомкіна. Відсторонивши іноземного принца від посади командира флотилії, Потьомкін викликав Головатого і доручив йому розібратися з непокірним островом. Для виконання завдання Головатий організував розвідку за островом і в скорому часі виявив, що турецький гарнізон час від часу відправляється за провіантом з острова до Очакова.

7 листопада 1788 року, вистеживши, що частина гарнізону з острова Березань відбула до Очакова за провіантом, А. Головатий на чайках з 800 козаками серед білого дня направився до острова з боку його високих, скелястих берегів. Турецька батарея відкрила вогонь, але козаки досить швидко увійшли під прикриття скель і, знявши з чайок фальконети, атакували батарею. В окопах знаходилася лише артилерійська обслуга, тож козаки, вибивши її з позицій, захопили батарею. Частина турецького гарнізону, відступивши, закрилася у фортеці посеред острова. Антон Головатий швидко розвернув турецьку батарею і почав рушити нею фортечні стіни. Турецький комендант острова паша Осман, побачивши, що до острова підходять ще і скампавеї з козацьким

десантом на борту, здав острів Головатому. На Березані козаки Головатого захопили 11 турецьких знамен, 21 гармату, багато зброї та боєприпасів, а також звільнили з полону 25 своїх побратимів, серед яких був полковий старшина і кілька отаманів, захоплених турками під час бою в лимані. Отак Антон Головатий навчив і Г. Потьомкіна, і О. Суворова, як треба воювати! Залишивши на Березані козацький гарнізон, Головатий з полоненим пашою і ключами від острова відплив до берега з доповіддю головнокомандувачу про здобуту перемогу. За виявлені мужність і героїзм при взятті острова фельдмаршал Г. Потьомкін особисто нагородив Антона Головатого своїм власним орденом Святого Георгія! Після падіння Очакова 6 грудня 1788 року А. Головатий перебазував козацький кіш за наказом Потьомкіна з Васильківського урочища в гирло нинішньої річки Березанки, що в Миколаївській області. Таким чином фельдмаршал закріпив за собою щойно відбиті у турків українські землі.

У травні 1779 року в боях з турецькою армією під Бендерами одержав тяжке поранення кошовий отаман Захарій Чепіга, що змусило його передати військові клейноди Коша Антону Головатому. З цього часу наказний отаман флотилії і військовий суддя Коша на тривалий час стає командиром Чорноморського козачого війська: пішого, кінноти та флотилії і підпорядковується безпосередньо генералу де Рібасу.

Розвиваючи успіх, князь Г. Потьомкін головний удар своїх військ спрямував до гирла Дунаю. Для забезпечення успіху своїх дій у серпні 1789 року він наказав А. Головатому взяти Хаджибей, нинішню Одесу, де знаходилася турецька фортеця. У розпорядженні Головатого були три кінних козацьких полки полковника Кіндрата Табанця, флотилія та приданий батальйон російської піхоти. Козацька кіннота з ходу оволоділа околицями Хаджибея, і після нетривалого, але запеклого штурму Головатий із суші й моря фортецю взяв. Козаки билися з надзвичайною хоробрістю, про що Потьомкін постійно доповідав у столицю. Проте це не завадило головну вулицю Одеси назвати Дерібасівською, а про Антона Головатого зовсім забути. І лише нещодавно, уже в часи незалежної України, в Одесі відкрито пам'ятник українському флотоводцю. А далі бойовий шлях Головатого проліг до Акермана, нинішнього Білгород-Дністровського – українського порту ще княжих часів. Атаки з моря і суші фортеця не витримала, і незабаром над її грізною головною вежею замайоріли козацькі корогви. Взагалі в ході цієї війни флотилія А. Головатого відзначалася надзвичайною активністю. Не встигли ще козацькі фальконети охолонути після штурму Акермана, як А. Головатий на 50 чайках з 2298 козаками прорвався Дністром до самої Тягині (сучасні Бендери). Цю фортецю тривалий час штурмували російські й козацькі війська Михайла Кутузова та кошового Захарія Чепіги, але так і не змогли її взяти. Бойовій удачі Головатого можна лише позаздрити! В час, коли козаки Захарія Чепіги штурмували фортецю з суші, флот Головатого атакою з ріки змусив коменданта Бендер спустити свій прапор і здатися. Козацька флотилія вирішила успіх бою!

Військове мистецтво і подвиги А. Головатого в операціях при взятті Хаджибея, Акермана і Бендер не залишилися не поміченими. За клопотанням Григорія Потьомкіна козацького полковника було нагороджено чином полковника російської армії. Із Бендер флотилія Головатого повертається до Хаджибея і розпочинає бойові дії з блокування турецьких сполучень на Дунаї, робить вагомий внесок під час штурму турецьких фортець Тулча, Усакча і Кілія. Чорноморська козача флотилія була головною ударною силою молодого

російського Чорноморського флоту. Вона завжди знаходилася в авангарді й першою розпочинала бій. Антон Головатий прекрасно налагодив взаємодію свого десанту з сухопутними козацькими полками Захарія Чепіги та військами Михайла Кутузова, що і стало основою їхнього успіху.

На початку зими 1790 року розпочалася знаменита операція російських військ під командуванням О. Суворова з штурму Ізмаїла. Хід цієї операції теж повністю викривлений у нашій історії. Маючи перед очима приклад Бендер, О. Суворов випросив у Потьомкіна всю Лиманську гребну флотилію де Рібаса, яку наказав зосередити в Сулині. Турки були завбачливі й передбачили можливість такої ситуації, тому вирішили раз і назавжди покінчити з козацьким флотом під час його переходу морем. Біля Хаджибея з'явився турецький флот у складі 14 лінійних кораблів, 8 фрегатів і 23 суден з наміром взяти у Головатого реванш за Очаків і Кінбурн. Та турецький намір не вдався. Стоянку їхнього флоту виявила севастопольська ескадра контр-адмірала Федора Ушакова. Захоплений зненацька Федором Ушаковим турецький флот під час шестигодинного бою зазнав відчутної поразки і був розсіяний по морю. Флагманський корабель "Капуданія" адмірала Сеїд-бея загорівся і вибухнув, а сам турецький адмірал дістався Ушакову в бранці. Після цієї битви генерал де Рібас віддав наказ козацькій флотилії розпочати бойові дії під Ізмаїлом. Початок операції розпочався з того, що козаки-чорноморці А. Головатого першими прибули під стіни Ізмаїла і піддали їх масованому обстрілу з гармат. Та під стінами фортеці на Дунаї знаходились і кораблі турецького флоту. У двох морських битвах – біля острова Верхні Чатапи та вище Ізмаїла – козаки потопили турецькі кораблі й позбавили гарнізон Ізмаїла підтримки флотом і можливості доставляти підкріплення з турецького берега Дунаю. Одержавши перевагу в ініціативі та розвиваючи успіх, полковник А. Головатий з ходу атакував фортецю Табія і, після кровопролитного бою взяв її штурмом. У бій козаків він вів особисто. Використовуючи отриману оперативну перевагу і, користуючись розгубленістю противника, Головатий атакував і важку турецьку батарею, яка прикривала Ізмаїл з боку Дунаю. І взяв її! Турки, розуміючи, що козаки фактично здобули ключі від фортеці і не мають подальшої підтримки, провели контратаку великими силами і змусили козаків зі значними втратами залишити батарейні редути та відступити на острів Сулин. Якби під час цього бою де Рібас чи О. Суворов, які холоднокровно спостерігали за його ходом, атакували фортецю з суші, її доля була б вирішена в той же день. А так Ізмаїл, хоч і відрізаний козацькою флотилією від Дунаю, залишився незламним. О. Суворов лише остався задоволеним діями чорноморської козачої флотилії, яка створила переможну ситуацію й повторила розвиток операції під Очаковом.

За порадою кошового отамана Захарія Чепіги Суворов призначив штурм Ізмаїла на ранок 11 грудня 1790 р., до падіння густих туманів. З ранковою зорею десантом з острова Сулин флотилія А. Головатого першою розпочала штурм турецької цитаделі, вдаривши на турецькі батареї і змусила їх замовкнути. На 8 годину ранку козаки знову взяли турецькі редути й укріплення з боку Дунаю, і доки сухопутні війська О. Суворова штурмували стіни, вдерлися до фортеці. На її вулицях чорноморців атакував відбірний корпус яничар під командуванням самого кримського хана Каплан-Гірея. Оточені яничари билися з відвагою приречених. Бій був жорстокий, ніхто нікого не жалів. Переважаючими силами яничари почали тіснити козаків. Та в цей вирішальний час бою, поспів на допомогу Михайло Кутузов зі своїми гренадерами і опір

яничар було зломлено. Останній кримський хан Каплан-Гірей разом зі своїми п'ятьма синами загинув у цьому бою. Морські піхотинці Головатого захопили 26 ворожих знамен! Ці військові трофеї цінуються найвище, бо означають військову доблесть і звитягу.

За штурм Ізмаїла Антона Головатого було нагороджено орденом Святого Володимира, а всіх козаків – срібною медаллю "За отменную храбрость при взятии Измаила Декабря 11 дня 1790", яка носилася на георгіївській стрічці. У бою за Ізмаїл загинуло 24 козацьких старшини (офіцерів) і 388 козаків. Про їхню славу і героїзм у народі складено багато пісень. В одній із них співається:

Від Килії до Ізмаїла покопані шанці,
Ой вирубали турки новоординців у середу вранці.
А Чорноморці, хабрі запорожці, через Дунай переїздили,
Вони тую проклятую Змаїлівську орду з батареї збили.

Та історична слава у цій кривавій битві повністю була віддана генерал-аншефу Олександру Суворову і російським "чудо-богатирям". Офіційна російська і радянська пропаганда й історіографія участь українських козаків і їх флоту у визволенні Причорномор'я принципово замовчували, хоча добре знали, що більшість полків отих "чудо-богатирів" українського походження і комплектувалася в Україні.

З падінням Ізмаїла війна для флотилії А. Головатого не завершилася. 28 червня 1791 року вона з моря активно підтримувала війська генерала Рєпніна й брала участь у штурмі Мачина. При штурмі фортеці та міста козаки-чорноморці знову виявили мужність і героїзм, як і під Ізмаїлом. Це була остання операція Чорноморської козачої флотилії. 31 червня 1791 року в Галаці був підписаний мир. Кордони між Портою і Росією встановлювалися по Дністру. Українські козаки поверталися з війни сповненими надій, що обіцянки фельдмаршала князя Г. Потьомкіна надати їм для проживання визволені ними же землі між Бугом і Дністром будуть виконані. З його дозволу на тих землях вже навіть поселилися 1759 запорозьких сімей в 25 великих селищах. Та ці надії виявилися марними, особливо після смерті Г. Потьомкіна 5 жовтня 1791 року.

Віроломність Російської імперії щодо українського народу не знає меж. "Матінка-цариця" Катерина II повелася з запорожцями-чорноморськими козаками по-єзуїтськи. Тим, хто добув імперії нові землі, місця на рідній землі не знайшлося. Їх просто депортували за межі України! Указом від 30 жовтня 1792 року чорноморським козакам для проживання були визначені землі на Таманському півострові на Кубані. Такою була "царицина зарплата" – це все, чого домігся Антон Головатий на особистому прийомі у Катерини II. Заплакали по Україні жінки і діти, гірко заспівали бойові козаки: "Поселився москаль вдома, виганяє з хати, як нам бідним чорноморцям на Кубані жити?". Та ніхто не рахувався з ними, з пролитою козацькою кров'ю, з їхніми подвигами на війні. Ще до виходу указу Катерини II генерал-аншеф Каховський 21 травня наказав адміралу Мордвінову терміново переправити Чорноморську козачу флотилію на Кубань. Тих, хто не хотів переселятися, чекало кріпацтво. І хто ж їх кріпачив? Генерал де Рібас, поет Державін, граф Безбородько, Глінка і багато інших царських вельмож, що сараною сунули на українські землі. Переселення, або "добровільна депортація" запорожців із-за Бугу на Кубань проводилася двома шляхами: морем на чайках і суходолом на конях і возами. Для

переходу морем збирались ще не закріпачені козаки в Очакові, там же готували до походу свої бойові чайки. Першими, ще до отримання "жалуваної грамоти" Катерини II на нові "подаровані" нею землі, а фактично у вигнання з рідної землі на Кубань, вийшла у свій останній морський похід козацька флотилія з артилерією на 51 чайці під командуванням полковника Сави Білого з 3847 козаками на борту. Для контролю за козаками козацьку флотилію супроводжувала яхта з представником російського уряду бригадиром Пустишкіним. 25 серпня 1792 року флотилія прибула до берегів Таманського півострова і розпочала розвантаження припасів у фортеці Фанагорія. 2 вересня виступив на Кубань і кошовий отаман Захарій Чепіга з кіннотою, піхотою і військовим обозом. Прибула його команда в Темрюк 25 серпня. Там рівно через 100 років в пам'ять про цю подію спорудили пам'ятник запорожцям, які своєю шаблею і кров'ю опанували дикі кубанські степи.

15 липня 1793 року із Слободзеї виступив з колоною сімейних козаків на Кубань Антон Головатий суходолом від Дністра через Крим на Фанагорію і 15 серпня його колона була вже на Тамані. Із 12622 козаків дійшло на Кубань лише 8200, не рахуючи членів сімей.

Переселення на Кубань, по масштабу не бачене досі в Росії, провадилося 20 командами протягом двох років. На нових землях українські козаки розселися 38 куренями, "як ізвічно на Січі було". Гребна козача флотилія під началом Сави Білого розташувала 38 своїх чайок у Таманській протоці, а 12 чайок – в лиманах устя Кубані. У листопаді 1793 року Сава Білий року відрядив 12 чайок під командуванням полковника Чернишова на першу прикордонну сторожову службу "для стражи со стороны черкес и сбережения рыбных ловлей" на Кизилташський и Сокурівський лиманах.

На Кубані для флотилії склалася незвична ситуація. З моря у них загроз не було ніяких, а плавання по стрімкій течії вверх по Кубані було важким і у більшості випадків неможливим. Вперше флотилія отримала важкі пошкодження не від ворогів, а від бурі у грудні 1792 року. Ураганний вітер частину чайок розбив, другу сильно пошкодив, вимагала ремонту і решта чайок. При цьому троє козаків утонуло, 16 старшин і 46 козаків відморозили руки і ноги. Щоби зберегти остатки флотилії Антон Головатий у 1795 році розпорядився збудувати спеціальну гавань у Кизилташській затоці. Та у 1796 році знову над флотилією розгорнулася чергова біда: в одну ніч штормові хвилі знищили всі збудовані захисні споруди в гавані і моли, розрушили навіть берегові споруди і батареї. Три роки потому, військовий отаман Котляревський, який щиро намагався відродити морську славу чорноморської козачої флотилії, випросив у імператора Павла більше 62 тисяч рублів на будівництво 50-ти човнів. Однак відродити козацьку флотилію у кубанських плавання виявилося неможливим і своє існування вона на цьому і завершила.

Свої бойові традиції козацька чорноморська флотилія продовжила вже на Каспійському морі, куда козаки на чолі з Антоном Головатим були відправлені у 1796 році на так звану Персидську війну, тобто на завоювання Азербайджану. Напередодні, в 1795 році, кошовому отаману Захарію Чепізі було наказано направити козацький полк на придушення повстання в Польщі, а в 1796 році – два полки на так звану Персидську війну для завоювання Азербайджану. Отже, досить швидко, через рік, запорожці зрозуміли, для чого їм "даровано" кубанські землі і що означає "царицина зарплата". Як і раніше, на нові війни імператорський уряд першими кинув українців.

У персидському поході Антон Головатий у чині російського бригадира очолив Каспійську флотилію і два піші козацькі полки. Особливих боїв, окрім дрібних сутичок з "персами" на Кавказі козаки не вели. Їх, зазвичай, кидали на різного роду військові роботи, їм обмежували провізію за меншою нормою, чим російським солдатам і матросам. Все це викликало невдоволення козаків, які самовільно почали покидати місця служби. Прийшла біда до козацького корпусу Головатого і з іншого боку. Зміна клімату, незвичні обставини життя та хвороби стали косити козацькі ряди гірше ворогів. Коли козацькі полки і флотилію переправили до Баку, з'явилася епідемія чуми. Сотні козаків вмирали, чимало їх втекло до "царя грузинського".

14 січня 1797 року в Катеринодарі помер кошовий отаман Захарій Чепіга і козаки обрали Антона Головатого новим Кошовим отаманом свого війська, але ця звістка вже не застала кошового живим бо важко захворів і сам Антон Головатий. Через виснаження й хворобу, бригадир і Кошовий отаман Чорноморського козацького війська Антон Головатий помер від лихорадки на 53-ому році життя 28 січня 1797 року. З персидського походу повернулося на Кубань лише 500 козаків. Поховали отамана на території сучасного Лєнкоранського району на острові Сари в Азербайджані. На місці поховання збереглася пам'ятна дошка XVIII століття, що змальовує життя А. Головатого, а також надгробна плита на місці поховання інших козаків. Нагляд за місцем поховання здійснюють представники українського посольства в Азербайджані, а також російського козацтва, які вважають діяльність отамана частиною історії Росії, зокрема, Кубанського козацтва.

Ім'я Антона Головатого оспіване в багатьох піснях в Україні, його згадував у своїх віршах і листах Тарас Шевченко, для якого Головатий був любимими козацьким героєм, пам'ять про якого в народі на той час була ще жива. У Краснодарі є вулиця Антона Головатого, але з російської військово-морської історії його ім'я викреслене. Його ім'я залишилося лише в історії Кубанського козачого війська, його фігура прикрашає постамент Катерині II у місті Краснодарі РФ.

Антон Головатий є останнім флотоводцем Доби козацького флоту України. І свій бойовий шлях він пройшов блискуче, не знаючи в бою поразок, зумів відродити зруйнований козацький флот і його бойову славу. Він був хоробрим воїном і талановитим флотоводцем та дипломатом. Незважаючи на обставини, Головатий твердо і послідовно відстоював історичні права козацького війська України, намагаючись зберегти його для народу, використовуючи для цього всі свої різноманітні здібності. Оцінюючи його постать з сучасних позицій мусимо відзначити всю складність та суперечливість образу Антона Головатого: у ньому поєднуються і найяскравіші доблесті, і найвідвертіші вади. Однак Головатий був справжнім сином свого часу; як і більшість його сучасників, він вимушено єднав у собі національну гідність з національним приниженням, хоробрість і мужність, безкорисливість і намагання розбагатіти, демократичність та прислужництво, але при всьому тому він зберігав і продовжував морські традиції і славу нашого народу.

Антон Головатий завершив добу козацького флоту України і завершив так же героїчно, як її розпочав Байда-Вишневецький за три століття до нього. Життя і бойова діяльність Головатого збіглися в часі, коли дві могутні імперії зійшлися в битві за українські землі. І в цих, здавалося би, безнадійних умовах Головатий зумів відродити і підняти на такий рівень морську славу України,

яка, незважаючи на депортацію козацького флоту з рідних портів, вже не вмре ніколи. Він був майстром, класиком морського десанту. Його морські десанти можна порівняти хіба з десантами Гетьмана Петра Сагайдачного. Класичними ударами з моря і з суші Головатий взяв у сильного ворога Очаків, Хаджибей (Одесу), Мачин, Бендери на Дністрі та особливо відзначився у битві за Ізмаїл. Розгром ворожої ескадри під Очаковом і на Дунаї, захоплення островів та штурм і захоплення перших редутів і гарматних батарей, прорив через фортечні стіни Ізмаїла забезпечили успішний штурм цієї, здавалося, неприступної фортеці. Його блискучі морські десантні операції осталися неперевершеними й досі, і не йдуть ні в які порівняння з бездарними кровавими десантами, проведеними радянськими адміралами Чорноморського флоту в роки Другої світової війни. Якщо Синопська перемога Нахімова привела на українські землі і в Севастополь іноземну інтервенцію, то перемоги Головатого значною мірою визволили їх з під іноземної окупації, дозволили українському народу вийти до берегів свого Чорного моря, стати морською нацією. Це, врешті, і мав на увазі Тарас Шевченко, який при підготовці "Кобзаря" спершу написав:

"*Наш завзятий Головатий не вмре, не загине:*
От де, люде, наша слава, Слава Україні".

Тож є справедливість у тому, що прославлений в боях Антоном Головатим Військово-морський прапор козацького флоту України через 200 років був проголошений Військово-морським прапором незалежної України. Антон Головатий для українських моряків є прикладом високого морського професіоналізму, військової доблесті, звитяги і відваги. Вже у час російсько-української війни і агресії Російської Федерації проти нашої країни одному з перших з'єднань національного флоту, 73-му Морському центру спеціального призначення Сил спеціальних операцій в Очакові 6 грудня 2019 року за мужність і відвагу, проявлені в боях з російськими агресорами під Дебальцевим і Світлодарськом присвоєне почесне найменування "імені кошового отамана Антіна Головатого". Стрічку з почесним найменуванням отримав командир центру капітан І рангу Юрій Сидоренко. Слава і традиції Чорноморської флотилії Антона Головатого отримали своє продовження у сучасних умовах боротьби за незалежність Української Держави.

Частина третя

ОРГАНІЗАТОРИ ФЛОТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Хто визволить сам, той буде вільний,
Хто визволить кого – в неволю візьме
Леся Українка

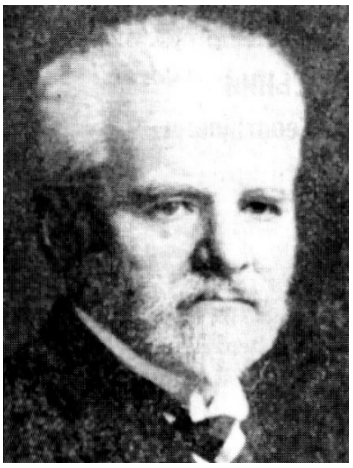

АНТОНОВИЧ ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ

Міністр морських справ УНР

Дмитро Володимирович Антонович, напевно, єдиний в історії флоту України керівник військово-морського відомства, що став ним майже випадково. А точніше, керівником флотського міністерства він став завдяки своєму членству в соціал-демократичній партії та революційним подіям початку XX століття. Дмитро Антонович ніколи не був не те що морським офіцером, а й ніколи не служив у війську, військового звання не мав, а на бойових кораблях і суднах Чорноморського флоту побував уже будучи заступником Генерального секретаря військових справ Української Народної Республіки.

Народився Дмитро Антонович 2 листопада 1877 р. у Києві в родині професора Київського університету Святого Володимира Антоновича В. Б. Дістався початкову домашню освіту, Дмитро був відданий до 4-ї гімназії - однієї з кращих у Києві. Тут він прилучається до громадської роботи, керує аматорським театром у с. Сидорівка Канівського повіту.

У 1895 р. розпочав навчання Київському університеті, а з 1897 р., після переїзду до Харкова, продовжує навчання у Харківському університеті. В січні 1900 р. організував Харківську групу Революційної Української партії (РУП), а 11 лютого в Харкові разом з П. Андрієвським, М. Русовим і Л. Матієвичем виступив засновником РУП, яка об'єднувала організації на Центральних, Південних і Східних землях. Програмою молодого Д. Антоновича (партійний псевдонім "Муха") стало гасло, проголошене М. Міхновським на Шевченківських святах у Полтаві й Харкові в березні 1900 р. "одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат до Кавказу", а найбільшою політичною метою – вимога "повернення нам прав, визначених конституцією 1654 р. з поширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії". Діяти Д. Антоновичу доводилось в підпіллі, в умовах реакції царського самодержавства і жорстокого переслідування українського національно-визвольного руху. У грудні 1902 року Д. Антонович стає одним з керівників Центрального комітету РУП, а в 1903 році разом з Володимиром Винниченком входить до закордонного комітету партії, який розмістився у Львові. З 1902 по 1905 р. він редагує партійні газети "Гасло" (м. Чернівці) та "Воля" (м. Львів).

В 1905 р. Д. Антонович повертається в Україну. Спочатку він працював у полтавській організації РУП, затим — у київській та харківській організаціях. Того ж року він зібрав у Києві партійну конференцію, де мав намір обґрунтувати свою "обласницьку" концепцію партії та усунути від керівництва М.

Порша. Однак здійснити це не вдалося і Антонович самоусунувся від партійної діяльності, а у грудні 1905 р. взагалі зрікся членства у РУП. Утім, на цьому він не залишив політичної діяльності і заснував у Харкові за участю П. Андрієвського і К. Серебрякової (майбутньої дружини) журнал "Воля". Однак цензура заборонила вже перший номер журналу і він не вийшов у світ.

Ця чергова політична невдача призвела до того, що на початку 1906 р. Антонович виїхав за кордон для навчання та наукових студій з історії західноєвропейського мистецтва. Близько семи років він знайомився з центрами європейської культури у Німеччині, Франції, Італії. У 1910 р. Д. Антонович оселяється у Флоренції та все ж незабаром вирішує їхати на Батьківщину. Перед цим він певний час перебував у Львові, вивчав мистецтво Галичини, збирав різноманітні матеріали про батька. Зберігся рекомендаційний лист М. Грушевського "синові В. Б. Антоновича" до наукової бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) із проханням допомогти тому зробити копії "з писаних покійним біографій". Разом з тим Грушевський запропонував Антоновичу прочитати реферат у НТШ, а також запросив написати статтю про українську виставку у Львові для "Літературно-наукового вісника".

До Києва Антонович остаточно повернувся лише наприкінці 1911 р. і відразу включився в українське культурне життя та почав активно співпрацювати з мистецьким журналом "Сяйво". Як згадував його син Марко, батько допоміг надрукувати у "Сяйві" вірш молодого Павла Тичини "Гаптує дівчина й ридає".

У 1917 році, в час падіння царського самодержавства, Дмитро Антонович знаходиться у вирі національно-визвольного руху в Україні, стає активним прихильником і активним учасником створення Центральної Ради як органу української представницької влади. Одночасно він працював у Червоному Хресті, де завідував санітарними потягами, був уповноваженим Всеросійського союзу міст на Південно-Західному фронті. У 1917 — 1918 рр. Антонович був обраний гласним Міської думи, а згодом - товаришем (заступником) голови Думи. Антонович виконував різноманітні функції: був заступником голови, головою комітету по проведенню першої української маніфестації у Києві та головою віча на Софійській площі. 17 березня 1917 року Дмитро Антонович обирається товаришем (заступником) Голови Центральної Ради, яким став відомий політик і видатний вчений Михайло Грушевський, що повернувся в Україну із заслання. Після проголошення Центральною Радою 7 листопада 1917 року Української Народної Республіки Д. Антонович знаходиться серед тих, хто визначав найголовніші політичні принципи будівництва молодої Української держави. Як соратник по партії секретаря (міністра) Генерального секретаріату (уряду) УНР Симона Петлюри та як історик, Дмитро Антонович активно займається питаннями військового будівництва, створення української армії і флоту.

На той час на Чорноморському флоті український рух розвивався стихійно. Зв'язку Севастополя з Києвом фактично не існувало та й соціалістична Центральна Рада, граючись в соціалістичні гасла братства народів та братерські почуття російського пролетаріату до українського, не вважала військову проблему першочерговою. Чорноморський флот тих часів, особливо в Севастополі, представляв собою політичний вулик. У Севастополі вільно агітували представники Балтійського флоту, організацій більшовиків, есерів, монархістів з Петрограду й Москви. В травні 1917 в Севастополі побував і військовий

Міністр Тимчасового уряду Росії О. Керенський. Його численні зустрічі з екіпажами кораблів і мешканцями Севастополя лише додали впевненості антиукраїнським силам, які під різними партійними програмами, особливо інтернаціоналізму, бачили Україну лише колоніальною територією в російських кордонах. Опорою українського руху у Севастополі стало культурне товариство "Кобзар", до участі в роботі якого було залучено чимало офіцерів і адміралів флоту, а потім створена на його основі "Українська Чорноморська громада", яку очолили директор жіночої гімназії В'ячеслав Лащенко та матрос М. Пащенко. Громада досягла значного авторитету у Севастополі, створила в своєму управлінні ряд секцій, головними з яких були військова і агітаційно- пропагандистська, керівником останньої став блискучий оратор і талановитий юрист підполковник військово-судового відомства флоту Вадим Богомолець.

Українська Чорноморська громада створила свої організації на більшості броненосців, крейсерів, лінійних кораблів, в дивізії підводних сил, в полках морської піхоти та у інших з'єднаннях флоту не лише у Севастополі а й у Миколаєві, Херсоні, Очакові, Керчі і Одесі, мала своїх представників у "Центрофлоті" та у Центральній Раді України, її підтримував командувач флотом віцеадмірал О. Колчак, а його дружина була Почесним членом Української громади в Севастополі. На Зелені свята (Трійцю) 1917 року центральними вулицями Севастополя пройшла велична маніфестація військових моряків, солдатів гарнізону разом з мешканцями міста, організована товариством "Кобзар" і Українським Чорноморським комітетом на честь проголошення Центральної Ради в Україні. Про цю подію маємо спогади її учасника, мічмана флоту УНР Якима Христича, колишнього члена Української Центральної Ради, опубліковані ним у 1969 році в канадській газеті "Дороговказ": "Рада Севастопольської Української Чорноморської Громади улаштувала на перший день Зелених Свят 1917-го року небувалий тут похід вулицями міста по старій українській традиції, а саме: шість селянських драбинчастих возів, наповнені свіжим пахучим сіном, вкриті килимами, прикрашені квітами і клечанням, повільно везли направду "чумацькі-круторогі" ситі воли, якими правили старенькі сивоусі козаки-чорноморці (гей би чумаки), а коло кожного воза ще по два верхівці на конях, одягнені в запорожські однострої-жупани, з рушницями за плечима і малиновими прапорцями. На тих возах сиділи молодиці та дівчата в літніх вишиваних народних одностроях, з вінками на головах та з барвистими намистами-королями з різнобарвними лентами на шиях. Між ними були і браві хлопці-моряки. Всі вони святочно розбавлені, у веселому настрої, усміхнені...

Замітним було те, що на першому возі посеред дівчат сиділа старша віком жінка в мальовничому полтавському старовинно-козацькому жіночому строю. Це була українка з Полтави — пані Колчак (почесний член Севастопольської Української Чорноморської Громади), дружина командуючого Чорноморською Воєнною Фльотою адмірала Колчака. Парада почалася о годині 7.30 рано на великій площі-майдані, коло "Графської пристані", яка була цілковито заповнена моряками і цивільними глядачами ще ніколи небувалої у Севастополі такої події, як Українські Зелені Свята. Морська оркестра грала "Марсельєзу" під громові оплески присутніх на майдані. Коли вони посувалися головними вулицями, лунали українські народні пісні, а мешканці, що заповнювали пішоходи-тротуари, закидали вози квітами. Похід закінчився десь біля 9-ї години біля Кургану адмірала Нахімова. Було то справді вели-

чаво-гарне, чаруюче, національно-українське святкування Зелених Свят — символічне видовище, яке, на жаль, у Севастополі вже більше не повторилося. У той день домівка Ради Севастопольської Української Чорноморської Громади була відповідно удекорована як всередині, так і ззовні. На балконі маяли національний і малиновий прапори та красувався гарно прибраний квітами великий портрет Тараса Шевченка.

У цей пропам'ятний день Українських Зелених Свят у Севастополі, на наказ Морської Ради Депутатів Морський Парламент - Центрофлот - на щоглах усіх кораблів Чорноморської Воєнної Фльоти, на твердинях - фортеці берегової оборони і на касарнях морської піхоти ВПЕРШЕ по віковій московській неволі гордо замаяли українські національні прапори — прапори Української Волі!.. Після Зелених Свят наш національний прапор ще маяв на частині бойових кораблів до грудня 1917-го року, тобто до приходу большевиків до Севастополя".

Поволі почали налагоджуватися зв'язки з Києвом Української Чорноморської громади Севастополя. Проте, як згадує учасник тих подій С. Шрамченко, Центральна Рада, що нездужала на "соціалістичний синдром", не тільки не помагала розвиткові здорового національного-державницького руху на Чорноморському флоті, а й своїми діями у більшості його ослаблювала. Замість прийняття мір на партійних з'їздах дискутувалися лише можливості їх вирішення.

У жовтні 1917 року Генеральний Секретаріат для з'ясування питань, пов'язаних з можливостями підпорядкування Чорноморського флоту уряду УНР, на вимогу Симона Петлюри та Українського військового комітету у Севастополі, направив на Чорноморський флот Дмитра Антоновича. 18 листопада 1917 року з Києва до Одеси прибула українська делегація на чолі з керівниками Морської Генеральної Ради Дмитром Антоновичем та Володимиром Лотоцьким, які побажали зустрітися з командувачем флоту контр-адміралом Нємітцем в Одесі 18 листопада: "просим приехать восемнадцатого ноября в Одессу для выяснения существующего правления, а так же относительно политического течения в Черноморском флоте создавшегося в последнее время. Если же Вам невозможно приехать, то просим распоряжения присылке к этому времени туда миноносца для приезда в Севастополь имея ввиду посетить и другие пункты побережья". "Телеграмму Вашу получил, - відповів командувач контр-адмірал Нємітц, - только 17 ноября вечером, почему к 18 прибыть в Одессу не могу. Представителям Украинского правительства будет предоставлено соответствующее помещение на транспорте "Мария", уходящем из Одессы в Севастополь в среду 22 ноября утром. Мною сделано одновременно с сим соответствующее распоряжение".

Українська військово-морська делегація прибула до Севастополя транспортом "Марія" 23 листопада. Антоновича на флоті зустрічали тепло і щиро. Відбулися зустрічі з контр-адміралом О. Нємітцем, з Українським військовим комітетом, Українською громадою, делегація побувала на дредноуті "Воля", крейсері "Пам'ять Меркурія", міноносці "Завидний", півекіпажі та в інших військових частинах. На зустрічах з моряками Антонович та Лотоцький відчули бажання моряків служити Українській державі, довелося багато вислухати нарікань на нерішучість і затягування рішень по флоту, тому вони повернулися до Києва вже впевненими у необхідності українізувати і підпорядкувати Чорноморський флот владі УНР. У той же час, не без впливу перебування на флоті

Антоновича і Лотоцького, окремі частини гарнізонів продовжували заявляти про свою українізацію. Дмитро Антонович повернувся до Києва з впевненістю скорого вирішення флотської проблеми. Оптимізму додала тепла зустріч з моряками, які вбачали в ньому стійкого революціонера, твердого поборника волі і свободи українського народу, патріота України.

Активна діяльність Українського військового комітету у Севастополі активізувала процеси українізації флоту. 12 жовтня 1917 року українські стяги прикрасили всі кораблі і порти флоту, на стеньгах було піднято сигнали: "Хай живе вільна Україна!". Вечором того ж дня екіпаж міноносця "Завидний" відмовився спускати Державний прапор УНР взагалі, слідом за есмінцем українізувалися підводники Балаклави, ряд есмінців і суден флоту. Це була реакція на звістку з Балтики про українізацію там крейсера "Світлана". У ситуації, яка складалася на флоті, командуючий ЧФ адмірал Нємітц змушений був просити Центральну Раду призначити свого комісара на флот. 29 жовтня він телеграфує в Петроград: "Вследствие обострения и осложнения украинского вопроса в Черноморском флоте считаю прийнятным назначение Украинского комиссара. С указанием полномочий центральным правительством". Комісаром Центральної Ради на флоті був призначений капітан 2 рангу Євграф Акімов.

Прибувши до Севастополя, він розмістився у приміщенні Української Чорноморської громади, яка знаходилася в колишньому будинку "Уніон Банку". 12 листопада в його присутності український національний прапор підняв крейсер 1 рангу "Пам'ять Меркурія", команда якого прийняла заяву з протестом проти ультиматуму Леніна-Троцького УНР. 25 листопада українські прапори вдруге замайоріли на щоглах кораблів флоту – Український військовий комітет оголосив про святкування на флоті проголошенням III Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки. В цей день командувач ЧФ адмірал Нємітц телеграмою в Київ повідомив про визнання на флоті влади Центральної Ради. В Севастополі пройшли грандіозні мітинги на підтримку Центральної Ради, багатьом здавалося, що українська справа на флоті вирішена вже остаточно. Але, як показав час, лише здавалось.

Досить красномовно, з відчуттям, що на Чорноморському флоті РФ з 1918 року і досі абсолютно нічого не змінилося, тодішню ситуацію на флоті описано в історичній книзі "Черноморский флот России", випущеній у світ видавництвом "Таврія" у 2002 році під редакцією тодішнього командувача ЧФ РФ, "друга ВМС України" адмірала В.Комоєдова: "Особенно большой вред наносили украинские буржуазные националисты, возглавляемые Центральной Радой. Им удалось создать довольно сильные националистические организации на ряде кораблей. Под предлогом "украинизации" Центральная Рада пыталась захватить Черноморский флот и использовать его в своих контрреволюционных целях. ...Эта идея националистов провалилась, но их раскольническая деятельность не прекращалась". І то вірно! Краще було втопити бойові кораблі флоту (що і зробили!), чим передати флот "братам-слов'янам", в любові до яких клялися триста літ.

Українізація флоту не залишилася поза увагою Петрограду. Морський міністр Росії телеграфував 17 жовтня до Києва і звинувачуючи Центральну Раду в сепаратизмі, вимагав спустити підняті українські прапори і повернути на щогли кораблів Андріївські, російські прапори. Одночасно на флот хлинули різноманітні агітатори, проте з однією метою – не дати українізувати Чо-

рноморський флот. У цій ситуації Центральна Рада почала гаяти час. Залишення Севастополя поза увагою столиці України було політичною помилкою колишнього уряду УНР, якою не забарились скористатися поборники "нєдєлімой" імперії. Ситуація, що склалася внаслідок більшовицької антиукраїнської пропаганди у Севастополі звела нанівець авторитет офіцерів та командування флотом. Акімов, як офіцер, хоч і добився підняття українських національних прапорів на цілому ряді кораблів флоту, протистояти шаленій великодержавній більшовицькій пропаганді, особливо балтійських матросів, не зміг. Витрачався історично дорогий час, який з кожним днем ослаблював український національний рух на флоті. До того ж, у Києві не розуміли, що події у Севастополі значно відрізнялися від ситуації в Одесі, Херсоні і Миколаєві.

У ніч з 16 на 17 грудня внаслідок кровавого терору і різні та організованого перевороту владу у Севастополі захопили більшовики і події на флоті починають набирати особливо гострої конфронтації. 22 грудня підняв український прапор і відмовився його спускати флагман флоту дредноут "Воля" – найновіший лінійний корабель. 25 грудня спеціальною телеграмою Антонович повідомляє умови служби на українському Чорноморському флоті по найму і вимагає створити професійний союз "військово-морських робітників і спеціалістів". У відповідь зусиллям Моргенради УНР українізувати флот, у ніч з 24 на 25 грудня 1917 року більшовики оружно захопили українізований флагман флоту "Воля" і вивели на берег моряків-українців з його екіпажу. Щоб не допустити захоплення інших українізованих кораблів, Дмитро Антонович розпорядився українізовані крейсер "Пам'ять Меркурія", негайно направити до Одеси, що і було виконано.

Та, не зважаючи на становище, Дмитро Антонович був налаштований оптимістично і намагався взяти ситуацію під контроль. Після його повернення з Миколаєва та доповіді Генеральному Секретаріату про стан справ на флоті 22 грудня було створено Секретаріат морських справ УНР, а його Генеральним секретарем призначено Дмитра Антоновича, людину, яка за С. Шрамченком, була "цивільна, може й переповнена добрими бажаннями, але в морських справах цілковито безпорадна. Іншої особи Центральна Рада знайти не могла, бо це мусив бути партієць-соціаліст". Четвертим універсалом Української Центральної Ради Генеральний секретаріат перетворювався на Раду народних міністрів. Антонович 9 січня 1918 року увійшов до нового кабінету В. Голубовича і, таким чином, став першим міністром Морських справ Української Народної Республіки. Не будучи морським фахівцем він, продовжуючи свою попередню лінію, підбирав до міністерства "певних українців", які добре знали морську справу. Робота Морського міністерства розпочиналася у надзвичайно важкій ситуації. Не вистачало досвіду, знань і підготовлених кадрів, на території країни більшовицькими військами вже велись бойові дії. В Морському міністерстві переважила думка, що майбутнє флоту УНР має визначити Морський з'їзд, делегати на який мали обиратися один від сотні моряків. На зїзді переважила думка, що УНР для оборони з моря вистачить двох броненосців і бригади міноносців, і ця теза лягла в проект відповідного закону Тимчасового закону УНР "Закон про Український державний флот", який Центральна Рада схвалила 14 січня 1918 року. Це був документ надзвичайної державної і історичної ваги, бо вперше в своїй історії проголошувався Український Державний флот на Чорному морі. В ст. 1 визначалося, що росій-

ський Чорноморський флот, військовий і транспортний, проголошується флотом Української Народної Республіки і виконує обов‘язки охорони побережжя і торгівлі на Чорному і Азовському морях. Стаття 4 визначала, що УНР переймає на себе всі зобов’язання російського уряду щодо утримання флоту і портів. Закон вимагав: всім кораблям і суднам з часу проголошення закону підняти українські прапори. Однак цей закон, який отримав на флоті назву "закону про два броненосці", заклав і міну під процес формування національного флоту України, зіграв деструктивну роль. У Севастополі більшовики негайно розпочали пропаганду про лихі наміри УНР зруйнувати Чорноморський флот, чим відвернули від флоту УНР більшість офіцерів і матросів флоту. Так вперше зародилася флотська проблема.

Виконуючи обов’язки Міністра морських справ, Д. Антонович як історик добре розумів духовну і об’єднуючу силу символіки, тому спершу вжив заходів для затвердження як державної, так і флотської символіки. "Тоді ж державного гербу затверджено не було, - пригадував пізніше він у своїх спогадах про міністерство, - і я скористався цим щоб в інтересах, головним чином естетичних, провести як державний герб знак князя Володимира, так званий тризуб".

Д. Антонович опрацював і проект військово-морського прапора, який 14 січня 1918 року був затверджений тимчасовим законом про флот УНР як "прапор українського військового флоту – полотнище о двох – блакитного і жовтого – кольорів. У кряжі блакитного кольору історичний золотий тризуб з білим внутрішнім полем у ньому". Вже в наш час, в 1995 році, за ініціативи тодішнього командувача ВМС України віце-адмірала Володимира Безкоровайного цей прапор, лише без тризуба у кряжі, було затверджено корабельним гюйсом (фортечним стягом) ВМС України. Проте, незважаючи на велику вагу і значення прийнятих законів, Центральна Рада у другій частині закону про флот не змогла відійти від своїх ідей і, скасувавши обов‘язкову військову службу, проголосила добровільний набір по міліцейській, за місцем проживання, системі. Окрім того, закон на флоті було оголошено лише через два місяці, 13 березня 1918 року. Виступаючи у квітні 1918 року на засіданні Центрофлоту у Севастополі член Центральної Ради Сотник говорив ще про П’ятий Універсал Центральної Ради, за яким Крим і Чорноморський флот мають підпорядкуватися УНР. Виступ Сотника в Центрофлоті свідчить, що такий документ готувався Морським міністерством, однак до його затвердження не дійшло.

Але було вже пізно. Більшовицьким і антиукраїнським силам за весь цей час вдалося перетворити Севастополь в "Кронштадт юга" і залучити частину збаламучених чорноморських моряків до кривавого банкету банд Муравйова в Києві. У березні 1918 року, після повернення Центральної Ради до Києва, Антонович виїжджає до Миколаєва і виясняє ситуацію з суднобудівництвом, затим їде до Києва. Однак його доповідь про створення Українського флоту залишилася без уваги прем'єра Голубовича і Дмитро Антонович 14 березня 1918 року відмовився від посади міністра Морських справ і подав у відставку.

У кінці грудня 1918 року, після обрання Ради народних міністрів Директорії УНР, Дмитро Антонович призначається міністром мистецтва в уряді Володимира Чехівського. Збереглися опрацьовані ним у грудні 1918 року проекти заснування Музею, етнографічного кабінету та Музейно-етнографічного видавництва. Тоді ж він був обраний почесним академіком новоствореної Української Академії мистецтв.

В 1919-1920-х роках Дмитро Антонович направляється головою дипломатичної місії Української Народної Республіки в Рим і Париж. Після поразки УНР і перемоги радянської влади в Україні з 1921 року Дмитро Антонович перебуває в еміграції. Спершу у Відні, де знаходилася велика українська емігрантська колонія, він входить до складу створеної Національної Ради та як дипломат продовжує дипломатичну роботу в урядових колах західноєвропейських держав по організації допомоги українцям у боротьбі з більшовицькими силами в Україні. Та західні держави, у першу чергу Франція, не покладалися на Симона Петлюру, тому Дмитро Антонович входить до складу оргкомітету для скликання Всеукраїнського Національного Конгресу у Відні, який мав би обрати наступника Симона Петлюри. Та заключення в 1921 році Брестського мирного договору між Польщею і РСФСР і ратифікація його польським парламентом, поразка Другого Зимового походу унеможливили допомогу Західної Європи боротьбі УНР з зміцнілим більшовицьким режимом.

З 1923 року Дмитро Антонович проживає у Празі і бере активну участь у створенні Українського Вільного університету у Відні і Празі, ректором останнього являвся двічі: 1928-го по 1930-й та в 1937-1938 роки. У Празі він займався ґрунтовною науковою роботою. Його перу належать численні праці з історії, історії мистецтва, філології. В Празі ним було створено історико-філологічне товариство та Музей визвольної боротьби України, беззмінним керівником яких він являвся до кінця своїх днів. Він був зразком ставлення до наукової праці, свідченням чого є його копітка робота над томом про творчість Т. Шевченка як художника. Власне, у Празі були написані та побачили світ 16 томів його творів, основні наукові праці. Але справжнім підсумком усієї науково-дослідної та педагогічної діяльності Антоновича на терені українського мистецтва і культури правомірно вважається упорядкований і значною мірою написаний ним збірник лекцій "Українська культура".

З початком Другої Світової війни життя Д. Антоновича, врешті, як і української еміграції взагалі, надзвичайно ускладнилася. Почалися нові непорозуміння, ворожнеча в середовищі еміграції отруювала життя. У Чехії життя стало дорогим і напівголодним. Панувала карткова система. І все ж учений продовжував працювати. Знайомі намагалися підтримати вченого. У 1942 р. в Лейпцигу вийшла одна з останніх його значних праць — «Німецький вплив на українське мистецтво».

Перебуваючи в еміграції, Дмитро Володимирович увесь час мріяв про повернення на Батьківщину. Однак доля на схилі літ приготувала йому ще одне випробування. Друга Світова війна завершилася. У Празі стояли радянські війська, і для емігрантів настали сумні часи – повернення можливе було лише до Сибіру. Однак рука Смершу і НКВС не дотягнулася до першого Морського міністра незалежної України. Перешкодила цьому його смерть. Помер Дмитро Володимирович Антонович у Празі 12 жовтня 1945 р. і похоронений поблизу Праги на міському цвинтарі в Подєбрадах. На колумбарії цього цвинтаря, що його ще у 1933 році встановили професори і студенти Української Господарської Академії, написано: "Дорогим товаришам, яким доля не судила повернутися на Батьківщину".

Дмитро Володимирович Антонович жив у період жорсткого протиборства ідеологій, розвалу імперій, розподілу впливу великих держав у світі та їхньої боротьби за Україну. В його біографії немає морських походів і участі в

морських битвах, він не водив ескадри в океани і далекі моря. Та це не применшує його заслуг перед національним флотом України і відроджені Військово-Морські сили України повертають національній історії ім'я свого першого Морського міністра.

Створенням морського відомства Української Народної Республіки Дмитро Антонович проголосив всьому світові, що Україна є не країною біля моря, а великою морською державою з багатою морською історією. Своєю діяльністю на посту морського міністра Д. Антонович довів до свідомості всіх, що українці, як морська нація, мають право на власний флот, за який вони будуть боротися. І оформив це юридично, хоч і не бездоганно. Як військовий політик, він відчайдушно боровся за флот, був одним з небагатьох тодішніх політиків, які розуміли, що без власного флоту боротьба українців за визволення буде приреченою. Це головна його заслуга перед сучасними Збройними Силами України.

Діяльність Дмитра Антоновича на посту морського міністра, його успіхи та невдачі дозволили у схожій військово-політичній ситуації 1991-1992 років не повторити помилок минулого і створити Військово-Морські сили незалежної України. Його, хоч і коротка діяльність як першого Морського міністра України, ще чекає ґрунтовного дослідження. Але й сьогодні з упевненістю можна стверджувати, що Дмитро Антонович навічно увійшов в історію флоту України. І було б цілком справедливо, якби ім'я першого морського міністра України носило на борту одне з військових чи цивільних суден флоту України, створенню якого він присвятив своє життя. Його ім'я має бути широко відомим і шанованим у середовищі всіх українських моряків.

ПОКРОВСЬКИЙ АНДРІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ

Головний командир портів Чорного і Азовського морів, міністр морських справ Української Держави, адмірал

У травні 1916 року до Севастополя прибув японський військовий агент (аташе). Через зайнятість командувача флоту його прийняв начальник штабу віце-адмірал Андрій Покровський. На стіні кабінету начальника штабу флоту висіла велика, гарно оформлена карта Чорного моря. Її подарували адміралу офіцери бригади крейсерів, якою він командував до призначення на посаду начальника штабу командувача Морських сил Чорного моря. На карті були прокладені курси бойових походів крейсерів під брейд-вимпелом комбрига, позначені місця його битв з ворожим флотом та втрати противника. Лінії віялом розходилися з Севастополя до берегів Кавказу, Туреччини, Болгарії та Румунії і сходилися під Босфором. Японець прискіпливо вдивлявся в карту морських битв і, слухаючи пояснення адмірала, раптом... втратив свідомість. Коли викликані лікарі привели японського гостя до свідомості, він, отямившись, заявив, що просто вражений бойовою майстерністю і мужністю адмірала, відваги якого вистачило б на цілий японський флот. Звичайно, це була своєрідна дипломатично-політична гра японця, але вона мала під собою реальний ґрунт.

Адмірал Андрій Георгійович Покровський був військово-морським діячем України періоду національно-визвольної боротьби 1917 – 1919 років та одним з найталановитіших бойових адміралів російського флоту напередодні та в часи Першої світової війни. Його службова біографія, його професійна відданість флоту, патріотизм та хоробрість у боях на морі з ворогами є прикладом для кожного флотського офіцера. Та попри все це ім'я адмірала А. Покровського протягом восьми десятиліть було зовсім викинуте з флотської історії, замовчувалося і, по суті, невідоме широкому колу українських моряків і до сьогодні. Причиною цього стала його участь у національному військово-морському будівництві України. То ж після поразки української національної революції він був приречений переможцями на забуття.

Народився Андрій Георгійович Покровський у Санкт-Петербурзі 14 серпня 1862 року в офіцерській родині, яка вела свій родовід з давньої української козацької старшини. З покоління в покоління в його родині передавалися перекази про славні козацькі походи на море, в яких брали участь і прославились в боях його діди і прадіди. Коли настав час юнаку обирати шлях в житті,

то він не вагаючись, вибрав шлях до моря – Морський корпус, згодом – Військово-Морську академію. У 1882 році Андрій Покровський завершує навчання у Морському корпусі і у чині мічмана призначається мінним офіцером, а з 1896 року – флагманським мінним офіцером ряду з'єднань Балтійського флоту. В 1890-му році йому присвоюють військове звання "лейтенант". З 1897 року призначають флагманським мінним офіцером Практичної ескадри, а через два роки – Навчальної ескадри Балтійського моря.

Та молодого офіцера манила перспектива не штабної роботи, а командирського мостика, морських походів, в яких бажав випробувати себе морем, перевірити свою волю, власну бойову майстерність. На флоті А. Покровського цінили як вольового, грамотного і перспективного офіцера, вмілого організатора справи і служби. У кінці 1899 року командування задовольнило прохання А. Покровського, і його призначають старшим офіцером (старшим помічником командира) крейсера 2 рангу "Африка", в 1902 році – старшим офіцером спущеного на воду у 1894 році броненосця берегової оборони "Адмірал Сенявін". В кінці того ж року його, як одного з кращих старших офіцерів ескадри, призначають командиром міноносця "Поражающий". В 1903 році присвоюють військове звання "капітан 2 рангу", а в другій половині 1904 року переводять командиром нового ескадреного міноносця "Доброволец", який добудовувався на Балтійському заводі. Як командир, А. Покровський користувався незаперечним авторитетом у команди свого корабля. Його порядність, справедливість і демократичність в службі, глибоке розуміння проблем нижчих чинів вигідно вирізняли "Добровольця" у складі ескадри та дозволили йому без особливих проблем пережити бурхливі події в Петербурзі революційного 1905 року. То ж ні для кого не стало несподіванкою його призначення начальником дивізіону випробувальних ескадрених міноносців Балтійського флоту у 1908 році. В 1910 році Андрію Покровському присвоюють військове звання "капітана 1 рангу". Та все-таки для Покровського рідним було Чорне море і українська земля, зв'язку з якою він не втрачав упродовж всієї своєї служби на Балтиці. Офіцер бажав служити на морі, яким прокладали курс його предки ще на козацьких чайках, де, здавалось, і кожна білосніжна чайка при зустрічі квилить по козацькій морській звитязі. Нарешті мрія Покровського збулася у 1910 році, коли його призначають на Чорноморський флот командиром лінійного крейсера "Ростислав", яким він командував до 7 грудня 1911 року.

Призначення А. Покровського на Чорноморський флот співпало з часом активізації на флоті революційної боротьби, повстань матросів на кораблях, які готувалися в основному есерами і більшовиками. В 1907 році була спроба есерів організувати повстання і на "Ростиславі", та успіху не досягла. Разом з революційними подіями назрівала Перша світова війна, в якій Чорноморський флот мав брати активну участь в протистоянні Антанти з Трійчатим союзом у Чорному морі і вести протиборство з об'єднаним турецько-німецьким флотом. Чорноморський флот перед початком війни представляв собою з'єднання застарілих типів кораблів. З перших днів війни паритет сил в Чорному морі складався явно не на користь Чорноморського флоту. Для досягнення хоч-якої рівноваги в силах необхідно було терміново довершити будівництво в Миколаєві кількох нових бойових кораблів та прийняти неординарні рішення. А для цього, як вважали в Петербурзі, необхідні були нові люди в управлінні флотом. 7 грудня 1911 року Андрія Покровського призначають вико-

нуючим обов'язки начальника штабу командувача Морськими силами Чорного моря. 25 березня 1912 року імператорським указом йому присвоюють військове звання "контр-адмірал" і призначають на посаду начальника штаба флоту. Як начальник штабу, він став першим і найближчим помічником командувача флотом адмірала Ессена, що дало йому можливість впроваджувати в життя програму розвитку і модернізації флоту та підготовку його до війни.

Оновленому штабу під керівництвом А. Покровського вдалося значно активізувати кораблебудівні роботи і до листопада 1913 року спустити на воду в Миколаєві лінійний корабель, два ескадрені міноносці та три підводних човни. 4 серпня 1913 року він особисто очолив комісію з прийому від заводу "Наваль" у місті Миколаєві першого у світі підводного човна – мінного загороджувача "Краб". Покровський, готуючи флот до бойових дій, вимагав у військового відомства імперії передати в управління його штабу берегові батареї і фортеці всього чорноморського узбережжя, які були підпорядковані управлінню Військового міністерства (Міністерства сухопутних сил), та організувати дозори в Чорному морі чергових сил. Переконавшись, що зламати бюрократизм царських генералів неможливо, у кінці 1913 року він подав у відставку з поста начальника штабу флоту і перейняв командування дивізією лінійних кораблів. На цій посаді він і зустрів початок Першої світової війни. Дивізія стала основною ударною силою флоту і грала головну роль у блокуванні протоки Босфор і Анатолійського узбережжя, мала бойові зіткнення з об'єднаним турецько-німецьким флотом, в тому числі і з їх флагманами – німецькими лінійними крейсерами "Гебен" і "Бреслау". Як і передбачав А. Покровський, війна для Чорноморського флоту, що не мав належної морської розвідки і дозору, розпочалася "зненацька". А готувалися ж до неї з 1910 року! Німецький лінійний крейсер "Гебен" під охороною турецьких міноносців вільно розгулював морем, у жовтні 1914 року провів успішні атаки на Одесу, Феодосію, Новоросійськ і навіть на Севастополь, головну базу російського Чорноморського флоту. Знаходячись майже на вхідних створах севастопольської бухти, "Гебен" випустив по Корабельній стороні сорок сім 280-міліметрових снарядів свого головного калібру і розігнав своїми 150-мм гарматами групу дозорних міноносців ЧФ. Проти "Гебена" вели протиборство вісім берегових батарей флоту, які випустили по ньому 360 важких снарядів. Проте німецькому лінкору хватило і 17 залпів, щоб змусити їх замовкнути, а одну з батарей ще й підірвати в повітря.

Лише після цих подій на флоті почали приймати екстрені заходи. Кораблі бригади А. Покровського беруть активну участь і ведуть успішне протиборство з противником на морі. 18 листопада 1914 року у складі російської ескадри вони провели бій з німецькими крейсерами, у тому числі і з "Гебеном", який одержав у свій корпус 14 снарядів і надовго був виведений з бойових дій. У 1915 році А. Покровський проводить атаки на турецькі укріплення в Босфорі, бере участь у численних бойових походах в район Інада – Босфор – Ереглі, Босфор – Варна, на охорону Одеси, Дніпровського лиману, на підтримку Кавказького фронту. 18 квітня 1915 року контр-адмірала Андрія Покровського "за відмінно-усердну службу і працю під час воєнних дій зі старанням на основі Височайшого повеління від 24.11.1914 року" підвищують до чину "віце-адмірал". Про бойову звитягу віце-адмірала Андрія Покровського під час Першої світової війни красномовно засвідчують його бойові нагороди. За успішне проведення морських операцій та переможні морські битви А. Покровський

нагороджений орденами святої Анни 2-го ступеня, святого Володимира 3-го ступеня, двічі(!) французьким орденом Почесного Легіону, румунським Великим офіцерським Хрестом, двома Георгіївськими Хрестами – всього більше десяти бойових нагород!

Ми славимо адмірала Павла Нахімова за його Сінопську звитягу. Але зовсім не знаємо, що саме віце-адмірал Андрій Покровський у квітні 1916 року спланував і провів, як колись Гетьман Сагайдачний, блискучу десантну операцію флоту з захоплення турецьких фортець і військово-морських баз у Різе і Трапезунді. А сталося це так. 17 березня 1916 року контр-адмірала Андрія Покровського вдруге призначають начальником штабу командувача Морських сил Чорного моря. Виконуючи директиву Ставки Верховного Головнокомандування, штаб флоту приступив до розробки операції з блокування дій турецько-німецького флоту в районі Батумі-Трапезунд та організації взаємодії з військами Кавказького фронту. Для Туреччини морські комунікації вздовж Анатолійського узбережжя мали надзвичайно важливе, життєве значення. Саме звідси, через Різе і Трапезунд, вона вела забезпечення своїх військ на Кавказькому фронті. Захоплення турецьких баз значно полегшило би становище російської армії на Кавказі. Враховуючи ці обставини, Покровський представив Ставці свій план захоплення Трапезунда і Різе силами морського десанту. Ставка дещо змінила план, прийняла рішення захопити Трапезунд силами спеціально сформованої Приморської групи військ, морського десантного загону у складі броненосця "Ростислав", міноносців, 7 десантно-тральних суден, 2 канонірських човнів та Транспортної флотилії флоту. 19 квітня 1916 року штурмом з берега і з моря Трапезунд було взято. Під час цієї операції було проведено три висадки десанту після чого, під прикриттям головних сил флоту, Транспортна флотилія висадила головний десант в Різе. Він нараховував дві пластунські бригади і дивізіон гірської артилерії. Після захоплення Трапезунд став оперативною базою Батумського загону Чорноморського флоту та портом забезпечення російської армії, яка вела наступ вглиб території Туреччини. До кінця травня силами флоту в захоплені турецькі порти із Новоросійська і Маріуполя було доставлено 34 тисячі чоловік, 6500 коней, більше 100 тисяч пудів різноманітних військових вантажів. Трапезундська операція є однією з найблискучіших десантних операцій за всю історію Чорноморського флоту, яскравим прикладом бойової взаємодії армії і флоту.

28 червня 1916 року імператор Микола II змінив командувача Чорноморським флотом. Ним став ще достатньо молодий віце-адмірала А. Колчак. Того ж дня Покровський подав у відставку з посади начальника штабу і незабаром був призначений начальником 2-ї бригади лінійних кораблів. Причиною відставки послужила його незгода з молодим, без достатнього бойового досвіду А. Колчаком, який за підтримки начальника Морського штабу Ставки адмірала А. Русіна з першого дня прибуття до Севастополя взявся перетрушувати командні кадри та загалом відкидав набутий бойовий досвід флоту. Наприклад, запальний командувач вимагав організувати атаку німецьких лінійних крейсерів і Босфору міноносцями флоту і зовсім не бажав слухати про наслідки, до яких могла привести подібна авантюра. Звичайно, це не могло не позначитись на загальному стані бойової готовності флоту.

Революційні події 1917 року в Росії, падіння самодержавства, відречення царя, створення Тимчасового уряду в Петрограді та Центральної Ради в Києві створили революційну ситуацію і на Чорноморському флоті, де ще добре

пам'ятали події 1905 – 1907 років. Проте спочатку більшовицька пропаганда у Севастополі значного успіху не мала і сприймалася моряками з відвертою настороженою. Але цей сприятливий момент для створення українського флоту було безповоротно втрачено. Нерішуча військова політика Центральної Ради, яка спиралася на соціалістичні гасла ліквідації регулярного війська, завдала флоту важкого удару. Та слід зазначити, що бригада лінійних кораблів Покровського, як засвідчував мічман Г. Філєвський у квітні 1918 року своїм рапортом адміралу Колчаку в Омську, єдина впродовж всіх трагічних подій на Чорноморському флоті зуміла зберегти свою бойову готовність.

На початку 1917 року віце-адмірал Андрій Покровський призначається командиром Миколаївського порту і градоначальником Миколаєва. У 1917 році відсоток українців на Чорноморському флоті складав 65 % від загальної чисельності особового складу, а в Миколаєві був ще більшим. Це сприяло активній діяльності українських національно-патріотичних організацій. Віце-адмірал Андрій Покровський став одним з тих адміралів, які підтримали процес українського державотворення. В умовах зростаючого безвладдя Покровський послідовно підтримував діяльність Чорноморського українського військового комітету в Миколаєві. На кораблях в його порту активно діяли українські ради, а на щоглах кораблів, що знаходилися в заводах, в 1917 році вже розвівалися українські жовто-блакитні прапори. З цих причин у березні 1917 року Андрій Покровський був арештований "Совєтом рабочіх і воєнних депутатов" як прихильник автономії України і запроторений до тюрми в Миколаєві. Український військовий комітет став на захист свого адмірала і під його тиском він був звільнений з під арешту на підписку про невиїзд з міста. В листопаді 1917 року, коли більшість політичних партій і військових комітетів в Миколаєві проголосили визнання Української Народної Республіки, загроза арешту з Покровського була остаточно знята.

22 грудня 1917 року Центральна Рада прийняла Закон "Про утворення Генерального секретаріату морських справ", а 14 січня 1918 року і Тимчасовий закон "Закон про український державний флот". Віце-адмірал А. Покровський був викликаний до українського морського відомства де активно працював над організацією національного українського флоту. Був серед тих військових фахівців, які активно заперечували намагання Центральної Ради провести в життя ідею добровільної служби на флоті. Він вважав, що долю флоту і молодої держави мають вирішувати не політичні гасла, а сила зброї. У цьому питанні А. Покровський мав розуміння і підтримку військових міністрів УНР Жуковського і Грекова, які разом з ним намагалися навести лад в організації флоту. Виходячи з ситуації, яка склалася у Севастополі і в Криму після Брестського миру, Покровський запропонував уряду підпорядкувати військовому відомству УНР західну частину Чорноморського флоту, яка не підпадала під умови Брестського мирного договору і на яку вплив більшовиків був мінімальний, а затим, узгодивши з німецьким командуванням політичні питання, включити до його складу і флот, що базувався в Криму. Без миколаївської суднобудівної і ремонтної бази флот існувати не може, переконував Дмитра Антоновича адмірал. Питання практичної розбудови національного флоту зрушилося з місця, коли наказом по морському відомству 27 березня 1918 року віце-адмірала А. Покровського призначають командувачем флоту УНР і одночасно начальником району охорони Південно-Західної частини Чорного моря

з тимчасовим штабом в м. Одесі. 24 квітня того ж року його призначають і Головним командиром всіх портів Чорного і Азовського морів.

З приходом до влади 29 квітня 1918 року Гетьмана Павла Скоропадського флотським справам стало приділятися значно більше уваги. На відміну від попереднього уряду Гетьман справу будівництва флоту довірив фахівцям. Узгодивши з Гетьманом його "кредо", Покровський погодився співпрацювати з урядом Скоропадського і залишився на попередній посаді. Для будівництва національного флоту Павло Скоропадський своїм наказом від 10 травня 1918 року створив спеціальну комісію на чолі з віце-адміралом А. Покровським по реформуванні Морського відомства. До складу комісії увійшли досвідчені військові моряки російської школи: віце-адмірал О. Хоменко, контр-адмірали Д. Ненюков, О. Кликов, П. Патон-де-Верайон та капітан 1 рангу М. Максимов. 1 червня ця комісія представила Морському Генеральному штабу план будівництва і реформування військового флоту України. Затверджений Гетьманом, він став основою будівництва національного флоту Української Держави. Покровському вдалося організувати в Одесі діючий штаб флоту, відновити бойову готовність кораблів, що дислокувалися в західній частині Чорного моря, та поповнити флотські установи професійними моряками.

Час був надзвичайно складний. Відповідно до мирних угод, підписаних в Бресті 8 лютого 1918 року, Крим підлягав окупації німецькими військами. Підхід німців, вчорашніх ворогів, до Севастополя лише підсилив там більшовицьку пропаганду. Але звістка, що Сімферополь і Бахчисарай взяли не німці, а українська армійська група полковника Петра Болбочана, змінила ситуацію на флоті. 29 квітня після обіду за наказом контр-адмірала М. Сабліна на кораблях у Севастополі було піднято українські державні прапори. Здавалося, що питання флоту вирішене остаточно. Але інформація, що до Севастополя наближаються одні лише німці, дозволила більшовикам протягом дня змінити думку багатьох екіпажів кораблів. І вже ввечері того ж 29 квітня половина флоту за наказом М. Сабліна, але тепер уже під червоними прапорами, вийшла з Севастополя до Новоросійська, де більшість кораблів за наказом В. Леніна була безславно затоплена.

1 травня 1918 року німці, як союзники, під оркестр увійшли до Севастополя. 4 травня віце-адмірал А. Покровський, як головний командир українських портів Чорного і Азовського морів, взяв участь у переговорах з командувачем німецьких військ в Криму генералом фон Кошем. Було обумовлено, що до завершення війни кораблі флоту будуть знаходитись під німецьким контролем і піднімуть українські і німецькі прапори. Та німці, вважаючи вихід кораблів до Новоросійська грубим порушенням умов Брестського договору і недовіряючи до кінця морякам ЧФ, 4 травня виставили в портах свої караули і почали спускати українські прапори, оголосивши кораблі тимчасово полоненими. Проте, дії німців не стали завадою для А. Покровського в розбудові національного флоту. Командувач убуває в Одесу, де займається організацією охорони та забезпеченням оборони північно-західного району Чорноморського узбережжя. Згідно наказу А. Покровського №70 від 23 травня 1918 р. розпочалось формування бригади морської піхоти у складі трьох полків: 1-й у Одесі, 2-й у Миколаєві, 3-й у Херсоні, зона відповідальності яких була визначена від західного кордону до Перекопу. В цей же час у Генеральному морському штабі створюється відділ морської піхоти. Указом Гетьмана після вирі-

шення питання з німцями в Криму Андрію Покровському було присвоєно військове звання "адмірал", проте він, як писав згодом в еміграції, поважав царське присвоєння військових звань і вважав себе "віце-адміралом".

19 травня 1918 року Павлу Скоропадському передали радіоперехват промови кайзера Німеччини Вільгельма II на урочистому засіданні ландтагу в м. Аахен. На той час німецькі війська за умовою договору з урядом УНР від 9 лютого 1918 року вже зайняли територію України, в тому числі і Севастополь. "У Севастополі, - говорив Вільгельм II, – ми взяли багатющу здобич - сильний торговий флот. Це дає нам можливість відновити сполучення по Чорному морю". Хоча Вільгельм покривив душею – німці торгового флоту не взяли, а лише військовий, Гетьман зрозумів, що німцям вкрай будуть необхідні українські торгові судна для перевезень. Гетьману потрібні були гроші, і їх можна було заробити у німців і австрійців на морських перевезеннях. З цього питання Гетьман направив телеграму адміралу А. Покровському в Одесу і того ж дня отримав від нього відповідь: без тралення фарватерів основних комунікацій, плавання торгових суден по Чорному морю є небезпечним. Для очистки морських комунікацій від мін Гетьман наказав сформувати бригаду тральщиків і розпочати розмінування основних торгових шляхів у Чорному морі. Командувач флотом спільно з Морським міністерством розпочав активну роботу з організації діяльності флоту. Час вимагав рішучих і виважених дій.

Зважаючи на той факт, що на українських кораблях були підняті німецькі прапори, а Військово-Морського прапора України остаточно так і не було визначено, адмірал А. Покровський запропонував створеній при Міністерстві морських справ геральдичній комісії затвердження проекту прапора, за основу якого було взято корогву Чорноморської козачої флотилії: на білому полотнищі синій хрест.

16 липня 1918 року Гетьман Павло Скоропадський затвердив закон про Військово-Морський прапор Української Держави: на білому полотнищі з білою облямівкою синій хрест з Державним прапором і тризубом у правому верхньому кряжі і 18 липня наказом по Головному морському штабу флоту № 192/44 контр-адмірал М. Максимов оголосив про затвердження Військово-Морського прапора і наказав його підняти на кораблях і суднах українського флоту. У 1992 році цей прапор, лише без тризуба у кряжі, був прийнятий Військово-морським прапором флоту незалежної України.

Наступним наказом № 350 від 6 липня адмірал А. Покровський сформував бригаду морських тральщиків в Одесі і призначив її командиром контр-адмірала О. Гадда. Бригада складалася з трьох дивізіонів: командиром першого було призначено лейтенанта Опанасенка, другого – лейтенанта Кривицького, третього – старшого лейтенанта Благовєщенського. Після узгодження контр-адміралом М. Максимовим з начальником штабу німецьких військ в Україні генерал-лейтенантом Гренером "Інструкції українським комендантам портів і визначення їхніх взаємин з українською сухопутною і австро-угорською і німецькою владою в портах" розпочалася практична робота з бойового тралення одеських фарватерів. Контр-адмірал О. Гадд наказ А. Покровського виконав успішно – до кінця липня одеський порт і фарватер від мін були очищені повністю.

Як і передбачав Гетьман Павло Скоропадський, наприкінці липня до нього звернувся командувач німецьких військ в Україні фельдмаршал Ейхгорн з проханням організувати морські перевезення для потреб німецьких

військ. Гетьман погодився і в кінці липня українські торгові судна вже вийшли з Одеси в море. Німці за одну гривну платили п'ять, а австрійці – сім золотих марок. Таким чином за допомогою флоту Гетьман за кілька місяців ґрунтовно поповнив валютою державну скарбницю. Військовий флот надійно забезпечував морські перевезення, до кінця 1918 року жодне торгове судно не підірвалося на мінах.

Німці війну програвали, тому ще в липні Ейхгорн запропонував Гетьману здійснити демонстраційній похід всього Чорноморського флоту у Середземне море під українським Військово-Морським прапором і під командуванням адмірала Андрія Покровського. За це обіцяв повернути Україні всі бойові кораблі. Гетьман, розуміючи, що німці війну все рівно програють і що така демонстрація буде означати перехід нейтральної Української Держави на сторону німців, від пропозиції відмовився. Він передбачав, що німці все одно кораблі повернуть, а Україні життєво необхідно було налагоджувати стосунки з Антантою. Так і сталося, 11 листопада 1918 року німці остаточно передали весь інтернований ними флот: дредноут-лінкор "Воля", сім лінкорів (броненосців), мінну дивізію та всі допоміжні кораблі. Весь Чорноморський флот підпорядкувався управлінню українського командування. На кораблях німці спустили свої прапори і поставили вимогу підняти прапори Українського флоту. Однак Антанта воліла бачити Україну у складі єдиної "демократичної" Росії. Гетьман вступив у переговори з Францією. Йому повідомили, що президент Франції за умови сплати Україною частини російського царського боргу, обіцяв прийняти її до складу Антанти. У Гетьмана уже була, зароблена флотом, валюта і два більйони карбованців.

12 листопада 1918 року під тиском опозиції відбулася зміна уряду. Гетьман, уступаючи опозиції і слідуючи проголошеному ним "новому курсу федерації України з небільшовицькою Росією" провів зміну уряду. Наказом Гетьмана № 594/288 від 12 грудня 1918 р. флот виділяється в окремий вид Збройних Сил, Морським міністром призначається адмірал Андрій Покровський, а його попередник, контр-адмірал Микола Максимов, - товаришем (заступником) Міністра морських справ – начальником Генерального морського штабу з дислокацією в Одесі, другим заступником Морського міністра в Києві став контр-адмірал О. Гадд. Командувачем флоту призначається контр-адмірал В'ячеслав Клочковський.

12 грудня 1918 року завершився процес передачі анексованих кораблів німецьким командуванням українській стороні. У зв'язку з передачею флоту Українській Державі за наполяганням Андрія Покровського Рада Міністрів 13 грудня 1918 року схвалила рішення про матеріальну підтримку флоту і суднобудівних заводів, і виділила на його потреби 23,5 мільйонів карбованців.

Політична ситуація як в Україні, так і у Європі різко погіршилася, тому під тиском Антанти, що, взагалі, відповідало світобаченню і самого Гетьмана, Павло Скоропадський 14 листопада проголошує грамоту про майбутню федерацію Української Держави з "демократичною Росією". У той же час в Одесі розгорнулася кампанія з військово-морськими прапорами. Командувач флоту В'ячеслав Клочковський вже готувався підняти прапори українські та завадив щойно призначений начальник Генерального морського штабу Максимов, який прибув до Одеси і розпорядився підняти Андріївські прапори російського флоту. Клочковський звернувся до Покровського. Ось тут і проявилися

державницькі і характер і устремління адмірала. Він дав згоду підняти Андріївські прапори ї їх, попри обурення Гетьмана, таки підняли на кораблях, крім підводних човнів, в Одесі 24 листопада.

26 листопада 1918 року відбулася подія, яка визначила долю національного флоту – у Стамбулі український посол М. Суковкін від імені українського уряду підписав з командувачем флоту Антанти в Середземному морі французьким віце-адміралом Аметом Акт-меморандум, згідно якого флот України з портами передавалися Антанті для її подальшої боротьби за… демократичну Росію. Дії Суковкіна без згоди гетьманського уряду були б неможливими. Цей Акт неможливо розглядати інакше чим зраду українського народу і жертовної, тривалої боротьби українських моряків за національний флот. Підняття Андріївських прапорів при висадці десанту Антанти в Одесі і спуску Військово-морських прапорів українських виставлялося як реалізацію нової політики нового уряду Гетьмана. Однак, за спогадами деяких сучасників, у тому числі його ад'ютанта, Гетьман був проти підняття на українських кораблях Андрієвських прапорів, в такому випадку Гетьмана мав "підправити" лише Морський міністр Андрій Покровський.

Антигетьманське повстання в Україні, організоване Володимиром Винниченком і Симоном Петлюрою, плани співпраці України з Францією звело нанівець. Французи з соціалістами Винниченка діла мати не хотіли і переключились на переговори з білим рухом у Росії. А Україною ширилося антигетьманське повстання, викликане внутрішньою і зовнішньою політикою Павла Скоропадського. Внаслідок антигетьманського перевороту Директорії УНР 14 грудня подає у відставку Гетьман Павло Скоропадський, а весь його уряд оголошений у Відозві Директорії до українського народу антинародним, реакційним і підлягав арешту. Над Військовим і Морським міністерствами був установлений контроль Ради комісарів Революційного комітету Директорії. Уникаючи арешту Андрій Покровський разом з іншими генералами військового відомства покинув Київ і повернувся в Одесу.

Довгий час після відставки вважалося, що доля адмірала Андрія Покровського невідома. Та, як виявилося, після відставки з посади Морського міністра адмірал Андрій Покровський повернувся до Одеси, затим відбув до Миколаєва і в квітні 1919 там був вдруге арештований урядом Директорії за здачу Одеси і флоту Антанті. Однак під тиском Антанти був відпущений на підписку про невиїзд. Захоплення Миколаївщини білогвардійцями адмірал, за його ж спогадами, пересидів у криниці під Царедарівкою, а затим зумів виїхати до Ростова на Дону, отримати там російський закордонний паспорт і в грудні 1919 року емігрувати до Болгарії, попередньо відправивши з Одеси за кордон родину. Та, не зважаючи на його вступ там до організації "Єдинство русских", заяви про невизнання себе гетьманським адміралом, а "віце-адміралом його величності", налагодити співпрацю з білогвардійськими прихильниками "єдіной і нєдєлімой" не вдавалося, йому не забували період будівництва Українського національного флоту і перебування в уряді Гетьмана. З Болгарії А. Покровський емігрував до Бельгії, де повністю відійшов від військово-політичної діяльності і до 1930 року працював простим робітником-машиністом в Льєже. В 1930 році перейшов на роботу на завод, але у зв'язку з економічною кризою в 1932 році її втратив. З 1938 року поселився у Єгипті. Останні роки свого життя прожив у Каїрі, де зустрів і Другу світову війну.

Помер командувач флотом Української Держави і її Морський міністр у Каїрі в 1944 році на 83 році життя і похований в склепі на кладовищі православного монастиря святого Георгія. Його життя і діяльність у Болгарії, Бельгії і Єгипті ще не досліджувалися військовими істориками і чекають свого часу. Не виявлено поки що і його особистого та сімейного архіву. Однак, можемо стверджувати, що адмірал Андрій Покровський прожив героїчне і складне життя. Йому випали на долю і морські переможні битви на морі і тюрми, визнання флотоводцем за життя, призначення Морським міністром держави і втрата свого положення у суспільстві, еміграція і важка фізична праця задля простого людського виживання своєї родини - дружини і доньки.

Адмірал Андрій Покровський не був щирим прихильником незалежності України, імперське виховання та традиції російського флоту, у яких виховувався з дитинства, у переломний історичний час переважили в ньому національне та денаціоналізували його як і багатьох його сучасників. В характері і долі адмірала переплелися воєдино військова відвага і доблесть з природнім малоросійством. Його "кредо" скоріше всього було направлене на збереження Чорноморського флоту як флоту тимчасово Українського, який у його баченні мав би бути складовою частиною флоту загальноросійського. Він не сприйняв більшовизм, розумів його руйнівну силу, але не сприймав і ідеї української державності і самостійності. Тому й емігрував, та не вступив до лав борців за волю України і не став прихильником Гетьмана в еміграції. Але і відмовився від пропозицій вступити до лав білогвардійського флоту і боротися проти Української Революції в лавах "єдиної неділимої". Та попри свою політичну невизначеність і невираженість національну, адмірал Андрій Покровський таки став одним з творців флоту України початку XX століття. Він, не до кінця розуміючи значення своєї праці, разом із командою своїх морських побратимів вперше вивів Державний флот Української Держави під її Військово-морським прапором у море і провів перші його бойові операції, чим відродив вікову морську козацьку славу України і традиції рідного народу. Моряки Військово-Морських сил Збройних Сил України мають шанувати пам’ять адмірала Андрія Георгійовича Покровського і робити належні висновки з його помилок.

МАКСИМОВ МИКОЛА ЛАВРЕНТІЙОВИЧ

Міністр морських справ Української Держави, контр-адмірал

Начальник верхньої артилерійської батареї броненосного крейсера "Пєрєсвєт" мічман Микола Максимов оглядав готовність батареї до бою, як на стеньзі гротщогли флагмана ескадри підняли сигнал: "Флот сповіщається, що государ імператор наказав йти до Владивостоку". Значить, майнула думка, будемо з боєм прориватися блокаду Порт-Артура японським флотом. І битва буде жорстока і нерівна. Всі знали, щоб закрити російську ескадру у Порт-Артурі, японські кораблі ще заздалегідь замінували зовнішній рейд. І хоча напередодні протягом двох днів сам Максимов двома катерами проводив його тралення і підірвав чотири японських якірних міни, гарантувати безпечний вихід ескадри у відкрите море не міг ніхто. Та іншого виходу не було. На ранок 28 липня 1904 року російська ескадра стала виходити на зовнішній рейд Порт-Артура. Димлячи з усіх труб, на рейд вийшли і стали формувати похідну колону крейсери "Діана", "Паллада", загін міноносців, плавлазарет "Монголія". Із-за малого ходу старих броненосців, ескадра двома кільватерними колонами фактично йшла ходом 10 вузлів, розтягнувшись на 20 миль. "Пєрєсвєт" і "Цезаревич" були визначені їх флагманами.

Японська ескадра не заставила себе довго чекати. Спершу горизонт Печілійської затоки затягнув густий чорний дим, а невдовзі появилися і силуети японських бойових кораблів. То були головні сили японського флоту. "Мікасі", "Асахі", "Фуджі", став перераховувати ворожі кораблі Максимов, як його спостереження перервав наказ командира приготуватися до бою. ...Заревли ревуни і трелі бойових сигналів, грізно повернулися на станках гармати головного калібру. Перші громові залпи потрясли кораблем. Поряд з бортом рвалися ворожі снаряди, обливаючи водяними стовпами і осколками палубу і настройки "Пєрєсвєта". Бій розгорявся, збільшили хід. Від прямих попадань на крейсері почався пожар. "Пєрєсвєт", оточений фонтанами артилерійських розривів і борючись на ходу з вогнем, заповзято відбивався від натиску японських крейсерів та прикривав свої міноносці. В гуркоті морського бою молодий мічман Максимов на командному містку не втрачав контролю за ситуацією, вів себе сміливо і хоробро, уміло управляв вогнем артилерії по ворожих кораблях. Влучний вогонь батарей "Пєрєсвєта" таки запалив два японські кораблі і змусив японський флот відійти і заховатися за горизонтом.

Російська ескадра, вирівнявши після бою свій ордер, продовжувала рухатися заданим курсом. Здавалося, що вона вже прорвала японську блокаду, спереду по курсу було вже чисте море і відкритий шлях до Владивостоку. Однак, по полудні, японський флот адмірала Того, користуючись перевагою у швидкості, став наганяти російську ескадру. Головний артилерійський удар свого флоту японський адмірал направив на російських флагманів крейсери "Пєрєсвєт" і "Цесаревич". Кораблі вели бій на дистанції 51 кабельтова. Артилерійське протиборство набрало жорстокого характеру. Незабаром ворожі снаряди з крейсерів "Ніссін" і "Касуга" збили стеньги на обох щоглах "Пєрєсвєта" та зруйнували кормову надбудову. Кількісна і вогнева перевага була на стороні японської ескадри і більшості з російських кораблів, що вціліли в бою, прийшлося повертатися до Порт-Артуру. Зранений, сильно пошкодженим але не переможеним, на ходу і з справними гарматами, "Пєрєсвєт" повернувся в Порт-Артур. Битву з японським флотом 28 липня 1904 року в Печенійській затоці російська ескадра програла і завдання імператора не виконала: із 18 бойових кораблів ескадри зуміли прорватися до Владивостоку лише сім.

Ранок наступного дня, 29 липня, не приніс спокою і в бухті Порт-Артура. Японські флотоводці вирішили добити остатки російської ескадри і розпочали мінну атаку на кораблі в бухті. Молодий мічман брав участь не лише у першому бою з японською ескадрою на рейді Порт-Артура, а і у відбитті ворожих мінних атак 26 і 27 січня, став свідком загибелі броненосців "Цесаревич", "Петропавловськ" з адміралом Макаровим на борту, крейсера "Боярин". Мінну атаку японських міноносців вдалося відбити, та на більше Порт-Артурська ескадра була вже не спроможна. Після завершення бою зранений "Пєрєсвєт" повернувся на свою останню стоянку в бухті Порт-Артура під горою Пєрєпєлкіною. Про прорив до Владивостока вже мови не було – треба було боронити оточений Порт-Артур і екіпажі кораблів направлялися на зміцнення берегових позицій.

8 серпня 1904 року мічман Максимов призначається командиром десантної роти і направляють на берегові позиції. Командиром десантників його призначили не випадково. Ще з 5 березня по 19 травня 1904 року він успішно командував кінно-козачою батареєю в бухті Десяти кораблів, одночасно являючись начальником морського спостережного пункту, а з 19 травня і до середини липня командував морською артилерією форту № 5 Порт-Артурської фортеці, яка була укомплектована гарматами, знятими з старих броненосців. 30 квітня Микола Максимов особливо відзначився при відбитті ворожого штурму редуту № 1.

Служба Миколи Максимова в Порт-Артурі пройшла у суцільних морських і берегових битвах з японцями. Його ім'я стало популярним в оточеному гарнізоні. Знову відзначився молодий мічман коли протягом двох тижнів під ворожим артилерійським вогнем проводив нічні десантні операції, гасив пожежі старого Порт-Артура і відбивав штурм ворожої піхоти на форт № 2. 6 грудня 1904 року, під час бою при відбитті чергового ворожого штурму форту № 2, був важко поранений у ногу і направлений для лікування в тимчасовий десантний лазарет, а 24 грудня – в Морський госпіталь.

Під час лікування в Морському госпіталі відбулася капітуляція Порт-Артура і Максимов разом з іншими пораненими був взятий японцями в полон. В полоні знаходився до 4 лютого 1905 року. Як свідчить посвідчення контори

тимчасового госпіталю Порт-Артура, 20 січня 1905 року було прийняте рішення евакувати мічмана Максимова до європейської Росії. Прибув Микола Максимов на місце служби в 12-й екіпаж 1 квітня 1905 року, і на цьому для нього закінчилася російсько-японська війна. Про його службу у Порт-Артурі, мужність і військову майстерність свідчать його нагороди. За проявлений героїзм у боях під час російсько-японської війни М. Максимов 30 квітня 1904 р. був нагороджений орденом Святого Станіслава 3-го ступеня з мечами і бантом за відбиття штурму японців на рейд № 1-9, за нічні операції на форту №2 - орденом Святої Анни з написом "За хоробрість", орденом Святого Станіслава 2-ї степені з мечами і бантом - за відбиття 25 грудня 1904 р. штурму японців на форт №2 і орденом Святого Георгія 4-ї степені - "За відмінні подвиги, хоробрість і розпорядність, проявлені при відбитті штурму редуту №1 Порт-Артурських укріплень". За період оборони Порт-Артура Миколі Максимову було зараховано кожний місяць служби за рік і, таким чином, загальна його вислуга досягла 25 років, за що він був нагороджений орденом Святого Володимира 4-ї степені з бантом та отримав право на пенсію. Однак звільнятися з флоту в запас Микола Максимов не бажав. 17 квітня 1905 року йому присвоєно військове звання "лейтенант" і призначили для подальшої служби на учбове судно "Стрєлок".

Народився Микола Лаврентійович Максимов 25 жовтня 1880 року в польському місті Лодзь, де його батько, Лаврентій Петрович, виходець з дворян Санкт-Петербурзької губернії, був начальником Земської варти і підполковником поліції. Його мати, Луїза Ємілівна, лютеранського віросповідання, була дочкою надвірного радника. Мав в родині ще двох молодших братів: Володимира і Дмитра.

Військову службу розпочав 27 травня 1898 році, поступивши вихованцем до Морського кадетського корпусу в Санкт-Петербурзі. По закінченні навчання 6 травня 1901 року йому присвоюють перше флотське військове звання "мічман". Після випуску з Морського корпусу направляється для подальшої служби на Балтійський флот. З 12 травня по 20 жовтня 1901 року плаває вахтовим начальником парохода "Славянка", а затим командує міноноскою "216". 20 жовтня 1901 року призначається вахтовим начальником броненосця "Ослябя", а з 4 квітня 1902 року переводиться на таку ж посаду на мінний крейсер "Воєвода". 14 червня відряджається до французького порту Гавр на ескадрений міноносець "Властний", який завершував там будівництво.

В цей час Росія розпочала підготовку до війни з Японією і приступила до підсилення Тихоокеанського флоту і фортеці Порт-Артур. Для підкріплення російської ескадри в Порт-Артурі туда направляється і новозбудований есмінець "Власний". На цьому кораблі з 24 вересня 1902 року по 3 травня 1903 року Микола Максимов здійснює закордонне плавання з Кронштадта до Порт-Артура. В 1903 році його переводять вахтовим начальником на мінний загороджувач "Амур", а згодом на ескадрений броненосець "Пєрєсвєт" Порт-Артурської ескадри. В Порт-Артурі молодий офіцер набув досвіду бойових дій як підчас морських операцій, так і на сухопутному фронті при обороні фортеці, а заодно впевнився в авантюрності всієї тихоокеанської кампанії і дезорганізації флотської системи російської монархії.

З учбового судна "Стрєлок" лейтенант Максимов поступає на навчання до мінних офіцерських класів, які успішно закінчує в 1907 році і зараховується

на флот мінним офіцером 2-го розряду. В 1908 році закінчує водолазну школу і отримує звання водолазного офіцера.

26 жовтня 1908 року призначається командиром ескадреного міноносця "Прозорлівий", яким командує до 1911 року. 6 грудня 1910 року "за заслуги" йому присвоюють військове звання "старший лейтенант". З посади командира есмінця поступає на навчання на Військово-морське відділення Миколаївської Морської Академії та на додатковий курс військово-морського відділення. Після завершення навчання 7 квітня 1913 року призначається виконувачем обов'язки, а з 22 квітня 1913 року і до 22 квітня 1914 року - старшим офіцером крейсера "Паллада". 14 квітня 1914 року Миколі Максимову присвоюється військове звання "капітан 2 рангу". З 14 квітня 1914 року Микола Максимов призначається командиром ескадреного міноносця "Бдітєльний" з яким вступає у вир І Світової війни. На початку 1916 року призначається командиром посильного судна "Ястреб", а з 23 травня 1916 року по 27 березня 1917 року командує канонерським човном "Гіляк".

З вибухом Лютневої революції в Санкт-Петербурзі Микола Максимов у чині капітана 2 рангу зараховується в резерв чинів Морського міністерства Росії, але після більшовицького перевороту перебирається в Україну. Прибув разом з багатьма білогвардійськими офіцерами, які не сприймали більшовицької влади в Росії. У Києві Микола Максимов після зустрічі з Дмитром Антоновичем був зарахований до Генерального секретаріату морських справ. Як пізніше він писав в еміграції, в Україну він прибув тому, "що це був єдиний закуток Росії, де ще заховався якийсь порядок. Звідси, з Києва повинно було початися відновлення нової Росії...", а не за покликом сумління боротися за вільну українську державу. Таким чином він став одним з перших російських офіцерів на українській військово-морській службі.

Антонович не помилився в офіцерських і професійних якостях Максимова. Після перетворення секретаріату у Морське міністерство Микола Максимов з січня 1918 року як офіцер з академічною освітою і бойовим досвідом очолив оперативну службу Морського міністерства Української Народної Республіки. Найскладнішим завданням того часу була організація військового управління новоствореного міністерства, налагодження постійного зв'язку з базами Чорноморського флоту і портами, питання майбутнього яких було вкрай неясним, перетворення стихійного українського руху на флоті в здоровий національно-державницький рух та організація взаємодії з іншими органами державного управління. Для досягнення цих завдань М. Максимов пропонує для затвердження проект "Внутрішнього розпорядку Морського міністерства" та ввести в дію відповідні організаційну структуру та нормативно-правові акти, які б розмежовували напрямки роботи та забезпечували оперативну роботу Міністерства по розгортанню національного флоту. Наслідком роботи стало створення Генерального і Головного Морських штабів з чітко визначеним їх місцем в структурі військового управління Української Держави. Вся оперативна інформація з портів України та з Севастополя стікалася до його служби, вона ж і організовувала український рух на флоті.

Дмитро Антонович належно оцінив напружену організаційну роботу досвідченого офіцера і призначив його начальником Генерального Морського штабу, обов'язки якого він виконував до 27 травня 1918 року. Як начальник Генерального Морського штабу разом з начальником Генерального Військо-

вого (сухопутного) штабу полковником Олександром Сливинським брав участь у нараді Ради Міністрів, яку Гетьман Павло Скоропадський провів через день, 3 травня, після приходу до влади. На цій нараді Гетьман оголосив, що бачить в майбутньому об'єднане Військове і Морське міністерство в єдинім Військовім і тут же доручив Максимову тимчасово виконувати обов'язки товариша (заступника) Військового міністра Української Держави по морських справах, тобто став керівником військово-морського відомства.

Гетьман досить підозріло відносився до всіх, хто був зв'язаний обов'язком служби з Центральною Радою, тому, зважаючи при тім ще на молодість капітана 2 рангу Миколи Максимова, наказав йому зібрати з Одеси і флоту досвідчених і популярних в морських кругах адміралів для вибору з них кандидата на посаду Морського міністра та визначення штату Українського флоту. Така нарада морських офіцерів відбулася у Гетьмана через тиждень і по її підсумках було створену комісію по визначенню структури і штату Українського флоту, яку очолив колишній начальник штабу Чорноморського флоту віце-адмірал Андрій Покровський. Покровський же і запропонував Гетьману на посаду міністра одного із найбільш відомих йому адміралів-українців, командувача ЧФ контр-адмірала О. Нємітца. Однак проросійські офіцери, які оточили Гетьмана, у тому числі і сам Максімов, переконали Гетьмана не призначати міністром цього адмірала і призначення Нємітца не відбулося. Тож Микола Максимов як "віце-міністр" Військового міністерства продовжував виконувати одночасно обов'язки керівника і Генерального Морського штабу і військово-морського відомства разом. Незабаром Гетьман розпорядився здати справи начальника Генерального Морського штабу капітану 1 рангу Миколі Протасову і з 27 травня М. Максимов став виконувати обов'язки виключно товариша Військового міністра і керівника військово-морського міністерства, зосередившись на головному питанні – добитися повної передачі інтернованого німцями Чорноморського флоту Українській Державі. 3 червня 1918 року Гетьман Української держави присвоїв Миколі Максимову військове звання "капітан 1 рангу".

Німцям був вкрай необхідний український флот для організації безпечного морського шляху забезпечення своїх військ в Україні Чорним морем. Крім того, терплячи невдачі на сухопутних фронтах Західної Європи, в Берліні визрів намір силами Чорноморського флоту виставити спільну з німцями протидію англо-французсьому флоту у Середземному морі, чим розірвати морську блокаду. Тому, користуючись "нейтральним статусом Чорноморського флоту" розпочали політику захвату портів і портового майна союзної їм України. Увійшовши до Миколаєва і вигнавши звідти більшовиків, німці захватили порт і верф, в тому числі і верф з майже збудованими невеликими суднами "ельпідіфор" та десантні баржі типу "Боліндер". Ці судна можна було швидко пристосувати до морських транспортних перевезень, тому вони сильно зацікавили німецьке командування. Вивчивши ситуацію в Миколаєві, М. Максимов поставив перед Гетьманом питання термінового повернення порту і суден та підготував протест німецькому уряду. Гетьман погодився і після його офіційного протесту німці порт, верф в Миколаєві і судна повернули.

Відповідно до умов Брестського договору Українська Держава офіційно була проголошена нейтральною країною і участі в світовій війні не брала. Чорноморський флот згідно цього ж договору теж мав бути нейтральним і його

кораблям заборонялося виходити з портів. Коли ж 29 квітня 1918 року ряд кораблів вийшли до Новоросійська, німці розцінили цей факт як брутальне порушення флотом умов Брестського договору і оголосили флот тимчасово полоненим. До складу Чорноморського флоту входила і Транспортна флотилія, яка складалася з мобілізованих на війну торгових суден. Щоби у німців відібрати можливість їх використання як "полонених", Максимов порадив Гетьману їх демобілізувати, створити відповідну демобілізаційну комісію при уряді і запропонував призначити віце-адмірала Дмитра Ненюкова представником Морського міністерства при Раді Міністрів у справах демобілізації торгового флоту. Створивши таким чином український торговий флот і організувавши його роботу в Одесі і Миколаєві, Морське міністерство забезпечило українському уряду отримання на німецько-австрійських перевозках значних валютних коштів, які вкрай були необхідні сплюндрованій більшовиками Україні. Та повернення бойових кораблів німці заставляли власними умовами, головною із яких було добитися згоди Гетьмана на демонстраційний бойовий похід в Середземне море Українського флоту під Військово-морськими прапорами України проти Антанти в липні-серпні місяцях. Гетьман такі пропозиції відкинув, бо вона б значила участь України у війні проти країн Антанти. Врешті, в серпні місяці німці погодилися повернути кораблі і без цієї умови.

Коли флотські справи в Одесі і Миколаєві ставали більш-менш прогнозованими, то ситуація з Севастополем була неясною. З травня місяця велися безплідні мирні переговори з радянською Росією, яка виразно заявляла свої претензії на Чорноморський флот, зовсім не бачачи таких за Україною. Висувалися абсурдні ідеї "вільних" міст Севастополя і Миколаєва, забезпечення Україною за її рахунок відкритого залізничного транзиту Севастополь-Москва а так же намагання взяти під "братську охорону" все чорноморське узбережжя України. Після "братського" перебування червоних російських банд в Києві про таке не могло бути й мови, але під тиском ситуації в Криму М. Максимов допускав можливість міжнародної угоди "про спільне базування" у "вільному" Севастополі українського і російського флотів. Та все таки М. Максимов вважав, що ситуація в Криму таки унормується і активно провадив роботу по законодавчому забезпеченні будівництва військового флоту та наданні йому національних рис і відзнак. Гетьман досить високо оцінював діяльність Миколи Максимова як керівника військово-морського відомства, наголошуючи, що Максимов "був щиро відданий своїй справі і вибивався з сил, щоби хоч якнебудь зібрати остатки того колосального майна, яке ще не так давно представляло собою Чорноморський флот".

Робота Морського відомства в цей час була напружена і продуктивна. 15 липня наказом по Морському генеральному штабу 1918 року за № 166/28 М.Максимов вводить в дію Закон про флотську уніформу і одночасно вирішує питання з військово-морською символікою Української Держави. Питання символіки обговорювала спеціально створена при Морському міністерстві геральдична комісія. Спершу Максимов пропонував прийняти за український військово-морський прапор Андрєєвський прапор колишнього імператорського російського флоту, мовляв, в Росії від нього відмовилися, а ми маємо на нього право. Однак його ідею не підтримала більшість членів геральдичної комісії, тому прийняли пропозицію члена комісії художника Юрія Нарбута, який запропонував Військово-морський прапор, який включав національну і європейську практику. Пропозицію геральдично-прапорової комісії Гетьман П.

Скоропадський прийняв і 16 липня 1918 року затвердив "Закон про Військово-Морський прапор" Української Держави. 18 липня М. Максимов наказом №192/44 по Генеральному морському штабу оголосив про затвердження Військово-морського прапору Українського флоту і наказав підняти його на всіх кораблях і суднах, а наказом № 372/59 оголосив закон про вимпел воєнних кораблів та про посадові прапори послів, консула, тощо. Під керівництвом Максимова робоча група міністерства відпрацьовує і законодавчо впроваджує "Положення про Раду морського міністра", "Штати корпусу морської охорони узбережжя", "Положення про корпус старшин воєнно-морського санітарного відомства", "Штати лоцмейстерських дистанцій", "Положення про казенні підприємства військового відомства" та ряд інших, регламентуючих флотське життя і службу документів.

Спільно з Військовим міністром О. Рогозом, Микола Максимов виступив за відміну установленого раніше Центральною Радою міліцейського територіального принципу військової служби, справедливо вбачаючи в цьому військову загрозу країни. Підготовлений ними проект 24 липня 1918 року Рада Міністрів ухвалила як закон про загальний військовий обов'язок. Закон установлював термін флотської служби на флоті 4 роки і передбачав перший призив на Український флот вже 15 листопада, а наступний - 1 березня 1919 року. Наказом по Морському міністерстві від 23 травня М. Максимов оголосив про формування дивізії морської піхоти флоту Української Держави у складі трьох полків з дислокацією їх в Одесі, Миколаєві і Херсоні, а кінних ескадронів морських піхотинців – у Очакові і Перекопі. Створюється берегова оборона Південно-Західного району Чорного моря, начальником якої призначається контр-адмірал Семен Фабрицький. З липня 1918 року Міністерство морських справ розпочинає активну роботу по відновленні бойової готовності кораблів і для визначення їх технічного стану створює спеціальну технічну комісію, яка визначила технічний стан і готовність флоту. У відповідності до актів технічного стану кораблів подаються замовлення на суднoремонтні заводи, розпочинається фінансування ремонтно-відновлювальних робіт. До кінця літа відновлюється бойова готовність і вводяться до бойового складу флоту ескадрені міноносці "Щасливий", "Капітан Сакен", "Зоркий" та підводний човен "Гагара". 20 жовтня 1918 року указом Гетьмана Миколі Максимову було присвоєно військове звання "контр-адмірал".

Починаючи з осені 1918 року на Гетьмана Павла Скоропадського посилився тиск опозиції з вимогою більшої українізації уряду. Цього вимагало у нього й командування німецьких військ в Україні. Політика і у першу чергу у земельному питанні Павла Скоропадського все більше втрачала підтримку населення в Україні. У зв'язку з цим Гетьман вимушений був піти на поступки і 24 жовтня 1918 року затвердив новий склад Кабінету міністрів Федора Лизогуба, до складу якого увійшов і Микола Максимов уже як Морський міністр.

У вересні 1918 року питання флоту з німцями було вирішене остаточно та німецьке командування перед його передачею вирішило його розділити між державами, що флот створювали і на території яких він базувався – між Україною і Росією. Такі переговори по першому в історії Чорноморського флоту його розподілу відбулися в Одесі 8 листопада 1918 року. 11 листопада 1918 року німці остаточно передали утримувані ними кораблі Чорноморського флоту Морському міністерству України і вже наступного дня вимагали підняти на них українські прапори.

У зв'язку з поширенням антигетьманського руху в Україні на початку листопада 1918 року відбулася спільна нарада Військового, Морського міністерств та вищих чинів Генеральних штабів. На цій нараді начальник Генерального штабу полковник О. Сливинський відверто заявив, "що настав час відродження Росії..." і, що "Генштаб починає роботу в цьому напрямку...". У відповідь міністр Морських справ Микола Максимов заявив, що його міністерство "готове перебратися до Петрограду". Отже, процес національного військово-морського будівництва в Україні відтепер планувався вже як загальноросійський, але за українські кошти. Такі дії урядовців не пройшли не заміченими. 12 листопада 1918 року під тиском опозиції відбулася зміна уряду, який був виразно проросійським. Наказом Гетьмана № 594/288 від 12 грудня 1918 р. Морським міністром в новому уряді Лизогуба призначається адмірал Андрій Покровський, а його попередник, контр-адмірал Микола Максимов, - товаришем (заступником) Міністра морських справ – начальником Генерального морського штабу з дислокацією в Одесі, другим заступником Морського міністра в Києві став контр-адмірал О. Гадд. Командувачем флоту призначався контр-адмірал В'ячеслав Клочковський. Та зміни в уряді не покращили політичної ситуації як в Україні. Як згадував згодом в еміграції Гетьман, він вимушений був 14 листопада проголосити грамоту про майбутню федерацію Української Держави з "демократичною Росією". У той же час в Одесі розгорнулася проблема з військово-морськими прапорами на переданих німцями кораблях. Командувач флоту В'ячеслав Клочковський вже готувався підняти прапори українські та завадив цьому щойно призначений начальник Генерального морського штабу Максимов, який прибув до Одеси і розпорядився підняти Андріївські прапори російського флоту. Клочковський звернувся до Покровського, який підтримав розпорядження Максимова підняти Андріївські прапори і їх 24 листопада 1918 року таки підняли на кораблях в Одесі попри пізніше обурення Гетьмана. Під українськими Військово-морськими прапорами в Одесі осталися стояти підводні човни, які їх спустили тільки після прибуття десанту Антанти.

Максимов, ставши міністром Морських справ, був прихильником передачі Чорноморського флоту Антанті і в інтервенції на українську землю вбачав можливість перемоги над Червоною армією більшовицької Росії і побудови "демократичної" Росії, тобто, відновлення Російської імперії в нових шатах. Тут його погляди повністю співпадали з поглядами адмірала Покровського, що і було реалізовано 26 листопада 1918 року українським послом Михайлом Суковкіним у Стамбулі. З того дня Український державний флот юридично став складовою частиною флоту Антанти, яка, висадившись у Одесі у грудні місяці, тут же передала Чорноморський флот Збройним силам півдня Росії генерала Антона Денікіна. Відбувся акт зради українського народу і флоту, тому підняття Андріївських прапорів вже йшло у руслі нової політики нового уряду Гетьмана.

14 грудня, внаслідок антигетьманського перевороту Директорії УНР подає у відставку Гетьман України Павло Скоропадський, а весь його уряд у Відозвою Директорії до українського народу оголошується антинародним і реакційним. Над Військовим і Морським міністерствами встановлюється контроль Ради комісарів Революційного комітету Директорії. У цей же день, 14 грудня 1918 року, контр-адмірал Микола Максимов повернувся до Одеси. Як мі-

ністр гетьманського уряду він підлягав арешту, тому у Одесі перейшов на сторону Збройних сил півдня Росії, будучи впевненим в тому, що настав час "відродження єдиної Росії". Перед загрозою захоплення Одеси більшовиками на французьких кораблях відбув в еміграцію до Алжиру. В еміграції його шляхи з Гетьманом і своїми колишніми колегами по розбудові флоту України розійшлися. 20 квітня 1930 року був обраний головою білоемігрантської групи військово-морського союзу в Алжирі. Згодом поселився у Франції в місті Ніцце. Вже в еміграціє він напише відверто про своє бачення майбутнього Українського військового флоту виключно як складової частини флоту російського, а Україну назве "закутком російської імперії".

Герой російсько-японської війни і оборони Порт-Артура, Морський міністр Української Держави контр-адмірал Микола Максимов відійшов у вічність 15 листопада 1961 року у французькому Ніцце. Похований на православному цвинтарі Кокад, могила № 96.

Роки, прожиті ним в еміграції, ще чекають на свого дослідника. Комуністична влада і командування радянського ВМФ були безжалісними не лише до справи і до самої пам'яті про цього справді непересічного моряка. Будучи відвертим прихильником "демократичної Росії" і ворогом більшовиків, він таки вніс вагомий вклад в розбудову українського національного військового флоту Української Держави. Саме тому його ім’я вписане в скрижалі історії вітчизняного флоту як одного з його будівничих. Він не був українцем з роду, він не називав Україну своєю рідною землею. Він був звичайним військовим найманцем, доля і військово-політична ситуація привела його в Україну і винесла на найвищі щаблі військово-морської ієрархії у складний військово-політичний час національно-визвольної революції українського народу. Треба визнати, що свою роботу по розбудові національного флоту України контр-адмірал Микола Максимов робив професійно, хоч і вважав її складовою частиною загальноросійського військово-морського будівництва. В еміграції Максимов не втримався українського берега, але в Україні він наполегливо будував флот на Чорному морі і флот той мав назву Український Державний флот. Микола Максимов продовжив практику національного військово-морського будівництва в Україні. Військово-Морський прапор, запропонований ним Гетьману України в далекому вже 1918 році, зараз українські моряки гордо проносять румбами океанів, далеких і близьких морів на кораблях Військово-Морських сил Збройних Сил сучасної незалежної України. Пам’ятаймо про це.

ОСТРОГРАДСЬКИЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ

Головний начальник Чорноморського флоту УНР, контр-адмірал

Мічман Чорноморського флоту Г. Філєвський, відряджений у квітні 1919 року з Севастополя до Омська, доповідав Верховному правителю Росії адміралу О. Колчаку, що після виходу ескадри М. Сабліна з Севастополя до Новоросійська 30 квітня 1918 року, посаду командувача Чорноморського флоту зайняв контр-адмірал Михайло Остроградський. Новий командувач, рапортував мічман, організував свій штаб у Севастополі на лінкорі "Георгій Побєдоносєц", і всі бажаючі офіцери зараховувалися ним до резерву українського флоту. З української казни їм виплачували "жалування": нежонатим – 300, жонатим – 450 карбованців. Під командуванням Михайла Остроградського знаходилося 7 лінкорів, 3 крейсери, 12 есмінців, дивізія підводних човнів та транспортна флотилія колишнього Чорноморського флоту. Всі вони підняли українські державні прапори. На кораблях і у військових частинах почала налагоджуватися служба і бойова підготовка...

Контр-адмірал Михайло Михайлович Остроградський народився 21 грудня 1870 року в селі Пашенівка Козельщанського району на Полтавщині в старовинній козацькій родині, що походила від Гетьмана Данила Апостола. Тому в історичних довідниках прізвище адмірала зустрічається ще й як Остроградський-Апостол. У 1919 році він представив до уряду УНР ряд цікавих матеріалів з родоводу сімейного архіву, які значно доповнили історичні дані про Гетьмана Апостола та про ті історичні часи. Його прапрадід Матвій Остроградський, миргородський полковий суддя, в 1723 році підписав так звані Соломацькі статті з вимогою до царя вільно обрати Гетьмана України. За це разом з П. Полуботком був заарештований Петром І. Прадід Федір Матвійович брав участь у російсько-турецькій війні 1735 – 1739 рр., з 1752-го по 1768 роки був миргородським полковником. Представником роду Остроградських є і видатний український математик світового рівня, фізик і механік Михайло Васильович Остроградський (1801 – 1862).

Дитинство і юність майбутнього адмірала проходили в оточенні, де більше всього цінувалися воля, національна гідність і честь, культура, традиції й історія рідного народу. Члени його родини не приховували своєї прихильності до ідеї політичної автономії України та виховували юного Михайла свідомим українцем, гідним свого козацького роду. Свою військову кар'єру Михайло Остроградський розпочав у 1887 році в Морському корпусі. Навчання завершив із "Золотим знаком" в 1890 році і в званні "мічман" був направлений для проходження служби мінним офіцером на Чорноморський флот. У 1896

році стає мінним офіцером першого розряду, з 1901-го по 1906 роки – старший офіцер канонерських човнів "Запорожец" та "Кубанец", а в 1906 році призначається командиром ескадреного міноносця "Жуткий". З цієї посади наприкінці 1908 року М. Остроградського призначають флаг-капітаном командира окремого Практичного загону Чорного моря, а з 1912 року – флаг-капітаном штабу начальника бригади лінійних кораблів. 28 липня 1914 року Остроградського, як одного з найдосвідченіших офіцерів, призначають командиром нового крейсера 1 рангу "Память Меркурия", і на цій посаді він вступає у Першу світову війну. Крейсер "Память Меркурия" протягом війни був одним з найактивніших бойових кораблів флоту, діяв на ворожих комунікаціях в районах Босфору, Варни, Констанци та Кавказького узбережжя. На його бойовому рахунку десятки знищених ворожих транспортів, успішні бої з турецькими та німецькими крейсерами і міноносцями. 4 листопада 1916 року крейсер "Память Меркурия" спільно з есмінцем "Пронзительный" провели успішну набігову операцію на румунський порт Констанца, що на той час був захоплений турецько-болгарськими військами. Щоб не дісталися ворогу, крейсер артилерійськими залпами свого головного калібру знищив портові і міські склади з мазутом, гасом і бензином. Пожежа палала дев'ять днів! У ході цієї операції М. Остроградському доводилося вести боротьбу одночасно з підводними човнами, з гідроавіацією та з береговими батареями противника. Операцію Остроградський завершив переможно і без пошкоджень і втрат особового складу повернувся до Севастополя. У листопаді – грудні того ж року М. Остроградський вогнем корабельної артилерії забезпечував висадку десантів у гирлі Дунаю на румунському фронті, вів протиборство з німецько-турецьким флотом та їхніми перевезеннями морем. За бойові успіхи крейсер був нагороджений кормовим Георгіївським прапором. За виявлені мужність і хоробрість під час бойових дій І Світової війни в Чорному морі М. Остроградський був нагороджений орденами Станіслава II ступеню, Анни II ступеню, Святого Володимира IV ступеню з мечами, а також грецькими, бельгійськими, болгарськими військовими орденами, медалями та іншими нагородами. Постійні бойові походи в зимовому штормовому морі, напруження бойових зіткнень з ворогом призвели до того, що він у грудні захворів. 6 січня 1917 року, ледь очунявши після хвороби, Михайло Остроградський призначається командиром лінійного корабля (броненосця) "Евстафий", а через два дні – і членом комісії з призначення пільг і привілеїв особовому складу флоту за війну. Як повідомляли "Известия" Севастопольської Ради воєнних і робочих депутатів, 6 травня 1917 року капітана 1 рангу Михайла Остроградського призначають комендантом Севастопольської фортеці, тобто командиром Севастопольського гарнізону, і обирають головою Георгіївської комісії Чорноморського флоту. Михайло Остроградський протягом війни уважно вивчає і аналізує хід бойових дій і проведення бойових операцій на морських воєнних театрах І Світової війни. Свій аналіз, наприклад, причин розгрому німецької ескадри віце-адмірала графа фон Шпее біля Фолклендських островів він опублікував у № 11 журналу "Морской сборник" за 1916 рік.

З розвалом Російської імперії та проголошенням в Україні влади Центральної Ради, Михайло Остроградський активно включається в процес українського військового будівництва, повністю поринає в гущу військово-політичних подій у Севастополі. Не випадково російські історики і досі вважають його ініціатором "прапорової" українізації Чорноморського флоту в 1918 році.

У час, коли особовий склад флоту агітували агітатори різноманітних політичних сил, Михайло Остроградський зайняв чітку і тверду позицію з відродження державного флоту України.

На початку травня 1917 року Севастополем пройшла чутка, що на флот має приїхати Ленін. Питання розглядали делегатські збори флоту. За пропозицією М. Остроградського, з 409 делегатів 340 проголосували проти його приїзду до Севастополя. У зв'язку з таким рішенням зборів Центрофлот направив телеграму по всіх гарнізонах флоту: "Ні в якому разі не допустити приїзду Леніна у Севастополь". 17 травня 1917 року з Одеси до Севастополя прибув воєнний міністр Тимчасового уряду Росії О. Керенський. Ввечері, о 20 годині, його, разом з командувачем флоту О. Колчаком, зустрічав Михайло Остроградський на штабному броненосці "Георгий Победоносец". Керенський перед строєм моряків агітував за продовження війни і за єдину Росію. Та агітація Керенського особливого враження на Остроградського, як, до речі, і на більшість моряків, не справила. У червні місяці вибори Севастопольської Ради, до якої увійшло 50 українських соціал-революціонерів, наочно продемонстрували, що громадська думка як військових, так і цивільних севастопольців явно схиляється на сторону Центральної Ради. До того ж член Центральної Ради і Загальноукраїнської Ради військових депутатів К. П. Величко був обраний головою Севастопольської Ради. Депутатом Ради було обрано і Михайла Остроградського.

4 липня 1917 року у Севастополі зустрічали новозбудований у Миколаєві дредноут "Воля". На Приморському бульварі зібралася численна публіка, серед якої особливо виділялися представники українських громад зі значною кількістю жовто-блакитних прапорів – чорноморські моряки включилися в боротьбу за відродження українського флоту. В середині серпня за згодою і при підтримці М. Остроградського загальні збори моряків флоту, гарнізону і мешканців міста рішуче виступили проти форми і змісту інструкції Тимчасового уряду Росії українському Генеральному Секретаріату, про що повідомили телеграмою в Київ. 14 – 18 жовтня Михайло Остроградський приймав десятки вітальних телеграм з усіх флотів і портів Росії на честь підняття 12 жовтня українських національних прапорів на кораблях і в портах флоту. В одній із найперших йшлося: "З'їзд інструкторів по виборах до Установчих Зборів, представників усіх фронтів Діючої Армії і Ваших товаришів з Балтійського флоту вітає весь Чорноморський флот з фактом історичного значення: підняттям рідного прапора, що кладе міцний камінь, однині непорушний, як підвалину до майбутньої, вже близької Української Демократичної Республіки. Слава вільній Україні! (15. 10. 1917 р)". Після проголошення Української Народної Республіки в листопаді 1917 року, тодішній командувач ЧФ контр-адмірал О. Нємітц за підтримки Михайла Остроградського направив телеграму Генеральному Секретарю військових справ УНР про визнання флотом влади УНР. За ці дії О. Нємітца терміново викликали в Петроград, куди він і вибув 13 грудня, здавши посаду командувача контр-адміралу Михайлу Сабліну. Пізніше

Капітан 1 рангу Михайло Остроградський 1916 р.

виявилося, що О. Нємітц, знаючи, для чого його викликають, в Пітер не прибув, і його там було оголошено в розшук як зрадника.

Після створення у Києві Генерального секретаріату Морських справ Михайло Остроградський почав вимагати від нього прискорення прийняття рішення про підпорядкування Чорноморського флоту Україні і активно зноситься з Військовою Генеральною Радою в Києві. 25 жовтня від імені Центрофлоту він направив телеграму в Петроград з вимогою припинити слідство над Генеральним секретаріатом і відкликати з флоту вищих офіцерів і комісарів Тимчасового уряду, які призначалися в Севастополь без відома Генерального Секретаріату і Центрофлоту. 6 листопада М. Остроградський взяв участь у роботі І Всечорноморського з'їзду, роботу якого привітала Центральна Рада. У відповідь на привітання делегати натхненно скандували "Слава! Слава! Слава!" і схвалили рішення направити в Київ для підтримки народної влади озброєний загін чорноморців у складі 600 чоловік і 17 делегатів з'їзду флоту. При активній допомозі начальника Севастопольської фортеці Михайла Остроградського 9 листопада український морський полк відбув до Києва. У столиці моряки започаткували формування "Окремого морського куреня імені Гетьмана Петра Сагайдачного", і згодом майже всі загинули на київських вулицях під час боїв з бандами Муравйова, які вдерлися в Україну з "братської радянської Росії".

До речі, на відреставрованому Севастопольському вокзалі дбайливо відремонтовано пам'ятну дошку, яка свідчить про відправку більшовиками з Севастополя морського загону, який "звільняв" від українців Запоріжжя, Харків і Київ та бився на вулицях української столиці зі своїми "братішками"-українцями. Про відправку морського загону моряків-українців на підтримку Центральної Ради у державних установах українського Севастополя стверджують, що... відсутні архівні дані, тож і увіковічнювати нічого. Насправді, у Севастопольському державному архіві документи, які підтверджують відправку загону моряків 9 листопада 1917 року до Києва, зберігаються.

Після більшовицького перевороту в Петрограді, коли ленінська Рада Народних Комісарів оголосила законному уряду України воєнний ультиматум, екіпаж крейсера "Память Меркурия" виступив на підтримку Центральної Ради і телеграфував до Києва. "Ультиматум Леніна – Троцького є грубим посяганням на право Української Народної Республіки. Прохаємо рішуче відкинути. Протестуємо проти оголошення братовбивчої війни...". Більшовицька агресія на Київ значно активізувала антиукраїнський рух в Криму, який комуністи намагалися підсилювати через флот, куди направляли цілі загони агітаторів з Петрограда. У цій ситуації М. Остроградський активно зноситься з військовим відомством УНР, допомагає формуванню Ради Української чорноморської громади та проведенню зборів моряків-чорноморців. 28 грудня 1917 року на вимогу Генерального секретаря Морських справ Дмитра Антоновича Михайло Остроградський відряджається до Києва для організації роботи Морського відомства і бере участь в підготовці і проведенні Всеукраїнського морського з'їзду 10 січня 1918 року і прийняв активну участь у підготовці Тимчасового "Закону про український державний флот". Після завершення роботи в Києві повертається до Севастополя, де розпочав активну роботу по українізації Чорноморського флоту.

Час був політично надзвичайно складним. Українські війська спільно з німецькими союзниками витіснили з України більшовицьку армію. Це дало

привід більшовикам розвернути шалену агітацію у Севастополі, що німці за допомогою Центральної Ради хочуть захопити флот, який не змогли перемогти під час війни. У противагу їм Остроградський роз'яснює морякам, що німці, як союзники УНР, взяли зобов'язання не воювати з Україною, а допомагати зміцненню держави і надати їй для цього фінансову і військову допомогу. Флот, як військовий інститут України, захоплений німцями бути не може. У Севастополі щоденно засідає Центрофлот і приймає рішення по організації оборони від наступу німців, які ніхто не виконує. Накінець-то, щоб зупинити анархію, призначили командувачем флоту контр-адмірала М. Сабліна і рекомендували всім командам кораблів підняти українські прапори, але на випадок потреби, якщо така настане, боєздатні кораблі перевести до Новоросійська. Для підготовки передислокації туди направили комісію на чолі з капітаном 2 рангу Лебединським. Наступного дня, 22 квітня, контр-адмірал М. Саблін оголосив наказом по флоту, що "всі судна, портове майно, які знаходяться в портах Криму та на його узбережжі, є власністю Української Народної Республіки. А тому наказую скрізь, де треба, підняти українські прапори". 24 квітня 1918 року запорожці Болбочана взяли Сімферополь і Бахчисарай. За підтримки місцевого населення там було встановлено українську владу. А у Севастополі більшовики і монархісти, користуючись відсутністю оперативної інформації, вчинили справжній переполох. Почали заставляти портових робітників вантажити портове майно для відправки до Новоросійська. Ті на знак протесту застрайкували. У місті доходило до кулачних боїв матросів-більшовиків з севастопольськими робітниками. Такі бійки мали місце на Приморському і Історичному бульварах, в портах та на майданах міста. 26 квітня екіпаж дредноута "Воля" заявив, що силою свого головного 12-ти дюймового калібру заставить більшовиків спустити підняті ними на міноносцях червоні знамена. З дивізіону міноносців у відповідь заявили, що проведуть мінну атаку "Волі". Ситуація загострювалося, але до кровопролиття не дійшло. 29 квітня 1918 року німці підійшли до Мекензієвих гір. Вранці цього ж дня М. Саблін направив у Київ телеграму з доповіддю, що він вступив у командування українським флотом, а ввечері повідомив уряд, що флот підняв українські прапори і підпорядкувався Центральній Раді УНР. О 16 годині зі штабного корабля "Георгий Победоносец", що на мертвих якорях стояв навпроти Графської пристані, підняли сигнал: "Флоту підняти українські прапори!" І майже на всіх кораблях під сурми і свист дудок злетіли вгору жовто-блакитні знамена! Всім здавалося, що, нарешті, питання флоту вирішене. Та з Києва відповіді не було. У Севастополі не знали, що до влади прийшов Гетьман України Павло Скоропадський, який розігнав Центральну Раду. Для переговорів з німцями до Сімферополя була направлена делегація Центрофлоту на чолі з М. Остроградським і В. Клочковським. Командувач німецьких військ генерал фон Кош відмовився вести переговори з представниками Центрофлоту, як, на його думку, з "безвідповідальною організацією". Але попросив викласти пропозиції командувача флоту письмово, щоб направити їх до Києва головнокомандувачу німецьких військ фельдмаршалу фон Ейхгорну. Що стосується наступу німців на Севастополь, то Кош заявив, що він припинити його не може через те, що змушений виконувати отриманий ним наказ. Німецький генерал вимагав негайного роззброєння флоту і розформування його особового складу, після чого за вказівкою українського штабу він мав бути переукомплектований і поступити в його розпорядження. Флот, заявив німецький командувач, буде знаходитися

під наглядом німецького гарнізону у бездіяльності до кінця війни на Західному фронті, а потім перейде у повне підпорядкування Україні. Тільки за виконання цих умов, завершив фон Кош, не зважаючи на активні виступи флоту проти українських і німецьких військ, морякам буде гарантована недоторканність особи і представлена свобода виїзду на батьківщину. В іншому разі до флоту буде застосована військова сила, а винуваті понесуть покарання за законами військового часу. Заяву фон Коша в той же день було доведено до членів Центрофлоту, який так і не зміг прийняти зваженого рішення.

Того ж дня передові загони німецьких військ підійшли до північної сторони Севастополя і встановили важку артилерійську батарею проти Костянтинівського равеліну. Це стало найкращим аргументом для більшовицької агітації – німецькі гармати є прямою загрозою кораблям. М. Саблін не був прихильником української державної ідеї і, хоч і направив телеграму в Київ, флотом УНР він фактично не командував як командувач, як дехто вважає, а повністю залежав від керівництва Центрофлоту. Він то приймав на себе обов'язки командувача, то їх складав. Саблін був прихильником більше білого руху в Росії і старався творити із себе демократа. Шукаючи вихід з ситуації, він досить швидко, всього через три години після підняття на флоті українських прапорів, підкорився волі більшовицьких лідерів та деяких збільшовичених команд кораблів не підтримувати незалежність України, не передавати кораблі під контроль німцям і пізно ввечері віддав наказ про вихід бажаючих до Новоросійська. Пішов з ними і сам. Як пригадували в еміграції очевидці тих подій, контр-адмірал М. Саблін або, як його називали на флоті – "дід", перед прийняттям рішення про вихід кораблів в Новоросійськ довго плакав на грудях у більшовика Ю. Гавена – керівника севастопольської більшовицької організації - запевняючи того, що він нічого спільного з Україною не має і душею є з Росією, що підняті українські прапори є лише його тактичним маневром у цій складній політичній ситуації. О другій годині ночі 30 квітня 1918 року 19 кораблів під командуванням М. Сабіна вже під червоними й Андріївськими прапорами покинули Севастопольську гавань і направились назустріч своїй безславній загибелі в Новоросійську. При виході з бухти кораблі були обстріляні німецькою артилерійською батареєю, яка підбила один з есмінців.

Командування флотом, що остався у Севастополі, взяв на себе капітан 1 рангу Михайло Остроградський. На нього ліг весь тягар відповідальності за подальшу долю флоту і його особовий склад. Пізно ввечері того ж дня він надіслав у столицю України телеграму, в якій повідомив гетьманський уряд, що кораблі, які не побажали служити українському народу, вийшли в море до Новоросійська, а інші, піднявши прапори України, залишилися у Севастополі під його командуванням. Тієї ж ночі, для переговорів з німцями, до Сімферополя він відправив В'ячеслава Клочковського. Розмова з німцями видалася важкою. Вихід кораблів з Севастополя до Новоросійська німецький генерал фон Кош розцінив як грубе і відкрите порушення умов Брестського мирного договору і тому заявив, що порядок на кораблях і у Севастополі німці будуть підтримувати самостійно, для чого оголошують їх тимчасово полоненими. І дійсно, 1 травня, увійшовши під музику оркестру до Севастополя, німці 4 травня опустили з корабельних щогл українські прапори, підняли свої, німецькі, і виставили в порту військові караули. Остроградський це сприйняв болісно. Зайнявши пост командувача флоту, Михайло Остроградський спільно з контр-ад-

міралами В. Клочковським та С. Бурлєєм з 30 квітня 1918 року на лінкорі "Георгій Побєдоносєц" організували штаб українського флоту і взялися впорядковувати флотське життя. Не зважаючи на присутність німців, життя у Севастополі після організованої більшовиками "Варфоломіївської ночі" 23-24 лютого, почало поступово входити в спокійне русло. Запрацював порт. З перших днів свого правління Гетьман і його уряд приділяли Севастополю і флоту належну увагу. 21 травня указом Гетьмана Михайло Остроградський призначається тимчасовим командувачем флотом у Криму та Представником гетьманського уряду у Севастополі і в Криму. В його повноваження входило налагодження мирного життя на півострові, командування головною базою флоту та організація співпраці з німецьким командуванням. Того ж 21 травня 1918 року наказом Гетьмана Михайлу Остроградському присвоюється військове звання "контр-адмірал".

18 червня 1918 року до Севастополя під українськими прапорами повернулися з Новоросійська дредноут "Воля" та ескадрені міноносці "Дерзкий", "Беспокойный", "Громкий", "Пылкий", "Поспешный", "Жаркий" і "Живой", екіпажі яких не побажали безславно топити свої кораблі. Решта кораблів, аби не дісталися "буржуазній" Україні, за наказом В. Леніна все ж таки 19 червня 1918 року були потоплені своїми екіпажами на рейді Новоросійська. З кораблів, що повернулися з Новоросійська, було утворено кримсько-українську флотилію під командуванням контр-адмірала С. І. Бурлєя, якого ще й призначили військовим міністром кримського уряду. Однак незабаром німці цю флотилію теж інтернували.

Михайло Остроградський як бойовий командир, кораблі якого в роки Першої світової війни були грозою для німецького флоту в Чорному морі, відстоював у першу чергу українські інтереси і не погодився з заявою німецького генерала фон Коша, що всі кораблі флоту оголошуються, хоч і тимчасово, але полоненими. Він рішуче противився спуску союзниками з такими неймовірними труднощами піднятий національний прапор своєї країни. Остроградський не допустив німецького військово-морського аташе, голову Морської технічної комісії німців контр-адмірала А. Гопмана до управління флотом, залишивши йому лише військово-дипломатичні функції, і наказав піднімати німецький прапор лише поряд з українським. Прямий і рішучий характер, принципова позиція контр-адмірала М. Остроградського у відстоюванні інтересів національного флоту, намагання зберегти флот в управлінні українського уряду викликали конфлікт з генералом фон Кошем, який все поглиблювався. У великій мірі цьому сприяли і особливості характеру як фон Коша, так і М. Остроградського. Першою іскрою, що пролягла між ними, стала відмова М. Остроградського нанести візит фон Кошу в Сімферополь. Вважаючи себе господарем флоту і Криму, він чекав на візит командувача німецькими окупаційними військами генерала фон Коша до себе в Севастополь. Це образило німецького генерала і він жалівся на українського адмірала в Київ як Гетьману України, так і фельдмаршалу Ейхгорну.

В травні М. Остроградський очолив українську делегацію на переговорах з німцями щодо долі Чорноморського флоту. Ситуацію, коли союзники вважали "полоненими" кораблі союзної їм України, треба було вирішувати. Німці виставляли додаткові умови, користуючись фактом порушення флотом умов Брестського договору та положеннями, про "самовизначення Криму". Остроградський настоював на виконанні закону УНР про флот та на факті

того, що коли німці підійшли до Севастополя флот стояв під Українськими прапорами. Таким чином ніхто нікому не поступався, ситуація навколо флоту не вирішувалася, а відносини "союзників" загострювалися. В противагу намірам німців М. Остроградський дає телеграму коменданту порту в Керчі з вимогою до демобілізаційної комісії приступити до передачі суден їхнім власникам і забороняє їх плавання під німецькими прапорами. Німці починають сперечатися з ним відносно прапорів і, зі свого боку, забороняють друкувати в пресі накази М. Остроградського. Одержавши телеграму з Поті і Батумі, що там, у Грузії, зібрались українські біженці, відповідно, чотири і одна тисяча, Остроградський взявся організувати їхнє повернення в Україну флотськими транспортами. Німці не допустили їх виходу в море. Морська технічна комісія А. Гопмана виявила в Сухарній балці велику кількість вибухівки, зброї та різних флотських припасів і вирішила їх привласнити як оплату витрат Німеччини в Україні. М. Остроградський не допускає привласнення німцями і вивозу цього майна до Німеччини. Потім подає рішучий протест в Київ на свавілля німецьких солдатів, які почали відбирати особисте майно у портових робітників. Наприкінці травня німецьке командування вирішило провести ремонт у Севастополі свого дредноута "Гебен". Для цього найняли близько 600 докових робітників. М. Остроградський клопоти з ремонту "Гебена" залишив самим німцям, у результаті чого в севастопольському доці залишилося працювати лише 140 робітників. Генерал фон Кош почав скаржитися Гетьману України на непоступливого українського адмірала. Про ситуацію, що склалася у взаєминах з німецьким командуванням, М. Остроградський теж доповів Гетьману особисто. Павло Скоропадський вирішив не загострювати стосунки з німцями і 10.06.1918 року замість Остроградського своїм представником у Севастополі і в Криму та тимчасовим командувачем флоту в Криму призначив більш дипломатичного контр-адмірала В'ячеслава Клочковського, командира дивізії підводних човнів. 29 липня Михайло Остроградський звільняється з посади і коменданта Севастопольської фортеці, здає справи голови Георгієвської комісії і призначається начальником 2-ї бригади лінійних кораблів на посаду, яка не вимагала постійних контактів з німецьким командуванням. Свій прапор він тримав на лінкорі "Євстафій".

В листопаді 1918 року німецькі війська почали спішно покидати Україну. Українська Держава оставалася сам на сам з червоною і білою Росією. 22 листопада Гетьман України Павло Скоропадський отримав телеграму з Відня від князя Фірстенберга і консула Енно, що Антанта визнає уряд Гетьмана і, що її війська ідуть в Україну як "друзі народу" і підтримають лише його уряд і ніякий інший. Та це запізніле визнання не вберегло Гетьмана і його уряд при владі. В Україні вибухнув антигетьманське повстання і до влади прийшла Директорія, яка у грудні 1918 року відновлює Українську Народну Республіку. Після антигетьманського перевороту і приходу до влади Директорії УНР Михайло Остроградський знову повертається до активного військово-політичного життя і не полишає планів повернення Чорноморського флоту, який перейшов під контроль Антанти. У січні 1919 року переїжджає до Одеси, там деякий час очолює Українську громаду і Український клуб та намагається знайти порозуміння з командуванням Антанти.

25 грудня 1918 року міністром морських справ УНР призначається Михайло Білинський. Своїм товаришем (заступником) він запрошує Михайла Остроградського. Морське міністерство під керівництвом М. Білинського і М.

Остроградського, як згадував учасник тих подій С. Шрамченко, було найдієвішим з усіх попередніх міністерств. 11 січня 1919 року створюється гардемаринська школа в Миколаєві, для функціонування якої виділяється два мільйони карбованців. Урядом виділяється ще 20 мільйонів карбованців для розрахунку з робітниками миколаївських суднобудівних заводів "Наваль" і "Руссуд". Чисельність особового складу флоту новим законом було визначено в 12,5 тисяч матросів і 800 офіцерів. 20 січня 1919 року схвалюється закон про штати центральних установ Морського міністерства, а 25 січня – закон про флот, яким Директорія України перебрала на себе утримання всього Чорноморського флоту, виділивши для цього 100 мільйонів карбованців. Запроваджуються військові статути.

Тим часом події в Україні стають драматичними. Зі сходу наступали більшовики, Крим і Севастополь зайняли білогвардійські війська генерала Денікіна. В українські порти увійшла ескадра Антанти, якій ще 26 листопада 1918 року український посол у Стамбулі Суковкін від імені українського уряду передав весь український Чорноморський флот в оренду. В Одесі стався збройний конфлікт українських військ з французами. Плани формування національного флоту України спільними зусиллями більшовиків і країн Антанти були зірвані. Війська України вимушено з боями відступили на територію Західної України, яка знаходилася вже під владою Польщі.

В Директорії УНР розуміли, що без відродження українського Державного флоту повернути південні українські землі буде неможливо, а для того похід українського війська планувався спочатку на Одесу, а звідтіль, після організації там військового і торгового флоту, на Київ. Уряд УНР намагався забезпечити Україні морські шляхи, як головний канал зовнішньої допомоги змученому тривалою війною і окупаціями сусідів українському народові. Та для цього необхідна була рішуча, вольова, досвідчена і віддана українській державі людина, авторитетний моряк. Наказом по Директорії УНР 17 квітня 1920 року Симон Петлюра призначив контр-адмірала Михайла Остроградського "Головним начальником Чорноморського флоту та Заступником Військового Міністра по справах Військового та Торговельного Мореплавання". Одночасно з наказом про призначення, Симон Петлюра затвердив Остроградському "Повновласть", тобто його повноваження і обов'язки. П'ять пунктів цього документа вказують, що, крім командувача флотом, уряд УНР призначав Остроградського ще й "представником Української Республіки на півдні України по справах Воєнного та Торговельного мореплавання". У межах своєї посади йому доручалося разом з послами УНР, а також особисто входити з заявами до окремих міністерств, утворити при дипломатичних місіях УНР в Румунії, Болгарії, Туреччини воєнно-морські секції (аташе – *Авт.*), затверджувати та розв'язувати договори з найму, оренди, купівлі, продажу та ремонту різних плавзасобів, утворювати Демобілізаційні комісії та мобілізовувати з дозволу Уряду торговельні судна. "Повновласть" давала широкі повноваження начальнику флоту. Однак, отаман УНР Симон Петлюра головний удар своїх військ спрямував на Київ, вбачаючи важливішим для України моральний аспект визволення столиці чим відкриття морських воріт в Європу. Після звільнення Києва українськими військами 7 травня Михайло Остроградський свої зусилля направляє на відродження бойової сили флоту. Своїми першими нака-

зами він заново створює Дніпровську флотилію зі штабом у Києві. Але Чорноморським флотом уже командували англійці і французи, які спільно з білогвардійцями довершували його руйнування.

Втрата флоту в Одесі і у Криму стала наслідком нехтування головним отаманом С. Петлюрою пропозицій штабу і самого контр-адмірала М. Остроградського головні сили українсько-польського наступу спрямувати на Одесу, в якій знаходився французький флот – союзник поляків. Це дало б змогу організувати допомогу українській армії від іноземних держав та розпочати звільнення півдня України, а також залучити до звільнення України від більшовиків велику кількість національно-свідомих моряків-чорноморців. "Поки ми не будемо мати морських комунікацій, - доводив Остроградський, - наша армія і населення України будуть мати велику недостачу у всьому". Та й підводні човни в Одесі на той час ще стояли під українським Військово-морським прапором, до того ж 24 лютого 1919 року українські моряки, разом з відділами повстанців і галичан під командуванням генерала Сокири-Яхонтова взяли Одесу під свою охорону.

Та дорогий час було втрачено. При підтримці зрадившого УНР отамана Григор'єва місцеві більшовики 25 лютого захопили владу в Одесі. Стягнувши з Росії свої основні сили, більшовики почали витісняти українську армію з України. У цій ситуації М. Остроградський свої зусилля направляє на переговори зі штабом армії Антанти, який знаходився в Румунії. Для зв'язку Головної Воєнно-Морської управи (на той час виконувала функції штабу флоту) в травні 1920 року з українською місією в Румунію направляється мічман Борис Остроградський, офіцер штабу Дніпровської воєнної флотилії. Йому командувач поставив завдання довести до керівництва армій західних держав необхідність допомоги українській армії як головній силі, що стояла на шляху більшовизму в Європу, а також вимогу уряду скорішої передачі Україні інтернованих в українських портах кораблів і суден колишнього Чорноморського флоту. Та Антанта, і в першу чергу Франція, ставку у боротьбі з більшовизмом робила на білий рух у Росії. Це змінило загальну військову ситуацію в Україні не на користь українській справі. Більшовики, стягнувши свіжі сили з Росії, почали витісняти українсько-польську армію з України. Для порятунку становища на початку 20 березня 1920 року в Бухарест прибув і сам Михайло Остроградський як офіційний військово-морський представник УНР в Румунії. Йому прийшлося прикласти немало зусиль для того аби Франція стала більш прихильною до боротьби українців з більшовиками. З Бухареста М. Остроградський намагається вести переговори і з представниками адмірала Врангеля, що замінив генерала Денікіна в Криму. Він навіть мав намір для цього приїхати з Бухареста до Севастополя. Проте, як свідчить лист С. Петлюри до голови місії України в Румунії К. Моцієвича від 27 жовтня 1920 року, головний отаман військ УНР заборонив М. Остроградському їхати в Крим: "...ясла до корів не ходять. Поїздка до Криму... може пошкодити справі". А українська справа вже рушилася остаточно, у листопаді 1920 року Червона Армія витіснила українсько-польські війська з України і розпочала наступ на Польщу. І тільки під стінами Варшави і Замостя спільними зусиллями польсько-українських військ червона більшовицька навала була зупинена. Та підписана польсько-радянська мирна угода процес українського державотворення зупинила остаточно, а українське військо вчорашніми союзниками в Польщі було інтерноване в спеціальні табори.

Контр-адмірал Михайло Остроградський вимушений був залишитися в еміграції в Румунії. Перша світова війна, постійне перебування на вістрі драматичних подій 1917-1920 років підточили його здоров'я. Помер видатний український адмірал у Бухаресті 30 жовтня 1923 року. Там же, у Бухаресті, і похований. Пам'ять про славного бойового адмірала, справжнього будівничого українського флоту, який в історично складний і драматичний період нашої історії твердо став на захист волі і свободи рідного народу у Військово-Морських силах України має бути щиро шанованою, а його вірна служба Батьківщині – широко відомою на флоті. Адмірал Михайло Остроградський є гордістю не лише нашого флоту, а й нашої країни в цілому як великої морської держави. Справі створення національного флоту української держави, відродження морської слави козацького флоту України він присвятив себе без остатку. Йому чи не єдиному з адміралів приходилося боротися з проросійською, а то і відвертою антиукраїнською позицією, не лише більшовиків Севастополя, а й багатьох чинів Морського міністерства, які наводнили його в часи Гетьмана Скоропадського. Він єдиним з адміралів Чорноморського флоту і Морського міністерства УНР не зрадив українській справі, весь цей загрозливий і складний час твердо і послідовно боровся за створення національного флоту соборної незалежної української держави, став прикладом для кожного українського моряка.

Виходячи з пропозицій військових моряків увічнити на флоті ім'я видатного українського адмірала в період оборони України від російської агресії, Президент України Володимир Зеленський 24 серпня 2020 р. присвоїв почесне найменування 35-й окремій бригаді морської піхоти Командування морської піхоти Військово-Морських сил Збройних Сил України, яка відтоді носить почесне найменування "імені контр-адмірала Михайла Остроградського". З його іменем морські піхотинці України самовіддано боронять українське чорноморсько-азовське узбережжя від посягань агресора.

Пам'ять про вірного сина України контр-адмірала Михайла Михайловича Остроградського житиме у Військово-Морських силах України доти, доки шумітимуть хвилі Чорного моря об українські береги.

КЛОЧКОВСЬКИЙ В'ЯЧЕСЛАВ ЄВГЕНОВИЧ

Командувач морськими силами Чорного моря Української Держави, контр-адмірал

Це був нечуваний раніше і, ймовірно, єдиний і до сих пір випадок флотської історії: в період жорстокого протиборства російського і німецько-турецького флотів в роки I Світової війни, новозбудований підводний човен "Краб", не пройшовши всіх заводських випробувань, вийшов... у бойовий похід на постановку мін не куди-небудь, а в саме гирло Босфору. Виконати це особливе завдання було доручено начальнику Підводної бригади Чорного моря капітану 1 рангу В'ячеславу Клочковському.

В'ячеслав Євгенович Клочковський народився 16 лютого 1873 року у Санкт-Петербурзі в польській дворянській родині римо-католицького віросповідання. У 1893 році закінчив гімназію у Вільні і тогож року поступив на юридичний факультет Варшавського університету. 17 квітня 1894 року взяв участь в демонстрації на честь Яна Кілінського і в сутичці студентів з поліцією. За це був виключений з університету і висланий в Росію до Ярославля. Там продовжив навчання в Демидівському юридичнім ліцеї, який закінчив у 1898 році. Та морська романтика не давала спокою юнаку і він у квітні того ж року домігся зарахування юнкером на флот. Через рік, у жовтні 1899 року, після здачі відповідних іспитів у Морському корпусі йому присвоюють перше офіцерське звання "мічман" і призначають штурманським офіцером на Балтійський флот. В 1900 – 1901 роках, лейтенантом, В'ячеслав Клочковський у складі російського загону, за сучасним визначенням – міжнародного корпусу миротворчих сил, був направлений у Китай під час подій, які увійшли в історію як "боксерське" повстання. В 1902 році за миротворчу діяльність В. Клочковського нагородили бронзовою медаллю "В пам'ять про події в Китаї 1900 -1901 р.р.". Після повернення з Китаю продовжує службу на Балтиці. У 1905 році як штурманського офіцера 1 розряду крейсера "Адмірал Нахімов" В. Клочковського зараховують до складу 2-ої Тихоокеанської ескадри адмірала Рождєствєнського. У складі екіпажу крейсера він взяв участь у поході російської ескадри з Кронштадту навколо Африки на Далекий Схід та в Цусімській битві з японським флотом у травні 1905 року. Наслідки цієї битви відомі: російська ескадра була розгромлена повністю, крейсер "Адмірал Нахімов" в бою потонув. Під час бою В'ячеслав Клочковський проявив високу мужність і героїзм і бився до останньої можливості. Йому вдалося вижити у цьому бойовищі, але пораненим він опинився у воді і був згодом підібраний корейськими рибаками та потрапив до японського полону. В 1906 році повернувся в Росію і продовжив

флотську службу. За проявлену доблесть у Цусімському бою в 1906 році В'ячеслава Клочковського нагородили орденом святого Володимира 4-го ступеню з мечами і бантом, а в 1907 році – світло-бронзовою медаллю в пам'ять російсько-японської війни 1904 – 1905 років та темно-бронзовою медаллю за похід ескадри на Далекий Схід.

Цусімська трагедія все-таки дала поштовх для розвитку російського флоту. Російський флот починає переозброюватися, формується новий рід сил – підводний флот. В'ячеслав Клочковський вирішує змінити свою військову спеціальність. Його вабить новизна підводного флоту і він подає рапорт з проханням про зачислення на курси підводного плавання. Закінчивши їх, в 1907 році направляється на Чорноморський флот командиром підводного човна "Пескарь". За освоєння нової техніки і зразкову службу В. Клочковському в 1908 році достроково присвоєно військове звання "капітан – лейтенант", а в 1909 році - призначають командиром нового підводного човна "Окунь". У 1909 році він – старший офіцер навчального судна підплаву "Хабаровськ", а в кінці того ж року – начальник загону підводних човнів у Чорному морі. Як бачимо, В. Клочковського як одного із найдосвідчених офіцерів флоту призначали на посади, які необхідно було освоювати вперше, де треба було налагоджувати службу нового роду сил флоту. 10 квітня 1911 року йому присвоєно військове звання "капітан 2 рангу" і нагороджено орденом Станіслава II ступеню. Його мундир прикрасив ще й орден Анни II ступеню, яким його було нагороджено в 1912 році. У 1911 році Клочковського переводять на Балтійський флот і призначають заступником командира загону підводних човнів, а в 1913 році – командиром цього ж загону підводних човнів. Затим він послідовно командує посильним судном "Бакан", транспортом "Хабаровськ" та ескадреним міноносцем "Страшный". Перед початком I Світової війни досвідченого підводника повертають на підводні сили Чорноморського флоту і призначають начальником створеної Підводної бригади Чорного моря. На початку війни у цій бригаді нараховувалося лише 4 підводних човни. Та, незважаючи на свою малу чисельність, бойове використання підводних човнів було доволі інтенсивним. Босфор, болгарське, румунське побережжя стали постійною зоною їх бойових дій. Підводні човни знищували ворожі транспорти, зривали морські перевезення противника, несли бойове чергування в районі Босфору, вели протиборство з турецько-німецькими підводними силами.

На початку 1915 року Підводна бригада поповнилася новим підводним човном "Краб". Збудований миколаївськими корабелами, "Краб" був не простим підводним човном, це був перший у світі підводний загороджувач – постановник мін. Новизна проекту стала причиною його довгого виходу з заводу. Та невдачі флоту у війні змусили командування перевести "Краб" до Севастополя з цілим рядом конструктивних недоліків. Війна внесла свої корективи і його включили до бойового складу флоту. Командувач Морськими Силами Чорного моря адмірал Андрій Ебергард прийняв рішення перевірити бойові можливості "Краба" постановкою мін... в гирлі Босфору, на лінії між маяками Анатолі-Фенер і Румілі-Фенер. Старшим на похід командувач призначив начальника бригади капітан 1 рангу В'ячеслава Клочковського.

27 червня 1915 року "Краб" вийшов на дистанцію 85 миль від Босфору. В'ячеслав Клочковський прийняв рішення провести підводну постановку мін у вечірніх сутінках. Після обіду команди розпочали зарядку акумуляторних

батарей гасовими моторами, як тоді називалися дизелі. При зануренні виявилося, що човен втрачає плавучість по кормі. Довелося спливати і міняти прокладки горловини диференційної цистерни. Повторно занурившись, виявили ще один конструкторський недолік – при диферентуванні неможливо перекачувати воду із однієї диферентцистерни в іншу. Складалася аварійна ситуація. Для її запобігання довелося винирювати з глибини на поверхню моря при великій небезпеці бути виявленими турецькими сторожовими службами. Для забезпечення плавучості човна Клочковський наказав воду з рубки спускати шпігатами в трюм, а звідти брандспойтами викачувати її за борт. Втративши час на усунення конструктивних недоліків, Клочковський вимушений був віддати наказ на занурення з гарячими моторами. О 19 годині вечора з перископної глибини він виявив турецький сторожовий катер в 10 кабельтових від свого підводного човна. На щастя, він їх не виявив. Намагаючись виконати головну задачу і залишитися незаміченим, Клочковський віддав наказ зануритись на глибину 65 футів (20 м) і в 20 год. 15 хв. в 13,7 кабельтових від маяка Румелі-Фенер "Краб" розпочав постановку мін.

Екіпаж працював у надзвичайно важких умовах. Човен був недосконалим, гарячі гасові мотори разом з електромоторами виділяли великі випари гасу і масла. Екіпаж душився газами, фільтрації повітря і індивідуальних захисних засобів тоді ще не існувало. Сам В. Клочковський ледве тримався на ногах, а тут ще при постановці останньої міни, "Краб" торкнувся дна та зачепив якийсь мінреп (трос для утримання міни на певній глибині). Спливали з великим диферентом на ніс, з небезпекою заплутати троси на гвинти та бути виявленим у безпосередній близькості від турецького берега. Та все ж "Краб" піднявся на поверхню моря. Матросів з електромеханічної бойової частини виносили на повітря майже на руках. Давши відпочити екіпажу та провітривши відсіки човна Клочковський повів "Краб" до Севастополя. Перший похід виявився щасливим – "Краба" з турецького берега не примітили, бойове завдання було виконане. Незабаром на виставлених мінах підірвалися ряд німецьких транспортів і крейсер "Бреслау". Лише тоді німці з'ясували, що міни були виставлені підводним човном! Це стало для них повною несподіванкою.

За постановку у Босфорі мінних загороджень і випробування підводного човна "Краб" в бойових умовах капітан 1 рангу В'ячеслав Клочковський був нагороджений орденом Святого Володимира III ступеню з мечами.

У червні 1916 року для підвищення надійності мінної блокади протоки, бригаді Клочковського було поставлене "особливе" завдання: виставити у Босфорі додаткове мінне загородження і замкнути протоку. Для його виконання у море вийшов загін підводних човнів у складі "Краба", "Нерпи", "Тюленя" і "Кита". Командиром походу було призначено капітана 1 рангу В. Клочковського, який знаходився на борту "Краба". Ввечері 18 червня підводний загороджувач "Краб" на бойовому фарватері Босфору виставив "ланцюгом" 2 лінії по 30 мін кожна і успішно повернувся в головну базу. За виконання цього "особливого завдання" В. Клочковський був нагороджений іменною золотою Георгіївською зброєю. У наступні місяці підводні човні несли бойове чергування під Босфором, вели боротьбу з ворожими транспортами, для чого вступали з ними навіть в артилерійські дуелі.

Початок 1917 року на Чорноморському флоті характеризувався згортанням бойових операцій та переходом сторін, що воювали до "стратегічної оборони". Виходи підводних човнів в море не планувалися, більшість з них були

направлені на ремонт. Флот переживав ті ж часи, що й імперія, яка котилася до свого логічного кінця. Після лютневих подій в Петрограді на Чорноморський флот почали прибувати різноманітні комісари і політичні емісари, організовувалися групи і організації політичних рухів. Після падіння самодержавства цей процес набув стихійного характеру. У цей час В. Клочковський очолив "рух за єднання матросів, солдат і офіцерів на основі нових взаємовідносин і дисципліни в новій демократичній республіці" та створив товариство поляків у Севастополі. З проголошенням Центральної Ради в Києві ці рухи стали прихильними до українських національно-патріотичних організацій. Бойовий офіцер, ветеран і учасник трьох війн стає авторитетною особою на флоті і в Севастополі, його обирають і членом "Центрофлоту".

18 липня 1917 року наказом по армії і флоту Тимчасовим урядом Росії йому присвоєно військове звання "контр-адмірал". Протягом літа цього ж року під впливом пропаганди більшовиків і анархістів багато солдатів і матросів почали роз'їжджати по домівках у самовільні відпустки. Особливої стихійності вони набули в берегових батареях та в артилерійській фортеці. То ж для розслідування незаконних відпусток солдат цієї фортеці була створена спеціальна флотська комісія, головою якої командувач ЧФ контр-адмірал О. Нємітц 11 серпня призначив В'ячеслава Клочковського. Та зупинити процес розпаду на флоті навряд чи було тоді можливим. Серед цієї руїни, що зростала на флоті, рух за створення флоту української держави був найздоровішим. Спершу В. Клочковський сприйняв його обережно, але не перечив створенню українських гуртків у своїй бригаді. Переважна більшість підводників твердо підтримувала свого бойового командира. Це особливо проявилося у квітні 1918 року, коли екіпажі підводних човнів його бригади відмовилися виконувати наказ Раднаркому радянської Росії йти на загибель до Новоросійська і підняли українські державні прапори. Не дозволили підводники вивезти до Новоросійська і майно своєї бригади.

В'ячеслав Клочковський, окрім української, польської і російської мов, вільно володів ще й німецькою та англійською. Його знання іноземних мов, як і дипломатичні здібності, стали в нагоді флоту під час підходу німецьких військ до Севастополя. 29 квітня 1918 року він разом з Остроградським очолив делегацію "Центрофлоту" і міської думи Севастополя на переговорах з командувачем німецьких військ у Криму генералом фон Кошем. Переговори були не прості, адже німецьке командування не мало довіри до флоту, який, на їхню думку, "активно боровся проти німецьких і українських військ", а його окремі кораблі і військові частини виконували не закони і міждержавні договори, а програми політичних партій.

А події у Севастополі розвивалися калейдоскопічно. 29 квітня 1918 року майже весь флот підняв українські прапори, а вже 30 квітня 19 бойових кораблів флоту покинули Севастополь і відбули до Новоросійська. Слідом, 1 травня, під музику до міста увійшли німецькі війська. Проголошення німцями 4 травня бойових кораблів під українськими прапорами тимчасово полоненими, викликало конфлікт між українським командуванням в Севастополі і німецьким генералом фон Кошем. Севастополь і флот стали причиною підвищеної напруги у взаємовідносинах України не лише з Москвою, а й з Німеччиною. З цього приводу Павло Скоропадський відмовився призначати до Берліна військово-морського аташе України. Шукаючи вихід із ситуації, Гетьман Павло Скоропадський 10 червня 1918 року замість прямолінійного Михайла

Остроградського призначив тимчасовим командувачем флоту і офіційним представником Морського міністерства гетьманського уряду в Криму та Севастополі більш дипломатичного В'ячеслава Клочковського. Одночасно Клочковський залишився на посаді начальника Підводної бригади, яка у повному складі була зарахована до українського флоту. Таким чином, поряд з командуванням флотом В'ячеслав Клочковський став і першим українським підводником, командиром Підводної бригади, яку сам створив перед війною і особисто водив у бойові походи. Маємо всі підстави стверджувати, що історія і бойові традиції українських підводників розпочинаються задовго до періоду отримання підводного човна "Запоріжжя" в 1997 році. Вони беруть свій початок з часу прибуття В'ячеслава Клочковського на Чорне море, ще до Першої світової війни. Клочковському вдалося порозумітися з генералом фон Кошем, роз'яснити німецькому командуванню ситуацію на флоті. Ставши представником Гетьмана, Клочковський підпорядкував собі всі сили флоту, що базувалися в Криму, відновив принцип єдиноначалія і зайнявся організацією служби. Незабаром німці на кораблях, екіпажі яких В'ячеслав Клочковський зараховував на службу в український флот, відмовилися піднімати свої прапори, зняли варту і поступово передали їх в підпорядкування українського штабу.

На кораблях почали знову формуватися екіпажі, організовується їх ремонт і забезпечення, виплачується грошове утримання особовому складу. У Севастополі почало налагоджуватися нормальне життя, почали функціонувати флотські служби. Клочковський продовжив розпочату Остроградським справу зарахування особового складу колишнього Чорноморського флоту в резерв флоту Українського. Так наказом № 390 від 17 липня він зачисляє в резерв Морського відомства Української Держави з 1 травня 511 флотських чинів, переважно це були офіцери різних рангів, у тому числі чотири генерали флоту. Далі до Українського флоту став зараховуватися цілі екіпажі кораблів. Відтак Клочковський оголосив по флоту, що Українська Держава бере на себе обов'язок соціальної допомоги жертвам більшовицьких репресій у так звані "Варфоломіївські ночі" у Севастополі і в Криму, для чого штаб представника Морського відомства у Севастополі став приймати відповідні заяви. Ось копія однієї з них: "Командующему Украинским флотом. Вдовы контр-адмирала Марии Анатольевны Каськовой. Прошение. Мой муж контр-адмирал Каськов был убит самочинно толпой 15-го декабря прошлого года. Не получая до сего времени пенсии, прошу Вашего ходатайства о назначении мне пенсии по положению. ...22/9 июня 1918 года". Рідним жертв почали видаватися відповідні офіційні документи: "Удостоверение. Выдано сие вдове капитана 1-го ранга Елизавете Максимовне Карказ в том, что её муж действительно был без суда и следствия убит в ночь на 23-е февраля 1918 года неизвестными матросами. Начальник Распорядительного Отделения Штаба официального Представителя Морского министерства Украинской державы в Севастополе Старший лейтенант...". Та треба відзначити, що більшість офіцерів, зарахованих в резерв і поставлених Клочковським на забезпечення Морського відомства Української Держави, бачили себе тут тимчасово, за рахунок українського народу намагалися пережити непростий час і, не криючись, підтримували білий Добровольчий рух в Росії. Подібна ситуація повториться у Севастополі після проголошення незалежності України: звільнені в запас офіцери Чорноморського флоту РФ оселятимуться в Севастополі, отримуватимуть українські пенсії і відкрито боротимуться з українською державою.

Та у 1918 році Український флот поступово починав повертати собі обриси флоту. Україна виглядала оазисом серед кривавого терору, який більшовики розв'язали на теренах колишньої російської імперії. Влітку німецьке командування повернуло під український прапор крейсери "Пам'ять Меркурія" і "Кагул", лінкори "Георгій Побідоносець", "Євстафій". Через деякий час були відремонтовані есмінці "Счастливый", "Капитан Сакен", "Зоркий", підводний човен "Гагара". Інженерна служба провела масштабну роботу по підйому і постановці в док затонулого в бухті лінкора "Імператриця Марія". 23 жовтня 1918 року військово-морський аташе Німеччини в Україні віце-адмірал А. Гопман запросив до себе В'ячеслава Клочковського до Одеси. Як представнику уряду і Морського міністерства Німеччини він оголосив, що німецьке командування вирішило остаточно передати Україні Чорноморський флот і вручив йому порядок і особливі правила його передачі. З цього приводу 8 листопада 1918 року на спеціальній нараді в Одесі, на якій були присутні: від України – контр-адмірал В'ячеслав Клочковський, від більшовицької Росії – капітан 1 рангу Тіхмєнєв, від білої Росії – капітан 1 рангу Ніщенко, А. Гопман оголосив, що Чорноморський флот в портах України передається Українській Державі, позаяк радянська Росія свою частину флоту добровільно затопила під Новоросійськом. Таким чином, розподіл і вирішення державної приналежності колишнього Чорноморського флоту було вирішено на міжнародному рівні.

Український Державний флот дістав юридичні підстави свого функціонування, крім того заключний протокол розподілу флоту анулював умови Брестського договору стосовно нейтралітету Чорноморського флоту та його безумовного перебування у бухтах. Чорноморський флот став Українським Державним флотом! 12 листопада 1918 року наказом Гетьмана України командувачем Українського Державного флоту призначається контр-адмірал В'ячеслав Клочковський, то ж дня до складу Українського флоту приймається передана німцями і Мозирська (Пінська) річна флотилія. Здавалося, що перед Українським флотом відкривається чистий фарватер розвитку і зміцнення. Та військово-політична ситуація змінилася не на користь України.

15-го листопада Туреччина капітулювала, і 16 листопада в Чорне море увійшла об'єднана ескадра Антанти: 10 лінкорів, 9 крейсерів, 12 міноносців, 1 протичовновий корабель з загоном десантних і допоміжних суден. З прибуттям до Стамбулу командувача і штабу Морськими силами Антанти на Ближньому Сході гетьманський посол у Туреччині Михайло Суковкін від імені Української Держави 26 листопада 1918 року підписав спеціальний Акт-меморандум з французьким віце-адміралом Аметом про передачу Українського Державного флоту на Чорному морі їм в оренду і підпорядкування Морському командуванню Антанти на Ближньому Сході. Командувач Українським флотом в Одесі отримав інформацію від контр-адмірала Максимова про зміну з 14 листопада 1918 року зовнішньополітичних пріоритетів Гетьмана. Ця інформація якогось протесту у Клочковського не викликала, в політику він не вмішувався. 22 листопада 1918 року німецький віце-адмірал А. Гопман поставив питання про негайне підняття на переданих Україні кораблях Чорноморського флоту Військово-Морських прапорів України. В'ячеслав Клочковський запросив дозволу Гетьмана України Павла Скоропадського. Гетьман, який ще 14 листопада проголосив Федеративне об'єднання України з небільшовицькою Росією, за однією з версією заборонив піднімати Андріївські прапори і коли їх підняли за наказом Клочковського, Гетьман сильно розгнівався. Але справу вже було

зроблено. Можливо, на рішення Клочковського вплинули Морський міністр адмірал Покровський з начальником Генштабу Морського міністерства Максимовим, останній в той час перебував в Одесі, але факт зміни прапорів означав зміну державного підпорядкування флоту і у Клочковського протесту не викликав!, і він наказав підняти на підпорядкованому йому флоті Андріївські прапори. Але не всі кораблі виконали цей наказ. В Одесі під українськими прапорами залишилися підводні човни. Користуючись підтримкою британців, вони так і залишилися стояти в Одесі під Українськими прапорами до повної окупації України більшовиками.

24 листопада 1918 року ескадра Антанти увійшла до Севастополя, а через два дні – в Одесу. Командування флотом України, як і передбачалося відповідним Актом-меморандумом, перейшло до рук адміралів Антанти. Різка зміна політичного вектора поставила Український флот у трагічне становище, бо Антанта, прийнявши флот України, тут же передала його у підпорядкування ставленику Антанти у боротьбі з більшовиками генералові Денікіну. Спроби Симона Петлюри допомогти морякам і підійти до Одеси дістали рішучий спротив Антанти. Командувач її флотом у Чорному морі англійський адмірал Де-Робек рішуче оголосив Петлюрі, що не допустить його загони ближче 10 миль від Одеси, для чого в нього вже приготований головний калібр лінкора "Мальборо" і загін міноносців. Війська Антанти повелися до українського флоту як справжні завойовники: що не змогли забрати – втопили і підірвали. Це був другий після більшовиків фатальний удар по Чорноморському флоту, після якого він як бойовий організм існувати перестав. Але остаточно його знищили союзники Антанти білогвардійці Врангеля.

В'ячеслав Клочковський продовжувати боротьбу за незалежність УНР не став, за спуск національних прапорів на флоті від уряду Директорії йому, як офіційному командувачу, загрожував арешт, і він після відставки гетьманського уряду і передачі флоту Антанті, став вважати себе вільним від обов'язків командувача Державним флотом України. В кінці листопада 1918 року перебрався з Одеси до Севастополя, хоча в уряді С. Петлюри він формально, поки велися переговори з Антантою, числився командувачем флоту УНР до середини 1919 року. У Севастополі зголосився на службу до Добровольчої армії генерала Денікіна, де йому знайшли посаду коменданта Північного порту у Севастополі. Згодом Денікін його призначив командиром бригади підводного плавання.

Втративши всі надії на відродження українського флоту, та відмовившись від участі в боротьбі за "єдину і неділиму Росію" контр-адмірал В'ячеслав Клочковський у березні 1919 року повертається до рідної Польщі, яка вистояла у боротьбі з більшовицькою Росією, і поступає на службу до польського флоту. Польська держава власний флот лише створювала то ж досвід бойового і досвідченого адмірала їй вкрай був необхідний. 20 квітня тогож року Клочковського призначають заступником начальника департаменту Морських справ Військового відомства Польщі. Але у зв'язку з направленням його представником Польської Республіки на Мирну конференцію до Парижу, посаду він не обійняв. У червні тогож року він представляє польський флот на конгресі Морської ліги Європи у Парижі. В 1921 році спеціальним наказом вже Вацлав Клочковський оголошується контр-адміралом польського флоту, тобто Польща підтвердила його українське військове звання. З серпня 1919 до 1922 року

В. Клочковський являється повноважним військовим аташе у посольстві Республіки Польщі в Лондоні і погоджує справи розподілу і ремонту німецьких есмінців та займається пошуком можливостей будівництва легких кораблів для захисту польського узбережжя. В 1922 році Вацлав Клочковський призначається заступником командувача Військового флоту Республіки Польща. З грудня 1924 року очолював технічну комісію по прийому замовлених у Франції підводних човнів класу "Вовк". Однак 19 травня 1925 року у зв'язку з так званою "мінною аферою" звільняється в запас. Проте, вже 25 травня його призначають радником польського посла в Парижі з технічних питань будівництва підводних човнів. У 1927 році В'ячеслав Клочковський повертається до Війська Польського і з 17 березня до 30 вересня 1927 року командує дивізією в Торуні в чині бригадного генерала. Вийшов у відставку в 1928 році. Одружений не був. Помер у Варшаві 5 січня 1930 року і похований на цвинтарі в Повонзки. За період служби у Війську Польському нагороджений орденами Полонія Рестітута III ступеню, Почесного Легіону IY класу та Комбатанським Хрестом.

Як би не складалася доля і військова служба, контр-адмірал В'ячеслав Євгенович Клочковський є видним українським військово-морським діячем. Не будучи етнічним українцем, не вважаючи Україну своєю Вітчизною, він у час, коли крушилися імперії, присвятив себе військово-морському будівництву молодої української держави. Талантом військового керівника, своїм дипломатичним хистом він у надто складній військово-політичній ситуації початку XX століття домігся створення і діяльності військового флоту Української Держави. І лише нерозважлива політика керманичів морського міністерства як і України в цілому та держав Антанти, привела флот до його загибелі.

В'ячеслав Клочковський є видатним підводником свого часу, новатором і творцем підводних сил Чорноморського флоту. Його бойовий досвід учасника трьох війн, досвід будівництва Підводної бригади сьогодні мав би стати прикладом для підводників сучасних Військово-Морських сил Збройних Сил України. Він заслужив право, щоб новозбудований підводний човен українського флоту носив його ім'я. Ми можемо гордитися тим, що в історії флоту України є це славне ім'я, біографією та бойовими здобутками якого міг би пишатися флот будь-якої держави. До його могили на день Військово-Морських сил України мали би лягати живі квіти від українських моряків. Контр-адмірал В'ячеслав Євгенович Клочковський стояв біля витоків створення військово-морських сил двох держав. Своєю службою на флотах України і Польщі він став прикладом для українських моряків по зміцненні дружби і бойового братерства між Військово-Морськими силами України і Польщі. Його служба військово-морській справі зобов'язує нас завжди йти поруч і твердо стояти на сторожі волі і незалежності наших народів – сусідів.

БІЛИНСЬКИЙ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ

Міністр морських справ УНР, контр-адмірал

Старенька бабуся з села Малий Миньків, що під Базаром на Житомирщині, в 1923 році розповідала про останній бій української армії генерала Ю. Тютюнника з червоною кіннотою Григорія Котовського, який відбувся біля її села 17 листопада 1921 року. "Коли більшовики почали оточувати повстанців і хотіли забрати їх до неволі, – пригадувала старенька, – один із повстанців, дуже високого зросту, з округлим обличчям, відскочив убік і почав стріляти з пістоля. Я зі своєю сусідкою бачила, – продовжувала вона, – як кілька більшовиків повалилися трупом, а цей повстанець ще відбіг далі й теж упав. Не можемо напевне сказати – чи він сам себе застрелив, чи застрелили його більшовики, але коли через день я зі своєю сусідкою пішли до того місця, де він лежав, то рана була якраз над правим вухом і мав проколотий живіт, але треба гадати, що зроблено це було вже мертвому. Коли ж усіх полонених повстанців, обдертих догола і на ніч запертих у церкві, ранком на другий день повели до Базару і там нещасних розстріляли, а у містечку зробилося тихо, я й дві мої сусідки взяли вночі ряднину та рискалі, пішли до місця, де лежав цей повстанець уже без чобіт. Зняли ми з нього довгу чорну шинелю, яка вся була пошматована, та й уся одежа його була лихою, повили його в ряднину й, викопавши біля цвинтаря могилу, поховали в ній цю бідолашну людину. Шинелю його ми оце хоронимо". ...Шинеля та була морською шинеллю контр-адмірала Михайла Білинського, колишнього морського міністра УНР та командувача морської піхоти флоту Української Держави.

Михайло Іванович Білинський народився 17 листопада 1882 року в родині заможного селянина в селі Дробове-Барянтинське Драбівського району Черкаської області. Після закінчення Полтавської гімназії продовжив навчання в Лазарєвському інституті східних мов, опанував арабську, вірменську, перську, турецьку, татарську, грузинську мови, пройшов практичний курс зі східної каліграфії. Військову службу розпочав в 1906 році юнкером Балтійського флоту, для проведення морського стажування був відправлений у внутрішнє плавання на навчальному судні "Рига", на якому у липні 1906 там спалахнуло повстання команди. Михайло Білинський не підтримав революційні заклики матросів і за участь у придушенні повстання був нагороджений срібною медаллю "За хоробрість" на Георгіївській стрічці. Після повернення з плавання з 1907 року служить на лінійних кораблях "Пантелеймон" і "Три святителі". Після екзамену 12 вересня 1908 отримав звання підпоручика Адміралтейства, переведений до 2-го Балтійського флотського екіпажу. 3 грудня 1910 року, в зв'язку із переведенням до 3-ї прикордонної Аренсбурзької бригади

Окремого корпусу прикордонної варти, перейменований в корнети. Служив на острові Сааремаа і Езель. Наприкінці грудня 1911 року у чині підпоручика звільнився в запас і розпочав службу в системі Міністерства фінансів. Спочатку працював у Самарі, а потім його переводять в Міністерство фінансів в Санкт-Петербург. За спогадами його сучасників, в період роботи в міністерстві М. Білинський у колективі "був улюбленим і поважним товаришем".

В 1914 році, з початком І Світової війни, Михайла Білинського мобілізують на військову службу і направляють на Балтійський флот, де він проходить службу на міноносці "Буйний". Восени 1916 року його підвищують у військовому званні і вже лейтенантом призначають помічником командира другого Балтійського екіпажу. З початком революційних подій в Петрограді М. Білинський включається в активне громадське і політичне життя. Разом з лейтенантом Святославом Шрамченком організовує Український військово-морський революційний штаб Балтійського флоту. Цей штаб організаційно об'єднав моряків-українців, які служили на Балтійському флоті, активно пропагував ідеї української автономії. Після проголошення у Києві Центральної Ради М. Білинський з однодумцями 12 жовтня 1917 року організовують підняття українських національних прапорів на крейсері "Світлана", ескадрених міноносцях "Україна", "Гайдамака" та планують перевести їх з Балтійського до складу Чорноморського флоту. Після перемоги більшовиків у Петрограді ці плани, звичайно, виявилися нездійсненими, викликали невдоволення петроградських демократів, і Михайлу Білинському, щоб уникнути переслідування більшовиків, довелося з великими труднощами повертатися в Україну.

До Києва Михайло Білинський прибув 20 грудня 1917 року в час, коли там лише розпочалася робота з формування Генерального секретаріату Морських справ УНР. Будучи членом центрального комітету Української партії соціалістів-самостійників, він стає активним організатором Українського Генерального секретарства Морських справ, яке постало 22 грудня 1917 року на чолі з Д. Антоновичем. М. Білинському, як морському офіцеру з бойовим досвідом, доручили сформувати структуру Генерального секретаріату морських справ УНР. З перших днів роботи Білинський виявив себе енергійним і дієвим офіцером, і коло його обов'язків значно розширилося. Його включають до складу комісії по укладенню мирного договору з Румунією, у лютому 1918 року його, як фахівця з військово-морських питань, направляють до Берліна для обговорення питань виконання умов Брестського договору стосовно проблеми Чорноморського флоту.

У період правління Гетьмана України Павла Скоропадського М. Білинський виконує обов'язки заступника начальника Головної морської господарської управи Морського міністерства, а з травня по жовтень 1918 року був членом української державної делегації на переговорах з укладання мирного договору з більшовицькою Росією. Переговори проходили в Києві, російську делегацію очолили Х. Раковський та Д. Мануїльський. Однак, так звана мирна делегація більшовиків під виглядом переговорів про мир насправді організовувала антиукраїнський переворот і за допомогою місцевих комуністів формувала повстанські загони. Для цих потреб в Україну з Москви було перераховано більше 50 млн. карбованців, завозилась зброя і засилались агенти. Коли така "мирна діяльність" стала виразно явною, Гетьман переговори з більшовиками розірвав, відкликав українську делегацію, а російську заарештував. Затим, під тиском демократів, арештованих під чесне слово відпустили. Ще

під час роботи в "мировій комісії" Михайло Білинський зрозумів, що більшовики відкрито готують агресію проти України, і бачив, що гетьманський уряд оперативних військових заходів в протидію їм не приймає, тому з 16 липня 1918 року як член ЦК партії соціалістів-самостійників бере активну участь в підготовці антигетьманського повстання і встановлення влади Директорії.

6 грудня 1918 року російсько-більшовицькі війська без оголошення війни УНР розпочали військову агресію в напрямку Харкова, перед тим проголосивши у Москві "робітничо-селянський" уряд України. Розпочалася друга російсько-українська війна. 16 грудня Директорія УНР проголосила початок бойових дій. Після падіння гетьманату 26 грудня 1918 року, Михайла Білинського призначають Міністром морських справ в урядах В. Чехівського і С. Остапенка Директорії УНР. Заступниками М. Білинського стали контр-адмірал М. Остроградський і начальник Морського Генерального штабу капітан 1 рангу Лев Постриганєв.

Як згодом писав в еміграції соратник Михайла Білинського капітан-лейтенант Святослав Шрамченко, новопризначений міністр виявився "найвідповідальнішою постаттю з усіх осіб, що стояли на чолі морського відомства України за весь час його існування. Людина вогняної енергії, кришталевих чеснот, з доброю військовою освітою і службовим досвідом, він мав ще ту велику чесноту, що на всі справи дивився й до них підходив з огляду інтересів держави. Тобто мав широкий державний розум, якого якраз бракувало тоді багатьом провідникам інших наших відомств у їхніх, часами вузько хуторянських, підходах до державних справ". Михайло Білинський добре розумів, що коли союзні німецькі війська полишать територію України, за неї розгориться битва між червоною і білою Росією. Ні ті, ні другі існування Української незалежної держави не передбачали. Приступивши до виконання обов'язків Морського міністра, М. Білинський спершу наказав командувачу українським флотом В. Клочковському підняти на його кораблях Військово-Морські прапори України, для чого їх було підтверджено законом УНР. Сподіваючись лише на власні сили, М. Білинський розпочав активну законотворчу роботу щодо створення твердої правової і організаційної бази національного флоту, намагаючись таким чином за допомогою міжнародного права повернути Україні і флот, і його бази.

Звісно, М. Білинський, як Морський міністр, розпочав свою діяльність не з порожнього місця. Український флот існував уже більше як півроку. Під час правління Центральної Ради та Гетьмана Скоропадського було напрацьовано цілий ряд документів, проведена значна організаційна робота, але все це надто повільно запроваджувалося в життя. Зважаючи, що флоту в першу чергу необхідні молоді і віддані кадри, М. Білинський наказом по морському відомству № 107 від 11 січня 1919 р. вводить в дію "Закон про гардемаринську школу" і організовує її роботу в Миколаєві, а потому і в Кам'янець-Подільському. 20 січня спеціальним законом затверджується структура Морського міністерства і Генерального штабу, створюється технічне, будівельне, гідрографічне, судове і санітарне управління. Нарешті, 25 січня вводиться в дію головний "Закон про флот", який визначив роди сил флоту: корабельні з'єднання, повітряний флот (морську авіацію) та морську піхоту; встановив терміни служби кораблів різних типів і класів, систему бойової підготовки, театри плавання і зони відповідальності флоту. Власне, "Закон про флот" охопив усі га-

лузі організації флоту, систему його будівництва, експлуатації, ремонту та визначив його кількісний склад. У Миколаїв було направлено кошти на завершення будівництва нових кораблів та погашено борги перед суднобудівниками. На підставі "Закону про флот" Директорія УНР наказом № 57/28 від 25 січня 1919 року присвоїла українські назви кораблям, що будувалися в Миколаєві: дредноут "Соборна Україна", легкі крейсери "Гетьман Богдан Хмельницький" (у часи радянської влади перейменований у "Червону Україну"), "Гетьман Петро Дорошенко" (перейменований в "Красный Кавказ"), "Гетьман Петро Сагайдачний" та "Тарас Шевченко", ескадрені міноносці дістали назви "Київ", "Батурин", "Чигирин", "Львів", "Іван Виговський", "Іван Сірко", "Петро Могила", "Іван Котляревський", "Кость Гордієнко", "Мартин Небаба", "Іван Підкова", "Пилип Орлик", база підводних човнів – "Дніпро" і вісім підводних човнів типу "Щука", "Карась", "Аг – 21", "Аг – 26" тощо.

1 лютого 1919 року флот Антанти зайняв Херсон, 2 лютого – Миколаїв, остаточно відрізавши УНР від Чорного моря. А вже 3 лютого 1919 року під натиском Червоної армії уряду С. Петлюри довелося залишити Київ. У надзвичайно складній військово-політичній ситуації для повернення Україні втрачених портів і бойових кораблів М. Білинський розпочинає формувати полки морської піхоти. Відповідно до наказу Головного отамана УНР С. Петлюри №68/32 від 3 лютого і закону "Про організацію Військово-Морських Сил на побережжі Чорного моря" від 9 квітня, територія між Миколаєвом, Очаковом і Херсоном у смузі 75 верст навколо них, була проголошена Приморським фронтом, а Морський міністр – його командувачем. Формування першого морського полку було розпочато у Вінниці, а потім, у зв'язку із відступом армії УНР, перенесено в Коломию, а далі в Броди, на Львівщину. Комплектування полку проводилося моряками, які у своїй більшості проходили службу на Адріатичному флоті колишньої Австро-Угорщини. Ще сьогодні можна почути розповіді літніх людей в селах Снятинського, Коломийського, Верховинського, Косівського районів Івано-Франківської області, як мешканці Покуття збирали по селах чорні кожухи і хромові чоботи для своєї морської піхоти. Подібна ситуація повторилася у грудні 1992 року, коли в тих же містечках Верховина (Жаб'є), Косові, Кутах, Снятині, в селах де через 70 років зародилося шефство над сучасними Військово-Морськими силами України. Але в той далекий для нас 1919 рік досвідчених моряків в Галичині виявилося замало. Тоді М. Білинський вирішив комплектувати морську піхоту сплавниками лісу ріками з Карпат. Він особисто об'їхав райони Покуття і Гуцульщини і незабаром таких "гуцульських моряків" у полку виявилася значна більшість і полк дістав назву 1-й Гуцульський полк морської піхоти.

Наступ більшовицьких військ у березні змінив політичну ситуацію в Україні і викликав відставку уряду УНР. 9 квітня в Рівному був створений новий, "лівий" уряд Мартоса, який звернувся до народу з закликом продовжити подальше будівництво соціалістичної України. Такий поворот в політиці обурив соціалістів-самостійників і республіканців. Не погоджуючись із змінами в уряді та з новою політикою, 24 квітня 1919 року М. Білинський подав у відставку і, на його прохання, був призначений командиром створюваної дивізії Морської піхоти. Обов'язки морського міністра він передав капітану 1 рангу Миколі Злобіну.

Відійшовши від міністерських справ, Михайло Білинський організовує і гартує свою дивізію, проводить її бойовий вишкіл і готує до боїв. Узгодивши з

військовим секретаріатом Західно-Української Народної Республіки "Закон про зарахування до флоту громадян Наддністрянської України", Білинський через окружні команди Української Галицької армії досить швидко завершує формування дивізії і відбуває на фронт. Фактично після відбуття контр-адмірала М. Остроградського до Бухареста, Білинський став командувачем флоту УНР, до складу якого входила в той час лише морська піхота. Однак 12 червня 1919 року Михайло Білинський був арештований начальником Кам'янець-Подільської міліції, який інкримінував йому підтримку полковника Болбочана та участь у підготовці з ним "державного перевороту". На знак протесту проти безпідставного арешту Білинський оголосив голодування. Слідство не знайшло підстав для його звинувачення і 9 липня надійшло клопотання про звільнення Білинського з під арешту.

24 липня 1919 року в Кам'янець-Подільському М. Білинський розпочинає формувати 2-й полк морської піхоти. Його очолив поручик Іван Сич. 29 липня морські піхотинці цього полку пройшли інспекторський огляд Морського міністра Миколи Злобіна, під час якого продемонстрували високі бойові і стройові навички. Після інспекції полк було включено до складу дивізії морської піхоти і вона вирушила на фронт. Дещо пізніше в Бродах було сформовано і 3-й полк морської піхоти. З завершенням формування, дивізія морської піхоти була направлена під Волочиськ, де вступила в оборонні бої проти Червоної Армії. 10 жовтня 1919 року Михайло Білинський призначається начальником Морського Генерального штабу. Наказом Головного отамана військ і флоту УНР Симона Петлюри у лютому 1919 року Михайлу Білинському було присвоєне військове звання "контр-адмірал", проте він продовжував вважати себе капітаном 3 рангу і наказ Симона Петлюри так і не провів наказом по Морському міністерстві. Напевно, в цьому відчувалася образа за арешт, а, можливо, він вважав свою посаду більше політичною чим військовою.

У той же час відрізана ворогами від Чорного моря та пов'язана безперервними боями на сухопутних фронтах, Директорія УНР поволі почала втрачати інтерес до флоту. Це стало причиною того, що в середині вересня 1919 року Морське міністерство було ліквідоване, а його функції передані морському управлінню загально-військового міністерства. Весь 1919 рік дивізія морської піхоти в авангарді військ УНР брала участь у запеклих боях за визволення рідної землі. З 6 грудня 1919 року полки морської піхоти у складі військової групи генерала Михайла Омеляновича-Павленка розпочали героїчний визвольний похід, який увійшов в історію як 1-й Зимовий похід, і дійшли до лінії Києва – Черкас. При активній підтримці населення армія УНР звільнила Вінницю і Одесу, де відновила українську флотилію. Наступ військ УНР зупинили не так вороги, як епідемія тифу у військах. За словами учасника тих подій І. Мазепи "армія жодного разу не схилила національного прапору". Бойовим діям морських піхотинців на фронті надзвичайно високу оцінку дав командувач генерал Омелянович – Павленко, до складу армії якого входив полк морської піхоти. Метою цього походу було намагання підтримати бойовий дух українських повстанців, підняти дух народу у боротьбі з окупантами. Цей похід став тією політичною демонстрацією, що підготувала весняний наступ українсько-польських військ проти більшовицької окупації, "пролетарські війська" яких складалися в основному з червоноармійців-корейців, китайців і інших середньоазіатських народів. 1-й Зимовий похід увійшов до за-

рубіжних військових академічних підручників як класичний приклад військового мистецтва. У радянській військовій історії він дістав назву як похід банди петлюрівців-ворогів народу.

25 квітня 1920 року українсько-польські війська під гаслом "За вашу і нашу свободу" розпочали новий наступ на більшовицькі війська і 7 травня звільнили Київ. При підході українських військ до Києва Симон Петлюра затвердив новий склад уряду УНР, в якому М. Білинському було запропоновано посаду міністра внутрішніх справ. З цього приводу він писав: "Гадаю, що це часово, гадаю, що коли ми будемо наближатися до Одеси й почуємо рідний рев нашого Синього Моря, наколи буде відокремлене Морське міністерство і я одержу в ньому відповідну посаду, – то невідкладно повернуся до попередньої праці. Зараз же обставини часу примушують мене взятися за іншу, ширшу роботу...". Проте зайняття Києва не вирішило долю війни. З території радянської Росії в Україну були перекинуті ударні сили Червоної Армії, в тому числі і 1-а кінна армія С. Будьонного. Українсько-польські війська вимушені були відступити і зупинили ворога лише під Замостям і Варшавою, а після перейшли в наступ. Саме морська піхота М. Білинського у складі дивізії генерал-хорунжого Марка Безручка стала під Замостям тією фортецею, яку не могли здолати війська М. Тухачевського.

26 жовтня 1920 року наказом Симона Петлюри Михайло Білинський призначається радником міністерства народного господарства з 18 жовтня. Та укладене поляками 9 листопада 1920 року перемир'я з більшовиками кинуло Україну напризволяще. Розстрілявши всі набої, українські дивізії з-під Проскурова і Шаргорода почали відступ і 21 листопада перейшли через р. Збруч в Галичину. Польські союзники українську армію інтернували: раніше так вони поступили з Українською Галицькою армією. Інтернований в табори був і М. Білинський. Перебуваючи вже в еміграції, представники уряду УНР 3 лютого 1921 року сформували в польському місті Тарнові Раду Республіки – тимчасовий орган народної влади, який очолив Іван Фещенко-Чопівський. Членом Ради Республіки став і Білинський. "В особі Михайла Білинського, – згадував пізніше генерал-хорунжий В. Савченко-Більський, – поєднувалася й відважна військова людина й невтомний партійний діяч – і це останнє його затягало, й він повсякчас поривався до партійної діяльності". У Тарнові Білинський, як член всеукраїнської Національної Ради (Ради Республіки), був призначений заступником голови Державної комісії, яка розробляла Конституцію УНР.

Михайло Білинський, як патріот свого народу, добре розумів де і коли він має бути. Він пильно стежив за грабуванням більшовиками України і доведенням її народу до штучного голодомору, бачив, як там знову ширилося масове невдоволення народу "пролетарською" владою. Зазнавши, хоч і ненадовго, щастя бути сином вільної України, її захисником і надією та не бажаючи бути вигнанцем, він відмовляється від пропозицій увійти до складу емігрантського уряду Пилипчука і зважується на останню в своєму житті спробу визволення Вітчизни. Маршал Польщі Юзеф Пілсудський, не зважаючи на Ризький договір з Радянською Росією, не полишив спроб відірвати Україну від більшовиків. Та польський сейм дозволу на продовження бойових дій не давав. 21 травня 1921 року Ю. Пілсудський відвідав табір з інтернованими українськими офіцерами, віддав їм честь і вибачився перед ними: "Панове, я вас перепрошую, я Вас дуже перепрошую". Українцям стало ясно, що більше союзни-

ків у їхній боротьбі немає. Залишилося лише спиратися на власні сили під гаслом Лесі Українки: "Хто визволиться сам – той буде вільний". Європа й Америка, зайняті своїми справами, байдуже дивилися, як у більшовицьких лабетах конає воля України і цвіт українського народу.

Витіснена переважаючими силами більшовиків з рідної землі в еміграцію, Рада Республіки, Головне командування Української Армії уважно слідкували за ситуацією, що складалася в Україні. Захопивши українські землі, комуністична влада встановила там терор, жорстоким насильством розправлялася з населенням, яке протидіяло вивозу останнього зерна і продовольства за межі України. Протести селян жорстоко придушувалися. На Україну насувався морок небувалого в її історії голодомору. Для утримання народу в покорі в Україні було сконцентровано 75 відсотків всього особового складу Червоної Армії. У цій, здавалося б, безнадійній ситуації для порятунку народу від голодомору і збереження честі українського війська, на вимогу тисяч українських вояків головне командування зважилося на відчайдушній вибір – визвольний похід в Україну. У цій ситуації, майже підпільно, на території Польщі формується Українська Повстанська Армія і складається план Другого Зимового походу на Київ під командуванням генерала Юрія Тютюнника. Повстанську Армію складали три армійські групи: Волинської, Подільської і Бессарабської. Остання мала прорватися в Україну з Румунії. Армія комплектувалася винятково з загартованих у боях офіцерів і козаків, які зважилися на останню спробу порятунку своєї Вітчизни. Українська Повстанська Армія формувалася виключно з добровольців, із тих, хто відчував у собі сили витримати надзвичайно суворий похід. Армії ставилося завдання таємно перейти кордон, прорватися до Дніпра і, користуючись настроями селян, підняти на Лівобережжі народні повстання та надати їм організованого характеру. У зв'язку з тим, що між Дніпром, Сарнами і Кам'янець-Подільським було сконцентровано 13 піших радянських дивізій, 2 окремі прикордонні дивізії, кінний корпус, окрема кінна дивізія Котовського та чисельні окремі відділи ЧОНу, ЧК і міліції, операції Повстанської Армії на Правобережжі були визнані за неможливі. Щоб врятувати Україну від марева голодомору та досягти успіху в поході, планувалося твердо стати на Дніпрі і, створивши регулярну армію, відрізати ворогові відворот до Росії. У випадку успіху й розгортання повстання, планувалося у визволених районах негайно встановлювати українську владу. Виконання цього таємного завдання доручалось Михайлу Білинському, який з морськими піхотинцями і державними урядовцями йшов в авангарді.

Другий Зимовий похід розпочався 25 жовтня 1921 року. Михайло Білинський йшов у складі 1-ої бригади капітана 2 рангу М. Шрамченка Київської дивізії Головної Волинської групи, укомплектованої в основному з морських піхотинців. Метою власної участі в поході він бачив у тому, "...щоб хоч один міністр загинув з вояками в обороні ідеї самостійності України". 25 жовтня Подільська група, а 4 листопада головна Волинська група перейшли польсько-радянський кордон. З перших днів похід складався надзвичайно важко. Зброї, амуніції було обмаль, запаси були відсутні, кіннота нараховувала всього кілька десятків чоловік. До того ж листопад видався сніжним й морозним і напівроздягнена армія, ще й переслідувана польською кавалерією, вийшла назустріч своєму безсмертю. В Україні вони виявили, що повстанські осередки були здебільшого знищені ЧК. Не обійшлося без зради і підступу провокато-

рів. Прихованість походу не вдалася, і з перших днів Повстанська Армія прокладала свій шлях на рідну землю кулею, шаблею і багнетом. Важкі бої розгорілися за Коростень, чи не найважчий їх тягар припав на морських піхотинців. 12 лютого Волинська група вступила в бій з кіннотою дивізії Г.Котовського. Підчас бою за переправу через річку Тетерів Михайло Білинський був поранений, але бою не покинув. Наступного дня Повстанська Армія, перерізавши шлях Київ – Житомир, в 20-ти градусний мороз, з боями звершила героїчний похід на 174 версти і зуміла підійти на 25 миль до Дніпра. Радянське командування стягнуло головні сили Київського військового округу і, що б не дати розвинутись народному повстанню, кинуло на повстанців головні сили своєї кавалерії. Позбавлена маневру, в снігах, армія генерала Ю. Тютюнника змушена була зупинитися та після жорстокого бою повернути назад і пробиватися до польського кордону. "Становище робилося нестерпним, – згадував згодом полковник Р. Рушко – ворог став напирати вже великими силами". 17 листопада головні сили кавалерії Григорія Котовського біля с. Малі Миньки Овручського повіту вдарили на Волинську групу. Ворога стримувала київська дивізія. Бій тривав 2 години. Більше 400 повстанців зі зброєю в руках загинуло, 443 – захоплено в полон. Контр-адмірал Михайло Білинський бився у єдиній лаві зі своїми бійцями. Коли вже здавалося, що атаку червоної кінноти відбито, почали закінчуватися набої. Поваливши із браунінга трьох ворогів він останню кулю пустив собі у скроню... Факт героїчної смерті останнього командира морської піхоти флоту УНР підтверджують не лише спогади учасників Другого Зимового походу, а й наказ № 2578 від 26.11.1921 р. командувача Київським військовим округом Йони Якіра, який був оголошений по всій Україні.

Коли деякі історики стверджують, що флот УНР перестав існувати з часу захоплення українських портів білогвардійцями і військами Антанти – це не зовсім вірно. Тоді, в грудні 1919 року було захоплено лише бойові кораблі. Але реально існувала і вела бойові дії дивізія морської піхоти флоту УНР. Державний флот Української Народної Республіки перестав існувати 21 листопада 1921 року під Базаром. Там, під Базаром, в братській могилі покояться останки 359 героїв – в їх числі і морські лицарі флоту УНР, а на сільському цвинтарі с. Малий Миньків – могила їх останнього командира дивізії і Морського міністра Михайла Івановича Білинського.

....21 листопада 1921 року 359 воїнів гордо стали біля ними ж виритої братської могили. Мовчки і спокійно слухали вирок. "Пролетарський комдив", а насправді колишній головний бессарабський рецидивіст і злодій в законі Григорій Котовський в останній раз оголосив, що тим, хто присягне служити у червоному війську і боротися з "ворогами революції", гарантує помилування. Для споглядання запланованої зради ідеї визволення України і для остраху народу до братської могили кати зігнали селян з усіх навколишніх сіл. І тут, із шеренги приречених виступив козак і гордо заявив у відповідь: "Я, козак Степан Щербак, від себе і козаків кажу вам: ми знаємо, що нас чекає, і ми не боїмося смерті, але до вас служити не підемо, каторжани. Ми служимо лише Україні". Потужним "Слава" ствердили 359 героїв відповідь Щербака і, обнявшись, гордо заспівали "Ще не вмерла Україна"... Кулеметні черги втишили спів, але тут, понад залпи кулеметних вистрілів, громом впали слова морського піхотинця підполковника Митрофана Кузьменка "Катуйте, кати!

Народе український! Слухай своїх вірних синів… Ти колись віддячиш за нас… Хай живе…". І упав у могилу…

Герої Базару, герої флоту УНР не вмерли, вони не можуть вмерти, бо ідея, за яку вони поклали своє життя, вічна й безсмертна, як наша українська земля. Михайло Білинський і його бойові побратими вибрали смерть замість зради і неволі і загинули непереможеними. Біографія Михайла Білинського, його життя є історією боротьби за волю народу. Вони мають бути широко відомими і шанованими у Військово-Морських Силах, адже трагедія Базару є біллю, а героїзм Базару – гордістю вітчизняного флоту. Офіцери телерадіокомпанії ВМС України "Бриз" та Спілки офіцерів України відвідали могилу полеглих повстанців у селі Малі Миньки та віддали шану Михайлу Білинському і повстанцям, створили відповідну телепрограму. Тепер могила полеглих Героїв під Базаром знаходиться у зоні відчуження після Чорнобильської катастрофи. Та це відчуження не духовне і віриться, що на їх могили регулярно лягатимуть вінки і квіти від українських моряків та морських піхотинців. Десятиліттями імена героїв національно-визвольної боротьби українців приховувалися і замовчувалися, особливо у Збройних Силах. Та настав час встановити історичну справедливість і вона була відновлена: в час російсько-української війни і антитерористичної операції на теренах Донбасу 36-й окремій бригаді морської піхоти Військово-Морських сил ЗС України, сформованій на базі морських піхотинців, що вийшли з Криму під час його анексії, Указом Президента України 7 липня 2019 року було присвоєне Почесне найменування "імені контр-адмірала Михайла Білинського".

Під час жертовної боротьби з ворогом, що вдерся на територію України ім'я Морського міністра УНР контр-адмірала Михайла Білинського офіційно повернуте історії українського національного військового флоту. Повернуте в умовах, в яких жив, боровся і загинув у бою сам Михайло Білинський. Вірю, що Михайло Білинський буде не лише почесним патроном морської піхоти Військово-Морських сил України, а й у те, що йому, відповідно його подвигу, буде встановлено пам'ятник і у бригаді морської піхоти ВМС України. І щорічно до річниці подвигу героїв Базару, до Дня Військово-Морських сил України на могилу та до пам'ятника контр-адміралу Михайлу Білинському та його бойових побратимів, будуть лягати живі квіти від української морської піхоти, а в Коломиї, Кам'янець-Подільському і Бродах будуть встановлені монументи на честь відродження полків української морської піхоти. Вони подали приклад безмірної відданості своєму народу і своєму військовому обов'язку. Своїм життям вони відстояли честь української Зброї і українського Флоту. Вони і сьогодні ведуть у бій українських морських піхотинців і кличуть їх на подвиги заради волі і свободи українського народу, територіальної цілісності нашої держави.

.

ШРАМЧЕНКО СВЯТОСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Міністр морських справ УНР, капітан-лейтенант

Святослав Шрамченко серед військово-морських діячів періоду Української Народної Республіки був наймолодшим, але одним з найпопулярніших морських офіцерів.

Народився він 3 травня 1893 року в Баку. Родина Шрамченків походить зі старовинного козацького роду, представники якого з 1680-го до 1773-го року командували Олишівською сотнею Ніжинського полку на Чернігівщині. Серед його предків був козацький полковник Левко Шрамченко, надзвичайний посол Гетьмана Івана Мазепи до турецького султана. Його батько був видним українським культурним діячем, педагогом, етнографом, збирач фольклорних матеріалів. Після закінчення історично-філологічного факультету Київського університету ім. Святого Володимира в 1887 році працював вчителем у Баку, де і народився Святослав, згодом родина переїхала на Холмщину, а з 1909 року поселилася до Києва, де батько редагував ряд українських видань, у тому числі був редактором "Українського Етнографічного вісника".

Святослав Шрамченко у 1914 році закінчив 1-шу класичну гімназію в Києві. Навчання продовжив у Гардемаринських класах, затим у Військово-юридичній академії та на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету. Для присвоєння офіцерського звання у 1916 році на лінійному кораблі "Імператриця Марія" проходив навчальні плавання на Чорному морі. Брав участь у бойових діях Чорноморського флоту будучи штурманом дредноута "Воля" під час Першої світової війни. У 1917 році лейтенанта С. Шрамченка призначено помічником командира Балтійського флотського екіпажу.

Батько виховав Святослава в палкій любові до України, свого старовинного козацького роду, дав синові ґрунтовні знання з історії, в тому числі і морської історії козацького флоту. Тож з поширенням революційного руху в Петрограді Шрамченко закономірно включився в політичні процеси, направлені на демократизацію імперії і національне визволення. Після Лютневої революції 1917 року допомагав старшому лейтенанту Михайлу Білинському українізувати екіпажі Балтійського флоту, на якому тоді служило понад 12 тисяч українців. Кількість українців, які проходили службу на Балтійському флоті, доходила до 12 тисяч осіб. Для їх організаційного об'єднання було створено Український військово-морський штаб Балтійського флоту. Разом із старшим лейтенантом Білинським готувався підняти український прапор та очолити перехід на Чорне море бойових кораблів із українізованими екіпажами, зокрема крейсера "Світлана", есмінців "Україна" і "Гайдамака". Святослав Шрамченко став одним із ідеологів цього руху і активним організатором проведення

зборів моряків-українців, очолив делегацію штабу для ведення переговорів з Військовим міністром Тимчасового уряду щодо українізації кораблів, більшість екіпажів яких складали українці. Спочатку переговори з військовим міністром йшли важко, але під тиском матроських мас Військове міністерство погодилося на підйом українських національних прапорів на деяких кораблях Балтфлоту, де більшість екіпажу складали українці, щоправда, з запереченням їх переводу на Чорноморський флот, чого вимагав Український військово-морський штаб.

Українські прапори на цих кораблях Український військово-морський штаб Балтійського флоту підняли 12 жовтня 1917 року лише на один день. Пізніше Святослав Шрамченко розповідав, що на есмінці "Україна" він власними руками "доконав піднесення українського синьожовтого прапора". Про цю подію офіційну телеграму було відправлено в Центральну Раду і в Севастополь. У відповідь на всіх кораблях і в портах Чорного і Азовського морів теж були підняті національні прапори України. Тож вже незабаром після цієї акції українські моряки стали тією силою, що змусила Тимчасовий уряд Росії з повагою ставитися до процесу "українізації" флоту. Та остаточному втіленню в життя планів українізації кораблів Балтфлоту перешкодив більшовицький переворот в Петрограді. Дезорганізація флоту та організоване більшовиками переслідування українських патріотів змусило Український Військово-Морський штаб Балтійського флоту саморозпуститися, а моряків повернутися в Україну. Святослав Шрамченко прибув до Києва в січні 1918 року. Після зустрічі з Генеральним секретарем морських справ УНР Д. В. Антоновичем він зараховується до штату Генерального секретаря. На той час, як згодом згадував сам Шрамченко, в Генеральному секретаріаті морських справ виразно бракувало професійних морських офіцерів, а сам Генеральний штаб був більше політичною ніж військовою організацією. Святослав Шрамченко був щиро відданий українській національній військово-морській ідеї. Тому з перших днів своєї служби у військово-морському відомстві повністю віддавав себе справі створення національного флоту України. Спочатку виконував обов'язки ад'ютанта директора канцелярії Українського Морського Міністерства генерал-хорунжого Володимира Савченка-Більського і наполегливо доводив необхідність перетворення майже політичного Генерального секретаріату Морських справ у Міністерство морських справ, наповнення його флотськими фахівцями і створення Генерального Морського штабу. 22 січня 1918 року Генеральний секретаріат було перетворено у Міністерство морських справ УНР, де з 27 березня лейтенант С. Шрамченко проходить службу на посаді старшого ад'ютанта Міністра морських справ. Як старший ад'ютант, Шрамченко бере участь у підготовці Закону про Український Державний флот, стає головою міжвідомчої комісії при морському міністерстві з вироблення українських державних прапорів, розробляє флотську символіку. Він активно працює над підготовкою "Закону про Український Державний флот", бере участь у розробці флотської символіки і проводить широку організаційну роботу зі створення структури Державного флоту України на базі Чорноморського флоту. У квітні лейтенант С. Шрамченко разом з Членом Центральної Ради Сотником прибув до Севастополя. Як представник Міністра морських справ, зустрівся з віце-адміралом А. Покровським, капітанами 1 рангу М. Остроградським, В. Клочковським, з якими обговорювалося питання підпорядкування флоту Центральній Раді. 29 квітня С. Шрамченко був присутній при піднятті на Чорноморському флоті

українських Державних прапорів, про що залишив яскраві спогади. Після повернення до Києва Святославу Шрамченку було присвоєне військове звання "капітан-лейтенант" і він очолив організаційний відділ Міністерства морських справ.

Святослав Шрамченко постійно перебував у вирі тогочасних подій на різноманітних посадах. З 24 квітня до кінця травня 1919 року він був заступником Міністра, а в червні 1919 року тимчасово виконував обов'язки Міністра морських справ УНР. З липня він знову заступник Міністра і бере активну участь, веде, за його ж словами, "біжучу роботу" з формування Дивізії морської піхоти на Прикарпатті, особисто вивчає мобілізаційні можливості Галичини. Під час евакуації центральних установ з Києва 27 січня 1919 року Святослав Шрамченко забрав з собою Військово-Морський прапор Міністерства морських справ і проніс його через усі буревії й лихоліття визвольних змагань, еміграції, Другої світової війни, таборів переміщених осіб і ще однієї еміграції. З серпня 1919 року, після звільнення від більшовицьких військ Києва, він займається проблемою підготовки кадрів для флоту, створює у Кам'янець-Подільському Гардемаринську школу і призначається ад'ютантом школи – заступником її директора.

З 19 травня 1920 року до 10 грудня 1921 року він очолює Генеральний морський штаб, функції якого виконував організаційно-тактичний відділ Військово-морської Управи та в.о. Міністра Морських справ. За деякими повідомленнями, поки не підтвердженими документально, вже в еміграції еміграційний уряд УНР у 1920 році присвоїв Святославу Шрамченку військове звання "контр-адмірал" і призначим Морським міністром, але до кінця свого життя у своїх численних спогадах і публікаціях він завжди представлявся як лейтенант, рідше капітан-лейтенант.

Врешті на відміну від багатьох своїх соратників, Святослав Шрамченко абсолютно не перебивався своїм службовим ростом і посадами. Як офіцер з державним мисленням і вираженим організаційним хистом, він протистояв хуторянським, вузькопартійним діям окремих політиків і військових чинів. Усіма можливими засобами він боровся за створення флоту, який міг би забезпечити Україні вільний доступ до моря, і цій меті віддавав всі свої сили, знання й досвід, став єдиним істориком флоту УНР, зберігши цінні матеріали і документи часу відродження національного флоту..

Святослав Шрамченко був сміливим бойовим офіцером. За участь у бойових діях під час Першої світової війни та в боях за Українську Народну Республіку він був нагороджений українськими, французькими, польськими і російськими військовими нагородами і відзнаками. У складі дивізії морської піхоти він брав участь у Першому Зимовому поході армії УНР. Після поразки Української армії був інтернований до польських таборів, де увійшов до складу Всеукраїнської Національної Ради і Головного командування. За їхнім завданням направляється в Румунію для підготовки Другого Зимового походу Української Повстанської Армії. Табір з українськими воїнами, що були інтерновані румунами, знаходився в Орадя-Маре, і Шрамченко їде туди поїздом. В Клужі він організовує військові курси, а після переводу табору з інтернованими до Флогарашу намагається разом з ними дістатися до замку "Раду Негру", розташованому у цьому місті.

Стояв лютий листопадовий мороз і лежав глибокий сніг. Поїзд, яким добирався Шрамченко разом зі своїми земляками на одній із станцій повністю

засипало снігом і він вимушено простояв там дві доби. З великими труднощами добравшись до Флогарашу, С. Шрамченко вияснив, що похід Бессарабської групи генерал-хорунжого Гулого-Гуленка вже розпочався і вони вже перейшли на територію України. Подальшим діям Шрамченка завадила румунська влада.

Повернувшись у 1921 році до Польщі, Святослав Шрамченко очолив українську громаду в Ченстхові, а протягом 1921 – 22 років був секретарем Французької місії в Польщі. У міжвоєнний період був зарахований до резерву польського флоту в ранзі капітана, також був комендантом місцевої пристані товариства Ligi Morskiej і Kolonialnej в Ченстохові. Напередодні та в перші роки Другої світової війни Святослав Шрамченко опікувався архівом Уряду УНР у Польщі. У 1939–1944 роках він займає посаду голови Українського Допомогового Комітету в Холмі і активно допомагає українцям польського війська звільнятися з німецького полону. У 1945 році Святослав Олександрович Шрамченко переїхав до Західної Німеччини, де знаходився український уряд в екзині. У Німеччині у 1945–1950 роках обирається головою Українського Допомогового Комітету в Ерфурті. З 1950 року й до кінця свого життя проживав у Сполучених Штатах Америки в Філадельфії. Після переїзду до США продовжив працювати як філателіст, військово-морський історик і публіцист, був автором численних розвідок і статей з історії українського військово-морського флоту УНР 1917–1920 років у різних емігрантських газетах і журналах. По переїзду, морське відомство США запропонувало йому службу в американському флоті, однак він не погодився.

Володів російською, польською, німецькою, французькою і англійською мовами. В еміграції тісно працював у структурах уряду УНР в екзилі, плідно трудився на літературній ниві та в філателістиці. Його колекція українських марок того часу була найбільшою у світі. Без його численних публікацій практично усіма європейськими мовами майже в усіх основних філателістичних періодичних виданнях у більшості країн Європи важко собі уявити досягнення українською філателією того успіху на міжнародній арені, якого вона добилась у міжвоєнні 1919–1939 роки.

За кордоном Святослав Шрамченко став головним репрезентантом українського військового флоту. Саме з його ініціативи день 29 квітня, став днем Свята Українського Флоту і емігранти почали відмічати його як "День Українського Моря". Ця традиція існує серед українських емігрантів і досі. Був одружений з Марією Олександрівною, його син Ростислав навчався в університету у Філадельфії. Разом з дружиною являвся членом Українського Національного Союзу.

Святослав Шрамченко став чи не єдиним військово-морським літописцем флотської історії України 1917 – 21 років. Він зумів зібрати і зберегти великий військово-морський архів флоту УНР. Його перу належить більше 200 праць з історії української визвольної боротьби 1917 – 1921 років та українського військово-морського флоту. Він активно публікувався в журналах "Літопис Червоної Калини", "Табор", "За державність". Описуючи пережиті часи і події, він про себе, про власний внесок у національно-визвольну боротьбу завжди згадує побіжно, віддаючи належне тим, хто в той складний час знаходився поряд з ним, хто боровся за незалежну Україну. На жаль, більшість з його творів ще залишаються невідомими військовим морякам сучасних Військово-Морських Сил України, а його архів досі зберігається за океаном. Шрамченко

був знайомий і співпрацював в еміграції з багатьма видатними діячами України. В останні роки свого життя займався організацією української музейної справи.

За некрологом емігрантської газети "Свобода" помер Морський міністр Української Народної Республіки капітан-лейтенант Святослав Олександрович Шрамченко від серцевого нападу 24 червня 1958 року. Відспівували його 29 червня в Українському Православному Кафедральному Соборі в присутності бойових побратимів з генералом Омеляновичем-Павленком, та численної української еміграції. Похований на цвинтарі Українського Православного Собору св. Андрія у Південному Боунд Бруці, штат Нью-Йорк. Після його смерті родина Святослава Шрамченка передала до бібліотеки Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку весь його архів, а також деякі його особисті речі.

Святослав Шрамченко був вірним і видатним сином України та її Військово-Морських сил. Своєю діяльністю, як військовою так і літературною, він вписав яскраву сторінку в літопис боротьби за відродження вітчизняного флоту, морської слави України і за правом входить до числа видатних флотоводців України. У вже далекому для нас 1957 році він написав: "І на нашому славному Чорному морі ми знову розбудуємо свою могутню бойову Українську Морську Фльоту для безпеки і розбудови вільної Української Незалежної Соборної Держави. Бог допоможе і так буде, бо мусить бути, бо Українська Правда таки ж переможе". Слова стали пророчими. Український флот на Чорному морі відроджено, а Українська Правда перемогла.

Пам'ять про цього вірного сина України, натхненного поборника національного флоту і бойового офіцера житиме у Військово-Морських силах України вічно. Для його увічнення у 2001 році у Севастополі створено Громадський військово-морський історичний клуб імені Святослава Шрамченка, який продовжує його військово-історичну справу.

ЗЛОБІН МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

Міністр морських справ УНР, капітан 1 рангу

Капітан 1 рангу Микола Злобін став останнім Міністром морських справ Української Народної Республіки. На жаль, в Україні про нього збереглося найменше історичних джерел, тому його біографія ще чекає більш грунтовного дослідження. Письмових спогадів про свою діяльність він не залишив, досі такі не знайдені, а його сучасники згадують про нього досить побіжно.

Відомо, що Микола Злобін народився 14 серпня 1874 року в Санкт-Петербурзі в родині обер-офіцера. Його батько, Микола Михайлович, був капітаном корпусу флотських штурманів, теж з обер-офіцерських дітей родом з Кронштадта. Мати, Друен Марія Петрівна, була дочкою надвірного радника. Батьки вибрали для свого сина флотську кар'єру. Тож 13 вересня 1888 року Миколу Злобіна направляють до Морського кадетського корпусу по закінченні якого 15 вересня 1894 року йому було присвоєно військове звання "мічман" з направленням для подальшої служби на Чорноморський флот. Флотську службу розпочав з посади виконавця робіт Окремої зйомки Чорного моря з зарахуванням в 33-й флотський екіпаж. 25 вересня 1896 року закінчив курс навчання в Учбово-артилерійській команді, після якого був зарахований в артилерійські офіцери 2-го розряду. 14 березня 1898 року призначається за отриманою спеціальністю молодшим артилерійським офіцером на ескадрений броненосець "Чесма". В той час на Чорноморському флоті йшло формування Підводних сил, тож практикувалося призначення офіцерів на підводні човни з залишеннях їх на попередніх посадах, які займали на бойових кораблях. Ото ж і Микола Злобін 1 квітня того ж року був призначений ще й вахтовим начальником підводного човна "Чорноморець" з залишенням на попередній посаді броненосця "Чесма". 18 квітня 1899 року Миколі Злобіну присвоюють чергове військове звання "лейтенант" і, після короткого командування ротою 31- го флотського екіпажу, 19 жовтня, призначають другим артилерійським офіцером на броненосець "Чесма", а 23 квітня 1900 року – артилерійським офіцером того ж броненосця. 8 липня 1900 року Миколу Злобіна переводять викладачем у школу судових утримувачів, а з 2 жовтня 1901 року - викладачем школи комендорів на учбовому судні "Березіна". Весну і літо 1901 року Микола Злобін провів у морському плаванні на канонерському човні "Запорожець" на посаді артилерійського офіцера. З 10 жовтня 1901 року проходив службу на посаді старшого офіцера канонерського човна "Кубанець", а з 16 листопада 1902 року – крейсера "Кагул". 31 травня 1903 року його зараховують в артилерійські офіцери 1-го розряду і 6 жовтня 1904 року призначають старшим артилерійським офіцером крейсера 1-го розряду "Адмірал Корнілов".

Революційні події 1905 року на Чорноморському флоті та повстання матросів на броненосці "Потьомкін" і крейсері "Очаків" в 1905 році відобразилися і на службовій кар'єрі Миколи Злобіна. За підтримку змін на флоті та відмову приймати участь у репресіях проти революційних матросів 27 жовтня 1906 року його переводять артилерійським офіцером на канонерський човен "Чорноморець", а через два місяці зараховують у резерв вахтовим начальником есмінця "Зоркий" і лише 31 березня 1907 року призначають старшим артилерійським офіцером броненосця "Георгій Побєдоносець". 11 липня 1907 року Миколі Злобіну присвоюють чин "капітан-лейтенант". 7 лютого 1908 року він тимчасово виконує обов'язки командира міноносця "Живучий", з 28 червня – транспорту "Псезуапе", а з 4 серпня 1908 року призначається командиром міноносця "Свірєпий". 6 грудня 1908 року Миколі Злобіну присвоєно військове звання "капітан 2 рангу" і весну і літо 1909 року він на своїм міноносці проводить в морських походах. На початку жовтня 1909 року Микола Злобін відряджається до Учбового загону підводного плавання в Лібаву, звідки 1 лютого 1910 року він переводиться на Балтійський флот. Однак офіцером-підводником Злобін не став. На Балтійському флоті він спершу тимчасово завідує машинним відділом новобранців, з 12 квітня призначається старшим офіцером, а з березня по жовтень 1911 року командиром транспорту "Волхов". Після півріччного перебування в розпорядженні штабу Кронштадського порту 10 жовтня 1912 року Микола Злобін призначається командиром річного канонерського човна "Вьюга" Амурської флотилії, в командування якого вступив 15 грудня 1912 року.

Участь Миколи Злобіна у боях Першої світової війни остається ще не дослідженою. Але саме в час війни, 30 липня 1916 року, Миколі Злобіну присвоєно військове звання "капітан 1 рангу". Тож цю сторінку його біографії ще належить дослідити. Більшовицький переворот 7 листопада 1917 року в Петрограді і повалення Тимчасового уряду Росії Микола Злобін не сприйняв у принципі. Після розв'язання більшовиками громадянської війни в Росії і проголошення Української Народної Республіки в 1918 році прибув в Україну. Після зустрічі з адміралами М. Покровським, В. Клочковським і М. Остроградським-Апостолом вирішив присвятити себе будівництву флоту України. З їх рекомендацій був зарахований до Міністерства морських справ уряду УНР, де відчувався брак професійних моряків. Слід відзначити, що етнічний росіянин Микола Злобін чесно і вірно служив українській національній справі. На всіх довірених йому постах у надзвичайно складний військово-політичний час він мужньо виконував свої обов'язки і боровся за перемогу Української держави.

Особисто був прихильником соціалістичної партії лівого напрямку. Після створення уряду УНР соціаліста Мартоса і відставки з цього приводу Михайла Білинського Міністром морських справ УНР 20 квітня 1919 року призначається капітан 1 рангу Микола Злобін. Як міністр, Злобін намагався продовжити справу свого попередника, брав діяльну участь у формуванні дивізії морської піхоти, організації її бойового вишколу і підготовки для боїв за визволення України. На той час Морське міністерство разом з урядом С. Петлюри знаходилось в Рівному, а потім – у Станіславові (Івано-Франківську). Узгодивши свої дії з військовим відомством Західно-Української Народної Республіки, Микола Злобін разом з Білинським приступив до формування дивізії морської піхоти. Для підбору особового складу морських піхотинців спільно з

Святославом Шрамченком об'їхав райони водного транспортування лісу з Карпат: Коломию, Жаб'є (Верховину), Кути, Косів, Снятин. У цих районах проживало чимало моряків Адріатичного флоту Австро-Угорщини, а також багато гуцулів з досвідом плавання гірськими ріками. На погляд Миколи Злобіна, всі вони були добрим матеріалом для формування морської дивізії. Злобін залишився задоволеним результатами своєї поїздки гірськими районами і зустрічами з населенням краю. Жителі Гуцульщини і Покуття радо зустріли звістку про формування морської піхоти, вступали добровольцями в полк і допомагали матеріально. Сформувавши 1-й Гуцульський полк морської піхоти на Покутті, Микола Злобін разом з Михайлом Білинським 24 липня приступили до формування другого полку в Кам'янець – Подільському. 29 липня Микола Злобін, як Морський міністр, в Кам'янець-Подільську провів інспекцію новостворених полків морської піхоти, своїм наказом створив з них дивізію Морської піхоти, яку включив до складу армійської групи генерала Михайла Омеляновича-Павленка. Командиром дивізії морської піхоти був призначений контр-адмірал Михайло Білинський.

У цей час міжнародне становище УНР значно ускладнилось. Територія України була фактично окупована більшовицькими, білогвардійськими військами та військами Антанти. Микола Злобін разом з Остроградським склали узгоджений з президентом ЗУНР план визвольного походу на Одесу, яку зайняли війська Антанти. Малося на меті, що французьке і англійське командування в Одесі, союзники поляків, не будуть чинити збройного опору армії УНР і це дало б змогу відкрити Україні морські ворота через Одесу і отримати міжнародну допомогу, якої так не вистачало Українській армії. Цю пропозицію активно підтримував президент ЗУНР Євген Петрушевич. Однак Симон Петлюра відкинув ці пропозиції, головний удар вирішив направити не на Одесу, обравши основним напрямком військових дій столицю України.

Взявши 30 серпня 1919 року Київ, війська Симона Петлюри втримати його не змогли і за короткий час практично без бою віддали місто білогвардійцям, які майже одночасно підійшли до Києва з Правобережної України. Час показав, що передбачення М. Остроградського і М. Злобіна в повній мірі були слушними: втрата Одеси і флоту призвела до повної ізоляції УНР і унеможливила міжнародну допомогу, закупку і доставку морем припасів для українського війська. Ці можливості у повній мірі використовував лише Денікін. З втратою виходу до моря в уряді Симона Петлюри з кожним тижнем зменшувався інтерес і до флоту, у вересні 1919 року питання створення національного флоту стало другорядним. Рішенням уряду Міністерство морських справ УНР було ліквідовано і Микола Злобін наказом Головної Команди Війська Української Народної Республіки ч. 200 від 9 жовтня 1919 року звільняється з посади з 16 вересня. Наказом по Морському міністерству № 333 від 24 вересня 1919 року Морське міністерство перетворюється на Головне управління Військово-морського флоту Військового міністерства УНР, а з 20 березня 1920 року – в Головну Воєнно-Морську Управу, які послідовно Микола Злобін і очолював.

Як начальник Головної управи, він уже серйозного впливу на військові рішення Симона Петлюри не мав. У квітні 1920 року Микола Злобін бере участь у наступі українсько-польських військ на Київ. Після звільнення Києва 7 травня в уряді УНР знову з'явилася надія на флот, яку активно провадив у життя призначений 20 квітня 1920 року Начальником Морських сил УНР

контр-адмірал Михайло Остроградський-Апостол. За його наказом у Києві для захисту мостів і переправ через Дніпро, розпочалося формування Дніпровської воєнної флотилії і флотського півекіпажу. Начальником останнього було призначено капітана 1 рангу Миколу Злобіна. Та йому не вдалося завершити формування флотського екіпажу. 5 червня кінна армія С. Будьонного прорвала фронт у районі Канів – Біла Церква і Армії УНР з важкими боями прийшлося відступати на захід. Для підсилення сухопутного фронту з флотського півекіпажу було сформовано курінь морської піхоти. У перші дні червня, на базі цього куреню сформували екіпаж бронепоїзда "Чорноморець", який беззмінно воював з більшовиками на фронті. 21 листопада Микола Злобін з екіпажем бронепоїзда прикривав відступ українських військ за Збруч.

На січень 1921 року до складу Головної військово-морської управи, яку очолював капітан 1 рангу Микола Злобін, входили помічник начальника Управи генерал-хорунжий Володимир Савченко-Більський, капітан Леванда, секретар Управи Кость Мандрика, начальники відділів старший лейтенант Святослав Шрамченко, мічман Борис Барнів та друкарка Зінаїда Велецька. В яких умовах приходилося працювати начальнику Головної Військово-морської управи Військового міністерства УНР свідчить його доповідь Військовому міністрові від 9 лютого 1921 року: "Усі колишні фахівці за час Гетьмана, яких було біля 400 морських старшин з великим досвідом і стажем, були звільнені... З цих фахівців не залишилося нікого, лише елемент, який ...для творчої праці зовсім не здатний". Отже, брак часу, зовнішні і внутрішні фактори заважали створити дієздатний національний флот і захистити від інтервенції чорноморське узбережжя України. Та праця Миколи Злобіна не пропала марно. Вона створила історичні передумови відродження Військово-Морських Сил сучасної України. Його праця у надзвичайно складних військово-політичних умовах потужною хвилею національного пробудження підготувала ґрунт і такий потяг до моря українців, який проявив себе у 1992 році і який вже не змогли зломити новітні шовіністичні і великодержавні прагнення та зазіхання на Україну як морську державу.

Після поразки українських визвольних змагань Микола Злобін разом з остатками українського війська був інтернований до польських таборів. Подальша доля в еміграції капітана 1 рангу Миколи Злобіна не досліджена. Найбільш вірогідно, що, побачивши поразку ідеї вільної України і її флоту, він вирішив самостійно вирішувати власну долю. Відомо, що 6 вересня 1921 року він покинув табір інтернованих і відбув у невідомому напрямку. Тому наказом Головного отамана і був звільнений з військової служби як "дезертир". Але і військова служба у вигнанні в таборі чужинців вже носила характер умовної.

За повідомленням еміграційної преси помер останній Морський міністр УНР капітан 1 рангу Микола Миколайович Злобін у еміграції в 1933 році. Місце поховання наразі не встановлене. За період служби на російському імператорському флоті Микола Злобін був нагороджений срібною медаллю в пам'ять царювання Олександра III (1896 р.), турецьким орденом Османіє 4-ї степені (1899 р.), турецькою срібною медаллю (1904 р.), світло-бронзовою медаллю в пам'ять 300-ліття царювання дому Романових (1913 р.) та медаллю в пам'ять 200-ліття Гангутської перемоги (1915 р.). Був жонатим на Бобриковій Олександрі Семенівні.

Микола Злобін, як Морський міністр, здавалося б, у безнадійній військово-політичній ситуації багато зробив для продовження бойової слави, історії і традицій українського флоту. Він, не зважаючи на невдачі і поразки Української Революції, боровся за флот України до кінця і не перейшов до стану ворогів її незалежності. Пам'ять про капітана 1 рангу Миколу Злобіна, його славні бойові діла у справі відродження Українського флоту мають бути навічно вписаними в історію Військово-Морських сил Збройних Сил України і шануватися українськими моряками.

Частина четверта

КОМАНДУВАЧІ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Флот існує і тому багато
чого не сталося
Англійське прислів'я

КОЖИН БОРИС БОРИСОВИЧ

Командувач Військово-Морських сил України, віце-адмірал

Пізно вночі 7 квітня 1992 року командувач Чорноморського флоту адмірал Ігор Касатонов особисто зателефонував і віддав наказ командиру чергової по флоту корабельної ракетної ударної групи (КУГ) капітану 2 рангу О. Захарову: "У Кримській військово-морській базі повстали націоналісти і штурмують штаб бази в Новоозерному. Вам озброїти екіпажі стрілецькою зброєю і дивізіоном зайняти оборону штабу військово-морської бази з боку озера Донузлав".

Посеред ночі два ракетних катери по бойовій тривозі вискочили з бухти Вузька (м. Чорноморськ) і повним ходом направилися до озера Донузлав. Під час переходу помічник командира з роботи з особовим складом капітан 3 рангу В. Новосьолов радирував у штаб флоту: "Ми, моряки-ракетчики, вірні присязі СНД, готові виконати будь-який наказ командувача". На запити Донузлавського рейдового посту катери КУГу не відповіли...

Години через дві в Донузлав з червоними клотиковими вогнями повним ходом увійшла ще й чергова по флоту протичовнова корабельна група. Озеро Донузлав освітилося червоними вогнями, штаб бази й селище Новоозерне оточили з бухти кораблі, а з берега танки і бронетранспортери з озброєними до зубів десантами на броні євпаторійського полку берегової оборони. За ніч для остраху непослушного СНД гарнізону і мешканців селища навколо нього було вкопано в землю три танки і вирито окопи. БТРи з десантом роз'їжджали вулицями як таксі. У повітря ще планувалося підняти бойові вертольоти та командир Мирнівського авіаполку протичовнової авіації без письмового наказу відмовився піднімати у повітря свої бойові машини. Селищні пошта і магазини були закриті, працювала лише школа та й то всього кілька годин. Бравий євпаторійський комбриг ще намагався "взяти під охорону" Євпаторійську міську Раду, але керівнику міста Андрію Даниленку під самий ранок 8 квітня все ж таки вдалося умовити його не творити дурниць.

У ту ж ніч за розпорядженням командувача ЧФ на флоті було оголошено бойову тривогу, наказано прибрати трапи на борт кораблів, установити на кормі кулеметні гнізда, а штаб флоту взяли під охорону морські піхотинці з бронетехнікою. Так істерично Чорноморський флот колишнього Союзу РСР відреагував на народження Військово-Морських сил України і призначення командира Кримської військово-морської бази контр-адмірала Кожина Бориса Борисовича їхнім першим командувачем.

У цей день співпали дві не зовсім пов'язані між собою події, але які мали пряме і вирішальне значення для майбутнього Чорноморського флоту та для ще не існуючих Військово-Морських сил України. 7 квітня о 17 годині за рішенням офіцерських зборів управління і штабу Кримської військово-морської бази тридцять сім офіцерів склали військову присягу на вірність українському народу. Організував і привів офіцерів до присяги автор даного нарису. Борис Кожин у підготовці складання військової присяги Україні офіцерами свого штабу участі не брав і про призначення ритуалу і приведення офіцерів до присяги не знав, у штабі бази його в той час не було. Приблизно в цей же час командир кримської ВМБ на запрошення першого заступника Голови Верховної Ради України Василя Дурдинця знаходився у кабінеті представника Президента України в м. Севастополі Івана Єрмакова. В Севастополь його доставили виконуючий обов'язки начальника військово-морського управління Головного Штабу Збройних Сил України капітан 3 рангу Ігор Тенюх та майор Володимир Холодюк. Ігор Тенюх знав Бориса Кожина по службі в Кримській ВМБ, знав про його прихильність до будівництва незалежної української держави й рекомендував його керівництву України на посаду командувача національного флоту. Після бесіди з Василем Дурдинцем, яка проходила в кабінеті Представника Президента України Івана Єрмакова, Борис Кожин погодився очолити майбутній український флот. Там же, в кабінеті Івана Єрмакова, йому було вручено підписаний напередодні, 6 квітня, Указ Президента України про його призначення командувачем Військово-Морських Сил України. З цього дня бере свій початок практична робота з відродження Військово-Морських сил незалежної України.

Борис Кожин народився 25 вересня 1944 року у Пскові. Росіянин. Його батько старшим лейтенантом брав участь у Великій Вітчизняній війні, в боях під Рівнем, Тернополем і Києвом, там десь потрапив у полон, і це стало причиною того, що після війни, в 1947 році, був репресований сталінським режимом і реабілітований лише в 1956 році. Факт репресії батька буде супроводжувати сина протягом всієї його служби на Чорноморському флоті. Дитинство Бориса Борисовича минуло без батька, і це не могло не позначитися на психології, характері й світогляді майбутнього адмірала. У 1959 році його сім'я переїхала на постійне проживання в Україну, в місто Луцьк на Волині – колиску національно-визвольного руху України. Його мати, Надія Федорівна, походить з Підгайців на Тернопільщині, на Волині жили її родичі.

Саме життя, здається, готувало юного Бориса до випробувань в процесі історичного розвитку України. Після закінчення середньої школи Борис Кожин працював слюсарем-інструментальником на Луцькому авторемонтному заводі, там почав активно займатися велосипедним спортом. Результати на спортивній ниві не забарилися. Весною 1963 року Борис Кожин стає чемпіоном Волині серед юніорів, виконав нормативи кандидата в майстри спорту СРСР, а слідом, у травні місяці, став віце-чемпіоном України та завоював бронзову медаль III Всесоюзної спартакіади народів СРСР, змагання якої з велоспорту проводились у Тернополі. Тоді, весною 1963 року, Тернопіль вперше вітав Бориса Кожина, як свого героя. Поки-що спортивного. Напевне, саме велоспорт, регулярні зайняття спортом привчили його самостійно, власними силами досягати поставленої мети. У 1963 році Борис Борисович Кожин поступає в Вище Військово-Морське училище імені М. В. Фрунзе в Ленінграді. Після успішного завершення навчання в 1968 році для подальшої служби його

направляють на Чорноморський флот. Спочатку в управлінні кадрів флоту молодого і симпатичного лейтенанта направили для подальшої служби в 21-у бригаду протичовнових кораблів. Але, глибше заглянувши в його особову справу, виявили, – о, Боже!, – батько його репресований, ворог народу! То ж притьма перепризначили в 68-у бригаду охорони водного району на малий протичовновий корабель МПК-5, який уже п'ять років ржавів у безперспективному ремонті.

Борис Кожин образи не проявив і взявся доводити свої офіцерські якості службою. Незважаючи на свій мертвий корабель, успішно і достроково здавав різноманітні заліки і допуски, як у таких випадках кажуть, "рвав службу". Його відданість флоту не могли не помітити, і через два роки командир бригади капітан 2 рангу В. Шарапов на свій страх і розсуд призначає молодого лейтенанта помічником командира протичовнового корабля ПК-365 обходячи дві посадові сходини. Корабель знаходився в бойовій готовності, виконував задачі бойового чергування. Через кілька місяців на ПК-365, який знаходився в бойовому дозорі під Балаклавською бухтою, семафором передали команду: "Командиру капітан-лейтенанту Колесникову здати діла і обов'язки лейтенанту Кожину і шлюпкою убути в штаб Чорноморського флоту для направлення на офіцерські класи в Ленінград". Командирство Б. Кожина розпочалося з нових випробувань. На кораблі він залишився без офіцерів. Десь через добу на морі розігрався добрячий шторм, маленький корабель заливало водою, якорі, не в змозі стримати напір хвиль, поповзли. ПК-365 почало зносити на берегові скелі. Запустивши головні двигуни Кожин з екіпажем вперто боровся зі стихією, моряки проявили мужність і майстерність. І коли, нарешті, поступив дозвіл зайти в базу Б. Кожин впевнено поміж водяними бурунами привів корабель у Стрілецьку бухту та ще й пришвартував його як досвідчений моряк. Коли промоклий і просолений до нитки Борис Кожин зійшов для доповіді на пристань, там його чекали комдив та весь штаб дивізіону.

– Спасибі, синок, – обняв його командир дивізіону, - ми спереживалися тут за тебе і твій корабель. Молодець, маю надію, що ти станеш справжнім морським командиром.

Так для Бориса Кожина командирська школа розпочалася з штормових днів. Проте молодий офіцер тоді ще й припустити не міг, які шторми супроводжуватимуть його протягом всієї служби. За перший рік командування Борисом Борисовичем його корабель вперше в бригаді оголошується відмінним. Для з'єднання ОВРу це стало чималим досягненням, адже досягти звання відмінного корабля на той час на Чорноморському флоті було на межі фізичних можливостей командира. Як заохочення за успіхи в службі, Бориса Кожина направляють на вищі офіцерські класи в Ленінград. Після закінчення там навчання старшого лейтенанта Кожина призначають командиром сторожового корабля СКР-6, а згодом СКР-112, якому з часом судилося навічно увійти в історію Військово-Морських Сил України. На цих кораблях Борис Кожин виконував завдання бойового чергування, ходив у далекі морські походи на бойові служби в Середземне море та в Атлантичний океан. Треба зазначити, що далекі морські походи на даних проектах кораблів були надзвичайно важкими, так як нормальних побутових умов для екіпажу, у тому числі і для командира, на них не передбачалося. У походах Борис Кожин проявив себе досвідченим командиром, загартувався морем і набув значного морського досвіду. Завдання бойових служб завжди виконував успішно. Молодого і досвідченого

командира помітили і його, капітан-лейтенанта, призначають начальником штабу бригади кораблів охорони водного району на посаду капітана 2 рангу і достроково присвоюють військове звання "капітан 3 рангу".

Це було надзвичайно рідкісне явище на флоті. Достроково військові звання старшим офіцерам якщо і присвоювалися, то вкрай рідко у з'єднаннях охорони водного району. В свої 33 роки Борис Борисович Кожин вступає до Військово-морської академії і після закінчення навчання у грудні 1986 року у чині капітана 2 рангу призначається начальником штабу-заступником командира Кримської військово-морської бази Чорноморського флоту. Але цю базу ще треба було збудувати, а роботу її штабу ще організувати. Кримська військово-морська база розгорталася у пустинному степному районі Криму і туди бажаючих служити навіть на адміральські посади було досить мало. Борис Кожин погодився. Разом із своїми колегами по службі він організовував службу, будував у степу житлові будинки, а в озері Донузлав – пристані для кораблів. Служба в КВМБ була справжнім випробуванням для будь-якого офіцера. Кожин проявив себе там талановитим організатором. Сім разів направляли подання в Москву на присвоєння йому військового звання "контр-адмірал" і сім разів його повертали – батько був репресований! І лише в 1986 році, коли йшла перебудова, ЦК КПРС пропустив подання на Бориса Кожина і йому врешті присвоїли військове звання "контр-адмірал". У 1987 році був обраний депутатом Кримської обласної ради.

У лютому 1992 року без будь якого погодження з Міністерством оборони уже незалежної України міністр оборони РФ призначає контр-адмірала Бориса Кожина командиром Кримської військово-морської бази. У Кримській ВМБ Борис Кожин користувався доброю репутацією. Досвідчений "овровець", пройшов всі щабелі флотської служби, завжди підтягнутий і акуратний, він ніколи не ставив себе над офіцерами, умів вислухати й прислухатися до порад підлеглих, був достатньо демократичним. Це особливо проявилося в період підготовки до Всеукраїнського Референдуму 1 грудня 1991 року. Мені, тоді керівнику групи з підготовки референдуму в Кримській ВМБ, Б. Кожин часто давав поради, виділяв транспорт, не втручався в роботу комісії. То ж і результат вийшов на славу – більше 93% особового складу одного з найбільших об'єднань флоту, а з ними і мешканці кількох великих гарнізонів-містечок, підтвердили Акт про незалежність України. Такі відсотки за незалежну Україну вразили керівництво АР Крим і наступного дня мене викликали для 2розбору" в Центрвиборчком півострова. Коли я доповів про це Борису Кожину, він сказав просто: їдь і роби свою справу.

На початку січня 1992 року офіцерські збори управління і штабу бази обговорювали Указ Президента України про складання присяги на вірність українському народові. Тодішній командир бази віце-адмірал О. Фролов, виконуючи вказівки командувача флотом адмірала І. Касатонова, намагався зняти питання з обговорення і наполягав чекати рішення командування флотом. Тоді ми з капітаном 2 рангу Леонідом Корніловим поставили питання ребром: "Хто за український флот, а хто за російський?" Командир бази віце-адмірал О. Фролов підняв руку за російський, переважна більшість офіцерів, а з нами і начальник штабу контр-адмірал Борис Кожин – за український флот. З цього дня начальник штабу попав під жорсткий контроль командира бази. Щоденні планування і перепланування роботи штабу, постійні перевірки вій-

ськових частин і з'єднань на місцях на величезній території від острова Зміїний, Очакова, Одеси і до Севастополя – все було кинуто на те, щоб не дати офіцерам штабу бази можливості зібратися разом і скласти присягу. Натомість, була організована масована пропаганда по складанні військової присяги ново проголошеній СНД – міфічній Співдружності Незалежних Держав. В цій структурі з Кремля бачилося продовжити життя радянській імперії.

У середині січня в базу з Москви надійшла телеграма-наказ Головнокомандувача ВМФ РФ адмірала флоту В. Чернавіна привести 26 січня 1992 року все молоде поповнення до присяги на вірність СНД, розуміючи її як присягу Росії. У Кримській ВМБ цю акцію особисто проводив віце-адмірал О. Фролов. Борис Кожин від неї дипломатично усунувся. В цей же день 17 бригада кораблів охорони водного району першою на флоті урочисто склала присягу на вірність українському народові, не поставивши до відома керівництво бази і флоту. Командир бригади капітан 2 рангу Юрій Шалит добре розумів, що в ситуації, яка склалася на флоті, йому б іншого разу не дали б цього зробити – просто блокували б силою. З цього дня на флоті розгорнулося цькування "націоналіста" Юрія Шалита, однак Борис Кожин не старався у своїй базі його обмежити. Настав непростий для Кримської ВМБ час. Юрій Шалит зі своєю бригадою кинув виклик шовіністичному тиску, який охоплював флот. І репресії не забарилися. Комбрига, незважаючи на протести штабу бази, усувають від посади і готують наказ про призначення на посаду начальника штабу бригади охорони водного району в Поті, в Грузію, якнайдалі від України. В штаб бази, в її з'єднання, почали прибувати комісії зі штабу флота з однією метою – знищити там український дух. У цій ситуації Борис Кожин, морально підтримуючи Юрія Шалита, відкрито свій вибір не проявляв. Розумів, що і його усунуть з посади, як і комбрига. Час показав, що діяв він правильно. На початку березня Бориса Кожина призначають командиром Кримської військово-морської бази. Хто знає, як би розвивалися далі події в базі, та й на всьому флоті, коли б розпочалося відродження Військово-Морських сил України, якби до керівництва військово-морською базою прийшли офіцери із "касатонівського" оточення. Адмірал Ігор Касатонов поспішав, перепочинку базі не давав. Одночасно з призначенням Кожина, на посаду його першого заступника і начальника штабу бази призначили капітан 1 рангу О. Цубіна, колишнього комбрига з Поті, героя боротьби з "грузинськими націоналістами".

Деякі журналісти, які не мали ніякого відношення до тодішніх подій в Кримській базі, звинувачували згодом Бориса Кожина в нерішучості та мало не в боягузтві. Ці звинувачення не мають під собою реальних підстав. Вони лише повторюють слова колишнього заступника начальника штабу Кримської військово-морської бази капітана 1 рангу В. Гербера, який, дізнавшись про призначення Бориса Борисовича командувачем ВМС, сказав згодом на офіцерській нараді, що якби Кожин наказав – то вся база присягнула б Україні. Це, звичайно, не відповідало реаліям – в життя флоту вже було введено сценарій протидії створення Збройних Сил України і майстерно розігрувалася кримська карта з активною участю флотських офіцерів. Борис Кожин на офіцерських зборах, яке прийняло рішення скласти українську присягу не був, бо у той час перебував у Севастополі за викликом першого заступника Голови Верховної Ради України Василя Дурдинця. Тож не дивно, що на запитання чого сам В. Гербер не став у офіцерський стрій і не склав присягу, як того ви-

магало рішення офіцерських зборів, В. Гербер... промовчав. Якби Борис Кожин у чомусь вагався, то ніколи не погодився б очолити найнеспокійніше на флоті об'єднання, коли ніхто не відав як розгорнуться тут події не те що через місяць, а й наступного дня. Ставши командиром бази у політично не визначений для флоту час, Борис Борисович повів лінію на об'єднання офіцерського колективу бази, старався не допустити конфронтації і створював ситуацію, при якій міг би бути впевнений, що його рішення і накази будуть виконані повністю. Така лінія і така позиція простежувалася впродовж усього часу його командування Військово-Морськими силами України. Великою мірою це було виправданим, але, слід визнати, й давало можливість антиукраїнським силам загострювати і політизувати ситуацію. І досить швидко так і сталося.

Рано – вранці, 5-го квітня 1992 року, у відповідь на рішення III з'їзду Спілки офіцерів України, що проходив у Києві, штаб Чорноморського флоту санкціонував "втечу" протичовнового корабля МПК-116 з уже майже українізованого Донузлава до Севастополя. Помічник командира цього корабля, старший лейтенант О. Комісаров з відома штабу флоту, не маючи допуску до самостійного управління кораблем, обманув екіпаж, який ще в січні присягнув Україні, та користуючись відсутністю командира на борту, вивів корабель на Севастопольський рейд. Ранком на 5-го квітня всі засоби масової інформації Криму організовано представили МПК-116 як непереможну цитадель "третьої оборони" Севастополя від українців, а Комісарова – героєм і борцем з оплотом українського націоналізму, що звив собі "гніздо" в Кримській військово-морській базі ЧФ.

Для розбору цього "НП" (надзвичайної події. – *Авт.)* Борис Кожин викликали до Севастополя вранці, слідом за кораблем. Повернувся ввечері. Офіцери чекали командира в штабі бази. За його зовнішнім видом проглядалося, що він ще не відійшов він крутої розмови з адміралом І. Касатоновим. Сказав коротко: "Припиняємо політику. Як командир рішення буду приймати я. Готуйте збори офіцерів".

Збори провели вранці 7 квітня замість занять з гуманітарної підготовки. А напередодні, 6 квітня, у відділі по роботі з особовим складом готували звернення командира до офіцерського складу бази. Про події, що розгорнулися на той час у Севастополі, в штабі бази ще не знали. Але користуючись нагодою, що командувач флотом заборонив виїзди за межі гарнізонів і таким чином відмінив відрядження офіцерів, зібравшись у мене в кабінеті ввечері 6 квітня, ми разом з капітанами 2 рангу Л. Корніловим, В. Трумпікасом, С. Бонь та капітаном 3 рангу М. Котом вирішили запропонувати офіцерам скласти військову присягу народу України 7 квітня після зборів. Другої нагоди зібрати всіх офіцерів разом ми не бачили.

У встановлений час збори відкрив заступник начальника штабу бази капітан 1 рангу В. Гербер. Сам Борис Кожин, як і начальник штабу бази капітан 1 рангу О. Цубін, на збори не прийшли. Але якщо начальник штабу закрився у кабінеті і відмовився брати участь у роботі зборів, то Бориса Кожина оперативна служба розшукати не змогла. Пізніше він пояснював, що не прибув на збори, оскільки не хотів впливати на його рішення авторитетом командира. Можливо, це дійсно було так, можливо інакше, але тут у хід подій вмішалася сама історія – Кожина терміново викликав до Севастополя перший заступник Голови Верховної Ради України Василь Дурдинець. Звернення до офіцерів,

яке офіцерам штабу і управляння бази зачитав В. Гербер, було написано досить витіювато, але не визначало конкретної політичної позиції, кому, якому народу і в якій державі мали б офіцери присягти. Не знайшовши командира, збори значною більшістю голосів за нашою з Корніловим пропозицією звернення командира бази відхилили та прийняли рішення того ж дня скласти військову присягу на вірність народу України після обіду в 17.00 в конференц-залі штабу бази.

О 17 годині дня я приніс з собою державний прапор, текст присяги і списки для складання присяги. 41 офіцер вишикувався у конференц-залі штабу бази. З них 39 офіцерів склали присягу, 2 офіцери від присяги Україні ухилилися чи попросту втекли з строю, а четверо офіцерів, взагалі не прибули. За відсутності на ритуалі командування бази офіцери довірили привести їх до присяги українському народові мені, як офіцеру, що вже склав таку присягу раніше. Після завершення церемонії складання присяги, мені, як її організатору, офіцери доручили доповісти про цю подію телеграмою Міністру оборони України, а капітану 2 рангу Леоніду Корнілову – командиру бази і начальнику штабу. Потім від імені офіцерів, які присягнули Україні та за їх дорученням, ми з М. Котом написали звернення до офіцерів флоту і це звернення доручили передавати у флотські з'єднання телефонограмою капітану 3 рангу Михайлу Коту, який того дня виконував обов'язки старшого помічника оперативного чергового штабу бази по зв'язку. Щойно телефонограма була передана у штаб 68 бригади ОВРу в Севастополь, як її зміст командиром бригади капітаном 1 рангу Є. Орловим негайно був доведений командувачу Чорноморським флотом адміралу Ігорю Касатонову. І ось тоді на Чорноморському флоті розігралися історичні події, які в пресі образно назвали "Кримським ГКЧП". Знаходячись у Севастополі, Борис Кожин не міг ще знати про події у своїй військово-морській базі та про присягу українському народові офіцерами управління і штабу його бази – Леонід Корнілов не зумів з ним зв'язатися і доповісти. Та це не завадило адміралу І. Касатонову на весь світ звинуватити Кожина у спробі захопити базу та в організації національного розколу військових колективів і відсторонити його від посади командира бази.

Слід зауважити, що Міністерство оборони України ще з грудня 1991 року вело активну роботу з пошуку особи командувача майбутнього українського флоту. Пошуком кандидатур особисто займалися офіцери управління ВМС ГШ ЗС України капітан 3 рангу Ігор Тенюх та капітан 1 рангу Валентин Польовий. Роботу вели не лише в Севастополі, а й на інших флотах колишнього Союзу. І ніхто із адміралів, вихідців з України, згоди на призначення командувачем українського флоту не дав: просто в той час не вірили, що флот України може взагалі існувати. Це вже пізніше, після призначення командувачем ВМС України Бориса Кожина, розпочалися розмови, з'явилися публікації та інтерв'ю, в яких автори зневажливо принижували першого командувача ВМС, звинувачували його у відсутності професіоналізму, досвіду морської служби та демонстрували свою професійну зверхність над ним, чим лише підкреслювали відсутність власної національної гідності, офіцерської честі, професіоналізму і патріотизму.

А насправді в той час свою готовність служити флоту України та підтримку молодому командувачу ВМС надали лише Герой Радянського Союзу віце-адмірал у відставці Володимир Пилипенко, колишній начальник штабу ЧФ

віце-адмірал запасу Микола Клітний, який став помічником і радником командувача ВМС, та певною мірою голова ради ветеранів контр-адмірал запасу Сергій Рибак. Інші ж адмірали з українськими прізвищами, потупивши очі, особливо у Севастополі шукали різноманітні причини для виправдання власного малоросійства, боягузтва і страху прийняти свідоме рішення. У їх свідомості незалежної України ще не існувало, вони, здавалося, боялися власної волі, свободи і громадянства.

Події 1992 року навколо Чорноморського флоту дійсно вимагали неабиякої принциповості й мужності, витримки і терпіння. Командувач Чорноморського флоту адмірал Ігор Касатонов командувача ВМС контр-адмірала Борис Кожина не прийняв і замість обов'язкового в таких випадках привітання, оголосив, що командувати Військово-Морськими Силами України могла погодитися лише людина з ослабленим здоров'ям і хворою головою та доручив своїм ідеологічним структурам шукати на ще зовсім недавно передового адмірала флоту компромат.

Всі офіцери та мічмани, які проти волі Касатонова склали присягу народові України, негайно оголошувалися п'яницями і останніми негідниками. Високі посадовці ЧФ відверто і привселюдно принижували їхню гідність, переслідували і цькували всіма доступними методами не лише їх, а і їх сім'ї. Прізвища українських офіцерів, як зрадників Росії і СНД, писалися на стінах будівель, їм заборонялося входити на територію військових частин флоту. Всі вони були виключені з житлових черг, їм не виплачувалось грошове утримання, з посад їх відсторонювали буквально через кілька годин після присяги на вірність українському народу.

Ось лише два документи, які підтверджують ставлення на Чорноморському флоті до перших офіцерів ВМС, а з ними і до Військово-Морських сил України і їх командувача.

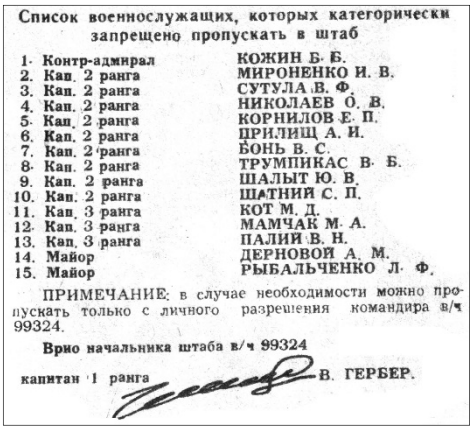

Список военнослужащих, которых категорически запрещено пропускать в штаб

1.	Контр-адмирал	КОЖИН Б. Б.
2.	Кап. 2 ранга	МИРОНЕНКО И. В.
3.	Кап. 2 ранга	СУТУЛА В. Ф.
4.	Кап. 2 ранга	НИКОЛАЕВ О. В.
5.	Кап. 2 ранга	КОРНИЛОВ Е. П.
6.	Кап. 2 ранга	ПРИЛИЩ А. И.
7.	Кап. 2 ранга	БОНЬ В. С.
8.	Кап. 2 ранга	ТРУМПИКАС В. Б.
9.	Кап. 2 ранга	ШАЛЫТ Ю. В.
10.	Кап. 2 ранга	ШАТНИЙ С. П.
11.	Кап. 3 ранга	КОТ М. Д.
12.	Кап. 3 ранга	МАМЧАК М. А.
13.	Кап. 3 ранга	ПАЛИЙ В. Н.
14.	Майор	ДЕРНОВОЙ А. М.
15.	Майор	РЫБАЛЬЧЕНКО Л. Ф.

ПРИМЕЧАНИЕ: в случае необходимости можно пропускать только с личного разрешения командира в/ч 99324.

Врио начальника штаба в/ч 99324

капитан 1 ранга В. ГЕРБЕР.

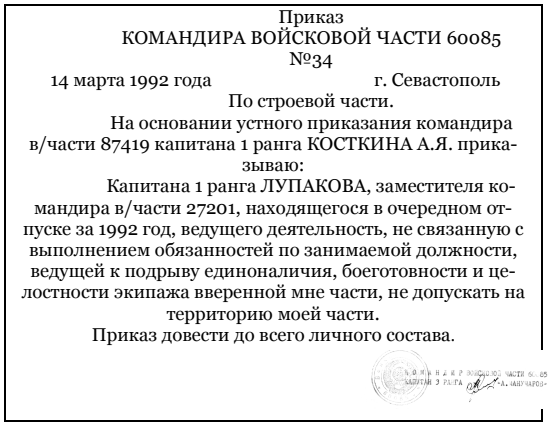

Приказ
КОМАНДИРА ВОЙСКОВОЙ ЧАСТИ 60085
№34

14 марта 1992 года г. Севастополь

По строевой части.

На основании устного приказания командира в/части 87419 капитана 1 ранга КОСТКИНА А.Я. приказываю:

Капитана 1 ранга ЛУПАКОВА, заместителя командира в/части 27201, находящегося в очередном отпуске за 1992 год, ведущего деятельность, не связанную с выполнением обязанностей по занимаемой должности, ведущей к подрыву единоначалия, боеготовности и целостности экипажа вверенной мне части, не допускать на территорию моей части.

Приказ довести до всего личного состава.

Адмірал І. Касатонов при активній підтримці віце-президента РФ Олександра Руцького і Головнокомандувача ВМФ РФ адмірала флоту Володимира Чернавіна відкрито порушував укази Президента України і чинне законодавство України з військових питань. Керівництво України робило вигляд, що нібито нічого і не відбувається. У цій ситуації Борис Кожин виявив достатньо мужності й оптимізму, не допустив приниження власного, і приниження майбутнього флоту і України. Спершу провів прес-конференцію для засобів масової інформації, на якій оголосив, що з його призначенням розпочинається

процес будівництва Військово-Морських сил України, основу яких складуть матроси, старшини, мічмани і офіцери, які виявлять бажання служити незалежній українській державі у відповідності до її законодавства. Флот базуватиметься у портах України, а головна база ВМС – у Севастополі.

- Я кулак Президента України в Чорному морі, - твердо заявив Борис Кожин на своїй першій своїй прес-конференції в якості першого командувача українського флоту, хоча на той час у нього були в розпорядженні лише кулаки власні. Але складання присяги українському народу управлінням, штабом бригадою овр його бази, а так же великою кількістю військовослужбовців 39 дивізії десантних сил ЧФ, яка базувалася в Донузлаві, робили слова Кожина вагомими і заставили скептиків досить швидко вмовкнути і не так з повагою, як з деяким вже острахом відноситися до командувача ВМС України – він діятиме рішуче і без зволікань, цей адмірал щось випрошувати у Касатонова не стане і не поступиться.

Наступного дня Борис Кожин зібрав навколо себе офіцерів севастопольського гарнізону, які раніше склали присягу українському народу і були вигнані з своїх кораблів і військових частин. Всі вони були членами Спілки офіцерів України (СОУ) та севастопольськими просвітянами. З того ж дня Борис Кожин став активним прихильником СОУ і у своїй службі постійно опирався на цю громадську патріотичну організацію.

Тут треба зазначити що саме ця група севастопольських офіцерів приймала участь у роботі III з'їзду Спілки офіцерів України і при допомозі народних депутатів України С. Хмари, С. Семенця і Т. Яхєєвої добилися видання Президентом України 5 квітня 1992 року указу про формування Військово-Морських сил України на базі сил Чорноморського флоту, що базуються на території України. З цих офіцерів було вирішено створити організаційну групу при командувачі ВМС, як майбутній штаб, котрий мав розпочати організаційну роботу по відродженню флоту України на базі у першу чергу Чорноморського флоту, що базувався в Україні і створення відповідних структур флоту. Завдяки наполегливості першого заступника Голови Верховної Ради України Василя Дурдинця, який з групою депутатів та генералів і офіцерів Міністерства Оборони України знаходився у Севастополі, оргрупу розмістили у покинутому військовому містечку колишнього штабу військ ППО в Севастополі на вулиці 4-а Бастіонна, 5, у самому центрі міста. До орггрупи увійшли: капітан 1 рангу Євген Лупаков, полковники Володимир Інділо і Григорій Гордієвський, капітани 3 рангу Олександр Клюєв, Вадим Махно, Геннадій Ситніков, Володимир Ященко, майори Віталій Рожманов і Геннадій Варіцький, капітан-лейтенант Валерій Петренко, старші лейтенанти Андрій Ільєнко, В'ячеслав Щегольков, Михайло Рудь і Володимир Онопрієнко. Старшим цієї групи офіцерів був Євген Лупаков, який мав мандат представника Міністра оборони України на Чорноморському флоті. 7 квітня 1992 року, на другий день після розміщення у військовому містечку, оргрупу, як "зрадників Росії і СНД", за вказівкою адмірала І. Касатонова вже оточили пікети російської громади Севастополя. Створення антиукраїнських громадських організацій розпочалися у Севастополі відразу після проголошення Незалежності України, але значного прискорення цей процес набув та об'єднався з ветеранськими організаціями флоту після прибуття в Севастополь головнокомандувача ВМФ РФ адмірала флоту В. Чернавіна восени 1992 року.

9 квітня до орггрупи прибув Борис Кожин і Євген Лупаков доповів йому про початок роботи організаційної групи командувача Військово-Морських сил України. 10 квітня Борис Кожин повернувся в селище Новоозерне до штабу Кримської бази. Про події, які там мали місце, він вже знав із доповіді генерал-майора Васильєва, начальника служби військ Головного Штабу Збройних Сил України, який за вказівкою В. Дурдинця побував там 8 квітня. А там, в Кримській ВМБ, О. Цубін, який терміново був призначений замість Кожина командиром бази, розпорядився Б. Кожина і всіх, хто склав присягу Україні, в штаб не пускати. Територія штабу, як і приміщення штабу всередині, охороняли озброєні до зубів офіцери Євпаторійського полку берегової оборони. Спочатку озброєні офіцери-охоронці бази Б. Кожина теж не пропустили. Проте через кілька годин О. Цубін, вийшовши з штабу, таки запросив ще вчорашнього свого командира зайти в штаб бази до свого колишнього кабінету і забрати особисті речі. Переговоривши з Цубіним, Борис Кожин домовився з ним, що офіцерів, які склали присягу українському народу, командир бази відрядить у розпорядження командувача ВМС України.

Прибувши в Донузлав, Кожин якоюсь мірою ще був під впливом заяв Касатонова про розкол військових колективів тими, хто "переприсягає". Цим, напевно, можна пояснити його різку розмову зі мною як з організатором присяги у штабі бази. Проте ставлення до нього самого як командувача ВМС (до речі, на той час він військову присягу українському народу ще не склав), до його сім'ї досить швидко все поставило на свої місця. І Борис Борисович почав діяти рішуче. Зібравши офіцерів штабу, він оголосив, що всі бажаючі служити Україні направляються у його розпорядження і, що штаб ВМС України буде знаходитись у Севастополі у колишній школі прапорщиків будівельних військ, яка вже була розформована. Деяких офіцерів, наприклад капітанів 2 рангу Костянтина Іванка, Віталія Воронюка та інших, попросив на якийсь час залишитися служити в Кримський ВМБ – "щоб не оголяти базу".

Рано вранці, у понеділок 13 квітня, одинадцять офіцерів Кримської ВМБ разом з Командувачем вирушили до Севастополя. Це були капітани 2 рангу Валентин Сутула, Владас Трумпікас, Євген Корнілов, Анатолій Приліщ, Олег Ніколаєв, Ігор Мироненко, капітани 3 рангу Михайло Кот, Мирослав Мамчак, Віктор Палій, Леонід Рибальченко, майор Олександр Дерновий. За дні перебування Кожина в Кримській ВМБ капітан 1 рангу Євген Лупаков і капітан 2 рангу Юрій Шалит, за сприяння представника Президента України в Севастополі Івана Єрмакова та генерал-лейтенанта Д. Рудковського вже перевели перших офіцерів організаційної групи в школу прапорщиків будівельних військ, де вони розпочали облаштовуватись. У колишньому штабі військ ППО працювати було неможливо, територія цього військового містечка постійно блокувалося активістами проросійських організацій.

О 10-й годині ранку 13 квітня 1992 року Юрій Шалит вишикував у вестибюлі навчального корпусу школи прапорщиків прибулих севастопольських і донузлавських офіцерів, доповів командувачу про створення організаційної групи. Борис Кожин привітав усіх з початком створення Військово-Морських сил України і заявив: "...Президент, Верховна Рада і Міністр оборони України покладають на всіх нас надію щодо успішної роботи по будівництву Військово-Морських сил. Буде нелегко, але буде весело. Уваги на протидію ми звертати не будемо. Україна, – продовжив командувач, – має право на флот і його буде

створено нами і тими, хто неодмінно поповнить наші ряди. Історія і час підтвердять, що ми є правими. Діятимемо лише в правовому полі України й обов'язково зламаємо стару систему і збудуємо сучасний флот, служба на якому буде в радість кожному". Так завершив свою першу коротку промову Борис Кожин. Далі командувач ВМС просто перед строєм вирішив ряд кадрових питань – призначив своїм заступником по роботі з особовим складом капітана 1 рангу Анатолія Данілова, начальником штабу орггрупи капітана 2 рангу Юрія Шалита, а капітана 1 рангу Євгена Лупакова своїм заступником з бойової підготовки. Надалі були створені відділи за напрямками роботи орггрупи. Орггрупа командувача ВМС, як її всі називали, офіційно називалася "організаційна група Головного штабу Збройних Сил України при командувачі Військово-Морських сил України". Але і у Києві, і у Севастополі її називали просто: орггрупа командувача ВМС України.

Створення орггрупи ВМС привело мало не до міждержавного конфлікту. У день призначення командувача ВМС України, 7 квітня, було обнародувано указ президента РФ Бориса Єльцина "Про перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію Російської Федерації" та дана команда підняти на кораблях ЧФ наступного дня Андріївські прапори. Це була відкрита провокація проти Збройних Сил молодої України, як в цілому і проти нашої держави. До Севастополя терміново прибув перший заступник голови Верховної Ради України Василь Дурдинець, якого І. Касатонов обізвав "выжившим с ума генералом, который все забыл". В той же день із Москви прибув В. Чернавін і по оперативному зв'язку флоту наказав підняти Андріївські прапори вранці 9 квітня. 8 квітня Міністр оборони України Костянтин Морозов підписав директиву "Про формування Військово-Морських Сил України". Як пригадував згодом Президент України Леонід Кравчук, він заявив президенту Росії в той час, що "ми будемо захищатися". Опорою для нього в ті дні була орггрупа ВМС, бо 32-й армійський корпус в Криму, раніше приведений до присяги народу України, жодним чином не виказував своєї позиції.

По Севастополі поповзли чутки, що командувач ЧФ буде штурмувати орггрупу ВМС своєю морською піхотою. Юрій Шалит озброїв офіцерів і організував підрозділ охорони орггрупи та вузол зв'язку з Міністерством оборони України. Флотська проблема різко загострювалася і вийшла на рівень міждержавних відносин України з Росією. По суті у Севастополі впроваджувався сценарій 1918 року. Справою зайнялися особисто президенти двох держав, які вже через два дні, 9 квітня, наклали мораторій на виконання своїх указів стосовно Чорноморського флоту.

Посад в орггрупі, звичайно, не було ніяких, а мораторії президентів України і Росії стосовно Чорноморського флоту від 9 квітня відтягували введення штатів і призначення офіцерів на посади, а з цим і виплату їм грошового утримання на невизначений час. Стосовно мораторію, то командувач ВМС оголосив офіцерам на нараді, що він стосується політиків, а не моряків, позаяк на захист і оборону Вітчизни мораторій накласти не можна. В орггрупу ВМС, незважаючи на мораторій, пішли люди із всіх флотів колишнього Союзу РСР. А це вже говорило про перспективу національного флоту України, яку блокувати не вдалося.

У таких умовах орггрупа ВМС розпочала свою роботу. Чи був Борис Кожин і офіцери його орггрупи готові до виконання завдань державної ваги, до створення нового окремого виду Збройних Сил та ще й в умовах жорсткого

протистояння? Звичайно, ні. Але було бажання створити флот, і всі натхненно працювали. Борис Кожин демонстрував в усьому особистий приклад. Був досить демократичним, не відділяв себе від підлеглих, жив в таких же аскетичних умовах як і всі його офіцери. Безквартирні офіцери орггрупи не залежно від військового звання були поселені у звичайну курсантську казарму, а командувач поселився в одну з палат курсантського лазарету. Літом 1992 року компанію йому склав народний депутат України Микола Поровський, який протягом тривалого часу надавав значну організаційну допомогу українському флоту та ще київський письменник Степан Колесник. Службовим автомобілем Бориса Кожин був старенький УАЗик, який йому передав начальник школи прапорщиків полковник Анатолій Вєльський. Цей автомобіль став причиною посміховиська з боку адмірала І. Касатонова над Борисом Кожиним, тому, на вимогу офіцерів орггрупи, Кожин, хоч і з неохотою, замінив його... власним автомобілем. Командувач ВМС відмовився від квартири, яку йому пропонував Іван Єрмаков у Севастополі, і його сім'я залишалася проживати у Новоозерному, разом із сім'ями більшості офіцерів орггрупи. Коли випадали досить рідкісні вихідні, Борис Борисович завантажував офіцерами свій "жигульонок" наскільки було можливим і віз всіх до родин. Разом і поверталися. Лише восени 1992 року Міністерство оборони України виділило командувачу ВМС службову "Волгу".

З перших днів роботи орггрупи ситуація навколо неї різко політизувалася. Бориса Кожина почали звинувачувати у порушенні мораторію, в будівництві паралельних на флоті структур. Розпуску орггрупи, а потім і переведення її з Севастополя до Новоозерного вимагав Командувач ЧФ адмірал Ігор Касатонов, Військова Рада і офіцерські збори флоту, різноманітні проросійські політичні і громадські організації, число яких збільшувалося щомісяця. Всі вони справедливо вбачали в українських моряках основу державотворчих процесів в Севастополі і в Криму та зміцненню на півострові позицій української держави.

Інколи приходиться читати, що Борис Кожин допустився мало не стратегічної помилки створивши орггрупу ВМС у Севастополі, а не в селищі Новоозерному під Євпаторією. На думку цих "аналітиків", штаб Кримської бази ЧФ та 17 бригада кораблів ОВРу могли би стати основою українського флоту ще на початку 1992 року і, таким чином, флотське питання не набуло би такої політичної гостроти та вирішилось би саме собою. До речі, адмірал І. Касатонов обіцяв Кожину в цьому допомогу. З чого б це? Сьогодні, коли події 1992 року вже стали історичним минулим, можна впевнено стверджувати, що командувач ВМС Борис Кожин прийняв тоді єдине вірне рішення: штаб і головна база ВМС України будуть базуватися в Севастополі! Якби сталося інакше, то потреба ділити Чорноморський флот відпала б сама собою, а Севастополь, напевно, відразу перестав би бути українським містом.

Патріотизм і мужність військових моряків орггрупи ВМС, поступова розбудова структур українського флоту, перехід до їх лав багатьох севастопольців і кримчан зв'язали руки антидержавним силам в Севастополі і в Криму, змусили місцеву комуністичну владу, хоч і з оглядкою на Москву, але все ж таки йти в руслі політики української держави. І вже ніякі рішення Верховної Ради чи Думи Росії про статус Севастополя і флоту не змогли зламати бажання людей жити і служити Україні в Україні. Лише наявність у Севастополі

орггрупи, затим штабу і реальних сил українського флоту не дозволили розпочати територіальне розчленування України після проголошення її незалежності, а за ним і знищення незалежності нашого народу. Борис Кожин, ще зовсім не знаючи про історичні події минулого, не повторив помилки 1918 року, коли штаб українського флоту розташували у Одесі. В 1919 році це призвело до втрати Україною контролю над чорноморським узбережжям, і як наслідок, до загибелі Української Народної Республіки. Командувач ВМС повторити сценарій 1918 року не дозволив і це, напевно, є його головною заслугою перед українським народом. Борис Кожин тримав, за спортивною термінологією, перший удар. Проти нього розгорнулася справжня морально-психологічна операція. Його відверто принижувала місцева преса, особливо старалися флотська газета "Флаг Родины", міська "Слава Севастополя", кримська "Крымская правда" та Севастопольська регіональна державна телерадіокомпанія. Паркани і стіни будівель розписувалися відверто наклепницькими гаслами. "Зрадник", "клятвовідступник" були звичайними словами в лексиконі тих, хто і слухати не хотів про український флот. В хід пускалися плітки, безцеремонно влазили в його особисте життя, ображали членів сім'ї – це далеко не всі методи, які використовувалися проти першого командувача ВМС. Борис Кожин на конфронтацію не йшов, але й не уступав. Заявивши, що він "кулак Президента України на Чорному морі", направив роботу орггрупи на активну організаційну і пропагандистську роботу. Впевнившись, що місцева преса не бажає друкувати правдиву інформацію про орггрупу, він в кінці квітня поставив завдання створити власні інформаційні засоби і найперше флотську газету "Флот України", перший номер якої за активної допомоги офіцера соціально-психологічної служби Міністерства оборони України Миколи Гука таки вийшов у світ 8 червня 1992 року під редакцією призваного з запасу капітана 1 рангу Юрія Тимощука. Того ж місяця було сформовано і прес-центр ВМС України, керівником якого Б. Кожин призначив капітана 2 рангу Костянтина Іванка. Прес-центр і газета стали першими військовими підрозділами ВМС України і включилися в ідеологічну і інформаційну боротьбу за право України на флот. У липні 1992 року командувач розпорядився розпочати роботу зі створення флотського телерадіоцентру "Бриз".

Військову присягу на вірність українському народу Борис Кожин разом з особовим складом батальйону охорони і забезпечення орггрупи ВМС склав 5 липня 1992 року. Ритуал приведення до присяги пройшов урочисто. На ньому були присутні група кримських журналістів та велика кількість рідних і близьких українських матросів. Ритуал присяги Україні мав великий резонанс у Севастополі і викликав протест і звинувачення адміралом І. Касатоновим Б. Кожина у черговому порушенні мораторію щодо Чорноморського флоту. Та орггрупа продовжувала працювати і розвиватися. Напрямки її роботи були найрізноманітніші. Поряд з розробкою проектів морської концепції, документів для уряду і Верховної Ради України, розроблялися проекти Військово-Морського і Корабельного статутів, директиви командувача, положення, структура і штати майбутнього флоту, кораблебудівна програма і т.д.

Моряків активно підтримував Міністр оборони України генерал-полковник Костянтин Морозов і це вселяло надію на успішне вирішення флотської проблеми, яка все тугіше зав'язувалася політичним вузлом протиріч між Україною і Російською Федерацією. Остання намагалася не допустити розподілу

Чорноморського флоту і створення вітчизняного флоту України. Як за сценарієм у Севастополі повторювали політичну ситуацію 1918 року. Тільки українські моряки історію подій того часу, історію боротьби за національний флот своїх попередників на початку XX століття вивчали по ходу будівництва Військово-Морських сил України. Тож боролися за флот, виходячи з ситуації. Однак, створення орггрупи ВМС у Севастополі і стійкість та мужність команди Бориса Кожина примусила політиків і військових керівників Росії сісти за стіл переговорів.

22 квітня в Одесі розпочалися перші переговори урядових делегацій України і Російської Федерації з проблеми Чорноморського флоту. Контр-адмірал Б. Кожин і адмірал І. Касатонов були включені до їхніх складів, проте російський адмірал категорично відмовився сісти за стіл переговорів поряд з Б. Кожиним. Переговори при такому ставленні російської сторони до української, звичайно, завершились безрезультатно, констатувавши лише початок самих переговорів. Ігор Касатонов тут же цинічно назвав їх "столітніми переговорами". Все це лише сприяло зміцненню шовіністичних антиукраїнських сил та росту напруги в Севастополі.

В орггрупу продовжувала надходити небезпідставна інформація про плани її штурму морською піхотою Чорноморського флоту. Відбулася невдала спроба нічного штурму однієї з частин ППО ЗС України у Севастополі, ряд нападів на офіцерів орггрупи з застосування зброї. Школу прапорщиків, де вона базувалася, оплели тісним кільцем патрулів, сформований вузол зв'язку штабу ВМС попросту глушився засобами РЕБ ЧФ. У відповідь Б. Кожин та Ю. Шалит організували систему закритого зв'язку з Міністерством оборони і Головним штабом ЗС України, створили батальйон охорони і почали на виду різноманітних пікетників проводити навчання по організації оборони з відбиттям штурму орггрупи. Реваншисти почали остерігатися орггрупи.

Репресивні заходи командування ЧФ і спроба організувати блокаду ВМС призвели до зворотного: на ЧФ тривав стихійний процес складання присяги українському народу і перехід цілих груп матросів, мічманів і офіцерів до ВМС України. Група моряків навіть пішки прийшла з грузинського міста Очамчіра! У той же час до штабу Чорноморського флоту почали надходити телеграми з Москви, які дозволяли розцінювати прийом присяги Україні як "измену Родине" і відповідно дозволялось "применять оружие против бандитов". Після таких вказівок Головного штабу ВМФ на Чорноморському флоті взагалі перестали церемонитись з українцями. Призовників з України на Чорноморський флот І. Касатонов допускати заборонив, натомість розгорнувся їхній призив з Росії. З моряками, які присягали Україні жорстоко розправлялися, причому як з матросами так і з офіцерами. Як писав у своєму рапорті молодий матрос М. Заграновський, присягу СНД його примушували складати аж чотири рази, щоразу погрожуючи за відмову військовим трибуналом. Упевнившись, що розмовами і переговорами справу будівництва Військово-Морських сил з місця не зрушити, Б. Кожин і Ю. Шалит, який став не лише організатором роботи, а й душею орггрупи, прийняли ряд заходів. Всі, кого І. Касатонов за бажання служити Україні знімав з посад, зараховувалися в орггрупу ВМС до офіцерського батальйону, який став офіцерським резервом ВМС України.

З перших днів існування, орггрупа ВМС перетворилася на основний центр українського державотворення в Севастополі. Навколо неї почали концентруватися всі, ще досить слабкі, державницькі сили Севастополя. Лише за

перший місяць існування в орггрупу прийшло на прийом більше 600 чоловік, її відвідали представники 69 засобів масової інформації з 25 країн світу, в тому числі з США, Японії, Канади, Франції, Італії, Росії та інших держав. Борис Кожин набирався досвіду роботи з пресою і, незважаючи на протидію ідеологічних структур Чорноморського флоту, авторитет його й орггрупи швидко зростав. На осінь 1992 року орггрупа нараховувала більше 400 офіцерів і матросів.

21 липня 1992 року сталася подія, яка сколихнула не лише Україну, а й світову громадськість. У цей день вранці підняв Державний прапор України і вийшов з Донузлава до Одеси сторожовий корабель СКР-112 під командуванням капітан-лейтенанта Сергія Настенка. Старшим на борту був начальник штабу 17-ї бригади овр капітан 2 рангу Микола Жибарєв, якого напередодні намагалися відсторонити від посади. Сторожовик, яким у молоді роки протягом п'яти літ командував Борис Кожин, став своєрідним "Потьомкіним" українського флоту, повторив похід 1917 року до Одеси крейсера "Пам'ять Меркурія" і викликав справжню політичну й інформаційну бурю. Наслідком переходу корабля "з СРСР до незалежної України" стала Ялтинська зустріч Президентів України і Росії. Похід стався не без відома Б. Кожина і Ю. Шалита. Перехід СКР-112 адмірал І. Касатонов намагався зупинити силою, направив на його перехват корабельний загін і бойові літаки з дозволом застосування зброї. Та ніщо, ні артилерійські атаки, ні спроби піти на абордаж, ні повітряні атаки не стали завадою українським морякам служити своєму народові. Борис Кожин намагався уникнути конфлікту, але позиція командувача ЧФ цього не позволяла. І лише коли у конфлікт втрутилися Міністр оборони України генерал-полковник Костянтин Морозов та командувач Одеського військового округу генерал-лейтенант Радецький, погоня і переслідування СКР-112 були припинені. СКР-112 став першим бойовим кораблем українського флоту. Наказ Бориса Кожина Сергію Настенку "йти вперед, не змінюючи курсу" стала гаслом молодого українського флоту.

Під впливом цих подій та Ялтинської зустрічі Президентів України і РФ 22 серпня 1992 року українські моряки святкували Першу річницю незалежності України. Місцева влада "заради спокою", наполягала не проводити урочистих зборів, тим більше у театрі Луначарського в центрі міста. Та Кожин не поступився принципами і збори таки провели у театрі. То було пам'ятне видовище! Палилися і шматувалися українські державні прапори, на голови українців сипались прокляття за "зраду", – театр оточили сотні членів антиукраїнських організацій, звезених зі всього Криму, та перевдягнуті військові і спортсмени ЧФ, які сподівалися зірвати проведення урочистостей. Учасники зборів буквально проривалися в театр, але пройшли: театр охороняли три ряди міліції і військові моряки! Із міста на урочистих зборах були присутні 21 чоловік (із них 5 членів сім'ї контр-адмірала Сергія Рибака): решту учасників свята склали українські військові моряки та їх сім'ї. Та і це був успіх. Антиукраїнським силам у Севастополі вперше і прилюдно було вказано, що наступає час зміцнення української влади і у флотській столиці незалежної України.

Про ситуацію навколо ВМС України Борис Кожин довів до представників Президента України в областях, які в кінці листопада 1992 року проводили в Севастополі нараду. Спільно вирішили флоту допомагати. Першими до штабу ВМС прибули представники Городенківського району Івано-Франківської області 26 грудня. Прибули пізно вночі, за ніч розгрузили авто з продуктами і зразу же відбули з Севастополя. Тому ця допомога Городенківської

райдержадміністрації не набула у ВМС широкого розголосу. 2 лютого до штабу ВМС прибули під державними прапорами автоколона з 8 важкозавантажених КАМАЗів-фур зі Снятинського району Івано-Франківщини. Це була справжня народна допомога! В районі організацію допомоги флоту очолили голова районної ради Михайло Буграк, інструктор держадміністрації Петро Тимчук та директор меблевого комбінату Михайло Любчин. Шефська допомога молодому українському флоту вперше добровільно збиралася в селах району, в церквах правились молебні за український флот, а спільна сесія районної і міської рад в присутності 10 тисяч мешканців району проголосила рішучий протест проти переслідувань українських моряків в Севастополі та направила відповідне звернення до президентів України і Росії – в ті дні морська піхота ЧФ за наказом командувача ЧФ Ігора Касатонова викинула на вулицю лікарів 112 поліклініки ЧФ, які склали присягу народу України. Вперше на всю Україну пролунав могутній голос народу на підтримку зусиль Бориса Кожина по будівництву національного флоту. Борис Кожин високо цінував народну підтримку, особисто приймав всіх, хто прибував до штабу ВМС, і, таким чином, розривав створену навколо нього блокаду. В 1992 році над ВМС України був справжній цивільний контроль!

З першого грудня 1992 року були вперше введені штати штабу і структур Військово-Морських сил України. Організаційна група ГШ ЗС України при командувачі ВМС України з цієї дати офіційно припиняла своє існування, вона успішно виконала покладені на неї завдання. Організовувалися командування, військова рада, управління і служби штабу ВМС, почали формуватися окремі структури флоту, тобто, вже практично стали вимальовуватися контури молодих Військово-Морських сил України, над якими Б. Кожин зі штабом працювали все літо.

У Севастополі склалася дивна ситуація. Там знаходилися два відверто конфронтуючі флоти: національні Військово-Морські сили України, які твердо відстоювали незалежність і право України на флот, і проголошений спільним українсько-російський Чорноморський флот, який юридично підпорядковувався Президентам України і Росії, а фактично виконував розпорядження лише міністерства оборони Російської Федерації, а Україну вважав ворожою державою і ігнорував, причому будучи у неї на забезпеченні. Чорноморський флот колишнього СРСР під радянськими прапорами згідно Ялтинських угод між Україною і Російською Федерацією юридично вважався їх спільним флотом, якому накази і розпорядження могли давати лише спільно Президенти України і Російської Федерації. Проте командування Чорноморського флоту відверто і відкрито ігнорувало найменші вказівки з Києва і не допускало на територію флоту навіть високих державних посадових осіб з України. Під гаслом "Чорноморський флот є єдиний і неподільний" та "захисту південних кордонів СНД" штаб Чорноморського флоту перетворився на центр антиукраїнських дій не лише в Севастополі, а й в Криму. Лише з 1 січня по 1 липня 1993 року ним було організовано і проведено в Севастополі 56 мітингів, 13 пікетувань, 15 маніфестацій проросійських організацій, більшість з яких були не санкціоновані; всі вони були створені і діяли під керівництвом ідеологічного центру ЧФ. Ця масована психологічна атака в першу чергу направлялася на Бориса Кожина та його штаб. Спроба провести 28 лютого 1993 року перший

Конгрес українців Севастополя, 15-ою сесією міськради була розцінена як дестабілізація ситуації в місті і "в ім'я збереження миру і злагоди" – заборонена. Однак Конгрес українська громада таки провела.

Екіпажі кораблів, особовий склад окремих військових частин ЧФ, які в умовах силового й морально-психологічного тиску приймали рішення служити рідній державі, силою розганялися. Таке мало місце 28 червня 1992 року з екіпажем морського тральщика "Сигнальщик", 9 серпня того ж року з особовим складом військової комендатури Севастопольського гарнізону, де дійшло до фізичного конфлікту, а в січні 1993 року таким же чином розправились над колективом 112-ої поліклініки Чорноморського флоту, яка прийняла рішення всім колективом перейти до Військово-Морських сил України.

19 червня 1992 року контр-адмірала Бориса Кожина наказом Міністра оборони України було призначено начальником Севастопольського гарнізону. У відповідь з боку Чорноморського флоту посипалися заяви про незгоду, а на майдані Нахімова у Севастополі організували мітинг протесту. Фактично у тих мітингах і пікетах брали участь одні й ті ж, добре оплачувані люди, у більшості літні люди, ветерани флоту. Та управління МВС і військова прокуратура займали явно не прихильну до ВМС позицію. Навпаки, військова прокуратура ВМС і Чорноморського флоту (так тоді вона називалася) відкривала карні справи проти офіцерів з організаційної групи ВМС України за присягу рідному народу з формуліровкою "за національний розкол військових колективів". Вседозволеність і безпринципність місцевої української влади і силових структур привели до того, що офіцерські збори Чорноморського флоту і проросійські організації стали відкрито ставити питання відриву Севастополя від України і передачі його до складу Росії та створювати паралельні органи влади. Це нарешті змусило Президента України Леоніда Кравчука втрутитися в ситуацію і з екрана Севастопольського телебачення 21 січня 1993 року заявити: "Мова йде про перехід Севастополя в іншу країну. Так ставиться питання. Тут севастопольцям треба зупинитися ...територіальна цілісність держави чи статус його окремої території не являються питанням Криму". 28 січня 1993 року командувача ЧФ адмірала Ігоря Касатонова замінив віце-адмірал Едуард Балтін, герой Росії, уродженець Одеси, який у ставленні до ВМС продовжив конфронтаційну політику свого попередника, не лише уникав зустрічі і консультацій з Борисом Кожиним, а й особисто створював провокації у місті. Цю кандидатуру підшукало і запропонувало Росії... саме Міністерства оборони України. Це, звичайно, ускладнювало й так не просту ситуацію, але не могло зупинити розвиток Військово-Морських сил України.

Січень місяць 1993 року у Севастополі пройшов в суцільних мітингах, офіцерських зборах ЧФ, заявах і протестах проти будівництва ВМС України. Врешті, ситуацію навколо ВМС, у Севастополі та в Криму не до кінця розуміли і в Києві. Так, 4 лютого 1993 року, до Севастополя прибув прем'єр-міністр України Леонід Кучма. Він зустрівся з керівниками міста, віце-адміралом Е. Балтіним, військовою радою ЧФ, депутатами міської ради, але до моряків ВМС не зайшов. Прем'єра супроводжував і Борис Кожин та йому вдалося лише перед самим від'їздом керівника уряду відрекомендуватися йому перед трапом літака і роз'яснити ситуацію навколо ВМС України, чим, до речі, досить здивував Леоніда Кучму. Кучмі було дивним, що ВМС і ЧФ різні військові і конфронтуючі структури. Таке відношення керівників держави у штабі ВМС розці-

нили як відречення від свого флоту; це дало причину командуванню ЧФ просто глузувати з ВМС: якщо ваші вас не признають, то ми з вами і розмовляти не будемо! Про якусь співпрацю говорити було годі. І лише приїзд до ВМС України 10 лютого Міністра оборони України генерал-полковника Костянтина Морозова, його зустрічі з офіцерами штабу ВМС, екіпажем корабля управління "Славутич" підтвердили незмінність курсу держави на будівництво національного флоту.

Зважаючи, що процес розподілу Чорноморського флоту затягується на невизначений термін і штучно торпедується, уряд України ще у 1992 році затвердив запропонований Борисом Кожиним план добудови бойових кораблів на суднобудівельних заводах України і створення на їхній базі вітчизняних Військово-Морських сил. У червні 1992 року орггрупа Військово-Морських сил розпочала формування першого екіпажу корабля управління "Славутич", добудова якого завершувалась у Миколаєві. Назву кораблю "Славутич" запропонували загальні збори орггрупи. Флотської форми одягу для екіпажу не було. На прохання поставити її з Чорноморського флоту звідти відповіли різкою відмовою. Тоді Борис Кожин розпорядився (єдиний випадок за всю історію флоту) одягнути екіпаж "Славутича" в армійську форму зі складів 32-го армійського корпусу, який базувався в Криму. Екіпаж одягли в гімнастерки, галіфе і кирзові чоботи зразка 1950-х років. Перший екіпаж "Славутича" склала група матросів, що прибула до орггрупи після складання присяги українському народові на Чорноморському флоті, за що їх звідки вигнали, група морських піхотинців, солдати 32-го армійського корпусу, які забажали служити в Військово-Морських силах, та молоді призовники з різних областей України, яких, як українців, не прийняли служити на Чорноморський флот. Такий різнобарвний екіпаж став причиною уїдливих глузувань з Кожина і Військово-Морських сил з боку окремих високопоставлених чинів Чорноморського флоту, в публікаціях місцевої преси та прогнозів, що Борис Кожин свій "Славутич" обов'язково втопить ще у Дніпровському лимані. "Нічого, що ми в армійській формі, – говорив командувач екіпажу в напутньому слові перед його відправкою на корабель, – історія гімнастьорки і чоботи нам вибачить. Але ми моряки в душі і славу козацького флоту України продовжимо. Хай глузують з нас кому хочеться, ми "Славутич" виведемо в море і обов'язково приведемо в Севастополь, і цим доведемо всім хто і чого вартий. А морську форму ми вам дістанемо", – пообіцяв їм Борис Кожин.

А чорноморці український корабель у Миколаєві вже назвали "Приднестровье" і заселили екіпажем з Північного флоту. Прибувши до Миколаєва, українські моряки під керівництвом заступника командира "Славутича" з виховної роботи капітана 2 рангу Юрія Гаврилова та старшого помічника командира капітана 3 рангу Карена Хачатурова, з допомогою робітників заводу витіснили з корабля північноморський екіпаж, повернули кораблю належну йому назву "Славутич" і 28 липня 1992 року урочисто, при великій кількості гостей і мешканців Миколаєва, підняли на кораблі Державний Прапор України. Перед цим святом екіпаж уже переодягнули в новеньку морську форму. 19 листопада 1992 року КУ "Славутич", виграючи на сонці свіжофарбованим корпусом, появився на рейді Севастополя і запросив рейдову службу на захід у базу. Який у Севастополі зчинився переполох! Тут вже не поглузуєш з Кожина, що у нього в підпорядкуванні немає і корабельної шлюпки! Великий новенький корабель ВМС України стояв на вхідних створах Севастопольської

бухти. Вісім діб командування ЧФ не давало дозволу "Славутичу" на вхід у Севастопольську бухту! І лише погроза Бориса Кожина завести корабель силою, відкрила йому бонові ворота севастопольської бухти і він філігранно відшвартувався біля пристані морського вокзалу. Всі скептики й глузуни були осоромлені і, розглядаючи новий корабель-красень, притихли.

17 грудня 1992 року з Одеси до Севастополя повернувся СКР-112 і пришвартувався біля "Славутича" на північній стороні севастопольської гавані. На базі цих кораблів була створена 1-а бригада надводних кораблів ВМС України. Щоб хоч якось досадити українським кораблям їм відключили подачу електроенергії з берега, але Борис Кожин досить швидко питання вирішив.

22 травня 1993 року в Києві зі стапелів кораблебудівного заводу урочисто спустили на воду корвет "Луцьк". Слід зауважити, що в цьому випадку Борис Кожин підіграв своїм землякам з Волині. Адже він не відреагував на телеграму Міністра оборони К. Морозова з проханням розглянути пропозицію перших шефів ВМС, жителів Івано-Франківщини, присвоїти кораблю назву "Покуття", краю, де зародилося шефство на Військово-Морськими силами України, а погодився на пропозицію своїх земляків з Луцька. Військово-Морські сили продовжували поповнюватися бойовими кораблями. У першій половині червня Борис Кожин затвердив Військово-Морський прапор і гюйс. Пропозиції щодо прапора ВМС надали старший офіцер Головного штабу ЗС України капітан 3 рангу Ігор Тенюх та офіцер соціально-психологічного управління Міністерства оборони Микола Гук. В основу своєї пропозиції вони взяли Військово-Морський прапор Української Народної Республіки 1917 – 1921 років. Гюйс орггрупа запропонувала сама – на синьому полотнищі золотий тризуб.

Вперше у Військово-Морських силах України урочисто підняли Військово-морський прапор на десантному кораблі на повітряній подушці (ДКВП) "Донецьк" 26 червня 1993 року. Таким чином була продовжена історія і традиції національного флоту України. З назвою цього корабля пов'язана ще одна цікава історія. Ще 24 листопада 1992 року Борис Кожин підписав наказ про формування екіпажу ДКВП "Донець". Згідно з рішенням зборів орггрупи, затвердженого командувачем ВМС, десантні кораблі мали носити назви рік України. І першого "десантника" вирішили назвати головною річкою Донбасу. Та коли на корабельні урочистості прибула делегація Донецької області, вона заявила свої претензії Борису Кожину. Мовляв, Донець протікає територією трьох областей України, тож хто із них буде шефами корабля? Донеччани обіцяли взяти шефство над кораблем за умови, що він буде називатися "Донецьк". Борис Кожин, коротко порадившись з екіпажем, тут же перейменував корабель на "Донецьк" і наступного дня Військово-морський прапор України урочисто підняли вже на ДКВП "Донецьк".

29 березня 1993 року в Керченському виробничому об'єднані "Затока" було спущено на воду сторожовий корабель (згодом цей клас кораблів перекласифікують у фрегати) "Гетьман Петро Сагайдачний". 4 липня 1993 року командувач ВМС України на флагмані українського флоту урочисто підняв Військово-морський прапор України, виготовлений і доставлений земляками Гетьмана Петра Сагайдачного зі Львівщини і освячений Патріархом Філаретом. Підйом прапора на флагмані перетворився у величне свято, на якому були присутні Патріарх УПЦ КП Філарет, заступники Міністр оборони України, численні гості з України та з міста Керч, працівники заводу.

8 травня 1993 року указом Президента України Леоніда Кравчука командувачу ВМС Кожину Борису Борисовичу присвоєно чергове військове звання "віце-адмірал". Цього ж дня Борис Кожин взяв участь і виступив на урочистих зборах у Києві присвячених Дню Перемоги, по завершенню яких його прийняв Президент України Леонід Кравчук. Під час бесіди Борис Кожин проінформував главу держави про ситуацію в Севастополі і доводив, що будівництво Військово-Морських сил є тим засобом, який примусить російських політиків погодитись на остаточний розподіл Чорноморського флоту.

17 липня 1993 року на Севастопольський рейд прибув фрегат "Гетьман Петро Сагайдачний". Прибув вчасно, бо Севастополь, зусиллями проросійських організацій і командування ЧФ нагадував велику якірну міну, на якій спеціально розводили багаття. Ситуацію у Севастополі, яка вже почала було поволі входити в цивілізоване русло, зірвала постанова Верховної Ради Російської Федерації "Про статус Севастополя", якою фактично місто оголошувалося російським. Постанову підтримала і комуністична Верховна Рада АР Криму. Не розрядила, а навпаки, загострила ситуацію навколо флоту угода, підписана президентами України та Росії 17 червня в Завідові "Про невідкладні заходи формування ВМС України і ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту" та його розподіл в пропорції 50 на 50%. Адмірал Едуард Балтін за підтримки офіцерських зборів пішов на відкриту конфронтацію, вже став демонструвати виклик не лише віце-адміралу Борису Кожину, а й Президентові України. При підтримці командування ЧФ, прямо на міському мітингу з участю офіцерів ЧФ було вибрано "народну раду" міста і висунуто вимогу передати їй владу в Севастополі. У місті активістами антиукраїнських організацій почали формуватися "бойові десанти" для підтримки сформованої ними "народної ради". В цей час кораблі 30-ої дивізії ЧФ розпочали навчання з мінування севастопольського зовнішнього рейду, в Севастополь терміново передислокували ракетно-артилерійські дивізіони з західного району Криму. Кількість особового складу бригади морської піхоти за три тижні виросла з 800 до 1250 чоловік, а три батальйони морських піхотинців розосередили на трьох в'їздах до Севастополя: з боку Ялти, Сімферополя і Сак. Флотський спецназ ЧФ з участю авіації розгорнув навчання зі штурму укріплень ...

Адмірал Едуард Балтін демонстрував, хто в Севастополі господар, а фрегат "Гетьман Петро Сагайдачний" п'ять діб дрейфував на зовнішньому рейді, повторюючи ситуацію з "Славутичем" і спалюючи залишки свого палива. Борис Кожин знову пригрозив увійти до бухти силою та Міністр оборони його рішення не схвалив – конфронтація! І лише після тиску уряду України віце-адмірал Е. Балтін змушений був пропустити фрегат у бухту, виділивши йому стоянку без забезпечення з берега електроенергією і водою, зажадавши за це карколомну суму. І тоді Борис Кожин виклик Балтіна прийняв. Він наказав перешвартувати фрегат на не зайняту кораблями стоянку 13-ої пристані, визначивши там йому постійну стоянку. У відповідь Е. Балтін пішов на провокацію, навічно покривши ганьбою себе і Чорноморський флот. Командувач ЧФ наказав своєму заступнику віце-адміралу О. Фролову силою видворити від пристані український фрегат. Прибувши в 30-ту дивізію, ретивий "русский" адмірал почав погрожувати командиру фрегата висадкою на його борт озброєного десанту, а коли це не допомогло, наказав порубати сокирами "Сагайдачному" швартові канати. Матроси відмовились рубати швартові кінці, це зро-

бив малорос капітан 1 рангу Віктор Шевченко. Фрегат, звичайно, не поступився тиску і залишився біля пристані, яку йому визначив командувач ВМС. Провокація не залякала і не зломила волю екіпажу корабля. Навпаки, порушення вічних законів морського братерства і морських традицій проявило суть "слов'янського братства і братської дружби" по-російськи, про які так настирливо вбивало в голови морякам і севастопольцям командування ЧФ. Ця подія змусила замислитися над своїми діями і вчинками в першу чергу самих російських офіцерів.

Та провокатори всіх мастей, яких активно підтримували прес-центру і ЗМІ ЧФ, з усіх ніг старалися ще більш загострити ситуацію, призиваючи севастопольців навіть силоміць "вивести іноземні війська", тобто ВМС України, з Севастополя. Конфронтація добралася і до матроських кубриків. "Прикладом" може служити ставлення в той час російських матросів до українських. Сторожовий корабель ВМС України СКР-112 стояв пришвартованим поряд з російським морським тральщиком. Коли командир українського корабля капітан-лейтенант С. Настенко ввечері відбував до сім'ї, російські матроси взяли за звичку кидати з верхньої палуби в українських моряків картоплею, різними металевими предметами і обзивати їх "бандерівцями" та "націоналістами". В один з вечорів, коли командир на борту був відсутній, екіпаж СКР-112, не витримавши наруги і образ, кинувся на російський тральщик. Українські моряки захопили його екіпаж і, загнавши всіх в один кубрик, змусили їх у знак вибачення ... присідати до опівночі. Ситуацію розрядив лише терміново викликаний на борт командир СКР-112 Сергій Настенко. Були й інші випадки нападів на українських моряків у місті. Вони демонстрували, що конфронтація з майдану Нахімова вже переноситься у військові колективи обох флотів. А це вже ставало занадто серйозно і небезпечно.

Борис Кожин зажадав обсудити ситуацію в держадміністрації на її колегії. Колегія зібралася, але... рішення не прийняла, спустила все на плин часу, тобто, самоусунулася від впливу на ситуацію. Більше того, з міської ради і держадміністрації почали звучати заклики вивести ВМС України з Севастополя, як причину конфронтації. Була і заява голови міської ради Сємьонова про біологічну несумісність спільного перебування в одних бухтах українських і російських моряків. А морська піхота Чорноморського флоту на той час вже фактично перетворилася в жандармську силу в місті: Севастополь був обсаджений блокпостами російських морських піхотинців на всіх шляхах, що вели до міста. У цій ситуації командувач ВМС за узгодженням з Міністром оборони протягом ночі 29 червня 1993 року сформував у Севастополі батальйон морської піхоти ВМС, забезпечивши його необхідною бронетехнікою і розмістивши під Севастополем у с. Тилове в покинутому військовому містечку колишніх військових будівельників. Це остудило гарячі голови на Чорноморському флоті. Блокада Севастополя незабаром була знята. Слідом за формуванням батальйону морської піхоти Борис Кожин приступив до формування у Севастополі структур 1-ої бригади надводних кораблів ВМС України.

5 квітня 1993 року в клубі штабу ВМС вперше святкували День відродження Військово-Морських Сил України. З доповіддю перед офіцерами, мічманами і матросами виступив командувач ВМС. Борис Кожин відзначив, що за минулий рік український флот пройшов три найскладніших етапи свого розвитку. Період до 5-го квітня 1992 року став етапом некерованого складання

військової присяги на вірність українському народу. З виходом указу Президента України від 5-го квітня 1992 року "Про невідкладні заходи з будівництва Збройних Сил" розпочався другий етап – формування ядра майбутнього флоту – організаційної групи ВМС. З 1-го грудня 1992 року, з часу введення штатів і початку будівництва флотських структур, розпочався третій етап – етап формування, власне, Військово-Морських сил, який продовжується і завершиться з виконанням кораблебудівної програми України і розрахований на 10 років вперед. Перший рік будівництва національного флоту, відзначив Борис Кожин, став найскладнішим, але він назавжди увійде в історію України, як період звитяжного відстоювання українськими моряками права України на флот, Чорне море, врешті, на Севастополь і Крим. Перший рік формування Військово-Морських сил заклав у фундамент українського флоту таку основу, яка дасть можливість створити незабаром сучасний флот, який надійно захищатиме морські інтереси України. На зборах Борис Кожин вперше вручив офіцерам орггрупи грамоти, як перші нагороди командувача ВМС за справу відродження ВМС України.

Швидке зміцнення бойових потужностей ВМС викликало лють у багатьох, хто не бажав бачити Україну незалежною державою. У відповідь вони розхитували в Севастополі політичний шторм. Навесні 1993 року належність до ВМС України означала приналежність до політики. Бориса Кожина активно втягували в політику. А він і не заперечував. Працював надзвичайно активно, як у військовому, так і у політичному відношенні. Його прес-конференції, заяви, виступи в Севастополі та інших регіонах країни, зустрічі з численними делегаціями та гостями, які регулярно відвідували ВМС, піднімали в Україні авторитет флоту і його командувача. Причому, Б. Кожин не завжди дотримувався дипломатичного етикету, інколи рубав з плеча, говорив, що думав і ніколи не виправдувався, вимагав у прес-центра і газети "Флот України" випереджувальної інформації. Це звичайно, не всім журналістам подобалося, багато з яких воліли остатися поза інформаційним протистоянням. У серпні 1992 року для зміцнення інформаційного забезпечення процесу розбудови ВМС розпорядився готувати штати телерадіоцентру ВМС України "Бриз".

За рейтингом, проведеним у березні "Фондом підтримки економічних реформ України" та науково-аналітичною фірмою "Ексор", Борис Кожин серед державних, політичних і громадських діячів України у 1993 році посів 41 місце і 25-те серед найвпливовіших діячів у сфері зовнішньої політики. Такий рейтинг командувача являв собою і авторитет молодого українського флоту, всіх моряків ВМС, які в штормовому політичному морі виборювали не лише право України на флот, а й українську державність у Севастополі. Така висока оцінка командувача в Україні значно підняла морально-бойовий дух офіцерів українського флоту, вона визначала і авторитет флоту в державі та ще більше пристібнула командувача до політичної діяльності.

На Чорноморському флоті змінили тактику, почали активно і гучно звинувачувати Кожина в нагнітанні напруженості і конфронтації. Це було неправдою, таких підстав Кожин не давав. Навпаки, часто поступався, як це, наприклад, мало місце у випадку з військовою комендатурою севастопольського гарнізону, коли він піддався умовлянням цілої групи народних депутатів України і командування ЧФ. На керівництво держави і Міністерство оборони почали "тиснути" з Москви, мовляв, ми Ігоря Касатонова змінили, а Кожин у Севастополі залишився. Незадоволення виступами Кожина, особливо під час

його перебування в Тернополі на святкуванні дня міста у вересні 1993 року, проявив і його соратник, Міністр оборони генерал-полковник Костянтин Морозов. Кожин і сам розумів, що його період будівництва Військово-Морських сил завершується, що флоту необхідний новий лідер, необтяжений минулою конфронтацією, і став підкреслювати, що "нас, патріотів, мають у скорому часі змінити "професіонали". І допустився тут помилки, яку сам згодом визнав. Так тривалий час близький друг і заступник командувача з виховної роботи капітана 1 рангу Анатолій Данілов на посаду так і не був призначений. Колишньому першому організатору орггрупи і заступнику командира дивізії підводних човнів ЧФ капітану 1 рангу Євгену Лупакову знайшлася посада… заступника начальника тилу ВМС. На високі посади штабу ВМС призначалися прибулі офіцери без достатньої перевірки мети їх прибуття та професійної підготовки. Влітку 1992 року перші члени орггрупи ВМС вперше почули від новоявлених офіцерів штабу ВМС, колишніх офіцерів штабу ескадри ЧФ, принизливе "так звані патріоти", а затим і "хрестоносці". На знак протесту звільнився в запас капітан 3 рангу Олександр Клюєв, який першим на Чорноморському флоті склав військову присягу на вірність українському народу. За ним звільнився в запас полковник Володимир Інділо.

У серпні 1993 року кілька тижнів Борис Кожин провів у Центральному шпиталі Міністерства оборони. Повернувся свіжим та здоровим і знову поринув у вир подій. На той час він більш за все нагадував героя і морського міністра УНР Михайла Білинського. У вересні Борис Кожин на запрошення міськради з групою офіцерів і матросів перебував у Тернополі на святкуванні дня міста. Його виступи у театрі та на численних зустрічах з мешканцями Тернополя вже мали вигляд як виступи більше політичного діяча, чим воєначальника. Як воєначальник і політик, Кожин добре розумів, що для подальшого розвитку ВМС необхідна нова людина на посаді командувача. В Тернополі він про це говорив відверто. Тому, повернувшись до Севастополя, подав формальне прохання Міністру оборони звільнити його з посади, хоча фактично його звільнення з посади командувача ВМС вже було вирішене і було політичною уступкою тиску Російської Федерації.

8 жовтня 1993 року Указом Президента України Бориса Кожина з посади командувача ВМС України було звільнено і направлено в розпорядження Міністра оборони України, затим призначили… радником начальника академії оборони України. Заміна в Бориса Кожина була професійна – з весни у штабі ВМС постійно перебував представник Міністра оборони України віцеадмірал Володимир Безкоровайний, колишній командувач флотилії атомних підводних крейсерів стратегічного призначення Північного флоту. Перед убуттям в Київ Борис Кожин своїм наказом заснував першу нагороду ВМС: нагрудний знак – "Знак орггрупи ВМС", яким нагородив всіх офіцерів і мічманів організаційної групи, всіх тих, хто був причетний до процесу відродження Військово-Морських сил України. Вже незабаром ця нагорода стала реліквією військових моряків.

Проводжали Бориса Кожина на посаду радника начальника Національної академії оборони України урочисто. "Першому завжди важко, говорилося у пам'ятній адресі Військової Ради ВМС, Вам, як першому лоцману українського флоту, випали труднощі набагато більші". Соратники Бориса Кожина не лукавили. Він дійсно став одним з найславетніших адміралів сучасної Укра-

їни, повторивши подвиги організаторів флоту Української Народної Республіки. Неймовірними зусиллями волі він зумів з нуля, на порожньому місці, в умовах жорсткої військово-політичної протидії закласти такі основи флоту України, які не змогли порушити ніякі політичні шторми й катаклізми. Борис Кожин із соратниками відстояв право України на флот, на Чорне море, на головну базу Військово-Морських сил у Севастополі, на український Севастополь і Крим. Борис Кожин сформував перші флотські організми, вивів з заводу, а потім і в море перші бойові українські кораблі. Їх перші бойові залпи засвідчили всім, що Україна спроможна створити національний флот без опори на Чорноморський флот і успішно його будувати.

Та все ж Борис Кожин, не знаючи історії флоту України минулих часів, не міг не допускати помилок. Він і сам їх завжди визнавав. Проте, вмів учитися на них і своїми діями спромігся утримати політичну ситуацію в Севастополі в цивілізованому руслі. За час командування Військово-Морськими силами Борис постійно вселяв віру й ентузіазм у людей і сам був прикладом в усьому. Він об'єднав не лише моряків, а й всі державницькі сили Севастополя, створив базу для успішного функціонування української влади в Севастополі. Борис Кожин започаткував і шефство регіонів над Військово-Морськими силами, хоч і не встиг цього достатньою мірою організувати.

Піднявши на перших кораблях Військово-морський прапор Української Народної Республіки, Борис Кожин продовжив історичний процес розвитку національного флоту, його бойових традицій. Вважаючи Україну великою морською державою, він був прихильником могутніх Військово-Морських сил і з цього питання досить швидко розійшовся з багатьма воєначальниками і українськими політиками. Радником начальника академії Борис Кожин пробув недовго. З початком 1994 року почалася підготовка до виборів у Верховну Раду України. На прохання громадських організацій Прикарпаття, Борис Кожин балотувався у народні депутати по 203-у Рожнятівському виборчому округу Івано-Франківської області. На виборах він, один із небагатьох кандидатів у депутати, продемонстрував "бліцкриг": виборці обрали його до Верховної Ради України майже одностайно у першому ж турі. Супроводжував Кожина на виборах перший співак ВМС заслужений артист України Олександр Іванов. Удвох вони об'їздили всі села цього гірського округу. "Цікаво, – дивувався лідер Руху В'ячеслав Чорновіл, – Кожин, не знаючи української мови, ходить у парадній морській формі ланами цукрових буряків, запевняє всіх, що буде відстоювати право України на флот і Севастополь і люди всі за нього стоять горою".

У Верховній Раді України II скликання Борис Борисович увійшов у фракцію Народного Руху України і працював у комітеті Верховної Ради з питань національної безпеки та оборони. Вдруге Борис Борисович став народним депутатом у 1998 році, пройшовши у Верховну Раду за партійними списками Руху. Обраний членом Координаційної ради Всесвітнього конгресу українців. Як народний депутат, Борис Кожин двічі до 2003 року очолював Спілку офіцерів України і був серед депутатів-рухівців, які підписали заяву про розкол Руху. Після розколу вступив до фракції Української Народної партії Юрія Костенка і майже постійно знаходився в рядах опозиції Верховної Ради. У 2002 році повноваження Бориса Кожина, як народного депутата закінчилися. 25 вересня 2002 року, в день свого 58-річчя, він звільнився в запас. На той час його досвід Міністерству оборони не знадобився.

Вийшовши в запас, Борис Борисович і надалі продовжив активне громадське життя. Створив і очолив Всеукраїнське об'єднання "Конгрес громадянського суспільства", який ставить своїм завданням перенесення досвіду демократичних країн Європи в Україну і заодно створює в Києві музей першого командувача ВМС України. Обраний членом Всесвітнього Конгресу українців. Веде широку героїко-патріотичну роботу, доволі часто буває у Військово-Морських силах, де йому завжди раді. Дивно, але Борис Кожин не має державних нагород України. Його груди прикрашають лише нагороди міжнародних громадських комбатанських організацій, якими він особливо гордиться. Доля подарувала йому найбільшу нагороду – право розпочати будівництво сучасних Військово-Морських сил, практично реалізувати національну морську ідею України, перетворити її в реальність, закласти перший стапель українського флоту і їх бойові традиції, вивести в море перші українські бойові кораблі, відродити національну морську піхоту та бути їхнім першим командувачем. А ще – глибоку шану українського народу, якої не мають багато орденоносних діячів. Біографія віце-адмірала Бориса Кожина є першою і найскладнішою сторінкою історії Військово-Морських сил Збройних Сил України. Свій шлях, як перший флотоводець сучасного українського флоту, він пройшов з честю. Таким він назавжди залишиться в історії вітчизняного флоту.

БЕЗКОРОВАЙНИЙ ВОЛОДИМИР ГЕРАСИМОВИЧ

Заступник Міністра оборони – командувач Військово-Морських сил України, віце-адмірал

У Севєроморську, в головній базі Північного флоту Російської Федерації, йшло засідання військової ради флоту. Його проводив головнокомандувач ВМФ Росії, Герой Радянського Союзу, адмірал флоту Володимир Чернавін, який нещодавно повернувся з Севастополя. Відчувалося, що головком ще не відійшов від чорноморського політичного напруження. Після короткого вступного слова В. Чернавін, який, до речі, народився в Миколаєві, демонструючи присутнім адміралам та офіцерам газету "Флот України", в'їдливо заявив, що в Севастополі різні там хохли претендують на Чорноморський флот. Скажіть, патетично звернувся адмірал флоту до аудиторії, коли хохли на чім-небудь плавали, коли і який був у них флот? Вони здатні бути лише старшинами і матросами, а тут флоту забажали. Аудиторія мовчала. Всі зрозуміли: з Прибалтикою закінчили – взялись за Україну...

Командувач флотилією атомних підводних крейсерів стратегічного призначення, яка досі наводила жах на весь світ, віце-адмірал Володимир Безкоровайний обвів поглядом присутніх. Хто вони, ці присутні: командувач Кольської флотилії віце-адмірал В. Корнюшко; командувачі ескадрами віце-адмірали А. Шевченко та Б. Малярчук; командувач авіацією флоту генерал-лейтенант В. Дейнеко. Половина присутніх адміралів та старших офіцерів були українцями, саме вони були командирами, начальниками штабів великих флотських об'єднань і з'єднань, з величезним досвідом океанських походів. Та всі вони сором'язливо, дехто з рум'янцем на щоках потупили очі в робочі зошити, робили вид, що уважно слухають великодержавну шовіністичну промову головкома... А хто ж тоді я, – "різний там хохол" чи українець, командувач флотилією, і чого Росія має право на флот, а рідну Україну грубо позбавляють цього права? – не давала спокою думка. Вони рвуться приватизувати все, навіть нашу історію і нашу працю. А тепер намагаються позбавити нас ще і права залишатися українцями. Рішення прийшло само собою: після наради на стіл головкому ліг рапорт з вимогою перевести до Збройних Сил України. В ГШ ВМФ, в Міноборони Росії захвилювалися, почали пропонувати посади у Москві та це не змінило наміри Володимира Безкоровайного.

Володимир Герасимович Безкоровайний народився 16 серпня 1944 року в місті Умані Черкаської області у сім'ї робітників. В дванадцять років залишився без батька, інваліда війни, а в п'ятнадцять - і без матері, тому з дитин-

ства по життю пробивався самотужки. Після закінчення середньої школи працював слюсарем на заводі. Вирішив поступати у Каспійське вище Військово-морське училище імені Кірова в Баку. Згідно з законом, що діяв в той час, кожен курсант до початку навчання мусив рік прослужити матросом. Тому Володимир після завершення навчання у Навчальному загоні в Севастополі, служив кермовим на ескадреному міноносці "Бєзупрєчний" на Чорноморському флоті. З 1962 по 1967 рік навчання на штурманському факультеті училища, після закінчення якого був направлений для подальшої служби на Північний флот. Службу проходив на посадах командира електронавігаційної групи, командира штурманської бойової частини та помічника командира атомного підводного човна. В цей період "холодна війна" набирала свої оберти, протистояти НАТО в світовому океані могли тільки атомні підводні човни. Тому, пригадуючи ці роки, Володимир Герасимович називав їх школою мужності та професіоналізму: атомний підводний флот - справа не для слабких.

У 1973 – 1974 роках навчався на командирських класах ВМФ у Ленінграді. Після навчання був призначений на посаду старшого помічника командира, а з 1977 року – командиром ракетного атомного підводного крейсера стратегічного призначення. З 1979-го по 1981 роки навчався у Військово-морській академії в Ленінграді і, після закінчення навчання, був призначений на посаду начальника штабу дивізії ракетних атомних підводних крейсерів стратегічного призначення, командиром якої був контр-адмірал Едуард Балтін. Через 12 років доля зведе їх знов, але вже у Севастополі – командувачами флотами України і Росії. Від їхніх взаємин великою мірою будуть залежати українo-російські міждержавні взаємовідносини. У липні 1984 року В. Безкоровайний призначається командиром дивізії атомних підводних човнів стратегічного призначення. Командуючи дивізією, активно займається воєнно-науковою роботою, досліджує і розробляє нові способи використання ракетних підводних крейсерів. В короткий термін був відпрацьований цілий комплекс досліджень які позволили застосовувати стратегічні ракети із любого положення підводного човна, навіть із доку. Крім того, саме ним була зламана багаторічна хибна думка про неможливість використання атомних підводних човнів з положення на ґрунті. Це в теорії та практиці діяльності атомного підводного флоту було революційним досягненням. Свої наукові розробки В. Безкоровайний захищає науковою ступінню кандидата військових наук та успішно підтверджує на практиці, за що єдиним з адміралів ВМФ був нагороджений золотою медаллю Академії наук СРСР імені М. В. Ломоносова. В липні 1988 року контр-адмірала В. Безкоровайного призначають начальником штабу – заступником командувача флотилії атомних підводних човнів стратегічного призначення Північного флоту, а рівно через два роки – командувачем флотилії. В 1991 році закінчив Академію Генерального Штабу. В 1992 році йому присвоїли військове звання "віце-адмірал".

У 1992 році практичні дії командувача ЧФ адмірала І.Касатонова почали створювати загрозу безпеці молодої України: Чорноморський флот, знаходячись на території України, не підкорявся волі держави. Фактично це військове об'єднання поводило себе як колоніальні війська і провокувало постійне ускладнення взаємовідносин з Росією. Для приведення ситуації в Севастополі в міжнародне правове поле, Президент України Л. Кравчук поставив завдання Міністерству оборони розпочати пошук особи на посаду командувача ЧФ.

Коли віце-адміралу Безкоровайному від імені уряду було запропоновано очолити ЧФ, він погодився, про що було проінформовано Міністра оборони і Президента України. Відповідно до Ялтинських угод, призначення командувача ЧФ мало відбутися спільним указом Президентів України і Російської Федерації. Та Міністерство оборони РФ різко виступило проти кандидатури Володимира Безкоровайного, вбачаючи в ньому саме того адмірала, який досить швидко зможе ввести ситуацію навколо ЧФ в правове поле України. Тоді зник би могутній важіль військово-політичного тиску на Україну. А допустити такого багато хто в Москві не хотів. На Безкоровайного почався шалений тиск із Міністерства оборони та главкомату ВМФ РФ, щоб він сам відвів свою кандидатуру. Але він відмовився і затребував офіційних пояснень: чому не може бути призначеним командуючим флотом? Факт недовіри командувачу, який очолював наймогутніше стратегічне угрупування ВМФ, керівництво Збройних Сил РФ признати не наважилось, тому що це було би проявом відвертої недовіри до всіх офіцерів-українців, яких чимало служило на всіх флотах Росії, у тому числі і на високих командних посадах. Час спливав, флотська ситуація ускладнювалася, а командувач ЧФ адмірал І. Касатонов із-за відсутності узгодженої двома президентами кандидатури залишався на посаді в Севастополі і користувався повною підтримкою керівництва РФ.

Ситуацію "розв'язав" заступник Міністра оборони України по кадрах – начальник управління кадрів Збройних Сил України генерал-лейтенант О. Ігнатенко. Під час бесіди з Едуардом Балтіним, той поскаржився своєму колишньому товаришу по службі на те, що його звільняють у відставку і попросив допомоги по працевлаштуванню. О. Ігнатенко запропонував його Міністру оборони України на посаду командувача ЧФ. Наживка Москви спрацювала. О. Ігнатенко запевнив керівництво держави, що він Е. Балтіна добре знає як однокласника по Військовій академії Генерального штабу Збройних Сил СРСР імені К. Ворошилова, який ще й родом із Одеси. Ця кандидатура була запропонована російській стороні яка погодилась відразу, і спільним рішенням Президентів України і РФ, начальник кафедри оперативного мистецтва ВМФ академії Генштабу ЗС РФ, герой Росії віце-адмірал Едуард Балтін 15 січня 1993 року був призначений командувачем Чорноморським флотом. Таким чином, Міністерство оборони України саме породило продовження і поглиблення конфронтації ЧФ з... самим Міністерством оборони України.

А Володимир Безкоровайний залишився на посаді командувача флотилії Північного флоту в Росії, але йому почали підбирати іншу посаду, відсовуючи від командування атомним стратегічним об'єднанням. На той час він був кандидатом військових наук з оперативного мистецтва ВМФ, крім того йому належало багато нових тактичних прийомів застосування сил, що збільшило бойову ефективність ракетних стратегічних підводних човнів в багато разів, саме тому мав авторитет найбільш підготовленого і найталановитішого адмірала російського ВМФ. Щоб не допустити його переходу в Україну Володимиру Безкоровайному пропонується посада заступника начальника Військово-морської академії в Санкт-Петербурзі, де б він міг в повному обсязі використати свій науковий талант, але він відмовився. Тоді пропонується посада першого заступника начальника Головного штабу ВМФ РФ. І знов відмова! Його рішення служити Україні було особливою несподіванкою для керівництва ВМФ РФ, а згодом, коли вони до кінця вияснили політичні наслідки рішення адмірала, воно було кваліфіковане як "зрада інтересів Росії".

У червні 1993 року віце-адмірал В. Безкоровайний здав справи командувача флотилією і в липні прибув до Києва, і був зарахований до Збройних Сил України та призначений представником Міністра оборони у ВМС України. Прибуття В. Безкоровайного в липні до Севастополя значно підняло престиж і вагомість штабу Військово-Морських сил. В їхньому складі почали з'являтися адмірали, чиїм досвідом і знаннями нехтувати було неможливо!

У Севастополі Безкоровайний потрапив, як говориться, з корабля на бал. Президентами України і РФ Л. Кравчуком і Б. Єльциним до цього часу по ЧФ була підписана велика кількість свідомо не здійсненних угод. В основному в них закріплювалося визнання Україною прав Росії на флот, який в час розпаду СРСР де-юре і де-факто був на території і власністю України, але Президент України якимось дивом погодився включити його до сил СНД. Спроби захопити флот указами з Москви та Києва мало не привели до силового протистояння і Президенти, оголосивши мораторій на свої укази, вирішили перенести вирішення флотської проблеми на рівень міждержавних переговорів, в яких Володимиру Безкоровайному, як представнику Міністра оборони у ВМС України, належала ведуча роль.

Вирішенню проблеми Чорноморського флоту і були присвячені переговори в Ялті 3 серпня 1992 р. Їх підсумком стало підписання угоди, якою був визначений перехідний період на три роки, на час якого флот виводився з підпорядкування СНД і відтепер ним командували два Президенти разом. За цей час уряди мали розібратися, які кораблі і пункти базування повинні були відійти Україні, а які Росії. З'явився і мораторій на політичні акції, що стосувалися би діяльності флоту. Але в угоді не було зроблене головне, - не були розроблені "граничні умови" його виконання і не визначений ясний механізм реалізації заходів перехідного періоду, що передбачалися. Виниклі три роки перепочинку кожний зрозумів по-своєму, що в остаточному підсумку зробило нездійсненним і цю угоду. Хоча, такий-сякий механізм виконання підписаної угоди все-таки був передбачений, угода мала статтю 4: "Президенти України і Російської Федерації на перехідний період призначають консенсусом об'єднане командування Чорноморським флотом", що протягом трьох років повинне виконати безболісно усі процедури по формуванню ВМС України і ЧФ РФ. Життя флоту повинне було йти в повсякденному режимі. Без усякого протистояння, кожен офіцер і мічман міг сам визначити на якому флоті він продовжить свою службу. За три роки представлялася можливість навчити і сформувати потрібну кількість екіпажів кораблів, як для України, так і для Росії. Характерною рисою перехідного періоду було те, що флот протягом трьох років повинний був залишатися "єдиним".

Реакція російської сторони, що пішла на підписану угоду, вже нікого не здивувала. Командування МО і ВМФ РФ не сприймало в принципі ідею існування ВМС України, тому для них свідомо неприйнятним було будь-яке рішення, що могло привести до розв'язання проблеми з виходом на створення флоту України. Так пройшов рік після Ялтинської зустрічі Президентів України і Росії, а жодне із її рішень так і не було виконано. Щоб зрушити проблему з місця, на думку Безкоровайного, потрібні були додаткові угоди до прийнятої Ялтинської угоди, з детальною розробкою по кожному пункту. Однак надій, що і після цього "лід зрушиться" ставало усе менше. Почалася підготовка нової зустрічі по проблемі розподілу ЧФ. Штаб ВМС вирішив винести на розгляд

варіант створення на базі ЧФ двох різнорідних об'єднань під прапорами відповідно України і Росії. У цей період весь флот буде під загальним командуванням. В. Безкоровайному ця ідея не вселяла оптимізму. Він пропонував для керування процесом розподілу флоту в цих умовах створити надбудову у вигляді міждержавної політичної ради, наділену необхідними повноваженнями. Його ідея в Києві не була підтримана, довелося працювати в рамках підписаних документів. У штабі ВМС України була створена група, яка і розробляла варіанти рішення проблеми. За рішенням уряду на перехідний період в об'єднаному командуванні Безкоровайний повинний був очолити штаб ЧФ.

Адмірала, який просто не вмів приймати половинчастих рішень, дивувало, що Україна дуже невпевнено проводила свою політику незалежності, роблячи кожен свій крок немовби перепрошуючи і просячи дозволу в сусіда - Росії. З боку російських політиків офіційно не було сказано ні слова про територіальні домагання до України, але в неофіційній обстановці ті ж члени делегації не соромлячись відкритим текстом говорили, що Севастополь і Крим не віддадуть ніколи. Москва робила все можливе, щоб паралізувати просування свого сусіда по шляху до незалежності, демонструючи іншим "незалежним" суб'єктам своєї федерації до чого може привести на прикладі України їх "самостійність", і це їм удавалося вповні. Позбавивши Україну життєво необхідних постачань енергоносіїв, Москві удалося серйозно дестабілізувати її економіку. Мету проросійських рухів чітко сформулював на мітингу, що пройшов 22 серпня 1992 р., лідер севастопольського "Фронту національного порятунку" О. Круглов, який призвав "патріотичні і комуністичні сили об'єднуватися для розвалу України". "Лише тоді Україна приповзе до Союзу" - заявив Круглов. Він виразив точну формулу російського шовінізму – "усі політичні сили Росії будуть вважатися патріотичними тільки борючись за відродження російської імперії". Уміло була проведена "дипломатична операція" Росії і по питанню ядерних озброєнь, що дозволило їй домогтися ізоляції України на міжнародній арені, і Україна, виявившись у найскладнішій ситуації, змушена була йти усе більше і більше на поступки. Пропозиції штабу ВМС і Міністерства оборони України, висунуті протягом півтора років по вирішенню проблеми ЧФ, політичним керівництвом сприймалися важко тому, що вимагали для своєї реалізації відмовитися від тактики поступок і виявити політичну волю. Іноді питання по флоту вирішувались Кравчуком навіть без постановки задач експертам на їхнє опрацювання.

З липня 1993 року штаб ВМС України почав працювати організовано над кожним питанням і вів розробку документів дуже глибоко. Безкоровайний ставив задачу так, щоб помилок не було навіть у дріб'язках. Розроблені матеріали направлялися в Київ Міністру оборони для доповіді уряду. А вже незабаром йому удалося паралельно організувати спільну роботу з МЗС, конкретно з Борисом Тарасюком, який особисто вів проблему ЧФ. Від Бориса Тарасюка матеріали попадали на стіл Президента у виді довідок і проектів директив для урядових делегацій. В уряді помітили, що проблема почала знаходити відчутні контури.

Але ситуація розвивалася вкрай не сприятливо. Чим більшим ставала Україна російським боржником за енергоносії, чим значніше уражала її економічна криза, тим податливіше приходилося бути на переговорах. Але того, що відбулося в Массандрі у вересні 1993 року, не очікував ніхто. Військова частина делегації, яку очолював Міністр оборони Костянтин Морозов, прибула

туди за добу. Її роботу очолив віце-прем'єр Валерій Шмаров, Костянтин Морозов був відсутній і з'явився тільки за годину до початку засідання. Усю ніч допрацьовували пропозиції по організації спільного керування ЧФ і плану перехідного періоду з урахуванням зауважень іншої частини делегації. У роботі брав участь командувач ВМС віце-адмірал Борис Кожин, віце-адмірал запасу Микола Клітний, генерал-полковник Іван Біжан. Розроблялася організація керування флотом згідно Ялтинської угоди. В. Шмаров шліфував доповідь, тому що виступати по проблемі ЧФ від України Президент доручив саме йому.

У 10 годині почалися переговори. Президенти поставили задачі своїм головам Урядів і усамітнилися для бесіди сам на сам. Те, що відбувалось в залі, з дипломатією не мало нічого спільного. Росіяни з ходу відкинули українські пропозиції щодо порядку розгляду винесених на переговори питань, де пропонувалося першим розглянути проблему створення об'єднаного командування ЧФ. А проблему боргів за газ - розглянути наприкінці. Усього було чотири питання. В. Черномирдін, в ультимативній формі зажадав першим розглянути питання боргів за газ, а проблеми ЧФ наприкінці. Це був глухий кут. Коли ми дійшли до флотського питання, по настрою російської делегації вже стало ясно, що вони приїхали в Крим не для вирішення поставлених питань. Проте, В. Шмаров свою доповідь зробив, ясно і зрозуміло була викладена пропозиція створити об'єднане командування "єдиного флоту". Другим виступив К. Морозов і чітко доповів, що він, як член державної делегації, з пропозицією не згоден, - ЧФ належить Україні. Що змусило його піти на це для В. Безкоровайного було не зрозумілим. Головуючий від України Л. Кучма запитав свого Міністра оборони, чому він про це не сказав раніше, адже цілу добу йшла напружена робота? Після Морозова слово взяв П. Грачов і із солоним матерком пояснив, що все запропоноване українською стороною йому не підходить, що вони (Росія) командували, і будуть командувати ЧФ і для цього їм зовсім не потрібно об'єднане командування. Після цього яскравого монологу говорити по флотській проблемі в цілому потреба відпала! Стало очевидно, що десь в іншому місці відбулася головна бесіда, до якої члени української делегації допущені не були. Засідання закінчилося й отут, згадував Безкоровайний, народ забігав, десь, хтось готував щось. При цьому від української сторони військові експерти не залучалися. По заявах для преси ми зрозуміли, що підписано протокол, яким Л. Кравчук збирається віддати Росії весь флот і його інфраструктуру. У ЗМІ цей документ не з'явився. Але те, що пролунало на прес-конференції Президентів України і Росії, було для багатьох з нас, без перебільшення, убивчим. Борис Єльцин відразу заявив, що на зустрічі обговорювалася така проблема: Чорноморський флот передається Росії. І відразу додав, що "Росія компенсує Україні вартість приналежної їй по раніше прийнятих угодах половини Чорноморського флоту". Леонід Кравчук намагаючись підправити Б. Єльцина сказав, що "Україна... може розглянути питання про продаж своєї частини флоту Росії". Після ж, в аеропорту Бориспіль, Президент України заявив журналістам, що ніяких рішень по розділу флоту і продажу Росії української частини Чорноморського флоту не прийнято.

У свою чергу, Міністр оборони РФ Павло Грачов заявив, що Президенти доручили державним делегаціям у місячний термін проробити необхідні питання й оцінити суму яку повинна сплатити Росія за передану Україною частина ЧФ з урахуванням технічного стану кораблів і берегової інфраструктури.

Але в Массандрі адмірал Ф. Громов озвучив оцінку флоту російською стороною, по цих розрахунках вартість всієї інфраструктури і плавзасобів склала 36 трильйонів карбованців. Словом, зустріч двох Президентів у Массандрі почала активно "розкручуватися" українськими і російськими політологами і політиками всіх рівнів і рангів, обростаючи всілякими тлумаченнями підписаного Документа.

У ЗМІ ж з'явився він не одразу, може бути, не з'явився б узагалі, якби не заяви з діаметрально протилежними думками, протести і навіть твердження, що ніяких домовленостей не було. А протокол був лаконічний: "Доручити державним делегаціям України і Росії в місячний термін проробити всі питання, зв'язані з розробкою Угоди, відповідно до якого весь Чорноморський флот із всією інфраструктурою в Криму використовується Росією й одержує російську символіку при тім розумінні, що російська сторона буде робити відповідні розрахунки за ту половину ЧФ, включаючи й інфраструктуру, що у силу попередніх домовленостей повинна була відійти до України".

Володимир Безкоровайний згадував: "Я добре пам'ятаю, з яким почуттям ми читали ці рядки. Усередині начебто щось обірвалося. Було образливо і гірко, що всі наші зусилля, спрямовані на створення ВМС, виявилися даремними, якщо це буде виконано ми залишимось без флоту вже назавжди. З п'ятьма кораблями говорити про ВМС України неможливо. Деякі офіцери, уже не боячись нічого, відкрито говорили, що це зрадництво. Настрій був подавленим. Чому Президент, підписуючи документ, не враховував думки Міністерства оборони України, комісії, що веде переговори; чому вирішував самостійно таке важливе питання; чому він зрадив моряків? Ми не знаходили тоді відповіді. Ми завжди вважали Росію своїм найближчим сусідом, з яким можна і потрібно було будувати самі добрі відносини, не тримали камінь за пазухою. Тому і погодилися поділити флот 50 на 50, пішовши на значні поступки в Ялті. А в Массандрі виходило як у казці Шарля Перро — старший брат забрав усе, пообіцявши віддати молодшому кота в мішку. Навіщо ж Росії потрібний був весь флот, адже більшу частину його вона поріже? І чому вона домагалася того, щоб Україні нічого не дісталося? Для того, щоб у Чорноморському регіоні можна було контролювати Абхазію, Придністрянщину, Крим, Молдову і, звичайно ж, Україну, а також Балкани. У Середземному морі чи в Атлантичному океані Росії вже немає що робити. Але якщо Україні дістанеться флот, то вона за допомогою Європи і США, потіснивши Росію, зможе стати лідером в Чорноморському регіоні. Тому був пред'явлений ультиматум: "або розплатитеся за енергоносії флотом, або перекриємо крани".

Чи був вибір? Так, вибір є завжди. Його в грудні 1991 року зробив український народ, зробили і чорноморці, більше сімдесятьох відсотків яких проголосували за незалежність України і, виходить, і за український ЧФ голосували. З критикою Президента України виступив цілий ряд партій і суспільних рухів. Особовий склад кораблів і частин ВМС України на загальних зборах прийняв звернення до Ради національної безпеки та оборони України (РНБО). У ньому, зокрема, особливо відзначалося, що при "нерішучій позиції керівництва України ми втратимо не тільки Крим, але і незалежність України". Була також виражена підтримка Міністру оборони України Костянтину Морозову.

Найбільше складно з числа учасників переговорів у той час було Костянтину Морозову, він відразу висловився за необхідність розглянути питання в

РНБО і подати його на ратифікацію у Верховну Раду України. Всі уважно спостерігали за позицією військової делегації, що пропонувала, по-перше, враховувати вже досягнуті раніше домовленості; по-друге, створити повноцінне об'єднане командування, а над ним — наглядову раду. І, нарешті, створити на базі ЧФ ВМС України і ЧФ Росії.

Для українських моряків живлющим ковтком кисню стало звернення до них Костянтина Морозова. У ньому виражалася впевненість, що всі складності на шляху будівництва флоту будуть подолані і наша патріотична служба потрібна державі і народу України, і народ нас не залишить. Офіцери, мічмани, матроси ВМС України, підтримуючи Міністра оборони, виступили проти позиції Президента України Леоніда Кравчука. Особовий склад сторожових кораблів "Гетьман Петро Сагайдачний", СКР-112 у своїх заявах, спрямованих Президенту і Голові Верховної Ради України, а також Міністру оборони, виступили проти викупу Росією флоту і взагалі проти подальшого перебування на території України кораблів іноземної держави. Військовослужбовці вузла зв'язку штабу ВМС призвали звернутися до міжнародного суду. Морські піхотинці національного флоту заявили, що економічні прорахунки державних діячів не повинні компенсуватися за рахунок продажу української землі і суперечливих поступок державними інтересами в питаннях оборони. Подібні заяви були прийняті в більшості частин ВМС України. Це була, звичайно, політика, але далі морякам і членам їх родин мовчати було не можливо – "терпець обірвався".

6 вересня 1993 року Костянтин Морозов прилетів у Севастополь. Відразу відправився на сторожовий корабель "Гетьман Петро Сагайдачний", де побував на бойових постах і командних пунктах, роз'ясняючи суть підписаного протоколу, уселяючи надію в людей. Потім провів нараду командного складу ВМС України. Говорив спокійно, упевнено, що ніякої угоди про продаж своєї частини ЧФ не підписано і жодного метр української землі не буде продано. "Я взагалі вважаю, що після розділу флоту всі неукраїнські кораблі повинні бути виведені з територіальних вод нашої держави", — виклав свою позицію Міністр оборони. Вид у нього був утомлений, віки припухлими. Про що він думав у ті хвилини, ми так і не довідалися. Але кожний з нас добре розумів, що його позиція навряд чи сподобається Президенту і тоді відставка неминуча. Це, мабуть, добре розумів і Міністр оборони. Тому хотів хоч якось полегшити наше складне становище в час, що ще залишився.

Нарешті, вперше після тривалого мовчання, дав оцінку підписаних ним же Массандрівських домовленостей по ЧФ Президент України Л. Кравчук ,назвавши їх "тільки протокольним дорученням", відзначивши при цьому, що "на протоколах не можна будувати структуру рішення". Ніхто не скасовував Ялтинську і Завидовську домовленості, заявив Л. Кравчук. Відразу ж цю позицію Президента підтримало і Міністерство закордонних справ України. Так потихеньку "лід рушив". Міністр оборони США У. Перрі в ті дні заявив, що якщо Україна і Росія звернуться до Америки з проханням бути арбітром у вирішенні проблем ЧФ, США готові виступити в такій ролі. Цією пропозицією обидві держави так і не скористалися.

На той час у ВМС України 437 офіцерів не були призначені на посади. Це створювало нервозність і породжувало ряд соціальних проблем. Люди не одержували відповідних надбавок, не мали можливості прописатися, улаштувати дружин на роботу. Знаючи ці обставини, Міністр оборони України багато

питань вирішував відразу на місці, зокрема, дав розпорядження про відкриття розширених штатів на кораблях, що будувалися. Прийняв також рішення про призначення ряду офіцерів на посади, що давало їм можливість вчасно одержати чергове військове звання. Протягом тижня стало відомо про заяву Міністра оборони України про те, що "він не може взяти на себе відповідальність за захист українських південних границь, якщо буде прийняте рішення продати українську частину Чорноморського флоту Росії". А керівники ЧФ назвали протокол, підписаний двома Президентами, "торжеством народної мудрості, здорового глузду і політичного розуму". Координаційна рада офіцерських зборів ЧФ заявила про свою підтримку Президента Росії і позиції, висловленої на переговорах у Массандрі, і порахувала необхідним весь флот з його береговою інфраструктурою зразу взяти під юрисдикцію Росії. У цілому ж, результати зустрічі керівників двох держав внесли ще більший хаос у становище проблеми. Старі угоди по суті втрачали силу, а новий документ ще не вступив у дію і не був конкретний, що дозволило кожній стороні по-своєму його трактувати. І не тільки на словах. З бухти Козача, біля Севастополя, у район Мекензієвих гір була передислокована разом із бронетехнікою рота морської піхоти ЧФ, яка зайняла позиції на основних транспортних розв'язках міста і поблизу сховищ боєприпасів і пального ЧФ. У два рази зросла чисельність бригади морської піхоти і склала 2225 чоловік. Знову почалися хуліганські вилазки стосовно особового складу Збройних Сил України. 18 вересня двоє морських піхотинців ВМС були побиті матросами частини берегових військ ЧФ, пізніше у той же день був побитий ще й офіцер.

Контакти командування ЧФ і ВМС у ті дні були зведені до нуля, лише прес-центри обмінювалися заявами, що звинувачували протилежну сторону в нагнітанні напруженості. Командуючий ЧФ звинуватив Міністерство оборони України в однобічному підпорядкуванні собі будівельних частин флоту. Насправді ж, МО України ні одну з будівельних частин не перепідпорядковувало. Насправді, Е. Балтін без узгодження з українською стороною видав директиву про перепідпорядкування ЧФ ряду військово-будівельних загонів центрального підпорядкування, тобто тих, котрі, відповідно до існуючих документів, не входили до складу Чорноморського флоту і повинні були відійти до Збройних Сил України. У ці ж дні сесія міської Ради Севастополя виразила недовіру зовнішній і внутрішній політиці керівництва України і висунула вимогу у встановлений термін забезпечити виконання з української сторони протоколу, підписаного в Массандрі. Лідери "Фронту національного порятунку" в Севастополі висунули відразу ж вимогу про призначення в Севастополь російського представника, і перепідпорядкування йому міської адміністрації.

8 жовтня 1993 року Указом Президента України віце-адмірал Володимир Безкоровайний призначається командувачем ВМС України. Урочисто провівши Б. Кожина до нового місця служби, новий командувач рішуче взявся за нелегку справу будівництва ВМС України. Їх ще належало створити. У спадщину від Б. Кожина В. Безкоровайному дісталася лише основа флоту, яку складали штаб ВМС, укомплектований менше ніж на половину, корабельне з'єднання із 4 кораблів та кілька окремих військових частин. Попереду була важка і виснажлива робота. В Севастополі квартири у В. Безкоровайного не було, тому його дружина тривалий термін ще залишалася в Гаджієво, на Північному флоті, і там колишні друзі по службі чоловіка створили їй нестерпні умови проживання. Це, звичайно, додало йому значних труднощів у службі і

переживань за сім'ю, якій навіть у центральному друкованому органі Міністерства оборони Росії газеті "Красная звезда" погрожували розправою. З цього приводу у своїх спогадах В. Безкоровайний пише: "Мені випала доля вивчати антологію "російського шовінізму" не по підручниках, а по життю. Почав на Північному флоті де після розвалу СРСР неросійські офіцери не могли претендувати на високі посади, продовжив - беручи участь у політичних подіях у Криму і Севастополі, де українцю готові були вирвати очі тільки за те що він українець, і закінчив - побачивши, що вони зробили з моєю родиною. Досвід я одержував у ході особистого спілкування з носіями цього явища, і спостерігаючи за розвитком суспільно-політичної ситуації в регіоні. Насамперед, ті прояви шовінізму, що мали місце в ході налагодження україно-російських відносин у 90-х роках, я відношу не до офіційної російської політики, а до російського менталітету, – а ось багато нечистоплотних російських політиків цим регулярно користалися і користаються. Президент Росії Б. Єльцин ніколи не допускав сам і гласно не підтримував шовністичних проявів у своєму середовищі, і ми в ході дипломатичних переговорів з російськими делегаціями, безумовно, це відчували. Але було й інше спілкування, неофіційне, коли ми спостерігали в них абсолютно те ж поводження, що й у юрби, яка звіріла на незліченних вуличних мітингах серед членів проросійських партій і рухів в Криму і Севастополі. Борис Єльцин знав про усі випади проти України з боку російської еліти, що робила "налёты ястребов" на Севастополь і Крим у ході кожної політичної кампанії в Росії, але ніяких мір жодного разу не прийняв. Виходить, його це влаштовувало, і він відмежувався від цього тільки формально.

Несприйняття проявів національних устремлінь у національних меншин для росіянина нормальна реакція. Розвиток російського менталітету багато століть відбувався під впливом боротьби російського народу за розширення імперії. Головною загрозою імперській політиці, що проводилась, були наполягання підкорених народів на свою національну особливість. Тому політика в області національного питання завжди зводилася до прийнятної уніфікації взаємин між росіянами, котрим для цього робилося шовністичне щеплення, і численними скореними народами і народностями. Тому після того, що вони зробили з чеченським народом, сказати що-небудь особливе про те, що вони зробили з моєю родиною, не варто, - це в них у крові. Звільнимося ми від цього шовністичного ярма тільки тоді, коли ні по одній позиції своєї життєздатності Україна не буде залежати від Росії".

Першими кроками В. Безкоровайного як командувача Військово-Морських сил була уступка вимогам Києва припинити політизацію штабу ВМС України, між іншим у час, коли штаб ЧФ являвся фактичним штабом всіх антиукраїнських рухів у Севастополі і Криму, організація його професійної роботи і спроба змінити взаємостосунки з ЧФ з конфронтації на співпрацю. Командувач ВМС був в однаковій мірі вимогливий як до себе, так і до підлеглих, вимагав чіткої роботи створюваних флотських структур і повної самовіддачі офіцерів. Незважаючи на політичну невизначеність ЧФ, ВМС України продовжували розвиватися. 21 листопада до Севастополя вперше увійшов збудований на київському суднобудівному заводі "Ленінська кузня" корвет "Луцьк". 12 лютого 1994 року в присутності вже нового Міністра оборони України генерала армії України Віталія Радецького на "Луцьку" урочисто підняли Військово-

морський прапор України. Разом з командувачем ВМС України новопризначений Міністр оборони активно взявся за вирішення флотської проблеми, яка, не зважаючи на зусилля командувача, продовжувала набирати політичного характеру і антиукраїнської направленості.

Плідної співпраці ВМС України з ЧФ не виходило, хоч перші зустрічі двох командувачів почали вселяти обережний оптимізм. Е. Балтін, виправдовуючи свою поведінку, скаржився В. Безкоровайному, що на нього, за любі його рішення по налагодженню стосунків з ВМС шалено тисне Москва. В кінці він сказав, що йому таки повертатися в Росію і тому він не може не виконувати вказівок з Москви. Тож оптимістичні результати першої зустрічі командувачів ВМС і ЧФ досить швидко були зведені нанівець. Російські політики через Е. Балтіна вирішували свої завдання. Після виведення Е. Балтіним загону кораблів в море в день виборів президента Криму для підтримки Юрія Мєшкова, курси командувачів флотами України і Росії на Чорному морі розійшлись остаточно.

Початок новому, значно вищому витку напруженості у Севастополі поклало вбивство 15 грудня 1993 року начальника прес-центру ЧФ капітана 1 рангу А. Лазєбнікова, в якому командування ЧФ, наживаючи політичний капітал, безпідставно звинуватило українську сторону. У Севастополі розпочалася грандіозна антиукраїнська компанія. У зв'язку з антиукраїнським розвитком цієї кампанії В. Безкоровайний особисто офіційно попередив Е. Балтіна, що штаб ВМС України володіє інформацією про причини вбивства і мусить обнародувати матеріали про зв'язок А. Лазєбнікова з кримінальними структурами, які займались протизаконним бізнесом пального в Криму через тилові органи ЧФ. Тож компанія, з цього приводу проти ВМС через кілька днів була припинена. Але розпалювання пристрастей навколо смерті офіцера було лише початком провокацій і безпрецедентного обману громадськості та особового складу флоту. Е. Балтін не лише наслідував приклад І. Касатонова, а й старався випередити свого попередника в боротьбі з ВМС і Україною.

Перемога Юрія Мєшкова на президентських виборах погіршилася ситуація в Криму і в Севастополі, його авантюризм увійшов і в життя флотів. Розпочалось штучне нагнітання міжособистісних відносин на флотах. Мєшков заявив, що присутність російського ЧФ – довгострокова гарантія спокою та миру в Криму. Цю ж тему на весь голос волав начальник військ берегової оборони ЧФ генерал-майор В. Романенко, закликаючи "об'єднатися всім народам колишнього СРСР. Стосовного Севастополя – це чисто російське місто, і для того, щоб вижити, воно має бути інтегроване в економіку Криму. ЧФ - неподільний. Але, якщо його все ж поділять, це неминуче приведе до його загибелі. В той же час штабу ВМС – не місце в Севастополі, він тут не приживеться, це чужорідне утворення. Я глибоко переконаний – як тільки Україна відмовиться від своїх претензій на Крим, Севастополь і флот – обстановка тут відразу ж стабілізується і з'явиться можливість по-людськи працювати і служити". На фоні загальної напруги в Криму газети рясно замерехтіли повідомленнями преси "про дестабілізацію обстановки в зв'язку з напруженістю у військових колективах". Особливого загострення та апогею ця психологічна війна досягла завдяки активній діяльності севастопольського мера Віктора Сємьонова. Будучи членом Військової Ради українського флоту, він однак постійно ухилявся від участі в його роботі, а згодою взагалі прийшов до висновку,

що в Севастополі не можуть знаходитись два флоти, тому що у військовослужбовців ВМС і ЧФ існує "біологічна несумісність", вони "не люблять один одного". Це було "геніальне відкриття" В. Сємьонова, до якого не додумався ніхто за всі роки існування ЧФ. Помиляється той хто недооцінює цю заяву, вважав Безкоровайний. Вона запустила новий виток соціального відчуження ВМС севастопольською спільнотою. В. Сємьонов частіше літав до Москви чим до Києва і кожен раз робив заяви, що в Кремлі про них пам'ятають і незабаром допоможуть. В. Сємьонов відкрито проводив ворожу політику як до України, так і до командуючого ВМС і українських моряків взагалі. В. Безкоровайний неодноразово звертався до Президента України Леоніда Кучми з проханням терміново прийняти міри, але рішення президента завжди були на користь мера. Така тактика голови міськради і проросійське налаштованих сил була націлена на те, щоб перешкодити будівництву українського флоту, позбавити В. Безкоровайного і штаб ВМС опори на міську владу і мешканців міста, тобто фундаменту для свого становлення і розвитку. Що стосується Л. Кучми, то все вказувало на те, що він визначив для себе такі орієнтири в зовнішні політиці, при яких Військово-Морські сили розраховувати на його підтримку в Севастополі не могли. Позиція Сємьонова була активно підтримана командуванням ЧФ. Розпочались чисельні провокації зіткнень військовослужбовців на міжособистому рівні. Саме вони ставали приводом для постановки питання про існування єдиного неподільного ЧФ. Любим фактам надавалось політичного звучання, із любого інциденту робився висновок про неможливість сумісного базування в Севастополі двох флотів. Буквально "будувалась стін" протистояння: офіцери комендатури ЧФ провокували сутички та бійки своїх підлеглих з курсантами Севастопольського військово-морського інституту України чи моряками надводних кораблів. Після кожного такого провокаційного конфлікту прес-центр ЧФ заявляв: "Останні події підтверджують обґрунтованість позицій командування ЧФ, яке вказувало на неможливість спільного базування ЧФ і ВМСУ". Пропагандисти із прес-центру ЧФ регулярно видавали заяви про небезпечність для міста українських моряків. Таким чином ЧФ, формально очолюваний двома президентами і майже ніким не керований, захопившись інстинктом самозбереження, підлаштувався під попутні політичні вітри і почав грати у "велику політику" за допомогою провокацій. Віце-адмірал Безкоровайний виступив із зверненням до особового складу обох флотів, в якому говорилося, що із закінченням передвиборчої компанії вщухли політичні пристрасті у Криму та Севастополі, стабілізувалася обстановка на міждержавному рівні, відповідно, з'явилася надія на зближення позиції Росії та України. І тому призвав моряків двох держав розвивати співробітництво між двома флотами і не піддаватись на можливі провокації. Але російські політики продовжували посміхатися. Вже два роки йшла підготовка широкомасштабного договору між Росією та Україною про дружбу та економічне співробітництво, але за всіма дипломатичними канонами не могли заховатися ознаки поганого стилю. ЧФ перетворювався у знаряддя протистояння Україні взагалі і Збройним Силам України зокрема.

Тенденція чітко вела до силового протистояння. Все це створювало надто велику небезпеку для нашої молодої країни. Напруга дійшла до маразматичного рівня. Навіть вечірка Е. Балтіна на дачі з Юрієм Мєшковим, що закінчилася пораненням командувача ЧФ з іменного пістолета в "м'яке місце"

самим Мєшковим, затримка органами ДАІ за грубі порушення правил дорожнього руху його службового автомобіля з дружиною, як і другі випадки бурхливого життя російського командувача, видавалися для широкої громадськості прес-центром ЧФ як прояви підриву "єдності ЧФ" націоналістами Безкоровайного з ВМС України. Та й нове кримське керівництво квапилося взяти участь у розгорнутій Чорноморським флотом і мером Севастополя в неоголошеній, "гібридній" війні проти ВМС України. З позиції "антиукраїнізму" нове керівництво АР Криму в цьому як і у відношенні до особи Безкоровайного принципово не відрізнялося від попереднього, а тому і поводилося так само вороже. Юрій Мєшков, як і голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим Микола Багров, перед виборами виступили з закликами до мешканців півострова. М. Багров закликав кримчан і чорноморців самим вирішувати свої проблеми, а Ю. Мєшков заявив, що в досягненні своїх цілей він розраховує лише на ЧФ. Отже, знову відбулося підштовхування в політику військовослужбовців ЧФ. На виступи в пресі і на людях "нового політика" в особі Ю. Мєшкова командування ЧФ реагувало, мабуть, розуміючи, що він "Каліф на час", чи "вершник без голови", що як прийшов то так і піде з політичної арени. З цього приводу В. Безкоровайний згадував: "Антиукраїнські виступи Ю. Мєшкова спочатку викликали хворобливу реакцію в Києві. У штабі ВМС замигтіли експерти, аналітики і парламентарії, які хотіли зрозуміти, - з ким ми маємо справу в цьому випадку. Я висловив свою думку, що перемога Ю. Мєшкова на виборах, формування ним ситуації - менше з лих. Якби вибори виграв М. Багров довелося б важко, тому що він мав сильну опору серед директорського корпусу Криму. Він досвідченіше Ю. Мєшкова, і таких дурниць як нинішній "президент" робити не став би. Ю. Мєшков не мав потреби в тім, щоби організовувати якусь політичну акцію для його усунення з політичного обрію, - він руйнував свій імідж сам і протримається недовго. Тому я рекомендував не вести проти Ю. Мєшкова ніякої політичної кампанії, тому що це буде тільки зміцнювати його позицію. Нехай продовжує робити все, що він започаткував, цим він сам себе і знищить, а заодно можна буде ліквідувати і створене М. Багровим опереткове президентство в Криму". Так воно і відбулося як і передбачав Безкоровайний: Юрія Мєшкова звільнили самі кримчани, посаду ліквідували, і нікому він більше не був цікавим, і ніхто в Криму не висловив стосовно нього хоч якогось протесту чи пролив би за ним хоч одну єдину сльозу. Затим СБУ його тихо відправила "на історичну родіну" в Росію.

Ні Ю. Мєшков, ні В. Сємьонов на ситуацію в гарнізонах ЧФ поза Кримом уплинути не могли. Тому там події розвивалися по іншому сценарію. Усе залежало від позиції командирів частин. Там, де на посадах виявилися патріоти України, приймалися відповідні рішення і частини зараховувалися до складу ВМС. Е. Балтін, для якого самостійні переходи до ВМС стали головним болем, намагаючись припинити наростаючу тенденцію, направив озброєних військовослужбовців бригади ремкораблів з завданням захопити морську інженерну службу Миколаївського й Одеського гарнізонів, офіцери і службовці яких заявили про своє бажання служити і працювати у ВМС України. Командувач ВМС став на захист цих військових колективів. Варто особливо наголосити, що абсолютна більшість переходів із ЧФ до ВМС - було вільне волевиявлення колективів цих підрозділів і частин. Ніяких "захоплень і перепідпорядкувань українськими націоналістами", як це, втративши керування ними, гучно заявляли адмірали і офіцери ЧФ, не було. У лютому 1994 року склали присягу на

вірність українському народу військовослужбовці управління госпітальної бази і госпіталю ЧФ у місті Миколаєві.

Слухаючи ґвалт, що вчинявся чорноморцями в ЗМІ, складалось таке враження, що командування ЧФ вкрай стурбоване майбутнім флоту. Подивимось чи це так. В цей час ЧФ успішно розграбовувався, ряд боєздатних кораблів переводилися на інші флоти, військове майно зі складів або продавалося комерційним структурам, або вивозилося в російські порти. Так, без будь-якого погодження, на Балтійський флот були переведені унікальний експериментальний підводний човен БС-555 і пошуково-рятувальне судно "Ямал", на Північний флот – новий підводний човен "Варшав'янка", в Анапу перегнано і там законсервовано вісім гелікоптерів, вивезено в Росію 90 універсальних електричних торпед із срібними акумуляторами, знищено радіотехнічні пости на о. Зміїний та на Тендрівській косі, за борги Болгарії передано два підводних човни, сторожовий корабель "Дельфін", ПЕС "Кубань", ГС-239, СХ-7, продано 17 транспортерів для перевезення поранених на базі УАЗ, оздоровчий табір "Дельфін" в м. Миколаєві, 7 бронзових корабельних гвинтів, 5 нових автомобілів УАЗ, тренажер морської піхоти "Кальмар", зруйновано містечко 375-ї ракетно-технічної бази в Балаклаві. Цей список можна було б ще довго продовжувати. В той же час намагання командувача та штабу ВМС покласти цьому край розцінювалися як розпалювання конфронтації між флотами і із Києва поступали телеграми з вимогою до В. Безкоровайного не йти на загострення стосунків з ЧФ. Оскільки флотом хоч і умовно командував і наш президент, то Володимир Безкоровайний мусив цим вимогам стосовно ЧФ підкорятися.

- Так хто винен в тому, що ми втратили ЧФ і втягнулись в 6-ти річне протистояння з Росією по його розподілу? – не раз задавався питанням В. Безкоровайний. І сам же давав відповідь: - Коли СРСР став розпадатися, Міністр оборони РФ Є. Шапошніков вийшов з пропозицією створити Збройні сили співдружності. Коли ця пропозиція не була підтримана, він запропонував створити Стратегічні сили СНД, до яких мали ввійти Ракетні війська стратегічного призначення, флоти колишнього СРСР та багато іншого. Фінансувати це стратегічне об'єднання мали держави, що ввійшли до складу СНД. В той час в Україні базувалась 43 армія Ракетних військ стратегічного призначення, угрупування стратегічної авіації та Чорноморський флот. Україна погодилася їх зарахувати до сил СНД. Як наслідок, цими силами продовжила керувати Москва, і вони прийняли присягу СНД, про існування якої сьогодні вже забули. Україна до складу СНД не ввійшла, але заявою дипломатів, що "нам флот не потрібен, нам би просто "флотішка", а також занадто спішною відмовою від ядерної зброї, дала змогу командуванню ВМФ РФ посіяти недовіру в українське майбутнє серед військових моряків і закріпити російські позиції на ЧФ, для чого на флот своєчасно було призначене проросійськи орієнтоване командування. Питання переводу під юрисдикцію України 43 армії РВ СП та стратегічної авіації в листопаді 1993 р., проявивши волю, особисто вирішив за один день Міністр оборони України Віталій Радецький, а контроль за ЧФ ми втратили ще до його призначення Міністром оборони, у січні-березні 1992 року. Уряд України в перші дні незалежності недооцінив ситуацію, що складалась на флоті і в Севастополі. Проблема могла бути вирішеною тільки запобіжними заходами, для чого саме в період смути та невизначеності, яка тоді панувала, належало перевести флот під юрисдикцію України. Треба було, ще 30 грудня 1991 р. із Мінська, де Україна підтвердила своє право на власні

Збройні Сили, летіти в Севастополь і в штабі флоту приводити їх до присяги, або звільняти та призначати других (їх заступників). І виконати цю місію мав сам, обраний 1 грудня 1991 року, президент Леонід Кравчук як Верховний Головнокомандувач, а не треті-четверті посадовці як це значно пізніше було зроблено. Україна мала можливість запобігти величезній кількості проблем, але не скористалась нею, а далі спрацював фактор часу.

Помилка уряду дорого коштувала Україні, вона дала можливість Москві руками Головного штабу ВМФ взяти ситуацію на ЧФ під свій контроль. Проросійськи налаштовані політичні сили і найперше комуністи, згенерували загострення ситуації на флоті, в Криму та Севастополі чим рішення проблеми на користь України було заблоковане. Виникла загроза втратити Севастополь і Крим, а в політичному плані в Україні, прийшов до висновку В. Безкоровайний, зародилась етнічна російська проблема, яка надовго залишиться дестабілізуючим фактором українського суспільства. Другим кроком до поразки стало визнання права Росії на частину флоту. Третім була політика уступок яка дала змогу Росії вже торгуватися не тільки за флот, а і за Крим та місто Севастополь.

Росія в повній мірі використала відсутність політичної волі у українського уряду, а також економічний важіль - газовий кран. Що стосується І.Касатонова, то він своєчасно і грамотно використовував кожну помилку уряду України. В подальшому розвитку проблеми, 3 серпня 1992 р., була підписана Ялтинська угода після чого ситуація стала парадоксальною: президенти двох країн взяли керівництво флотом на себе, тобто мусять разом давати розпорядження та накази командувачу флотом, оскільки не передбачили створення механізму управління. Коли всі зрозуміли помилку підписаної угоди то її виправлення було заблоковано. В вересні 1993 р. на переговорах в Массандрі у пана Л. Кравчука був шанс створити українсько-російський політичний інструмент управління флотом, але цього не трапилось. Він надав Б. Єльцину, який готувався до розстрілу російського парламенту, величезну політичну послугу, підписавши іміджевий "протокол". Тому дії командування ЧФ залишились безконтрольними для Банкової, а відношення командувача і штабу ЧФ до уряду України і командування ВМС України перероджувались з провокаційних на відверто ворожі. Командувач "українсько-російського ЧФ" Е. Балтін, у якого відказали гальма, заявив, що розглядає ВМС України в Україні як "флот іноземної держави", а дещо пізніше в інтерв'ю телеканалу ГРТ (Москва) заявив: "Пан Президент України. Податки не платив і платити не буду, навіть якщо мені накажуть з Москви". А ЧФ на той час фінансувався значною мірою Україною, так житлове будівництво на 75 відсотків, грошове утримання чорноморці одержували з української казни повністю".

У березні 1994 р. будівельне управління ЧФ здавало в експлуатацію більше 600 квартир. Командувач ВМС поставив питання про розподіл житла відповідно до кількості безквартирних у ВМС і на ЧФ. ВМСУ належало у такому випадку більше 140 квартир. Командування ЧФ спочатку погодилось на 117, потім кількість квартир для українських моряків зменшили до 55, а коли п'ятдесяти п'яти офіцерам севастопольського гарнізону вже були виписані ордери на житло, Е. Балтін відмовився взагалі виділяти квартири для українських моряків. В. Безкоровайний дав наказ офіцерам ВМС України заселитися згідно отриманих ордерів, оскільки поки йшли переговори і вмовляння цивілізовано вирішити питання, житловий будинок на вулиці генерала Хрюкіна,

20б, в якому раніше було розподілено 45 квартир для українських військовослужбовців, уже грабувався відкрито: виносили сантехніку, зривали лінолеум, розбивали вікна. Для наведення порядку В. Безкоровайний розпорядився виділити туди охорону з чотирьох матросів та 8 офіцерів, що отримали там житло. Тоді Е. Балтін пішов на провокацію, небачену в Севастополі з моменту його заснування, і направив на штурм будинку 60 озброєних холодною зброєю морських піхотинців. Чотири українських матроси і вісім офіцерів мужньо відбивали натиск російських вояків поки не підійшла українська морська піхота. ВМС таки відстояли будинок, Балтін мусив відізвати своїх вояків. До речі, п'ять квартир того будинку, розподілених для військовослужбовців ЧФ, за ними так і залишились.

Цей конфлікт широко висвітлювала севастопольська державна телерадіокомпанія. Протягом тижня цей "державний" засіб масової інформації залякував мешканців Севастополя будинком, "захопленим націоналістами з ВМС України", чим фактично спровокував конфлікти місцевого населення з офіцерами ВМС України. Житловий конфлікт звів взаємні стосунки В. Безкоровайного з Е. Балтіним практично нанівець. Затим МЗС РФ направило Україні ноту протесту, а слідом нашій державі зупинили подачу газу. Таким чином флотську проблему почали використовувати і в міждержавній політиці, міцно пов'язали з економікою. Та на цьому конфліктні ситуації не скінчилися. Але це був практично перший епізод у Севастополі коли ВМС України на силу відповіли силою і дали зрозуміти, що зносити наругу більше не будуть.

"Мєшковский період" характерний тим, що загострення розвивалося в двох центрах: у Сімферополі й у Севастополі і, як правило, узгоджено. На цей же період випала активна підготовка ЧФ до евакуації частин та підрозділів з західної частини узбережжя України. Втручаючись в процеси ЧФ, Ю. Мєшков готувався нанести візит у Москву, а тому, роблячи реверанси убік флоту, посилено демонстрував свою проросійську орієнтацію. Флот у цей час активно розпродавав усе, що можна було продати у всіх гарнізонах. Те, що продати було неможливе, - вивозилося, а що не можна було ні продати ні вивезти - знищувалося. По-варварськи руйнувалася чорноморська система радіонавігації, вивозився унікальні запасні частини для маяків, побудованих ще графом Воронцовим. Для чого це робилося? Ці люди керувались стратегією максимального збитку Україні.

Віце-адміралу Володимиру Безкоровайному прийшлося командувати флотом у час, коли, за його ж словами "Цинізму не було межі, мій однокласник по КВВМУ ім. Кірова А. Буков, що очолював у ті роки гідрографію ЧФ, через рік після звільненя в запас, пояснив мені логіку свого відомства: створити цілком неможливі умови для самостійного функціонування структур, що забезпечуватимуть судноплавство уздовж українського узбережжя. На питання: навіщо було вивозити запасні лінзи для маяків з Одеси, адже їм по 150 років, їх навіть фашисти не торкнули, вони більш ніде не можуть бути застосовані однокласник відповів: знищимо або вам же і продамо". Ну, це дійсно "по-братерському".

6 квітня 1994 року, на прохання Одеської міськдержадміністрації, на святкування 50-річчя визволення Одеси від німецько-фашистських загарбників, з Севастополя до Одеси з командувачем ВМС на борту вийшов корабель управління "Славутич". На його борту знаходився похідний штаб на чолі з за-

ступником командувача по бойові підготовці капітаном 1 рангу Дмитром Українцем і взвод морських піхотинців, які, за сценарієм свята, мали одеситам на стадіоні демонструвати прийоми рукопашного бою. Залишивши їх займатись підготовкою до свята, командувач виїхав у Миколаїв для перевірки Навчального загону ВМС України. Та під час роботи в Миколаєві йому доповіли, що Балтін вніс свої корективи і до цього свята. Як згодом згадував сам Безкоровайний, о 21-й годині в Миколаїв подзвонив оперативний ВМС і доповів про подію в Одесі. 8 квітня 1994 року в 20 годин 20 хвилин командир бригади капітан 2 ранги Микола Жибарєв доповів оперативному черговому ВМС про підготовку до відплиття з Практичної гавані гідрографічного судна ЧФ "Челєкєн". На судно без узгодження зі старшим морським начальником в Одесі було завантажено радіонавігаційне устаткування Одеського гідрографічного району, самовільно демонтоване зі штатних місць напередодні. Демонтувати штатне навігаційне устаткування на морському театрі, в умовах дії ялтинської угоди можна було тільки з особистого дозволу Верховного Головнокомандуючого України. Подібними діями штаб ЧФ руйнував систему забезпечення безпеки судноплавства в північно-західній частині Чорного моря. Безкоровайний повернувся в Одесу і доповів в Київ і одержав наказ Міністра оборони про заборону виходу "Челєкєна" з Одеси. Планувалося наступного дня провести переговори з Москвою по виниклій проблемі. Для припинення незаконного вивозу майна підключилися прикордонники України. Для недопущення самовільного зняття зі швартових і втечі з Одеси пійманого на гарячому злодія, на пристані біля швартових кінців були виставлені вахтові зі складу морських піхотинців ВМС. Та ситуація ускладнювалася. В 22 години 00 хвилин на судні спробували заарештувати направлених командувачем ВМС для переговорів старшого морського начальника Одеси капітана 1 рангу В. Орлова і командира 1 бригади надводних кораблів ВМС капітана 2 ранги М. Жибарєва. Як стало відомо пізніше, крім викраденого з Одеси устаткування в трюмах знаходився ще і цукор, що контрабандою перевозився з Варни в Севастополь. Для заходу в іноземний порт екіпажу знадобилося незаконно піднімати російський Андріївський прапор. У зв'язку з тим, що військове судно зі складу ЧФ, що знаходився під безпосереднім керуванням Президента України, незаконно несло прапор іншої держави і не підкорилося старшому морському начальнику Одеси, було прийняте рішення ранком 8-го квітня провести його огляд, а інші питання доповісти для вирішення президентів. Але огляд судна абсолютно не збігався з інтересами керівництва гідрографічної служби ЧФ і начальника штабу ЧФ віце-адмірала П. Святашова. Штаб ВМС до цього часу вже мав інформацію, що П. Святашов разом з керівництвом гідрографічної служби і тилу флоту організував в інтересах севастопольських комерсантів "круїзи" гідрографічних і тилових суден по портах Чорного моря. Виходячи в море, ці судна змінювали прапор ВМФ СРСР на прапор ВМФ РФ, і, незаконно прикриваючись екстериторіальністю в чужих водах, виконували контрабандні перевезення вантажів до Севастополя. Ця інформація проливала світло і на виявлене рік тому прагнення командування ЧФ підняти Андріївські прапори, при цьому ставало ясно, чому саме на допоміжних судах, а не на бойових кораблях була проведена ця акція. На "Челєкєн" і в штаб 318 дивізіону зі штабу ЧФ поступив наказ вийти з Одеси за будь-яку ціну! Щоб виконати отриманий наказ і вивести судно в море, в 23 години 40 хвилин на пристань був виведений взвод

автоматників зі складу одеського дивізіону ЧФ, який ще не був підпорядкований ВМС України, на чолі з начальником берегової бази дивізіону капітаном 2 рангу Д. Старіковим. Особовому складу дали команду зарядити зброю і стріляти без попередження у випадку спроб затримати судно.

У сформованих умовах старший морський начальник капітан 1 рангу В. Орлов не став ризикувати життям людей, і прийняв єдино правильне рішення, відвів морських піхотинців. Було ясно, що для організаторів "походу Челєкєна" ціль виправдувала засоби, тому вони не зупиняться ні перед чим заради приховання своїх злочинів. Відрубавши сокирою швартові, "Челєкєн" таки вийшов у море. Це був останній у новітній історії корабель російського Військово-морського флоту, що залишив Одесу, боягузливо втікши в день святкування 50-річчя звільнення міста від німецько-фашистських загарбників. На місці залишався лише 318 дивізіон, що, застосувавши зброю проти української офіційної влади, поставив себе поза законами України. Тому його години були полічені. Безкоровайний дуже шкодував, що ці акції збіглися саме з датою святкування 50-річчя звільнення Одеси. Але в день звільнення Одеси від німецько-фашистських окупантів, її остаточно звільнили і від "русскіх освободітєлєй". Злочинні дії і втеча судна-злодія "Челєкєн" з Одеси прикрили бурхливою інформаційною кампанією в ЗМІ, яку потрібно було заспокоїти, бо з злочинців не можна було робити героїв. Тоді було прийняте рішення про застосування заходів для затримки судна в морі і його повернення, але вимогу морських прикордонників застопорити хід командою судна виконано не було. Тому це судно взагалі не виконувало ніяких діючих правил плавання в територіальних водах України. О 6 годині 00 хвилин 9 квітня катери прикордонних військ України почали переслідування судна ЧФ на переході морем. Назустріч гідрографічному судну з Криму вийшло ще 4 українських прикордонних катери. У повітря були підняті 4 штурмовики СУ-15 військ ППО України. У свою чергу, для охорони "Челєкєна" із Севастополя вийшла корабельна ударна група ЧФ. Далі розкручувати цей інцидент було небезпечно, хтось повинний був виявити витримку, і це був Київ. До наказу про застосування зброї проти порушника не дійшло. До вечора 9 квітня "Челєкєн" ошвартувався в Севастопольській бухті. Командування флоту зробило все, щоб не допустити огляду судна, пішли навіть на пряме невиконання наказу Президента. У подвійному кільці охорони морськими піхотинцями ЧФ, вантажі, доставлені судном до Севастополя, були перевантажені на інші плавзасоби, після чого командування флотом дозволило представникам прокуратури і СБУ провести огляд судна. Навігаційне устаткування виявилися на місці, а що ж тоді вивантажувалося? Дотепер не отримана відповідь від російської сторони: якщо на кораблі не було контрабанди, чому не були допущені представники прокуратури для огляду зразу? Непрямою відповіддю на це питання можна вважати швидку відставку і звільнення у запас віце-адмірала П. Святашова і капітана 1 рангу А. Букова. Поводження керівництва ЧФ під час проблем з "Челєкєном" залишиться в історії україно-російських відносин як демонстрація фактичного відношення російських військових до нашої незалежності, суверенітету і Конституції України. Запевнення у взаємній повазі сторін задекларовані в міжнародних угодах для російської сторони були тільки стандартними протокольними фразами. Фактично росіяни продемонстрували, що мають намір за-

тверджуватися в Криму, Севастополі й у наших територіальних водах як господарі і свої наміри вони не приховували. Прийде час і вони їх проявлять на практиці.

Щоб вичерпати інцидент, у Києві була затверджена пропозиція Безкоровайного про розформування 318 дивізіону і створенні на його базі Західного морського району ВМС України. У ті дні в Одесі віце-адмірал В. Безкоровайний у повній мірі проявив свій характер і силу волі. Активними помічниками командувача ВМС України в Одесі були капітан 1 рангу Дмитро Українець, капітани 2 рангу Вадим Махно і Ігор Кабаненко, які обеззброїли вузол зв'язку і штаб дивізіону. На допомогу морякам прибули десантники Болградської дивізії. Бравих проросійських моряків 318-го дивізіону пов'язали і поклали на землю за кілька хвилин, кімнату для зберігання зброї локалізували і взяли під охорону українських десантників. Виявилося, що більшість офіцерів цього дивізіону були п'яними. Коли, здавалося, п'яні російські вояки були вже приведені до порядку, а їх зброя здана і закрита у сховища, на територію дивізіону ЧФ прибув підрозділ спецназу одеського полку МВС України. Російськомовний начальник штабу цього полку, що очолював загін, як виявилося, прибув на допомогу морякам ЧФ і спробував витіснити з Одеси моряків ВМС України. Лише рішуча і безкомпромісна позиція капітана 2 рангу Вадима Махна і його підлеглих заставила одеських "правозахисників" повернутися до своїх казарм. Мало того, за словами Д. Українця, тодішній мер Одеси пан Чернега звинуватив його і командувача ВМС у захопленні... "російських територій в Одесі...". Так високі державні чиновники "відстоювали" інтереси держави і так розуміли суть проблеми ЧФ! Для чого штаб ЧФ утримував так довго цей дивізіон зовсім не ясно. Ні про яку бойову готовність цієї частини, вважав Безкоровайний, говорити не приходилося. Що стосується керівництва, то тільки з кабінету командира дивізіону було викинуто більше ста порожніх пляшок з під горілки. Взводу десантників яким була поставлена задача блокувати цю частину знадобилося 5 хвилин щоб вирішити задачу. Особовий склад дивізіону, який брав участь у подіях з "Челєкєном", був арештований для зняття показань військовою прокуратурою по факту протизаконного застосування зброї проти органів влади України. Були затримані офіцери, які давали особовому складу строкової служби команди на застосування зброї, це - командир дивізіону капітан 1 рангу О. Феоктістов, командир берегової бази Д. Стариков і начальник штабу дивізіону капітан 2 ранги А. Зеленко. Вони виконували наказ зі штабу ЧФ, але наказ був злочинний. Знаючи, що діють антизаконно, і тупо виконуючи незаконний наказ, вони сприяли створенню реальної загрози безпеці судноплавству в акваторії Одеського порту, забезпечили незаконний вивіз з Одеси державного майна. Дії цих офіцерів були спрямовані на провокування збройного конфлікту між військовослужбовцями ЧФ і посадовими особами порту, прикордонних військ, особового складу ВМС України. Як виявилося, серед матросів строкової служби дивізіону, що брали участь у конфлікті з "Челєкєном", були і військовослужбовці-громадяни України, тобто дула автоматів руками одних громадян України були спрямовані проти таких же українських громадян, але беззбройних.

Саме 10 квітня – день звільнення Одеси від окупантів в роки ІІ Світової війни став днем утворення Західного морського району Військово-Морських сил України і остаточного видворення з міста російських військ. Протягом двох годин були призначені всі посадові особи району. Це був дивний момент,

згадував Безкоровайний, я був на прямому телефонному зв'язку з Міністром оборони і диктував, на яку посаду кого призначати. Міністр оборони власноручно вписував призначуваних офіцерів у наказ, але оскільки ніякого штатного розкладу для цього району ще не існувало, то за основу мною були використані штати окремої бригади кораблів охорони водяного району. Протягом двох годин штатні розклади були дороблені, виходячи з реальних умов і задач, і передані в Київ. Директива про створення Західного морського району була підписана в той же день. Таким чином, у параді присвяченому 50-річчю звільнення Одеси брав участь уже штатний особовий склад Західного морського району ВМС України.

Після одеських подій політичний бомонд у Києві очевидно почав прозрівати. Політикам, які бачили усе, що відбувалося в Севастополі, в рожевому кольорі, і, як міністр закордонних справ А. Зленко, не представляли собі можливості військового конфлікту росіян з українцями, події в Одесі дали зрозуміти, що з ними не рахуються взагалі, що Росія здатна боротися за свої інтереси з використанням сили і зброї, не зважаючи на декларуюче слов'янське братерство. Всі побачили, що Президента України як керівника ЧФ просто ігнорують. ЧФ перед усім світом відверто показав себе військовою силою, що несе безпосередньою військову загрозу Україні. Стало ясно, що керівники, які, не задумуючись, застосовували зброю в Грузії, Азербайджані, Прибалтиці, і т.д. по всьому пострадянському просторі, здатні так же легко його застосувати і проти українського народу. Було вже не смішно.

Ажіотаж навколо одеських подій спав не відразу. Прес-центр ЧФ і всі проросійські ЗМІ в посиленому режимі поширювали нові і нові "жахливі подробиці" цієї події: про надягання українським спецназом наручників на офіцерів-чорноморців, про побиття і вивіз в село Чабанка під Одесою цивільного персоналу, що проживав на території дивізіону, про наявність поранених, у тому числі і серед дітей. Істерика, організована в ЗМІ, досягала мети, були схвильовані люди не тільки в Криму і Севастополі, увесь світ уважно спостерігав за тим що відбувається в Україні. Особлива увага приділялася атаці на поранену в Чечні свідомість росіян. Фахівцями з спецпропаганди були змонтовані інтерв'ю, у яких командувач ВМС говорив те, чого ніколи і нікому не казав. У ці бурхливі дні під тиском з Головного штабу ВМФ на 3-й флотилії підвідних човнів Північного флоту ВМФ РФ після закінчення засідання військової ради флотилії, як тест на лояльність Росії адміралам і офіцерам, які раніше були підлеглими Безкоровайного, було наказано підписувати присланий з Москви "лист", в якому командувача ВМС звинувачували у зраді і відсутності гідності. З часом, після оприлюднення цього листа в газетах "Красная звезда" і "Флаг Родины", Безкоровайний з цього приводу зазначав: "В цих офіцерах я виховував військову честь і гідність, але їхнє майбутнє новим керівництвом флотилії було поставлено під питання, і вони змушені були підписати цей лист. Згодом з багатьма з них я зустрічався в Москві і Санкт-Петербурзі, вони принесли мені свої вибачення, чесно розповівши, як їх примусили підписати цей лист. Я віднісся з розумінням до їхнього положення, але разом з тим приємно було довідатися, що були і ті хто відкрито заявив, що в подібних провокаціях брати участь не будуть, за що і поплатилися своїми посадами".

У штабі ЧФ остаточно втратили почуття реальності і продовжували нагнітати обстановку. Е. Балтін спланував послати десантний корабель і ударну групу кораблів для евакуації військовослужбовців ЧФ і їхніх родин з Одеси. У

відповідь Міністр оборони України з 10 квітня 1994 року заборонив вільні заходи кораблів ЧФ у порти Одеси, Миколаєва і Очакова. Відтепер для ЧФ порти України ставали "закордоном" і дозвіл на вхід у ці порти вони можуть одержувати тільки по дипломатичних каналах. На одному з військових аеродромів України в підвищену ступень бойової готовності був приведений авіаційний підрозділ. Продовжуючи боротьбу нервів, Е. Балтін усе-таки посилає в Одесу великий десантний корабель. Однак, одержавши з Києва нагадування про те, що він знаходиться в Україні, і до нього можуть бути застосовані відповідні закони України, змушений був повернути корабель до Севастополя.

А життя Західного морського району ВМС налагоджувалось. До нього увійшли військовослужбовці і службовці 46 гідрорайону з десятьма спеціалізованими суднами та радіотехнічна рота ЧФ, яка добровільно перейшли до ВМС. На їх базі були сформовані відповідні українські військові частини, що склали Західний морський район. В Одесі не залишилося підрозділів ЧФ, багато їх військовослужбовців перейшли на службу до ВМС України. Виїхало усього чотири офіцери зі своїми родинами, інші продовжили службу у ВМС України. На ЧФ люди відмінно розуміли, що начальники погравши в політику, виїдуть у Росію й улаштуються там, а молодими офіцерами, мічманами і старшинами ніхто займатися не буде, тому і не ризикували.

Далі на ЧФ звинуватили В. Безкоровайного у тому, що нібито слідом за Одесою готував штаб ВМС для захоплення інших гарнізонів і частин ЧФ на західному узбережжі. Ясність вніс сам командувач: "Якби я планував захоплення гарнізонів ЧФ, то захопили б, але фактично ніякого плану захоплення гарнізонів не було і задача нікому і ніким так не ставилася. Після подій, викликаних розкраданням майна в Одеському гарнізоні, мною і моїми заступниками був проведений рейд по всіх частинах і підрозділам ЧФ на західному узбережжі (Ізмаїл, Очаків, Миколаїв і Чорноморське). Метою було поговорити з людьми, попросити їх дбайливо відноситися до фондів і іншого військового майна тому, що їм належало продовжувати на них служити після передачі до складу ВМС. Я поставив у пряму залежність рішення подальшої долі кожного від збереження його завідування. Повинний сказати, що всі командири у відвідуваних частинах забезпечили збір офіцерів і мічманів для бесід. Вони добре розуміли, що протистояння закінчиться, а люди, втягнені в політичну гру начальством, яке рветься в історію, можуть виявитися викинутими на вулицю. У ході співбесід я переконався, що люди ловлять кожне слово, з розумінням відносилися до тих задач, що я їм ставив. Я запитував, чи готові вони перейти під прапори ВМС, багато хто відразу заявили про готовність, але частина про усякий випадок промовчала, хоча незабаром перейшла переважна більшість. Виїхали тільки ті, хто коренями були прив'язані до Росії. Але у Москві і в штабі ЧФ ці відвідування викликали паніку, я це зрозумів із дзвінка головкома ВМФ Росії Ф. Громова в Очаків 11 квітня 1994 р. Я проінформував його про мету своєї присутності в частинах, але він панічно став наполягати, щоби я їх негайно покинув. Довелося пояснити йому, що він не в праві щонебудь вимагати, тому що взагалі не має ніякого відношення до цих гарнізонів і військових частин. Після цієї розмови і народилася легенда про те, що ми нібито готували захоплення західних гарнізонів. Переконавшись в реальності самовільного переходу цих частин у підпорядкування ВМС, командування ВМФ РФ, ідучи від наслідків таких подій, в переговорному процесі саме почало

проштовхувати рішення про передачу західних гарнізонів ЧФ до ВМС України. Ми знали про це, тому, щоби бути готовими до прийому гарнізонів і частин, з кадрового резерву, що мався, сформували органи керівництва для призначення в ці гарнізони".

Подальші події і позиції сторін, як за столом переговорів так і поза засіданнями, з 10 квітня 1994 року тісно погоджувалися. Росія побачила, що Україна не просто готова, а уже відповідає адекватно. Ситуація в гарнізонах стала дуже хиткою і її потрібно було терміново брати під контроль. Швидко і таємно була підготовлена позачергова зустріч президентів України та Росії в Москві. В пресі підтримувався дуже високий рівень пропагандистського тиску на російський уряд щодо важливості та значимості ЧФ для національної безпеки Росії. По рівню боєздатності ЧФ в ЗМІ подавався як боєздатний флот, але це була неправда: 218 кораблів основних класів не могли навіть відійти від пристаней, поставки технічного майна із Росії зупинились, всі підводні човни були без акумуляторних батарей. Геть зовсім були відсутні кошти на утримання флоту та судноремонт, борги заводам складали 59 млрд. карбованців, а місту за комунальні послуги - 86 млрд. Таким чином, кораблі не плавали, літаки не літали, військові частини були відключені від води, тепла і електропостачання, остались тільки реляції про шалені успіхи ЧФ які з кожним днем росли. На цьому фоні Л. Кравчук і Б. Єльцин 15 квітня 1994 року підписали Угоду про поетапне врегулювання проблеми ЧФ. ГШ ВМФ квапив політичне керівництво Росії поставити блок на можливій повній втраті керівництва периферійним ЧФ. Командування ВМС в цих переговорах не брало участі, більш того навіть не знало про них, тому заява, що пролунала з вуст президентів, черговий раз здивувала моряків: рішення знову не відповідало інтересам будівництва національного флоту. Чи було це випадковістю важко сказати.

ВМС України не стали використовувати слабість впливу штабу ЧФ на обстановку в західному морському районі і не стали підштовхувати обстановку до "обвалу". Вигравати потрібно не битви, а війну, вважав командуючий ВМС: підкоривши собі те, що і так через два-три місяця буде передано ВМС, ми можемо дати чорноморцям зайві шанси в боротьбі за Севастополь, а саме він наша головна мета. Ніхто з тих, хто писав про проблему ЧФ, не обходив питання "захоплень і перепідпорядкувань" частин ЧФ "українськими націоналістами". Прийшов час і В. Безкоровайний відповів їм: "У моє перебування командуючим ВМС України ніякого захоплення частин і підрозділів ЧФ жодного разу не планувалося і не виконувалося. Адміралам І. Касатонову і Е. Балтіну, які звинувачували нас, було зрозумілим, що такі підрозділи як бригада річкових катерів, що знаходилася в Ізмаїлі поруч з дивізією української ПДВ, чи розташований поруч із бригадою спецназу ВМС скадрованний дивізіон в Очакові, до-речі, укомплектований офіцерами, що спивалися, захоплювати не треба було, досить було вигнати п'яниць, а інші люди самі переходили до ВМС, як це і відбулося при передачі цих частин. Крім того, більшість фондів займаних зазначеними підрозділами для ВМС були не потрібні. Події в Одесі, це не захоплення, вони були спровоковані штабом ЧФ, тому, використовуючи своє конституційне право, ми вивели цей підрозділ зі складу "спільно керованого" флоту. Варто було б пам'ятати, що ГШ ВМФ узагалі не мав відношення до ЧФ, однак скорочував частини і підрозділи ЧФ в однобічному порядку без узгодження з Україною".

Особливість історичного моменту після зустрічі президентів 15 квітня 1994 р. полягала в бажанні кавалерійським наскоком негайно закріпити досягнуті під час московських переговорах результати. У Росії вирішили, що протаранити позицію непоступливих українців може тільки лихий генерал, що вже має досвід боротьби з непокірливими. П. Грачова, вважав Безкоровайний, крім десантних операцій життя, очевидно, як жарт, поставило перед необхідністю вирішувати політичні проблеми. У житті генерала було багато всяких ситуацій, навіть парламент приходилося розстрілювати, але в ролі дипломата він виглядав трохи незвично. Сидіти за столом переговорів!? Але йому прийшлося сісти в якості дипломата. Обидві делегації зустрічалися для того, щоб намітити практичні кроки по реалізації Угоди між РФ й Україною про поетапне врегулювання проблем ЧФ, підписаного двома президентами 15 квітня 1994 року. У цьому документі, зокрема, відзначалося, що РФ й Україна, прагнучи до зміцнення дружби, співробітництва і партнерства між двома країнами, погодилися про наступне:

Ст.1. ВМС України і ЧФ РФ базуються окремо.

Ст.2. Україні залишається 15-20% кораблів і суден ЧФ.

Ст.3. Протягом 10 днів підготувати Угоду про параметри такого поділу.

За заявою Президента України Л. Кравчука тоді ж, 15 квітня, із Президентом Росії Б. Єльциним була досягнута домовленість "про створення бази російського ЧФ на території України". Л. Кравчук підкреслював, що мова йде саме про "базу, а не про бази". Теза, що "ВМС України і ЧФ РФ базуються окремо", з'явилася саме після подій в Одесі. Після її появи ознаменувався новий поворот у підході російської сторони до проблеми розподілу ЧФ. ГШ ВМФ відразу попробував взяти ініціативу у свої руки і сформулював проблему таким чином, що питання полягає в розподілі моря і відповідної інфраструктури флоту. Завуальована суть сформованої ГШ ВМФ позиції зводилася до того, що Крим і сектор Чорного моря, що виходить на нього, знаходиться в розпорядженні ЧФ РФ, а західний сектор, відповідно, відходить до України. На переговорах у Москві скориставшись відсутністю фахівців з української сторони, здатних розшифрувати суть варіанта, що пропонувався, вони "підсунули" шановному Л. Кравчуку цю тезу для підписання.

Для практичної реалізації Московської угоди 21 квітня в Севастополі зустрілися делегації двох держав. Місце зустрічі вибирала російська сторона. У ВМС України вже було звикли до подібних акцій Москви, коли вони для тиску на нашу делегацію за допомогою прес-центру ЧФ до переговорного процесу підключали всі проросійські сили в Криму, влаштовували під вікнами мітинги і маніфестації в підтримку російського статусу Севастополя і флоту.

Та угода, яку сторони мусили реалізувати на цьому турі переговорів, істотно не позначилася на розв'язанні проблеми флоту і розподілу його інфраструктури та кораблів. Вона не зменшувала труднощів у будівництві національного флоту, проте проблем командувачу ВМС добавляла. Саме на командувача і штаб ВМС урядом були покладені завдання підготовки документів для переговорного процесу з флотської проблеми. А переговорний процес це 33 раунди переговорів які прийшлось забезпечити з серпня 1993-го по травень 1997 року, що забирало багато сил і часу. Та, як пригадував згодом Володимир Герасимович, не брати участі в дипломатичних зусиллях керівництва України штаб ВМС України не міг, бо ніхто інший тоді не був спроможний виконати цю роботу. Проблема ускладнювалася постійною кадровою чехардою в уряді,

кожен раз в комісію від міністерств і відомств призначались для участі в переговорах нові люди, які зразу заявляли, що з проблемою не знайомі, а тому не готові пропонувати будь яких рішень. За словами Безкоровайного, розраховувати приходилось на 3-4 членів делегації які були "в темі". Українську делегацію очолював Міністр оборони України генерал армії України Віталій Радецький, до складу делегації входили заступник міністра закордонних справ України Борис Тарасюк, заступник міністра оборони України Іван Біжан і командуючий ВМС України Володимир Безкоровайний. Російську — Міністр оборони РФ П .Грачов, посол по особливих дорученнях МЗС РФ Ю. Дубінін і Головнокомандуючий ВМФ Ф. Громов. Крім того, була велика група експертів як з Москви так і зі складу штабів ЧФ і ВМС України. Про позицію російської делегації ще напередодні переговорів заявив П. Грачов під час зустрічі з особовим складом ЧФ. Зокрема, він відзначив, що "ми зробимо все, щоб Севастополь став головною військово-морською базою РФ на Чорному морі". Після одеських подій П. Грачов прагнув підтримати упалий авторитет ЧФ і додати більше рішучості його діям в Україні. Своєю заявою він прагнув показати себе господарем становища, що диктує свої умови в нашому будинку. Російський міністр оборони усвідомлював, що ціль поставлена на переговорах не досягається і не прагнув виглядати дипломатом, тому на компроміси йти не збирався. Вселяючи впевненість у чорноморців, П. Грачов навряд чи розумів, що в нових соціальних умовах "патріотизм" більшості чорноморців закінчувався на межі міста. Російська амбіція на Крим і Севастополь моряків цікавила рівно настільки, наскільки вписувалася в схему їх особистого і сімейного благополуччя сьогодні й у майбутньому. В цьому можно було переконатися при прийомі кораблів і берегових об'єктів, коли люди відкрито говорили, що, як тільки почнеться передача кораблів, вони перейдуть до ВМС України разом з кораблем.

Перед початком переговорів Міністри оборони усамітнилися на кілька хвилин, щоб з'ясувати, з чим вони приїхали. Згодом В. Радецький розповідав В. Безкоровайному, що П. Грачов визнав, що приймати рішення про залишення інфраструктури і передачі флоту він не може, тому що не хоче бути могильником власного флоту. Тобто, він приїхав лише черговий раз продемонструвати твердість російської позиції. З перших же хвилин, коли обидві делегації вирішили визначити загальну кількість кораблів, яких належало розділити, російська сторона, за словами Безкоровайного, почала нечесну гру, але при цьому допустилася промаху: оголошення кількості кораблів зробив П. Грачов, заявивши, що на ЧФ 356 кораблів і суден різного класу. Це була відверта неправда, і вона була націлена на припинення подальшої передачі кораблів Україні. Фактично, на той час на першому етапі розподілу флоту уже велика кількість дрібних плавзасобів, що входили до складу Одеського відділу тилу та бригади спецназу в Очакові, вже перейшли до складу ВМС України. Ось їх і спробували виставити за долю чи частку України в розподілі Чорноморського флоту. Метою цієї "арифметичної помилки" було улаштувати плутанину в системі підрахунку кораблів, щоб у фіналі підбити підсумок таким чином, щоби довести нібито Україна все належне їй вже одержала. Тому саме 356 кораблів росіяни і запропонували розділити. Усі ці фокуси російського ГШ ВМФ штабу ВМС чимало набридли. У В. Безкоровайного були полічені абсолютно усі плавзасоби з точною розшифровкою стану кожного з них. Тоді

В. Безкоровайний назвав фактичну цифру 900, і "виразив подив", що Головком ВМФ майже в три рази помилився в кількості кораблів і судів свого флоту. У Грачова, що не був підготовлений до такого повороту, від подиву розширилися очі, - так міністра оборони Росії очевидно підставили перший раз. У наслідку під час переговорів у Тисовці, П. Грачов грубо обривав і уточнював дані, які доповідав Ф. Громов, усім своїм видом міністр демонстрував, що він не простив головкомові його промах. Подальші спроби погодити загальну цифру кораблів ЧФ за столом переговорів не дали позитивних результатів, тому що російські експерти намагалися викрутитися зі сформованої ситуації, українська ж сторона, вирішивши на них "відіспатися", спростовувала абсолютно всі дані, що пропонувалися, як фактично суцільно помилковими. Ф. Громов виявився в пікантній ситуації і, намагаючись врятувати свій арифметичний імідж, почав пояснювати, що українці негарні люди і рахують малі плавзасоби і кораблики які для Росії і вважати за кораблі соромно. Тоді визріло рішення експертів обох сторін ще раз уточнити і погодити загальну кількість кораблів і суден на флоті, а заодно розподілити їх по класах, типах і стану.

Ліквідація 318 дивізіону в Одесі додала нового звучання переговорному процесу по проблемі ЧФ. Насамперед, обліковуючи кораблі, В. Безкоровайний зрозумів, що позиція Росії по ЧФ не підкріплена нічим, крім українських газових боргів. Недалеко та година, вважав він, коли ситуація поміняється і цим людям доведеться приходити вже до українських офіцерів і влаштовувати своє майбутнє. Переконавши, що Україна здатна на тверді вчинки, російська сторона почала уживати заходів по звуженню раптово виниклої загрози втрати нею керування периферією флоту до контрольованого з Москви рівня. Ділянку українського узбережжя від Ізмаїлу до Очакова вони вже "готові уступити". Факт втрати цих баз внаслідок самовільного переходу був би ще одним ударом для іміджу ВМФ Росії. Але, програючи і втрачаючи позиції, росіяни запропонували своє бачення "роздільного базування": „Росія готова уступити Україні частину баз від Ізмаїла до Очакова. Усі гарнізони в Криму з головною базою в Севастополі відходять до Росії, при цьому цілком виключалося розміщення українських ВМС на півострові. Україні пропонували Миколаїв, Очаків, Одесу, Ізмаїл. У відповідь українська сторона заявила, що, як і раніше, не виключає можливість тимчасового перебування російського флоту на півострові, але категорично відкинула вимогу, щоб українські ВМС базувалися поза Кримом і Севастополем. На другий день була погоджена цифра кількісного складу кораблів ЧФ: це 833 одиниці. Це число умовне, з урахуванням водотоннажності і бойових властивостей поділялося навпіл. Потім Україна одержувала 18,3 відсотки, а іншу свою частину віддавала за борги Росії. У результаті українські ВМС здобували 164 кораблі і судна різного класу. Такий порядок розподілу був визначений попередніми угодами. Після визначення цієї цифри Міністр оборони РФ Павло Грачов розпочав демарш, що мав за мету відіграться за неприємності першого дня і різко обвинуватив українську сторону "у захопленні 126 одиниць" різних плавзасобів. Тому, заявив він, залишається передати ВМС тільки 38 одиниць. Це була чергова "міна" ГШ ВМФ РФ, згідно з якою у розрахунок приймалась велика кількість навчальних катерів, що були у Військово-морських училищах, які в радянський час знаходилися в центральному підпорядкуванні, а тому взагалі не підлягали розгляду. Взагалі, до Росії відходило 669 плавзасобів. Усього на ЧФ було 90 бойових кораблів, 56 бойових катерів, 43 кораблі спеціального призначення і близько 650 морських

суден, кораблів і рейдових судів забезпечення. До українських ВМС повинні були відійти 19 бойових кораблів, 10 бойових катерів, 7 кораблів спеціального призначення, 128 морських і рейдових суден забезпечення. По місцях базування обидві сторони так і не прийшли до згоди. Російська сторона продовжувала наполягати на тому, щоб ЧФ базувався на всіх колишніх об'єктах у Криму. Українська пішла на невелику поступку, запропонувавши для стоянки російських кораблів частину Севастопольських бухт і Донузлав. Делегації після обіду повинні були продовжити обговорення проблеми. Однак П. Грачов не чекаючи завершення переговорів, провів прес-конференцію, на яку строго за списком, визначеному прес-центром ЧФ, були запрошені лише проросійські кримські та журналісти, які прибули з Москви. Коли українська і російська делегації в 15.00 сіли за стіл переговорів, щоб зафіксувати вже погоджені параметри і положення, яких на той час було напрацьовано вже чимало, П. Грачова в залі не виявилося. Через півгодини очікування стало відомо, що П. Грачов уже на аеродромі Бельбек і готується вилетіти в Москву. Усі, у тому числі і члени російської делегації, були здивовані. Довелося всім розійтися. А Павло Грачов в той час на аеродромі перед журналістами жваво звинувачував українську сторону в зриві переговорів і у висуванні неприйнятних для майбутнього російського флоту умов. Ця заява швидко рознеслася засобами масової інформації Севастополя і Криму, що, звичайно ж, позначилося на уяві людей про те, хто зірвав переговори. Повернувшись до Москви, П. Грачов назвав позицію української делегації стосовно Росії дискримінаційною і запропонував створити державну комісію під керівництвом прем'єр-міністрів, а до складу делегацій включити не тільки військових і дипломатів, але також фахівців-економістів. Це було прийнято Україною, але включення нових питань до переговорного процесу потребувало і більше часу для їх вирішення.

Аналізуючи поводження російської делегації і самого П. Грачова, неважко було відповісти на питання: коли ідуть по-англійському? Коли намагаються зірвати переговори і загнати проблему в глухий кут, щоб, як і раніше, утримувати свої позиції в Криму і в особі ЧФ мати могутній важіль тиску на Україну. Місто готувалося до чергових виборів, тому "відхід по англійськи" Павла Грачова з переговорів був командою для російських націонал-патріотів розпочати активні дії у Криму і Севастополі. Його рішення говорило, що "Росія не збирається ділити флот і іти з півострова". Це додало сили в першу чергу тим, хто напрацьовував політичний капітал на проблемі ЧФ. Негайно виступила і сесія Севастопольської міськради, яка прийняла чергове рішення про необхідність перебазування із Севастополя ВМС України. Депутати, звичайно, знали, що в місті в той час служило біля трьох тисяч українських офіцерів і мічманів. Якщо врахувати родини, то виходило більш десяти тисяч чоловік багато з яких були корінними севастопольцями. Та підкормлена кон'юнктура взяла верх над здоровим глуздом.

Не забарився з виступом і "член Військової ради ВМС" голова міськради В. Сємьонов, який звинуватив власний флот у дестабілізації обстановки. Військові моряки України вже перестали дивуватися його політичним реверансам: 2 червня під час чергової прес-конференції він, наприклад, заявив, що в Севастополі не може знаходитися два флоти, у військовослужбовців ВМС України і ЧФ він виявив... "біологічну несумісність". Подібного роду заяви В. Сємьонова проголошено було після того, як він не був допущений на переговори

по флоту 15 квітня. До участі в переговорах не був також допущений і Ю. Мєшков, тому що вони не входили до складу делегації, призначеної Президентом України. Їм довелося залишити зал переговорів. Антиукраїнська позиція В. Сємьонова дозволила йому набрати передвиборні бали, її підхопили всі ті, хто вороже ставився до українського флоту і до всього українського. Навіть колишні супротивники В. Сємьонова, що постійно критикували його на мітингах, відтепер стали його прихильниками.

Справа не обмежилася заявами і словами. У день святкування 50-річчя звільнення Севастополя від фашистських загарбників "п'ята колона" з ненавистю і злістю розкидали вінки, покладені представниками "Просвіти" до меморіалу захисників міста на площі імені П. Нахімова. Потім закидали яйцями і різними предметами курсантів військово-морського інституту, що проходили урочистим маршем по місту, зривали тризубці з їхніх головних уборів. Севастопольців лякали прибуттям на півострів десанту українського спецназу, переміщеннями і небезпечними концентраціями українських військ, розвантаженням турецьких сухогрузів зі зброєю у Феодосії, лякали татарськими загонами, озброєних "стінгерами", повідомлялося також про космічний зв'язок татарських лідерів з керівниками мусульманських держав... Джерелом дезінформації був прес-центр ЧФ. Не даремно Міністр оборони України В. Радецький заявив в одній із телепередач про те, що прес-центр ЧФ, знаходячись на території України, веде проти неї пряму підривну діяльність і, що варто було б його працівників оголосити "персонами нон грата". Сімферопольський журналіст Леонід Пілунский справедливо відмітив в одному з виступів по кримському радіо, а потім і у газеті "Пост-Поступ", бурхливу діяльність начальника прес-центру ЧФ А. Грачова, назвавши його "міні Геббельсом". Різко активізувалася і редакція "Флага Родины". Більшість її журналістів з ворожістю висвітлювали все "українське", вважаючи тих, хто служить Україні, клятвопорушниками, здатними зрадити і батька і матір за посади, звання, квартири. Прес-центр ЧФ, газети "Флаг Родины", "Красная звезда", "Слава Севастополя", "Крымская правда" разом з кримською і севастопольською державними телерадіокомпаніями стали ідеологічним апаратом цієї психологічної війни з Україною і її Військово-Морськими силами.

Боротьба проти ВМС України велася агресивно і постійно, її інтенсивність зростала. З початку формування власних Збройних Сил Україною, командування ЧФ робило все щоб позбавити український флот бази для його становлення і розвитку. З цією метою ще в 1992 р. були захоплені всі частини і підрозділи центрального підпорядкування, що знаходилися в Чорноморському регіоні. Це були 3-й випробувальний центр МО СРСР та 414-й судноремонтний завод у Феодосії; у Севастополі — 13-й судноремонтний завод та завод по ремонту ракетно-артилерійського озброєння. Таким же способом перейшли у власність ЧФ військово-морські проектні інститути, генподрядні управління начальників робіт, заводи залізобетонних виробів, управління виробничо-технічного комплектування і багато інших об'єктів ВМФ колишнього СРСР у Севастополі, Ялті, Євпаторії, Мирному, Саках. Спроби Міністерства оборони України повернути їх собі були млявими і успіху не мали. Міністр оборони Радецький був більш рішучими чим Морозов, коли 25—26 травня 1994 року штабом ЧФ бригада річкових кораблів в Ізмаїлі була приведена в бойову готовність. Особовий склад бригади тоді отримав зброю і бронежилети. Шість катерів завантажили повними запасами пального, продовольства

і табельним майном з'єднання. Комендатуру міста взяли під збройну охорону. На катерах резерву і на березі демонтували прилади, інше устаткування вивели з ладу. Катери без дозволу президента України готовились до переходу в Азов. Містерство оборони України тоді рішуче припинило цю "самодіяльність", не дозволило командуванню ВМФ РФ і ЧФ здійснити задуману акцію.

Рівень психозу, підкріплювався прицільними випадами штабу ЧФ. Наказом віце-адмірала П. Святашова офіцерам ЧФ заборонили вступати в контакти з офіцерами ВМС України. А в квітні 1994 року льотчиків української національності в частинах ВПС ЧФ відсторонили від польотів. Командування ВМФ РФ і ЧФ намагалися також підштовхнути до ускладнення відносин із сусідніми державами. Виконуючи наказ начальника ГШ ВМФ РФ від 26.4.1993 року Е. Балтін віддав наказ командиру бригади річкових катерів організувати спостереження за 14 катерами ВМС США, переданими Румунії і Болгарії. Такі недружні акції виходили з території України, тому вони були класифіковані як провокації. Почалися регулярні польоти розвідувальних літаків ЧФ з аеродрому Кача над територією Криму для "контролю за переміщенням техніки Збройних Сил і ВМС України", при цьому дезінформація регулярно оприлюднювалась через ЗМІ. Авіація ЧФ в цей період була переведена на цілодобове чергування. Знищувалось гідрографічне обладнання.

Який зміст був закладений у цих варварських акціях? На думку віце-адмірала Володимира Безкоровайного насамперед руйнування системи навігаційного устаткування унеможливлювало безпечне судноплавство в наших водах, це дозволяло розвалити роботу більшої частини портів України. В умовах твердої конкуренції на ринку транспортних послуг, це була диверсія проти економіки України. Поводження штабу ЧФ командувача ВМС не дивувало, вони чітко виконували задачу і діяли в інтересах Росії. Але на чий млин лили воду наші "вожді", не раз гірко розмірковував командувач ВМС, коли незалежно від величезної кількості доповідей, що їм надходили, ніякої політичної підтримки в рішенні цієї проблеми так і не зробили, лише в'язали штабу ВМС руки. Командувач і штаб ВМС змушені були всі питання вирішувати самостійно, а для цього приходилося усе глибше і глибше занурюватися в далеку для військових політичну сферу. Перелічувати де і як нам перешкоджали даремно, згадував Володимир Герасимович, скрізь і абсолютно у всьому! Але були факти відкритого вандалізму і треба було приймати рішення:

1. Протягом зими — весни 1994 року ЧФ відмовляв у виділенні сил для порятунку рибалок і екіпажів українських судів, що потрапили у важкі льодові обставини в Азовському морі.
2. Командування ЧФ відмовилося здійснювати ескортну службу по супроводу суден Українського Дунайського пароплавства в Югославію і назад. В наслідок цього в період з 25 серпня 1991 року по 20 жовтня 1993 року під час Балканської війни були обстріляні артилерією і легкою стрілецькою зброєю теплоходи "Курськ", "Н. Будніков", "Зоряний", "Пермь", "Задонск", "Н. Грібов", „Волгоград", "Капітан Ілюшін", "Ворошіловград", "Балаклава", "Г. Морозов", "Ульяновск", "А. Оніка", "Улан-Батор", "Загорск", "Рябінін", "Грозний", "Д. Калінін" і інші. Серед екіпажів суден малися убиті і поранені, ряд суден одержали важкі ушкодження. Через складну ситуацію з жовтня 1993 року Україна була змушена припинити рейси своїх торгових суден Дунаєм у район Югославії, що принесло нашій країні значні матеріальні збитки, на що в остаточному підсумку і розраховувало командування ЧФ.

3. У квітні 1994 року при виявленні боєприпасів, що залишилися з другої Світової війни в районі бухти Голландія в Севастополі, командування ЧФ відмовилось надати групу розмінування. Незважаючи на відсутність подібної групи в складі ВМС, задача була вирішена успішно.
4. 12 травня в Старостамбульськім гирлі Дунаю була виявлена якірна міна. Українська сторона звернулася по допомогу до ЧФ, у складі якого на Дунаї малися протимінні кораблі. Однак командування ЧФ, у допомозі відмовило. Така ж історія відбулася і 11 червня - командування ЧФ відмовилося послати тральщик на знищення міни біля узбережжя Криму. Особовим складом ВМС України міна була знищена.

Про який же гуманізм можна було говорити, і кого ж реально захищав ЧФ? Адже на цих мінах могли підірватися не тільки кораблі і судна, через амбіції російських адміралів могла б пролитися кров безвинних цивільних людей. Командування ЧФ, нагнітаючи обстановку в акваторії Чорного моря, прагнуло підірвати довіру світової спільноти до України й економіки молодої незалежної держави. Ці дії створювало загрозу судноплавству і безпеці польотів у басейні Чорного моря, а також позбавляли можливості ВМС і МО України забезпечувати безпеку держави з моря.

У цій складній ситуації В. Безкоровайний звернувся за допомогою до народу. Шефська допомога ВМС, в основному матеріальна, ще не була достатньо організованою, проте надавалася ВМС України окремими областями і районами ще з грудня 1992 року. Та флоту, вважав командувач, більшою мірою потрібна була моральна підтримка моряків не лише з Західної України і Запоріжжя, а всього народу України, і в першу чергу необхідна була правова база шефства над флотом. Зусилля командувача і штабу ВМС з організації шефства над флотом отримали підтримку і правове підґрунтя в Указі Президента України від 7 жовтня 1994 року "Про організацію шефства над кораблями Військово-Морських Сил". Цей указ став юридичною базою організації шефської роботи на всі наступні роки. Указ про шефство узагальнив проведену роботу по всенародній підтримці Військово-Морських сил України і поставив шефство над флотом у ряд загальнонаціональних завдань.

6 грудня 1994 року, в День Збройних Сил України, Володимир Безкоровайний провів у Севастополі першу конференцію військової ради ВМС з керівниками областей і регіонів України з практичного виконання Указу Президента України "Про шефство над кораблями Військово-Морських Сил". На конференцію прибули керівники всіх областей України. Не було лише представників влади Севастополя, АР Крим та Закарпатської області (останні не встигли із-за непогоди). Місцева влада – просто проігнорувала. Після проведеної конференції у штабі ВМС було створено відділ з координації шефських зв'язків. За кожним кораблем і військовою частиною було закріплено конкретне місто, район чи область, назначені представники штабу ВМС України в областях. І незабаром допомога регіонів стала більш відчутною і направлялася на вирішення найскладніших матеріальних проблем ВМС України. Розбудова національного флоту просувалася вперед, хоча командувачу доводилося переборювати величезні труднощі. Вони в першу чергу були пов'язані з переговорним процесом по ЧФ.

Міжнародне співробітництво українського флоту було єдиним шляхом, рухаючись яким, Україна могла б вирватись із тої пастки в яку нашу країну

підштовхувала Росія. Безумовно, визнання флоту українським народом і міжнародною спільнотою означало банкрутство політиків із Головного штабу ВМФ РФ і заставляло ЧФ до вимушеної відмови від конфронтації з ВМС та переходу до співпраці. Створення Західного військово-морського району відкривало можливості для організації міжнародного співробітництва ВМС України і виведення їх з штучної міжнародної ізоляції. Так Одеса, як і в 1918 році при командувачі флотом УНР адміралі А. Покровському, стала головним портом ВМС України, де стали приймати візити іноземних військових кораблів. Історичні аналогії мають таки властивість з часом повторюватися!

Ідея відродження України проникла в серця більшості особового складу ВМС України. Коштів не було і ніхто їх все ще не обіцяв. Але у березні руками моряків були підняті з руїн і введені в експлуатацію радіонавігаційні станції та гідрографічне устаткування Одеського і Миколаївського гідрографічних районів, почали діяти маяки, кораблі українського флоту стали планово відпрацьовувати завдання бойової підготовки. Для якісного опрацювання тактики сумісних бойових дій, та оперативної підготовки флоту в ВМС України явно не хватало пального та необхідного для взаємного забезпечення бойових вправ різнорідного корабельного складу. Командувач добре знав - якщо вихід не буде знайдене то його очікує пастка в якому вже находився ЧФ. Тому Безкоровайний спрямував зусилля штабу ВМС України на розвиток міжнародних контактів молодого флоту України. Визнання на міжнародному рівні національного флоту поставило б крапку в широкі дискусії про те, що лише "єдиний флот є захисником інтересів України та Росії на Чорному морі" і змусило б політиків прискорити рішення долі ЧФ.

Перший міжнародний контактом ВМС України не забарився, ним став офіційний візит загону кораблів ВМС Болгарії до Одеси, який відбувся з 11 по 14 травня 1994 року. Важливе значення для розвитку міжнародного співробітництва ВМС мали зустрічі Володимира Безкоровайного з заступником Головнокомандувача Союзних Збройних сил НАТО в Південній Європі генералом Антоніо Мілані, послами США – Вільямом Міллером, Великої Британії – Саймоном Гімансом та Італії – Вітторіо Сурдота й іншими дипломатами. Наслідком цих зустрічей стало запрошення ВМС взяти участь у святкуванні 50-річчя висадки союзного Нормандського десанту, на свято „Армада свободи" у французькому порту Руан. Завдання на перший далекий морський похід командувач поставив фрегату "Гетьман Петро Сагайдачний" під командуванням капітана 3 рангу Сергія Настенка. Начальником похідного штабу було призначено першого заступника начальника штабу ВМС України капітана 1 рангу Юрія Шалита. Готували корабель до походу в умовах тотального дефіциту "всім світом", але найбільшу допомогу надали шефи Львівської і Тернопільської областей. 26 червня 1994 року сторожовий корабель "Гетьман Петро Сагайдачний" вийшов з севастопольської бухти і взяв курс на Босфор. У Франції він мав представляти світові нову велику європейську морську державу – Україну. Командувач очолював делегацію, але мав прибути до Руану літаком. Проводжаючи корабель, Володимир Безкоровайний зробив особливий наголос на його історичному значенні для держави, для ВМС України та їхнього майбутнього, зазначив, що найменша невдача в поході в умовах жорсткої боротьби за флот негайно буде перетворена на зброю проти України і її флоту. Багато чого з плану походу "Гетьман Петро Сагайдачний" в Руан належало виконати вперше в історії ВМС України. Прохід проток Босфор, Дарданелли і Гібралтар,

вихід в Середземне море і Атлантику, похід навколо берегів Європи, плавання по ріці Сена – все це було вперше. На тих морських широтах військово-морського прапору України ще ніхто ніколи не проносив і не бачив. Першим в історії України був і офіційний візит українського корабля у Францію та участь у святі, в якому були задіяні кораблі багатьох флотів світу. "Гетьман Петро Сагайдачний" відкривав для українського флоту вікно у світ і океан. Все це накладало на українських моряків особливу історичну відповідальність.

З прибуттям "Гетьмана Петра Сагайдачного" до Руану туди літаком прибув і командувач ВМС віце-адмірал В. Безкоровайний. Їх участь у святкових заходах в Руані і Гаврі значно сприяли підняттю престижу українського флоту і держави в цілому. Світ, який у Руані представляли тридцять іноземних флотів з різних кінців світу, вперше зустрівся з українськими військовими моряками і переконався, що Україна, не зважаючи на протидію, впевнено будує сучасний і боєздатний флот, спроможний захищати національні інтереси. Український сторожовий корабель "Гетьман Петро Сагайдачний" у Руані став одним з найпопулярніших кораблів, його відвідали більше 10 тисяч гостей. Після завершення свята "Армада свободи" на зворотному шляху до берегів Батьківщини "Гетьман Петро Сагайдачний" провів спільні навчання з французьким вертольотоносцем "Жанна Д'арк". "Український Гетьман женився на Жанна Д'арк" - жартували французькі ЗМІ. 7 серпня 1994 року морський похід фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" успішно завершився. За його підсумками командувач ВМС відзначив, що він відкрив новий етап становлення українського флоту. Після цього походу був змінений гюйс (фортечний прапор) корабля. Синє полотнище з золотим тризубом було замінене на Державний прапор України. А флотський Гюйс згодом став... праобразом Штандарту Президента України. Причиною заміни, за твердженням самого Володимира Герасимовича, була їх непрактичність і невиразливість. Темно-сині гюйси швидко втрачали свій вигляд на сонці і вітрі, вигорали, а також, на його думку, мали слабке символічне наватаження. Перебуваючи у Франції, командувач ВМС України взяв приклад з французького і других флотів у яких гюйсом служив державний прапор. Державних прапорів України було достатньо і були високої якості. Так В. Безкоровайним Державний прапор України було повернуто в якості корабельного гюйса ВМС України, чим в сучасній історії була продовжена традиція державного флоту УНР: у 1918 році державний прапор УНР певний час був тимчасовим військово-морським прапором флоту УНР, а затим і гюйсом.

Загартований у боротьбі за власне існування український флот таки вийшов на міжнародну арену рівноправним членом міжнародного морського співтовариства. І тут "єдиний ЧФ" – захисник СНД йому вже перешкодити не міг. Естафету участі у міжнародних навчаннях у "Гетьмана Петра Сагайдачного" перейняли корвет "Луцьк" та корабель управління "Славутич", які, відповідно, з 25 по 27 липня та з 17 по 31 жовтня 1994 року успішно виконали завдання міжнародних миротворчих навчань "Бриз-94" в Болгарії та "Морський партнер-94" в Румунії. Це вже було повним міжнародним визнанням українського флоту і означало його вихід з міжнародної ізоляції, в яку так наполегливо заштовхували ВМС України.

Володимиру Герасимовичу приходилося непросто. Інколи приходилося дивуватися звідки бралися сили: командувачу одночасно приходилося займа-

тися військово-політичною, військово-дипломатичною і військовою командною діяльністю одночасно. А було ще безліч інших господарських питань, які вимагали його особистого втручання. Слід особливо наголосити, і це не раз підкреслював сам командувач, що за флотським галасом боротьба йшла по суті не за флот, боротьба точилася за Крим і Севастополь, за їх приналежність до України, не стільки проти військової, як політичної присутності Росії на території України і, якщо не знищення, то хоча б обмеження нею незалежності української держави. Флот, і це до сих пір ще не достатньо розуміють в Україні, став тільки тим приводом, яким Росія скористалась в умовах становлення незалежності нашої молодої країни, використавши сценарій придушення України 1917-1921 років. Якби на Чорнім морі не було флоту взагалі, Росія знайшла б інший привід для "приватизації" України і сьогодні вона продовжує шукати нові і нові можливості для закріплення тут своїх позицій. Хто володіє Севастополем, той має ключ від Чорного моря, а звідси – володіє повним контролем не лише за портами, а над всім півднем України. Для досягнення цих цілей необхідно було забезпечити абсолютний вплив на мешканців півострова, а це можно було зробити лише при допомозі ЧФ, що при повному нерозумінні Києва і було зроблено ще наприкінці 1991 року. Використовуючи авторитет, історію і традиції Чорноморського флоту, командуванню ЧФ вдалося в короткий час створити цілий ряд проросійських організацій та підпорядкувати своєму впливу фактично всі засоби масової інформації півострова, які розпочали масове зомбування свідомості мешканців півострова.

В Москві добре розуміли важливість і значення впливу на теле- і радіопростір України і Криму і, на відміну від Києва, не жаліли на це коштів. Саме це призвело до того що російські ЗМІ практично заволоділи не тільки теле- та радіопростором в Криму, а й суспільною думкою більшості мешканців півострова. Взагалі, ВМС України були єдиним рупором України у Криму і в Севастополі, з доволі слабким інформаційним забезпеченням. Знаходячись у фактичній інформаційній блокаді, командувач приділяв значну увагу інформаційно-пропагандистському забезпеченню будівництва і розвитку національного флоту, вбачаючи в цій роботі основу забезпечення стабільності в регіоні. Об'єктивне і оперативне висвітлення процесу будівництва національного флоту, проблеми розподілу ЧФ в той час виходили на рівень важливих державних завдань. Було вкрай важливим у складі ВМС України утворити власні засоби масової інформації, які б могли протистояти шаленому шовінізму і інформаційному тиску, прорвати ідеологічну блокаду та оперативно доводити ситуацію навколо флоту до широкої громадськості України. До 1994 року ВМС України інформаційно забезпечували лише прес-центр ВМС та газета "Флот України" без видавничої бази і укомплектовані менше чим на половину своїх штатів. В 1994 році інформаційне поле Криму почав відвойовувати телерадіоцентр ВМС "Бриз" з однією побутовою відеокамерою, але який створювався за допомогою шефів з Львівської, Івано-Франківської та Запоріжської областей. Саме з допомогою "Бризу", "Флоту України" та прес-центру в Севастополі та в Криму стало можливим розірвати ідеологічну блокаду Севастополя і ВМС і певною мірою змінити суспільну думку щодо України і національного флоту. З призначенням на посаду заступника командувача ВМС по роботі з особовим складом колишнього заступника командувача флотилії Тихоокеанського флоту капітана 1 рангу Віталія Литвиненка значно піднявся професіоналізм і оперативність в роботі ідеологічних структур ВМС України. Більше уваги і

практичної допомоги стало надаватися флотським журналістам і засобам масової інформації, які почали більш активно і професійно впливати на регіон базування флоту. Таким чином, інформаційну блокаду ВМС було прорвано і ЗМІ ЧФ не змогли більше домінувати в інформаційному полі Криму. Флотські ЗМІ стали інформаційною базою всіх патріотично налаштованих рухів у Севастополі і в Криму, налагодили співпрацю з меджлісом кримсько-татарського народу що, у свою чергу, не лише сприяло їх росту і популярності але і зміні свідомості мешканців Севастополя і Криму. Командування ВМС старалося робити все що могло, але могло зробити більше. Але що мішало? Буде правильно сказати, що моряки не змогли домогтись більшого тільки із-за наполегливого небажання Києва, де більшість ключових посадовців думали не про те як відстояти незалежність України, а зовсім в протилежному напрямку, по-суті, боялися незалежності. Сказати, що вони виявились неспроможними оцінити важливість подальшого рішучого розширення впливу української влади на кримський регіон – сказати досить мало. Військових моряків відсторонили від участі і підтримки громадських організацій, чим позбавляли їх громадської підтримки. Весь час боротьби за флот урядові структури вперто не замічали і зовсім не надавали державної підтримки українським ЗМІ, українським організаціям і рухам, що в нерівних умовах відстоювали в Криму цілісність України. На ключові державні посади в Севастополі і в Криму призначалися відверто проросійськи налаштовані чиновники, які почували себе тут як риба у воді. На державному рівні не сприймалися проблеми кримських татар, чи не основної проукраїнської сили на півострові, яких штучно відстороняли від українського суспільства і проти яких кримська преса вела відверто принижуючу їх пропаганду. Досить часто високі урядовці з Києва дивилися на командувача і його штаб як на "націоналістів" і... своїх головних противників: не приховували, що якби не було ВМС України, то не було б і проблеми ЧФ. Під час Помаранчевої революції всі вони пішли в відкритий наступ на незалежність, а на початку 1990-х років, здаючи позиції країни, намагались ліквідувати всі здобутки українського народу. І не випадково, перебуваючи в Севастополі, керівники держави, як правило, у переважній більшості випадків штаб ВМС обходили стороною. Та, не зважаючи на позицію президентських і деяких урядових структур, Військово-Морські сили з кожним днем зміцнювали свої позиції в регіонах країни, зміцнювалася їх підтримка в областях, серед всього народу. Це стало базою для оптимізму командувача і його підлеглих. Міжнаціональних проблем у ВМС не існувало.

Зростання популярності ВМС в країні, розвиток шефства та міжнародного авторитету національного флоту не залишилося без уваги антиукраїнських сил в Криму та в Севастополі. Президент Криму Мєшков, а згодом і Верховна Рада АР Крим виступили з черговими вимогами виводу ВМС України з півострова. 23 серпня 1994 року сесія севастопольської міськради з ініціативи її голови В. Сємьонова прийняла антизаконне рішення про визнання російського статусу міста Севастополя. На додаток до цього, напередодні святкування Дня незалежності, голова Верховної Ради України Олександр Мороз, зійшовши з фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний", заявив, що якби він вирішував питання флоту – то "віддав би флот повністю Росії без всяких компенсацій". Все це, звичайно, тиснуло на морально-психологічний стан українських моряків, але не настільки, щоб послабити їхнє бажання відродити і зміцнити наці-

ональний флот України а з ним і незалежність нашої країни. Призначення головою української урядової делегації на переговорах з проблем флоту віце-прем'єра Євгена Марчука свідчило, що виконавча влада України таки береться практично відстоювати морські інтереси держави.

17 листопада 1994 року у Москві проходила зустріч віце-прем'єрів Росії й України О. Сосковця й Є. Марчука. На той час положення з ЧФ було гірше, ніж у цілому з переговорним процесом між Україною та Росією, тому основною темою зустрічі була проблема ЧФ. Напередодні переговорів В. Безкоровайний сформулював позицію штабу ВМС України щодо розміщення наших і російських підрозділів на інфраструктурі ЧФ. В основу української позиції були покладені наступні пропозиції до угоди:

- Севастополь визнається головною базою ВМС України, а тому їх кораблі і штаб базуються в Севастополі. Наші сили базуються на бухтах Стрілецька, Карантинна і Балаклава. Сили ЧФ РФ тимчасово розміщуються в бухтах Севастопольська, Південна й у порті Феодосія. Авіація ВМФ РФ – використовує аеродроми в селищах Кача і Октябрьскоє;

- Росія для тимчасового перебування ЧФ на території України формує "Основну базу ЧФ РФ", для чого одержує частину інфраструктури флоту на умовах оренди і без права суборенди. При прийомі і поверненні фондів повинна проводитись їх інвентаризація й оцінка комісією Держмайна України. При виведені ЧФ РФ з території України фонди мають бути поверненими в функціонально придатному стані;

- флот РФ перебуває на території України тимчасово – не більш 15 років, без права збільшення чисельності та відновлення корабельного і літакового парку. Нові кораблі, що надходять на флот, і літаки, а також всі штатні запаси для них, повинні розміщуватися (базуватися) на фондах створюваної військово-морської бази на території Росії, чим буде забезпечено безболісне скорочення та вивід сил Чорноморського флоту з території України;

- Росія будує військово-морську базу на своїй території з умовою її готовності прийняти весь флот з території України при закінчені терміну оренди бази в Україні. Уряд України повинний мати можливість контролювати виконання Росією плану будівництва;

- у випадку збройного конфлікту Росії з третьою країною ЧФ РФ негайно виводиться з території України. РФ не може використовувати командні пункти ЧФ РФ які находяться на території України для керування силами ЧФ РФ або іншого флоту РФ, які задіяні в бойових операціях;

- на території України містяться тільки повсякденні запаси для забезпечення життєдіяльності, і повсякденної бойової підготовки розміщеного угруповання, з чисельністю не більш 25000 чоловік. Стратегічні запаси зброї, технічного і тилового майна які унеможливлюють вивід сил флоту з території України в разі воєнного конфлікту з третьою країною, підлягають негайному вивезенню з території України;

- на території України ЧФ не може переводитися в підвищені ступені бойової готовності без дозволу Верховної Ради України. Мобілізація заборонена! На суднoремонтних підприємствах України не може проводитися ремонт кораблів ЧФ при одержанні ними бойових ушкоджень;

- для виходів у відкрите море ЧФ РФ може використовувати тільки виділені спеціальною угодою фарватери та повітряні коридори в районі Головної

бази ВМС України - Севастополя. Інша акваторія територіальних вод та повітряний простір України є суверенної територією, і захід у них кораблів та суден ЧФ РФ та заліт авіації ЧФ РФ кожен раз здійснюється за дозволом Міністерства закордонних справ України. Полігони на сухопутті та в територіальних водах України можуть використовуватись виключно з дозволу МЗС, після погодження з МО України.

Багато інших позицій зв'язаних з перебуванням флоту на наші території було вивчено і запропоноване урядовій делегації для керівництва. Командуючий і штаб розуміли, що в угоді, яка готувалася, мали би бути закладені гарантії територіальної цілісності і національної безпеки України! Після перемоги Л. Кучми на президентських виборах в 1994 році, Віталія Радецького на посаді Міністра оборони змінив цивільний міністр Валерій Шмаров. Функції Міністерства оборони й Генерального Штабу поділені не були, старший лейтенант запасу почав командувати армією, авіацією й флотом країни, хоча робити це він не вмів. Таким чином, ситуація в Міністерстві оборони незабаром переросла в затяжний внутрішній скандал. Не обійшла вона й флот. Коли готувався похід фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" в Абу-Дабі (Об'єднані Арабські Емірати), В. Шмаров для економії грошей на відрядних наказав зняти з корабля половину екіпажу. Це рішення могло привести до найтяжких наслідків у випадку будь-якої події на кораблі і в морі. Крім того, головним завданням для молодого флоту була підготовка особового складу, а це можна було робити тільки в морі. Безкоровайний, обурившись непрофесійним втручанням у його справи, відмовився виконувати це рішення міністра й подав президентові рапорт про відставку. Скандал був урегульований Президентом і В. Горбуліним. Однак Міністерство оборони "відплатило" Безкоровайному тим, що не оплатило перебування українського фрегата в Абу-Дабі, у ВМС почали рости борги, вирішення яких поклали на командувача ВМС. Врешті, борги оплатили коштами, виділеними Львівською областю на будівництво телерадіоцентру ВМС "Бриз". Згодом В. Шмаров рідше втручався у флотські справи. Але помилки, допущені В. Шмаровим, привели до розколу в Міністерстві й Генеральному штабі, тому його діяльність у Збройних Силах і серед політиків була оцінена неоднозначно. Однак у проблемі розподілу ЧФ В. Шмаров встиг зробити багато, вважає Безкоровайний.

У листопаді 1995 року Б. Єльцин розпорядився прискорити реформування й скорочення чисельності російської армії. Під скорочення потрапив і Чорноморський флот, що дало новий поштовх флотським переговорам. Що ж собою представляв ЧФ і чому його потрібно було скорочувати? У СРСР, пояснював командувач, всі бухти на узбережжі віддавалися флоту. І не лише бухти. В Україні ЧФ мав свої частини в Києві, Ізмаїлі, Килії, Рені, Одесі, Очакові, Миколаєві, Херсоні, Чорноморську, Мирному, Новоозерному, Євпаторії, Саках, Качі, Севастополі, Сімферополі, Жовтневому, Гвардійському, Ялті, Феодосії, Керчі, Бахчисараї, Піщаному, Андріївці, Іванівці, Перевальному, Міжгір'ї, Машино, Куйбишево, Зеленогорську, Прибережному (Судакського району), Прибережному (Сакського району), Веселому. Така "географія" створювала "критичну масу" по всій країні. Тому із самого початку В. Безкоровайний неодноразово порушував питання про її зниження. Були військові містечка в Україні, що повністю втратили своє значення для ЧФ, але об'єкти на них були необхідні для формування підрозділів необхідних ВМС України. Обстановка у вилучених від штабу ЧФ військових містечках була складною, люди, втративши

перспективу в службі та спостерігаючи за безглуздістю флотської проблеми нічим не займалися. Явним стало й банкрутство стратегії ГШ ВМФ РФ - перешкоджати розвитку ВМС України - яка виявилася недієздатною. Закінчувався термін дії Ялтинского угоди. Політики РФ, переконавшись, що проблема баз на периферії флоту перестала бути політичною, переклали її вирішення міністерствам оборони.

На зустрічі військових делегацій, очолюваних міністрами оборони України й Росії, яка відбулася 23-25 листопада 1995 року, був підписаний 21 документ. Головними були флотські проблеми, це: протокол "Про добудування, ремонт і модернізацію кораблів і суден на підприємствах України", у якому було вирішення порядок фінансування добудови для Росії Доку і Плавучої бази для перевантаження ядерних реакторів атомних підводних човнів. Удачею переговорів було підписання протоколу "Про використання полігона злітно-посадочних систем "Нитка" на аеродромі в Саках, збудованого для підготовки морських льотчиків. Унікальний і дуже дорогий комплекс створювався одночасно з авіаносцями "Кузнєцов", "Варяг" і "Ульяновск". Авіаносці будувалися в Миколаєві для Північного й Тихоокеанського флотів, а комплекс для круглорічного тренування льотчиків палубної авіації створювався в Криму. Полігон не міг бути використаний в інтересах ВПС і ВМС України тому, що в нас немає авіаносців і не буде ніколи. Але заробляти на ньому гроші МО України може. Домовилися, що в оплату за використання тренажера, наша авіація буде одержувати технічний супровід, запчастини, ремонтно-групові комплекти, проводити доробку літаків на базі авіапрома Росії по аварійних і ресурсних бюлетенях промисловості.

По проблемі інфраструктури флоту було підписано "Положення про розподіл, прийом і передачу військових містечок, озброєння, військової техніки й іншого військового майна ЧФ Міністерству оборони України". Положення було витримано в дусі - 50/50% - за вартістю, при цьому Україні відходило 18,4% інше йшло у взаємозалік. Відповідно до цього документу, ЧФ передавав військові містечка й об'єкти в Мирному, Керчі, Новоозерному, Чорноморському, Сімферополі, Жовтневому. Російська сторона мала обмежені повноваження, тому питання про розділ кораблів й об'єктів у Севастополі й Феодосії на цих переговорах не стояло. Погоджені об'єкти повинні були передаватися МО України до 31 грудня 1995 року, за винятком окремих частин і кораблів, строк яким був визначений до весни 1996 року. ЧФ продовжував при цьому базуватися в Севастополі, Феодосії, селищах Кача й Гвардійське. П. Грачов проінформував, що на цьому етапі реформування флот буде скорочений на 5300 чоловік, тобто на ЧФ залишиться ледве більше 30 тисяч чоловік, але планується залишити всього 20-22 тисячі.

Для координування дій по передачі інфраструктури й кораблів були створені комісії ВМС України й ВМФ РФ. Приймалося не все. В Україні вже було вирішено, що головною базою українського флоту буде Севастополь, тому непотрібні ВМС об'єкти передавалися сухопутним військам й іншим відомствам. Робота просувалася, але строки не видержувались тому, що все було в незадовільному стані. Командування ЧФ жоден об'єкт, крім тих, що знаходилися в Севастополі й Феодосії, до зими не підготувало - палива на них не завезло. Обстановка в Криму виявилася на грані соціального вибуху, криза набрала силу в грудні. Необхідних запасів мазуту й вугілля не було й у МО України. Знадобилися зусилля уряду, щоб виправити обстановку з паливом. Крім

того, реалізацію підписаних домовленостей торпедували в Москві. Державна Дума РФ знову намагалася накласти мораторій на скорочення флоту. Однак президент Росії повернув проект закону в Держдуму. Багато перешкод у роботі комісій виникало через те, що ЧФ не хотів надати інвентаризаційні відомості, які дозволили б визначити фактичну наявність техніки, озброєння й майна. З переданих складів завчасно було вивезене все коштовне. Так, із Чорноморського були вивезені всі переносні зенітні ракетні комплекси і близько 300 вагонів корабельного технічного майна.

Але процес ішов. 10 січня 1995 року на ракетних катерах, переданих ВМС у Чорноморському, які одержали назви, "Умань", "Прилуки", "Цюрупінськ" і "Каховка", були урочисто підняті Військово-морські прапори України. Командиром дивізіону В. Безкоровайний призначив капітана 2 ранга В. Карякіна, який до призначення був начальником штабу 296 дивізіону ракетних катерів ЧФ. Виявлена довіра до людей негайно дала результат, 55 офіцерів, мічманів і службовців за контрактом склали в той день присягу на вірність народу України. ВМС не знадобилося направляти в Чорноморське інших військовослужбовців, крім небагатьох матросів з Севастополя! На катерах був проведений ритуал спуску прапорів ВМФ СРСР і підйому прапорів ВМС України.

Прийом об'єктів і кораблів на цьому етапі був завершений 10 березня 1995 року. Після чотирьох років очікування своїх кораблів, моряки, нарешті, зайнялися своєю роботою. Знайшовши господарів, кораблі й об'єкти флоту швидко приводилися в порядок. Для особового складу ВМС України обстановка ставала ясною й стабільною.

В умовах дефіциту коштів, всі зусилля особового складу командуючий направляв на відновлення технічної готовності кораблів, використовуючи підтримку шефів. У радянські роки на ремонти кораблів виділялися достатні кошти, у ВМС таких засобів не було і Київ їх не обіцяв. Приводячи кораблі в справний стан, екіпажам стояло все робити самотужки з мінімальним залученням судноремонтних заводів - такий досвід відновлення кораблів у ВМС України вже був. Так, на фрегаті "Гетьман Сагайдачний" після пожежі в машинному відділенні, ремонт був повністю виконаний силами мічманів Севастопольського Військово-Морського інституту, у той час як завод вимагав за цю роботу аж 127 тис. доларів. На відновлення ДКВП "Донецьк" після аварії теж було витрачено в сім разів менше коштів, чим вимагав завод. Все це завдяки використанню власних можливостей і допомоги шефів. Робота стояла складна, тому, що через тривале затягування вирішення питання про розділ ЧФ кораблі прийшли в критичний стан. Після розподілу кожна зі сторін почала конкретно займатися кораблями, які дісталися: що відремонтувати й залишити в ладу, що поставити на консервацію, а що списати взагалі. Тільки завершення розподілу флоту дало можливість як російській, так і українській стороні зайнятися своїми кораблями, у кораблів з'явилися господарі, у командирів - завдання. Добре про це сказав один зі старших офіцерів гарнізону Чорноморське, що прийшов служити до ВМС України: "зараз у корені змінилося завдання. Раніше - нічого не зберігати, однаково прийдеться передавати, тепер - відновлювати й будувати". Військово-Морським силам командуючим було поставлене завдання: відновити технічну готовність всіх прийнятих кораблів, жоден з них не буде утилізований. У зв'язку з прийомом кораблів і майна від ЧФ перед командувачем і штабом ВМС виникло багато проблем, од-

нак створювалося враження, що в Києві більше чим у Москві не хотіли створення національного флоту! З початком прийому кораблів й об'єктів від ЧФ було припинене фінансування ВМС України. Начальник тилу Міністерства оборони відкрито шкодив ВМС, повністю позбавивши флот пального для забезпечення життєдіяльності прийнятих кораблів, що привело до розморожування їх водяних систем.

Безсумнівно, діяльність Володимира Безкоровайного по військовому зближення ВМС України і США на Чорному морі відслідковувалося в Москві, але тоді доречне питання: чому 1995 рік став останнім роком єдиного ЧФ? Чи був інший сюжет розвитку ситуації з ЧФ? Чи можливо було для РФ зберегти баланс сил у зоні Причорномор'я? І взагалі чи могла бути реалізованою сама думка "флот СНД на Чорному морі"? Комітет зі справ СНД і зв'язків із співвітчизниками при Державній думі РФ, очолюваний К. Затуліним, запропонував послати на флот делегацію, щоб на місці розібратися в ситуації і заслухати віце-прем'єра О. Сосковця за підсумками його офіційного візиту в Україну.

6 квітня 1995 року Державна Дума заслухала членів комісії про поїздку в Республіку Крим і Севастополь К. Затуліна, Н. Столярова, Н. Сухого. Добродії з Москви, що прилетіли втручатися у внутрішні справи України, стали бідкатися, що їх там скривдили: "Із самого початку відзначалися факти недружелюбного, а часом відверто ворожого відношення до депутатів Державної Думи Росії з боку української влади. Політ спецрейсу 9758 по маршруту Москва-Сімферополь над територією України був заборонений. Делегація 26 березня вилетіла до місця відрядження звичайним рейсом, в аеропорту Сімферополь був посилений наряд міліції і співробітники Служби безпеки України їх змусили пройти митницю. Українськими прикордонниками були переписані паспортні дані всіх пасажирів. Прокурор України в Криму В. Купцов попередив К. Затуліна про відповідальність за антиукраїнські дії і заклики. В українській пресі з'явилися коментарі про можливість застосування до російських парламентаріїв карного переслідування і позбавлення волі на термін до п'яти років. Протягом перебування в Криму і в Севастополі делегація зіткнулася з протидією влади та з зовнішнім спостереженням з боку компетентних структур України". Московським панам дали відверто вперше зрозуміти, що вони отут знаходилися не "дома", не в своєму будинку, бо, як писав Л. Кучма, "Україна не Росія!" Депутатам Державної Думи дали зрозуміти, що в України іншого сюжету для флоту крім його розподілу не буде. Спізнилися добродії, ніякого флоту СНД бути не може!

Середина квітня 1995 року. У Державній Думі РФ виступив спікер парламенту Криму С. Цеков. До порядку денного вноситься питання "про неправомірну передачу міста Севастополя Україні", зініціюється прийняття Федерального Закону РФ "Про мораторій на однобічне скорочення ЧФ". Висновки Комісії Державної Думи РФ: "У Криму зусиллями України установлений твердий авторитарний режим, чому ми самі неодноразово були свідками. Нагнітається антиросійська істерія... Положення на ЧФ дуже складне і вимагає негайного втручання як законодавчої, так і виконавчої влади Росії". Відразу на адресу Голови Державної Думи РФ І. Рибкіна надійшло звернення Верховної Ради України, у якому виражена заклопотаність "діяльністю частини депутатів Державної Думи РФ...", і нагадування, що "кримське питання" є внутрішньою справою України". Виступ С. Цекова в Державній Думі РФ було кваліфіковано як такий, що суперечить "загальновизнаним міжнародно-правовим нормам і

принципам, а також зобов'язанням РФ у рамках двосторонніх російсько-українських домовленостей". Верховна Рада України скасувала Конституцію й інститут президентства в Криму. Ці дії вели, на думку К. Затуліна, "до переоцінки не тільки минулого, але і найближчого майбутнього у відносинах Росії й України". Він висловився про необхідність проведення термінових консультацій Президента РФ, Федеральних Зборів і Уряду. Але виконавча влада РФ мовчала. Голова Верховної Ради Криму звернувся по допомогу до ОБСЄ, наполягаючи на розгляді рішення Верховної Ради України від 17 березня 1995 року як такого, що вступає в протиріччя з міжнародними зобов'язаннями останньої по правах людини, але і це звернення залишилось без відповіді. С. Цеков змушений був залишити свою посаду, баланс сил у Верховній Раді Криму різко качнувся у бік проукраїнської позиції. Проросійські сили парламенту потерпіли нищівну поразку.

Проблеми ЧФ тимчасово відійшли на другий план. О. Сосковець продовжував вирішувати його долю як глава російської делегації на переговорах у Києві. На його думку, переговорний процес по розділу флоту "йде дуже складно і важко... Втручаються різні політичні сили по обидва боки...". Однак істерія проти О. Сосковця продовжувалася. Як ганьба, безчестя і зрадництво Росії розцінять у відкритому листі дії глави російської делегації на переговорах у Києві моряки-чорноморці, представники російської громади Севастополя, Російської партії, Всекримського руху виборців, а також ряду частин і Офіцерських зборів флоту. "У зв'язку з виборами, що наближаються в Росії (у грудні 1995 року) в Державну Думу ми зробимо все можливе і неможливе, щоб жоден з політиків, що зрадили Севастополь і флот, не переміг..." - писали автори відкритого листа і стверджували, що не можуть залишатися байдужими до переговорів і їхніх результатів. К. Затулін теж був категоричний: "Наступив момент істини в російсько-українських відносинах. Треба назвати речі своїми іменами: під дзвінкі фрази про "стратегічне партнерство" Україна вже застосовує до Росії економічні санкції, зриваючи колишні домовленості про повернення боргів, відмовляючись від погоджених позицій на переговорах по ЧФ, попросту виживаючи його з України...". Дума практично одноголосно приймає закон "Про мораторій на однобічне скорочення ЧФ". Мораторій поширювався на скорочення флоту, „включаючи частини берегової оборони (морської піхоти) і авіацію флоту". Це безглузде рішення з усіх точок зору - об'єкти ЧФ уже розділені і передані по актах у розпорядження ВМС України. У цей час в Ізмаїлі 116-я бригади річкових кораблів ЧФ – 9 кораблів, що відійшли до російського флоту, залишили базу і взяли курс на Севастополь. На засіданні військової ради Чорноморського флоту влітку 1995 року була виражена незгода з позицією Головного штабу ВМФ РФ: „В умовах, коли не прийнято ніяких рішень по флоту на політичному рівні, Головний штаб ВМФ віддає накази на передачу ВМС України частин і підрозділів флоту, проводить оргштатні заходи щодо його скорочення". У травні 1995 року ЧФ відвідав головком ВМФ РФ, візит якого був зв'язаний з проведенням 9 червня зустрічі в Сочі Президентів України і Росії. Помічник Президента РФ Д. Рюріков у ті дні визначив позицію Росії: "Спільне використання Севастополя флотами двох держав нереалістично". Це було передвістя нової спроби змусити нас піти із Севастополя. В. Безкоровайний відреагував негайно, заявивши, що ми будемо самі вирішувати, де повинний базуватися наш флот і консультуватися з Москвою з цього приводу не плануємо. Через кілька днів на брифінгу в Міністерстві оборони

України Д. Рюрікову заперечить і заступник Міністра оборони Іван Біжан: "Українська сторона не може погодитися на те, щоб російський флот розташовувався у всіх бухтах Севастополя, для цього цілком достатньо Південної і Севастопольської бухт".

Чим ближчою ставала дата проведення зустрічі Президентів у Сочі, тим більш активними ставали депутатський корпус і суспільні рухи. Радикали і центристи, націонал-патріоти і демократи в який раз зштовхнулися на сторінках преси в дебатах, кожен по-своєму трактуючи і прогнозуючи підсумок майбутньої події. Але загальний висновок: "Український парламент ніколи не ратифікує угоди про базування ЧФ, якщо Президент України прийме умови, висунуті Росією...",— заявив у ті дні голова парламентської Комісії з міжнародних справ М. Заєць. Трохи пізніше і Президент України у своєму інтерв'ю англійській газеті "Файненшл таймс" скаже: "Гарантією... проти подальшого розвитку гегемоністських устремлінь Москви може бути підтримка України західними лідерами". У цій фразі була відбита стратегічна лінія України у взаєминах з Росією. Тепер уже політичне керівництво Росії вимушене було почати тактику поступок: "Ми зберемо експертів, остаточно вирішимо, до якої сходинки ми можемо на переговорах відступити. А може, і не прийдеться відступати...", - заявить Президент РФ Б. Єльцин. Саме відступити, а не знаходити взаємоприйняті компроміси.

9 червня 1995 року. У Сочі відбулася зустріч Президентів України і Росії, яка мала внести елемент оптимізму. Відповідно до підписаної Угоди "основна база ЧФ РФ із розміщенням у ній штабу флоту, знаходиться в Севастополі. ЧФ РФ використовує об'єкти флоту в м. Севастополі й інші пункти базування і місця дислокації корабельного складу, авіації, берегових військ, об'єктів оперативного, бойового, технічного і тилового забезпечення в Криму...". Технічну сторону питання повинні були обумовити Уряди Росії й України, маючи на увазі раніше досягнуту домовленість про розподіл майна в співвідношенні 50 на 50%. Після підписання угоди Б. Єльцин заявить: "Я вважаю це історичною подією, оскільки воно розриває подальший ланцюг російсько-українських відносин". Однак підписання політичного договору між Україною і Росією затягувалося, хоч в пресі результати зустрічі оцінювались позитивно. Виникла дискусія по статті 5 угоди в тій частині, де розподіл майна флоту передбачалося вести за станом на 3 серпня 1992 року. В чому була справа? Протягом майже трьох років флот самовільно розпродав велику частину майна, тому В. Безкоровайний настоював віднести розпродане в залік російської частки флоту. У цілому Сочинські домовленості не внесли повної ясності в майбутнє флоту. Залишалися невирішеними питання: як поділяти берегову інфраструктуру в Севастополі, і як РФ буде оплачувати оренду баз. Під керівництвом Віктора Черномирдіна і Євгена Марчука в Москві пройшли три зустрічі підряд, на яких усі питання в основному було погоджено, але потрібно було їхнє детальне вивчення. Результати "продуктивності" переговорного процесу не змусили себе чекати, у Москві прийняли рішення, а в Севастополі почалась підготовка до передачі ВМС України Кримської (с. Новоозерне) військово-морської бази ЧФ.

1995 рік ставав замітним у справі співробітництва України і НАТО і у першу чергу із США. У травні на Яворівському полігоні пройшли українo-американські навчання у рамках програми НАТО "Партнерство заради миру", від-

працьовувалися дії "по підтримці миру". З 25 по 28 липня цього ж року відбулися спільні навчання морської піхоти США й України. З відповідним візитом піхотинці останньої відправилися в Америку. Незабаром на полігоні Широкий Лан біля Миколаєва пройшли спільні навчання морської піхоти ВМС України і США "Миротворча місія морської піхоти – 95". Вони були спрямовані на відпрацьовування спільних задач у випадку кризи. Після них провели навчання на території США, у базі морської піхоти "Кемп Леджун" за назвою "Осінні союзники—95". ВМС України беруть участь у великомасштабних навчаннях НАТО "Партнерство по співробітництву – 95", що проходили в районі узбережжя Болгарії. 2 серпня в західній частині Чорного моря відбулися багатонаціональні військово-морські навчання "Бриз-95", що проводила Болгарія в рамках програми НАТО "Партнерство заради миру". Поряд з США, Грецією, Іспанією, Італією, Румунією, Туреччиною, Францією і Голландією в них взяла участь і Україна.

В останній декаді серпня 1995 року з короткостроковим візитом до Севастополя прибув Президент України Л. Кучма. В інтерв'ю він сказав: "Ми прекрасно розуміємо, і я усвідомлюю, що стратегічні інтереси Росії завжди будуть присутні в Криму і Севастополі. Нам треба вирішити ці питання з Росією мирно. Їх вирішення на 99% залежить від Російської Федерації, тому що ми готові підписати угоди хоч зараз". Тоді ж Леонід Кучма сказав, що Україна утримує всю інфраструктуру ЧФ, але при цьому він "лише де-юре спільний, а де-факто чисто російський". Командування ЧФ продовжувало жити в борг. Тільки заборгованості за електроенергію склали 592 млрд. карбованців (близько 3,5 млн. доларів). Над флотом нависла реальна загроза повного відключення електропостачання. При цьому голова адміністрації Севастополя В. Сємьонов, передбачаючи обвинувачення у свою адресу, замітив, що рішення по відключенню флоту від енергозабезпечення буде носити побутовий, а не політичний характер. У частинах і штабах відключалися телефони і зв'язок. Флот також затримував виплати в бюджет міста в сумі 140 млрд. карбованців (близько 860 тис. доларів).

Київ поступово прозрівав. У середині листопада 1995 р., виступаючи перед главами районних адміністрацій в Академії управління, Президент України Л. Кучма знову торкнувся проблеми флоту: "Росія могла б, оплативши борг флоту, сприяти вирішенню проблем своїх військовослужбовців" (борг ЧФ Україні на грудень 1995 року перевищив 6 трлн. карбованців). До кінця 1995 року боєздатність ЧФ зведена до "обмеженої". Авіація полетіла в РФ. На кораблях служать моряки, які від призову до звільнення так жодного разу і не вийшли в море, а командири не приймали участі в жодному навчанні.

Однак 1995 рік невблаганно наближався до кінця, а з ним і термін дії Ялтинських угод по ЧФ, що змушувало обидві сторони форсувати рішення проблеми. До цього часу на вищому експертному рівні уже були відпрацьовані проекти двох угод - про параметри розділу флоту, про статус і умови його базування на території України. У Сімферополі представники України і Росії погодили розділ 126-й дивізії берегової оборони ЧФ. Вирішилась доля 257-го танкового полку і 175-го інженерно-саперного батальйону. У співвідношенні 50 на 50 поділили 338 БТР-70, БТР-80 і БТР-60, 305 танків Т-64, більш 200 БМП-2. Російська частина зброї і техніки була вивезена за межі України. За рішенням командування ВМФ РФ, розформовувався авіагарнізон ВПС ЧФ селищі

Мирний більшість офіцерів якого ще раніше подали рапорти з проханням зачислити їх до ВМС України. В той же час розформовувався і Центр керування польотами ВПС ЧФ в с. Гвардійське, де знаходився штаб колишньої ракетоносної дивізії трьохполкового складу авіації ЧФ. Євген Марчук у своєму інтерв'ю українським журналістам у Вашингтоні відзначив, що Україна поки не порушує питання про необхідність вироблення "офіційної позиції США в питанні розподілу ЧФ... Однак, якщо ситуація на переговорах по флоту буде розвиватися так і далі, не виключено, що наша позиція може змінитися... У принципі, звертання до США в цьому питанні не виключене". Було нанесено упереджуючий удар по позиції РФ щодо неможливості базування ВМС України в Севастополі. Євген Марчук "попав у десятку", офіційна Москва відразу виступила з заявою про своє категоричне неприйняття третьої сторони в переговорному процесі по флоту. Відстоюючи свою позицію, прем'єр-міністр дав на одній із прес-конференцій роз'яснення: українська сторона підходить "максимально уважно" до того, щоб всі угоди по ЧФ відповідали насамперед законодавству України, крім того, такі угоди повинні прийматися винятково колективно.

У Росії теж наступила пауза осмислення прийнятих рішень. Рішення Державної думи РФ про припинення однобічного скорочення ЧФ не знайшло підтримки у виконавчої влади. На грудень 1995 року призначені вибори в Державну думу РФ. На червень 1996 року намічені перевибори Президента Росії. У керівництві України проглядалося небажання зміни Б. Єльцина, чий збалансований центризм зупиняв радикальні сили, що ратували за жорсткість позиції Росії у відносинах з Україною. Проблеми Криму, Севастополя, ЧФ продовжували знаходилися поки на рівні експертних обговорень. Причина настільки "млявої роботи"- це залежність від виборчої кампанії в Росії. Є. Марчук і О. Сосковець домовилися "про посилення цієї роботи" на найближчий час. Як наслідок цього "посилення" розпорядженням Головкома ВМФ РФ Фелікса Громова гарнізон морської авіації ЧФ у селищі Мирному вирішили передати ВМС України, але МО України він... виявився не потрібний. Несподіванкою для Ф. Громова і самих ВМС України стала телеграма Міністра оборони України В. Шмарова, у якій повідомлялося, що "у планах будівництва ВМС України відсутнє використання інфраструктури гарнізону "Мирний". Даний гарнізон доцільно передати від ЧФ у власність Республіки Крим, про що повідомлено урядам України і Криму. Процесу передачі повинна передувати необхідна підготовка до експлуатації в зимових умовах". У складі цього авіагарнізону було два полки протичовнової авіації (у тому числі єдиний на ЧФ корабельного базування) з частинами забезпечення, які були в цілому збережені. В. Безкоровайний вже було направив до Мирного комісію ВМС приймати полки. Реакція командування ЧФ на цю телеграму була миттєвою: всі, хто подав рапорти з проханням перевести до ВМС України були негайно звільнені в запас без будь яких соціальних гарантій, без огляду на стан сімей та термін служби, зняті з квартирного обліку. З них відверто глузували: хотіли служити Україні – то йдіть і служіть! Знялася чергова хвиля антиукраїнської істерії, яка значно призупинила перехід до ВМС офіцерів з ЧФ. Щоби хоч якось виправити становище, Володимир Безкоровайний почав терміново вишукувати посади для звільнених офіцерів, та їх виявилося занадто мало. Аеродром морської авіації, єдиний в Україні, був буквально розгромлений за кілька місяців, більшість вертольотів і літаків порізано на метал. Так ВМС України, вже із-за позиції власного уряду, втратили підготовлений і обладнаний аеродром і базу морської

авіації, і з того часу підготовка морських льотчиків ВМС в Очакові на сухопутному аеродромі вже нічим не вирізнялась від підготовки льотчиків армійських ВПС, а разом з цим ВМС втратили і можливість оперативного і, головне, економічного, повітряного контролю акваторії Чорного моря. 16 жовтня 1995 року ЧФ кидає просто на долю судьби замерзаючий гарнізон "Мирний", кримська влада принципово приймати його не спішить і Безкоровайному прийшлося терміново добувати флотський мазут, відновлювати котельні, хоч вони і не стояли на балансі у ВМС України.

В кінці 1995 року штаб ЧФ підвів підсумки й оцінив свої досягнення за рік: "На кінець 1995 р. 70% кораблів вислужили свій термін служби або значно прострочили міжремонтний період через відсутність механізму взаєморозрахунків із ВПК Росії. У 1995 році не укладено жодного договору з групами технічного обслуговування кораблів заводів-виготовлювачів озброєння і техніки. Кораблі, експлуатовані без планових ремонтів і з продовженими в 2—3 рази міжремонтними термінами, старіли. Основну заклопотаність викликали кораблі 1-го і 2-го рангів — ядро флоту. У 1993—1995 роках кошти на судноремонт не виділялися. Борг судноремонтним підприємствам на 1 жовтня 1995 року досяг 462 млрд. 768 млн. карбованців (без індексації цін за минулий період). Число кораблів, поставлених у ремонт, у порівнянні з 1994 роком знизилося в 2 рази. У 1995 році минули міжремонтні терміни 449 кораблів і суден, 288 одиниць мають гостру потребу в ньому. За 9 місяців поставлено в ремонт загалом 21 плавзасіб, при плані 5—6 кораблів на місяць". Ось такий флот належало ділити.

Наприкінці листопада 1995 р. у Сочі міністри оборони України і Росії підписали чергову угоду по розподілу ЧФ, поспішність із прийняттям якого була зв'язана з закінченням терміну дії Ялтинської угоди. ЧФ почав відкрито виступати проти позиції свого головкома Ф. Громова, обвинувачуючи його в капітулянтстві. За підрахунками фахівців Головного штабу ВМФ РФ, на будівництво нових військово-морських баз на Чорному морі Росії знадобиться не менш 15 років, а сума буде обчислюватися багатьма трильйонами рублів. На їхню думку, скорочення і передача гарнізонів ВМС України привела до знищення системи базування ЧФ, чим флот виявився відкинутий на рівень, чи ледве не до петровської епохи. Скорочення флоту продовжується, але воно проводиться без попереднього повідомлення й обґрунтованих розрахунків. Зруйновано ударні угруповання ЧФ. Уже немає підвідних човнів, що плавають, (крім одного) і морської ракетоносної авіації. Це була істерика, але ВМС України до неї не мали ніякого відношення тому, що не краще обстояли справи в Збройних Силах Росії взагалі. У результаті "реформування" бойові можливості всього надводного флоту ВМФ РФ знизилися з 1991 року в 5-6 разів, підвідного - у 10-12 разів. Безумовно, у ВМС України використовували фактор "Ф. Громова", але це були російські проблеми. Тому В. Безкоровайний, поставивши собі інші орієнтири, тим часом продовжував розвивати відносини ВМС з військовим відомством США. У листопаду 1995 року з офіційним візитом у США відправився начальник Генерального штабу генерал-полковник Анатолій Лопата для затвердження плану співробітництва на 1996 рік. Разом з керівником об'єднаного комітету начальників штабів збройних сил США Д. Шалікашвілі вони обмовили цілий ряд спільних навчань на 1996 рік, проведення спільних семінарів з питань безпеки в регіоні і побудови збройних сил, навчання українських офіцерів у військових закладах США. Американська

сторона виявила особливий інтерес і до останніх домовленостей по проблемі ЧФ. На думку Анатолія Лопати, "без підтримки США, особливо по програмі "Партнерство заради миру", проблема безпеки в регіоні вирішувалася б набагато складніше".

1 січня 1996 року минув термін дії підписаної 3 серпня 1992 року Ялтинської угоди. Що дало Україні й Росії ця угода? Для Росії, вважав Безкоровайний, яка узурпувала керування ЧФ, вона дала час для консолідації проросійських сил на боротьбу з Україною і взяття під свій контроль політичну обстановку в Севастополі й Криму. Для України це було чотири роки "головного болю", пошуку компромісів між "поступками" й "краном газової труби". Із закінченням дії Ялтинської угоди ситуація стала іншою, тепер російська сторона стала шукати шляхи вирішення проблеми базування свого флоту. Великою проблемою стало подальше перебування ЧФ на території України без правової бази. У будь-який момент могла надійти команда "на вихід з речами".

Міністр оборони РФ П. Грачов висловив намір обговорити питання про продовження термінів дії згаданого документа ще на рік. Що давало Росії продовження на рік саме Ялтинской угоди? В. Безкоровайний безпомилково визначив: головна причина цього наміру була прихована в статті 3 цієї Угоди, де було записано, що "ЧФ безпосередньо підлеглий президентам України й Росії". Таким чином, російська сторона з січня 1992 року за ЧФ, що фактично підкорявся лише їй, за його перебування в Україні не платила. А з 1 січня 1996 р. ситуація змінилася, треба або від флоту відмовитися, або платити оренду за інфраструктуру й територію. Але платити за базування нема чим, а виводити флот нікуди, от і вирішили спробувати зберегти статус подвійного підпорядкування. Крім того, за цією пропозицією проглядалося сховане бажання залишити Україну в змушеному "військовому союзі", що автоматично зберігало за Україною "статус заручниці" російської політики. Але при будь-якому рішенні П. Грачов був зацікавлений в "скороченні критичної маси флотської проблеми". Настав час погоджуватися із запропонованими українською стороною умовами тимчасового перебування в Україні на умовах оренди, а тому терміново потрібно було "скинути" зайву інфраструктуру, залишивши тільки саме необхідне.

Прийом кораблів від ЧФ тривав. 9 лютого 1996 року в Керчі був піднятий прапор ВМС України на прийнятих водолазних і рейдових катерах, екіпажі яких перейшли до ВМС в повному складі й поповнили групу рятувальних суден. 24 лютого 1996 року прапор ВМС підняли і зарахували до складу ракетно-артилерійську бригаду в селі Резервному. Командиром бригади став начальник кафедри ракетно-артилерійських військ СВВМІ капітан 1 рангу Іван Павленко, який по-справжньому взявся за справу відновлення фактично виведеного із ладу ракетного комплексу. Багато чого залежало від його досвіду й знань. Разом з ним з військового інституту пішли в бригаду й інші офіцери - досвідчені викладачі. Це був показник авторитету комбрига. У Донузлаві першим прийняли й підняли прапор ВМС України на розвідувальному кораблі "Сімферополь". Корабель був більш-менш укомплектований і технічно справний. Наполегливість призначеного його командиром капітана 3 ранга В. Бойка дозволила ввести корабель до складу боєготових сил першим серед прийнятих до складу ВМС кораблів.

На щоглах кораблів здіймалися Військово-морські прапори Збройних Сил України! Після надтяжкої боротьби, шельмування й довгого очікування

політичних рішень в гнітючій обстановці, що склалася навколо ВМС, побачити на кораблях наші прапори було щирою радістю й внутрішнім задоволенням громадян України. Чим більше українських прапорів буде в Криму й Севастополі, чим менше залишиться гарнізонів ЧФ у Криму, тим слабкіше виявиться вплив Росії на півострові. Це стало можливо тому, що Військово-Морські сили не залишили їй вибору, чим довше тривало протистояння, тим більше слабшали її позиції в Україні, тим сильніше ми "дрейфували" у сторону Європи й США. Газова труба була і залишилася надовго єдиним вагомим аргументом "старшого брата". Силоміць же Росія була не здатна вирішити жодне питання, це демонструвала й Чечня. Тому їй довелося погоджуватися із втратою значної частини свого впливу на Кримському півострові.

Час працював на Україну, і ось у ході підготовки до другого етапу розподілу Чорноморського флоту 13 лютого 1996 року пролунала не узгоджена з Україною заява Міністра закордонних справ Грузії Іраклія Менагарішвілі про те, що його країна може і буде претендувати на свою частку при розділі флоту. Штаб ВМС України почав прораховувати всілякі варіанти майбутньої ситуації й безумовної допомоги грузинським колегам. Однак з боку Грузії наступних кроків проявлено не було, і питання стихло саме по собі. ВМС України належало прийняти в цілому 168 кораблів і суден і зробити все можливе, щоб потрібні для України кораблі були відновлені. З цього приводу, Володимир Герасимович заявив на спеціально скликаній прес-конференції, що Україна як морська держава повинна володіти невеликим, але ефективним у сучасних умовах військово-морським флотом чисельністю близько 150 кораблів і суден середнього й малого класу. Усього в ході розподілу ЧФ до складу ВМС України додатково повинно було увійти 3 сторожових кораблі, 8 малих протичовнових кораблів, 3 десантних кораблі на повітряній подушці, 2 великих десантних кораблі, 1 середній десантний корабель, 3 підводні човни, 7 ракетних катерів, 8 тральщиків. На його думку, разом з новими кораблями, які ВМС незабаром одержить із заводів, Україна матиме нормальний боєготовый флот.

Міністр оборони України В. Шмаров уживав спробу за спробою, щоб "протаранити" залишок проблеми розподілу флоту. У цьому питанні серйозною підмогою були його дружні відносини з П. Грачовим, що дозволяло в неформальній обстановці розбирати завали на шляху вирішення проблеми. 28 березня 1996 року, у Тисовці на Львівщині, відбулася безпрецедентна подія: військові колегії міністерств оборони України й Росії прибули на загальне засідання з метою вирішення всіх рутинних питань Збройних Сил, що нагромадилися у їх взаєминах. На загальному засіданні колегії головували Міністри оборони України й Росії Шмаров і Грачов. Як згодом згадував В. Безкоровайний, доброзичливий і конструктивний дух цієї зустрічі був заданий самими міністрами. Як українським, так і російським генералам й адміралам було поставлене завдання знайти рішення всіх проблем, що заважають нормалізувати відносини між нашими країнами. Після першого дня роботи відбулася товариська зустріч по волейболу й змагання в басейні.

Під час цієї зустрічі флотських воєначальників стояло відпрацювати план-графік передачі кораблів й об'єктів у Севастополі. Передбачалося, що після його парафування головкомами й міністрами оборони потім їх передати на підпис Главам урядів, бо проблема базування російського флоту на території України, це проблема політична. Відповідно до розрахунків штабу ВМС

при розподілі техніки й об'єктів у Севастополі Україні належало прийняти 54 кораблі й судна та близько 70 об'єктів берегової інфраструктури флоту.

Робота над "планом-графіком" просувалася важко. Непогодженість позицій між Міністром оборони РФ П. Грачовим і ГК ВМФ Росії Ф. Громовим вилилася в прямий конфлікт між ними, у ході якого Міністр оборони РФ пригрозив Громову звільненням з посади за невиконання його прямих вказівок і саботаж прийнятих урядом рішень. Будучи присутнім при цій суперечці, Володимир Герасимович черговий раз переконався, що структурою, яка генерує постійне протистояння в Криму й у Севастополі є потужне політичне лоббі в Москві, яке визначило Головний Штаб ВМФ РФ головним інструментом в боротьбі за Крим і Севастополь. Ф. Громова, стало ясно Безкоровайному, перед прибуттям до Тисовця інструктували явно не в Міністерстві оборони РФ!

Після того як П. Грачов "організував" Ф. Громова, вже відносно легко погоджувались позиції й знаходились взаємоприйнятні рішення. Погоджений варіант підсумкового документа по розподілі кораблів й об'єктів поза Севастополем був парафований. Удалося знайти рішення й проблеми крейсера "Україна". В. Безкоровайний запропонував Ф. Громову обмін крейсера "на два фрегати в гарному стані з іншого флоту". Різниця у вартості могла бути включена у взаємозалік при підведенні підсумків по всьому флоті. Головком російського флоту зацікавився цим варіантом і прийняв пропозицію для вивчення в ГШ ВМФ, де її успішно і "завчили". Та підготовлений в Тисовцях документ по розподілу інфраструктури Чорноморського флоту так і не був підписаний: після повернення делегації МО РФ у Москву там була запущена система політичного торпедування підготовлених рішень, яка вже неодноразово використовувалася. Все-таки, на думку В. Безкоровайного, "спільна колегія" мала важливе значення. Були зняті ряд другорядних питань, які не були принциповими для сторін, але штучно гальмували основні рішення по Чорноморському флоту, чим формувалася "критична маса" політизації Криму й Севастополя. Тому фактично виявився підписаний і почав реалізовуватися тільки "План-графік передачі до складу Збройних Сил України об'єктів, озброєння, техніки, майна ЧФ, що перебувають поза межами Севастополя".

Але у перші дні після Тисовця оптимізму командувача ВМС не було меж, він передбачав і намагався всі процедури по розподілу флоту завершити в першому півріччі й 1 червня 1996 року на спільних (?!) заходах на українських кораблях підняти прапори ВМС України, а на російських - Андріївські прапори. Однак, склалося інакше – щоби добитися бажаного, знадобився ще рік впертої боротьби й позбуття посади! Як по команді розгорнулася кампанія в пресі й мітинги в Севастополі. Підсилилося шельмування й учасників цієї спільної колегії.

П. Грачов у Тисовцях вирішував проблему прискореного реформування армії й флоту РФ. По всьому було видно, згадував Володимир Безкоровайний, що проблему Севастополя він не був уповноважений розглядати. Тому в Тисовцях позиції сторін по питанню базування флотів залишилися незмінними. Російська сторона продовжувала наполягати на виведенні всіх військових частин ВМС України із Севастополя. У той же час українська сторона принципово стояла на розміщенні частини кораблів ВМС у двох севастопольських бухтах. Але саме в Тисовцях удалося домовитися, що до повного політичного вирішення питання базування флотів командувачі ЧФ і ВМС повинні відпрацю-

вати тимчасовий план базування кораблів двох флотів у Севастополі. Це рішення, послужило переконливим обґрунтуванням самої можливості спільного базування в Севастополі, проти чого боровся ГШ ВМФ РФ, і що стало тією "скелею", об яку згодом розбилися всі спроби "витурити" штаб ВМС України й всі наші кораблі із Севастополя. Завдяки цьому "непомітному рішенню" ВМС України політично закріпилися в Севастополі і він остався головною базою національного флоту України. Через непогодженість головного питання про долю Севастополя, як демарш, знову був відкладений візит президента Росії в Київ, намічений на 4-5 квітня 1996 року. Всім було зрозумілим, що це рішення визначалося стратегією передвиборної боротьби Б. Єльцина. Призупинення рішень, досягнених в Тисівцях, було націлено на підйом шовіністичної хвилі, яка повинна була забезпечувати вибори Б. Єльцину в Росії. Вибори було призначено на 16 червня 1996 р. Севстополь очікувало дуже "жарке літо". Флотські проблеми робилися головним каменем спотикання в поліпшенні відносин з Росією.

Після переносу візиту президента РФ до Києва, відразу були запущені механізм "дожимання" України. Крім російських політиків і ЗМІ, були задіяні всі антиукраїнські сили в Криму, що розкрутили черговий виток істерії навколо Севастополя й ЧФ. Руйнувалося усе раніше погоджене на рівні міністрів оборони. Що стосується "відпрацьовування тимчасового плану базування кораблів двох флотів у Севастополі", то робота над ним була вже завершена, але всі процеси по цьому й інших підписаних документах були зупинені телеграмою П. Грачова. Але було пізно, у переговорному процесі проблема пройшла обговорення й не викликала протидії, таким чином процес уже пішов! Прийом об'єктів і кораблів у Севастополі знову відсувався на невизначений час, але сумнівів у позитивному їхньому рішенні вже не було. Документи, які були парафовані й підписані в Тисовцях, продовжували жити й впливати на подальші рішення.

Технологія тиску на президентів України й Росії націонал-патріотами Росії й України вже була давно і якісно відпрацьована. Робиться установка - проти чого мітингувати, вкидаються невеликі гроші, - юрба завжди готова й "процес пішов". У ситуації, сформованій після Тисовців й скасування візиту Б. Єльцина до Києва, ніяких нововведень у процес "розгойдування" обстановки в Севастополі й Криму внесено не було. Депутат кримського парламенту Олександр Круглов на одному з мітингів, які стали проводитися щодня, призвав жителів міста до боротьби за відновлення єдиної неподільної Росії-імперії й до готовності домогтися цього за всяку ціну, у тому числі й зброєю, а Росія, за його словами, з радістю допоможе позбутися бандерівців. У міру наближення виборів у Росії обстановка навколо Севастополя й флоту розжарювалася усе більше. Володимир Безкоровайний переконався, що так було задумано у Москві й так буде доти, поки російський флот не піде із Севастополя. В севастопольську карту грають і будуть грати в Москві російські політики. Що стосується долі Севастополя в плані майбутніх виборів то, на думку В. Безкоровайного, для Б. Єльцина було два прохідних варіанти: перший - він їде в Київ і повертається з російським Севастополем у кишені, після чого він національний герой і беззмінний президент Росії; другий - обпертися на підтримку

крайнього націонал-патріотичного крила в російській політиці (теж прохідний варіант, але з меншими шансами). Рішення Тисівця однозначно не прохідні, виходить, залишився другий варіант!

У такій ситуації політичного шторму В. Безкоровайному з Києва запропонували "зважити на становище", коли без вирішення проблеми флоту Б. Єльцин не може прийти на вибори. Тому наприкінці травня в Київ спішно приїхав прем'єр-міністр Росії В. Черномирдін. Однак, вийти з тупикової ситуації по флоту, навіть добившись зняття з посад ряду вищих посадових осіб в Україні, йому не вдалося. Позиції російської й української сторін по базуванню двох флотів, визначенню поняття головної бази російського ЧФ залишалися зовсім протилежними. Росія, погодившись на оренду (але не інфраструктури флоту, а всього міста!) як і раніше наполягала на тому, щоб із Севастополя були виведені ВМС України й залишився в ньому тільки російський ЧФ. У договорі також повинно було бути зафіксовано, що Севастополь є головною базою російського ЧФ. Україна ж знову підтвердила, що ВМС України будуть базуватися в українському місті Севастополі. Це її суверенне право й українська сторона не могла піти на які-небудь поступки в задоволенні вимог Росії. Проблема базування ЧФ знову штучно розкручувалася тому, що в переддень президентських виборів російським націонал-патріотам, комуністам і Лужкову, як і багатьом іншим російським політикам, робивших політичну кар'єру в Росії на розподілі ЧФ, була дуже вигідна сформована невизначеність у відносинах з Україною, на ній завжди можна було набрати необхідні бали. Піди Б. Єльцин у таких умовах на підписання широкомасштабного договору з Україною - і солідна частина електорату була б для нього загублена. У ряді всіх мір у підтримку свого іміджу перемога над "незговірливою" Україною по проблемі ЧФ була б, мабуть, самою вагомою для Б. Єльцина.

І президент, і інші державні й політичні діячі РФ, звичайно ж, були не настільки наївні і юридично безграмотні, щоб не розуміти неприйнятність для України своїх вимог по проблемі ЧФ. Спроба Росії диктувати умови Україні де їй розташовувати на своїй території власні ВМС була в політичному змісті ні чим іншим, як образою її національної гідності, грубим втручанням у її внутрішні справи, фактично запереченням її державного суверенітету. Було зрозуміло, що крім чисто оборонного значення, присутність ВМС, навіть символічне, у Севастополі мало для України, як і ЧФ для Росії, велике політичне значення. Піди із Севастополя український флот - і можна було із упевненістю прогнозувати, що Севастополь в скорому часі стане фактично російським містом, про що вже давно мріяли й не приховували цього як націонал-патріоти РФ, так і кримські сепаратисти. Словом, Росію цілком улаштовувала така ситуація не тільки у військово-політичному плані, але й в економічному. Адже платежі ЧФ у бюджет міста України, про які говорило командування ЧФ, були, як говориться, краплею в море в порівнянні з тим, скільки довелося б платити за оренду.

Для України ж така ситуація із всіх точок зору була досить невигідна. У політичному плані базування на її території іноземного флоту не було обумовлено ніякими договорами, негативно позначалося на її міжнародному іміджі як позаблокової держави. У військово-політичному відношенні наявність ЧФ в Криму зміцнювало сепаратистські сили, створювало потенційну небезпеку територіальної цілісності, державному суверенітету України, можливому втя-

гуванню її в які-небудь військові конфлікти, розв'язані РФ. У фінансово-економічному відношенні така ситуація загрожувала їй величезними збитками. Не тільки з кожним роком чи місяцем, але навіть із кожним днем затягування остаточного розділу ЧФ українська 50%-а частка різко зменшувалася в результаті розбазарювання, розкрадання матеріальних цінностей на ЧФ, приведення в непридатність бойової техніки, устаткування й тому подібного. Надії на те, що все буде враховане й розділене відповідно до обліку за станом на серпень 1992 року, як це було передбачено Сочинськими угодами, ставали усе більше ілюзорними. Це наочно показав уже перший етап розподілу ЧФ. Ніякої інвентаризації фактично не було. Ділили тільки те, що залишилося в наявності на даний час.

Постійно росла заборгованість ЧФ комунальним службам Севастополя. Через упущені можливості в місті по розвитку там туризму, історико-культурного центра, залученню інвестиційних внесків закордонних ділових кіл базування ЧФ виливалося Севастополю у багатомільярдні суми збитків. Однак, російських політиків, а тим більше військових діячів, це мало хвилювало, у них були свої плани. Багато воєначальників, у тому числі й командуючий ЧФ В. Кравченко, що замінив Е. Балтіна, постійно заявляючи про те, що Севастополь був, є й буде головною базою Чорноморського флоту, видавали бажане за дійсне. Громадськість міста наполегливо запевнювали, що тільки ЧФ вправі базуватися в ньому, але в жодному разі не ВМС України. Оскільки ніякий дипломатичний й економічний тиск на Україну не допомагав, то в запасі російських адміралів і генералів були більш радикальні плани й вони не соромилися їх висловлювати. Досить амбіційною щодо цього з'явилася, наприклад, опублікована в одному з додатків "Незалежної газети" і передрукована "Літературною газетою" стаття російських генерала Валерія Дементьєва й ученого Антона Сурікова. Країни СНД, де проживає 25 мільйонів етнічних росіян, оголошувалися в ній зоною життєво важливих інтересів Росії. І тому проти цих країн Росія, на думку авторів, повинна бути готова "одночасно брати участь не менш чим в одній локальній війні й не менш чим у трьох заморожених конфліктах і миротворчих операціях". Автори статті пропонували й оперативно-стратегічний план, зовсім тотожний гітлерівському: "На першому етапі залученими силами авіації, спецназу ГРУ й спецгруп ФСБ і СФР нанести удари з метою знищення або захоплення найбільш важливих об'єктів супротивника й ліквідації його військово-політичного керівництва. Потім мобільні сили за підтримкою армійської й фронтової авіації й сил ВМФ здійснюють розгром і знищення угруповань супротивника й забезпечують оволодіння й "зачищення" його території... Надалі при сприянні міліції, сформованої із представників проросійськи настроєної частини місцевого населення, вони забезпечують контроль території, фільтрацію націоналістів і депортацію деяких категорій громадян з окремих місцевостей". У Безкоровайного не було сумніву в тому, що до таких "окремих місцевостей" автори найперше відносили і Крим, і Севастополь.

Звичайно, можна було б порахувати це маренням божевільних, але, на жаль, подібним маренням були заражені деякі не тільки військові, а й високопоставлені державні й політичні діячі РФ. Висновок напрошувався сам собою - поки не буде остаточно на вищому політичному рівні вирішена проблема ЧФ й укладено широкомасштабний договір між Росією й Україною, ці сили будуть і надалі грати "флотську карту" у своїх амбіційних цілях. Залишалося тільки

сподіватися, що рано або пізно тупикова ситуація навколо ЧФ буде вирішена, що здоровий глузд переможе й ніколи не збудуться войовничі плани російських політиків, генералів й адміралів. Однак, час показав про марність таких надій, подібний план таки був реалізації в Україні при президенті Росії В. Путіну у 2014 році.

Тим часом йшла війна у Чечні, у ЗМІ повідомлялося про страшні, дивовижні факти. Трагедія на Північному Кавказі дала можливість розібратися з імперськими амбіціями Росії в Криму. Рух за відтворення Республіки і незалежності затих зовсім, об'єднуватися з Росією, яка вела війну проти власного народу, вже ніхто не хотів. Проводились паралелі між кримською проблемою і північнокавказькою. Матері, які раніше обурювалися, що їхніх синів призивали в українську армію тепер раділи, що вони служать не в російській. Російська присутність у Криму вже не здавалися "божою благодаттю". У Чечню один за другим флоти Росії направляли на заклання своїх морських піхотинців. Дійшла черга і до ЧФ. В. Безкоровайний негайно доповів у Київ про необхідності заблокувати рішення Москви. Виступили зі звертанням морські піхотинці ВМС України до особового складу морської піхоти ЧФ. У ньому виражалася заклопотаність у зв'язку з можливим залученням їх до участі в чеченському конфлікті. Уряд України жорстко відреагувало на спробу утягування Чорноморського флоту в чеченську бойню.

Випавший прапор боротьби проти ВМС України підхопив севастопольський міськком компартії України очолюваний Василем Пархоменком який, намагаючись переключити увагу мешканців міста від кровопролиття в Чечні на тему флоту, виступив з заявою про збереження єдності ЧФ, руйнування якого "в угоду політичним пристрастям і амбіціям окремих політиків є злочином перед народами України і Росії". У Севастополі поширюється лист, підписаний контр-адміралами А. Горшколєповым, К. Жіліним, К. Безпальчевим, Е. Кобцевим, під заголовком "Увага! Пастка". Їх автори наполягали на збереженні єдиного ЧФ із метою "довгострокових інтересів слов'янських народів" і неминучої "їхньої інтеграції в єдине співтовариство братерських народів". У ці ж січневі дні організується і міжнародна провокація ВПС ЧФ. Їхній літак АН-12 залетів у закриту зону проведення навчань турецьких ВМС "Кара дениз" де нібито турецькі винищувачі Ф-4 його супроводжували на дистанціях, менш припустимих (до 50 метрів), що створило реальну погрозу його безпеці. Цей факт став відомий з доповіді екіпажу, однак жоден винищувач ППО України і берегові РЛС цього факту не підтвердили. Цей фарс знадобився для підживлення кампанії проти вступу України з її ВМС в НАТО, і почати її вирішили з організації скандалу з Туреччиною. В. Безкоровайний на своїй прес-конференції заявив: "На всі ці випади скажу одне - я не можу назвати термін підписання угоди, але можу назвати підсумок нашого протистояння: скільки б ви не напружувалися, іншого результату для Росії, крім того, що викладений у нашій позиції не буде, інакше це буде зрадництво національних інтересів України! Ресурс компромісів вичерпаний, усі подальші поступки підуть тільки за рахунок нашої незалежності, це повинен знати кожен громадянин України".

Сторони зібралися на шостий раунд переговорів у Києві. Спостерігачі констатували різні оцінки підсумків переговорів. Якщо В. Безкоровайний як позитивний факт відзначив участь у них російського віце-прем'єра О. Соско-

вця, то адмірал Е. Балтін висловив подив з цього приводу. На думку цього яструба-адмірала, О. Сосковець "із предметом переговорів був не знайомий і стану справ на флоті не знав. Поступки російської делегації викликали на флоті збурювання". Зразу ж, як по команді, пішло, підписане 35 адміралами і генералами, звернення на адресу Президентів України і Росії, Державної думи РФ і Верховної Ради: "На переговорах у Києві питання про флот вийшло за рамки договору між Росією й Україною, що зроблено в угоду націонал-сепаратистським силам України, що роблять усе для того, щоб розчленувати флот, витиснути його зі своєї історичної Батьківщини – Криму, і приректи його зрештою на ліквідацію... Немає нічого дивного в тому, що командувач ВМС віцеадмірал В. Безкоровайний (як і взагалі українська сторона) оцінив результати переговорів "великою дипломатичною перемогою Києва". Ось такими категоріями думали російські адмірали. Участь Євгена Марчука в переговорному процесі не змінило загальної ситуації, усі його зусилля розбилися об стіну антиукраїнізму зведену в Севастополі, Криму і в Москві. У січні 1995 року він сказав: "У вирішенні наболілої проблеми ЧФ теж досягнутий значний прогрес, готується підписання обома Президентами Декларації про принципи розподілу флоту". Новим було тільки смілива, але помилкова, заява про те, що до 2000—2005 року "флот вичерпає свої ресурси".

В Україні усе ритмічніше стали працювати прикордонні і митні служби. У ЧФ наростали проблеми з постачанням, що виникали через відсутність правової бази по його перебуванню на території України. Вирішити проблему постачання допоміг би повномасштабний російсько-український політичний договір, розмови про прийняття якого тяглися з 1994 року. Однак розбіжності в делегаціях про умови базування ЧФ РФ не дозволяли підписати основний договір тому, що російський МЗС наполягав на підписанні всіх угод у пакеті. Л. Кучма в одному зі своїх інтерв'ю наприкінці зими 1995 року визнавав що: "У цій проблемі українська сторона дійшла до тієї риси, перетинати яку не дозволяють ні діючі українські закони, ні норми політичної моралі...- Зокрема, це зв'язано зі статусом Севастополя". Було ясно, що проблема Криму і Севастополя надовго залишиться каменем спотикання у відносинах України з Росією. Врешті, в Криму стала спостерігатися деяка активність проукраїнських сил, були ініційовані у Верховній Раді Криму відставки членів Президії, що займали відверто проросійські позиції. Особливо на цьому наполягала фракція "Курултай". Політики офіційного Києва тоді заявляли, що кримські татари в Криму більш стурбовані інтересами незалежної України, ніж самі українці, що проживають на півострові, і це була правда. Якщо загальне політичне тло в Криму характеризувався суперечливістю, то ЧФ звертав сили в Севастополь. З Головного штабу ВМФ РФ за підписами Ф. Громова і В. Селіванова продовжували йти телеграми про передачу пунктів дислокації флоту і майна українській стороні, що знов і знов підтверджувало думку В. Безкоровайного, що ЧФ у тому варіанті в якому він вийшов з "холодної війни" був не потрібний нікому. З Москви надійшли чутки, що після розподілу ЧФ буде реформуватися у флотилію або ескадру, але вони швидко припинились, тому що могли негативно для Росії вплинути на переговорний процес. Передислокація сил до Севастополя продовжувалась, а тим часом готовився наступний раунд переговорів. На заключному етапі жорстка боротьба буде вже за Крим і Севастополь.

Володимир Безкоровайний, як постійний учасник переговорів, все більше переконувався, що політика "старшого брата" стосовно ВМС України

вказувала на крайню не зацікавленість РФ у перетворенні Чорного моря у внутрішнє море чорноморських країн, тому що не хотіла мати в Україні ще одного претендента на регіональну гегемонію. Україна і її ВМС, відповідаючи "ударом на удар", усе наполегливіше запрошували флоти США і НАТО в Чорне море і використовували їх присутність як противагу військовим амбіціям Росії на морському театрі. Саме політика Росії зробила Україну і її ВМС активними прихильниками присутності флоту НАТО в Чорному морі. Тому командувач ВМС спокійно сприйняв заяву командуючого 6-м флотом США про те, що відтепер Чорне море є сферою прямих національних інтересів країн НАТО.

Російські політики, військові і їх ЗМІ в противагу ВМС України дуже багато уваги приділяли ідеї флоту СНД на Чорному морі як альтернативи відродження українського флоту, при цьому прагнули оживити мертве СНД. Але в Україні, а особливо в Криму і в Севастополі, абревіатура СНД одержала зміст чергового імперського виверту Росії. Тому стриманість у відношенні об'єднавчих ідей, що генерувалися цією структурою, була ввічливим проявом фактичної байдужості України до цієї "співдружності". Наші дипломати завжди виступали лише як спостерігачі, не підписуючи жодного акту. А в проблемі ЧФ Україна фактично задекларувала себе як кандидат на створення основної противаги посиленню імперскості Росії на пострадянському просторі. 6-літня безуспішна боротьба Росії за Крим, Севастополь і флот нічого їй не дала, вона тільки продемонструвала свою економічну, політичну і військову неміч. Виглядало, що через 5-8 років ми вийдемо із кризи і будемо готові порушити питання про вивід цього флоту зі своєї території.

Наприкінці року нарешті почалася передача ВМС України Кримської військово-морської бази ЧФ з 150 об'єктами і кораблями відповідно до раніше затвердженого списку. Терміни передачі і розформування були вкрай стиснуті. У січні 1996 року, з аеродрому Жовтневе піднялися останні літаки ракетоносної ударної авіації ЧФ, беручи курс на Росію. Демілітаризація України просувалася вперед!

Будівництво ВМС України відбувалося в умовах відсутності найнеобхіднішого, при значних затримках навіть грошового утримання військовослужбовцям, яке і так значно поступалось грошовому утриманню військовослужбовців РФ. Здавалося, що моряків спеціально кинули на виживання. Багато офіцерів, зневірившись у майбутньому ВМС, звільнились в запас. На їх заміну віце-адмірал В. Безкоровайний прийняв рішення перевести на флот значну кількість армійських офіцерів, які розпочали перепідготовку прямо на призначених посадах. Вихід чи розформування ВМС, чого так добивалися в Севастополі, значив би для України втрату міста і початок її територіального розчленування. Тому командувач ВМС приймав різноманітні і неординарні заходи щодо зміцнення і забезпечення флоту. Російська сторона вперто вимагала виводу штабу і взагалі частин ВМС з Севастополя. Командувач ВМС України зазначав, що вивід штабу ВМС з Севастополя на практиці означатиме втрату впливу України в місті і в Криму одночасно, що саме ВМС, сім'ї українських моряків змусили місцеву владу, хоч і зі скрипом, рухатись у напрямку політики Києва а ЧФ таки рахуватися з нашою державою.

Та нормою спілкування командування ЧФ і російських громад з ВМС України залишалися провокації і цинічні заяви. Так, напередодні Дня Перемоги Е. Балтін заявив, що українські моряки, "як зрадники", не мають морального права віддавати почесті героям Великої Вітчизняної війни. 9 травня 1995 року

під час військового параду, коли колона українських моряків проходила повз трибуну, командувач ЧФ разом з членами Військової ради ЧФ провокаційно зійшли з трибуни, продемонструвавши таким чином відкриту зневагу до держави, на території якої знаходились. В. Безкоровайний залишившись на трибуні зі своїми заступниками та представниками міської громади прокоментував ситуацію: "На трибуні стало вільніше та й повітря стало чистіше". На тому ж параді активісти антиукраїнських общин намагалися українських моряків закидати яйцями. А під час спільного святкування дня ВМФ і ВМС у липні місяці офіцери ЧФ знову організували провокацію відносно віце-адмірала В. Безкоровайного, що викликало відповідну заяву МЗС України.

При таких взаємостосунках ЧФ з ВМС України йшла підготовка до зустрічі президентів України і Росії, на якій планувалося остаточно вирішити питання розподілу ЧФ і підписати договір про дружбу і співробітництво України з РФ. Командувач і штаб ВМС України у ці дні працювали надзвичайно напружено. Вихідних днів практично не було, відпрацьовувалися і обґрунтовувалися різні варіанти і різні проекти документів з розподілу ЧФ. Наслідком цієї роботи стала "Угода між Російською Федерацією і Україною по Чорноморському флоту", підписана Б. Єльциним і Л. Кучмою 9 травня в Сочі. Угода визначала, що ЧФ РФ і ВМС України базуються окремо і визначала параметри розподілу ЧФ: відповідно 81,7 і 18,3 відсотки його корабельного складу.

Та підписана угода, як і попередня, проблем командувачу не зменшила. Використовуючи термін "окреме базування", командування ЧФ, московські політики та місцеві російські патріоти знову поставили питання виводу штабу ВМС України з Севастополя. Питання постало достатньо гостро і дехто у Міністерстві оборони вже був готовий з цим погодитися: висувалися пропозиції штаб ВМС України перевести до Києва. Це стало причиною конфлікту В. Безкоровайного з Міністерством оборони. Під тиском суспільства Президент України Л. Кучма мусив втрутитись особисто, щоб залагодити конфлікт але... щоби згодом нагадати про нього. Перебуваючи у Севастополі 22 серпня 1995 року, Президент України заявив, що "штаб ВМС має бути у Севастополі – із цього треба виходити в першу чергу, а далі – з воєнної доктрини, причому з умовою: як краще зробити нашому флоту... Нам всім хочеться мати флот, який би не соромно було назвати флотом...".

Росія, хоч і претендувала на багато, але втримати й те, що мала, вже не могла. ЧФ більше нагадував військово-політичного монстра чим військово-стратегічне об'єднання, розвалювався і скорочувався незалежно від бажання його командувача і російських громад Севастополя. Головний штаб ВМФ скорочував і просто наказував покинути цілі гарнізони. Наказом Командувача для їх прийому до складу ВМС України була створена спеціальна комісія, яку очолив контр-адмірал Микола Костров. З 14 по 17 березня 1995 року до складу ВМС були прийняті Ізмаїльський і Очаківський гарнізони, а з 7 грудня розпочався прийом ще 140 об'єктів ЧФ. Це була не проста робота. Командувач і штаб ВМС України мусили приймати фактично розграбовані кораблі, військові містечка, техніку й майно, приймати те, що ще залишилось і могло бути використаним для потреб будівництва Військово-Морських сил України – іншої можливості вони не мали.

Захиталося крісло під Е. Балтіним. До того, що його "підуть", він готувався заздалегідь. Багато "неласкавого" було ним сказано на адресу президента РФ Бориса Єльцина за три роки командування ЧФ. Тому "запасний аеродром"

(депутатське місце в Держдумі Росії) Е. Балтін вирішив здобувати в рядах опозиції через виборчий блок "За Батьківщину!" в Новоросійську. Але там він зазнав поразки разом із блоком. 27 січня 1996 року президент Росії звільнив Е. Балтіна від посади командуючого ЧФ. Приводом його звільнення в запас було оголошення завершення терміну дії Ялтинскої угоди. Поранення з пістолета в сідниці, отримане в п'яному виді у компанії з Ю. Мєшковим, п'янство з В. Сємьоновим і мало не утоплення (врятував його військовий лікар ВМС Микола Шигарін) створило Е. Балтіну імідж одіозної фігури, тому, після його від'їзду, у Севастополі про нього забули. У Москві опозиціонери всупереч севастопольських прогнозів врахували його "новий імідж" і не стали задіювати адмірала в передвиборній боротьбі за президентське крісло.

Докомандувались адмірали – "герої оборони Севастополя і флоту" від України: більша частина кораблів була на 100% несправною. Після зняття з посади, підводячи підсумки своєї діяльності на посаді командувача флотом, Е. Балтін відверто визнав стан ЧФ: "Берегової оборони нема, система спостереження зруйнована на 100%, система керування - на 70%, система тилового забезпечення - на 72%... Система розвідки зруйнована. Із залишків сил сьогодні неможливо скомплектувати оперативне угруповання. Немає тактичних ударних груп. Такий флот зараз дійсно нікому не потрібний". Але адмірал В. Кравченко, змінивши Е. Балтіна на посаді командувача, швидко привів остатки флоту до відносного порядку й організував його бойову підготовку.

21 лютого 1996 року президент РФ призначив командувачем ЧФ першого заступника командувача Балтійським флотом віце-адмірала Віктора Кравченка. На прес-конференції в Калінінграді В. Кравченко заявив, що своїм головним завданням як командуючий ЧФ він бачить реалізацію досягнутих політичних рішень Москви й Києва по розподілу флоту. Ця позиція в корені відрізнялася від тієї, котру займав Е. Балтін. 29 лютого ГК ВМФ Ф. Громов представив В. Кравченка Президентові України, Міністрові оборони України й флоту. 1 березня відбулася перша зустріч командуючих ЧФ і ВМС України. Здавалося, початок добрим відносинам між флотами покладено вагомий. Однак досить швидко, коли ситуація в Севастополі черговий раз загострилася, із цілим рядом політичних заяв виступив уже новий командуючий ЧФ віце-адмірал В. Кравченко. 30 квітня 1996 року на зустрічі з журналістами, він заявив, що питання з перебуванням ВМС України вже вирішене, і все буде так, як вирішено в Сочі - два флоти базуються окремо. Далі В. Кравченко ще раз дав "установку" місту на мітингування: що "присутність штабу ВМС України в Севастополі недоцільно й протиприродно". Змістовна різниця між деклараціями Круглова й Кравченка стала відсутньою. Бажання не нове й не оригінальне, однак, викликало виділення адреналіну, й тому було гостро затребуване передвиборною кампанією. Віктор Кравченко по досвіду свого попередника Е. Балтіна вже засвоїв, як треба поводитися, коли влада того вимагає, і волів не сваволити.

Кораблі з Росією пропорційно ділилися по "класах", згідно квот, затверджених Президентами. Так, на стінці в Донузлаві стояли три гарних кораблі на повітряній подушці – "Зубри" (ДКВП-57, -123, -93) побудованих у Феодосії. При вивченні їхнього стану під час прийому від ЧФ було встановлено, що всі вони мають потребу в капітальному ремонті тому, що мали навігаційні аварії від 2 до 5 років тому назад. У всіх них були зруйновані й м'яті корпуси, через порушення правил експлуатації проїдені корозією лопатки турбін абсолютно

всіх рушіїв і величезні переліки інших несправностей. Було ясно, що не швидко ці кораблі почнуть "літати" знову. Вирішили вжити заходів для заміни запропонованих кораблів на інші, - з тих, що відходили до ЧФ РФ. Після детального вивчення обстановки стало ясно, що із тих ДКВП, що залишилися, міняти "наші" на "їхні" було безглуздим: абсолютно всі кораблі на повітряній подушці були в аварійному стані. Тому, прийняв рішення командувач, собі залишити кораблі побудовані у Феодосії, а ЧФ РФ віддати ДКВП російської побудови. Смутну картину представляли й інші кораблі флоту. Усі кораблі і судна давно пройшли всі строки ремонту. Відновлення технічної готовності більш нових кораблів відбувалося за рахунок зняття справної техніки з однотипних старших кораблів.

Процес розвитку Військово-Морських сил продовжувався. 27 березня 1996-го року стало святом для всіх ВМС України і селища Новоозерне. Цього дня під керівництвом командувача ВМС віце-адмірала В. Безкоровайного були урочисто підняті Військово-морські прапори України на 27 кораблях і суднах колишньої Кримської військово-морської бази ЧФ. Церемонія перетворилася у свято, у якому крім моряків взяли участь шефи з міст, чиї найменування були привласнені кораблям сформованого Південного морського району, громадськість селища Новоозерне і навколишніх поселень. Ввечері небо над озером Донузлав освітив святковий салют. Після підняття прапорів Володимир Герасимович провів прес-конференцію, на якій підкреслив надзвичайно велике значення цієї події для подальшого розвитку національного флоту й окреслив майбутні контури Військово-Морських сил України. Делегації, що прибули із областей на підшефні їм кораблі, вивчили на них обстановку й стали надавати допомогу екіпажам у відновленні боєздатності кораблів й облаштованості побуту екіпажів. До складу ВМС України тоді ввійшли десантні кораблі на повітряній подушці "Горлівка", "Краматорськ", "Артемівськ", малі протичовневі кораблі (корвети) "Ужгород", "Хмельницький", базові тральщики "Мелітополь" і "Маріуполь", рейдовий тральщик "Геніческ", кораблі управління "Івано-Франківськ" і "Чернівці". Цього ж дня, одночасно з кораблями, Державний прапор України був піднятий над будівлею штабу Південного морського району у селищі Новоозерне, який очолив грамотний і досвідчений офіцер капітан 1 рангу Борис Рекуц. Раніше він очолював організаційно-мобілізаційне управління штабу ВМС, начальником штабу району був призначений капітан 2 ранги Ігор Кабаненко - ще молодий, та вже добре зарекомендувавший себе офіцер. За вказівкою Володимира Безкоровайного був відновлений Державний прапор України й над будинком селищної ради селища Новоозерне, господарі якого забули, що вони перебувають на території держави Україна.

8 травня 1996 року віце-адмірал Володимир Безкоровайний після введення інституту заступників Міністра оборони призначається заступником Міністра оборони України – командувачем Військово-Морських сил України і членом колегії Міністерства оборони України.

1996-й рік став вирішальним і водночас завершальним у будівництві національного флоту як виду Збройних Сил України. Це був рік першого п'ятиріччя незалежності України і військові моряки у відповідь на всенародну допомогу готувалися до першого ювілею своєї країни. Окреслюючи завдання ВМС України на цей рік, віце-адмірал В. Безкоровайний, незважаючи на складні політичні умови та проблему ЧФ, поставив завдання розірвати залежність

українського політичного життя від "проблеми Севастополя". Як ніхто інший, він розумів, що флотська проблема, проблема розподілу ЧФ була створена як інструмент утримання Криму і Севастополя у сфері російського впливу і, поєднана з платежами за газ і нафту, легко переносилася на всю Україну. ВМС України необхідно було вивести з політики. Зробити це було не просто, флотська проблема була козирною картою багатьох політичних сил в Росії, чимало бажаючих використати її для власних політичних цілей було і в Україні.

В Москві розуміли, що боротися проти ВМС України в цілому, та за їх виведення з Криму вже стало неможливим і безперспективним. Тому вістря політичних атак спрямовувалося на спробу таки заставити Україну вивести штаб ВМС з Севастополя. В механізм цієї боротьби під гаслами "Відстоїмо Севастополь!" та "Росія, поможи!", "Третя оборона Севастополя" крім громадських організацій півострова, були втягнуті Міжнародний конгрес російських общин, Дума і навіть Конституційний суд РФ. Для цих цілей широко використовувалася підготовка до 300-річчя російського флоту. Користуючись такою підтримкою, командувач ЧФ Е. Балтін ще на початку 1996 року заявив, що не збирається більше виконувати розпорядження ГК ВМФ і міністра оборони РФ про розподіл інфраструктури флота. А з Києва продовжували поступати пропозиції перевести штаб ВМС до столиці і об'єднати з Головним управлінням ВМС Генерального штабу. Це управління вже почало виступати дійсно мало не в ролі штабу ВМС, подавати не узгоджені з командуванням ВМС пропозиції Міністру оборони, тому В. Безкоровайний добився його розформування і перетворення у відділ Генштабу з обмеженими функціями. А штаб ВМС під керівництвом командувача приступив до підготовки заходів бойової підготовки, які мали покласти край тривалому зневажанню України як морської держави.

У 1996 році, як і в минулі роки, ВМС України самі собі визначали завдання на рік, які згодом затверджувалися начальником Генерального штабу Збройних Сил України. Головним завданням на 1996 рік віце-адмірал В. Безкоровайний визначив завершення етапу будівництва ВМС як виду Збройних Сил незалежно від того, як надалі відбуватиметься процес врегулювання проблеми ЧФ. Це мали продемонструвати перші загальнофлотські оперативно-тактичні навчання, що дістали назву "Море-96", а широка участь ВМС України у програмі НАТО "Партнерство заради миру" з проведенням в Криму влітку 1997 року міжнародних миротворчих навчань "Сі Бриз" мали визначити міжнародне значення українського флоту. Таким чином ВМС мали продемонструвати Президенту, уряду і народу України свою спроможність виконувати завдання за призначенням, а Україна одержувала би можливість заявити у світі себе морською державою, яка спроможна створити національний флот власними силами. В такому разі проблема розподілу ЧФ втрачала політичну значимість і перетворювалася на другорядну військово-технічну задачу, виводилася з політики і україно-російських міжнародних відносин. Зі зникненням проблеми флоту, зникала б і проблема Севастополя.

У квітні 1996 року В. Безкоровайний підписав директиву про підготовку навчань "Море – 96". Рішення про проведення навчань і у Києві, і в Севастополі було розцінене по-різному. Чимало скептиків знайшлося і у штабі ВМС – частина офіцерів вважала план В. Безкоровайного фантастичною витівкою. Заради справедливості слід зазначити, що підстави для таких думок мали реальну основу. Наприклад, отриманий від ЧФ великий десантний корабель

"Костянтин Ольшанський" представляв собою груду металу: 280 його електродвигунів було викрадено, система вентиляції, дві з трьох рефрижераторних станцій, обидва головних двигуни, система залпового вогню були виведені з ладу, допоміжні котли зруйновані, носова апарель не відкривалася, шпиль і брашпиль зовсім були відсутні, як і технічна документація на всі корабельні механізми. Обіцянки російських адміралів повернути викрадене і замінити несправне так і залишилися обіцянками. Не кращими були й інші "передані" ЧФ кораблі та судна. За радянськими технічними мірками такі кораблі не підлягали ремонту взагалі!

Але то були радянські мірки. У ВМС України, і особливо у віце-адмірала В. Безкоровайного, вони були іншими. Коли багато хто у Севастополі і в Криму злорадно очікував фіаско планів В. Безкоровайного, штаб ВМС України і новостворені з'єднання взялися за важку працю. Відступати було нікуди, а поспішати було треба – часу лишалось обмаль. Приклад показав сам командувач флотом. Він особисто відвідав всі області України і залучив до виконання своїх планів шефів: судноремонтників, кораблебудівників, металургів. Офіцери, мічмани, старшини і матроси, цивільні працівники працювали з надзвичайним ентузіазмом. У багатьох випадках запасні частини купувалися за останні купони з убогих сімейних бюджетів військових моряків. Надавали допомогу і батьки матросів строкової служби. І сталося те, що було спланповано – термін підготовки сил флоту до навчань було витримано. 25 липня бойові кораблі, підрозділи і особовий склад ВМС були у повній готовності до перших в своїй історії навчань.

Перші в історії національного флоту оперативно-тактичні навчання "Море-96" почалися 30 липня 1996 року ід керівництвом заступника Міністра оборони – командувача Військово-Морських сил України віце-адмірала Володимира Безкоровайного. Протягом двох днів з'єднання і кораблі виконали в морі всі підготовчі бойові навчання і вправи. 1 серпня в районі проведення навчання на борт флагмана ВМС фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" прибув Верховний Головнокомандувач Збройних Сил – Президент України Леонід Кучма. Заключна фаза навчань з виконанням всіх бойових вправ розпочалися відразу. В них вперше в історії ВМС України брало участь 14 кораблів, морська авіація флоту, Військово-Повітряні сили та морська піхота, всього 2,5 тисячі чоловік особового складу. У ході навчань українські моряки успішно виконали низку протичовнових задач, відбивали атаки повітряного противника, супроводжували конвої, самі проводили ракетні атаки, вели бій за висадку десанту. На завершальному етапі кораблі-учасники навчань пройшли в парадному строю перед Президентом України. Л. Кучма дав високу оцінку проведеним навчанням. "Шлях будівництва ВМС України вибрано правильно, флот створено і він уже спроможний гарантувати безпеку держави", – заявив на борту фрегата Президент України і підкреслив, що "становлення ВМС України за своїм значенням дорівнює вступу України до Ради Європи і прийняттю Конституції держави!".

Це була перемога! Перемога українських моряків – військово-політична і моральна. Перемога, отримана у важкій тривалій боротьбі за флот! А на її закріплення, на прохання військових моряків, Президент України своїм указом визначив 1 серпня – Днем Військово-Морських сил України. Професійне свято українського флоту народилося в морі. З цього приводу на підсумковій прес-конференції після завершення навчань віце-адмірал В. Безкоровайний

зазначив, що питання визначення Дня Військово-Морських сил ставилося вже тривалий час і пропонувалися різні дати з нашого історичного минулого. Та військова рада і, в першу чергу сам Володимир Герасимович, не особливо обтяжуючись минулим, бажали не вигадувати свято, а створити його зусиллями особового складу флоту. Свято українського флоту – створене важкою працею всього особового складу і відтепер, зазначив командувач, воно назавжди увійшло в нашу історію: 1-е серпня щорічно буде відзначатися як День Військо-Морських сил України, як професійне свято всіх тих, хто пов'язав своє життя з морем. Крім цього, саме 1 серпня має і глибоке історичне підґрунтя. В дні, коли проходили перші навчання ВМС України "Море-96", історія зафіксувала першу перемогу козацького флоту України в 1692 році. Ця дата теж розглядалася як "День українського флоту", тому цей історичний місток придав прийнятому рішенню історичне та національне значення. Флотські журналісти ще 1 серпня 1995 року організували на телеканалі УТ-1 відповідну телепередачу, в якій заявили, що саме 1 серпня вважають своїм професійним святом. В штабі, управлінні виховної роботи ВМС хотіли бачити за професійним святом військових моряків не лише сучасну історію, а й вікові морські традиції нашого народу. Цю позицію активно відстоював заступник командувача ВМС України з виховної роботи капітан 1 рангу Віталій Литвиненко. Саме він доводив таку позицію адміністрації Президента України та Міністерству оборони. Врешті так і сталося, успішно переплелися сива історія козацького флоту й історія сучасного флоту України. Ратний подвиг перших козацьких ескадр у боротьбі за право вільно жити на рідній землі поєднався з ратним подвигом сучасних українських моряків і їхньою боротьбою за право нашого народу на власний флот і Чорне море. День Військово-Морських Сил України став символом морської слави і звитяги всіх поколінь українців.

Після завершення навчань "Море-96" ВМС України відразу ж розпочали підготовку до міжнародних навчань за програмою НАТО "Партнерство заради миру". З 12 по 30 серпня рота морської піхоти ВМС України взяла участь у навчаннях "Кооператив-Оспрей – 96" на базі морської піхоти США в Кемп-Леджуні. В них взяли участь підрозділи з 19 країн світу. Для ВМС України вони стали першими міжнародними миротворчими навчаннями з таким великим представництвом інших країн. Рівень підготовки українських морських піхотинців високо оцінив командувач Об'єднання Сил НАТО на Атлантиці генерал Джон Шихан. До літа 1996 року український флот став одним з найактивніших учасників цієї програми НАТО. Починаючи з 1993 року, фрегат "Гетьман Петро Сагайдачний", корвет "Луцьк", корабель управління "Славутич" стали постійними учасниками міжнародних навчань "Бриз" і "Класика". Ще з квітня 1994 року почала виходити в море і морська піхота ВМС. Навесні 1996 року під керівництвом В .Безкоровайного штаб ВМС розробив і направив Головнокомандувачу ОВМС НАТО на Середземному морі "Концепцію" і план проведення першого українського міжнародного навчання "Сі Бриз" та спланував перший у вітчизняній історії похід загону кораблів ВМС України з морською піхотою на борту до берегів США.

Віце-адмірал В. Безкоровайний постійно підкреслював, що в умовах жорсткої економічної кризи в Україні та протидії з боку ЧФ програма "Партнерство заради миру" стає єдиною можливістю українського флоту для професійного росту і навчання особового складу. Вона ж визначала і наш еволюційний шлях вступу до НАТО. Активна участь ВМС України у програмі "Партнерство

заради миру", часто підкреслював Безкоровайний, є посильним внеском моряків у майбутню інтеграцію нашої держави до Європи і за допомогою НАТО, в першу чергу США, наш флот отримує можливість удосконалювати бойову підготовку, запозичити досвід колег і, як кінцевий результат, стати дійсно боєздатним видом Збройних Сил України. В противагу ВМС України Чорноморський флот РФ в програмі НАТО "Партнерство заради миру" участі не брав і в своїх численних заявах завжди характеризував НАТО з позицій старих радянських стереотипів. Міжнародна активність ВМС України ним же неодмінно виставлялася як така, що направлена проти Росії. Відчувалося, що зміцнення і принциповість ВМС України не завжди викликали захоплення і у лідерів держави.

Незадоволення активністю та принциповістю Володимира Безкоровайного з'явилося в урядових колах ще в червні 1996 року. Так, 25 – 26 червня 1996 року у Севастополі проходили чергові переговори по розподілу ЧФ. Напередодні переговорів командувачу ВМС зателефонував Президент України Л. Кучма і поставив завдання під час переговорів піти на певні поступки російським вимогам, але вони не повинні були зачіпати національні інтереси України. Завдання, пригадував згодом Володимир Герасимович, в тих умовах виконати було неможливо, значить він мав щось "здати" росіянам. Керівник російської делегації адмірал І. Касатонов, маючи відповідні директиви від Віктора Чорномирдіна, знав напевно, що В. Безкоровайний має наказ Президента України і виконає його. Тому І. Касатонов, не гаючись, розпочав переговори з заяви: "Вам треба визнати Севастополь головною базою російського ЧФ і погодитися з виводом ВМС України з Севастополя". Погодитись з цим було не можливо, тому переговори делегацій тривали два дні й завершились безрезультатно. Завдання Президента лишилося не виконаним і на наступному раунді переговорів. Для читача буде цікавою доповідь, яку зробив І. Касатонов голові російського уряду Віктору Чорномирдіну, після повернення до Москви.

"Шановний Вікторе Степановичу! Відповідно до Вашого доручення 25-26 травня ц.р. у м. Севастополі провів зустріч з командуючим ВМС України В. Безкоровайним по вирішенню проблеми Чорноморського флоту. У центрі обговорення поставив питання про роздільне базування флотів двох країн і забезпеченні нормального функціонування Головної бази Російського флоту в Севастополі. З української сторони була запропонована "нова концепція" створення в Севастополеві військово-морської бази ВМС України і військово-морської бази Чорноморського флоту Російської Федерації. За цією концепцією роздільне базування означає передачу Україні бухти Стрілецька цілком і перетворення бухти Карантинна в демілітаризовану буферну зону.

З нашої сторони проведена конкретна розмова по об'єктах берегової інфраструктури, розташованим у цих бухтах (єдиний на флоті суднoремонтний завод, океанографічна експедиція, що виконувала картографічні роботи, пункт дислокації рятувальних суден), без яких буде неможливо забезпечити життєдіяльність Чорноморського флоту Росії. Приведено аргументи на користь того, що базування Військово-Морських Сил України цілком можливе у військово-морській базі Донузлав, пунктах базування Очаків, Балаклава й ін. Як компроміс виразили готовність допомогти Україні в облаштованості її флоту в Донузлаві, а також побудувати житло для військовослужбовців, а після формування флотів налагоджувати практичну взаємодію, надавати по за-

питах українській стороні допомогу і послуги по частині об'єктів інфраструктури нашого флоту (медичні установи, ремонтні підприємства, бази і склади зброї). Не зважаючи на виявлене нами розуміння проблем, з якими зіштовхуються українці при формуванні свого флоту, адекватної відповіді з їх боку не одержали. Більш того, на переговорах з'ясувалося, що вони мають намір позбавити Росію не тільки цих двох бухт, але і значної частини життєво важливих об'єктів флоту: елементів системи керування силами флоту, усієї системи спостереження в Головній базі флоту, розвідки й інших об'єктів бойового, технічного і тилового забезпечення. У запропонованому В. Безкоровайним переліку об'єктів, з яким я ознайомився (знаю їх досконально, тому що прослужив на Чорноморському флоті більш 26 років), чітко виявлений намір України вже через сам факт формування інфраструктури свого флоту послідовно, один за іншим, вибивати об'єкти зі складу Чорноморського флоту, що, по суті справи, приведе до деградації нашого флоту. Київ прагне не просто одержати в Севастополі набір об'єктів, а створити такий флот України, що уже в даний час по кількісних параметрах своєї інфраструктури домінує над Чорноморським флотом Росії. У цілому запропонована українцями концепція, що відстоювалася ними дуже жорстко, з посиланням на вище керівництво в Києві, означає на практиці спробу позбавити нас і флоту і бази на Чорному морі.

Умовилися продовжити переговори з метою пошуку компромісних варіантів. Представляється доцільним надалі в рішенні проблеми Чорноморського флоту виходити з наступного:

- з метою збереження для Росії оперативно-стратегічного флоту на південному напрямку домагатися, щоб Севастополь залишався Головною базою тільки Чорноморського флоту Росії;
- виключити подвійне базування виходячи з того, що Сочинською угодою передбачена роздільне базування флотів як оперативно-стратегічних об'єднань із усіма вхідними в них силами, засобами, штабами й іншими об'єктами (українці, по суті справи, ведуть мову про роздільне базування окремих кораблів). Україна реально може використовувати як Головну базу своїх ВМС військово-морську базу в Донузлаві.

Думаю, що які-небудь подальші поступки з нашої сторони, при відсутності резерву для компромісів, загрожують різко негативною реакцією російської суспільної думки, населення Криму й особливо Севастополя.

Додаток 1

Аналіз діяльності керівництва українських ВМС протягом тривалого часу на переговорному процесі привів до наступних висновків:

1. Практично всі прийняті Президентами Угоди по Чорноморському флоті дезавуювалися.

2. Підкреслено псувався їхній зміст і здійснювалася повна зневага цими Угодами, що до їхнього підписання узгоджувалися представниками Міністерств закордонних справ, юристами і закріплювалися підписами Президентів обох держав.

3. Відразу ж після підписання документів, що здійснювалося, мабуть, при могутньому силовому тиску з боку Президента і глави Уряду Росії, керівництво українських Військово-Морських сил починало по-новому тлумачити терміни, категорії і положення Угод, що вже стали юридичними докумен-

тами. У цьому питанні вони завжди збентежували так званих військових експертів Росії, що мають винятково слабку оперативну підготовку, теоретичну базу і нездатних навіть "на рівних" розмовляти, а тим більше, "заганяти в кут" українську сторону (українських експертів).

Зараз питання по Чорноморському флоту є настільки гострим та небезпечним, що у разі, якщо відбудеться здача хоча б однієї з ключових бухт (Стрілецької чи Карантинної) — це вже буде агонія Чорноморського флоту. В даний час, як результат трирічних переговорів, що закінчилися не на користь Росії, з погляду військово-морського мистецтва Чорноморський флот у Криму утратив всі оперативні параметри оперативно-стратегічного об'єднання, а об'єкти Чорноморського флоту, що залишилися, у районі Севастополя створюють лише деяку тактичну глибину. Здача не те що Карантинної і Стрілецької бухт, а навіть одного-двох об'єктів зруйнує і це, тобто Чорноморський флот, по суті справи, перестане являти собою об'єднання Збройних Сил Росії.

Крім того, з військової точки зору виходить тоді не "Головна база Росії в Севастополі", як це записано в Сочинських угодах, а об'єкти Чорноморського флоту (розсипом) серед об'єктів ВМС України. Для Головної бази будь-якого флоту — нонсенс! Це дійсно додасть ЧФ характер флоту, що тимчасово базується в Севастополі, чого і домагаються всі апологети Збройних Сил і Військово-Морських сил України.

Таким чином, усі резерви компромісів вичерпані настільки, що навіть малий рух на користь України - це кінець Чорноморського флоту, тобто ліквідація оперативно-стратегічного об'єднання і рішення доль сотень тисяч людей, ветеранів у Севастополі, що з надією дивляться на Росію, і, звичайно, це буде вибух для громадськості не тільки в Севастополі, у Криму, але і у всій Росії.

Додаток 2

У процесі спільної роботи з командуючим ВМС України В. Безкоровайним, крім роботи над основними питаннями, виконувалось всебічне вивчення його особистості, слабких і сильних сторін характеру, порядку мислення і динаміки діяльності.

В. Безкоровайний вихований усією системою ВМФ СРСР і є високопідготовленим адміралом. Однак він, унаслідок несформованих умов, не зміг реалізувати свої високі можливості, тому для задоволення своїх амбіційних устремлінь змінив прапор і знайшов можливість проявити себе у військово-морській сфері нової держави. В. Безкоровайний є основним ідеологом і провідником грандіозного задуму ліквідації Чорноморського флоту Росії в Криму. Йдучи послідовно, спокійно і використовуючи колосальні недоліки в роботі військових експертів Росії, він, по суті справи, зумів так поставити свою діяльність, а також діяльність політичного і військового керівництва України, що домігся значного успіху. У дійсності залишився лише один крок, щоб завершити катастрофу ЧФ і його удушення у власних бухтах і базах.

Не ховаючи своїх намірів і кінцевих цілей, через політичне і військове керівництво України, методами підтасування, обману, розташуванням до відкритості, імітацією дружелюбності, братерства зі своїми опонентами, В. Безкоровайний в остаточному підсумку переграв їх і виявився насправді дуже близький до реалізації свого задуму по заміні складної системи базування бойового, спеціального і тилового забезпечення основних сил ЧФ РФ у Головній базі Севастополі, просто на місцях стоянок у бухті, залишивши сили ЧФ без

елементарних можливостей, засобів існування і проживання.

В. Безкоровайного особливо не жалують у МО України, однак зараз на нього зроблені ставки, він призначений заступником міністра оборони і, спираючись на політичне керівництво і використовуючи помилки Росії, здатний завершити почате — ліквідувати ЧФ РФ, реалізовуючи тим самим свої особисті амбіції, за що, як він думає, буде визнаний гідним вищої нагороди України і вийде з цієї найскладнішій ситуації "на коні" з високо піднятою головою.

Необхідні максимальні зусилля щоб запобігти катастрофі Чорноморського флоту Росії, не допустити його агонії в мирний час у власній базі, для чого випливає що потрібно просто нічого не робити, нічого не здавати, а оголосити по можливості тайм-аут (на невизначений термін). Адмірал І. КАСАТОНОВ".

Російський адмірал написав правду. Він добре знав Безкоровайного як флотоводця ще по службі на Північному флоті колишнього СРСР, де саме від нього він отримав повну і найгіркішу свою першу поразку на крупних флотських маневрах. Тепер він отримав другу і її знову прийшлося визнати. Таке для адмірала не забувається! Правда і те, що так високо, як оце оцінив його російський адмірал, Володимира Безкоровайного не оцінював ніхто в Україні ні під час його служби, ні після звільнення в запас. Сам В. Безкоровайний з цього приводу згадує: "Коли в Росії опублікували цей лист, я був здивований. І. Касатонов дуже амбіційна особистість і змусити його перед урядом Росії визнати свою поразку було не просто. Але я йому подякував за відвертість. Мені невідомі рішення, які по цій доповіді приймались в Москві, але відгуки з вулиці Банкової були негайні! Л. Кучма, у цей час вже однозначно погоджував свої зовнішньополітичні рішення з проросійським курсом, тому за допомогою Москви в моїй позиції по флоту побачив причину постійних переносів візиту Б. Єльцина в Україну і зриви підписання великого договору з Росією. Була поставлена задача мене "усунути". Задача була не проста тому, що практично весь переговорний процес по ЧФ на той час був у моїх руках. Я розумів, що мені доведеться піти, але спочатку я почав протистояти натиску президентської раті, щоб завершити всі заходи за офіційним визнанням розбудованого ВМС як в Україні, так і у світі, - це проведення флотського навчання в липні-серпні, і трансконтинентального переходу групи кораблів до США у вересні-жовтні 1996 року".

Отже, Президент вирішив, що у проблемі ЧФ винні... самі українські моряки, які не хочуть домовлятися і в першу чергу командувач ВМС України. Висновок Президентом був зроблений, залишилось довести провину! У вкрай грубій формі був прибраний з посади міністр оборони Валерій Шмаров, що спробував було підтримати командувача ВМС України. За виконання завдання Президента взявся новий Міністр оборони генерал-лейтенант Олександр Кузьмук, а з ним і керівники генеральної інспекції при Президенті В. Губенко та головної інспекції Міністерства оборони В. Радецький з адмірал-інспектором М. Єжелем. У провину командуванню й штабу ВМС ставили все, що могли. Навіть за ті рішення, які приймались на Банкові чи на Грушевського, намагались звинуватити моряків.

У Севастополі, після зриву чергового раунду переговорів, розпочалася нова хвиля антиукраїнської істерії, яку активно підтримували російські парламентарії. Звинувачення не лише зі сторони ЧФ, а й з Києва в провокуванні протистояння спрямовувалися у першу чергу проти командувача і штабу ВМС.

Перед початком роботи інспекцій, упереджуючи обурення військових моряків, особовому складу ВМС України виплатили заборгованість з грошового утримання за все літо. Мовляв, лише страх перед інспекцією заставив командувача виплатити людям гроші, а до того командувач про своїх підлеглих не турбувався. Керівників інспекцій успіхи ВМС і боротьба моряків за флот не цікавили, то ж шукали винятково недоліки. Їх треба було знайти і натхнення президентській раті не завадило: інспекції мали політичний характер, пов'язаний з проблемою розподілу ЧФ. Але на цій підставі усунути В. Безкоровайного було неможливо, це могло визвати обурення в державі. Треба було довести його провину в службовій діяльності. Моряки тримались гідно, хоча всім було зрозуміло, що командувач Військово-Морських сил України віце-адмірал Володимир Безкоровайний стане жертвою невирішеності флотської проблеми.

А командувач в цей час, не звертаючи уваги на істерію навколо перевірок флоту, завершував виконання свого плану розбудови ВМС України. Але у час, коли люди ВМС України напружували всі свої сили на підготовку навчань "Море-96" та далеких морських походів, інспекції з Адміністрації Президента та Міністерства оборони України, плутаючись під ногами, постійно заважали та ускладнювали роботу. Використовуючи бархатний сезон в Криму, вони вже четвертий місяць продовжували "шукати недоліки в роботі", яких вистачало і які ніхто не приховував – ВМС розбудовувались без належного фінансування з нуля і вони були позбавлені фактично всього того, що мали другі види Збройних Сил. "Ми хоч і бідні, зате національно свідомі", – любив повторювати Володимир Герасимович. Та патріотизм і відданість ідеї створення національного флоту у нового керівництва почали падати в ціні. Особливо ретельно відпрацьовували завдання дескридитації командувача колишні його підлеглі, які працювали в цих інспекціях. Доречно назвати, що у складі головної інспекції Міністерства оборони активно працював і адмірал-інспектор контр-адмірал Михайло Єжель, колишній заступник В. Безкоровайного з озброєння і судноремонту, який у цьому ж році завершив навчання у Академії Збройних Сил України.

Президент України Леонід Кучма все більше демонстрував свою нездатність домовитися з Президентом Росії, тому перекладав проблему на плечі підлеглих, перепробував в ролі керівників урядових делегацій по проблемі ЧФ багатьох людей, але позитивного результату не досяг. Утворена самими Президентами проблема Чорноморського флоту виходила своїми наслідками на національну безпеку і територіальну цілісність України, тому кожний з учасників переговорного процесу відчував на собі тягар історичної відповідальності за рішення, що приймалися. Тому, беручи участь у переговорах, В. Безкоровайний прагнув відстояти інтереси своєї Батьківщини і зберегти до себе повагу нащадків. Не було, і немає жодного політика чи військового, який би не розумів, що в умовах ракетно-ядерної і високоточної зброї з міжконтинентальними дистанціями наявність Чорноморського флоту у закритій акваторії Чорного моря вже пів століття є тільки політичним символом. Але військове значення ЧФ для Росії і України – це різні поняття: взяти на себе відповідальність за територіальну цілісність держави – це одне, а втрата політичного символу Російської імперії – зовсім інше.

Штаб ВМС під керівництвом віце-адмірала Володимира Безкоровайного наполегливо блокував "політику поступок", що проводилася Л. Кравчу-

ком, а потім і Л. Кучмою, а тому Росії в остаточному підсумку довелося відмовитися від претензій на Крим і Севастополь і погодитися на використання частини величезних флотських фондів тимчасово і на умовах оренди. Одні колишні учасники флотських подій з російської сторони намагаються представити це як перемогу, а інші визнають свою поразку, при цьому до несамовитості лають українських націоналістів і люто ненавидять за це українських військових моряків. Інакше вони, очевидно, думати не вміють. Програвши поєдинок їм потрібно якось впевнити свою громадськість, що перед ними була нездолання силища, суцільні "спецнази", - інакше немає можливості показатися героєм. У Безкоровайного і його команди на цей рахунок була інша думка: Севастополь українське місто і вони його відстояли, - він залишився українським містом і головною базою ВМС України. Боротьба за національні інтереси України повинна стати традицією для молодої України боротися за свій суверенітет і незалежність і не віддавати ні п'яді того, що здобувалось нашими предками і дісталося нам у спадщину. Страшно не те, вважав командувач, що росіяни тимчасово будуть знаходитися в Севастополеві, а те що вони будуть робити все, щоб закріпитися на наші території назавжди. Тому, був переконаний командувач, ми повинні використовувати всі важелі і можливості щоб твердо і наполегливо заставити їх вийти з нашої території в 2017 році, або і раніше.

В похід до Сполучених Штатів Америки віце-адмірал В. Безкоровайний визначив загін кораблів у складі фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" та великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський". Начальником похідного штабу був призначений досвідчений моряк перший заступник начальника штабу ВМС капітан 1 рангу Володимир Кузьмін. Це був перший в історії України похід загону українських кораблів через Атлантичний океан. Ніколи до того Військово-морський прапор України не майорів у широтах західної півкулі. Похід загону кораблів ВМС України до берегів США став надзвичайно важливим іспитом на професіоналізм для молодого українського флоту і мав на меті увінчати політичну перемогу українського народу в складному і важкому протистоянні за флот і Севастополь. В регіонах України це розуміли і допомагали морякам у підготовці походу всім можливим, незважаючи на відсутність коштів і економічну кризу у державі. Врешті, підготовка до походу ВДК "Костянтин Ольшанський" є яскравим свідченням всенародної підтримки ВМС України. Суднобудівники Херсону і Миколаєва, робітники Харкова, Дніпропетровська і Каховки, жителі Львівщини і Тернопільщини здійснили трудовий подвиг – за три місяці корабель був відроджений і підготовлений до походу! 15 серпня 1996 року, через два тижні після завершення навчань "Море-96", фрегат "Гетьман Сагайдачний" і ВДК "Костянтин Ольшанський" з ротою морської піхоти на борту вийшли з Севастополя і взяли курс до берегів США. Океанський похід загону українських кораблів змінив ситуацію у Севастополі. Одні проводжали кораблі з гордістю, другі – з заздрістю: кораблі ЧФ давно вже в море не виходили. 25 серпня, залишивши за кормою Чорне, Егейське і Середземне моря та протоку Гібралтар, загін українських бойових кораблів вперше в історії незалежної України вийшов в Атлантичний океан. Шлях через океан видався непростим. Посеред океану українським морякам довелося зустрітися з тропічним ураганом "Едвард". У штормових умовах наші моряки продемонстрували високу професійність, стійкість і витримку і, як наслідок, визнання свого професіоналізму у американських моряків.

А в Севастополі недруги українського флоту глузували і чекали часу, коли українські кораблі почнуть тонути в океані й... організовували чергові провокації. На зло всім ворогам 1 вересня 1996 року, пройшовши 6000 миль, загін українських бойових кораблів прибув до військово-морської бази США Норфолк. Затим до США з офіційним візитом прибув і заступник Міністра оборони – командувач ВМС України віце-адмірал Володимир Безкоровайний. Американські моряки, жителі Норфолка і штату Вірджинія, українська діаспора в США протягом тижня надзвичайно тепло приймали українських моряків та знайомилися з українськими кораблями.

18 вересня 1996 року візит українських моряків до США завершився. Кораблі вийшли в море і взяли курс до рідних берегів. Під час походу вони двічі нанесли візити в порти Гібралтар і Понта-Дельгада (Азорські острови), взяли участь у низці навчань з кораблями ВМС США, Франції й Італії, успішно двічі перетнули океан, 5 морів і три протоки. На базі експедиційних сил морської піхоти США в Кемп-Леджуні рота морської піхоти ВМС України взяла участь в американо-українських навчаннях "Осінні союзники-2". Загалом, протягом 64-х діб походу загін українських кораблів, подолавши більше 12 тисяч морських миль, успішно виконав всі планові завдання. Цей похід довів усім, що українські моряки спроможні виконувати завдання будь-якої складності, що український флот вийшов на міжнародну арену співпраці і здатний виконати завдання із захисту морських інтересів держави. Це був вінець зусиль особового складу ВМС України, зусиль народу і їхня спільна політична перемога в боротьбі за Україну як морську державу. Трапилось те, чого так не хотіли і так боялись московські адмірали, звинувачуючи Володимира Герасимовича в зраді Росії –Україна відбулась як морська держава.

Успіхи ВМС України, які протягом року вийшли на міжнародну арену і стали вагомим військово-дипломатичним аргументом України, не припали до смаку та продовжували дратувати багатьох політиків і військових, як в Росії, так і в Україні. Появились критики українського флоту, які не бачили сенсу у міжнародній співпраці ВМС і в морських походах українських кораблів, а вбачали в цьому лише даремну трату державних коштів. Із середовища ЧФ, який буквально розвалювався біля пристаней, не переставали звинувачувати ВМС України у політичній діяльності, у прагненні підірвати слов'янську єдність та "єдність ЧФ". У пресі та з різного рівня трибун доводили, що ВМС України не є організованим та забезпеченим самодостатнім військовим організмом. Щодня ідеологічна машина переконувала широку громадськість, що лише ЧФ у змозі гарантувати безпеку Росії й України з моря, а Україні потрібні лише кораблі прибережного плавання, тобто, "човниковий", потішний флот. Знайшлися критики як в штабі ВМС України, так і в Міністерстві оборони, де тон антифлотським виступам задавав сам Міністр оборони України генерал-лейтенант Олександр Кузьмук. Ритм та напруженість у роботі, задані віце-адміралом В. Безкоровайним, не подобалися багатьом і з його оточення. Почалися скарги, що не так і не такий флот будуємо, не таку тактику вибираємо.

...Вранці 18 жовтня 1996 року загін українських бойових кораблів, завершивши перший в історії ВМС України трансатлантичний похід, увійшов до севастопольської бухти. Фрегат "Гетьман Петро Сагайдачний" і ВДК "Костянтин Ольшанський" один за одним пришвартувалися біля пристані морського вокзалу. Зустрічала учасників історичного походу українська громада Севастополя як героїв, всі були безмежно щасливі, всі відчували свою причетність

до справді історичної події. Чекали на Міністра оборони України, який у той час проводив у Сімферополі в штабі 32-го армійського корпусу командно-штабні навчання. О. Кузьмук був особисто запрошений командувачем, але до Севастополя не поспішав і на зустріч кораблів так і не прибув.

Командувач ВМС віце-адмірал В. Безкоровайний вишикував на пристані екіпажі кораблів і морських піхотинців, зачитав поздоровлення учасникам походу від Президента України і надзвичайно тепло привітав і поздоровив усіх присутніх з успішним завершенням першого в історії України трансатлантичного походу загону кораблів ВМС України. "Святий і непорушний принцип єдності народу і флоту, – зазначив командувач, – допоміг виконати те, що спочатку здавалося неймовірним. Похід твердо закріпив статус Військово-Морських сил України як реальної військової сили незалежної України і став її історією, продемонстрував світу Україну як велику морську державу". Після завершення імпровізованого мітингу я запитав командувача: чого на урочистій зустрічі кораблів відсутній Міністр оборони? Володимир Герасимович відповів запитанням на запитання: "Чого запитуєш, коли сам знаєш відповідь?" І додав роздратовано: – "Тут треба добре слово сказати чи хоч подякувати людям за їхню ратну працю в поході, а добре слово їм говорити не хочеться..." Ніхто з українських моряків за перший в історії України океанський похід так і не був нагороджений хотя би грамотою Міністра оборони України.

Українських моряків дивував і бентежив політичний рівень керівництва наших Збройних сил. Міжнародна громадськість усвідомлювала історичне значення будівництва ВМС України, значення першого океанського походу краще, ніж це розуміли на Батьківщині. Іноземні кораблі в Середземному морі та в Атлантиці щиро вітали прапор України яка рішуче відстоювала свою незалежність. Згодом під час Помаранчевої революції ми побачили та оцінили дійсне обличчя тих, хто формував державну політику ці тринадцять років. З того дня, коли Міністр оборони знехтував тривалою і виснажливою працею військових моряків, він у значній мірі втратив свій авторитет на флоті. І хоча в подальшому О. Кузьмук часто бував у Севастополі, виходив на кораблях ВМС України у море і постійно наголошував, що він "завжди з моряками", довіри військових моряків до нього вже не було.

Віце-адмірала Безкоровайного доволі часто звинувачують в утилізації влітку 1996 року героїчного СКР-112. Це дійсно так, абсолютна більшість моряків хотіла бачити СКР-112 ще у бойовому строю, а затим майбутнім музеєм Військово-Морських Сил. У Севастополі члени "Просвіти" і Спілки офіцерів України навіть створили комітет із захисту СКР-112 і направили Президенту, Міністру оборони та в Верховну Раду десятки звернень і заяв громадськості, але все марно. Найперше, цього корабля не хотіли бачити у Севастополі як місцева влада, так і на Чорноморському флоті. У Міністерстві оборони вже бачили не корабель-музей, а рахували гроші за його метал. З Міністерства оборони поступило розпорядження утилізувати корабель. В. Безкоровайний посилав сторожовик на утилізацію на Чорну річку з неохотою і з важким серцем, але наказ вимушений був виконувати.

22 жовтня 1996 року колегія Міністерства оборони України розглянула підсумки роботи інспекцій у ВМС України. Президент України Леонід Кучма поставив перед Міністром оборони політичне завдання звільнити з посади командувача Військово-Морських сил. Для Безкоровайного це не було якоюсь тайною, він розумів, що це і є головна уступка Росії. Тому відразу на колегії

віце-адмірал Безкоровайний виступив з заявою, що, виконавши програму розбудови флоту і вивівши його в море і океан, він подає рапорт про відставку з посади та просить дати можливість морякам спокійно працювати. На засіданні колегії, крім В. Безкоровайного, подали рапорти на звільнення з посад начальник штабу – перший заступник командувача ВМС контр-адмірал Микола Костров і заступник командувача ВМС контр-адмірал Олексій Риженко. "Маври зробили свою справу, маври мали піти" – разом з ними були звільнені і всі члени військової ради ВМС України. 28 жовтня 1996 року прохання Володимира Герасимовича Безкоровайного було задоволено і указом Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України – Президента України Л. Кучми він був звільнений з посади заступника Міністра оборони – командувача Військово-Морських сил України. Одночасно він був виведений і зі складу колегії Міністерства оборони України. Останні два роки служби був помічником Міністра оборони з питань розподілу ЧФ і будівництва ВМС України. У квітні 1997 року Володимир Безкоровайний брав участь у проведенні перших ракетних стрільб ракетно-артилерійської бригади берегової оборони ВМС України, яку і сам приймав до складу Військово-Морських сил.

У серпні 1998 року віце-адмірал В. Безкоровайний звільнився у відставку з військової служби. Проживав в Києві. Вийшовши в запас, Володимир Герасимович зайняв активну громадсько-політичну позицію. Спершу він став одним із засновників Морської партії України і очолив її київську організацію. Однак вже незабаром, вияснивши справжні цілі її створення, вийшов з цієї партії, за проросійський напрям діяльності покинув ряди і громадської організації моряків-підводників.

За період своєї тривалої служби в 1977 році нагороджений орденом "За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР", Золотою медаллю М. В. Ломоносова Академії наук СРСР, 15 медалями, відзнаками Міністерства оборони України, іменною вогнепальною зброєю ” до дня свого 50-річчя у 1994 році та іменною холодною зброєю при виході у відставку в 1998 році. Але керівництво України так і не спромоглося за відродження національного флоту відзначити адмірала державними нагородами. Йому навіть за посадою не присвоїли чергового військового звання адмірал! Це дало привід чорноморським адміралам згодом глузувати з українських: мовляв, дивіться, не перестарайтеся як Безкоровайний.

Та все-таки віце-адмірал Володимир Герасимович Безкоровайний народився під щасливою зіркою. Доля й історія прирекли саме йому створити і очолити Військово-Морські сили України як вид Збройних Сил, очолити їх у найскладніший період їхнього будівництва, згуртувати у реальну військову силу, вивести в море й океан та забезпечити їм міжнародне визнання. Зосередивши у своєму серці багатовікове прагнення українського народу до незалежності, він гідно продовжив справу славетних українців і своєю службою, професіоналізмом, відданістю рідному народу і талантом флотоводця вписав яскраві сторінки в історію національного флоту.

Як член-кореспондент Академії наук України Володимир Безкоровайний вів активну громадську і наукову роботу по розвитку військово-морської науки. Його перу належать цілий ряд наукових і науково-популярних статей в українській пресі, книга " Військово-Морські сили України: минуле та майбутнє. Роздуми командувача флоту", спогади, публікації з аналізом переговор-

ного процесу по розподілу Чорноморського флоту та інші. Він був частим гостем у ВМС України, на кораблях і у Академії ВМС України, для створення якої приклав чимало власних сил, досить часто виступав у пресі і на телебаченні по найгостріших питаннях забезпечення оборони країни, розвитку її флоту і морської справи.

Адмірал з козацьким характером, він не схилявся перед можновладцями, завжди відстоював інтереси флоту і морської справи. Він був одним з найпопулярніших адміралів в Україні. У світі, серед маститих адміралів США і НАТО Володимир Герасимович Безкоровайний користувався заслуженим авторитетом і повагою як під час служби, так і під час знаходження у запасі. Він був людиною великого поклику, ученим, великим моряком, справжнім громадянином і патріотом України.

Володимир Герасимович глибоко переживав анексію і втрату Криму та інтернування російськими агресорами кораблів і витіснення ВМС України з Криму в 2014 році. Сталося так, як він і передбачав і попереджав: відсутність державного підходу до морської політики і неувага до розвитку національного флоту спонукають Росію до захоплення Криму. У міру своїх сил і здоров`я Володимир Безкоровайний намагався надавати допомогу ВМС у відновленні структур національного флоту у нових місцях базування.

23 січня 2017 року після тривалої хвороби Безкоровайний Володимир Герасимович на 73-му році пішов з життя. Ця звістка з сумом відгукнулася Україною. Військові моряки, ветерани ВМС України, його соратники, сотні і сотні українців відізвалися в соціальних мережах співчуттям родині і українському флоту, на благо якого він працював до останніх своїх днів.

Командування і Військова рада Військово-Морських сил Збройних Сил України у своєму некролозі відзначили, що усе "життя Володимира Герасимовича було пов'язано з морем. Він пройшов сувору школу служби на атомних підводних човнах Північного флоту, від командира електронавігаційної групи до командувача флотилії атомних підводних човнів стратегічного призначення, від курсанта до бойового віце-адмірала. Із здобуттям Україною незалежності, зробив єдино вірний вибір - служіння Українському народові. Віце-адмірал Володимир Безкоровайний очолив вітчизняні Військово-Морські Сили у 1993 році. Під його командуванням приймалися бойові кораблі у ході розподілу Чорноморського флоту колишнього СРСР, формувалися морська піхота і морська авіація України, навчальні заклади і частини всебічного забезпечення. В умовах шаленої протидії з боку Російської Федерації, віце-адмірал Безкоровайний, не вагаючись, робив стратегічні кроки задля відстоювання територіальної цілісності України, відродження і нарощування бойових спроможностей Військово-Морських Сил, розвитку України як морської європейської держави.

Володимир Безкоровайний став справжнім і видатним флотоводцем України, він став непереможним у політичних баталіях навколо флоту, створив флот як вид Збройних Сил України, вивів національний флот у море і океан, явив світу Україну як велику морську державу, забезпечив гідну демонстрацію Військово-Морського прапору ЗС України на просторах світового океану. Вінцем його діяльності на посаді командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України стали оперативно-тактичні навчання "Море – 96" і трансатлантичний похід загону українських бойових кораблів з підрозділом морської

піхоти до берегів Сполучених Штатів Америки. Притаманний Володимиру Герасимовичу глибокий науковий підхід виявлявся в активній міжнародній воєнно-науковій діяльності, створенні системи підготовки кадрів флоту, що ґрунтувалася на аналізі і творчому застосуванні кращого світового досвіду будівництва, розвитку і застосування військово-морських сил. За його науковими та історичними працями і сьогодні навчаються наші курсанти і ліцеїсти. А створена віце-адміралом Володимиром Безкоровайним система взаємодії і шефства між кораблями, військовими частинами Військово-Морських сил Збройних Сил України та громадами міст, районів, областей України стала прикладом єднання Українського народу і його захисників.

Звільнення в запас не зупинило роботу Володимира Герасимовича на благо Військово-Морських Сил, його патріотична позиція, активна громадська та наукова діяльність допомагали визначати пріоритети та вирішувати важливі питання розвитку ВМС. Володимир Герасимович Безкоровайний був і назавжди залишиться в наших серцях беззаперечним авторитетом, взірцем честі офіцера, відданості Україні і Військово-Морським Силам, любові до моря і флотської служби". Похований віце-адмірал Безкоровайний Володимир Герасимович на Лук'янівському військовому кладовищі у Києві.

Ім’я Володимира Безкоровайного навічно вписане в історію національного флоту і Збройних Сил України. Держава вшанувала Володимира Герасимовича лише після його смерті. Указом Президента України від 05 липня 2019 року № 494/2019 "з метою увічнення пам'яті віце-адмірала Володимира Герасимовича Безкоровайного, ураховуючи його вагомий особистий внесок у розбудову Української держави, розвиток Військово-Морських сил Збройних Сил України..." його ім'я присвоєне Військово-морському ліцею, який надалі іменувати як "Військово-морський ліцей імені віце-адмірала Володимира Безкоровайного".

Віце-адмірал Володимир Безкоровайний стоїть в одному ряду із славетними флотоводцями України минулого: Петра Сагайдачного, Нечая, Івана Сулими, Богдана Хмельницького, Івана Сірка, адмірала Михайла Остроградського і Михайла Білинського. Він назавжди залишиться в історії Військово-Морських сил Збройних Сил України як адмірал, що створив і вивів в Світовий океан національний флот України, як адмірал, що об’єднав древню і сучасну морську історію нашої країни, створив морську доктрину України і продемонстрував сучасному світові Україну як велику морську державу.

ЄЖЕЛЬ
МИХАЙЛО БРОНІСЛАВОВИЧ

Головнокомандувач Військово-Морських сил Збройних Сил України, Міністр оборони України, адмірал

Жорстокий шторм нагнав загін бойових кораблів десь за 200 миль на схід від японського острова Хоккайдо. Небо враз потемніло, густі кошлаті хмари опустилися, здавалося, до самих корабельних щогл. Штормовий вітер рвав фали разом з піднятими на них сигналами. Від ударів важких океанських хвиль стогнав корабельний метал. Сторожовий корабель "Сторожевой" вперто просувався курсом, розтинаючи форштевнем не хвилі, а цілі водяні гори, що одна за другою навалювалися на корабель. Океанські водяні гребні вільно котилися верхньою палубою, випробовуючи на міцність установлені там корабельні механізми, а з ними і екіпаж корабля.

Командир корабля капітан 3 рангу Михайло Єжель без сну який день знаходився на головному командному пункті. Йшли загальнофлотські навчання. Належало зустріти в океані конвой і взяти під охорону. На картах все було зрозумілим і відомим. А тут, посеред океанських водяних гір? І в океанський похід йшов не вперше, але... в такий шторм, що досягав 8 балів шукати і охороняти конвой?

Для безпеки наказав ходову вахту прийотувати до своїх робочих місць. Здавалося, що талрепи, якими стільці пригвинчені до палуби, не витримають тривалої хитавиці. А люди? Головне, не втратити в цій водяній каруселі людей... - не покидає думка. Моряки тримаються мужньо, беруть приклад з командира, а ось що в нього на душі відомо лише йому самому.

Конвой зустріли, провели бурхливим океаном в заданий район. Завдання виконали успішно, пора повертатися на зворотній курс в базу. А шторм не вщухає, підсилюється.

- Через хвилину зміна курсу! Курс..., - доповідь штурмана.

Удар океанської хвилі у борт був такої сили, що корабель ліг на лівий борт до критичної межі крену – 55 градусів. Здавалося, що штормова хвиля вирве з замків ракетну пускову установку та зірве гармати з станка. Корабель з напругою, поборюючи опір водяної атаки, вирівняв крен як отримав черговий, ще потужніший удар в борт. Перед очима командира постала відома картина Айвазовського "Дев'ятий вал"...

"Реве та стогне Дніпр широкий...", - пригадалося Шевченкове. - Та тут тобі, брате, не Дніпро, тут реве океан...

- Зірвало командирський катер з шлюпбалок! – перервала думку доповідь вахтового офіцера.

З ілюмінатора вгледів, як катер, гойдаючись на одній талі, з усього маху б'є у димову трубу. Від удару і напору океанської хвилі зігнулася катерна балка, катер з усього розмаху тепер вже вдарив по торпедному апарату. Командирський катер заправлений топливом по похідному, а в торпедному апараті чотири бойових торпеди, одна з яких - киснева! Ситуація критична. Михайло Єжель, рятуючи корабель, приймає рішення зрубати балку і затопити катер. Тут вже надія лише на вишкіл екіпажу. Балку таки вдалося зрубати, разом з нею скинути катер за борт, чим була усунута небезпека вибуху. Нова доповідь: шторм вивів з ладу антени, позбавив корабель дальнього зв'язку. Та "Сторожевой" таки вистояв у лютому штормі, поборов розлютовану океанську стихію і, хоч і отримав кілька тріщин у корпусі, з пошкодженнями в надбудові гордо заходив у базу як переможець в бойовому поході. А там, на базі, втративши з кораблем зв'язок, вже поширювалися чутки, що "Сторожевой" затонув в океані. Не затонув, бо його командиру було начертано долею командувати не лише бойовим кораблем, а й флотом незалежної України. Та успокоювати на флоті не лише штормові бурі, а й бурі політичні, які виявилися куди підступнішими тихоокеанських штормових хвиль.

Михайло Броніславович Єжель народився 19 жовтня 1952 року у багатодітній селянській родині в селі Слобода-Ялтушківська Барського району Вінницької області. Українець. Він був найменшою дитиною у сім'ї, ріс без батька. З малих літ, як єдиному чоловіку в сім'ї, йому довелося пізнати всі труднощі селянського життя. З дитинства виділявся своїм розвитком, був високим, фізично сильним. Завдяки своїм фізичним даним був направлений у Київську республіканську спеціалізовану середню школу-інтернат спортивного профілю, яку закінчив в 1970 році і де став майстром спорту з баскетболу. Того ж року поступив до Чорноморського вищого військово-морського училища імені П. С. Нахімова в Севастополі, яке успішно закінчив у 1975 році за фахом "радіотехнічні засоби і системи управління протичовновими засобами". В училищі виконав норми майстра спорту СРСР з морського багатоборства.

Офіцерську службу розпочав на Тихоокеанському флоті з посади командира батареї ракетно-артилерійської бойової частини ескадреного міноносця "Скрытный", а через рік призначається командиром групи управління сторожового корабля "Грезящий". У жовтні 1979 року Михайло Єжель – старший помічник командира сторожового корабля "Лунь". З серпня 1980 по серпень 1985 року він почергово командує сторожовими кораблями "Лунь", СКР-55 і "Сторожевой". 27 грудня 1982 року, як одного із кращих командирів кораблів Тихоокеанського флоту, його нагороджують орденом "За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР" III ступеню, а в 1985 році направляють на навчання до Військово-морської академії імені А .А. Гречка. Після закінчення там навчання Михайло Єжель продовжив службу на Тихоокеанському флоті на посаді начальника штабу бригади протичовнових кораблів, а в грудні 1990 року призначається командиром бригади. З жовтня 1991 року по квітень 1993 року – командир дивізії протичовнових кораблів Тихоокеанського флоту ВМФ Росії.

Пройшовши всі ланки офіцерської служби від лейтенанта – командира ракетної батареї до капітана 1 рангу – командира дивізії, Михайло Єжель став досвідченим офіцером-моряком, набув достатньо великого досвіду походів у Тихому і Індійському океанах. У складі загонів кораблів у вересні 1978 року він

побував у портах Аден, у грудні – в Коломбо, а в серпні 1990 року – в порту Сан-Дієго (Сполучені Штати Америки). Вихований суворою флотською школою, він понад усе цінував флотські традиції, корабельну службу і корабельних офіцерів. Однак 17 лютого 1992 року у службі і кар'єрі командира дивізії Михайла Єжеля трапилася подія, яка різко змінила його флотську долю. Цього дня на переході морем в навігаційний ремонт до Владивостоку в Уссурійській затоці в 40 кабельтових від мису Сисоєва внаслідок вибуху виникла велика пожежа у кормовому машинному відділенні на великому протичовновому кораблі "Адмірал Захаров". Ситуація була критичною, бо у кормових відсіках знаходилося сто тон боєзапасу. Під час боротьби з пожежею загинув старшина, ряд офіцерів і матросів отримали важкі опіки, корабель отримав пошкодження на десятки мільйонів рублів. Комісія Головного штабу ВМФ СРСР, яка вивчала причини і наслідки пожежі визначила в числі винних у причинах пожежі і командира дивізії капітана 1 рангу Михайла Єжеля, який дозволив міжбазовий перехід кораблю без його належного забезпечення протипожежними засобами, з простроченими міжремонтними термінами та багатьма іншими несправностями. Про цю надзвичайну подію на Тихоокеанському флоті 31.05.1992 року писала газета "Тихий океан", оприлюднивши статтю Г. Касько "Сутки в огне".

Пожежа і загибель моряків на "Адміралі Захарові" поставила під питання подальшу кар'єру командира дивізії на російському флоті. І найвірогідніше, що саме вона спонукала Михайла Єжеля наприкінці 1992 року подати рапорт з проханням про перевід до Збройних Сил України і повернутися в Україну. Це тим більш вірогідно, бо проголошення незалежності України у 1992 році якихось патріотичних емоцій у нього не викликала. Наказом Міністра оборони Російської Федерації 6 лютого 1993 року його виключили зі списків особового складу Збройних Сил Росії і відрядили у розпорядження Міністра оборони України. Проводжали Михайла Броніславовича з Владивостоку, за його словами, тепло і з розумінням, бажали успіхів у подальшій службі на Батьківщині. Там, на Тихоокеанському флоті, в нього залишився син Олексій, офіцер Тихоокеанського флоту РФ, та дочка Маріана, яка згодом перебралася до Севастополя.

30 березня 1993 року Михайло Єжель склав військову присягу на вірність українському народові і 1 квітня наказом Міністра оборони України був зарахований до Збройних Сил України та призначений на посаду заступника начальника Головного управління Військово-Морських сил Головного штабу Збройних Сил України. Перебуваючи на цій посаді, Михайло Єжель протягом чотирьох місяців працював над проблемою розподілу ЧФ і будівництва національного флоту. Однак це управління, знаючи ситуацію у більшості з севастопольських донесень, все більше намагалося перейняти на себе функції штабу ВМС, і, проводячи доповіді Міністру оборони без узгодження з штабом ВМС, у непростій ситуації в Криму більше йому шкодило чим допомагало. Тому з ініціативи командувача ВМС Володимира Безкоровайного у серпні 1993 року воно було скорочено і реорганізоване у відділ Головного штабу ЗС України. Капітан 1 рангу Михайло Єжель після скорочення управління ВМС призначається начальником управління озброєння і судноремонту Військово-Морських сил України, а з травня 1994 року – заступником командувача Військово-Морських сил з озброєння – начальником управління озброєння і судноремонту ВМС.

Коли Михайло Єжель прибув до Севастополя, управління озброєння і судноремонту лише формувалося у Балаклаві, там нараховувалося лише кілька офіцерів і службовців. Ще належало створити його штатну структуру, визначити функції і напрямки роботи налагодити систему судноремонту і озброєння ВМС. Бракувало офіцерів, не було найнеобхіднішого для роботи. До того ж, аби ще більше погіршити кадрову ситуацію у ВМС, командування ЧФ заборонило проходження служби особовим складом ВМС на кораблях "спільного" україно-російського Чорноморського флоту. Тоді командування ВМС прийняло рішення готувати кадри для флоту за всіма спеціальностями самостійно. А це за відсутності відповідної бази було не просто.

Формуючи управління, Михайло Єжель одночасно був залучений до роботи по створення проекту "Національної програми кораблебудування на період до 2000 року". Слід зауважити, що "Національна програма кораблебудування" була розроблена на 4 роки раніше проекту "Державної програми розвитку озброєння і військової техніки Збройних Сил України". 15 вересня 1994 року проект був ухвалений Президією Кабінету Міністрів України і переданий в Адміністрацію Президента України на затвердження. Але в подальшому, через відсутність коштів, проект остаточно схвалений не був та так і залишився в Адміністрації Президента України.

Налагодивши внутрішню роботу управління озброєння і судноремонту, Михайло Єжель взявся встановлювати ділові стосунки з кораблебудівною промисловістю України, з дослідними, проектними та конструкторськими організаціями. Це виявилося не простим завданням, адже без відсутності реєстрів суднобудівних і судноремонтних підприємств і установ в Україні всю необхідну інформацію приходилося збирати окремо по кожному заводу і організації. Поряд з цією роботою, управління було підключене і до підготовки документів до переговорного процесу по розподілу Чорноморського флоту.

Незважаючи на трудності флотської проблеми та складність відношень з моряками ЧФ, незалежно від них визначалося майбутнє Військово-Морських Сил, ставилися завдання проектним організаціям щодо створення перспективних проектів бойових кораблів. До кінця 1994 року Казенним дослідним проектним центром кораблебудування в м. Миколаєві та Центральним конструкторським бюро "Шхуна" в м. Києві були розроблені проекти багатоцільових кораблів і ракетних кораблів. Одночасно управління озброєння і судноремонту відпрацьовувало численні документи для урядових делегацій для переговорів з Російською Федерацією по розподілу Чорноморського флоту.

Через рік перебування на посаді Михайло Єжель, у серпні 1994 року, поступив на навчання до Академії Збройних Сил України і до червня 1996 року являвся слухачем факультету підготовки спеціалістів оперативно-стратегічного рівня. Закінчивши навчання в Академії з відзнакою, був призначений адмірал-інспектором Військово-Морських сил Головної інспекції Міністерства оборони України. Того ж року, до Дня незалежності України, 21 серпня 1996 року, йому присвоєно військове звання „контр-адмірал". Як адмірал-інспектор влітку 1996 року інспектував Військово-Морські сили України.

28 жовтня 1996 року Указом Президента України контр-адмірал Єжель Михайло Броніславович був призначений заступником Міністра оборони – командувачем Військово-Морських сил України. З того ж дня він став і членом колегії Міністерства оборони України. 5 листопада 1996 року Міністр оборони

України генерал-лейтенант Олександр Кузьмук представив нового командувача офіцерам штабу і командному складу Військово-Морських сил України.

21 серпня 2001 року у зв'язку з ліквідацією інституту заступників Міністра оборони і введення посад Головнокомандувачів видів Збройних Сил України, Михайло Єжель призначений Головнокомандувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України.

Контр-адмірал Михайло Єжель був представницьким. Високий, стрункий, спортивного складу, жвавий і енергійний, він, здавалося, випромінював собою енергію. Дбайливо підігнана форма лише підкреслювала його першість. Призначення Михайла Броніславовича командувачем не було новиною для штабу ВМС. Йому пророчили цю посаду ще в час, коли він являвся начальником управління озброєння і судноремонту, а під час навчання в Академії його вже серйозно розглядали як реального наступника Володимира Безкоровайного.

Мужній, фізично сильний, він віддавав себе службі повністю, понад усе ставив авторитет флоту, який вважав власним і болісно реагував на будь-які прояви халатності і безвідповідальності. Але досить швидко проявилась і певна зневажливість та зверхність новопризначеного командувача як до підлеглих, так і до всього, що було зроблено його попередниками. Офіцерів, які закладали основи ВМС, особливо колишніх членів орггрупи, недолюблював. Спілку офіцерів України та українські громадські організації, особливо "Просвіту", просто ігнорував. В цьому він на перших порах командуванням флотом був ревним сторонником урядової політики того часу, яка цуралася патріотизму і розглядала його вираженням націоналізму, який, на їх думку, не міг сприяти зміцненню дружніх стосунків у першу чергу з Росією. Російський націоналізм і імперський шовінізм сприймав як вираз їх патріотизму і флотських традицій. Та ситуація, в якій приходилося йому працювати, досить швидко сама поставила все на місце і Михайло Броніславович і без підручників у скорому часі став справжнім патріотом свого народу. "Пам'ятайте яку державу представляєте" - завжди наказував командувач у більшості російськомовним екіпажам своїх кораблів, проводжаючи їх в далекий похід на чергові міжнародні навчання. Постійно користувався українською мовою і вимагав цього у підлеглих офіцерів штабу та командирів кораблів.

На критику Михайло Єжель реагував болісно, у зв'язку з чим мав певні труднощі з пресою. Та з часом він навчився працювати з засобами масової інформації і постійно тримав у полі свого зору діяльність флотських інформаційних засобів та закладів культури, намагаючись зробити їх більш привабливими і конкурентними в інформаційно-культурному полі, однак фінансування їх здійснював в остаточному варіанті, постійно тримаючи їх на межі виживання. Не особливо про них і турбувалися у Міністерстві оборони, засновником яких воно являлося.

Першими кроками Михайла Єжеля на посаді командувача була реорганізація роботи штабу ВМС, покращення виконавчої дисципліни та повна заборона участі військових моряків у будь-якій формі політичної та громадської діяльності. Робота Спілки офіцерів України практично була згорнута і перейшла маже у підпілля. Офіційно подібну лінію вів і його попередник, Володимир Безкоровайний, але він досить часто на них опирався, в залежності від переговорного процесу по розподілу ЧФ і ситуації в місті досить часто координував їх роботу. Після призначення командувачем Михайла Єжеля виходило

так, що у Севастополі став панувати один рух – проросійський і агресивно антиукраїнський. "Просвіта" почала віддалятися від ВМС і працювати одиноко. Відчувалося, що участь українських військових моряків у громадсько-політичних рухах дуже непокоїла Київ, у той же час участь російських моряків в них не обмежувалася, штаб ЧФ продовжував координувати і організовувати діяльність всіх проросійських рухів і партій. Відсутність громадського опору і осуду антидержавним рухам лише сприяла поширенню їх діяльності.

Після призначення Михайло Єжель відвідав всі гарнізони і військові частини флоту, особисто ознайомився з реальним станом справ на місцях дислокації флоту, після чого Військова рада прийняла широку програму відродження бойової готовності прийнятих від Чорноморського флоту гарнізонів і військових частин. За короткий час командувач добився затвердження проекту військово-морської концепції України, що, в свою чергу, дозволило Військовій раді визначити завдання Військово-Морських сил на майбутнє. Коштів на розбудову, як і раніше, не було. У цій ситуації командувач зробив опору на шефську допомогу областей і регіонів України. З цією метою шефська робота значно активізується. При штабі ВМС створюється відділ координації шефських зв'язків, з областями підписуються угоди, обговорюються і затверджуються шефи за кожним кораблем, військовою частиною і підрозділом. Організується система обліку і використання шефської допомоги. Для організації шефської роботи щорічно проводяться конференції з представниками областей. Відповідним наказом командувача було встановлено порядок організацій шефської роботи і використання залучених коштів. 25 квітня 1997 року в Севастополі відбулося засідання Ради регіонів при Президентові України. Завдяки наполегливості М. Єжеля у порядок денний її роботи було внесено пункт щодо організації шефства над ВМС, яке на наступні роки стало матеріально-технічною базою розвитку ВМС і основою вирішення досить складної житлової проблеми на флоті. Під час роботи Ради регіонів Президент тоді вперше зустрівся з Військовою радою ВМС України, відвідав штаб Військово-Морських Сил і деякі кораблі.

Призначення Михайла Єжеля командувачем ВМС відбулось у непростий період україно-російських відносин, який політиками і пресою характеризувався як "холодна війна. В Росії повним ходом йшла передвиборча президентська кампанія і карта Севастополя з проблемою Чорноморського флоту розігрувалися як козирна. За попередніми домовленостями прем'єр-міністрів України і РФ 5 листопада 1996 року питання ЧФ мали бути вирішені остаточно, але із-за неузгодженості ряду питань цей термін перенесли на 15 січня наступного, 1997 року.

Незважаючи на ретельну початкову установку Києва морякам не займатися політикою, Михайлу Єжелю все-таки досить швидко прийшлося зайнятися "флотською" політикою і продовжувати справу свого попередника. У Севастополі двічі проходили україно-російські переговори по Чорноморському флоту. Як і попередні, до якогось результату вони не привели. І привести не могли, бо ще 26 листопада міністр оборони РФ Ігор Родіонов повторив вимоги, що Росія не погодиться на спільне базування ВМС і ЧФ у Севастополі, тож російська делегація демонструвала скоріше видимість, аніж бажання ділити флот. Чорноморський флот, як останній осколок колишнього Союзу РСР, вже передчував швидкий кінець свого існування та гегемонії на півострові і агонізував в істерії великодержавного імперського шовінізму. Проте,

при підтримці московського політичного бомонду, був ще здатний зірвати ситуацію в Україні. Події почали розвиватися бурхливо і скандально. Здавалося, що хтось знову спеціально розпалює ватру під якірною міною в Севастополі. Позиція Києва втратила недавню чіткість і стала заплутаною і невиразною. 30 листопада в інтерв'ю російській телепрограмі "Врємя" Леонід Кучма заявляє, що "розподіл флоту буде означати, що обидві сторони залишаться без флоту" і пропонує, що "найкращим варіантом вирішення проблеми ЧФ є збереження флоту під єдиним і спільним командуванням". Ось цього, саме такої домовленості з Україною кілька років безуспішно домагалася Росія і твердо не погоджувався з цим штаб ВМС з Володимиром Безкоровайним. Такої заяви у штабі ВМС від свого Верховного Головнокомандувача ніхто не чекав. Вона лише додала сили тим, хто з 1992 року намагався вивести український флот з українських бухт і свідчила, що в Києві "флот здають", а з ним і Севастополь, що Верховний Головнокомандувач взагалі забув про існування в його підпорядкуванні визнаних у світі власних ВМС України.

Вірно говорять в народі: не клади пальці в пащу медведю бо відкусить руку! Росія не забарилася відкусити "українську руку", услужливо подану їй самим Президентом Л. Кучмою і негайно "клацнула зубами". 5 грудня 1996-го року з подачі московського мера Юрія Лужкова Рада Федерації Росії 110-ма голосами проти 14 схвалила заяву про Статус Севастополя, якою визначила його частиною Росії і прийняла рішення "створити комісію з підготовки проекту законодавчого акту про статус міста Севастополя". Це вже не було політизованим виступом чи передвиборним демаршем окремого зашореного російського політика. Законодавча влада великого сусіда, опираючись на агресивність і військову потугу ЧФ, висунула Україні відкриті територіальні претензії і, як і в 1918 році, замахнулася на її суверенітет. У Севастополі запахло димом! Українські моряки не збиралися покидати рідне місто, навіть якщо Л. Кучма зі страху пообіцяв би Росії весь півострів. Українська і татарська громади Севастополя виступили з різкими заявами протестів проти думської заяви і звернулися до Верховної Ради України. Офіцери ВМС відверто заговорили про непокору владі якщо так станеться.

6 грудня 1996 року Верховна Рада України розцінила дії верхньої палати російського парламенту як висування територіальних претензій до України та посяганням на її суверенітет і заявила, що ніхто і ніколи не буде вести будь-яких переговорів, що суперечили б Конституції, законодавству і національним інтересам нашої держави. Окрім того, Верховна Рада прийняла звернення до міжнародних інституцій з приводу посягань на суверенітет України. Після скандалу в Києві та Москві Президент Леонід Кучма змінив свою позицію і заявив, що розподіл Чорноморського флоту має бути доведений до кінця! Накінець-то в Севастополі почули те, що в дійсності давно вже було підготовлено самим процесом розподілу флоту. Не бачити, що Росія сама вже не має змоги тягнути "спільний флот" міг лише сліпий.

Підбадьорене поступливістю Києва і твердою позицією Москви командування Чорноморського флоту вже відкрито організувало "третю оборону Севастополя" від України і зайнялося політичною діяльністю, а заступник командувача ЧФ віце-адмірал Г. Сучков і не приховував своєї причетності до організації антиукраїнських мітингів у Севастополі. Військово-Морські сили

офіційно мовчали, робота концентрувалася в управліннях штабу і в спеціальній групі з підготовки документів для переговорного процесу, створеній командувачем ВМС.

1-го, 14-го і 22-го грудня 1996 року керівництвом ЧФ у Севастополі були організовані мітинги з широкою участю переодягнених у цивільний одяг військовослужбовців і службовців ЧФ, направлені проти розподілу ЧФ та на підтримку російського статусу Севастополя і рішень російської Думи. Як повідомляла кримська преса, адмірали ЧФ на нарадах у штабі флоту ставили завдання антиукраїнським організаціям і рухам з проведення спільної тактики дій, блокування держадміністрації і міськради з метою змусити їх підтвердити російський статус Севастополя на сесії міськради. Із українських громадських організацій їм активно протистояла лише "Просвіта", решта патріотичних організацій, особливо активна раніше Спілка офіцерів України, із громадсько – політичного життя Севастополя були фактично виключені. М. Єжель, поступаючись тиску з Києва, намагався заставити ЗМІ ВМС тему розподілу ЧФ оминати, повністю віддаючи інформаційний простір в руки ідеологічних структур Чорноморського флоту: для вас Чорноморського флоту не існує, лише ВМС України.

17 січня 1997 року в Севастополь на відкриття збудованого мерією Москви будинку для військовослужбовців ЧФ прибув московський мер Юрій Лужков. На організованому з цього приводу мітингу під бурні оплески військовослужбовців ЧФ він заявив про можливе силове вирішення проблеми флоту. Від штабу ВМС реакції не поступило. Як би на підтвердження сказаному напередодні, в ніч з 16 на 17 січня, з метою виведення з ладу було вчинено напад на телерадіоцентр ВМС України "Бриз", єдину тоді телерадіоорганізацію, що твердо і послідовно відстоювала в Криму державні інтереси і об'єктивно висвітлювала ситуацію навколо проблеми розподілу Чорноморського флоту. Постраждали офіцер, два матроси і працівник, але напад було відбито, ТРЦ "Бриз" вивести з ладу не вдалося, але сам факт був красномовним.

Ідеологічні структури ЧФ у Севастополі та в Криму розгорнули на півострові справжню ідеологічну війну. В хід пішло все: мобілізація громадської свідомості на активне відстоювання російського статусу міста; підбурювання, в першу чергу людей похилого віку, до акцій масового протесту; поширення виключно негативної інформації про Україну, пошук "порушення" тут прав росіян; психологічний тиск на депутатів міськради; організація потоку скарг і звернень мешканців Севастополя у вищі органи державної влади РФ про всенародну підтримку російського статусу свого міста і ідеї єдиного ЧФ; організація наступаючої пропагандистської кампанії і впровадження її до свідомості широкої російської громадськості; організація матеріалів на телебаченні і радіо про важке життя ЧФ і пригноблення росіян у Севастополі; цькування і приниження в пресі військовослужбовців ВМС і жителів Севастополя, які відкрито підтримують позицію України і т.д. Все це було їх останніми аргументами "оборони Севастополя". У відповідь інформаційним структурам ВМС командувач ВМС наказав мовчати, інформаційне викриття наклепів і брехні розцінювалося як сприяння провокаціям!

Доволі цікавою складалася ситуація з ветеранами військової служби. Звільнені в запас військовослужбовці ЧФ на "історичну Батьківщину", в Росію, не поспішали. Осідали в Севастополі, де їм тут же, не зважаючи на вимоги чинного законодавства та тривалу боротьбу з Україною і показову відмову

складати присягу українському народові, видавали український паспорт, зараховували у запас Збройних Сил України. Вони користувалися пільгами ветеранів Збройних Сил України, до того ж користувалися і пільгами ветеранів в Росії, бо ще знаходились на військовому обліку в Краснодарі, Рязані, Ростові на Дону та інших російських містах. І подібний стан на ЧФ схвалювали! Користуючись українськими пільгами, вони на чім світ клеймили державу, владу і народ, які надали їм ті пільги, а для загального комфорту ще й створили організацію під промовистою назвою "Союз радянських офіцерів". Цей "союз", створений при підтримці ЧФ, разом з комітетом ветеранів війни і афганцями стали авангардом "п'ятої колони" в Севастополі і в Криму. Їх забезпечили засобами масової інформації та коштами і вони, розпоясавшись, вже стали погрожувати ВМС силою. У гарнізоні стали провокуватися конфлікти між військовослужбовцями обох флотів. Події, які в цей час мали місце у Севастополі, стурбували і міжнародну громадськість. У зв'язку з прийняттям рішень по українському Севастополю обома палатами Федеральних Зборів РФ на підтримку України від імені Європейського Союзу 24 грудня 1996 року виступила Ірландія. Україну в своїх заявах підтримали ОБСЄ і НАТО. Засудження широкою міжнародною громадськістю територіальних претензії Росії значно остудило гарячі голови її політиків. У світі дії Росії в Криму почали розглядати як неприкриту агресію, тому прийшлося активізувати роботу й комісії з розподілу Чорноморського флоту. Російській делегації довелося погодитися не лише з українським формулюванням щодо розміщення головної бази їх флоту у Севастополі, але і з спільним базуванням ЧФ і ВМС.

На відміну від командувача ЧФ адмірала В. Кравченка, командувач ВМС контр-адмірал Михайло Єжель постійно наголошував на дружніх стосунках з ЧФ, на плідній співпраці двох флотів та на можливості спільного базування двох флотів у севастопольських бухтах, що вже фактично відбувалося з квітня 1992 року. Як приклад приводив позицію моряків на Тихоокеанському флоті, звідки його тепло провели до Збройних Сил України. Йому хоч і не легко, але таки вдалося налагодити не лише взаєморозуміння, а й підтримку своїх позицій головою севастопольської державної адміністрації Віктором Сємьоновим. 14 грудня на прес-конференції у Києві після зустрічі з Президентом Л. Кучмою Віктор Сємьонов уже твердо виступив за український статус Севастополя, а заходи ЧФ з дестабілізації ситуації, організований масштабний мітинг 22 грудня визнав незаконними. На відміну від попередніх командувачів, у Михайла Єжеля встановилися показово дружні стосунки з новим командувачем Чорноморським флотом віце-адміралом В. Комоєдовим.

Широка міжнародна підтримка позиції України в питаннях статусу Севастополя зміцнила позиції української делегації і ВМС України в переговорному процесі з Росією та прискорила відпрацювання підготовчими комісіями відповідних угод. Рада Федерації Федеральних Зборів Росії ще раз спробувала 26 грудня 1996 року призупинити чи повернути назад переговорний процес, але марно. Її звернення до Президента РФ Б. Єльцина оголосити мораторій на підписання міжнародних актів стосовно правового статусу Севастополя залишилися лише політичного декларацією, продемонструвавши лише безперспективність силового тиску у взаємовідносинах з Україною.

15 січня 1997 року до штабу ВМС прибув 1-й заступник Міністра оборони України генерал-полковник Іван Біжан. Після обговорення ситуації і розгляду напрацьованих документів він, разом з контр-адміралом М. Єжелєм заявив,

що проблема розподілу ЧФ перейшла з військової в суто політичну і близька до завершення. Військові експерти виклали свої аргументи та представили повні розрахунки параметрів розподілу ЧФ. Весь об'єм цієї роботи був завершений у штабі ВМС під керівництвом Михайла Єжеля. Подальше вирішення проблеми флоту вже мало стати справою політиків. Причин для звинувачень військових моряків у затягуванні переговорного процесу вже не стало.

З початком 1997 навчального року командувач ВМС затвердив доволі напружений план бойової підготовки, багато чого належало виконати вперше в історії ВМС. Це торкалося в першу чергу випробування ракетного і мінно-торпедного озброєння. У той час, коли на Чорноморському флоті розгорнули широку ідеологічну компанію до 300-річчя російському флоту, проводили галасливі псевдонаукові конференції, встановлювали пам'ятні дошки, а на мітингах приймали звернення до Федеральних зборів "змусити Україну визнати наявність проблеми статусу Севастополя", молоді Військово-Морські сили під керівництвом свого командувача вдосконалювали досвід бойового застосування зброї і розпочали підготовку до міжнародних навчань "Сі Бриз-97". Поволі почали налагоджуватися і робочі стосунки зі штабом ЧФ. 22 січня 1997 року корвет "Луцьк" виконав першу в історії ВМС ракетно-зенітну стрільбу, бойові кораблі ВМС України в морі вчилися ставити мінні загородження і тралити фарватери.

З 15 по 22 квітня 1997 року відбувся перший спільний збір-похід кораблів ВМС і Чорноморського флоту, підготовлений спільною роботою штабів ВМС і ЧФ. Успішне виконання кораблями навчально-бойових задач у морі, розвіяло штучно створену політичну проблему флоту, тезу про неможливість їх спільного базування і співпраці. Українські і російські моряки довели зворотне: співпраця можлива і необхідна. Спільний збір-похід – це прорив у стосунках ВМС України і Чорноморського флоту, заявив на підведенні підсумків навчань командувач ВМС контр-адмірал Михайло Єжель.

Вихований на традиціях радянського флоту, Михайло Єжель щиро бажав зміцнення стосунків України з Росією, розширення співпраці ВМС і ЧФ. В його словах про "братство народів і флотів" не було подвійного значення. В радянському минулому він бачив виключно позитив і не сприймав "бандерівців і українських націоналістів". Історичного минулого свого народу він не знав та й бажання його пізнати не проявляв. Його зусиллями в напрямку співпраці з ЧФ, попри величезну ідеологічну протидію, таки вдалося організувати, хоч і не таку широку й глибоку, як видавалося, та все ж таки взаємодію з ЧФ. На його досвід служби на Тихоокеанському флоті вимушені були там зважати. Антиукраїнська опозиція лишилася відкритої підтримки штабу ЧФ, їм залишалося опиратися лише на організації ветеранів і ідеологічні структури командування ЧФ. У цім теж була заслуга Михайла Єжеля. Спільний збір-похід кораблів двох флотів у Чорному морі продемонстрував, що епопея розподілу Чорноморського флоту доходить до свого кінця.

Через місяць так і сталося. 17 травня 1997 року у Севастополі було підписано Протокол з питань навігаційно-гідрографічного і гідрометеорологічного забезпечення безпеки мореплавства в Чорному і Азовському морях. Від МО РФ його підписав адмірал О. Комаріцин, а від України – генеральний директор Національного агентства морських досліджень і технологій О. Щипцов. Політична і військова проблема розподілу Чорноморського флоту і пов'язані

з нею надумані проблеми статусу Криму і Севастополя остаточно були виведені з міждержавних відносин України і Росії 28 травня 1997 року. Цього дня у Києві прем'єр-міністр України Павло Лазаренко і Глава уряду Російської Федерації Віктор Чорномирдін підписали три базові угоди стосовно майбутнього Чорноморського флоту:

1. "Угоду між Україною та Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України".
2. "Угоду між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту".
3. "Угоду між Україною та Російською Федерацією про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України".

До складу урядової делегації України входив і контр-адмірал Михайло Єжель. Підписання цих трьох головних міжурядових угод по розподілу Чорноморського флоту відкрило нарешті можливість Президентам України і Росії підписати Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією.

Перший офіційний візит Президента РФ Бориса Єльцина в Україну відбувся 31 травня 1997 року. Приїзд Бориса Єльцина до Києва відкладався 15 разів – на заваді стояла проблема флоту. Після підписання договору Президенти виступили із спільною заявою, в якій дали спільну оцінку міжурядовим угодам з врегулювання флотської проблеми: "Чорноморський флот Росії і Військово-морські сили України набувають широких можливостей для подальшого поглиблення співпраці між двома країнами у військово-морській області на Чорному морі, будуть взаємодіяти у забезпеченні безпеки південних рубежів двох наших держав". "Що ти зробив для України, треба думати кожного ранку" - сказав у своїй промові Борис Єльцин. Як ці договори будуть реалізовані і що надумали росіяни стосовно України покаже 2014 рік. А поки-що військово-політичне керівництво України, як і командування ВМС України, було в ейфорії російсько-української дружби і братерства. Вважалося, що це істина і назавжди.

На флоті після завершення тривалого процесу по розподілу Чорноморського флоту зітхнули з полегшенням, хоч добре розуміли, що наслідки конфронтації, як і тривала боротьба проти національного флоту України, забуттю не підлягають. Досягнуті домовленості, звичайно, військових моряків не задовольняли та контр-адмірал Михайло Єжель відчував себе переможцем і заборонив їх піддавати критиці. Йому, як він вважав, вдалося завершити працю своїх попередників і зробити те, чого вони не змогли добитися раніше – вивести з політичної орбіти флотську проблему і завершити розподіл Чорноморського флоту. І це була дійсно перемога флотської переговорної команди ВМС України, перемога ідеї відродження національного флоту України, здобута виснажливою ратною працею українських військових моряків протягом п'яти років, бо саме вони не дали можливості антидержавним силам впровадити у Севастополі і в Криму сценарій придушення України як у 1919 році.

Так завершилася так звана "Третя оборона Севастополя". Вона, як і перші дві, російськими вояками була програна. Але, якщо перші дві оборони були покриті героїзмом матросів на полі бою, то "оборона" Севастополя від України покрита ганьбою лицемірства чорноморських офіцерів і адміралів. Ідеологічні структури Чорноморського флоту протягом всієї його "оборони"

денно і нощно волали гаслами: "Ні четвертій загибелі флоту!". Чорноморський флот на цей раз не загинув, його просто безпощадно розграбували ті, хто найгучніше волав "ні його розподілу і "флоту України в Севастополі не бувати". Це теж є історією "героїчного" Чорноморського флоту Росії.

А дальше в Севастополі настав політичний штиль технічного розподілу флотського майна, вірніше того, що від нього осталося. "Єдиний і неподільний Чорноморський флот" розділився як ядро урану. Відтепер джерело дестабілізації в Україні зникло, бажаючі розчленити Україну та зробити собі політичну кар'єру на флотській конфронтації втратили під собою ґрунт і основу.

Військово-Морські сили України вийшли з тривалого військово-політичного протистояння змужнілими, морально і національно загартованими та патріотично згуртованими і впевнено дивилися в своє майбутнє. Національний флот України отримав у цій боротьбі можливість подальшого розвитку як повноправний вид Збройних Сил з належною йому інфраструктурою і від жорсткої конфронтації перейти до рівноправної співпраці з флотами сусідніх держав, в тому числі і з Чорноморським флотом Росії.

У процесі розподілу Чорноморського флоту до складу ВМС було прийнято 43 бойових кораблі, 132 судна і катери, 12 літаків, 30 гелікоптерів, 227 берегових об'єктів, велику кількість техніки, озброєння, боєприпасів та іншого майна. Все це послужило основою для подальшого розвитку ВМС України, хоч і приймалося у більшості випадків, особливо кораблі, судна і літаки, непридатним для бойового використання. Але з Міністерства оборони України наполягали: приймати без заперечень і швидко!

Розподіл майна ЧФ здійснювався в три етапи: в 1995-1996, в 1996-1997 і у 1997-1998 роках. Останній етап проводився під керівництвом контр-адмірала Михайла Єжеля. На перших двох етапах прийом майна від Чорноморського флоту проводився поза межами Севастополя і Феодосії, на третьому етапі – в межах цих міст. Однак, чорноморцям вдалося таки приховати від розподілу близько десяти воєнних об'єктів!

Для прийому кораблів, технічного майна і інфраструктури від Чорноморського флоту командувач ВМС створив відповідну комісію, головою якої призначив свого першого заступника контр-адмірала Іллю Півненка. Основний термін прийому був визначений до 25 липня 1997 року. У цей час до складу ВМС були прийняті підводний човен "Запоріжжя" (Б-435-У-01), три сторожові кораблі проекту 1135 (фрегати) – "Севастополь" ("Разительный"), "Дніпропетровськ" ("Беззаветный"), "Миколаїв" ("Безукоризненный"), 2 малих протичовнових кораблі (корвети) – "Одеса" (МПК-43) і "Суми" (МПК-52), 2 морських тральщики – "Черкаси" ("Зенитчик") і "Жовті Води" ("Разведчик") та інші – всього 11 бойових кораблів, 39 допоміжних суден, 4 командні пункти, два вузли зв'язку, два госпіталі, 4 радіотехнічні пости і т. ін. Об'єкти ЧФ передавалися не лише ВМС, а й органам місцевої влади. Слід особливо зазначити, що, як було і при підписанні угод по Чорноморському флоту, так і при прийомі його об'єктів під тиском центру і Міністерства оборони багато в чому доводилось чорноморцям уступати. Прийняті бойові кораблі до складу ВМС не могли самостійно відійти від пристані, були фактично виведені з бойової готовності і, по всіх регламентних документах, більше підлягали утилізації, ніж ремонту. Особливо це стосувалося фрегатів, корветів, підводного човна і більшості суден, які в море так і не вийшли і згодом більшість з них таки були утилізовані

на металобрухт. Підводний човен, наприклад, ВМС прийняли без акумуляторів, а замість станції з їх заряджання – один фундамент. Майно НЗ (недоторкане майно на військовий час), у більшості випадків приймалися пусті бокси, кунги з актами про їх списання. Та команда була приймати все, що передають, а прояв принциповості розглядався як непокора і навмисне продовження конфронтації. Прийде час і командувач ВМС стане в цьому винуватим.

А в Росії, у Головному штабі ВМФ РФ політики і адмірали після своєї поразки в боротьбі за флот не відмовилися від ідеї його подальшого використання проти незалежності України. Саме з цією метою всі культурно-просвітницькі й інформаційні заклади флоту залишилися за Чорноморським флотом РФ, як і всі флотські установи в центрі міста на яких високо підняли Державні прапори Російської Федерації. Вони були і залишаються генератором сепаратизму в Севастополі, лише діють тепер під покривалом "братства слов'янських народів". Час, що вже минув з часу остаточного розподілу флоту наочно продемонстрував, що вони не відмовляться від цієї роботи до тих пір, поки будуть знаходитися на території України.

Керівництво Міністерства оборони України, не бажаючи нової конфронтації, що могла виникнути при прийомі майна від ЧФ, наказало приймати все як є – потім, мовляв, розберемося. Відповідно, цього вимагав і контр-адмірал Михайло Єжель. У базових угодах було старанно обійдене поняття "оренда" та "іноземні війська". До того ж, підписані угоди з розподілу ЧФ вимагали підписати ще близько 20 додаткових угод, які так і не були підписані. Не вирішеними залишилися ряд спірних питань, у тому числі і порядок бойового застосування сил ЧФ з території України, питання делімітації та демаркації морського державного кордону України в Азовському морі і Керченській протоці, радіотехнічного і гідрографічного забезпечення безпеки мореплавства, а земельні ділянки, на яких базується Чорноморський флот, не набули правового орендного оформлення. Вирішення цих питань відкладалося на майбутнє і вони із-за постійної протидії з сторони штабу ЧФ, ГК ВМФ і МО РФ так і осталися не вирішеними.

Андріївські прапори на Чорноморському флоті Росії були урочисто підняті 12 червня 1997 року на день Чорноморського флоту. На це свято від ВМС України офіційно був запрошений лише контр-адмірал Михайло Єжель. Журналістів ВМС перший заступник командувача ЧФ віце-адмірал Г. Сучков з крейсера "Адмірал Головко" просто вигнав.

Військово-Морські прапори України на українській частині Чорноморського флоту були урочисто підняті 1 серпня 1997 року – в День Військово-Морських сил України, який святкувався у ВМС України і Севастополі вперше. Михайло Єжель особисто настояв, щоб цей день став особливо святковим і пам'ятним не лише військовим морякам, а й усім севастопольцям і відзначався за всіма флотськими традиціями, широко і велелюдно. Вперше в історії ВМС на святкування Дня Військово-Морських сил України прибули Верховний Головнокомандувач Збройних Сил – Президент України Леонід Кучма, високі урядові гості, Міністр оборони України генерал-полковник Олександр Кузьмук, народні депутати, колишні командувачі ВМС України віце-адмірали Борис Кожин і Володимир Безкоровайний, делегації з областей України, десятки тисяч севастопольців і гостей міста, зірки української естради.

Святкування дня ВМС стало масовим у Севастополі і всенародним оглядом бойової готовності українського флоту, воно демонструвало його авторитету як у Севастополі, так і в Україні в цілому. Воно засвідчило перемогу не лише військових моряків, а всього народу у виснажливій боротьбі за флот, за право України бути морською державою. Широке, всенародне святкування Дня Військово-Морських сил України переломило громадську думку в Севастополі, значно підняло престиж і популярність заступника Міністра оборони – командувача ВМС контр-адмірала Михайла Єжеля і всього українського флоту. Починаючи з серпня 1997 року, на всіх заходах, які проводилися в Севастополі і АР Крим присутність українських військових моряків вже була обов'язковою. В парадні розрахунки ВМС України вже ніхто ніколи більше не наважувався кидати гнилими помідорами і яйцями, як було до того, а зустрічали оплесками й квітами. А участь у парадному розрахунку на параді на честь Дня Перемоги 9 травня 1998 року підрозділу дівчат-курсантів севастопольського Військово-морського інституту викликала захоплення і гордість усього міста, про це довго говорили у Севастополі і в цьому є велика особиста заслуга контр-адмірала Михайла Єжеля.

Продовження й розширення міжнародної діяльності Військово-Морських Сил України Михайло Єжель справедливо вважав базою підвищення бойової майстерності екіпажів кораблів українського флоту та росту їхнього міжнародного авторитету. Після спільного збір-походу з російськими моряками курс міжнародного співробітництва ВМС проліг до берегів Болгарії, де з 22 червня до 4 липня проходили міжнародні миротворчі навчання за програмою НАТО "Кооператив партнер-97". Участь у них взяв корвет "Луцьк". Досвід цих навчань знадобився ВМС для організації і проведення перших широкомасштабних міжнародних навчань за програмою НАТО "Партнерство заради миру", "Сі Бриз – 97" ("Морський бриз-97"), господарями яких вперше виступали українські моряки.

Навчання "Сі Бриз - 97" проводилися з 25 по 31 серпня 1997 року у північно-західній частині Чорного моря, в головній базі Південної ВМБ – смт. Новоозерне в Криму, в портах Одеса, Південний та на навчальному полігоні "Широкий лан" у Миколаївській області. В них взяли участь представники ВМС Болгарії, Грузії, Румунії, США і Туреччини. Не зважаючи на протидію Верховної Ради АР Крим та комуністів з соціалістами, які стягнули до берегів Донузлаву та до полігону "Широкий лан" антиукраїнські організації не лише Криму, навчання "Сі Бриз – 97" пройшли надзвичайно успішно. Заключний етап навчань проходив у Новоозерному. Командувач ВМС у ті дні був весь у організаційній роботі, намагаючись провести перші міжнародні миротворчі навчання, господарями яких виступали українські моряки, не гірше, чим їх проводили наші сусіди. І це йому вповні вдалося.

Та спроби сіяти ворожнечу проти ВМС України не припинилися з розподілом Чорноморського флоту. Дещо змінилися лише акценти. Для організації "бурі народного протесту" проти співпраці ВМС з НАТО та проведення навчань "Сі Бриз-97" на "священній кримській землі" керівники російських общин і організацій Компартії України стягли до Євпаторії не лише своїх прибічників з усього півострова, Запоріжжя, Львова і Донецька. В Євпаторію прибуло і більше десяти автобусів з їхніми прибічниками з Волгограду, Ростова-на Дону та інших російських міст. Близько 2 тисяч противників НАТО, маршируючи під пекучим сонцем з червоними знаменами вулицями Євпаторії, з

останніх сил закликали місцевих мешканців приєднатися до їхнього протесту. Та євпаторійці лишалися до них байдужими, і через кілька годин "всенародний протест" розвіявся як ранковий туман. Навчання "Сі Бриз – 97" продемонстрували, що широка громадськість України, мешканці Криму і Севастополя підтримують курс ВМС на розширення міжнародної співпраці ВМС з НАТО, на розширення військово-морської дипломатії.

І вона активно розвивалася. З 22 по 28 вересня того ж року командувач ВМС Михайло Єжель на фрегаті "Гетьман Сагайдачний" здійснив перші свої офіційні візити до Туреччини у Стамбул і базу Гьольджук, затим до Болгарії в порт Варну. Кораблі ВМС стали щорічно брати участь у навчаннях НАТО, "Кооператив партнер", "Бриз", "Чорноморське партнерство", а навчання "Сі Бриз" стали проводитися не лише у водах України, а й у Середземному морі.

Дістали продовження і далекі морські походи кораблів ВМС. Так, у липні 1998 року корабель управління "Славутич" під керівництвом командира походу капітана 1 рангу Ігоря Тенюха здійснив візити до Хорватії в п. Спліт, Туреччину в п. Тузла та в болгарські порти Бургас і Варна, взяв участь у міжнародних навчаннях "Бриз". З 13 червня по 9 вересня 2000 року КУ "Славутич" під керівництвом капітана 1 рангу Ігоря Тенюха здійснив трансатлантичний похід до берегів США і ділові візити в порти Гібралтар (Велика Британія), Понта-Дельгада (Португалія) і Нью-Йорк (США). У США він брав участь у "Міжнародному військовому огляді-2000", присвяченому 220-річниці ВМС США. Щорічно, починаючи з 1998 року, курсанти СВМІ стали проводити літню морську практику на навчальних катерах "Сміла", "Чигирин" і "Нова Каховка" в походах до портів Румунії, Болгарії, Туреччини і Грузії.

Михайло Єжель постійно переймався проблемами своєї альма-матер – Севастопольського військово-морського інституту, навчальним процесом, постійно підкреслював, що сьогоднішні курсанти представляють майбутнє Військово-Морських сил України. Він добився створення при СВМІ оперативно-тактичного факультету, який відповідав оперативно-тактичному рівню військово-морській академії, та військово-морського коледжу ВМС України. Вони склали кузню кадрів для молодого українського флоту.

Указом Президента України від 23 серпня 1998 року контр-адміралу Михайлу Єжелю присвоєно військове звання "віце-адмірал", а указом від 22 серпня 2000 року – військове звання "адмірал". Михайло Єжель став першим військовим моряком, який у сучасній українській державі одержав вище військово-морське звання. У серпні 2001 року в ході реформи Збройних Сил був ліквідований інститут заступників Міністра оборони і введені посади Головнокомандувачів видів Збройних Сил України. Відповідно, 21 серпня 2001 року адмірал Михайло Єжель призначається Головнокомандувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України.

Діяльність Михайла Єжеля не обмежувалася лише Військово-Морськими силами. Указом Президента України від 30 травня 1998 року він був включений до складу комісії з питань морської політики при Президентові України. З цього приводу голова комісії професор О. Щипцов писав Михайлу Єжелю, що ця праця "сприятиме піднесенню економіки України, зокрема, її морегосподарського комплексу, розвиткові приморських регіонів, утвердженню України як морської держави". Визнання особистого вкладу Михайла Єжеля було одночасно і визнанням ролі та значенням Військово-Морських

сил як у Збройних Силах України, так і в державі. Підтвердженням його авторитету у керівництва держави стали щорічні приїзди до Севастополя Президента України Леоніда Кучми на день ВМС України, його виходи в море на бойових кораблях українського флоту. Звичайно, проблем у молодого флоту було багато. Особливо соціальних, і найголовніша з них – житлова. Вона довгі роки на зрушувалася з місця. Все ж таки, адмірал Михайло Єжель знайшов шляхи її вирішення. На будівництво житла для військовослужбовців він направив зусилля шефської допомоги областей України. І з'явилися у Севастополі, Одесі і Новоозерному будинки і квартири, збудовані для військових моряків на кошти міста Києва, Харківської, Донецької і Львівської областей. Кожна область України протягом року виділяла кошти на закупівлю окремого житла для військовослужбовців підшефних частин.

А будівництво у Севастополі на кошти "Укрзалізниці" так званого "президентського" будинку для військовослужбовців, рівного якому за архітектурою, розмірами і умовами проживання у флотській столиці ще не було, стало своєрідним завершальним етапом виконання житлової програми Михайла Єжеля. Правда, голові міської адміністрації Леоніду Жуньку, користуючись підтримкою адміністрації Президента, вдалося половину із збудованих квартир у моряків відібрати і виділити своїм людям чи просто продати, але в цьому будинку таки поселилося майже сотня українських офіцерів.

Слід зазначити, що вагомий внесок у медичне забезпечення особового складу ВМС внесла дружина Головнокомандувача Наталія Климентівна. Завдяки залученою нею шефською допомогою з регіонів українські моряки отримали змогу ввести в дію центральний шпиталь, поліклініку та стоматологічну поліклініку з сучасним медичним обладнанням. За центральний військово-морський шпиталь ВМС Михайлу Єжелю прийшлося конфліктувати з Міністром оборони О. Кузьмуком, витримати цілу судову битву з комерційними структурами, які ще при допомозі адмірала І. Касатонова успіли незаконно приватизувати доволі дохідний "шматочок" у бухті "Омега", який, між іншим, Чорноморському флоту взагалі не належав.

Однак, найголовнішими завданнями після розподілу ЧФ для адмірала М. Єжеля було формування родів ВМС та відновлення боєздатності кораблів і військових частин, прийнятих до ВМС після розподілу Чорноморського флоту. 17 квітня 1997 року вперше випробується береговий рухомий ракетний дивізіон, а через рік – і стаціонарний ракетний комплекс берегової оборони. Після успішних ракетних пусків вони розпочали нести бойове чергування, а це вже свідчило про створення берегового ракетного морського щита Військово-Морських сил. В 1997 – 2000 роках адмірал Михайло Єжель надзвичайно активно працював над добудовою ракетного крейсера "Україна" і корвета "Тернопіль". Тоді здавалося, що питання про їх долю вирішені остаточно. 17 лютого 1999 року Президент підписав доручення Кабінету Міністрів по добудові крейсера, а 16 червня того ж року особисто брав участь в урочистому підняттю на "Україні" Державного прапора.

"Рішення про добудову крейсера далося не просто, але прийнято остаточно", – заявив на борту крейсера Леонід Кучма, і з задоволенням прийняв від Головнокомандувача ВМС на збереження Військово-морський прапор, який мав бути піднятий на "Україні" після її добудови. Крейсер, як оголосив міністр оборони Олександр Кузьмук, планувалося вивести в море в листопаді 2000

року. Але... у своїй промові Президент назвав крейсер не "Україна", а "Аврора"! Після такої оговорки Президента під час урочистостей на крейсері один з київських журналістів передбачив, що корабель "буде стояти біля стінки як "Аврора". Так і сталося. Президентське "остаточно" виявилося недовговічним. Знайшлися теоретики від оборони, які довели керівництву держави про обтяжливість "України" для економіки держави, недоцільність його добудови, що ВМС він не потрібний і крейсер так і залишився недобудованим. Певно, з цим змирився і адмірал Михайло Єжель, бо уже в інтерв'ю журналу "Арсенал" за 2002 рік (№2) він уже зазначав, що "відповідно до "Державної програми розвитку озброєння та військової техніки Збройних Сил України" науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи в галузі озброєння і техніки ВМС ЗС України до 2010 року спрямовані на створення тільки кораблів малої водотоннажності...". Але й корвет "Тернопіль", який спустили на воду зі стапелів київського суднобудівного заводу "Ленінська кузня" в січні 2002 року, так там і залишався надовго... Міністерство оборони України коштів на добудову кораблів не давало, а шефська допомога була явно не достатньою для таких обсягів роботи. Врешті, якби крейсер "Україна", який знаходився в 95 відсотковій готовності були добудували і він прибув би до Севастополя, тут значно би вгамувалася громадсько-політична ситуація. Але саме цього, відчувалося, якраз і не хотілося багато кому не лише в Москві, а і в Києві. Тому український крейсер став базою запасного майна для ремонту у тому ж миколаївському заводі російського крейсера "Москва".

Не кращою складалася доля і кораблів, прийнятих від Чорноморського флоту. Коштів на їхній ремонт не було. Концентруючи шефську допомогу, адміралу Єжелю все ж таки деякі з них вдалося вивести в море: тральщики "Чернігів"; "Черкаси", "Жовті води", "Маріуполь", середній десантний корабель "Кіровоград", ракетні катери "Прилуки" і "Каховка" та ряд менших катерів і допоміжних суден. У 2002 році розпочався ремонт підводного човна "Запоріжжя" і згодом на кошти, виділені шефами, в Греції закупили для нього акумуляторні батареї.

Та ремонт основних класів кораблів: фрегатів і корветів, стояв на місці. Кошти на їхній ремонт не виділялися. Створений в 2000 році за участю Президента України фонд по ремонту фрегата "Севастополь" так і залишився на папері передвиборним побажанням. Впродовж усіх цих років місто Севастополь підшефному кораблю практичної допомоги не надавало. У такій ситуації Міністерство оборони приймає рішення кораблі і судна, що іржавіли, – утилізувати, а ті з них, що було можливо, передати в оренду і лізинг різним структурам. Пропозиція директора Севастопольського суднoремонтного заводу ім. Орджонікідзе за рахунок одного фрегата відремонтувати два інших , була відхилена. Головнокомандувач, надіючись на покращення фінансування кораблеремонтних робіт, старався основні класи кораблів, особливо фрегати, зберегти для їх подальшого бойового використання. Це було не просто, бо бажаючих утилізувати кораблі на метал знаходилось чимало в тому числі і серед керівництва Міноборони, у Севастополі були створені фірми по утилізації кораблів ВМС України. У цей процес був задіяний і головнокомандувач ВМС.

Та все таки Військово-Морські сили продовжували динаміку свого розвитку. У 2001 році відповідно до програми реформи Збройних Сил створюється ескадра різнорідних сил, яка включається до складу Сил швидкого реагування Збройних Сил України. Ескадра стала бойовим ядром українського

флоту і у скорому часі під командуванням контр-адмірала Ігора Тенюха стала спроможною виконувати завдання як окремо, так і в складі об'єднаного угрупування Збройних Сил України.

Призначення 4 липня 1998 року командувачем російського Чорноморського флоту адмірала В. Комоедова і встановлені з ним Михайлом Єжелем дружні стосунки, здавалося, сприяли зміцненню взаємоповаги і співпраці двох флотів. У цей час Головнокомандувач ВМС направляє зусилля на перетворення Чорного моря в зону співробітництва і в море дружби. Результатом його зусиль стало створення в форматі військово-морських сил держав Чорноморського басейну оперативного з'єднання за викликом „Блексіфор". Його головними завданнями стали проведення пошуково-рятувальних операцій, контроль мореплавства, проведення операцій з гуманітарної допомоги, захист навколишнього середовища, боротьба з мінною небезпекою та інші завдання. Відповідно до Державної програми будівництва і розвитку Збройних Сил наступний, 2003 рік, розпочався зі створення військ берегової оборони ВМС на базі сил 32-го армійського корпусу, який дислокувався в Криму. Ця робота мала завершити перетворення ВМС у цілісний, потужний і боєздатний військовий організм. Про це адмірал Михайло Єжель особливо наголосив у своїй доповіді на урочистих зборах, присвячених 10-й річниці ВМС України 31 липня 2002 року. Високо тоді оцінив Військово-Морські сили Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Леонід Кучма! У своєму привітанні військовим морякам він зазначив, що "Військово-Морські сили народжувалися у гострій політичній ситуації... Але мужність і творча наснага особового складу, любов і підтримка українського народу стала головною запорукою створення повноцінних Військово-Морських сил, здатних вирішувати своє відповідальне завдання з охорони морських рубежів нашої держави... ". Та думку свою Президент незабаром змінить.

Динаміка розвитку Військово-Морських сил була не простою, розвиваючись, вони в своєму розвитку реформувалися, що на практиці означало розвиватися скорочуючись. Так в кінці 2002 року розпочалося впровадження у життя Державної програми реформування і розвитку Збройних Сил України. Реформуванню і оптимізації відповідно до нової програми підлягали і Військово-Морські сили. Під час цих заходів батальйон морської піхоти ВМС був виведений з Севастополя під Феодосію, скорочувалися ще недавно сформовані військові частини, звільнялися військові об'єкти які, в основному, мали передаватися органам місцевої влади. Ті приймали їх неохоче і вибірково. Наприклад, військове містечко передислокованого у Феодосію батальйону морської піхоти приймати відмовлялися, а натомість стали вимагати у Головнокомандувача ВМС вивести всі флотські об'єкти з Балаклави, де прем'єр-міністр Віктор Янукович і глава Адміністрації Президента Віктор Медведчук спланували будівництво міжнародного туристично-рекреаційного центру. За цим планом науковий центр ВМС мав перетворитися в готель, а Балаклава – в міжнародний яхтклуб. Морський спецназ виводився з острова Майський і передавався під яхтклуб, острів вподобала супруга Президента.

Адмірал Михайло Єжель особливо не перечив проти передачі в оренду суден, проти "демілітаризації та реакріації" Севастополя, але при цьому проявив характер, вимагав фінансового і юридичного забезпечення запланованих змін, часу і виділення нових стояночних місць на проведення передисло-

кацій, особливо плавдоку з Балаклавської в Південну бухту Севастополя, забезпечення соціального захисту військовослужбовців. Тоді керівники Севастополя покликали на допомогу... Президента України, який у квітні 2003 року перебував у Криму і теж не був байдужим до Балаклави. Змінивши свій маршрут, Леонід Кучма разом з головою Адміністрації Президента Віктором Медведчуком та іншими високопосадовими особами 25 квітня, напередодні Пасхи, відвідали севастопольський гарнізон. До зустрічі Президента командувача ВМС не допустили. Верховному Головнокомандувачу Збройних Сил України представляли ВМС чомусь не військові моряки, а СБУ. Президент відвідав "жертву" розподілу ЧФ – морське судно-кабелеукладач "Новий Буг" (колишня "Цна"), яке свого часу М. Єжель не дозволив утилізувати і не віддав комерсантам, покинуте військове містечко морських піхотинців та деякі військові об'єкти у Балаклавській бухті, у тому числі і колишній унікальний підземний завод по ремонту підводних човнів. Всі ці об'єкти свого часу були прийняті від Чорноморського флоту і відновлювалися силами особового складу без централізованого фінансування, лише за допомогою шефських коштів, або передавалися місту, яке не хотіло їх брати на баланс. Як противагу безпорядку і безгосподарності у ВМС Президенту показали заранні підготовлений невеликий підрозділ російського ЧФ. Президент визнав стан флотських об'єктів ВМС незадовільним, відзначив, що державне майно на них розграбоване, а умови служби українських моряків назвав "жахливими" і нелюдськими. Того ж дня, 25 квітня 2003 року, Головнокомандувач Військово-Морських сил адмірал Михайло Єжель був звільнений з посади про що він, як і Міністр оборони, узнав з телевізійних новин.

Після звільнення з посади Генеральна прокуратура порушила проти адмірала кілька кримінальних справ за статтями "Перевищення службових повноважень" і "Халатність". Підозрювали М. Єжеля і в реалізації за заниженою ціною кіпрській фірмі двох морських танкерів "Макіївка" і "Керч", по його наказу виведених із складу Збройних Сил без рішення уряду. Ціна танкерів була зменшена майже на 1 млн грн. Також за заниженою ціною, як вважала Генпрокуратура, за наказом адмірала було продано рефрижераторне судно " Ялта", яке заздалегідь було виведено із складу ВМС. Також йому ставилося за провину фрахтування суховантажного транспорту "Горлівка" для перевезення мандаринів з порту Батумі в Україну і заправка його з недоторканного запасу ВМС України, розтрата на представницькі витрати 5 млн. гривен. У вину Головнокомандувачу поставили і "добровільне" стягнення з моряків 5% від вартості шефських квартир, які їм надавалися, до фонду командувача, використання приставницьких фондів поза виділених коштів та порізку на метал кораблів, отриманих по розподілу ЧФ. Слід відзначити, що всі ці дії Михайло Єжель проводилися з консультаціями чи після відповідного розпорядження Міністра оборони Олександра Кузьмука, між якими склалися досить дружні стосунки. Але Олександр Кузьмук залишився, як говориться, поза кадром.

Отже, повторилася ситуація 1996 року. Винними знову стали військові моряки. Якщо віце-адмірал В. Безкоровайний звинувачувався у твердості позиції і непоступливості на переговорах по розподілу ЧФ, то адмірал М. Єжель став винний за поступливість у виконанні високих указівок з Києва по розподілу ЧФ і прийому до складу ВМС розграбованих на ЧФ кораблів, суден і військових об'єктів й особливо не перечив розпорядженням Міністра оборони утилізувати кораблі та передавати деякі судна ВМС в оренду комерційним

структурам. Вихований суворою флотською школою, він завжди вважав розпорядження вищого командування законом військової служби і вимагав цього у підлеглих. Коли на початку 2002 року поступило розпорядження Міністра оборони генерала армії України Володимира Шкідченка зняти з передвиборчих перегонів до Верховної Ради України заступника Головнокомандувача з виховної роботи, бойового офіцера-афганця і авторитетного у Севастополі генерал-майора Анатолія Пахлю, Головнокомандувач все зробив для того, щоби він вибори не виграв, а затим змушений був звільнитися в запас. Крім того, заборонив військовослужбовцям балотуватися на виборах до міської ради, позбавивши таким чином ВМС депутатської підтримки. Він щиро вважав, що це покращить ситуацію навколо очолюваного ним флоту. І, як виявилося, помилився, бо позбавив підтримки лише особисто себе. Разом з Головнокомандувачем у відставку пішли майже всі члени військової ради ВМС, це був черговий погром молодого флоту України, що викликало величезне здивування преси і громадськості України. До управління ВМС прийшла нова команда флотських офіцерів, підготовлена самим Головнокомандувачем.

Адмірал Михайло Єжель був досвідченим і талановитим флотоводцем і офіцером, який твердо підтримував курс Президента України. Михайло Броніславович поставив справу і свою діяльність так, що вже ніхто не наважувався в Криму і в Севастополі нехтувати ним і інтересами флоту. Його вклад у зміцнення авторитету української держави в Криму був достатньо вагомий. Головнокомандувач ВМС працював надзвичайно багато і зміг значно розширити авторитет українського флоту як на кримському півострові, в Україні, так і на міжнародному рівні. Служив Україні чесно, самовіддано, флоту віддавав себе повністю і був патріотом своєї Батьківщини у повному розумінні цього слова, любив флотську, особливо корабельну, службу, щиро піклувався про зміцнення державних позицій в Севастополі, зміцнення позицій української мови. Це далеко не всім подобалося. Він був достатньо авторитетним серед всіх категорій особового складу та не був політиком, цурався політичних рухів і не допускав їх впливу на ВМС. І, напевно, іронія долі якраз в тому і полягає, що саме йому довелося очолити флот, коли Військово-Морські сили омивали найвищі політичні шторми, коли саме існування ВМС України знаходилося на грані міжнародних відносин і багато в чому визначали розстановку політичних сил не лише в нашій державі. А в політиці нічого постійного не буває. Заслуги і подвиги там оцінюються виходячи із політичних інтересів. Занадто довірившись політикам з партії Регіонів, він разом з цією партією зазнав руйнування своєї кар'єри і знецінення раніше досягнутого.

Доля визначила йому завершувати процес розподілу Чорноморського флоту, виробити концепцію майбутнього Військово-Морських сил, створити роди сил ВМС та розвинути їх у повноцінний вид Збройних Сил. Адмірал Михайло Єжель як командувач флотом гідно продовжував справу своїх попередників, разом з ними він пройшов майже весь непростий шлях відродження національного флоту. Він високо тримав історичний Військово-морський прапор України і тривалий час стверджував його як рівного серед рівних між флотами держав чорноморсько-середземноморського басейну, а Україну - як велику морську державу. Але спілка з комерційними структурами міноборони великою мірою нівелювала його працю як командувача і флотоводця.

Через два дні після звільнення з посади голова севастопольської державної адміністрації Леонід Жунько заявив, що він вважає, що відтепер військові

будуть більш зговірливими при передачі військових об'єктів і демілітаризації Севастополя. 6 жовтня 2003 року адмірал Михайло Єжель звільнився в запас і з сім'єю проживав у Києві. За період служби нагороджений орденами «За службу Батьківщині в Збройних силах СРСР» III ст. у 1982 році та Богдана Хмельницького III ст. в 1999 році, а так же рядом відзнак Міністерства оборони України.

Пізніше усі гучні і чисельні звинувачення адмірала Михайла Єжеля розсипалися, і 13 червня 2007 року він призначається радником з військових питань Прем'єр-Міністра України Віктора Януковича. Радником Прем'єр-Міністра він працював до 19 грудня того ж року. 4 лютого 2008 року Міністром оборони України Юрієм Єхануровим призначається Головним інспектором Головної інспекції Міністерства оборони України. У Міністерстві оборони ходили чутки, що це призначення відбулося на вимогу Москви, тому Єхануров тривалий час і не підписував подання на його призначення. Але таки підписав. Як Головний інспектор Михайло Єжель часто бував у ВМС України і Севастополі, тут жила його донька, але реальної допомоги від нього, у першу чергу фінансування ремонту кораблів і суден, будівництва нових, ВМС України як і раніше, не отримували.

11 березня 2010 року, після перемоги на виборах Президента України Віктора Януковича, Михайла Єжеля призначають Міністром оборони України в уряді Миколи Азарова. Він став десятим Міністром оборони за часи незалежності України, і вибір Міністра оборони був, за словами Віктора Януковича, "якщо не в десятку, то точно в дев'ятку". Треба відверто відзначити, що на посаді Міністра оборони Михайло Єжель розгубив весь свій авторитет колишнього командувача українського флоту, який мав у ВМС України, Севастополі та в Україні. Так, свого часу він був прапором і прикладом у ВМС, презентував у Севастополі і в Криму українську владу і державу. На нього рівнялися як на патріота, що здолав так звану "третю оборону Севастополя", поважали як будівничого національного флоту. Парадокс його службової кар'єри в тому, що саме з Міністра оборони України Михайла Єжеля розпочинається процес деградації Збройних Сил України, в тому числі і його рідних ВМС. Як міністр оборони Михайло Єжель першою справою усунув з посади командувача Військово-Морських сил Збройних сил України "помаранчевого" адмірала Ігора Тенюха, свого колишнього товариша по службі. Багато хто у Міністерстві оборони України і штабі ВМС пояснювали це вимогою Кремля і першою умовою призначення Єжеля Міністром оборони. Судячи з подальших подій у Криму, це думка мала під собою реальний ґрунт. Окрім грубого відсторонення від посади командувача, у ВМС України та в Севастополі розпочалася чистка флоту від остатків патріотичних і відданих Україні офіцерів, найперше командної ланки і інформаційних структур. Михайло Єжель, відчувалося, став виконавцем в системі оборони волі провладної партії Регіонів і проросійських сил у уряді і Верховній раді України.

Крим міністр Михайло Єжель не забував. У вересні ж року Міністр оборони підписав розпорядження про відчуження майна держпідприємства Мінооборони "Балаклавського судномеханічного заводу "Металіст" без будь якої компенсації. Про це свідчить лист глави відомства, яке 30 червня було направлено до Севастопольської міської ради, оприлюднений газетою "Дзеркало тижня". Згідно з документом, Мінооборони безкоштовно відмовилося від права постійного користування закріпленими за ДП "Металіст" земельними

ділянками в районі Балаклавської бухти площею майже 8,4 га, на яких розташовані глибоководні причали. Також Мінооборони віддало близько 1,8 га в урочищі Батиліман, виділених держпідприємству для розміщення там бази відпочинку. За даними експертів, М. Єжель, підписуючи документ про відчуження майна, порушив норми Земельного кодексу і інших законів, а окрім того - розпорядження Кабінету міністрів №318-р від 11 лютого 2010 року, що прямо забороняє подібні дії з об'єктами державної власності. Як відмічало видання, мінімальна ціна переданих земельних ділянок - 10 млн. доларів. Та ці та інші звинувачення по розвалу оборонного комплексу та Збройних Сил України в цілому будуть висунуті Михайлу Єжелю згодом, після його звільнення з посади Міністра оборони 8 лютого 2012 року.

3 квітня 2013 року Президент України Віктор Янукович призначив Михайла Єжеля надзвичайним і повноважним послом України у Республіці Білорусь. Працював дипломатом Михайло Броніславович до 25 квітня 2015 року, коли під тиском демократичних сил Післямайданної України було оголошено про його відкликання і 11 травня він буз звільнений з посади. Однак в Україну Михайло Єжель не повернувся. Проти нього ще 8 серпня 2014 року, коли він виконував дипломатичні обов'язки, черговий раз було порушено низку кримінальних справ як до колишнього Міністра оборони України за нанесення державі збитку на суму більше 42 млн. гривен. Військова прокуратура у свою чергу склала повідомлення про підозру "колишньому міністру оборони України за неналежне виконання службових обов'язків під час погодження у 2011 році переліку військового майна Збройних сил України, що підлягає відчуженню". На погляд військової прокуратури його рішення надало можливість Міністерству оборони України здійснити неправомірне відчуження двох важких стратегічних бомбардувальників Ту-95 МС суб'єкту підприємництва, що спричинило матеріальні збитки державі на суму понад 24 млн грн. В той же час, говориться в листі Генпрокуратури, завершенню досудового слідства заважає той факт, що 9 серпня 2014 року Єжель М. Б. виїхав в Республіку Білорусь, після чого на територію України не повертався". З 10 серпня 2015 року посол Михайло Єжель "знаходився на лікуванні у військовому госпіталі в місті Мінську". Загалом Михайла Єжеля підозрюють у виведенні з бюджету 43 мільйонів гривень. Після звільнення з посади надзвичайного і повноважного посла він так і залишився з новою сім'єю в Білорусі де переховується від українського правосуддя і, за його заявою, повернеться в Україну лише після зняття з нього "всіх надуманих звинувачень".

Судьба виносила Михайла Єжеля на вищі щабелі державної влади України і скидала його звідти вниз. Він як корабель у штормовому морі: то піднімався на вершину хвилі, то опускався з гулом додолу. Та ради правди слід відзначити, що час, коли він протягом шести с половиною років очолював Військово-Морські сили України і пройшов разом з ними шлях від капітана 1 рангу до адмірала, це був шлях флотоводця і авторитетного на флоті та в країні адмірала. Лише у останній рік його перебування на командному мостику флоту відчувалася його зацікавленість приватними і комерційними справами не без заохочення до цього міністром оборони. Він увійшов в історію сучасних Військово-Морських сил як адмірал-будівничий національного флоту, металу флоту, але не духовної його криці. Він вірив сам і виховав цілий ряд адміралів і офіцерів з підміною у них національно-патріотичної свідомості ідеологією "слов'янського братства", що стало згубним для флоту і в кінці-кінців привело

у 2014 році до анексії Криму і видворення Військово-Морських сил з Кримського півострова. Пропагуєма ним ідеологія "російсько-українського братерства" та "братства двох флотів" знівелювала не лише його працю на флотській ниві, привела до краху не лише його самого, а і національний флот. Пам'ятаймо досвід і конечний результат служби адмірала Михайла Єжеля.

КНЯЗЬ ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

Командувач Військово-Морських сил Збройних Сил України, віце-адмірал

Князь Ігор Володимирович народився 23 червня 1955 року в м. Алупка Кримської області УРСР у сім'ї військовослужбовця. Після закінчення середньої школи у 1972 році поступив на корабельний факультет Чорноморського вищого військово-морського училища імені П. С. Нахімова. Після закінчення навчання офіцерську службу розпочав 10 липня 1977 року командиром батареї ракетно-артилерійської бойової частини великого протичовнового корабля "Очаків" 30-ої дивізії протичовнових кораблів Чорноморського флоту. У складі екіпажу корабля брав участь у далеких морських походах, виконував завдання бойових служб у Середземному морі. У 1982 році навчався на вищих спеціальних офіцерських класах командирів ВМФ у Ленінграді і по їх закінченні як один з кращих фахівців бригади 22 квітня 1983-го року призначається начальником протиповітряної оборони 70-ої бригади 30-ої дивізії протичовнових кораблів ЧФ, а у серпні 1986 року направляється на навчання у Військово-морську академію імені А. Гречка у Москву. Після закінчення навчання 8 липня 1988 року призначається начальником протиповітряної оборони 39-ої дивізії морських десантних сил Чорноморського флоту у смт Новоозерне в Криму. 31 жовтня 1989 року капітана 2 рангу Ігоря Князя призначають старшим офіцером відділу протиповітряної оборони штабу Чорноморського флоту.

Рішення служити українському народу Ігор Князь прийняв у кінці 1992 року. Рішення було не простим – з кожним офіцером, особливо зі штабу ЧФ, який висловлював бажання служити Україні, командуванням флоту проводилися доволі принизливі виховні бесіди і, якщо офіцер свою позицію не міняв, обов'язково навішували йому клеймо "клятвопреступника", "зрадника", як багато дечого іншого і давали команду цькувати в пресі. "Час нас розсудить", – заявив Ігор Князь і подав рапорт з проханням зарахувати його до Збройних Сил України. 17 грудня 1992 року Ігоря Князя відрядили у розпорядження Міністра оборони України і він прибув в штаб Військово-Морських сил України, який щойно почав формуватися, проте у Збройні Сили України зарахований наказом Міністра оборони України 2 лютого 1993 року.

На той час штаб ВМС лише розпочав формуватися, фахівців відповідних напрямків було обмаль. Командувач ВМС контр-адмірал Борис Кожин і начальник штабу ВМС капітан 1 рангу Юрій Шалит знали капітана 2 рангу Ігоря Князя як досвідченого та підготовленого офіцера, певний час служили поряд

з ним в Донузлавському гарнізоні, тож відразу й запропонували йому посаду начальника протиповітряної оборони – начальника відділу протиповітряної оборони штабу ВМС. Відділ йому ще належало створити, підібрати кадри, відпрацювати всі необхідні документи і, що найголовніше, створити реальну систему протиповітряної оборони ВМС. Паралельно з цією роботою Ігор Князь був залучений до підготовки документів для переговорного процесу з розподілу Чорноморського флоту. З новими, у великій мірі відмінних від попередніх, обов'язками, Ігор Володимирович справлявся успішно і професійно і 14 липня 1994 року наказом Міністра оборони йому присвоєно військове звання "капітан 1 рангу".

23 серпня 1995 року Ігор Князь зараховується слухачем Академії Збройних Сил України. Після завершення навчання 27 червня 1997 року призначається начальником оперативного управління – заступником начальника штабу ВМС України. В цей час оперативне управління було перевантажене роботою. Щойно були підписані угоди з розподілу Чорноморського флоту, розпочався прийом об'єктів і майна Чорноморського флоту, формувалася нова структура ВМС, відпрацьовувалися документи оперативного мистецтва і створювалася програма будівництва і розвитку ВМС. Ігор Князь брав активну участь в організації цієї роботи. 25 серпня 1999 року Ігор Князь призначається першим заступником начальника штабу Військово-Морських сил України. На цій посаді 22 серпня 2000 року Указом Президента України йому присвоєно військове звання "контр-адмірал".

Ставши адміралом, Ігор Князь був чистим штабним офіцером, він раніше не командував самостійно кораблем, військовою частиною чи з'єднанням. Тому 9 квітня 2001 року Ігоря Князя йому запропонували посаду командира Південної військово-морської бази ВМС, що було пониженням за посадою, але відкривало перед ним кар'єрну перспективу. Необхідні допуски до управління об'єднанням Ігор Володимирович здав через місяць і вступив у повноправне управління силами бази. Військове господарство у нього було не простим. Структура бази була складною і розгалуженою, у великій мірі розграбованою напередодні передачі Військово-Морським силам України і оставалася не облаштованою для виконання поставлених завдань, а зона відповідальності бази була достатньо великою як у морі, так і на суші. Майже всі об'єкти бази, що були прийняті у Чорноморського флоту, вимагали серйозного ремонту, особливо кораблі. Непросте військове господарство належало відновити в умовах, як їх офіційно називали, "не ритмічного обмеженого фінансування". Об'єкти і кораблі, хоч і не легко, але ремонтувалися, вводилися в бойову готовність і виходили в море для виконання завдань. Деякі кораблі, як, наприклад, базові тральщики, ремонтувалися за кошти особового складу і шефів – в основу був покладений принцип: "Проблеми вирішуються на місці". План бойової підготовки бази, як одного із найбільших об'єднань флоту, був напруженим, кораблі бази, ремонтуючись по ходу, відпрацьовували навчальні завдання, здавали курсові завдання і брали участь у міжнародних навчаннях за програмою НАТО „Партнерство заради миру". Так приходив досвід серйозної і відповідальної командирської роботи .

З 11 по 23 червня 2001 року контр-адмірал Ігор Князь був призначений командиром походу на великому десантному кораблі "Костянтин Ольшанський" і взяв участь у навчаннях "Кооператив партнер-2001", господарями яких виступали Військово-Морські сили Грузії. А з 16 по 30 січня 2003 року очолив

похід цього ж корабля з діловим візитом до грецького порту Нова Кавала. Це був перший морський похід і міжнародні заходи, в яких Ігор Князь був керівником. Цей похід став пам'ятним для ВМС завдяки тому, що контр-адмірал Ігор Князь, окрім виконання завдань походу, доставив для підводного човна "Запоріжжя" закуплені в Греції акумуляторні батареї, а також "вічний вогонь" з древньої Еллади, який був офіційно і урочисто встановлений на центральній площі Євпаторії в день її 2500 - річчя. Похід в Грецію став заходом державного значення, він значно зміцнив військове співробітництво між ВМС України і ВМС Греції.

У квітні - травні 2003 року інспекція Ради національної безпеки і оборони України, Головна інспекція Міністерства оборони України за вказівкою глави Адміністрації Президента України тривалий час перевіряли стан справ у Військово-Морських силах України. Після відсторонення від посади командувача адмірала Михайла Єжеля треба було фактично аргументувати правдивість вислову Президента України, що стан флоту "жахливий". Весна 2003 року повторила ситуацію літа 1996 року. Тільки зараз недоліки шукали проти того, хто їх шукав у 1996 році. Одночасно з перевірками проводився пошук особи на посаду командувача. Вона мала бути не заплямованою протистоянням і розподілом ЧФ, слухняним, податливим у вирішенні питань "демілітаризації" Севастополя і Криму і чітко крокувати у руслі вимог Адміністрації Президента України. Найкращий "стан справ" виявили у Південній військово-морській базі, і про це заявив на підсумковій Віктор Медведчук, який очолював роботу комісій. За висновками перевірок і особистих бесід з Медведчуком були зроблені відповідні організаційні і кадрові висновки і 21 травня 2003 року Указом Президента України контр-адмірал Князь Ігор Володимирович був призначений Головнокомандувачем Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Вибір і призначення Ігора Князя стало разючою сенсацією для ВМС України, бо його ніхто і ніколи не розглядав кандидатом на цю посаду, він ніколи в своїй службовій кар'єрі не командував навіть невеликим кораблем чи якоюсь військовою частиною, був чистим штабним офіцером. Однак призначення відбулося. Разом з ним до управління національним флотом прийшла нова команда молодих, честолюбних офіцерів, випробуваних процесом будівництва й розвитку Військово-Морських Сил і вселяючих довіру особисто Віктору Медведчуку. Начальником Головного штабу ВМС – першим заступником Головнокомандувача Військово-Морських Сил був призначений капітан 1 рангу Ігор Кабаненко, заступником Головнокомандувача з виховної роботи – капітан 1 рангу Сергій Данілєвський, заступником Головнокомандувача ВМС з бойової підготовки – капітан 1 рангу Олександр Буга, заступником Головнокомандувача ВМС з тилу – начальником тилу – полковник Ігор Матвієнко, а контр-адмірал Віктор Максимов був призначений заступником Головнокомандувача ВМС з озброєння і судноремонту. Більшість з них мали достатній досвід флотської служби, в тому числі морських походів і виконання різноманітних міжнародних заходів, пройшли школу розподілу Чорноморського флоту.

Прийняття посади Головнокомандувача Військово-Морських сил і перші місяці служби контр-адміралу Ігорю Князю випали нелегкими. За період з травня по грудень Військово-Морські сили продовжували перевіряти 29 різноманітних інспекцій, що разом нараховували 1400 інспекторів! Кінцевий результат цих перевірок мав підтвердити висновок Л. Кучми, що "на флоті все

жахливо", що все розграфлене, військовий флот мав бути "поставлений на місце" та більше не заважати крутому бізнесу проводити реакріацію узбережжя, а контр-адмірал Ігор Князь, як новопризначений Головнокомандувач Військово-Морських сил, у першу чергу мав реалізувати їх висновки і здійснити програму демілітаризацій бухт, реформування і оптимізацію структур Військово-Морських сил у відповідності до її бачення не лише керівництвом держави, а й державної адміністрації Севастополя. Одночасно, він повинен був вирішити цілий ряд флотських проблем, які, за твердженням Міноборони, "не вирішувалися роками". У першу чергу це стосувалося утилізації більшості отриманих від розподілу ЧФ кораблів і суден.

По суті, з призначенням Ігора Князя на посаду Головнокомандувача ВМС розпочався період не зміцнення бойового потенціалу Військово-Морських сил, а їх розвалу. Київські інспекції не так виявляли істинний стан справ у ВМС, як визначали що, де і скільки можна утилізувати чи передати комерційним структурам. І не лише металу, а й землі. Ці наміри були приховані реформою Збройних Сил. Взагалі-то реформа Збройних Сил є болісною не лише для флоту, а й для всього народу. Для флоту, осогублена ще несправедливими звинуваченнями, вона обізвалася особливо: належало скоротити у більшості те, що надзвичайним напруженням сил особового складу, у виснажливій боротьбі за національний флот будувалося протягом минулих років чи вводилося до складу ВМС після розподілу Чорноморського флоту. На цей раз реформуючись, вже не ВМС надавали свої пропозиції, а план спускався з Міністерства оборони. Уряд Віктора Януковича при підтримці держадміністрації Севастополя у першу чергу бачили Севастополь без базування тут національного флоту. Ідеологом "реакріації і демілітаризації" флотської столиці виступив глава адміністрації Президента України Віктор Медведчук, якому особливо приглянулася Балаклава, а прем'єру Віктору Януковичу - Стрілецька бухта в Севастополі. У їх команді був і голова СМДА Леонід Жунько.

Ігорю Князю належало вивести флотські структури з Балаклави та з Стрілецької бухти, знову появився план перенесення Головного штабу ВМС до Києва, а ескадри різнорідних сил – в Донузлав. Окрема бригада морської піхоти перетворилася спочатку в батальйон, затим і його перевели до Феодосії, подалі від Севастополя. Берегові війська ВМС із корпусу у скорому часі стали звичайною бригадою до складу якої увійшов і батальйон морської піхоти. З останків морської авіації ВМС створили авіаційну бригаду в Саках. Ремонт підводного човна "Запоріжжя" почав затягуватися на невизначений строк, як і більшості кораблів з давно простроченими міжремонтними термінами.

Звичайно, подібна "реформа" не могла дістати підтримки особового складу, на очах якого оборонні інтереси держави відверто стали підмінюватися комерційними інтересами високопоставлених осіб країни. В Севастополі різко став падати авторитет ВМС, знову активізувалися і стали зростати антиукраїнські сили. Шефські зв'язки з регіонами, якими так гордилися військові моряки, фактично зводилися нанівець і не з вини флоту. Наприклад, на відзначення Дня Військово-Морських Сил України в 2003-му і в 2004 роках з областей України до Севастополя мало хто і приїхав. Причиною цього стала заява керівника адміністрації Президента України Віктора Медведчука, що Президент "не любить моряків", а безпідставно відкриті карні справи (одна із таких була відкрита проти Головнокомандувача ВМС Михайла Єжеля і командира частини за те, що... собака укусила матроса під час звільнення у місто) і

замовні телесюжети про безвідповідальність на флоті впевнювали широку громадськість про неблагополуччя у ВМС. Допомагати військовим морякам вже не спішили. З сторони керівництва держави увага національному флоту стала приділятися лише в питанні демілітаризації бухт, у першу чергу Балаклавської, коштів на утримання, ремонт і відновлення бойової готовності сил флоту поступало все менше. З Міністерства оборони одна за одною поступали вказівки утилізувати недобудовані кораблі та кораблі і судна, отримані внаслідок розподілу ЧФ, і які Головнокомандувач ВМС все ще мав надію ввести до бойової лінії флоту. Та коли продавалася флотська земля, а кораблі і судна списувалися на металобрухт, з військовою радою ВМС вже особливо не церемонилися, та й вона і не проявляла з цього особливої стурбованості.

У той час на Феодосійському заводі "Море" з грудня 1991 р. "застрягли" у майже 95-98 % готовності унікальні малі протичовневі корвети на підводних крилах проекту 1145.1 "Сокіл" - корвети "Луганськ" і "Львів". "Луганськ" знаходився у 98 відсотковій готовності. Це були найбільші і найдосконаліші в Європі протичовнові кораблі. Довжина їх складала 50 метрів. На їх озброєнні були автоматична артустановка АК-176 (76,2 мм), автоматична шестиствольна артустановка АК-630М, дві чотиритрубні торпедні установки калібром 400 мм, автоматизована система виявлення та управління артилерійською стрільбою, автоматизована система виявлення та управління протичовневою зброєю, а також два переносних зенітно-ракетних комплекси. Але до Військово-Морських сил ці кораблі не дійшли. Спершу "Львів", а за ним і "Луганськ" були утилізовані. Причиною відмови від них військова рада ВМС визнала… їх складе докування. Також були й інші кораблі, катери та допоміжні судна, які через брак коштів не потрапили з суднобудівних заводів до складу ВМС України і були знищені на стапелях заводів. Затим після "Луганська" черга на утилізацію настала для десантного корабля на повітряній подушці "Донецьк", а однотипного новозбудованого "Івана Богуна" продали ВМС Греції.

Корвет "Луганськ" на стапелях заводу

Період реформ є невдячним для будь-якого керівника і Головнокомандувач це розумів, тому і взявся показати Севастополю та й всім недоброзичливцям, яких хватало, що ВМС живе і таки розвивається. Його першим певним успіхом став збір-похід кораблів ВМС, проведений у вересні 2003 року. Він підтвердив, що на флоті не все є так погано, як кому би хотілося показати: тоді у море для перевірки бойової готовності вийшло більше 20 кораблів і суден і всі вони проявили високу бойову готовність українського флоту і майстерність особового складу. Кораблі ескадри, наприклад, під командуванням контр-адмірала Ігора Тенюха вперше за всю історію ВМС в учбовому бою потопили великий корабельний щит, прототип корабля супротивника.

Справжньою перевіркою готовності національного флоту захищати територіальну цілісність України, вірності присязі і національної свідомості українських військових моряків стали події навколо острова Тузла, який разом з Керченською протокою у жовтні-листопаді 2003 року намірилася грубою силою відхватити Росія. З Москви вже звучали погрози окремих російських політиків скинути на Тузлу бомби, а кількох жителів українського острова намагались за абхазьким сценарієм "паспортизувати" російськими паспортами. Навколо протоки концентрувалися війська, в українські територіальні води зайшли бойові кораблі з Новоросійської вмб ЧФ РФ, в Криму активізувалася "п'ята колона" у вигляді проросійських політичних сил. Та організатори провокації прорахувалися. Мешканці Криму відвернулися від провокаторів конфліктів. Військові моряки разом з прикордонниками України і виконавчою владою АРКриму рішучими заходами забезпечили недоторканість Державного кордону і забезпечили територіальну цілісність нашої країни в той напружений час.

Продовжив Головнокомандувач і активну роботу свого попередника по розвитку міжнародного співробітництва ВМС України. Участь бойових кораблів у міжнародних навчаннях "Кооператив партнер", "Чорноморське партнерство" і морських піхотинців ВМС у навчаннях НАТО "Північне сяйво-2003" в Північній Шотландії продемонстрували світу високу бойову майстерність, витримку і професійний вишкіл українських моряків. Так спільними зусиллями у скорому часі авторитет флоту в очах Президента України Леоніда Кучми було відновлено, хоч він, часто буваючи в Форосі і Севастополі, частини і підрозділи ВМС більше не відвідував. У серпні 2004 року до 13-ї річниці незалежності України Указом Президента України Ігорю Князю присвоєно військове звання "віце-адмірал", а його першому заступнику – начальнику Головного штабу ВМС України Ігорю Кабаненку – "контр-адмірал".

В ході проведених реформ і скорочень структур флоту пройшла велика зміна кадрів. На зміну досвідченим офіцерам, які своєю службою вибороли право України на флот та утвердили Військово-Морський прапор України в світовому океані, прийшла флотська молодь. Це вимагало зміни підходів до виховної роботи і гуманітарної підготовки. У зв'язку з цим Ігор Князь, на відміну від свого попередника, певною мірою у організації виховної роботи повернувся до історії відродження ВМС, офіцери, що стояли біля їх витоків, вперше за багато років стали відзначатися, у штабі ВМС встановлено Пам'ятний знак орггрупі ВМС, бюст Тарасу Шевченку, засновано нагрудну відзнаку Головнокомандувача ВМС "За заслуги перед ВМС України" та створено громадську організацію "Ветерани Військово-Морських сил Збройних сил України". Першим керівником її обрано віце-адмірала у відставці Миколу Клітного. Тепер вже ветерани і флотська молодь, не зважаючи на упередженість вищого керівництва стосовно флоту і соціальні труднощі, продовжили спільно розвивати традиції національного флоту.

Свіжий вітер Помаранчевої революції у нашій країні восени 2004 року знову наповнив вітрила українського флоту патріотичним духом. І не випадково в найважчий момент революції 21 листопада поряд з народним Президентом Віктором Ющенком на майдані Незалежності першим серед офіцерів Збройних Сил України став загартований в боротьбі за Військово-Морські сили саме представник флоту – командир ескадри контр-адмірал Ігор Тенюх.

Головнокомандувач ВМС Ігор Князь підтримки вимогам народу на київському Майдані не проявляв, протягом всієї компанії по виборах Президента України, пам'ятаючи погром, вчинений Президентом України Леонідом Кучмою над адміралом Михайлом Єжелем і військовою радою, дисципліновано слідкував курсом, який визначив тодішній Міністр оборони генерал армії України Олександр Кузьмук: на словах особовий склад Збройних Сил знаходиться поза політикою і вільний у своєму виборі, "армія з народом", але слід підтримувати лише прем'єр-міністра Януковича і будуть після виборів у військах квартири і всебічне забезпечення.

Тож не виглядало дивним, що Головнокомандувач не лише не підтримав виступ на майдані Незалежності контр-адмірала Ігора Тенюха але ще й, на вимогу Міністра оборони О. Кузьмука, організував його осуд та "відверте обурення" всього офіцерського складу ВМС України. Помаранчева революція проходила мимо командування ВМС. А військові моряки у місцях свого базування в Криму склали вагому силу по підтримці Віктора Ющенка і на ділі довели свою єдність з народом, з Помаранчевою революцією, з її стремлінням до нового життя, до європейської співдружності, до оновлення і очищення своєї країни. Ті, хто в надзвичайно важкій боротьбі відстояв право України на флот, а з ним і на Крим, хто не дозволив удушити нашу незалежність не могли поступити по другому – патріотизм є основою флотської служби.

Однак, і після Помаранчевої революції на флот з центру продовжував поступати лише патріотичний дух. Згідно затвердженого ще Президентом України Леонідом Кучмою в 2004 році Стратегічного оборонного бюлетеня України на період до 2015 року (Біла книга України) з Військово-Морських сил виводилося 24 бойових кораблів і катерів, подальше утримання яких було визнане недоцільним. Морська авіація реформувалася до 10 літаків і 20 вертольотів, скорочувалося 65 військових частин. І хоч Біла книга передбачала введення до бойового складу 12 нових кораблів і катерів та модернізацію ще п'яти кораблів лише на наполегливе клопотання Головнокомандувача і військової ради уряд Юлії Тимошенко спромігся профінансувати завершення десятирічного будівництва на київському заводі "Ленінська кузня" корвету "Тернопіль" і в 2005 році він увійшов до складу Військово-Морських сил України. Проект нових типів фрегатів і корветів так і залишився "проектом проектів", а модернізацію як і ремонт кораблів відклали на невизначений термін. З приходом після Помаранчевої революції на посаду Міністра оборони України Анатолія Гриценка ситуація навколо ВМС не змінилася. Тільки-но Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко з трибуни Верховної Ради України заявила, що не бачить ворогів, та тих, хто би загрожував Україні, як колегія Міноборони визначила, що Військово-Морським силам такі класи кораблів як фрегати і підводні човни не потрібні – ВМС України достатньо і кількох корветів. "Якщо у ВМС України не буде підводного човна, Чорне море не обміліє", "крейсер "Україна" і фрегати обтяжливі для української економіки", роздавав інтерв'ю журналам Міністр

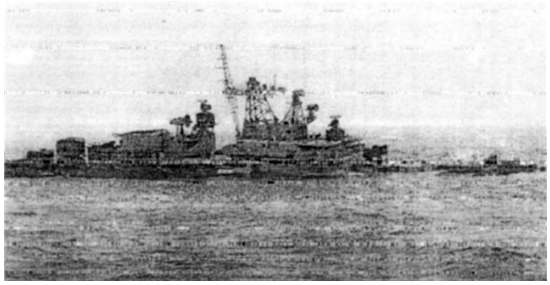

Затоплення фрегата "Дніпропетровськ"
Фото з факсу турецьких прикордонників

оборони України Анатолій Гриценко. Під таке інформаційне забезпечення були списані на металобрухт фрегати "Миколаїв", "Дніпропетровськ" і "Севастополь", а єдине в Чорноморському і Середземноморському регіонах морське кабельноукладальне судно "Новий Буг" продане комерційній структурі. З ракетного крейсера "Україна" був знятий екіпаж, порізати його на метал завадили робітники заводу. Однак стосовно підводного човна "Запоріжжя" Ігор Князь проявив характер і провів через військову раду ВМС Україну постанову про необхідність його добудови та введення до бойового складу флоту і відстояв свою позицію під час численних комісій, що намагалися змінити думку як Головнокомандувача, так і військової ради. Тоді міністр оборони виступив з новою пропозицією: добудувати "Запоріжжя" і продати! У цій ситуації досвідчені морські офіцер, у першу чергу штабу ВМС, знову подали клопотання про звільнення в запас. Військова рада з Головнокомандувачем на чолі, приголомшена перемогою Помаранчевої революції, як говориться, мовчки спостерігала за процесом.

В 2005 році внаслідок військової реформи і нової оборонної політики було скасовано інститут Головнокомандувачів видів Збройних сил і повернуто інститут їх командувачів. Тож 11 липня 2005 року Указом Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України Віктора Ющенка № 1076 Ігор Володимирович Князь був звільнений з посади Головнокомандувача і призначений на посаду командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України. Безкінечна реформа Збройних Сил України міняла національне військо і флот щороку в сторону їх значного скорочення і погіршення їх стану та бойової готовності. На вплив цих "реформ" на громадсько-політичну ситуацію в Криму і Севастополі уваги не звертали. Офіційно ця робота мала назву "заплановане удосконалення системи управління Збройних Сил" задля підвищення оперативності прийняття рішень та ефективності управління військами (силами) та її наближення до стандартів НАТО. Біла книга – 2005, розділи якої погоджувалися з військовою радою ВМС, станом на кінець 2005 року передбачала, з однієї сторони, що "Військово-Морські сили – забезпечують недоторканість морських і прибережних територій України і дозволяють їй зберігати статус розвинутої морської держави", а з іншого визначала чисельність особового складу в 20 тисяч осіб з подальшим його зменшенням до 11 тисяч чоловік, з яких зоставалося військовослужбовцями 9 тисяч. Надводний флот мав складатися з 15 бойових кораблів класу "корвет", а морська авіація – з 14 літальних апаратів. До родів сил ВМС України мали належати: надводні сили, морська авіація, берегові ракетні війська, війська берегової оборони та морська піхота. У 2005 році з структури ВМС вперше виключили підводні сили та клас кораблів "фрегат". Військово-Морські сили України переходили на бригадну структуру, реформуванню підлягала ескадра різнорідних сил з перетворенням її на Центр морських операцій. Корпус берегової оборони реформувався в бригаду військ берегової оборони, морська авіаційна група – в авіаційну бригаду, система тилового забезпечення перетворювалася у систему логістики, а командний пункт – у Командний центр Військово-Морських сил ЗС України. З новою силою зазвучали пропозиції вивести штаб ВМС до Києва.

Проведення цих військових реформ приходилося впроваджувати разом з виконанням плану бойової підготовки і виконання завдань плану міжнародної співпраці Військово-Морських сил. Так лише морські рятувальники з

2004 року взяли участь у шести міжнародних навчаннях. Знаковою для українського флоту стала участь корабля управління "Славутич" та рятувального буксира "Кременець" у міжнародних навчаннях "Сорберт-Роял-2005" з підрозділами НАТО в Середземному морі за повними стандартами НАТО. На завершальний етап навчань до італійської військово-морської бази Таранто прибув віце-адмірал Ігор Князь і разом з директором навчань капітаном 1 рангу Стівом Шишкою і якраз в день свого 50-річчя здійснив занурення з борту фінського криголама "Феніко" на англійському батискафі LR – 5 на "аварійний" іспанський підводний човен "Сіроко", що лежав на грунті на глибині більше 80 метрів. Таким чином Ігор Князь став першим українським адміралом, який особисто занурювався в батискафі на таку глибину. І опускався він в морську пучину не ради свого ювілею. Міжнародне навчання - це ще й добра можливість ознайомитися як з методикою дій партнерів, так і з технічним озброєнням, спорядженням, рятувальними системами і командувач намагався по максимуму скористатися нагодою для ознайомлення з тактикою, алгоритмами дій, пошуково-рятувальними системами, оснащенням і обладнанням іноземних флотів, тим більше, що міжнародні навчання проходили невдовзі після трагедії з російським підводним крейсером "Курськ". Це був серйозний і тривожний сигнал робити висновки і стану української морської військово-рятувальної служби бо її саму вже треба було рятувати від "реформ". Тож проведені навчання "Сорберт-Роял - 2005" стали доброю школою як для командування флотом, так і для Центру пошуково-рятувальних операцій ВМС України в цілому, визначили напрямки його розвитку по унеможливленню морських трагедій на українському флоті в майбутньому.

З 2005 року в Збройних Силах України розпочинається практичне виконання програми переходу на військову службу за контрактом. В якості експерименту на флоті віце-адмірал Ігор Князь визначив комплектування професіональними моряками екіпаж великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" та батальйону морської піхоти бригади берегової оборони. Врешті, рівень фінансового забезпечення цього проекту, як і в цілому Українського флоту, перетворив його лише на добре побажання. Тому з ініціативи Міністра оборони України Анатолія Гриценка було прийняте рішення замість екстериторіального, перейти на територіальний принцип комплектування військовослужбовцями служби за контрактом. Наслідки цієї практики проявляться у 2014 році анексією Криму та масове дезертирство.

А фінансування Військово-Морських сил не покращувалося, у зв'язку з чим на флоті склалася непроста ситуація – морська авіація не могла більше літати, набрався величезний обсяг ремонтних і відновлювальних робіт на кораблях і суднах, бойові кораблі ставали не в змозі виконувати завдання в морі. Основні зусилля командуванням зосереджувалися на відновленні технічної готовності у першу чергу ракетного корвета "Придніпров'я", корабля управління "Донбас" та великого підводного човна "Запоріжжя". Протягом 2004 року на ракетному корветі "Придніпров'я" без постановки в завод, фактично силами особового складу ескадри з залученням представників промисловості відновлено силову установку, допоміжні електроенергетичні системи, озброєння та технічні засоби, проведені швартовні та ходові випробування. Завдяки спільній творчій роботі екіпажу корабля та представників заводу "Зоря" вдосконалено газотурбінну установку, що суттєво підвищило маневрові можливості корвету. Після завершення ремонту корабель мав мати найбільшу серед

усіх кораблів ВМС ЗС України швидкість - до 36-38 вузлів. Однак для введення його в бойову готовність необхідно було ще 500 тисяч гривень, яких у ВМС України не було. Всього на 63 % проведено ремонтно-відновлювальних робіт і на впч "Запоріжжя". Врешті, командувачу ВМС так і не вдалося добитися затвердження Державної кораблебудівної програми, що стало стримувати дослідні і конструкторські роботи. Однак найуспішніше ним проводилося заходи по виконанню Указу Президента України від 19.08.2004 року № 935/2004 з демілітаризації Балаклавської бухти. Фонди Балаклавської бухти Військово-Морськими силами були вивільнені, плавдок і підводний човен виведені вчасно, хоч Міністр оборони України Євген Марчук напередодні за зволікання процесу "демілітаризації" і отримав від Президента України прилюдну догану прямо на березі цієї бухти.

Стан флоту не покращувався, це, а також обман, виявлений контр-адміралом Ігорем Тенюхом при розслідуванні його переслідувань під час Помаранчевої революції, стали причиною його конфлікту з командувачем ВМС України, після якого останній подав рапорт про звільнення в запас. Рапорт Ігор Князь задовільнив. Конфлікт набрав розголосу в Україні і у нього прийшлося вмішатися Міністру оборони Анатолію Гриценку особисто.

Однак моряки не втрачали надії на корекцію курсу реформування і подальшого розвитку національного флоту і вимагали у міністра оборони введення до складу керівництва Генерального штабу військових моряків. Виходячи із ситуації, що склалася на флоті та численних звернень військових моряків, Міністром оборони України Анатолієм Гриценком в 2005 році було прийнято рішення про ротацію на посади заступників начальника Генерального штабу представників з усіх видів Збройних Сил. Першим із українських адміралів заступником начальника Генерального штабу став командир ескадри різнорідних сил ВМС контр-адмірал Ігор Тенюх, а незабаром, 23 травня 2006 року, на посаді заступника начальника Генерального штабу Збройних Сил України наказом Міністра оборони України № 103 його змінив віце-адмірал Ігор Князь.

Переходячи до нового місця служби і аналізуючи пройдений шлях на посаді командувача Військово-Морських сил України, віце-адмірал Ігор Князь висловив щирі слова подяки особовому складу та цивільному персоналу флоту, всім тим, хто впродовж цих років спільно з ним самовіддано трудився на ниві розбудови Військово-Морських сил Збройних Сил України. Спільна відповідальна праця, розуміння і підтримка, громадська свідомість та вірність флотським традиціям, писав у зверненні до особового складу Ігор Князь, були основою наших звершень і успіхів. "Висновки з недоліків і помилок, минулого досвіду ми намагались реалізувати у роботі на майбутнє. У цей важливий період реформування ми зуміли зберегти міць та боєздатність Військово-Морських сил, закласти надійний фундамент для їх подальшого розвитку. Немало зроблено на шляху інтеграції флоту до євроатлантичних стандартів. Український військовий флот робить вагомий внесок у підтримання регіональної безпеки, гідно представляє країну та її Збройні Сили у заходах міжнародного військового співробітництва. Авторитет флоту безперечний, сьогодні він є одним із важливих інструментів у забезпеченні національної безпеки держави. Осягаючи досягнуте, я впевнений, що ви зробите все можливе для подальшого розвитку та зміцнення бойового потенціалу національного військового флоту, підвищення його авторитету і ролі у системі оборони Батьківщини".

Відповідно до Державної програми розвитку Збройних Сил України реформувався і Генеральний Штаб Збройних Сил України та як орган військового управління переводився на так звану J-структуру, апробовану у країнах НАТО. Як керівнику напрямку міжнародного співробітництва і євроатлантичної інтеграції заступнику начальника Генерального штабу віце-адміралу Ігорю Князю були підпорядковані управління євроатлантичної інтеграції, військового співробітництва, верифікації та головне управління з гуманітарних питань та соціального захисту. ВМС України вели чи не найактивнішу серед видів Збройних Сил міжнародну співпрацю, щорічно проводили цілий ряд різноманітних міжнародних миротворчих навчань як в Україні так і за її межами, тож досвід, щоби очолити відповідальний напрямок роботи у масштабі всіх Збройних Сил України, у віце-адмірала Ігора Князя був достатній.

У 2007 році Ігор Князь закінчив Інститут іноземних мов Міністерства оборони США і був призначений аташе з питань оборони посольства України у США та за сумісництво у Мексиці з резиденцією у м. Вашингтон.

У 2014 році вийшов у відставку. Проживає і працює в одній з наукових установ Києва. Одружений, має доньку і сина. За період військової служби у грудні 2007 року нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ст. та відзнакою Міністерства оборони України "Доблесть і честь".

Віце-адміралу Князю Ігорю Володимировичу випало очолити національний флот у час складних реформ як у Збройних Силах, так і у державі, у період, коли у державі вже розпочався процес руйнування Збройних Сил, коли на державному рівні проголошувався пацифізм і демілітаризація, в цих умовах йому вдавалося утримувати ВМС України частково боєготовим і формувати їх майбутнє. Його позиція і стан очолюємого ним флоту у великій мірі не дозволила розвинутися російсько-українському конфлікту навколо острова Тузла у 2003 році і перекинутися провокованій кризі на територію Криму. У його флотській службі не було величних справ, але й не було особистих упущень, він був добросовісним виконавцем урядової і міністерської волі і це всіх задовольняло.

ТЕНЮХ ІГОР ЙОСИПОВИЧ

Командувач Військово-Морських сил Збройних Сил України, В.о. Міністра оборони України, адмірал

Тривала багаторічна кровава ірако-іранська війна. Протягом восьми літ (1980 – 1988 рр.) воюючі держави одночасно намагалися підірвати економічний потенціал одна одної, у першу чергу зменшенням експорту нафти. З цією метою вони блокували морську торгівлю з цього важливого енергетичного регіону світу і нашпигували Персидську затоку морськими мінами мов бочку оселедцями. Ситуація почала впливати не лише на економіку воюючих між собою країн, а й на світовий ринок енергоресурсів, стала тривожити світову громадськість. Тому для забезпечення безпеки мореплавства і розмінування цього важливого для всього світу економічного морського району рішенням ООН в Персидську затоку були направлені спеціалізовані бойові кораблі країн Європи. Захист і проводку радянських суден здійснювали кораблі Чорноморського флоту з бригади морських тральщиків. Офіційно такі морські походи називалися виконанням завдань бойової служби.

Морський тральщик "Сигнальщик" під командуванням капітан-лейтенанта Ігоря Тенюха вийшов з Севастополя в черговий далекий морський похід в Персидську затоку. Четвертий раз "Сигнальщику" належало протягом наступних шести місяців в зоні бойових дій здійснювати проводку по мінному полю конвої караванів суден і, рискуючи життям корабля і його екіпажу, забезпечувати безпеку їх плавання. "Сигнальщик" стояв у точці якірної стоянки біля узбережжя Кувейту. Очікував підходу каравану радянських суден, які мав провести до Армутської протоки. Головне завдання – безпечно провести конвой і не допустити їх захоплення швидкісними арабськими катерами-піратами. Ті катери були не лише швидкохідними і маневреними, а мали на озброєнні ще й 100-мм гармати якими відкривали вогонь по танкерах. Тож завдання проводки і оборони конвою для морського тральщика було не з простих, вповні відповідало бойовій операції в часи війни.

...Знялися з якоря о 22-й годині вечора. Лишень виставили трали як здійнявся шквал. Сила вітру сягала 40 метрів на секунду і піднімала морську хвилю до ілюмінаторів та заливала палубу корабля. Така погода була характерною для цього регіону. Сонце розпікає метал. Тихо, штиль... Раптово зривався наповнений піском рвучкий вітер, короткі і високі хвилі за лічені хвилини заливають і розхитують корабель в різні боки. Часом напору стихії не витримували і якірні ланцюги. В таких умовах розбурханої стихією затоки в той день

"Сигнальщик" вийшов на курс бойового тралення і одразу отримав сигнал лиха "SOS". З трудом прибравши трали, ліг на зворотній курс для надання допомоги судну, що терпіло лихо. Майже біля самої точки якірної стоянки, де щойно стояв на якорі сам "Сигнальщик", підірвався на морській якірній міні і горів іноземний танкер. Морська хитавиця зірвала міну з мінрепа і вона тут же знайшла свою жертву. Вибух був настільки потужним, що на величезному судні дугою видуло верхню палубу на його носовій частині.

Надавши допомогу екіпажу в гасінні пожежі, "Сигнальщик" повернувся на курс проводки суден: його очікував цілий караван радянських танкерів і сухогрузів, інколи їх набиралося більше десяти. Танкери шикувалися за нашим кораблем, пригадував згодом Ігор Тенюх, і йшли один за одним дисципліновано і обережно тримаючись курсу "Сигнальщика", як маленькі гусенята за своєю мамою-гускою. Будь-яка самовільна зміна курсу могла закінчитися для них трагічно – карт мінних полів не знав ніхто. Не знав їх і командир "Сигнальщика". Його корабель хоч і був створений для пошуку і знищення морських мін, та в морі, ще й при такій погоді, випадки могли статися непередбачувані, як ось з танкером.

А шторм тривав і набирав сили. Через кілька годин крута хвиля обірвала трос буя – відводжувача трала. Ситуація для конвою складалася надзвичайно небезпечною та виручив англійський штабний корабель "Олна". Його вертольоти допомогли завести новий трал і успішно завершити конвоювання радянських танкерів. Незабаром шквал вщух, яскраво засвітило південне сонце, море швидко заспокоїлося, здавалося, що шторму і негоди й не було зовсім. Ця пригода в штормовому морі стала для морського офіцера Ігоря Тенюха першим в його службі випадком міжнародної співпраці і взаємодопомоги в морі, а бойові служби в Персидській затоці загартували характер і волю. Він став одним з небагатьох офіцерів флоту, командирів кораблів третього рангу, яким довірялося самостійне плавання в морських походах.

Адмірал Тенюх Ігор Йосипович народився 23 травня 1958 року у м. Стрий Львівської області в робітничій родині. Військову службу розпочав в 1976 році матросом строкової служби на підводному човні Балтійського флоту. Строкова служба привила любов до моря та зробила його вибір стати професійним моряком. У 1977 р. з строкової служби подався до Ленінградського вищого військово-морського училища імені М. В. Фрунзе, після закінчення якого у 1982 році для подальшої офіцерської служби був направлений на Чорноморський флот.

Офіцерську службу лейтенант Тенюх розпочав у 1982 році командиром бойової частини морського тральщика 68-ї бригади кораблів охорони водного району Чорноморського флоту. Та через рік, у 1983 році, молодий перспективний офіцер був призначений на самостійну службу – командиром рейдового тральщика тієї ж бригади, а незабаром, вже старшим лейтенантом, і командиром перегінного екіпажу корабля, збудованого для іноземних флотів. Командирами перегінних екіпажів призначали кращих командирів кораблів. Це було відповідальне призначення, бо командиру так званого перегінного екіпажу належало приймати новозбудовані кораблі у промисловості, вводити їх до бойової лінії, а затим паралельно зі своїм екіпажем готувати іноземний екіпаж і передавати йому корабель. Від виконання цих завдань залежав не лише престиж власного флоту, а й у великій мірі перспективи підписання нових контрактів іноземними держави по закупівлі радянських бойових кораблів. В

той час на Балтійському флоті центр підготовки і передачі бойових кораблів іноземним флотам знаходився у Ризі і Ігор Тенюх готував там екіпажі новозбудованих рейдових тральщиків для передачі їх військово-морським силам Індії, представники яких особливо щепетильно ставилися до прийому корабля і його озброєння. Успішно виконавши контракт з ВМС Індії, Ігор Тенюх у 1986 році повертається на Чорноморський флот і призначається командиром морського тральщика "Сигнальщик" 68-ї бригади кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази. Командування морським тральщиком припало на час інтенсивних бойових служб кораблів Чорноморського флоту в Середземному морі, а морському тральщику "Сигнальщик" в мирний час випало виконувати бойові завдання – приймати участь у практичному розміновуванні Персидської затоки та організовувати проводку радянських суден в цьому небезпечному регіоні в час ірано-іракської війни.

Всього Ігор Тенюх як командир морського тральщика "Сигнальщик" виконав завдання чотирьох бойових служб, кожна з яких тривала від 5 до 7 місяців. Ці місяці були наповнені виконанням справжніх бойових завдань в регіоні, де ще тривала і кровоточила війна. Знаходячись у цьому небезпечному і складному районі його тральщик не допустив жодного випадку підриву радянських танкерів на морських мінах та нападу на них морських піратів. Тож в 1990 році за успішне виконання завдань бойової служби і забезпечення безаварійного мореплавства в районі Персидської затоки капітан-лейтенант Ігор Тенюх був нагороджений орденом "За службу Батьківщині" III ступеню та нагрудним знаком "За бойове тралення".

В кінці 1980-х років перебудова в Радянському Союзі привела до активізації громадсько-політичного життя країни. Севастополь і флот не стояли осторонь подій, які тут почали розвиватися з прискоренням. У 1989 році, повернувшись з бойової служби, командир "Сигнальщика" капітан-лейтенант Ігор Тенюх вступив в севастопольське товариство української мови "Просвіта" імені Т. Г. Шевченка і разом з його головою, флотським журналістом Миколою Гуком та активним просвітянином майором Володимиром Холодюком зайнявся активною громадською і просвітницькою роботою в гарнізоні. Популярність "Просвіти" в Севастополі зростала і Ігор Тенюх здобув високий авторитет на флоті і в гарнізоні, тож за пропозицією товариства "Просвіта" весною 1990 року його обирають депутатом Севастопольської міської ради.

У Севастопольській міській раді депутат Ігор Тенюх вступив у вперше організовану в Севастополі депутатську групу "Україна" до якої долучилося 28 депутатів, і це стало повною несподіванкою як для компартійного керівництва міста, так і для командування флотом. Вперше за довгі десятиліття в стінах міської ради Севастополя почала звучати українська мова і вимоги налагоджувати в українському місті та в гарнізоні українське життя. Депутатська група "Україна" встановила тісні контакти з депутатським корпусом української столиці і почала спільно з ними планувати і організовувати громадсько-політичне життя в Севастополі та на Чорноморському флоті. У ті часи в суспільстві вже відчувалося, що радянська імперія котиться до свого логічного кінця і назрівають вирішальні політичні події і реальні зміни. Це проявлялося і у середовищі військових колективів флоту. Політичну ситуацію в Україні все більше визначав РУХ за перебудову. Тому закономірно, що депутат міської ради Ігор Тенюх в кінці жовтня 1990 року взяв участь у роботі 2-го з'їзду Руху в Києві. У своєму виступі на з'їзді як представник Чорноморського флоту він

виступив з пропозицією створення національного війська і флоту і був обраний з'їздом до організаційного комітету по відродженню Української Народної Армії.

Виступ на з'їзді Ігоря Тенюха, створення і обрання його до складу організаційного комітету по створенню Збройних Сил України на чолі з Володимиром Мулявою були сприйнятий командуванням Чорноморського флоту крайнє нервово і проти Тенюха у Севастополі, у міській і флотській пресі, на різноманітних флотських зборах і нарадах була негайно організована брудна кампанія його засудження та наклепів. Ще не успів офіцер прибути з Києва до Севастополя, як наказом командувача флотом адмірала Михайла Хронопуло він був усунутий з посади командира корабля і, уже як неперспективний офіцер, списаний на берег з призначенням на мінно-торпедну базу флоту. Після участі у роботі з'їзду РУХу на нього посипалася особлива хвиля наклепів. За "націоналістичні погляди" йому затримали чергове військове звання "капітан 3 рангу", не дозволили вступити до Військово-морської академії, заборонили пропускати до військових частин гарнізону та на кораблі флоту і розпочали переслідування за політичними мотивами. На Чорноморському флоті розпочиналася відчайдушна боротьба проти української незалежності і, для прикладу іншим, в очах флотської громадськості з Тенюха ліпили образ офіцера без честі і гідності.

Врешті, ця перша брудна кампанія проти нього на флоті лише впевнила Ігоря Тенюха в правильності своїх дій і він продовжив гуртувати навколо себе патріотично налаштованих військовослужбовців флоту. В лютому 1991 року Ігор Тенюх взяв участь у роботі 1-го засідання організаційного комітету по створенні Української Народної Армії активно включився в роботу по створенні Спілки офіцерів України, громадської організації, яка мала очолити організаційну роботу по відродженні Збройних Сил України. 27-28 липня 1991 року у Києві проходив 1-й з'їзд Спілки офіцерів України. Ігор Тенюх був запрошений на з'їзд як представник Чорноморського флоту але, не зважаючи на звернення до командування Чорноморського флоту Верховної Ради України, Ігоря Тенюха на з'їзд не відпустили. На час роботи з'їзду його спеціально поставили в наряд зі зброєю, а військовій прокуратурі наказали у випадку відсутності Тенюха відкрити проти нього карну справу. На з'їзд поїхали інші делегати від флоту: Микола Гук, Володимир Холодюк, Анатолій Капінос та інші військовослужбовці. Через них Ігор Тенюх звернувся до з'їзду з листом. Після оголошення В. Мулявою його звернення, з'їзд обрав Ігоря Тенюха до складу виконкому створеної Спілки офіцерів України і прийняв заяву на ім'я Президента СРСР Михайла Горбачова, Голови Верховної Ради УРСР Леоніда Кравчука, Міністра оборони СРСР Дмитра Язова та командувача Чорноморським флотом з протестом проти переслідування на Чорноморському флоті офіцера Ігоря Тенюха за політичними мотивами.

Повернувшись до Севастополя, делегати 1-го з'їзду СОУ почали гуртувати офіцерів-чорноморців, які бажали служити народові України на Українському військовому флот і вже 4 вересня 1991 року група офіцерів флоту із 12 осіб створили севастопольську організацію Спілки офіцерів України, головою якої обрали капітан-лейтенанта Ігоря Тенюха, а його заступником – майора Володимира Холодюка.

Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року і прийняття рішення про формування Збройних Сил України у Верховній Раді України розпочала роботу Комісія з питань державної оборони та національної безпеки (так вона тоді називалася) під головуванням Василя Дурдинця. Комісія мала підготувати необхідні документи та внести їх на затвердження Верховною Радою. З призначенням першого Міністра оборони України генерал-майора Костянтина Морозова до роботи комісії було запрошено багато офіцерів з штабів військових округів, дислокованих на території України, та штаб ЧФ свого представника не представив. Однак, без представника флоту робота комісії по підготовці законодавчих документів гальмувалася. Тому, відчуваючи відсутність військово-морських фахівців, в жовтні місяці 1991 року Ігоря Тенюха викликали до Комітету з питань оборони і державної безпеки Верховної Ради України. Він виїхав до Києва, не переобравши голову організації СОУ.

Поповнення Комітету, згадував згодом полковник Віталій Лазоркін, додало певного динамізму в його роботі. Те, що це був лише капітан-лейтенант, аж ніяк не умаляло зрілості його досвіду і знанню оперативних і тактичних завдань флоту. Саме Ігорю Тенюху належить авторство в Законі України "Про Збройні Сили України" назви "Військово-Морські Сили", а не "Військово-Морський флот" як до цього часу пропонували сухопутні офіцери. Він аргументував це так: "У складі Військово-Морських Сил в Україні флотів, за потребою, може бути кілька". В Комітеті з питань оборони і державної безпеки Верховної Ради України Ігор Тенюх працював над законопроектами зі створення Збройних Сил України до грудня 1992 року, коли був призначений старшим офіцером управління Військово-Морських сил Головного штабу Збройних Сил України, яке йому доручили і створити.

Звісно, керівництво української держави в час, коли в Севастополі під тиском командування ЧФ місцева влада приховувала ситуацію чи просто її викривляла, мало знали фактичний стан та обстановку навколо Чорноморського флоту колишнього Радянського Союзу як потужного військового угруповання, що волею історії залишилося на території України. Тому на управління ВМС ГШ ЗС України покладалося завдання надавати інформацію по фактичній ситуації на флоті, готувати відповідні пропозиції та проекти нормативних актів, які включалися до загального законодавчого пакету документів для створення Збройних Сил. Ігор Тенюх був визначений керівником і відповідальним за цей напрямок роботи. Врешті, конкретна робота щодо будівництва Військово-Морських сил України розпочалася зі створення у Міністерстві оборони України управління ВМС Головного штабу Збройних Сил, мозкового центру, який взяв на себе опрацювання документів щодо майбутнього українського військового фоту. З іншого боку, процес формування Військово-Морських сил мав бути керованим та контрольованим. До роботи було запрошено велику кількість офіцерів з усіх флотів колишнього Радянського Союзу. Флотське управління у Головному штабі ЗС України формувалося з офіцерів, які прибували з Північного, Тихоокеанського, Балтійського і Чорноморських флотів. Вже на початку січня 1992 року управління функціонувало і виконувало свої завдання в повному обсязі. Події, які мали місце на той час у Криму, не могли не турбувати керівництво держави і вимагали від нього рішучих та виважених дій. Терміново була розпочата робота над виданням необхідних

документів і взяттям під контроль ситуації як в Севастополі, так і в інших пунктах базування Чорноморського флоту, розташованого на території Кримського півострова.

А на Чорноморському флоті ситуація ускладнювалася, в Москві його визначили опорою і базою всіх антиукраїнських сил в Криму з завданням не дати сповнитися Україні як незалежній державі і не допустити створення національного флоту України. Тому з вересня 1991 року у Севастополі розпочалося відверте переслідування військовослужбовців за бажання служити своєму народові, а Міністерство оборони рішучих дій по створенні Військово-Морських сил не проявляло. Саме з цієї причини Ігор Тенюх під кінець жовтня 1991 року запропонував полковнику Віталію Лазоркіну доповісти Міністру оборони України про стан справ на Чорноморському флоті. Вирішили підготувати міністрові доповідь про ґрунтовну оперативну обстановку по флоту. Ігор Тенюх разом з поповнившим управління капітаном 1 рангу Валентином Польовим підготували на морській карті повну інформацію по флоту, чим добре здивував Костянтина Морозова, який не очікував почути від капітан-лейтенанта такої обґрунтованої доповіді. Міністр запевнив, що невідкладно займеться флотом. Час спливав, Чорноморський флот під командуванням новопризначеного Москвою командувача віце-адмірала І.Касатонова відкрито і цинічно ігнорував як українське законодавство, так і Міністерство оборони України. І. Касатонов заборонив виконання військовослужбовцями флоту Указу Президента України про складання присяги на вірність народу України та розпочав активну кампанію по приведенню особового складу до ефемерної присяги СНД, а Міністерство оборони України з реакцією не квапилося. В цей час Ігор Тенюх через офіцерів-членів СОУ розпочав ініціювання складання присяги на вірність народу України.

Особисто військову присягу на вірність народу України Ігор Тенюх склав 22 січня 1992 року у великому залі Головного штабу Збройних Сил України в одному строю з офіцерами і генералами Головного штабу. Приводив їх до військової присяги українському народу виконувач обов'язків начальника Головного штабу Збройних Сил України генерал-лейтенант Георгій Живиця.

Першими на Чорноморському флоті присягу на вірність народу України 18 січня 1992 року склали курсанти учбової роти Школи водолазів під командуванням капітана 3 рангу Олександра Клюєва, а за ними, 26 січня, 17 бригада кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази під командуванням капітана 2 рангу Юрія Шалита. У відповідь командувач ЧФ адмірал І. Касатонов розвернув репресії і силове переслідування офіцерів, що присягнули Україні та оголосив їх "присягозлочинцями" і "зрадниками". У Севастополі і на флоті назрівав силовий конфлікт. У цій ситуації Ігор Тенюх ініціював направлення до Севастополя комісії Міністерства оборони України, до складу якої був включений і сам. Під час перебування у Севастополі він організував складання присяги народу України військовослужбовцями севастопольського гарнізону на території прикордонної застави і батальйону морської піхоти в бригаді морської піхоти ЧФ. Внаслідок адмірал І. Касатонов оголосив Ігора Тенюха "лазутчиком з Києва", при появі у військових колективах якого належало негайно затримувати, ізолювати від особового складу і затим видворити з гарнізону.

3 березня 1992 року Ігор Тенюх у складі оперативної групи Міністерства оборони України знову прибув на флот. Відвідавши Кримську вмб, він організував там осередок СОУ. 7-8 квітня і штаб та управління Кримської вмб склали присягу на вірність народові України. Після приведення офіцерів Донузлавського гарнізону до присяги народу України, адмірал Касатонов, втрачаючи контроль над флотом, почав застосовувати до підлеглих не лише методи психологічного і ідеологічного терору, тут дійшло до застосування зброї і фізичних розправ над офіцерами.

Події в Донузлавському гарнізоні ЧФ наглядно виявили відсутність політичної волі керівників української держави до впливу на ситуацію в Криму. Нерішучість Києва активно і успішно використовувалася як командуванням ЧФ, так і антиукраїнськими політичними силами в Криму, що дозволило їм об'єднати свої зусилля в боротьбі з незалежністю України та нав'язати їй проблему Чорноморського флоту. Тому весь тягар створення ВМС України ліг на плечі членів Спілки офіцерів України, тих, хто присягнув своєму народові. У цій політизованій і складній ситуації спільними зусиллями флотських офіцерів, що присягнули Україні, Міністерству оборони та ряду народних депутатів України вдалося активізувати керівництво України щодо дій по створенню Військово-Морських сил України. І серед них був Ігор Тенюх.

Під тиском Спілки офіцерів України та народного депутата Степана Хмари 5 квітня 1992 року, після засідання Ради оборони України, Президент України Леонід Кравчук видав Указ "Про невідкладні заходи будівництва Збройних Сил України". Пункт 2 Указу проголошував: "Сформувати Військово-Морські сили України на базі сил Чорноморського флоту, дислокованого на території України". Тож 5 квітня 1992 року Україна відродилася як морська держава і цей день став відправною точкою відродження національного флоту і морської слави України.

Черговим етапом будівництва національного флоту стало створення штабу Військово-Морських сил України і призначення командувача ВМС України, який безпосередньо взяв на себе формування структури майбутніх ВМС. Однак адмірала-добровольця на посаду ще не існуючого українського флоту не було. Ігор Тенюх за завданням Міністра оборони України Костянтина Морозова активно працював над пошуком кандидата на посаду командувача Військово-Морських сил України не лише в Україні, але і в Російській Федерації. Адмірали з українськими прізвищами, вихідці з України командувачі дивізій, крупних військово-морських баз, флотилій чи управлінь в штабах ВМФ відмовчувалися, тягнули час і обіцяли над пропозицією Міністерства оборони України подумати. Так довго тривати не могло, тому Ігор Тенюх запропонував керівництву міністерства і держави призначити першим командувачем національного флоту командира Кримської військово-морської бази контр-адмірала Бориса Кожина якого добре знав по спільній службі в базі. Він же особисто 7 квітня 1992 року разом з майором В. Холодюком і доставив Бориса Кожина з смт Новоозерне до Севастополя на зустріч з Першим заступником Голови Верховної Ради України Василем Дурдинцем, на якій Борис Кожин погодився з призначенням на посаду командувача флоту, який ще треба було збудувати. Після призначення командувача ВМС, 11 квітня була створена орггрупа командувача ВМС, на них було покладено завдання по реалізації Указу Президента України по формуванню "Військово-Морські сили України на базі сил Чорноморського флоту, дислокованого на території України".

У кінці грудня 1991 року Ігор Тенюх був призначений старшим офіцером відділу забезпечення бойових дій управління ВМС Міністерства оборони України, а в 1994 році, після завершення навчання в Інституті іноземних мов Міністерства оборони США в м. Монтерей – призначається начальником відділу напрямків Головного оперативного управління Генерального штабу ЗС України. Як представник Чорноморського флоту він весь час служби в ГШ являвся куратором Генерального штабу ЗС України і підтримував тісний контакт спершу з орггрупою ВМС, а затим і штабом ВМС України. В його обов'язки входило щоденно інформувати Міністра оборони України та начальника Головного штабу Збройних Сил України про ситуацію і стан справ на флоті в найважчі часи вирішення флотської проблеми. Одночасно з організаційною роботою в управлінні, Ігор Тенюх брав участь у роботі урядової комісії в переговорах з Російською Федерацією по розподілу Чорноморського флоту.

Працюючи в управлінні ВМС ГШ ЗС України Ігор Тенюх приймав участь у розробці концепції майбутніх Військово-Морських сил України та Державної кораблебудівної програми. Підготувати концепцію ВМС України було набагато простіше, чим реалізувати її, пригадував згодом Ігор Йосипович. Будівництво національного флоту пішло мимо існування Чорноморського флоту. Орггрупа ВМС поповнювалася людьми, а служити їм було ніде. Треба було будувати кораблі, а ситуація з кораблебудівництвом в Україні Міністерству оборони була не відома. За часів СРСР всі кораблебудівні заводи були центрального підпорядкування і їх реєстру, інформації про їх стан, наявність кораблів і суден на стапелях в Києві була відсутня. Для вияснення ситуації Ігор Тенюх і начальник штабу ВМС Юрій Шалит особисто об'їхали всі кораблебудівні і судноремонтні заводи України, затим організували проведення спеціальної наради зацікавлених міністерств з керівниками цих підприємств на якій і було прийняте остаточне рішення добудувати і ввести до складу Військово-Морських сил України корабель управління "Славутич", сторожовий корабель (фрегат) "Гетьман Петро Сагайдачний", корвет "Луцьк", десантний корабель на повітряній подушці "Донецьк", протичовнові кораблі на підводних крилах "Луганськ", "Львів" і ракетний крейсер "Україна". В 1992 році "Славутич", а в 1993 році "Донецьк", "Гетьман Сагайдачний" і "Луцьк" були добудовані і увійшли до складу Військово-Морських сил України. На їх базі було сформовано 1-у бригаду надводних кораблів ВМС України.

В 1994 році Ігор Тенюх закінчив Інститут іноземних мов Міністерства оборони США, а у 1997 році - факультет підготовки фахівців оперативно-стратегічного рівня Академії оборони України. У 1997 році, після завершення навчання в Академії оборони України, капітан 2 рангу Ігор Тенюх призначається командиром 1-ої бригади надводних кораблів Військово-Морських сил України. У цей час вже було завершено розподіл Чорноморського флоту і до бригади були включені кораблі, отримані по договору між Україною і Російською Федерацією. Отримані кораблі були розграбовані, перебували у жахливому стані, вимагали серйозного ремонту і про їх зарахування до бойового складу бригади не могло бути й мови. Розпочалася важка робота по пошуку коштів на відновлення бойової готовності кораблів бригади в непростих умовах обмеженого фінансування флоту. Основна надія покладалася на шефську допомогу регіонів України і Ігор Тенюх активно працює в цьому напрямку. В бригаді налагоджується планова бойова підготовка, кораблі в міру пошуку коштів

стали відновлювати установлену готовність та нести бойове чергування. Бойова підготовка бригади щороку планувалася все більш напруженою. Кораблі проходили морський вишкіл не лише в Чорному морі, а й за його межами. Так, в листопаді 1997 року під прапором командира бригади загін кораблів у складі фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" і великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" після збір-походу здійснив візит до Новоросійська. У липні 1998 року корабель управління "Славутич" під прапором командира бригади Ігоря Тенюха здійснив перший в історії ВМС офіційний візит до Хорватії в порт Спліт. З цього візиту і починається історія практичного співробітництва флотів цих двох держав. Слідом "Славутич" здійснив візит до Стамбула і прийняв участь у міжнародних навчаннях "Бриз" з ВМС Болгарії. В липні 1999 року корабель управління "Славутич" і фрегат "Гетьман Петро Сагайдачний" під командуванням Ігоря Тенюха здійснили теж перший в історії взаємовідносин між Україною і Ізраїлем візит до ізраїльського порту Хайфа, а затим в Середземному морі спільно з кораблями ВМС США успішно виконали програму українсько-американських навчань "Сі Бриз – 99".

Справжньою перевіркою бойової готовності і морської практики бригади надводних кораблів став 2000 рік, на літо якого був запланований трансатлантичний похід корабля управління "Славутич" до Нью-Йорку на святкування 200-річчя ВМС США. Командиром походу був призначений командир бригади Ігор Тенюх. Похід тривав з червня до кінця вересня і його високо оцінили державні і військові керівники США та України. Командира походу прийняв Президент США Білл Клінтон. Далекі морські походи, які були виконані на той час кораблями бригади, засвідчили, що Україна має кадри, які в змозі формувати національний флот як повноцінний вид Збройних Сил. В ті часи робити це було нелегко, адже йшлося не лише про розвиток ВМС і їх реформування. Збройні Сили держави в цілому перебували на етапі докорінної реорганізації. Військова реформа вносила зміни і у структуру флоту. У Збройних Силах України, які обрали курс приближення до стандартів НАТО, створювалися Сили швидкого реагування, а їх морським компонентом мала стати ескадра різнорідних сил ВМС України. Для створення ескадри у Військово-Морських Силах була створена організаційна група, керівником якої був призначений капітан 1 рангу Ігор Тенюх.

5 березня 2001 року військова рада ВМС ЗС України у присутності Міністра оборони України генерала армії України Олександра Кузьмука розглянула питання створення ескадри різнорідних сил у складі ВМС як морського компонента Сил швидкого реагування. Було визначено її пріоритети, завдання та базу для її формування. Проведену роботу по створенні ескадри особисто перевірив Міністр оборони України генерал армії України Олександр Кузьмук і по підсумках перевірки та засідання військової ради 5 березня 2001 року підписав наказ про призначення капітана 1 рангу Ігоря Тенюха командиром ескадри різнорідних сил Військово-Морських сил Збройних Сил України.

В 2002 році контр-адмірал Ігор Тенюх виконував обов'язки командувача багатонаціонального військово-морського з'єднання в Чорному морі "BLACKSEAFOR" і в тому ж році очолив похід кораблів ескадри на українсько-американські навчання "Сі Бриз – 2002" в Середземне море. Указом Президента України від 20 серпня 2002 року № 730/2002 Ігорю Тенюху було присвоєно військове звання "контр-адмірал". Під час російсько-українського конф-

лікту навколо острова Тузла в Керченській протоці і приведення у вищі ступені бойової готовності Чорноморського флоту, Ігор Тенюх вивів у море кораблі ескадри і у районі Чорного моря, близького до Керченської протоки, провів показові бойові стрільби, потопив великий морський щит, який імітував корабель противника та заявив, що так буде з усіма, хто наважиться порушити територіальну цілісність України.

Однак військова реформа, на яку у Військово-Морських силах покладали великі надії, почала різко змінювати свої цілі і завдання. Флот все менше отримував коштів на забезпечення бойової готовності і все більше кораблів та суден замість ремонту списувалося на метал чи продавалося комерційним структурам, розбазарювалася флотська земля, переносилося по часі затвердження кораблебудівної програми, не проводилися ремонтні роботи внаслідок чого зменшувалася кількість кораблів першої лінії. Було знято екіпаж і поставлено в консервацію ракетний крейсер "Україна", недобудовані кораблі в суднобудівних заводах, на які мали надію українські моряки, списувалися в утиль, скорочувалися недавно сформовані військові частини, багато досвідчених офіцерів звільнялося в запас. Такий стан не міг викликати задоволення у особового складу, все виразніше почали проявлятися різні погляди на розвиток флоту і у зв'язку з цим загострюватися відносини між командиром ескадри і командуванням Військово-Морських сил України. Така ситуація стала наслідком все виразнішої політичної кризи в країні, якій зарадити командування ВМС не могло, та й не намагалося - "реакріацією і демілітаризацією" севастопольських бухт займалися особисто Президент України Леонід Кучма і Міністр оборони Олександр Кузьмук. Криза в країні особливо загострилася під час президентських виборів в жовтні 2004 року і як наслідок політичної корупції української влади в країні вибухнула Помаранчева революція.

В перший день Помаранчевої революції 21 листопада 2004 року командир ескадри різнорідних сил ВМС Збройних Сил України контр-адмірал Ігор Тенюх поряд з Віктором Ющенком виступив з трибуни на майдані Незалежності, затим в телеефірі "5 каналу" і першим з кадрових генералів і адміралів Збройних Сил закликав українських військовослужбовців бути з народом і не виконувати злочинних наказів. Того ж дня контр-адмірала Ігоря Тенюха було включено до складу Комітету національного порятунку України. Наступного дня з Міністерства оборони до штабу ВМС поступила вказівка організувати громадський осуд виступу Тенюха на Майдані, перевірити стан справ в ескадрі та довести, що в командира ескадри відсутня підтримка офіцерів штабу, особового складу ескадри, командирів кораблів та флотської громадськості. Для цього були терміново проведені Офіцерські збори штабу ВМС та розширене засідання військової ради з участю командирів кораблів і військових частин, окремі бесіди з офіцерами ескадри без присутності самого Тенюха. Але осуду не вийшло, абсолютна більшість особового складу підтримала свого командира. Однак, позиція особового складу не завадила командувачу ВМС Ігорю Князю на вимогу Міністра оборони сформувати такий "осуд" на папері і направити в Міністерство оборони України як звіт про проведену роботу. Користуючись ним, Олександр Кузьмук почав вимагати звільнити в запас контр-адмірала Тенюха і офіцерів, що його підтримують, з ВМС у першу чергу керівника телерадіокомпанії ВМС "Бриз": щоб я не чув більше їх прізвищ в міністерстві оборони!

Після перемоги Помаранчевої революції і звільнення самого Міністра оборони України у Військово-Морських силах нічого не мінялося. І далі так же бездумно, без врахування загроз з морських направлень і аналізу конфлікту навколо острова Тузла та близькості терористичних центрів від південних кордонів України проводиться реформа ще не сформованого до кінця флоту. Фактично на угоду певним силам ВМС України продовжували знищуватися за прикладом Чорноморського морського пароходства, на 2006 рік було сплановано скорочення ескадри різнорідних сил ...без її виведення з Сил швидкого реагування Збройних Сил України, списання підводного човна "Запоріжжя" та інших кораблів. Морська авіація вже практично не літала. Контр-адмірал Ігор Тенюх продовжував виступати проти таких підходів до реформи національного флоту, тож конфлікт з командуванням продовжувався. Ескадру почали щепетильно перевіряти по всіх видах підготовки.

Зміна міністра оборони після Помаранчевої революції ситуацію у ВМС України не покращила. Однак, після втручання преси, Міністр оборони України Анатолій Гриценко вимушений був призначити службове розслідування у ВМС стосовно переслідувань Ігоря Тенюха за його позицію під час Помаранчевої революції. До Севастополя прибув слідчий, полковник з Головного управління військової служби правопорядку Генерального штабу Збройних Сил України, який при допомозі місцевого відділення цієї служби провів службове розслідування. Офіцери ВМС почали писати пояснення, причім його оригінал віддавали слідчому, а ксерокопію на всяк випадок... Ігорю Тенюху. Не знаючи цього, полковник Генштабу за підсумками своєї роботи доповів Міністру оборони, що... переслідувань контр-адмірала у ВМС не виявив.

У цій ситуації контр-адмірал Ігор Тенюх 16 липня 2005 року подав командувачу ВМС віце-адміралу Ігорю Князю рапорт на звільнення з військової служби в запас. На зустрічі з командувачем, яка відбулася 18 липня, контр-адмірал Ігор Тенюх причину власної відставки пояснив небажанням приймати участь в планомірному руйнуванні та знищенні ВМС Збройних Сил України, маючи на увазі заплановане на 2006 рік розформування ескадри, яка являється складовою Сил швидкого реагування Збройних Сил держави і відсутності перспектив відновлення бойової готовності кораблів його об'єднання. Другою причиною свого звільнення в запас Ігор Тенюх пояснив морально-етичними фактами, маючи на увазі проведені командуванням ВМС заходи по організації засудження його виступу на Майдані зборами офіцерів штабу ВМС, за які там ніхто не голосував, та що перед ним офіційно ніхто не вибачився, а службове розслідування, яке проводилося за розпорядженням Міністра оборони України, виявилося підтасованим. Командувач рапорт Тенюха на звільнення в запас підписав і направив начальнику Генерального штабу. Звістка про відставку популярного на флоті і в Україні адмірала облетіла всю країну. "Помаранчевий адмірал подав у відставку", - такими заголовками рясніли центральні і регіональні засоби масової інформації і починалися інформаційні програми. На захист Ігоря Тенюха виступила флотська громадськість та офіцери, які разом з ним стояли біля витоків відродження Військово-Морських сил. "...Ми, - зверталася група адміралів і офіцерів запасу до Віктора Ющенка, - які стояли біля витоків відродження українського національного військового флоту і виводили його в море і в океан, сьогодні вимушені звернутися до Вас, як до Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України з питання критичного стану вітчизняного флоту. По-суті, за останні кілька років

ВМС України втратили свою бойову готовність, що не може не визивати тривоги. Сьогодні жоден із його бойових кораблів не в змозі не лише захищати морські інтереси держави, а просто вийти в море. Вперше за роки незалежності ВМС України не спроможні виставити свої кораблі навіть на спільний морський парад на честь Дня ВМС України та ВМФ Росії у севастопольській бухті. Фрегати, отримані ВМС України в результаті розподілу ЧФ і які могли б ще довго служити обороні держави, продано комерційним структурам на метал, а найкращий із них, "Дніпропетровськ", в лютому місяці ц.р. ганебно затоплено посеред Чорного моря. До сих пір в державі не існує національної програми кораблебудівництва... В такій ситуації досвідчені морські офіцери, кістяк ВМС України, звільняються в запас бо не бажають приймати участь в остаточному розвалі відродженого в надзвичайно важкій боротьбі національного флоту. Нинішній стан флоту підриває Ваш авторитет та авторитет української влади в Криму і сприяє росту і впливу антидержавних сил.

Останньою причиною, що заставила нас звернутися особисто до Вас, стала подача рапорту на звільнення в запас командира ескадри контр-адмірала Тенюха І. Й., який підчас Помаранчевої революції стояв поруч з Вами на Майдані. Просимо Вас, шановний пане Президенте, особисто втрутитися в ситуацію на флоті і, як Ви це продемонстрували на прикладі Міністерства внутрішніх справ, прийняти рішучі міри проти руйнування оборонного потенціалу з найнеспокійніших для нашої держави морських напрямків". Після таких заяв і публікацій в пресі контр-адмірала Тенюха викликав Міністр оборони Анатолій Гриценко. Після їх зустрічі полковник, що проводив розслідування, був звільнений в запас. Міністр оборони відставку Тенюха не прийняв і запропонував йому службу у Генеральному Штабі, в керівництві якого моряки були відсутні. Наказом Міністра оборони України № 675 від 15 листопада 2005 року контр-адмірал Ігор Тенюх був призначений на посаду заступника начальника Генерального Штабу Збройних Сил України.

У Генеральному Штабі Ігор Тенюх відповідав не за розвиток і реформу ВМС України, а за напрямки роботи, пов'язані з міжнародним співробітництвом, миротворчою діяльністю, гуманітарну підготовку і соціальний захист та за контроль над озброєнням (верифікацію), тобто за напрямки, які були ключовими чинниками забезпечення належного рівня безпеки України та реформування її Збройних Сил. В 2005 році ця робота значно пожвавилася. Було сплановано перехід на середньо- та довгострокове планування міжнародного військового співробітництва. На цей час припадає якісно новий етап відносин з НАТО – Інтенсифікований діалог з питань набуття членства та участі Збройних Сил України у програмі НАТО "Партнерство заради миру". Значний обсяг цієї роботи покладався на Військово-Морські сили ЗС України.

Не зважаючи на успішну службу в Генеральному Штабі, Ігор Тенюх намагався повернутися на флот, вважаючи що саме там місце його служби . Його бажання було задоволене і Указом Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України № 252/2006 від 23 березня 2006 його призначають командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України. Прийнявши командування, новопризначений командувач поставив питання припинення руйнації ВМС, направив зусилля в межах реального фінансування на зменшення термінів і кількості високозатратних видів підготовки

підрозділів і кораблів із складу основних сил оборони і, відповідно, більше засобів направив на якісну підготовку штабів, кораблів і підрозділів, що входять до складу Об'єднаних сил швидкого реагування.

З перших днів перебування на посаді Ігор Тенюх організував роботу штабу ВМС на перспективу. Найперше були подані пропозиції по внесенні змін до Воєнної доктрини України, відпрацьовувався проект Морської доктрини України як морської країни та вносилися пропозиції до стратегічного оборонного бюлетеня, який вперше опрацьовувався Міністерством оборони України. В плані цієї роботи була переглянута і опрацьована ідеологія розвитку ВМС і розроблена нова перспективна структура і модель флоту на період до 2020 року, відповідні розділи Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння і військової техніки до 2020 року. Вони вселили надію на майбутнє українського флоту, на остаточну зупинку його розвалу, на перегляд керівництва країни відношення до морської політики, у тому числі до національного флоту і оборони країни з моря. Запропонована Ігорем Тенюхом концепція оновлення і оснащення корабельного складу, берегових ракетних військ, морської авіації, морської піхоти новими зразками озброєння і військової техніки включала як вітчизняне, так і іноземне виробництво. У плані розвитку співпраці ВМС з НАТО штабом ВМС відпрацьовувалися документи та заходи спільної діяльності з морським командуванням НАТО, керівництвом ВМС чорноморських країн та США щодо розвитку автоматизованих системи управління силами та спостереження на морі, спільних стабілізаційних дій, підготовки кадрів, закупівлі чи отримання в лізинг есмінців у ВМС США, бойових багатоцільових гелікоптерів у Франції, торпедного озброєння, надмалих підводних човнів, протимінних та десантних кораблів тощо. Пропозиції і плани командувача і штабу ВМС не зустріли активної підтримки Міністра оборони Анатоля Гриценка, проте затим були підтримані Міністром оборони Юрієм Єхануровим. Однак у зв'язку з перемогою на виборах Президента Віктора Януковича всі раніше відпрацьовані плани і пропозиції були відкинуті та так і осталися на папері не реалізованими.

З призначенням Ігора Тенюха командувачем у Військово-Морських силах активізувалися і поновлювалися шефські зв'язки з областями і регіонами України. Розпочалися активні роботи по відновленню бойової готовності кораблів, літальних апаратів морської авіації, нарощування інтенсивної підготовки екіпажів, збільшення часу їх наплаваності, морської підготовки, на практичне виконання бойових вправ на відповідному тактичному фоні. Перші результати проявилися вже в кінці 2006 року. В ході масштабних командно-штабних навчань "Чисте небо - 2006" військові моряки вперше провели спільні стрільби надводними кораблями, артилерійськими підрозділами військ берегової оборони і морської авіації. В цих маневрах були задіяні кораблі і судна, літаки і вертольоти морської авіаційної бригади, майже у повному складі бригада військ берегової оборони та окремі підрозділи спеціального призначення, які з різних позицій наносили комплексні удари по силах ймовірного противника. Указом Президента України від 23 червня 2006 року № 572/2006 Ігорю Тенюху було присвоєно військове звання "віце-адмірал".

На кінець 2006 року було відновлено два літаки БЕ–12, а в наступному – ще два БЕ–12 і АН-26. Морські льотчики розпочали підготовку до виконання таких складних завдань, як посадка на воду підчас виконання протичовнових завдань, пошуково-рятувальних операцій на морі та інших, що раніше

не виконувалися. Після п'ятирічної перерви було відновлено виконання ракетних стрільб корветами "Тернопіль" і "Луцьк", а кількість ротних навчань військ берегової оборони в 2006 році було проведено на 135% більше чим в попередньому.

Та, напевно, найголовнішим досягненням Військово-Морських сил ЗС України у 2006 році був перший в історії ВМС вихід корабля класу "корвет" в Середземне море. 28 діб екіпаж корвету "Тернопіль" в Середземному морі, проводячи підготовку разом з грецькими і італійськими моряками, відпрацював заходи і отримав ліцензію на участь ВМС України в антитерористичній операції НАТО в Середземному морі "Активні зусилля". В 2007 році екіпаж "Тернополя" вперше вийшов на бойову службу в Середземне море і виконав завдання антитерористичної операції НАТО "Активні зусилля" на відмінно. На час цього походу український корабель вперше перейшов у оперативне підпорядкування командувача військово-морським компонентом Об'єднаних Збройних Сил НАТО "Південь" і вперше в історії ВМС України на його борту було піднято прапор Північноатлантичного альянсу. В 2008 році успішно виконав завдання "Активних зусиль" в чотиримісячній бойовій службі у Середземному морі фрегат "Гетьман Петро Сагайдачний", який протягом походу здійснив ще неофіційні візити до Ізраїлю, Франції і Алжиру.

Взаємодія наших ВМС у складі багатонаціональних сил – це досвід, постійно підкреслює командувач і акцентує, що підчас міжнародних навчань підвищується боєготовність флоту, дозволяє покращити взаємодію військово-морських підрозділів і штабних структур, підвищити морську підготовку екіпажів, дає можливість вивчати і використовувати міжнародний досвід. "Якщо хтось вважає, що навчаючись у закритій системі зможе досягти високих результатів, то глибоко помиляється, - наголошує Ігор Тенюх. - Тільки навчаючись разом з другими флотами, можливо реально побачити на що здатні сили тієї чи іншої країни, а слідом за цим стає можливим зосередити свої зусилля на більш ефективному використанні сил власного флоту". Участь ВМС України у міжнародній військовій співпраці в Чорноморсько-Середземноморському регіоні та з іншими флотами світу, далекі морські походи плануються і проводяться у відповідності до програми міжнародної військової співпраці Збройних Сил і є вагомим внеском у розвиток міжнародного співробітництва України, у справу зміцнення миру і довіри між народами. Крім цього, міжнародна військова діяльність Військово-Морських Сил України і їх участь у морських миротворчих процесах значно підвищує авторитет України на міжнародній арені як вагомого суб'єкта в системі європейської і світової безпеки.

З року в рік завдання Військово-Морських Сил стають складнішими як за планами розвитку військової організації держави, так і у фактичному задіянні сил. Вдосконалюється взаємодія флоту з іншими видами Збройних Сил та система управління. Від окремих до комплексних стрільб надводними кораблями, артилерійськими підрозділами та морською авіацією по надводних, повітряних та невидимих берегових цілях планується багато нових завдань, виконання яких вимагає час та сучасна військово-політична обстановка. Тож підчас заключного етапу проведення потужних навчань "Артерія -2007" флот був максимально задіяний, зокрема, виконував не тільки артилерійські, але і ракетні стрільби і приступив до виконання повного циклу бойових вправ з нарощуванням сил. У системі бойової підготовки флоту все більше задіювалися літаки БЕ-12, АН-26, гелікоптери КА-27 та МІ – 14 морської авіаційної групи,

в бойову підготовку якої введено новий вид льотної підготовки – виконання завдань екіпажами літаків морської авіації з водної поверхні та наданням допомоги тим, які зазнали лиха. Центр пошукових та аварійно-рятувальних робіт ВМС, рятувальна парашутно-десантна група морської авіаційної бригади стали дієвими частинами та підрозділами, які готові виконувати складні завдання на морі, під водою, на суші, в гірській місцевості вдень і вночі. З відновленням літаків та гелікоптерів морської авіаційної бригади значно зросла льотна підготовка флотських авіаторів. В середньому наліт на один екіпаж Об'єднаних сил швидкого реагування в 2007 році склав більше 14 годин, а загальний наліт морської авіації складає біля 220 годин.

Зросла і загальна наплаваність кораблів та суден, що входили до складу Об'єднаних сил швидкого реагування. Наприклад, на кораблях, наплаваність яких раніше сягала за рік кілька діб, лише у першій половині 2007 року досягли наплаваності: корвет "Тернопіль" - 25 діб чистого моря, корабель управління "Славутич" - 18 діб, рятувальне буксирне судно "Кременець" - 15 діб. Кораблями Центру морських операцій виконано більше третини стрільб у морі, мінних, протичовнових та протипідводнодиверсійних вправ. Лише за перше півріччя 2007 року частинами військ берегової оборони ВМС ЗС України проведено більше 60 тактичних навчань відділень з бойовою стрільбою, виконано більше 130 вправ навчальних стрільб зі стрілецької зброї та більше 20 стрільб з озброєння бойових машин. Кожен з механіків-водіїв морської піхоти в ході занять з водіння на плаву на озері Донузлав провів за кермом бойової машини більше 24 годин. Морські піхотинці в ході практичних занять з повітряно-десантної підготовки здійснили майже півтисячі стрибків з парашутом, більше тисячі - рятувальна парашутно-десантна група Морської авіаційної бригади.

Загалом, напружена програма бойової підготовки за 2007 і 2008 роки у Військово-Морських силах в далеко не кращих за минулі роки фінансових умовах виконана у повному обсязі і з гарними показниками, що за підсумками року і відзначило керівництво держави та Збройних Сил України. Цьому у значній мірі сприяли вдосконалення підготовки фахівців офіцерського і рядового складу ВМС. З 2007 року збільшилася кількість заходів бойової підготовки з участю курсантів Військово-Морського інституту в морських походах, стажировках на первинній посаді, практиці на кораблях та участі в практичних виконанні учбово-бойових завдань. На флоті розроблено нові підходи до переходу кораблів і військових частин на військову службу за контрактом, опрацьовано нові програми бойової підготовки матросів, старшин і сержантів у 39 – у Навчальному центрі ВМС ЗС України, досягнуто позитивних зрушень в системі комплектування екіпажів кораблів військовослужбовцями служби за контрактом.

Одночасно у ВМС проходило і чергове реформування за планами Міністра оборони Анатолія Гриценка: теоретично говорилося що реформа має своєю метою зміцнення Збройних Сил, а на практиці виходило інакше. Наприклад, скоротили медичну службу командування ВМС і оставили медичні підрозділи кораблів і військових частин без служби забезпечення, в той же час військовий госпіталь вивели з штату флоту. Затратну бойову готовність перевели на незатратну, навчання і КШН почали проводити виключно на комп'ютерах. Кадрова політика взагалі зазнала кардинальних змін, зменшилися звання за посадами, скорочення проводилися у першу чергу бойових підрозділів. Присвоєння адміральських звань, представлення до державних нагород

і призначення на посади відбувалися за принципом особистої відданості начальству, а не справі оборони України. Адміралами ставали особи, які не мали відношення до України, а в службі не командували навіть рейдовим катером. На командні посади призначалися в своїй більшості вихідці з Криму, Донбасу і Севастополя. Цим закладалися основи під події, які проявлять себе в 2014 році під час російської агресії в Криму і унеможливлять активний опір інтервентам з сторони українських моряків.

У цей же час, наряду з успіхами в бойовій підготовці Військово-Морських сил, у Севастополі стала зростати громадсько-політичне напруження і ріст активності антиукраїнських сил, які свою діяльність направляли у першу чергу проти заходів Військово-Морських сил і особисто проти їх командувача, якого у Севастополі вважали націоналістом і "западенцем". Для протидії міжнародній діяльності Українського флоту, участі кораблів ВМС у заходах співпраці з країнами НАТО в Севастополі було створено Антинатовській фронт, до взаємодії з яким залучено міську раду, будинок уряду Москви у Севастополі, місцеві осередки партії Регіонів, КПУ, ПСПУ(о), Русский блок та Союз совєтських офіцерів. Цьому об'єднанню значно посприяло скорочення у 2006 році органів виховної роботи, проведене з ініціативи Міністра оборони України Анатолія Гриценка, та передачу їх функцій управлінню особового складу, яким стало управління кадрів. Співпраця з громадськими організаціями, ідеологічна і просвітницька робота в місті набрали аморфного характеру і відчуження. Побутувала вимога: військові поза політикою. Був втрачений зв'язок навіть з найбільш дієвою до того часу Спілкою офіцерів України. З цього приводу у штабі ЧФ РФ організували вечірку – на честь зникнення ідеологічного конкурента в Севастополі. Відсутність професійного ідеологічно-пропагандистського центру ВМС стало відчутним відразу: різко, на відміну від ЧФ РФ, знизився вплив ВМС ЗС України на громадсько-політичну ситуацію в Севастополі і в Криму. Українським морякам Міністр оборони заборонив участь у громадських рухах і заходах і Ігор Тенюх цю установку витримував – ВМС України поза політикою і громадськими організаціями. Результати не забарилися. У Севастополі на майдані Нахімова знову появилися дебоші Русского блоку та Російської общини Севастополя, розпочалися пікетування ТРК "Бриз", штабу ВМС та іноземних бойових кораблів, що заходили до севастопольського порту. Попри байдуже споглядання з Києва за ситуацією в Севастополі міська рада з ініціативи її голови Валерія Саратова прийняла рішення про заборону заходу до Севастопольської бухти кораблів НАТО в 2006-2007 роках і розпочала тривале протистояння з міською державною адміністрацією. Антидержавними силами при фінансово-матеріальному забезпеченні з Російської Федерації фактично було зірване проведення морської і берегової фази українсько-американських навчань "Сі Бриз" в 2006 році в Криму, в результаті чого ВМС втратили 15 мільйонів доларів США .

Та епогей антиукраїнської ейфорії припав на 2008 рік, коли Севастополь готувався відзначити своє 225-річчя, а українська громада і моряки ВМС ще й 90-у річницю українізації Чорноморського флоту – підняття 29.04.1918 року на флоті прапорів УНР. Протиборство між гілками севастопольської влади продовжувало наростати та головний удар наносився по ВМС України як головному носію української державності. Не допустити установку Пам'ятної дошки, пов’язаної з історією України в Севастополі, поступила пряма указівка з Москви. І її взялася виконувати партія Регіонів при підтримці бабусь з

ПСПУ(о). Лідерами протиборства стали голова міської ради, емігрант з Підмосков'я Валерій Саратов та народний депутат України від партії Регіонів Вадим Колісниченко. Спершу вночі була розбита пам'ятна дошка уродженці Севастополя народній артистці УРСР Оксані Петрусенко на будинку драматичного театру ім. Луначарського, далі для глуму над українцями і кримськими татарами при допомозі будинку уряду Москви підпільно, вночі, звели у центрі міста пам'ятник Катерині II. Командувач ВМС в протиборство з цього приводу не встрявав. Військові моряки приймали участь лише у загальних заходах і готувалися гідно відзначити 90-у річницю створення флоту УНР та відкрити на честь цієї події Пам'ятну дошку на Графській пристані, ініціатором установки якої виступила Українська громада Севастополя. Та не зважаючи на наявність всіх дозвільних документів, міська організація партії Регіонів мобілізувала всі антиукраїнські сили і депутатів, щоб не допустити її установки. З Москви прибули спеціальні емісари, у тому числі і з ГШ ВМФ. Щоб не загострювати ситуації, командувач ВМС прийняв рішення установити Пам'ятну дошку напередодні Дня ВМС, 5 липня 2008 року. В той день на Графській пристані відбулися події, які ганьбою покрили всю "героїчну" славу севастопольців та Чорноморського флоту РФ, наяву проявили світу всю суть насильно нав'язуємого слов'янського братства і братства флотів. Зранку, 5 липня, Пам'ятна дошка була установлена на опорній стіні Графської пристані. Встановлювали її без підтримки української громади, від якої командувач, щоби запобігти можливому конфлікту, відмовився. Коли закінчувалися роботи, на українських моряків із охорони зони робіт, напала велика юрба активістів проросійських організацій, серед яких були і депутати міської ради, військовослужбовці і спортсмени з ЧФ РФ. Організаторами цього вандалізму виступили депутати міської ради Дмитро Бєлік і Євген Дубовик. Матроси очіплення у бійку не встрявали, тому їм безперешкодно сипали в очі сіль і пісок, закидали яйцями і, прорвавши ланцюг охорони, розбили кувалдами гранітну підкладку на самій стіні, а саму бронзову дошку вивезли катером і утопили посеред бухти. Ця подія сколихнула всю громадськість, бо виходила за рамки здорового глузду і могла визвати міжнаціональне протистояння: Українська громада Севастополя заявила про намір зруйнування нею пам'ятника російській імператриці і формування загонів самооборони. Тому ініціатори розбою змінили тактику і розпочали чергову морально-психологічну кампанію проти тих, хто у Севастополі є опорою української держави: народний депутат Вадим Колісниченко став направляти позови до прокуратури з вимогою притягнути до кримінальної відповідальності не тих, хто серед білого дня напав на матросів і знищив твір мистецтва, а... проти командувача ВМС ЗС віце-адмірала Ігоря Тенюха і голови Української громади Севастополя, автора цих рядків. Однак на вимогу громадськості, міські органи МВС таки розпочали мляве слідство проти виконавців ганебної акції, яке так і не було завершено. Після цих подій і доволі скромного святкування Дня ВМС і дня флоту РФ громадська ситуація у місті увійшла в спокійне русло, а Військово-Морські сили України продовжували займатися плановою бойовою підготовкою.

Україна - морська держава. Вона повинна мати сучасний військовий флот, і у першу чергу такі кораблі, які б гідно представляли її у світовому океані та надійно захищали морські інтереси рідної країни, був переконаний адмірал Ігор Тенюх. Виходячи саме з таких позицій командувач Військово-Мор-

ських сил багато зробив для підготовки і проведення 16 травня 2008 року спеціального засідання Ради Національної безпеки і оборони України з питання морської політики, значно активізував роботи щодо проектування і будівництва нового перспективного вітчизняного фрегата для Військово-Морських сил (спеціально названого важким корветом, бо Міністр оборони Анатолій Гриценко клас фрегатів не сприймав) і сподівався, що серія цих кораблів відкриє нову сторінку в історичному розвитку як українського флоту, так і кораблебудівництва країни загалом.

Під час російсько-грузинської війни 2008 року Ігор Тенюх зайняв принципову позицію по підтримці грузинської сторони і у зв'язку з цим, його стали звинувачувати у спробах блокування російського флоту у Севастополі. Насправді Ігор Тенюх лише рішуче заблокував спробу ЧФ після генеральної репетиції до дня ВМФ Росії висадити у центр міста БТРи з великими російськими прапорами, з якими вони мали проїхатися через все місто. Командувач ВМС рішуче зупинив ідеологічну провокацію і заставив командувача ЧФ РФ вивантажити свою бронетехніку з десантного корабля у бухті Козача.

20 серпня 2008 року указом Президента України № 741/2008 Ігорю Тенюху було присвоєно військове звання "адмірал". У 2009 році урядом України було затверджено програму по будівництву чотирьох важких корветів для ВМС України на Чорноморському суднобудівному заводі у Миколаєві, перший з яких "Володимир Великий" було урочисто закладено з участю Президента України Віктора Ющенка. Позаяк перший відсік корвета був збудований за кошти заводу, а не держави, тому встановлення Віктором Ющенком срібного "паспорту" корабля на кіль корвета стали приховувати від громадськості. На тім будівництво корвета було зупинено, не було фінансування. Повторно "паспорт" на те ж саме місце пригвинтить у 2010 році вже кандидат в Президенти України Віктор Янукович, але й цей показовий захід не пришвидшить будівництво цього корабля, яке через шість місяців буде на роки заморожено.

Останній, 2009 рік, рік президентства Віктора Ющенка, виявився не найкращим для ВМС. Із-за відсутності фінансування зупинено ремонт і відновлення бойової готовності ряду кораблів і суден, практично зупинилося виконання щойно розпочатої кораблебудівної програми "корвет" по будівництву серії нових кораблів для національного флоту. Відчувалося, що у країна і її Збройні Сили на порозі нових кардинальних змін, і це не вселяло оптимізму морякам. Так і сталося. Завершити роботу по оновленню національного флоту не дозволила зміна політичної ситуації в країні, пов'язана з перемогою на президентських виборах Віктора Януковича і приходом до влади партії Регіонів. Міністром оборони України призначається колишній командувач ВМС і товариш по службі Ігора Тенюха адмірал запасу Михайло Єжель, якому, як розказували згодом у Міноборони, була поставлена умова усунення з посади адмірала Ігора Тенюха, особа якого не задовольняла як кремлівське керівництво, так і керівництво партії Регіонів. Тож відразу після проголошення Президентом України Віктора Януковича його звільнили у запас. Як повідомив сам командувач, спершу його зняли з посади, а вже наступного дня, 16 березня 2010 року, подзвонив Михайло Єжель і запропонував йому добровільно написати рапорт на звільнення з посади і направлення у розпорядження Міністра оборони. Адмірал Тенюх з етичних мотивів подав рапорт на звільнення у запас і 17 березня 2010 року Указом Президента України був звільнений з посади, а

30 квітня того ж року звільнений з військової служби у запас за станом здоров'я. За період військової служби був нагороджений орденом СРСР "За службу Батьківщині" III ступеню (1990 р.), нагрудним знаком "За бойове тралення" (1990 р.); орденами України "За заслуги" III ст. (2007 р.), Данила Галицького (2009 р.) та медаллю "За військову службу Україні" (1998 р.), рядом відомчими медалями і відзнаками Міністерства оборони України.

Після звільнення у запас проживав з сім'єю у Севастополі. У 2012 році вступив до Всеукраїнської партії "Свобода" і став радником голови ВО "Свобода" з військово-політичних питань і переїхав на проживанн до Києва. Разом з своїми однопартійцями з "Свободи" брав активну участь у подіях в Києві, пов'язаних з Євромайданом і Революцією Гідності взимку 2014 року.

Після перемоги Євромайдану боячись відповідальності за жертви Небесної сотні та корупцію в країні Президент України Віктор Янукович, Прем'єр-міністр Микола Азаров і Міністр оборони Павло Лєбєдєв покинули Україну і таємно відбули до Росії. Рано-вранці 27 лютого 2014 року у вигляді кримської "самооборони" розпочалася військова окупація Криму військами Чорноморського флоту та ГРУ ГШ Збройних Сил Російської Федерації і розпочалося захоплення державних органів влади в Криму і Севастополі. До вечора цього ж дня Кримський півострів був заблокований від материкової України і фактично відторгнутий від України. Але в Криму оставалися Військово-Морські сили і інші силові структури. У цій ситуації на пропозицію в.о. Президента України Оленксандра Турчинова Верховна Рада України ввечері 27 лютого 2014 року 326 голосами призначила Ігора Тенюха виконувачем обов'язки Міністра оборони України в уряді Арсенія Яценюка. У Верховній Раді зважили, що Ігор Тенюх як ніхто інший краще знав ситуацію у Криму і зможе її взяти під контроль. Як виявилося згодом, це не врятувало Україну від втрати контролю над півостровом і його анексії Росією. Військова рада ВМС у Криму виявилася розгубленою і не підготовленою до розвитку таких подій, та ще й без командувача. Тво командувача віце-адмірал Сергій Єлісєєв, уникаючи відповідальності, з початку анексії подався до шпиталю.

Тенюх грубо помилився з призначенням командувача. Призначений за його пропозицією командувачем ВМС контр-адмірал Денис Березовський, його колишній підлеглий, на другий день зрадив і перейшов на сторону сепаратистів, що стало світовою сенсацією. За Березовським зрадила і абсолютна більшість командирів військових частин і кораблів, призначених на посади в останні роки з числа в основному кримчан і севастопольців, та відмовилися виконати наказ по розблокуванню своїх військових частин і півострова, та перейшли до Збройних Сил Росії. 11 березня 2014 р. Тенюх повідомив, що наказ оборонятись військовим був даний двічі, а також, що військовослужбовці всіх силових структур отримали дозвіл на використання зброї ще 1 і 3 березня відповідно. Нерішучі дії військових у Криму він пояснював поганою підготовкою там Збройних Сил і інших силових структур та недостатньою їх морально-психологічною і військовою підготовкою протягом попередніх років. За його словами в Україні виявилося на 10 танків лише один акумулятор, були відсутні резерви топлива, речового майна та бойової техніки - бойова техніка резерву була повністю не боєготова і виведена з ладу.

Однак Тенюху вдалося і у тих умовах таки провести широкомасштабні навчання військ і сил усіх видів Збройних Сил по відпрацюванні їх бойового злагодження, вони разом з добровольчими батальйонами і стали тією силою,

яка зламала російські плани створення сепаратистського утворення в східних і південних областях України. У той небезпечний період Тенюх діяв надто обережно, без політичного рішення керівництва країни оперативних заходів по блокуванню Збройними Силами України окупаційних сил самостійно не приймав. А агресор часу на роздуми і дебати у Верховній Раді чи РНБО не представив і за одну добу Крим було втрачено остаточно. Відповідальність за анексію була покладена на виконувача обов'язків Міністра оборони і 25 березня 2014 року Верховна Рада України з другої спроби відсторонили Ігора Тенюха від посади Міністра оборони України. Після виходу у відставку Ігор Тенюх продовжує працювати радником голови партії "Свобода". Проживає з сім'єю у Львові, обраний депутатом Львівської обласної ради від партії "Свобода". Однак зв'язків з ВМС України не втрачає.

Біографія адмірала Ігора Тенюха стала історією Військово-Морських сил України, він був одним з перших українських морських офіцерів, які проголосили відродження національного флоту та заклали його перший історичний стапель. У ВМС України він пройшов штормовим службовим шляхом від капітана-лейтенанта до адмірала, від першого дня створення вітчизняного флоту до його анексії в Криму. Він першим з українських моряків підняв із руїн морську традицію в Україні і розпочав роботу з відродження Українського флоту, разом з ним пройшов весь тернистий і штормовий шлях його будівництва. В ньому воєдино поєдналися рішучість і обережність. І чим вище він піднімався службовими щаблями, тим обережність перемагала в ньому рішучість, тим більше він покладався на політичні рішення.

Ігор Тенюх очолив національний флот у час, коли післяпомаранчева демократія в Україні співіснувала з активним розвитком сепаратизму в Криму. Відродженню національного флоту він поклав у справу свого життя і служби, і по праву увійшов до сузір'я українських флотоводців – лицарів Чорного моря. Командуючи ВМС України, він перетворив їх у гаранта української державності в Криму, тому антиукраїнська влада Віктора Януковича, перемігши на виборах в Україні у 2010 році, найперше поспішила усунути його з флоту і з Севастополя. Як в.о. міністра оборони у складній ситуації післямайданної України і розпочатій російської агресії Ігор Тенюх зумів мобілізувати до зброї українське військо і народ та направити їх на боротьбу з агресором і сепаратизмом, які мали своєю метою знищення незалежності, волі і свободи Українського народу.

МАКСИМОВ
Віктор Володимирович

Командувач Військово-Морських сил Збройних Сил України, адмірал

Після відсторонення Ігора Тенюха від посади командувача, у Військово-Морських силах завершилася доба патріотизму і відродження морської слави Україні. Тут мовби повторилася ситуація на козацькім флоті України після смерті кошового отамана Івана Сірка. Адмірали, які призначалися командувачами флоту України, вже мало дбали про Військово-Морські сили і їх розвиток, а більше про власні інтереси, будучи повністю залежними від місцевої влади, від правлячої партії Регіонів і від родичів самого Президента України Віктора Януковича.

Призначення Віктора Максимова командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України (за словами самого Ігора Тенюха іншої кандидатури у ВМС у той час не було) стало знаковим для їх історії і судьби. Це якби по новому повторилася історія Державного флоту Української Держави 1918 року з тим же прізвищем і з тими конечними поступками. Віктор Максимов, не зважаючи на постійне і хронічне недофінансування ВМС, на незмінну байдужість військово-політичного керівництва держави до флотської проблеми і безпеки з півдня прийняв ВМС України у стані максимально можливого свого розвитку. По інерції ще велися успішні перемовини з США і країнами Європи по поставках ВМС бойових кораблів і гелікоптерів, якими малося на увазі заповнити дефіцит бойового потенціалу національного флоту. ВМС України реформувалися за стандартами НАТО з перспективою членства України у цій оборонній організації. Однак перемога на президентських виборах 2010 року Віктора Януковича всі плани і напрямки розвитку поміняла на протилежні, вектор розвитку флоту розвернули на східний напрямок.

Під новий вектор розвитку в напрямку дружби і братства з російським флотом та політиці здачі національних інтересів найкраще підходила фігура якраз віце-адмірала Віктора Максимова. Він був кримчанином, професійним моряком, до того ж давнім борцем з українським націоналізмом, активно протистояв складанню української присяги на Чорноморському флоті в 1991-92 роках і саме він командував захопленням "вірними СНД" чорноморськими моряками штабу Кримської військово-морської бази у ніч з 7 на 8 квітня 1992 року після складання її офіцерами присяги на вірність народу України, а так же намагався чинити опір передачі Кримської вмб ЧФ до складу ВМС України у грудні 1995 року. Таку позицію цінили як у штабі російського флоту, оцінили

і у владній партії Регіонів, лідером якої і був Віктор Янукович - заслуги Віктора Максімова у боротьбі з "націоналізмом" на флоті не забули.

18 березня 2010 року недавно призначений Міністром оборони України адмірал Михайло Єжель у штабі ВМС представив керівному складу національного флоту нового командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України віце-адмірала Віктора Максимова. М. Єжель зазначив тоді, що напередодні, 17 березня, відбулася зустріч Президента України Віктора Януковича з Міністром оборони України та віце-адміралом Віктором Максимовим. Після знайомства з Максимовим глава держави одобрив вибір командувача і під час зустрічі підписав указ про призначення його командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України та визначив коло завдань, що стоять перед новим командувачем флоту та загалом перед Військово-Морськими силами ЗС України. Михайло Єжель добре знав Віктора Максимова як свого колишнього підлеглого по службі командувачем ВМС і відзначив, що "всі військові моряки могли впевнитися в його вимогливості, професіоналізмі і порядності".

Максимов Віктор Володимирович народився 28 квітня 1951 року в радгоспі "Золоте поле" Феодосійського району Кримської області РФ. Його батько, учасник боїв за визволення Криму від німецько-румунської окупації в роки II Світової війни, походить з Херсонської області України, а мати – з Брянської області Російської Федерації. Сімейний стан його родини і був фундаментом його внутрішнього світу і переконань непорушності російсько-української єдності і братерства.

У 1969 році Віктор Максімов закінчив Калінінське суворовське військове училище, після якого поступив до Чорноморського вищого військово-морського училища імені П. С. Нахімова. Офіцерську службу розпочав у 1974 році на Балтійському флоті, де пройшов командні посади від командира бойової частини ракетного катера до начальника штабу дивізіону малих ракетних кораблів. З 1974 по 1979 рік проходив службу на території Польської Народної Республіки.

Після закінчення Військово-морської академії в Ленінграді у 1985 році службу продовжив на Чорноморському флоті у 39 дивізії десантних сил. Займав посади командира дивізіону десантних кораблів, начальника штабу бригади та штабу дивізії морських десантних сил. У квітні 1992 року, після захоплення "проукраїнського" штабу Кримської вмб і видворення звідти офіцерів управління і штабу бази, які склали українську присягу, був призначений начальником штабу цієї бази, а незабаром і командиром Кримської військово-морської бази ЧФ. У 1995 році внаслідок розподілу Чорноморського флоту Кримська вмб передавалася ВМС України. Максімов спершу погрожував нічого не передавати "хохлам", але тодішній командувач ВМС віце-адмірал Володимир Безкоровайний швидко збив високомірність командира бази і випровадив його звідти. Командування ЧФ у той час не досить високо оцінило проеСеНДовську діяльність Віктора Максимова і після передачі Кримської військово-морської бази українському флоту призначило його на другорядну посаду начальника відділу різнородних сил управління бойової підготовки штабу Чорноморського флоту. Таким чином його адміральська перспектива на російському флоті померкла остаточно.

Як це сьогодні дивним не виглядає, але адміральську перспективу Максимову відкрили якраз у ВМС України, проти яких він протистояв протягом п’яти років! У 1997 році для подальшої служби переходив в РНБО начальник

управління бойової підготовки штабу ВМС України контр-адмірал Юрій Шалит. Він же і запропонував призначити собі наступником капітана 1 рангу Віктора Максимова, з яким у радянські часи тривалий час служив в одному гарнізоні в Донузлаві. За його словами, Максимов повністю визнав свою неправоту, готовий скласти присягу на вірність українському народу і буде віддано служити Україні. Вже після анексії Криму у 2014 році Юрій Шалит визнає, що рекомендація ним Максимова на посаду в штаб ВМС була його найбільшою помилкою за всю його службу.

Взагалі-то, перехід когось з офіцерів Чорноморського флоту до ВМС України у ті часи супроводжувалася галасливим шельмуванням у флотських і севастопольських ЗМІ і оголошенням такого офіцера "зрадником Росії". Стосовно Максімова його перехід відбувся тихо, без інформаційного галасу і шуму. Офіцери колишньої орггрупи ВМС, які закладали перший стапель національного флоту, виступили проти його призначення, вважали засланим "козачком", однак тодішній командувач ВМС Михайло Єжель зовсім не звертав уваги на їх думку і сам старався відсунути їх подальше від штабу ВМС.

Кар'єра Віктора Максимова у Військово-Морських силах розвивалася стрімко. У 2003 році він вже контр-адмірал і його призначають на посаду заступника командувача Військово-Морських сил України з озброєння і судноремонту — начальника управління. У 2004 році, після Помаранчевої революції, його призначають на посаду першого заступника командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України.

Протягом своєї служби Віктор Максимов намагався оставатися в тіні, в будь-яких заходах, крім офіційних, участі не брав. Займаючи посаду першого заступника командувача ВМС лише приймав активну участь в підготовці і проведенні щорічних багатонаціональних миротворчих навчань "Сі Бриз", "Кооператив партнер", а так же спільно з ЧФ РФ навчань "Фарватер миру". Треба відзначити, що робив він це професійно. Першими його міжнародними навчаннями були проведені влітку 2010 року у північно-західній частині Чорного моря і на полігоні "Широкий лан" вже традиційні щорічні українсько-американські навчання "Сі Бриз-2010". Їх в Одесі урочисто відкрили віце-адмірал Віктор Максімов і начальник управління ВМС США в Європі і Африці Джерард Хьюбер. В цих навчаннях взяли участь військовослужбовці з тринадцяти країн-партнерів: Азербайджану, Бельгії, Греції, Грузії, Данії, Молдавії, ФРН, Польщі, Румунії, Туреччини, Швеції, США і воєнний спостерігач від Австрії. Від ВМС України в навчаннях були задіяні 16 кораблів і суден, у тому числі фрегат "Гетьман Петро Сагайдачний", великий десантний корабель "Костянтин Ольшанський", корвет "Тернопіль" і рота морської піхоти, п'ять кораблів Державної прикордонної служби України, один корабель і 2 катери від Туреччини і один корабель ВМС США. В авіаційній частині навчань були задіяні два літаки Бе-12 і АН-26, вертольоти Ка-27 і Мі-14 від ВМС України та транспортні вертольоти від Сухопутних військ ЗС України. Авіаційне крило навчань доповнювали патрульний літак "Оріон" від США і німецький транспортний С-160, з якого і провадилася висадка українських парашутистів. Так же в навчаннях "Сі Бриз" приймали участь водолазні групи України, Данії і США. 20 серпня 2010 року командувачу Військово-Морських Сил Збройних Сил України віце-адміралу Віктору Максимову присвоєно військове звання "адмірал».

Проводимі міжнародні навчання демонстрували світу і українському суспільству, що в Україні реформується оборонний сектор, зміцнюється оборона і розвиваються Військово-Морські сили. Насправді все йшло до упадку, проводимі навчання були окремими заходами бойової підготовки, до яких підбиралися і готувалися спеціальні підрозділи, на весь флот коштів не хватало, а більшість бойових кораблів стояли в очікуванні давно простроченого ремонту. Результатом організації бойової підготовки і такого стану ВМС України під керівництвом нового командувача стали результати висадки морського десанту на кримському полігоні "Опук" в рамках активної фази військових комплексних навчань "Взаємодія-2010". Під час проведення бойових стрільб по береговим цілям по забезпеченні висадки морського десанту внаслідок несанкціонованого старту двох реактивних снарядів на борту середнього десантного корабля "Кіровоград", тяжкі поранення отримали чотири військовослужбовці зі складу екіпажу корабля. Ця стрільба стала наслідком корупції і формалізму під час проведення ремонту корабля та нехтування технічними вимогами по підтримці бойової готовності кораблів – замість капітального ремонту реактивної установки був проведений лише регламентний огляд її механічної частини. Але офіційно було визнано, що причини несанкціонованого старту виявити не вдалося. Хоча вони були на поверхні: на пускову установки НУРС несанкціоновано подавалася напруга, яка і привела до старту реактивні снаряди.

Весною 2011 року на військовому полігоні Опук в Криму окремі підрозділи ВМС України разом з підрозділами Повітряних сил і Сухопутних військ з участю начальника Генерального штабу ЗС України провели комплексні навчання "Адекватне реагування-2011". Вони стали останніми навчаннями Військово-Морських сил ЗС України в Криму.

Корупція вже стала роз'їдати флотську організацію. Будівництво житла для військових моряків фактично було припинене, хоча Україна виділяла кошти для завершення будівництва соціальних об'єктів для Чорноморського флоту, ремонти кораблів і суден стали формальними, а проголошувані реформи викликали глибоку недовіру у особового складу. Кадрова політика ВМС стала протекційною і корумпованою, з флоту звільняли професійно підготовлених і принципових офіцерів, бойовий дух, чим завжди славилися Військово-Морські сили, підривався. Все це приводило до падіння довіри до командування і не бажання служити на флоті.

Приступивши до командування Військово-Морськими силами Віктор Максімов відразу змінив і напрям вектору гуманітарної політики ВМС України, визначений Ігорем Тенюхом. Він тепер направлявся на головну задачу – зміцнення співпраці і братерства флотів України і Росії і російсько-української дружби та проти українського націоналізму і "кримськотатарського сепаратизму". Закладалося ідеологічне забезпечення майбутньої анексії Криму, підривався духовний фундамент національного флоту. Командний склад ВМС України, керівники Севастополя і Криму стали постійно наголошувати з трибун про Чорноморський флот як гаранта безпеки України. "Дружити треба, і все буде добре", "у ВМС України націоналізму не буде" - став постійно заявляти адмірал Максімов у різних аудиторіях. Ради такої дружби командувач став вимагати у офіцерів штабу і командного складу свого флоту вступати у створений у Севастополі філіал Санкт-Петербургського Морського собрання, філіал якого заснували у Севастополі. Він особисто посприяв підпорядкуванні флот-

ських ЗМІ політиці партії Регіонів і звільненні з роботи патріотично налаштованих працівників і журналістів, у тому числі і за фальшивими і надуманими причинами. Командувач завжди підкреслював і гордився тим , що під його керівництвом у ВМС України склалися тісні і добрі взаємовідносини з Севастопольською держадміністрацією, міськрадою, силовими структурами і Чорноморським флотом Росії. Насправді його рішення вже стали не самостійними, вони постійно узгоджуватися з головою севастопольської міської державної адміністрації, отже і з керівником міської організації партії Регіонів, ідеологія якої увійшла у життя українського флоту. По суті, з призначенням Максимова командувачем ВМС розпочалася ситуація, коли суспільству і світу демонструвався розвиток і турбота про флот, у дійсності же руйнувався його бойовий і духовний потенціал. Кораблі із-за протермінованих ремонтів виводилися з лінії бойових і списувалися на металобрухт, у гуманітарній підготовці запанували головні кремлівські ідеологеми з Великої Вітчизняної війни, історія України і національно-визвольної боротьби відсувалися на задній план, а українські національні герої стали представлятися руйнівниками українсько-російського братства. На відміну від ВМС України російський Чорноморський флот став домінувати у Севастополі практично у всьому та представлятися єдиним гарантом безпеки України в регіоні.

Врешті, при всій своїй відданості адмірал Віктор Максімов вже став незадовільняти Міністра оборони Михайла Єжеля, що особливо проявилося під час його перебуванні на командно-штабних навчаннях ВМС у червні 2012 року. І вже незабаром, 27 червня 2012 року, адмірал Віктор Максимов був звільнений з військової служби в запас за станом здоров'я і з правом носіння військової форми одягу. Проводжали Віктора Максимова в запас вперше широко і урочисто 11 липня за новою традицією, яку він сам і створив. Вранці на підйомі Військово-морських прапорів відбулося спеціальне шикування особового складу в Центрі морських операцій ВМС України. Звертаючись до особового складу Віктор Максимов сказав, що він вірить, "що український флот буде і в подальшому якісно виконувати поставлені задачі, запорукою цього є підтримка з сторони Президента - Верховного Головнокомандувача Збройними Силами, Міністра оборони України, начальника Генерального Штабу Збройних Сил України". Далі під музику "Прощання слов'янки" адмірал обійшов стрій моряків Центру і направився до академії Військово-Морських сил ЗС України ім. П. С. Нахімова, де урочистості проводів були продовжені. Там, крім курсантів, на Віктора Максимова вже чекали заступник Міністра оборони Олександр Олійник, перший заступник начальника Генерального Штабу Збройних Сил України адмірал Ігор Кабаненко, народний депутат України Вадим Колісниченко, керівники Севастополя, командувач Чорноморським флотом РФ контр-адмірал Олександр Федотенков, керівники ветеранських організації ВМС і ЧФ. Всі вони були одностайними в тому, що життєвий і службовий шлях адмірала Віктора Максимова є шляхом справжнього патріота своєї "родіни", прикладом порядності і офіцерської честі.

В запасі Віктор Максімов пробув недовго, його заслуги перед владою не забули. Після призначення у грудні 2012 року Міністром оборони України громадянина Росії Павла Лєбєдєва, він призначає своїм помічником у ВМС України по суднобудівництву і ремонту кораблів адмірала запасу Віктора Максимова. Сам міністр мав великий будівельний бізнес у Севастополі. Робочий

кабінет Максимову виділили в управлінні тилу ВМС. Завданням новопризначеного помічника міністра став контроль за використанням коштів, які Міністерство оборони виділяло на ремонтні роботи ВМС України. Новопризначеного міністра у пресі охрестили "міністром не так оборони, як продажу". Однак з його призначенням на флот почали виділятися значні кошти на ремонт кораблів і суден, які не виділялися до того роками. У 2013 році на рахунок ВМС України поступили сотні мільйонів гривень на ремонт відразу аж 19 кораблів. Кошти поступали у спеціально створений фонд, яким став опікуватися Максимов, та через який мав фінансувати ремонтні роботи. Та, як показав час, фонд створювався не для ремонту кораблів ВМС України. З початку 2014 року розпочалися події, які привели до анексії Криму і видворенню з півострова ВМС України. Павло Лєбєдєв втік від Майдану з Києва до Севастополя, де очолив створений "Фонд соціально-економічного розвитку Севастополя", президентом якого призначив себе, а віце-президентом – Віктора Максимова.

Судячи по подіях 2014 року Віктор Максимов був посвячений у підготовку анексії Криму, прийняв російську агресію і анексію Криму як ствердження "історичної справедливості" і у перші ж дні перейшов на сторону окупанта. І не лише перейшов особисто, а ще й тривалий час разом з кримськими сепаратистами, які вийшли з підпілля, агітував українських військових моряків не чинити опору "російським братам", спустити перед ними Військово-морські прапори України і перейти до так званого "флоту республіки Крим". Під час анексії Криму Максимов став і співучасником зради командувача ВМС України Дениса Березовського, якого після зради призначили командувати неіснуючим в природі фейковим "кримським флотом". Таким чином, адмірал Віктор Максімов повторив шлях українського адмірала, свого однофамільця, колишнього морського міністра Української Держави контр-адмірала Миколи Максимова, який у грудні 1918 року перед російською білогвардійською агресією сприяв спуску з щогл кораблів Українського Державного флоту Військово-морських прапорів України в Одесі і підняттю на них Андрєєвських прапорів флоту російського.

Історія, коли нею нехтувати, має властивість повторюватися. Замовчувані і ігноровані у ВМС України події столітньої минувшини на флоті УНР 1918-1919 років обернулися їх повторенням. І саме під керівництвом Віктора Максимова у Військово-Морські сили України закладалися кадрові, ідеологічні, мотиваційні і організаційні підґрунтя і засади, які згодом унеможливлять їх опір російській агресії в Криму. Звичайно, що буремні події анексії Криму і Севастополя обійшли фонд Лєбєдєва стороною. Після анексії півострова і витіснення з Криму ВМС України Віктор Максимов вже фінансує і виховує у молодих севастопольців почуття російського патріотизму і любові до російської батьківщини. Зв'язків з Військово-Морськими силами, у любові і вірності до яких клявся, не підтримує. Проживає з сім'єю у Севастополі. Має сина.

За період військової служби отримав нагороди:

в СРСР: ордени – "За особисту мужність"; "За службу Батьківщині" III ст.;
- польський орден "Поморський Гриф";
- ювілейні медалі міністерства оборони СРСР;
- польська медаль "На варті миру".

в роки незалежної України:
- орден "За заслуги" III ст.; орден Данила Галицького; іменна вогнестрільна зброя; медалі і відзнаки Міністерства оборони України.

ІЛЬЇН
Юрій Іванович

Командувач Військово-Морських сил, начальник Генерального штабу-Головнокомандувач Збройних Сил України, адмірал

Призначення Юрія Ільїна командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України було першим в їх історії призначенням на цю посаду офіцера берегової служби, який ніколи не служив на кораблях і не мав допуску до управління не те що бойового корабля, а навіть звичайного плавзасобу. Багато хто в Севастополі і в Криму його призначення розцінював як довершення погрому ВМС України і повної здачі проросійським силам українських інтересів на півострові. Переатестував генерал-майора в контр-адмірали тодішній командувач ВМС адмірал Ігор Тенюх. Юрій Ільїн продовжив і розвинув справу свого попередника Віктора Максимова, з яким його пов'язували дружні відносини, і відразу після призначення розірвав відношення з адміралом Ігорем Тенюхом.

Народився Юрій Іванович Ільїн 21 серпня 1962 року в місті Рогачов Гомельської області Білоруської РСР. Білорус. Після закінчення Мінського Суворовського військового училища у 1979 році вступив до Одеського вищого артилерійського командного училища імені М. В. Фрунзе. Офіцерську службу розпочав в окремій бригаді морської піхоти Чорноморського флоту, де з 1983 по 1992 рік проходив службу на посадах командира взводу і командира артилерійської батареї.

Восени 1992 року перейшов до Військово-Морських сил України у військовому званні "капітан". Як показав час, головною причиною його переходу до українського флоту стали скорочення, які розпочалися в бригаді морської піхоти Чорноморського флоту, тобто, пошук перспективного місця продовження служби. У той же час у молодих ВМС України формувалися військові частини і кадровий ріст офіцерам гарантувався. У жовтні 1993 року Юрія Ільїна призначили командиром першого окремого батальйону морської піхоти ВМС України, яким він командував по серпень 1994 року. З батальйону, де стан справ був визнаний незадовільним, був переведений у відділ морської піхоти штабу ВМС України. У серпні 1998 року був призначений командиром окремої бригади морської піхоти Військово-Морських Сил ЗС України. У грудні 2003 року після ревізії стану справ був звільнений з посади командира бригади і призначений в управління оборонного планування штабу ВМС України.

Не зважаючи на недоліки його служби у морській піхоті службова кар'єра Юрія Ільїна складалася досить успішно. У штабі ВМС він проходив

службу на посадах старшого офіцера, начальника відділу, заступника начальника і начальника управління оборонного планування. У період з червня 2005 по серпень 2008 року проходив службу військовим представником групи офіцерів в міжнародних штабах і місіях в США. У серпні 2008 року повернувся до ВМС України, де, будучи полковником, призначається на посаду першого заступника начальника штабу ВМС України з присвоєння військового звання "контр-адмірал". У 2010 році закінчив факультет підготовки фахівців оперативно-стратегічного рівня Національного університету оборони України. У жовтні 2010 року Юрія Ільїна призначають першим заступником командувача Військово-Морських сил – начальником штабу Військово-Морських сил Збройних сил України. У 2011 році присвоюють військове звання "віце-адмірал". 27 липня 2012 року указом Президента України - Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України Віктора Януковича Юрій Ільїн був призначений командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України. 24 серпня 2013 року йому присвоєно військове звання "адмірал".

Призначення Юрія Ільїна, вихідця з Білорусі, командувачем Військово-Морських сил України викликало як на флоті, так і у суспільстві недвозначну реакцію. Призначення та присвоєння йому адміральського звання, не зважаючи на відсутність служби в плавскладі та значні попередні недоліки у службі, стали наслідком його вмілого пристосування до ситуації. Наприклад, його запобігання перед адміралом Тенюхом та прояви відданості і вірності його справі негайно перетворилися на відверту ворожнечу після відсторонення Ігора Йосиповича від посади. Ільїн не знав історії України, не кажучи вже про історію національного флоту, тож не мав бодай якогось українського патріотизму. Він довершив погром українських патріотів серед офіцерів командної ланки і вже повністю запобігав перед главою адміністрації міста. З призначенням у 2012 році Міністром оборони України Павла Лєбєдєва Юрій Ільїн став особисто відданим йому командувачем і пунктуально впроваджував в життя ВМС міністерські "реформи". Проведених міністерських реформ означали банальне скорочення військових структур, які раніше з надзвичайним напруженням сил зводилися військовими моряками. В цей час були значно скорочені війська берегової і територіальної оборони ВМС України і доведені до цифри двох тисяч чоловік. Вони вже не являлися рівнозначною структурою дислокованим в Криму береговим військам ЧФ РФ. На 2014 рік танки бригади берегової оборони ВМС могли виїхати з боксів ледве один з десяти. Територію штабу ВМС пропонувалося передати під забудову будівельним фірмам Міністра оборони Павла Лєбєдєва, а сам штаб пропонувалося перевести до військового містечка Академії ВМС, яке теж мало скоротитися мало що не вдвоє. Лише втручання Ради ветеранів ВМС зупинило реалізацію ідеї фактичної ліквідації штабу ВМС та інших флотських структур.

2013. Наочна агітація напередодні Дня ВМС

З призначенням Міністром оборони Павла Лєбєдєва розпочалося практичне грабування флоту під видом масового ремонту кораблів ВМС. Помічником Лєбєдєва з судноремонту ВМС став екс-командувач ВМС Віктор Максімов. Одночасно був створений

"Фонд Лєбєдєва", який, як проголошувалося, мав сприяти ремонту кораблів ВМС. Але вийшло рівно наоборот. У 2012 році було об'явлено, що Міністерство оборони виділяє кошти на ремонт відразу 19 кораблів і суден – такого раніше ніколи не бувало. Однак ВДК "Костянтин Ольшанський", на ремонт якого у Миколаївському суднoремонтному заводі, власником якого був товариш Міністра оборони народний депутат Новинський, було виділено 13 мільйонів гривен, яким став у ремонт, майже таким і повернувся, навіть не зміг взяти участі у спільному святкуванні Дня ВМС України у 2013 році. Цей День ВМС України, святкування якого Президент Віктор Янукович сполучив з Днем ВМФ РФ, виявився останнім спільним святкуванням флотського свята як з участю президентів Віктора Януковича і Володимира Путіна, так і спільним святкуванням ВМС України і ЧФ РФ у Севастополі взагалі. Підготовка і проведення його проходили під покровом російської імператриці Катерини II, про що сповіщали численні бігборди, розміщені по всьому місту.

Відзначення флотського свята стало пророчим як для флоту, так і для Криму. Напередодні, на генеральній репетиції, був показово посеред бухти затоплений український БТР під Військово-морським прапором ЗС України, а під Державним – взагалі заглох, обидва вийшли з російського десантного корабля "Новочеркасск". Це був пролог подій, які через кілька місяців розіграються в Криму і Севастополі, та на нього ніхто не звернув уваги. На Чорноморському флоті готувалися до гібридної війни з Україною і анексії Криму. У Військово-Морських силах робили вигляд, що нічого не відбувається і клялися у дружбі, вірності і братстві російському "брату" і активно боролися з "бандерофашизмом" у своїх рядах. Військово-Морські сили почали поступово перетворюватися в такий собі військово-ідеологічний філіал російського Чорноморського флоту – братання і клятви у вічній братській дружбі лунали скрізь і при любій нагоді, поклонялися вже виключно героям радянського і російського флоту, клали вінки навіть до пам'ятника імператриці Катерині II. Мова вже не об'єднувала, не цементувала більше воєдино військові колективи, у військових частинах і на кораблях повсюдно стала панувати російська мова, російські (радянські) військові традиції, імперська історія, а виховну роботу замінила військово-ідеологічна робота, ідеологія правлячої в країні партії. Відмова від українського патріотизму нищила морально-психологічну підготовку українського флоту. Навіть було заборонено Ансамблю пісні і танцю співати "Марш ВМС України" та українські флотські пісні, які командувачем були оголошені "казармою. ВМС України втрачали рештки свого авторитету у місті і свій статус державного інституту, того стрижня у Криму, на який раніше опиралися органи влади і на місцях, і в центрі. Навпаки, таким "історичним" стрижнем, гарантом безпеки України виставлявся не лише місцевою владою, а найперше найвищими державними чиновниками України, російський Чорноморський флот. "Україна має міжнародні гарантії безпеки. Запам'ятайте, з Росією ми ніколи воювати не будемо. Вона наш стратегічний партнер і гарант безпеки. Війна з Росією – це нонсенс", – наслідуючи Міністра оборони випромінювали безпекову надію з усіх трибун командувач і його заступники і довели братання "двох флотів" до апогею, коли "не виносимо братська дружба" вже заміняла честь і гідність українського флоту. Враховуючи розбалансований стан і низьку бойову спроможність ВМС України та формуєму з року в рік на кримському узбережжі антидержавну політичну ситуацію, Крим являвся найслабшою ланкою в системі оборони України. Та це не бентежило командувача

ВМС і його військову раду, навпаки, приводило до пристрасної любові до флоту сусідньої держави, який якраз всіма засобами чимраз більше розхитував військово-політичну ситуацію в Криму. І чим більше розхитувалася ситуація, особливо з літа 2013 року, тим палкішою була любов до Росії і російського флоту. Фашист і бандит-бандерівець у ВМС України і Севастополі стали загальним пугалом, ними стали обзивати людей за сказане українське слово на вулиці, за одягнену вишиванку. З сторони складалося враження, що керівництво Військово-Морськими силами обійняв глава державної адміністрації Севастополя Володимир Яцуба, якому Юрій Ільїн підкорився покірно, як "наглядачу" Президента України Віктора Януковича. ВМС України повністю

Освячення прапора Морского собранія у Володимирському соборі. Третій зліва адмірал Юрій Ільїн, четвертий – адмірал Віктор Максімов, другий справа – заступник командувача ВМС з виховної роботи Андрій Урсул, третій – начальник штабу ВМС контр-адмірал Дмитро Шакура.

відгородилися від українських активістів і українських державних рухів у Севастополі і Криму.

З активізацією протестного руху проти корупційної влади в Україні у листопаді 2013 року "антифашистська" пропаганда у Севастополі і в Криму починає набирати мало не істеричних форм. У цей же час, 29 листопада 2013 р., у Севастополі представники командування, штабу Військово-Морських Сил Збройних Сил України, керівники організації ветеранів і Клубу адміралів і генералів ВМС України з участю керівників міста та Чорноморського флоту Російської Федерації офіційно і урочисто проголосили створення Севастопольського Морського собранія. Ритуал освячення прапора цього собранія відбувся у Свято-Володимирському соборі на території Національного заповідника

"Херсонес Таврійський" після якого провели урочисту Асамблею і, як належить, покладання квітів до Меморіалу захисників Севастополя та "Синопський обід". Ця подія, як оголошувалася, була приурочена 160-річчю Синопської битви та 115-річчя встановлення пам'ятника адміралу П. С. Нахімову у Севастополі. Під час участі в цих заходах адмірал Юрій Ільїн гордо заявив, що: "Флот силён традициями и традиции должны сохраняться. ... Задача нашего поколения возродить втраченое и не допустить, чтобы были забыты лучшие традиции флота. Создана новая общественная организация "Севастопольское Морское собрание", и мы приняли решение активно ее поддерживать. Здесь нет политики, здесь – флотское братство". А голова Севастопольської міської державної адміністрації Володимир Яцуба продовжив думку командувача: "Мы возродили традиции, утраченные в 1919 году". Разом з цим проголошувалося, що нова громадська організація головним своїм завданням має об'єднати всіх моряків, військових і цивільних, на основі морського патріотизму, службі флоту і Вітчизні. Тільки з цих інтерв'ю Вітчизна вже виглядала під Андрєєвським прапором.

Командування і ідеологічні структури ВМС України на розгорнутий антиукраїнський наступ не реагували і не відповідали позаяк їм "не було команди". Командувач ВМС України став приймати особисту участь в заходах, які планувалися в ідеологічних антиукраїнських центрах і направлялися на підрив українського світогляду в Севастополі, які впроваджували у свідомість севастопольців старі радянські ідеологеми. Такими були, наприклад, його зустрічі з керівництвом мотоклубу "Ідальго", з байкерами, з учасниками легкоатлетичних кросів і естафет і т.д., які присвячувалися річницям Перемоги і звільнення Севастополя від німецько-фашистських окупантів. ВМС України тримали олімпійський спокій навіть тоді, коли без будь яких причин для того... міська адміністрація взялася формувати під російськими прапорами антизаконні бандформування під назвою "самооборона", запрошувати до них козаків з Дону і Кубані та будувати навколо Севастополя блокпости.

Вихід восени 2013 року фрегата "Гетьман Сагайдачний" на тривалу бойову службу у Індійський океан для участі в Антитерористичній операції НАТО "Океанський Щит" та Європейського Союзу "Аталанта", спланований ще весною 2010 року, став визначною і давноочікуємою подією в історії українського флоту, дещо підняв морально-психологічний рівень особового складу, але різка зміна зовнішньополітичного курсу держави, відмова від євроінтеграції на користь євроазійського союзу у листопаді 2013 року вже свідчили про останній похід корабля ВМС за євроатлантичними програмами співпраці та про подальшу деградацію флоту.

У дні переходу революційних подій на Майдані в 2014 році в радикальну фазу, 17 лютого 2014 року Міністерством оборони України був укладений контракт з Юрієм Ільїним про продовження ним військової служби на період з 18 лютого 2014 року по 21 серпня 2022 року. А вже через два дні, 19 лютого 2014 року, адмірал Юрій Ільїн неочікувано для всіх звільняється з посади командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України і призначається начальником Генерального Штабу – Головнокомандувачем Збройних Сил України. Швидке і непередбачуване раніше призначення Ільїна означало термінову заміну начальника Генштабу генерал-полковника Володимира Замани, який відмовився застосовувати війська для розгону Майдану. "Ільїн відданий Лєбєдєву. І ці кадрові перестановки викликані затяжним конфліктом між

Міноборони і Генштабом" - коментували в Генштабі це призначення. Призначення Ільїна начальником Генштабу співпало з оголошенням СБУ антитерористичної операції і призначення Ільїна зробило можливим застосування військ проти Майдану, позаяк його попередник діяв у правовому полі і не дозволяв використання військ проти мирних протестних акцій народу. Події почали розвиватися калейдоскопічно, передбачення і пересторороги стосовно зміни керівництва Генштабу почали виправдовуватися. Ще не обжившись у новому кабінеті, виконуючи злочинне розпорядження Міністра оборони Павла Лєбєдєва Юрій Ільїн 20 лютого за власним підписом направив шифрограми командирам 25-ї окремої повітряно-десантної бригади (Дніпропетровськ), 79-ї окремої аеромобільної бригади (Миколаїв), 73-му морському центру спеціального призначення ВМС України (Очаків) та 1-ї окремому батальйону морської піхоти ВМС України (Феодосія) прибути з зброєю в Київ для придушення Майдану і революції Гідності. Підставою для використання військ проти Майдану стала інформація Антитерористичного центру при СБУ про те, що нібито майданівці планують захоплення "потенційно небезпечних військових об'єктів, на яких використовується, виготовляється, переробляється, зберігається або транспортується зброя". Як наслідок, Ільїн своєю шифрограмою фактично засвідчив введення в Україні надзвичайного стану. Однак низка шифрограм, розісланих 20 лютого підрозділам української армії за підписом Ільїна, які підтверджують план армійської верхівки кинути військових для придушення революції і розгону Майдану, в тому числі із застосування зброї, стала надбанням журналістів, була оприлюднена і викликали велику тривогу в Україні і світі.

Завуальовуючи шифрограму, яка стала відомою широкій громадськості, Юрій Ільїн 22 лютого оприлюднює звернення "Я офіцер, і тому для себе ніколи не бачив іншого шляху, як чесно служити українському народові": "У важкий для розвитку країни час мені випала непроста доля очолити Генеральний штаб Збройних Сил України. 19 лютого 2014 року о 18.00 я був поставлений перед фактом про моє призначення начальником Генерального штабу – Головнокомандувачем Збройних Сил України. Я не політик – я військова людина. 20 лютого 2014 року з метою недопущення ситуації, коли Генеральний штаб та Збройні Сили України могли б залишитися без відповідного керівництва, я приступив до виконання службових обов'язків. Повною мірою усвідомлюю ступень того рівня відповідальності, які сьогодні несуть Збройні Сили України перед Державою та народом. Як офіцер, я не бачу іншого шляху, як чесно служити українському народу та запевняю, що жодних злочинних наказів я не віддавав і віддавати не буду. Напередодні Дня захисника Вітчизни хочу офіційно висловити свою позицію стосовно місця та ролі Збройних Сил України у цей складний для країни час. Армія і народ єдині. Збройні Сили України вірні своєму конституційному обов'язку і не можуть бути втягнуті у внутрішньо-політичний конфлікт. Керівництво Збройних Сил України буде діяти лише відповідно до вимог чинного законодавства. Особовий склад Збройних Сил України знаходиться у місцях постійної дислокації та виконує планові завдання в системі задач повсякденної діяльності. На цей час я повністю контролюю ситуацію у Збройних Силах України. Іншого шляху для себе, як начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України, не бачу. Начальник Генерального штабу - Головнокомандувач Збройних Сил України адмірал Ю. І. Ільїн".

Ільїн обманював громадськість, бо військові моряки з Очакова і Феодосії з стрілецькою зброєю були вже відправлені з місць своєї постійної дислокації і знаходилися у Василькові під Києвом і лише під тиском громадськості їх повернули назад у Феодосію.

24 лютого під видом "кримської самооборони" розпочалося вторгнення російського десанту і спецназу на Кримський півострів. Цього ж дня Міністр оборони України Павло Лєбєдєв, слідом за Президентом Віктором Януковичем, втікає з Києва до Севастополя. 26 лютого півострів вже був відрізаний російською збройною силою від материкової України, а ввечері захоплені російським спецназом урядові будівлі АРКрим у Сімферополі. 27 лютого в.о. Президента України Олександр Турчинов направляє Юрія Ільїна в Крим для вияснення ситуації. Прибувши до Севастополя, Ільїн запевнив мітингуючих севастопольців, що "армія є з народом", далі відмінив введену повну бойову готовність Військово-Морських сил, наказав кораблям повернутися до пристаней, а бойову техніку завести в парки і провів переговори з обраним сепаратистами на мітингу 23 лютого "народним мером" Олексієм Чалим. Про ці переговори Олексій Чалий згодом розкаже, що обидва вони "домовилися, що не будуть застосовувати зброю. Що.. у вирішенні політичних питань вони будуть опиратися виключно на політичні методи. Ми вийшли, зробили відповідну заяву, після чого Ільїн втік і сховався в госпіталі, сказав, що у нього інфаркт і він більше ні з ким розмовляти не буде ніколи". Ось таким "відважним" воїном виявився Головнокомандувач Збройних сил України! Заляканий представниками Кремля, які вже були прибули до Севастополя, Головнокомандувач кинув свою армію напризволяще і віддав флот на поталу ворогам. Начальник Генштабу заховався від свого війська у госпіталі, по-суті, дезертирував і спокійно споглядав, як російські війська разом з сепаратистами оточують його українські військові частини, руйнують владні державні інститути та захоплюють Кримський півострів. Анексія Криму проявила його справжні якості, як виявила і справжні цілі його служби у Збройних Силах України.

Провідавши про дії і поступки начальника Генштабу у Севастополі в.о. Президента України Олександр Турчинов за поданням в.о. Міністра оборони Ігора Тенюха відсторонив 28 лютого 2014 року Юрія Ільїна від посади начальника Генштабу і зарахував у розпорядження Міністра оборони України. Адмірал Юрій Ільїн виконував обов'язки начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України всього десять днів, але того вповні хватило для втрати Україною Кримського півострова, до дезорієнтації Збройних Сил. До Києва, до Генерального штабу Ільїн так і не повернувся, остався у Севастополі і вже зовсім швидко з севастопольських телеканалів став звинувачувати в.о. міністра оборони Ігора Тенюха в непрофесіоналізмі і у здачі Криму. Крім того, став агітувати українських моряків не застосовувати зброю і не чинити опору приблудлим "російським братам" без військових знаків розрізнення, підтримав зрадника контр-адмірала Дениса Березовського, необачно призначеного в.о. Міністром оборони Ігорем Тенюхом командувачем ВМС України.

Після самоусунення втікача-президента Віктора Януковича від виконання своїх конституційних обов'язків Юрій Ільїн став не визнавати легітимність призначеного Верховною Радою України в.о. Президента України Олександра Турчинова та нової української влади, своє звільнення вважав неза-

конним і, як і раніше, вважав себе начальником Генштабу та головнокомандувачем Збройних Сил України. А 11 березня 2014 року навіть звернувся до особового складу Збройних Сил України: "Солдаты и офицеры украинской армии! В этот трудный для нашего народа час считаю необходимым сказать слова поддержки всем, кто носит погоны, и кто сегодня оказался перед непростым выбором. Сейчас, как вы знаете, меня лишили возможности отдавать приказы, несмотря на то, что мое назначение на должность начальника генерального штаба ВСУ было произведено законным Президентом Украины, когда его легитимность еще никем не оспаривалась. Но у меня всегда остается моральное право высказать свою оценку сложившейся ситуации. Я уверен, что кто бы ни занимал сегодня кресло президента Украины, без получения народного мандата на всеобщих выборах у него нет права отдавать приказ о применении вооруженных сил.

Вопрос о будущем Крыма, так же, как и о праве жителей Донецка, Харькова, Луганска, Одессы, Днепропетровска, Николаева, Херсона и других городов Украины свободно выражать свое видение будущего нашей страны, должен решаться только за столом переговоров между политиками, но ни в коем случае не с помощью оружия. Надеюсь и уверен, что никто из граждан Украины не хочет, чтобы у нас повторился югославский сценарий. И любые попытки втянуть ВСУ в вооруженный конфликт выглядят преступлением. Мы проявили стойкость во время Майдана, нужно проявить ее и сейчас.

Украинскому солдату – наследнику славы запорожских казаков и великой армии-освободительницы, сломавшей хребет нацизму, - незачем доказывать свою стойкость и мужество. И сегодня выдержка украинских военных восхищает весь мир, балансирующий на грани глобальной катастрофы. Помните о том, что от вас зависит не только будущее вашей семьи, народа и страны, но и всей планеты. Помните, что ценой непродуманных действий будет крушение надежд нашего народа на мирную жизнь. Храните хладнокровие и выдержку, не совершите трагическую ошибку, исправить которую будет невозможно. Не стреляйте в наших русских братьев, ни при каких обстоятельствах не открывайте огонь на поражение, если только речь не идет о спасении вашей жизни. И в любой ситуации оставайтесь людьми. Ю. Ильин, начальник Генерального Штаба ВС Украины, адмирал".

Отже, Юрій Ільїн разом з російськими пропагандистами розпочав відкрито планувати "майбутнє" України, сіяти зерна сепаратизму навіть у регіонах, куда ще сепаратизм не дотягнувся. Ільїн згодом заявляв, що він не є автором цього звернення, однак офіційно від нього не відмовився. 2 вересня 2014 року Генеральна прокуратура України відкрила карну справу проти адмірала по ч. 1 статті 408 Карного кодексу України – дезертирство: "находячись в підпорядкуванні Міністра оборони України в травні 2014 року покинув місце служби". 14 березня 2016 року Генпрокуратута оголосила Юрія Ільїна в розшук "за участь в злочинній організації і дезертирство".

Восени 2014 року Юрій Ільїн подав скаргу до суду на своє відсторонення від посади начальника Генштабу. Однак Вищий адміністративний суд України підтримав постанову Головної військової прокуратури і оставив в силі указ про його усунення з посади. Далі Ільїн почав вимагати у судовому порядку визнати, що він не мав права займати посаду начальника Генштабу. На його думку контракт з ним від 17 лютого 2014 року є нелегітимним, позаяк, пояснював, його мав підписати не Міністр оборони, а Президент України. Крім того

Ільїн вимагав визнати незаконним його зарахування в розпорядження Міністра оборони і вимагав у суду заставити Президента Петра Порошенка звільнити його в запас, виплатити "належну" йому грошову винагороду та нараховати пенсійне забезпечення. 27 травня 2015 року Окружний адміністративний суд м. Києва відмовив Ільїну у всіх його позивних вимогах.

Адмірал Юрій Ільїн став тією знаковою особою, яка могла, мала можливості зупинити анексію Криму, але не зробила цього. Його розпорядження, зроблені ним в Криму, привели особовий склад всіх силових структур Криму до розгубленості і очікування, до втрати оперативного часу, що дало можливість російським десантам разом з силами Чорноморського флоту швидко окупувати Кримський півострів, заблокувати українські військові частини і повалити в Криму українську владу. Постать Юрія Ільїна безславна, він назавжди увійшов в історію Військово-Морських сил України, як адмірал-дезертир, офіцер без честі, як колаборант і прислужника злочинним угрупуванням, як зрадник свого війська і флоту. Врешті, постать цього адмірала має стати засторогою всім майбутнім командувачам флоту України. Після анексії Криму Юрій Ільїн остався з сім'єю у анексованому Севастополі. Одружений, має дочку. У громадському житті анексованого Криму і Севастополя активності більше не проявляє.

За період служби нагороджувався медалями і відзнаками Міністерства оборони СРСР і Міністерства оборони України. Державних нагород не має.

ГАЙДУК
Сергій Анатолійович

Командувач Військово-Морських сил Збройних Сил України, віце-адмірал

З іменем Сергія Гайдука пов’язана нова і найважча сторінка в історії сучасного вітчизняного флоту, яка одночасно стала і новою історичною віхою в житті України. Цією віхою стала російська анексія Криму, інтернування російськими військами і захоплення ними всіх кораблів і суден Військово-Морських сил Збройних Сил України на Кримському півострові, пасивний, беззбройний опір чому намагався організувати Сергій Гайдук. До анексії Криму Гайдук не розглядався перспективним кандидатом на посаду командувача ВМС, але саме анексія і російська інтервенція рознесла в прах кадрову політику і саме йому у найважчу годину прийшлося очолити флот України, виводити його з окупації і зберегти честь Військово-морського прапора.

19 березня 2014 року. Після трьохтижневої блокади штаб ВМС України захопили без знаків розпізнавання озброєні російські десантники разом з переодягненими у кубанських козаків військовослужбовцями Чорноморського флоту та сепаратистами з так званої "самооборони Севастополя". Всіх разом було їх приблизно сотень п'ять. Спершу болгаркою обрізали петлі воріт, і, поваливши загородження КАМАЗом, вся оця зграя, розмахуючи автоматами, бітами і арматурою, з криком і гиком увірвалася на територію штабу ВМС. Офіцери і матроси ВМС відступили у приміщення штабу. За ними з російськими журналістами на територію окупованого штабу ВМС прибув командувач Чорноморського флоту віце-адмірал О. Вітко, який і керував захопленням штабу ще недавно "братського" флоту. Опір штабу ВМС був недовгим. Сепаратисти побили вікна, захопили приміщення і почали викидати на вулицю сейфи, штабне майно, портрети і стільці. Незабаром з штабу вивели командувача ВМС України контр-адмірала Сергія Гайдука у спортивному костюмі пов'язаного по руках. Його оточили російські козаки з сепаратистами і кожний з них намагався дотягнутися і вдарити чи штовхнути українського адмірала. Завантаживши в автомобіль українського командувача, як колись кошового отамана Петра Калнишевського, арештантом вивезли з території захопленого штабу ВМС, як виявилося, в комендатуру російського флоту. Там співробітники ФСБ Росії, відчуваючи себе як на території Росії, висунули йому дивне звинувачення про передачу ним у військові частини ВМС наказів з Києва "применить оружие в отношении мирных граждан". У відповідь на захоплення у заручники українського командувача Україна вимкнула подачу в

Крим електроенергії. Погрузившись у суцільну пітьму, російським окупантам наступного дня таки прийшлося Сергія Гайдука разом з іншими заручниками передати українській стороні в Чонгарі. Захоплення штабу ВМС у Севастополі російськими військами і місцевими сепаратистами в історичному вимірі рівнялося знищенню у 1775 році Запорожської Січі, у одному і другому випадках це означало втрату української державності. З фактичною ліквідацією штабу ВМС завершився опір військових частин анексії, розпочався масовий перехід українських військовослужбовців до лав російського флоту.

Народився Гайдук Сергій Анатолійович 25 липня 1963 року. Про себе і свій шлях на флот він говорить так: "Я виріс в степовому провінціальному містечку на Дніпропетровщині, в сім'ї робочих. Батьки працювали на гірничометалургійному комбінаті, а я з дитинства мріяв про море. В родині вже було сформоване флотське коріння – два маминих брати проходили службу на Північному флоті колишнього СРСР, тому після закінчення школи, не вагаючись, вирушив до Севастополя та поступив до Чорноморського вищого військово-морського училища імені Нахімова. Закінчив його з "червоним дипломом", а тому мав право вибору місця служби. Рішення було однозначним – Північний флот. Вісім років служби за Полярним колом промайнули як один день – служба, народження двох дітей, полярні ночі та дні... Це були мабуть самі складні, але в той же час "цементуючі" роки нашого сімейного життя. А потім розпад СРСР і мабуть саме не просте рішення – повернення в Україну, тому ще це – моя земля. Самими складними для молодого українського флоту були 1994–1996 роки – це розподіл Чорноморського флоту, формування органів управлінь, екіпажів кораблів, військових частин. Про це мало хто зараз говорить, але це було, ми це робили".

У Військово-Морських силах Гайдук обіймав посади начальника служби протичовнової боротьби штабу ВМС України, начальника Центру пошукових і аварійно-рятувальних робіт - начальника пошуково-рятувальної служби ВМС ЗС України, начальника тилу – заступника командувача ВМС з логістики, першого заступника начальника штабу Військово-Морських Сил Збройних Сил України. У 2004—2006 роках особисто керував зняттю з мілини танкеру "Южний", водотоннажністю 10 000 тон та сухогрузу "Алушта" на рейді порту Севастополь і відвернення екологічних катастроф. У січні 2007 керував ліквідацією надзвичайної ситуації з відбуксування російського судна "Одіск" під прапором Сьєрра-Леоне з небезпечним вантажем на борту із порту Ялта і відвернення екологічної катастрофи від берегів Криму. За усунення екологічної катастрофи був нагороджений почесною грамотою Президії Верхової Ради Автономної Республіки Крим.

5 грудня 2011 року йому присвоєно військове звання "контр-адмірал". Під час служби Гайдук серед офіцерів штабу виділявся українським патріотизмом, один з небагатьох офіцерів підтримував Помаранчеву революцію, однак з українськими патріотичними організаціями зв'язків не підтримував, і до українського патріотичного громадського руху у Севастополі був байдужим. Виразного авторитету і популярності у Військово-Морських силах не мав і йому ніхто не пророчив посаду командувача флотом у майбутньому. Не було проявив він своєї позиції і під час протестів народу проти злочинної влади на Майдані та в час Революції Гідності. У січні 2014 року він разом з офіцерами штабу ВМС підтримав "легітимного" президента та голосував за підтримку пропозиції Міністерства оборони Президенту Віктору Януковичу застосувати

проти Майдану війська та забезпечував відправку Феодосійського батальйону морської піхоти до Василькова під Києвом.

У зв'язку з початком російської інтервенції в Крим 26 лютого, більшість українських адміралів з командування ВМС, офіцерів штабу та командирів військових частин замість організації оборони півострова масово "захворіли" та госпіталізувалися у військовому шпиталі. З командування і штабу ВМС здоровими залишилися контр-адмірали Сергій Гайдук і Ігор Тимчук, начальник управління особового складу. При фактичній відсутності командувача ВМС України і старшого воєначальника в Криму в.о. Міністра оборони адмірал Ігор Тенюх пізно ввечері 27 лютого тимчасово призначив командувачем ВМС контр-адмірала Дениса Березовського, свого колишнього підлеглого, якого знав протягом тривалого часу і якому колись передбачав посаду командувача. Першого березня Березовського призначають на посаду командувача указом в.о. Президента України. На другий день, 2 березня, Березовський підло зраджує всіх – і Міністра оборони, і Президента і своїх бойових друзів – і переходить на сторону окупантів, погодившись очолити видумані окупантами "військово-морські сили незалежного Криму". До складу цих "сил" росіянами планувалося включити всі Військово-Морські сили, дислоковані в Криму, і, таким чином, швидко прибрати півострів до рук. Зрада Березовського стала підлим, другим підступним ударом по Україні, який значно деморалізував не лише українських моряків: першими зрадили і вдарили їм в спину ВМС "брати з братнього" Чорноморського флоту і Морського Собранія, другою була зрада командувача Дениса Березовського, його першого заступника вівце-адмірала Сергія Єлісєєва і начальника штабу ВМС контр-адмірала Дмитра Шакури. Четвертим зрадницьку компанію склав начальник Генштабу ЗС України, недавній командувач ВМС адмірал Юрій Ільїн, якого в.о. Президента України О. Турчинов направив в Крим вияснити ситуацію і організувати опір окупації. У ситуації повного обезголовлення Військово-Морських сил 2 березня Ігор Тенюх призначає виконувачем обов'язки командувача першого заступника начальника штабу ВМС контр-адмірала Сергія Гайдука, який вже був заблокованим російським спецназом і сепаратистами з "севастопольської самооборони" в штабі ВМС, і не піддавався російській пропаганді та зберігав вірність українському народу. 7 березня 2014 року указом в.о. Президента України Олександра Турчинова він призначається командувачем вже повністю заблокованих на півострові Військово-Морських сил Збройних Сил України.

3 березня Березовський, виставляючи себе єдиним законно призначеним командувачем, в супроводі російського спецназу та "кубанських козаків" здійснив спробу захоплення штабу ВМС, арешту Гайдука і силового примушення штабу визнати його своїм командувачем, а Військово-Морські сили України – "військово-морськими силами Криму". Однак захоплення не вийшло, хоча окупантам вдалося прорватися на територію штабу. Основна частина офіцерів і матросів штабу ВМС залишилась вірною українському народові і, згрупувавшись, силою викинули з території штабу "зелених чоловічків" з російського спецназу, кубанських козачків та сепаратистів разом з їх "командувачем" Березовським. Штаб ВМС остався бастіоном української державності у Севастополі, позаяк всі інші силові структури Севастополя і Криму вже зрадили Україну і перейшли під російські прапори. Захопивши полк зв'язку, сепаратисти позбавили штаб ВМС закритого і відкритого зв'язку і значно ускладнили управління силами ВМС. Штаб приймав рішення і заяви по деблокації

військових частин, але вони не реалізовувалися, кораблі, заблоковані в бухтах, осталися біля своїх пристаней, а боєзапас - у арсеналах і погребах. Севастопольські бухти росіяни перегородили катерами, боновими загородженнями, а вихід в море з озера Донузлав завалили затопленими кораблями. У цей час повністю проявилися наслідки тривалого самоусунення штабу ВМС від широкої громадськості, пануючої серед особового складу ідеології "братства флотів і народів" та незадовільна робота з сім'ями військовослужбовців – деблокувати штаб від облоги російських козаків і сепаратистів "севастопольської самооборони" виходило з десяток членів сімей військовослужбовців, дещо більше ветеранів ВМС та просвітяни. У Севастополі яскраво проявилися наслідки багаторічної вимоги Києва до військових моряків не проявляти ініціативи, постійно "очікувати політичного рішення" та берегти "братство двох флотів і народів". В них були заховані причини пасивності штабу ВМС, слабку його підтримку громадськістю та втрату оперативної ініціативи дій в Криму. Світогляд "братства" не змінила навіть блокада росіянами штабу ВМС і вимога до нього здатися: на штабі ВМС красувалося гасло "Русские не сдаются!". Повністю став деморалізованим і клуб українських адміралів. Спроби Гайдука організувати допуск представників ОБСЄ в штаб ВМС для моніторингу ситуації виявилися безперспективними, – час було втрачено, а протилежна сторона не цуралась нічого, делегацію ОБСЄ просто грубо виштовхали з під штабу ВМС. Намагаючись зупинити деокупацію і розблокувати українські військові частини, Гайдук провів переговори з псевдокерівниками Севастополя і Криму Чалим і Аксьоновим, російськими кураторами окупації півострова – генералами армії Панковим, Булгаковим, адміралом Федотенковим і командувачем ЧФ віце-адміралом Вітко, але до ВМС висувалася одна вимога – припинити опір, спустити прапори і підпорядкуватися Чорноморському прапору.

16 березня 2014 року всупереч нормам українського і міжнародного права у Криму і Севастополі інтервентами був проведений "референдум" про "незалежність" АР Крим. Цього ж дня було оприлюднене чергове звернення Сергія Гайдука, в якому стверджувалося, що командування Військово-Морських сил України, керівництво збройних сил Росії і кримських органів влади в діалозі знайшли формат, який дозволив уникнути збройного протистояння і людських жертв. Далі командувач закликав до витримки, мудрості і розсудливість. У кінці командувач побажав всім добра і благополуччя. Таке звернення, звичайно, не добавило впевненості заблокованим військовослужбовцям ВМС України, більше збило їх з пантелику, але добавило прискорення діям кримських сепаратистів і прискорило їх штурм військових частин ВМС, які розпочалися вже через добу.

18 березня у Сімферополі під час штурму української військової частини загинув перший український військовослужбовець мічман Сергій Кокурін, декілька військових було поранено. У відповідь при спробах проникнення на територію військових частин ЗС України сепаратистів Сергій Гайдук заявив про готовність застосувати проти них зброю. Заява то прозвучала, але зброю з арсеналів особовому складу не видали і це не могли не відмітити на ЧФ РФ. У відповідь на цю заяву 19 березня відбувся штурм штабу ВМС України з метою його захоплення і позбавлення як символу української влади в Криму і Севастополі та, хоч значно ослабленого, та все таки впливу на військові формування в Криму. Офіцери штабу зброю не застосували, захищалися палками і "ніж-

ками від крісел", тому серйозного опору окупантам не вчинили. А далі відбулися послідовні штурми кораблів та військових частин, більшість з яких спустили українські прапори без серйозного опору окупантам. Останнім 25 березня після тривалого і відчайдушного опору був взятий штурмом приречений морський тральщик "Черкаси" в заблокованому озері Донузлав.

У полоні українським командувачем зайнялися спецслужби ФСБ, але він тримався мужньо, затим йому поступили пропозиції від російських генералів про співпрацю і перехід до Збройних Сил Росії, їх він відкинув відразу. Коли Україна обезточила частину Криму, інтервенти вимушені були відпустити українського адмірала разом з іншими заручниками, захопленими в Криму, і 20 березня їх передали українській стороні в Чонгарі. З Чонгара Гайдук прибув до Києва і, після зустрічі з в.о. Міністра оборони, відбув до Одеси організовувати розташування нових місць дислокації кримських остатків Військово-Морських сил. Їх в Криму збирав, об'єднував і виводив на материк контр-адмірал Андрій Тарасов, який повернувшись з далекого походу на фрегаті "Гетьман Петро Сагайдачний", прибув до Севастополя. Сергій Гайдук у цей час очолив оперативну групу ВМС при Генштабі ЗС України, яка по новому формувала штаб ВМС, планувала, організовувала зустріч та координацію передислокації на материк особового складу, частину із захопленого озброєння, техніки і майна, яке окупанти погодилися повернути, і, спільно з Міністерством інфраструктури України, організовував переходи бойових кораблів, катерів та суден забезпечення з Севастополя до портів Одеса та Очаків. Штаб ВМС було вирішено розмістити в Одесі на фондах Південного оперативного командування.

Стан, в якому опинилися ВМС після анексії Криму, був вкрай критичним. Бойові кораблі і військові частини, які складали бойове ядро ВМС, були захоплені Чорноморським флотом і з переважною більшістю їх особового складу залишилися в Криму. В Криму осталися бази забезпечення і арсенали з боєзапасом. З початком проголошення Антитерористичної операції (АТО) штаб ВМС найперше приступив до формування бригади морської піхоти і військ берегової оборони, які вже незабаром розпочали бої на сході країни та взяли на себе оборону з сторони самопроголошеної Придністровської республіки, кримських напрямків та чорноморсько-азовського узбережжя. У травні 2014 року була опрацьована ідеологія відродження "збалансованих" ВМС, затверджена перспективна структура флоту. Першочерговим було визначено формування берегової складової флоту, військ берегової оборони і бригади морської піхоти. На базі 36 обрбо, частина якої вийшла з Криму, і добровольців, була сформована 36 окрема бригада морської піхоти ВМС. Після формування і бойового злагодження військових частин, моряки почали успішно виконувати бойові завдання в сухопутній та військово-морській операційних зонах у взаємодії з силами і засобами Державної прикордонної служби, Національної гвардії та Міністерства внутрішніх справ по забезпеченню регіональної стабільності у місцях дислокації, протидії сепаратистським устремлінням по створенню так званих "Одеської, Бессарабської та Миколаївської народних республік". Створені військові частини значно посилили охорону державного кордону України з самопроголошеною "Придністровською Молдавською Республікою", контролю території в Одеській та Миколаївській областях, викриття надводної і повітряної обстановки в північно-західній частині Чорного моря, посилення охорони морської ділянки державного кордону та захисту

морських комунікацій. У короткі терміни була повністю відновлена система військово-морської освіти, втраченої в Криму. Одночасно розпочалися роботи по зміцненню корабельної складової ВМС, проектуванню і будівництву серій броньованих артилерійських катерів проекту "Гюрза М", два з яких "Акерман" і "Бердянськ" у 2015 році були спущені на воду і приступили до державних випробувань, та будівництву десантно-штурмових катерів. Робота Сергія Гайдука в цей надзвичайно напружений час була відзначена керівництвом країни. Президент України Петро Порошенко побував у ВМС України у день їх професійного свята, підтримав моряків морально, а 23 серпня 2014 року командувачу ВМС Сергію Гайдуку присвоєно військове звання "віце-адмірал".

Однак далі в кар'єру командувача ВМС втрутився його характер, сформований в основному під час служби на Північному флоті ВМФ СРСР. З початком бойових дій на сході нашої держави проблематика відродження корабельної складової ВМС тимчасово відійшла на задній план, було зупинене фінансування будівництва корвета "Володимир Великий" і ряду допоміжних суден. З приводу будівництва "збалансованого ВМС" та вторинності флотської проблеми розпочалися конфлікти Гайдука з Генштабом та Міністерством оборони, крім того не сходилися і їх погляди на реформування і розвиток вітчизняного флоту за стандартами НАТО. В умовах війни і відсутності економічних спроможностей і відповідних коштів, командувач ВМС став вимагати фінансування повного оновлення корабельного складу, авіаційної техніки, озброєння і техніки родів сил ВМС, що не сприймалося як першочергове завдання в Міноборони. Гайдук звинуватив воєнно-політичне керівництво держави в ігноруванні проблем ВМС, що воно "не впевнене в необхідності флоту, як воєнного, так і цивільного, і не знає, в якому напрямку їх розвивати", що було правдою. У свою чергу Міністр оборони генерал армії України Степан Полторак визначив позицію Гайдука як "не професіоналізм". Таким чином, в період бойових дій на Донбасі розпочалося і морське і сухопутне протистояння всередині Збройних Сил. Не лише міноборони, а і громадськість поставила у провину Гайдуку захоплення росіянами бурових газових установок, так званих вишок Бойка, на Одеському і Голіцинських газових родовищах поза межами Криму, захопленню яких ВМС України не запобіг, лише спостерігав як їх транспортували до берегів Криму. Нерозуміння як експертів НАТО, так і Міноборони викликало представлення в Брюссель осінню 2015 року підміненого плану реформ ВМС, взамін раніше вже узгодженого сторонами.

Крім цього, високомірний характер Гайдука не сприяв об'єднанню штабу в "екіпаж однодумців", яким він його проголошував. Він не вважав себе відповідальним за втрату Криму і бойового ядра ВМС, а звинувачував у цьому виключно керівництво держави. Його позиція і не бажання знаходити компроміси стали причиною конфліктів не лише в середовищі ВМС, а і з Генштабом та з командуванням Південного оперативного командування Сухопутних військ, на фондах якого і розмістився штаб ВМС в Одесі. Далі прийшло непорозуміння з волонтерами, які надавали матеріальну допомогу ВМС України. Результатом останнього стало їх звернення до Президента України. Волонтери звинуватили командувача в формуванні кумівства на флоті, високомірстві та інших недоліках. Так продовжуватися дальше не могло і 15 квітня 2016 року, після результатів роботи комісії Генштабу і Міністерства оборони, указом Президента України Петра Порошенка № 161 Сергій Гайдук був звільнений з посади командувача і направлений у розпорядження Міністра оборони.

Президент своє рішення обґрунтував позицією волонтерів та громадськості і системними недоліками у виконанні службових обов'язків, а також якоби низьким його авторитетом серед військовослужбовців Військово-Морських сил Збройних Сил України.

Знаходячись у розпорядженні Міністра оборони Сергій Гайдук розпочав вести активну публіцистику по проблемі розвитку національного флоту і морської політики в Україні. Поряд з пропозиціями розвитку флоту колишній командувач розкрив і власний погляд на події, пов'язані з анексією Криму. З них випливають відповідь та причини "нерішучості" ВМС України під час російської агресії в Криму, постійне очікування ними "політичного рішення", а також появи заяв замість дій. Так, в одній з передач телеканалу ZIK у лютому 2017 року він заявив, що "те, що відбулося в Криму, це не була агресія, це був внутрідержавний конфлікт, який виник. І для вирішення цього конфлікту в першу чергу мали бути залучені силові структури, такі як СБУ і міністерство внутрішніх справ". На питання ведучого чи були ВМС України готові нанести удар у відповідь агресору Сергій Гайдук відповів: "Який удар? Відповідь по чому? Якщо йдуть мітинги, вибирається нелегітимне керівництво, у Севастополі нелегітимний мер, проводяться мітинги в Сімферополі, коли появляється інформація про звернення Верховної Ради АРК до Росії відносно введення військ, то по кому наносити удар?". У цих відповідях і криється не лише особиста позиція командувача ВМС Сергія Гайдука і його військової ради у період кримського протистояння, а і не розуміння ним ситуації, яка не дозволила йому відрізнити російських десантників і спецназ захований за так звану "самооборону" і, відповідно, приймати адекватні Чорноморському флоту РФ дії і поступки. Наслідком його професійної непідготовленості і стала швидка анексія Кримського півострова, захоплення очолюваного ним флоту і, врешті, і арешт його самого. До гібридної війни Сергій Гайдук, як і все командування ВМС України, виявилися не підготовленими.

Та попри свої недоліки, попри втрату Кримського півострова і бойового ядра ВМС України своїм, хоч і пасивним, не збройним, опором російській агресії Сергій Гайдук і очолюваний ним флот надали можливість керівництву української держави мобілізувати, організувати і підготувати Збройні Сили України та організувати збройний опір народу поширенню російської агресії і "русского міра" на південно-східні регіони України. У тому, що "русскій мір" був зупинений і не отримав поширення Україною є заслуга і Сергія Гайдука.

Наказом Міністра оборони України від 02 жовтня 2017 № 691 віце-адмірал Сергій Гайдук був звільнений з лав Збройних Сил України у запас у зв'язку з проведенням організаційних заходів. За період військової служби Сергій Гайдук нагороджений медаллю "За військову службу Україні" та відзнаками Міністерства оборони України "Доблесть і честь" та "Знак пошани".

У вересні 2017 зарахований до аспірантури Національної академії державного управління при Президентові України для підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю "Публічне управління та адміністрування". У лютому 2018 року обраний головою Асоціації ветеранів Військово-Морських сил України.

ВОРОНЧЕНКО
Ігор Олександрович

Командувач
Військово-Морських сил
Збройних Сил України,
адмірал

26 лютого 2014 року. Посеред ночі озброєний до зубів підрозділ російського спецназу без знаків розпізнавання захопив комплекс будівель Верховної ради і Ради міністрів АРКрим у Сімферополі. Охорона спецпідрозділу МВС опору терористам не вчинила, її просто видворили на вулицю. Захопивши будівлю Верховної ради терористи відразу скинули з неї український і підняли російський державний прапор. Зранку за командою агресора будівлю почали оточувати сотні активістів проросійських організацій, яких звозили з усього Криму, з вимогою приєднання півострова до Росії. На їх підтримку з Севастополя і Гвардійського на кримські дороги вийшла російська бронетехніка. Силоміць зібрані на сесію депутати у закритому режимі під погрозами терористів проголосили незалежність Криму і попросилися в "обійми" Російської Федерації. Півострів заповнювався російськими військами, які безперервним потоком йшли з Кубані через Керч і Севастополь, з їх допомогою українська влада в АРКрим була повалена, відбувся державний переворот.

У цей час командувач військами берегової і територіальної оборони Військово-Морських сил України генерал-майор Ігор Воронченко оцінював ситуацію у Сімферополі. Його війська берегової оборони нараховували дві тисячі чоловік, третина з яких була жінками і цивільними. Але були два неповні батальйони, кілька бойових танків, були бойові підрозділи у МВС і СБУ, з якими вони не так й давно проводили антитерористичні навчання якраз по темі звільнення від терористів урядових будівель у Сімферополі. Співпраця була успішна. Треба, вважав, негайно і рішуче вибити з урядових будівель незваних гостей і не дати їм можливості провести сесію Верховної ради АРКриму, тобто юридично оформити окупацію. Можливості зупинити розвиток окупації ще є, часу для цього мало, але він теж ще є. Командувач ВМС і Міністр оборони фактично були відсутні. З пропозицією, що його танковий батальйон готовий вийти з Перевального і виконати завдання по звільненню від терористів захоплених урядових будівель Ігор Воронченко звернувся до голови Ради міністрів АРК Анатолія Могильова, але підключіть, сказав, МВС і СБУ Криму. Про відсутність у росіян повної впевненості у швидкому захопленні Криму свідчив і факт, що на випадок збройного опору українців в російському штабі була передбачена евакуація сімей російських військовослужбовців з Криму. Однак,

політичної волі у кримського прем'єра не виявилося, він не дав згоди на виступ українських силових структур, тому Кремлю вдалося у Криму успішно виконати все, що задумали. Втрачений у ЗС України час дав змогу російським генералам взяти берегові війська у трійне кільце облоги і надійно їх заблокувати. Розвал під видом реформ системи управління Збройних Сил України, як виявилося, відбувся на всіх рівнях управління ще за кілька років до анексії, тому так швидко і без опору був захоплений Крим.

У той час, коли в Україні так звані реформи фактично руйнували оборонний потенціал держави, в Росії розпочали безпосередню підготовку до захоплення Криму. Вона активно розпочалася ще в 2008 році під видом забезпечення безпеки майбутньої Олімпійських Ігор в Сочі. Безкарність за збройну агресію проти Грузії того ж року і млява реакція на неї міжнародної спільноти лише добавили оптимізму кремлівським пропагандистам "русского міра". У 2010 році в Росії створили чотири нові бригади десанту і спецназу, оснащені новітньою технікою, а у жовтні 2013 р., під видом забезпечення безпеки Олімпіади в Сочі, передають їх в оперативне підпорядкування Південному оперативному округу з штабом в Ростові-на Дону. У тому ж місяці розпочалося і приховане накопичення запасів в Криму, наприклад, замість 12 цистерн з паливом на російську авіаційну базу в смт. Гвардійське під Сімферополем приходить сорок п'ять. Для чого? Для заправки Ілів з десантом, які приземляться пізніше, передбачав Воронченко. Зосередження російських військ на полігоні Опук, в Севастополі і в Гвардійському почалося раніше офіційно визначеної дати початку анексії Криму 20 лютого 2014 року. У січні на аеродром смт. Гвардійське прилетіло два військові транспортні літаки Іл, набиті російськими десантниками. Максимум завантаження в кожному Іл – 225 людей. Після того, як Воронченко дізнався, що в Гвардійському сидять десантники, цілий батальйон, він виставив умову представити паспорт цього об'єкта, але її на ЧФ проігнорували. Реакції з Міноборони і Генштабу теж не поступило. Грубе і таємне нарощування сил ЧФ не викликало тривоги і у штабі ВМС, там продовжували вважати, що не мають завдання слідкувати за діями "братського" ЧФ в Криму. Проігнорував цю інформацію і командувач ВМС адмірал Ільїн, який згодом зрадить Україну.

Найголовніша причина того, що відбулося в Криму – ним ніхто не займався, вважає Воронченко. У жовтні 2013 року в Криму почали готувати "самооборону", з Севастополя пролунали заклики до В. Путіна ввести війська в Крим і доповідь зовнішньої розвідки про загострення ситуації на півострові відправили Президенту Януковичу. За півроку до анексії, пригадує Воронченко, в Крим приїжджали верифікатори з Литви і сказали, що хочуть перевірити полігон Опук, який орендував ЧФ РФ. Інспекційна група досліджувала все на вертольоті і виявила там невраховану техніку. Росіяни на це ніяк не відреагували. Ніякої реакції на ці події не проявила і Україна. Тому Гвардійське, Севастополь і навчальний полігон Опук – це три точки, звідки почалася військова фаза операції по окупації Криму. Затим російські війська відкрито почали перекидати колонами через паромну переправу в Керчі. Росіяни, на відміну від нас, впевнений адмірал, чітко відслідковували ситуацію у ВМС і інших силових структурах в Криму.

Після проведеної сесії Верховної ради АРКрим, зміни кримської влади і проголошення "незалежності Криму" розпочався розвал кримських силових

структур і перехід їх переважної більшості на сторону окупанта – це наслідки кадрової політики, яку проводили у ЗС України і силових структурах.

Протягом всього часу блокади генерал-майор Ігор Воронченко знаходився з своїми бійцями заблокованим. Сили були надто не рівні. На Чорноморському флоті знали і враховували, що берегові війська територіальної оборони ВМС України нараховують всього 2190 людей, з яких 180 – жінки, і лише 400 бійців морської піхоти у Феодосії. Бригада в Перевальному приблизно на тисячу чоловік. Близько 250 військовослужбовців в Керчі і стільки ж у Сімферополі. Практично в центрі Сімферополя стояла бригадна група. Боєздатне ядро – батальйон морської піхоти в Феодосії, гірничо-піхотний батальйон у Перевальному і рота в Керчі. На танковий батальйон особливих надій було мало, він мав всього 6 груп акумуляторів. Тобто з 40 танків могли завести тільки шість! І половину цього війська в Криму складали місцеві контрактники. З початку анексії виникла проблема, яка полягала в тому, що командувач берегових військ не знав, хто вистрілить йому в спину. Прихід "зелених чоловічків", "освободітєлєй від бандерофашізма" збаламутив і перевернув свідомість народу. У більшості місцевих військовослужбовців Батьківщина вмить згорнулася до Кримського півострова. Могли вранці рішуче доповідати про свою вірність присязі, а в обід повідомити, що підняли російський прапор. 23 лютого офіцери запасу з колишнього 32-го армійського корпусу вітали командувача зі святом, а через десять днів вони ж стояли на блокпостах проти нього зі зброєю. Деякі колишні військовослужбовці-відставники спливли біля КПП частин в образі "самооборони". Туда ж щоденно приходили матері і вимагали від Воронченка відпустити додому їх синів. Воронченко шукав шляхи для організації допомоги, за його наказом феодосійські морські піхотинці три доби утримували кіровський аеродром і чекали підмоги. Там була перша сутичка і фізичний контакт з підрозділами 7-ї дивізії ВДВ Росії. Однак від штабу ВМС замість допомоги прийшов наказ залишити аеродром. Його відразу захопили російські "козаки" з офіцерами спецназу ГРУ ЗС РФ, серед яких засвітилися і ветерани Збройних Сил України, члени союзу совєтських офіцерів. Ось тут Воронченко і переконався, що на ЧФ РФ володіли базою всіх наших військовослужбовців, звільнених у запас, що у кримських військкоматах давно зраджували і передавали на ЧФ мобілізаційну інформацію, що на ЧФ, на відміну від ВМС України, з звільненими в запас активно працювали і переманювали їх на свою сторону. Хто справді допоміг у той непростий час українським військовим, то це кримські татари і просвітяни, які постійно і рішуче проявляли підтримку українським військовослужбовцям. Тож на 21 березня 2014 року з усіх частин і підрозділів Військ берегової і територіальної оборони Військово-Морських сил вірними військовій присязі залишилося близько 450 чоловік.

Під тиском нової кримської влади, "самооборони" і колаборантів з числа місцевих мешканців над штабом Центру військ берегової і територіальної оборони ВМС України в Сімферополі разом з українським підняли і російський прапор. Постало питання про вихід вірних Україні військ на материкову Україну, який мав організувати заступник командувача Військово-Морських Сил ЗС України з берегової оборони - начальник управління військ берегової оборони генерал-майор Ігор Воронченко. Ігор Воронченко вже почав організовувати позбавлені керівництва остатки українського флоту в єдине ціле.

Для російських генералів прізвище українського генерала Воронченка було добре відоме, як і його бойові можливості. У Кремлі не забули, що саме

Ігор Воронченко, командир Керченського 501 окремого механізованого полку Національної гвардії України, восени 2003 року, вивівши свої "Гради" і артилерію на бойові позиції, зірвав, здавалося, так успішно сплановану і вдало розгорнуту антиукраїнську операцію з островом Тузла. Тоді прийшлося відступити від українського острова. А зараз… А зараз Крим уже в російських руках, однак, якщо Воронченко збере і організує таких як сам, котрі бачать Крим лише в Україні і очолить їх, то може вже замість Перекопу піти на Сімферополь – ще не вся зброя у ВМС України вилучена. Ось такого варіанту не можна було допустити навіть теоретично, тому вирішили убезпечитися від бойового українського генерала.

Спершу до Воронченка прибули представники від самопроголошеного "керівника Криму" Аксьонова з пропозицією посади "міністра оборони Криму" і вимогою скласти зброю. На роздуми дали три години. Якщо не погодишся, сказали, ми не відповідаємо за безпеку вашу і вашої родини. Цього часу Воронченку хватило, щоби на його прохання надійний друг вивіз його дружину у безпечне місце в Кримських горах. Коли шантаж "місцевих кримських" не пройшов, за нього взялися російські спецслужби. 23 березня його викликали на переговори на КПП військової частини. Сказали, пригадує сам Воронченко, що зараз має приїхати російський генерал, заступник командувача Південним округом. Потім кажуть, що він затримується на 15 хвилин бо водій переплутав поворот. А потім влаштували "маски-шоу", силоміць пов'язали, оділи наручники, накинули мішок на голову, заштовхали у автомобіль і повезли в Севастополь.

Там за нього взялися російські адмірали і спецслужби. На перше питання "В якому статусі мене утримуєте, я що, військовополонений?" заступник командувача Чорноморського флоту РФ відповів: "Можете вважати себе військовополоненим". Найперше звинувачення, яке йому висунули, звучало так: ви нецензурно висловлювалися про наше вище військово-політичне керівництво і… впливали на військові частини та на їхніх командирів. Затим люди в штатському пропонували українському генералові генеральську посаду в Ростові-на Дону і 3-кімнатну квартиру в цьому місті. Відмовився категорично. Останнім взявся вмовляти Воронченка перший заступник міністра оборони Росії генерал армії Ніколай Панков:

- Як ви дивитеся на наші пропозиції?
- Я ж уже відповів. Скільки разів вам ще говорити?
- Ну, добре, - почув у відповідь.

І вже через 15 хвилин за нього взялося ФСБ, яке намагалося зламати волю українського генерала протягом трьох днів. І лише 26 березня 2014 року, під тиском керівництва України і міжнародної спільноти, генерал-майора Ігоря Воронченка разом з іншими українськими офіцерами-заручниками передали українській стороні.

Воронченко Ігор Олександрович народився 22 серпня 1964 року у селищі міського типу Бабаї, що на Харківщині. Після отримання середньої освіти поступив до Ташкентського танкового училище, після випуску з якого у 1986 році розпочав офіцерську службу в групі радянських військ у Німеччині, де командував танковим взводом. У 1988 році повернувся до Радянського Союзу, служив у Білоруському військовому окрузі на посадах командира танкової роти та начальника штабу танкового батальйону. Після розпаду СРСР повернувся на Батьківщину та склав присягу на вірність народу України.

Проходив службу в Національній Гвардії України в Харкові. З 1998 по 2003 рік на території Криму командував полком, що спочатку відносився до 7 дивізії Національної гвардії України, а згодом був переформатований у 501-й окремий механізований полк у Керчі. У грудні 2003 року переходить на службу до ВМС України і призначається начальником відділення, згодом начальником відділу-заступником начальника військ берегової оборони командування Військово-Морських сил України у Сімферополі. У 1997-му році здобув оперативно-тактичний рівень, а у 2007 році –закінчив оперативно-стратегічний факультет університету оборони України і з 2007 року по 2011 рік проходив службу на керівних посадах в Об'єднаному оперативному командуванні Збройних Сил України.

В 2011 році призначений на посаду заступника командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України з берегової оборони — начальника управління військ берегової та територіальної оборони Командування Військово-Морських сил Збройних Сил України. 6 грудня 2013 року полковнику Ігорю Ворончeнку Указом Президента України № 670/2013 присвоєно військове звання "генерал-майор".

Після звільнення з російського полону і початку боїв з російськими агресорами та сепаратистами у східних регіонах Донбасу в 2014-у році був призначений командувачем сектором Антитерористичної операції в Луганській області і був координувальним заступником керівника АТО. З початку перемир'я на Донбасі у червні 2015 року і до квітня 2016 року очолював Головне управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України. 14 жовтня 2015 року генерал-майору Ігорю Ворончeнку — начальнику Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України Указом Президента України Петра Порошенка № 581/2015 присвоєно військове звання "генерал-лейтенант".

25 квітня 2016 року після консультацій із секретарем Ради національної безпеки та оборони України, Міністром оборони та начальником Генерального штабу Збройних Сил України Президент України Петро Порошенко погодив кандидатуру Ігора Ворончeнка і призначений його в.о. командувачем Військово-Морських сил ЗС України. Призначення вповні відповідало ситуації у ВМС України, береговий компонент яких складав їх основу і завданням яких які була оборона всього чорноморсько-азовського узбережжя та вели оборона від ворога Маріупольського регіону. Президент тоді відзначив, що новий командувач ВМС "проявив мужність і вірність військовій присязі під час незаконної анексії Криму російськими агресорами, і робив все можливе для збереження військової техніки и виводу особового складу своєї частини на материк". Під час співбесіди Президент особливо наголосив про необхідність розвитку ВМС у повній відповідності до стандартів Організації Північноатлантичного договору (НАТО), про необхідність приділити особливу увагу тим морякам і членам їхніх родин, які покинули Крим після анексії його Росією та особливо зазначив важливість повернення Одесі "статусу морської столиці України" і якнайшвидшого облаштування штабу ВМС у цьому місті. Ворончeнко представив військово-політичному керівництву держави своє бачення перших кроків на новій посаді. 2 липня 2016 року Президент України Петро Порошенко Указом № 282/2016 призначив генерал-лейтенанта Ігоря Ворончeнка командувачем Військово-Морських сил Збройних Сил України та присвоїв йому (переатестував) військове звання "віце-адмірал", вручивши погони

йому особисто 3 липня в Одесі на відзначенні Дня Військово-Морських сил України.

Воронченко був добре відомим у ВМС, адже командував береговими військами ВМС більше двох років і добре знав стан флотських справ. Однак призначення "сухопутного" генерала та ще й випускника танкового училища командувачем Військово-Морських сил викликало критику багатьох "флотських спеціалістів" як в Україні, так і у штабі ВМС, всі вони побачили в цьому нехтування флотських традицій. Та критика не вплинула на позицію Міністра оборони, який у відповідь заявив, що новий командувач зможе успішно підготувати програму розвитку і розпочати реформи, бо на флоті багато проблем і там треба багато працювати. Крім цього на флоті, головною складовою якого являється береговий компонент і жевріє потенційна небезпека всьому чорноморсько-азовському узбережжю, потрібний був командувач з бойовим досвідом ведення бойових дій саме на березі. Тому призначення і відбулося.

З призначенням командувачем Воронченко відчув певний опір з сторони штабу ВМС, який жив ще ідеями С. Гайдука, але вважав потенціал штабу достатнім для проведення реформ, тому відбулося не багато перепризначень. Найголовнішими були призначення начальником штабу ВМС – 1-м заступником командувача ВМС колишнього командира великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський", затим командира бригади надводних кораблів ВМС, випускника університету оборони ЗС України 2016 року капітана 1 рангу Романа Гладкого і 1-м заступником командувача ВМС став контр-адмірала Андрія Тарасова. Однак Роман Гладкий не проявив належної наполегливості і був з посади незабаром звільнений.

Воронченку вдалося досить швидко отримати підтримку офіцерів штабу нового погляду на розвиток і реформи українського флоту, в проведенні яких зайняв тверду позицію: нікому не дозволяв марнувати впусту ресурсний потенціал, який виділяє флоту держава. Зустрівшись з волонтерами, обговорив ряд гострих для ВМС проблем, найперше соціального характеру для військовослужбовців, які вийшли з Криму, проблем підвищення потенціалу корабельного складу, одночасно вирішив позбутися плавзасобів, які вже не можуть використовуватися за призначенням.

Стосовно ідеології реформ, то в її основі лежали збереження за Україною статусу морської транзитної країни. Україна мусить бути морською країною. Якщо Україну відрізати від моря і порушити її морські комунікації, вона не лише понесе величезні економічні втрати, але тоді стане можливим і достатньо легким розділ її території на частини. Україна не має права дозволяти агресору господарювати у Чорному морі. У травні - червні відбулися дві зустрічі Воронченка і офіцерів штабу ВМС з експертами НАТО, під час яких досягнуто єдине розуміння по всіх питаннях реформи і розвитку ВМС, підготовки військ і системи управління, передачі повноважень нижчим ланкам військового командування на флоті.

Певним відображенням ходу реформ ВМС стали вже традиційні широкомасштабні україно-американські навчання "Sea Breeze-2016", які проводилися в Одеському регіоні. В них було задіяно 25 кораблів, авіаційний компонент склав двадцять три літаки і гелікоптери, висадження десанту морської піхоти, проведене злагодження тактичних груп кораблів і, що найголовніше, робота багатонаціонального штабу по стандартах НАТО. Результати цих навчань продемонстрували повне взаєморозуміння між ВМС України і НАТО.

За два роки, що минули після анексії Криму, ще не досягнуто загальної повної сумісності з НАТО, але флагман флоту фрегат "Гетьман Сагайдачний" разом з бортовим гелікоптером отримав оцінку другого рівня. Це означало, що він вже працює за стандартами НАТО. Навчання продемонстрували, що українські ВМС вже можуть діяти у складі натовських групіровок і можуть бути включеними до складу їх різнорідних сил і засобів по виконанню відповідних задач. В ході реформи, вважав Ігор Воронченко, має бути зломлена стара, радянська, система підготовки кадрів, яка привела до краху в Криму. Український морський офіцер має бути всесторонньо підготовленим і обізнаним як командирським досвідом, так і штабною роботою.

Що стосується корабельного складу Військово-Морських сил, то для захисту морського узбережжя основні зусилля командувача направлені на будівництво серії артилерійських броньованих катерів, два з яких "Акерман" і "Бердянськ" уже увійшли до бойового складу ВМС у 2017 році і ще чотири у 2018 році спущено на воду, сплановане будівництво ще двох десятків таких катерів, відновлена готовність ракетного катера "Прилуки", будівництво десантно-штурмових катерів типу "Кентавр". Розробка і поставка ВМС вітчизняних берегових протикорабельних рухомих комплексів з ракетами "Нептун", " встановлення їх на малих ракетних катера типу "Лань", модернізовані системи залпового вогню "Вільха будуть спроможними утримувати любі ворожі корабельні групіровки від посягань на морські інтереси України.

31 грудня 2017 року броньовані катери U174 "Аккерман" та U175 "Бердянськ" з доглядовою командою на борту підтримали спецоперацію за участі ракетного катера "Прилуки" та катера морської охорони ДПС України з представниками СБУ на борту із затримання судна-порушника з контрабандним товаром на борту в акваторії Одеської області. Судно порушник, яке раніше під прапором Танзанії відвідувало закриті Україною порти Криму, намагалося втекти від українських катерів, в результаті чого ракетний катер "Прилуки" відкрив попереджувальний вогонь з артилерійської установки по курсу судна, чим було зупинене, затримане та відконвойоване до порту Одеса.

9 вересня 2017 року до Одеси прибули ще два новозбудовані малі броньовані артилерійські катери: U176 МБАК-03 "Вишгород" та U179 МБАК-06 "Нікополь". Як заявив по прибутті в Одесу командир 1-ї бригади надводних кораблів капітан 2 рангу Дмитро Глухов, плавання відбулось згідно графіку, виходу з ладу вузлів і механізмів не сталося, поставлені завдання виконані.

Державні випробовування виявили необхідність допрацьовувати проект бронекатерів і на червень 2018 року в конструкцію бронекатерів проєкту 58155 "Гюрза-М" було внесено близько сімдесяти змін. Також на катери було встановлене "додаткове оснащення" що за словами командувача ВМС Ігоря Воронченка має стати "несподіванкою для супротивника". Станом на 2019 рік вже побудовані катери та ті, що будуються, продовжують модернізувати та дооснащувати новим озброєнням та обладнанням.

14 вересня 2018 р у Києві на замовлення Міністерства оборони України на заводі "Кузня на Рибальському" пройшли урочисті церемонії спуску на воду першого, а 20 вересня другого десантно-штурмового катера проекту 58181 "Кентавр". Під заводськими номерами 01032 і 01033 вони були закладені в кінці 2016 року. В урочистих церемоніях приймали участь Секретар Ради національної безпеки і оборони Олександр Турчинов, міністр оборони Степан Полторак, народний депутат Ірина Фріз, вона ж і стала хрещеною

матір`ю першого "Кентавра", голова Правління ПрАТ "Завод "Кузня на Рибальському" Валерій Шандра. У своїх виступах вони відзначили, що за своїми показниками і бойовими характеристиками, за озброєнням новозбудовані десантно-штурмові катери "Кентавр" не поступаються зарубіжним аналогам. Вони будуть малопомітні для радіолокаційних та інфрачервоних засобів виявлення противника. Ці можливості дозволять приховано і водночас ефективно транспортувати у визначені райони виконання бойових завдань підрозділи морської піхоти або спеціального призначення з їхнім подальшим десантуванням на необладнане узбережжя Проектом передбачена їх максимальна швидкість до 50 вузлів, а дальність плавання - до 500 миль. Десантний відсік катера може розмістити 36 військовослужбовців десанту з відповідним спорядженням. Для порівняння: сучасний шведський десантний катер "CombatBoat 90", проект якого взятий для розробки власної платформи низкою країн НАТО, може розмістити лише 21 особу.

Розвиток ВМС передбачає створення головної бази ВМС в Одесі і інфраструктури ВМС по захисту азовського узбережжя. Створення військово-мор-

14.08.2018. Київ. Урочиста церемонія спуску на воду першого десантно-штурмового катера типу "Кентавр"

ської бази на Азовському морі прискорили агресивні дії російських ВМФ і їх спроби заблокувати українське мореплавство в Азовському морі та встановити там свою морську гегемонію. Для деблокації українських портів і захисту морських інтересів України у Маріуполі буде формуватися військово-морська база з дислокацією батальйону морської піхоти в Бердянську. Командувач особисто відвідав місця його майбутньої дислокації і обумовив питання виділення відповідної інфраструктури з місцевою владою. З метою розбудови Морського командування в Азовському морі попри протидію Чорноморського флоту і ФСБ РФ у жовтні 2018 року в Азовське море були передислоковані аварійно-рятувальне судно ВМС "Донбас", буксир "Корець" та берегом доставлені в Бердянськ два малі броньовані артилерійські катери Р-177 "Кременчук" та Р-178 "Лубни" і 11 вересня 2018 року спущені на воду. Там формувався дивізіон МБАК з завданням забезпечити безпеку українського судноплавства в Азовському морі.

Однак 25 листопада 2018 року у Керченській протоці розігрався військово-морський російсько-український конфлікт, який стривожив широку міжнародну громадськість. Він став першим збройним конфліктом між ВМС України і ВМФ РФ у Чорному морі. Того дня у відповідності до морського права і російсько-українського договору 2003 року по Азовському морі, група українських кораблів у складі дох малих броньованих артилерійських катерів "Бердянськ" і "Нікополь" рейдового буксиру "Яни Капу" здійснювали плановий перехід з порту Одеси Чорного моря до порту Маріуполь в Азовському морі. Боєзапасу у них на борту не було.

Попервах ніщо не передбачало конфлікту. Близько 4 ранку 25 листопада береговий пост ФСБ, морські порти Керч і Кавказ були попереджені про намір пройти Керченською протокою, але вони відповідь не дали. Катери з буксиром підійшли до Керченської протоки і запросили у диспетчера порту Керч дозволу на прохід протокою в Азовське море. Диспетчер визначив їм місце якірної стоянки для очікування черги на прохід. Затим від ФСБ у грубій формі українським морякам було відмовлено у проході протокою. Про отриману відмову старший групи катерів доповів в штаб ВМС і отримав розпорядження командувача ВМС Ігора Воронченка повертатися в Одесу. Катери з буксиром знялися з якорів і вийшли у нейтральні води. І тут близько 20 год. 10 хв. за київським часом вони були атаковані групою російських сторожових прикордонних кораблів ФСБ у складі: "Мангуст", "Дон", "Ізумруд", "Соболь", корвета ЧФ "Суздалець", з повітря їх атакували два гелікоптери Ка-52, два літаки-штурмовики Су-25 і винищувач Су-30. В той же час під Керченським мостом прохід загородили танкером "NEYMA", який згодом був затриманий українськими прикордонниками в Чорному морі. Прикордонні кораблі ФСБ РФ у нейтральних водах розпочали переслідування з метою захопити групу українських чи взяти їх на абордаж. Але умілим маневруванням бронекатери і буксир уникали навалів російських прикордонників, в результаті відбувся навал російських "Дона" з "Ізумрудом". Російський прикордонний катер "Дон" врешті-решт таранив український буксир "Яни Капу", пошкодивши головний його двигун, обшивку і зніс леєрне огородження, був зірваний і втрачений рятувальний пліт.

По перехоплених радіопереговорах російських командирів стало зрозумілим, що українські катери з конфлікту вийти не зможуть бо начальник прикордонних військ ФСБ РФ Мєдвєдєв із себе виходив, вимагаючи захопити українські катери і буксир. Тому, не можучи захопити бронекатери в морі російська бойова авіація нанесла ракетний удар з повітря. В результаті пострілу неуправляємою ракетою з гелікоптера був проламаний борт у мбак "Бердянськ" і поранено троє матросів. Катери зазнали вогневого ураження і втратили хід і можливість самостійно продовжувати маневрувати і ухилятися від абордажного захоплення. У результаті, близько 20:50 за київським часом, катери разом з екіпажами були захопленні спецпідрозділами ФСБ Росії і відбуксирувані в порт Керч, пораненим морякам надали медичну допомогу, а решту моряків взяли в полон і відправили в тюремні камери. Всього було взято в полон 24 матроси і офіцери. "У мене розривається серце, коли я бачу своїх матросів, яких протизаконно утримують в Росії" – заявив командувач ВМС Ігор Воронченко, пояснивши бажання піти у полон замість 24 захоплених у Керченській протоці моряків, хоча і сам вже перебував у російських буцегарнях в Криму.

Через обстріл українських кораблів біля Керченської протоки відбулося екстрене засідання РНБО, оголошено воєнний стан на 30 діб, українська армія приведена в повну бойову готовність. Весь склад Військово-морських сил України підняли за тривогою. А під стінами посольства Росії в Києві вночі почався протест. До посольства принесли і запалили шини, вздовж паркану дипломатичного відомства учасники акції розклали паперові кораблики.

25.11. 2018. Маневрування кораблів під час конфлікту біля Керченської протоки

Конфлікт під Керченською протокою продемонстрував всьому світові, що в Україні відбувається не внутрішній конфлікт, як це постійно виставляли світові російські дипломати, а справжня російсько-українська війна, в якій саме Росія виступає агресором. На українські кораблі напали російські під російськими прапорами і розпізнавальними знаками і це вже приховати від міжнародної спільноти буде не можливо. У цьому конфлікті росіяни теж понесли втрати, були пошкоджені пскр "Ізумруд" і "Дон", а згодом втратили і танкер "NEYMA", арештоване за участь у антизаконному конфлікті українськими прикордонниками.

У зв'язку з захопленням українських суден Україна подала позов на Росію до Міжнародного трибуналу ООН з морського права, який 25 травня 2019 року визнав дії російської сторони незаконними і зобов'язав Росію негайно звільнити три судна і всіх членів екіпажів. Після збігу місяця, відведеного на інформування про виконання рішення трибуналу, Росія продовжила утримання моряків і лише 7 вересня 2019 року після тривалих переговорів відбувся обмін українських в'язнів на російських. Всього додому повернулося 35 українців, в тому числі — усі 24 українських моряки. Захоплену корабельну собаку передали трохи раніше. Захоплені катери й буксир були повернуті у розграбованому стані лише 17 листопада 2019 року. Двигуни, паливні системи і системи управляння були розграбовані, викрали не лише комп'ютери і засоби зв'язку, а й унітази з гальюнів. Катер "Нікополь" та буксир "Яни Капу" моряки відремонтували власними силами, а "Бердянськ" в судноремонтному заводі Миколаєва. Після введення суден до бойової готовності буксир "Яни-Капу" та артилерійські катери "Бердянськ" і "Нікополь" 20 листопада 2019 року повернулися до Очакова.

Ще в 2016 році Ігор Воронченко разом з Президентом України Петром Порошенком розпочали активні переговори з країнами-партнерами про покупку і поповнення бойового корабельного складу ВМС відповідних класів бойових кораблів, у першу чергу сторожових і мінно-тральних. Як перший результат досягнутих домовленостей 25 вересня 2018 року на території бази Берегової охорони США "Балтімор" відбулася урочиста церемонія передачі Військово-Морським силам України двох патрульних катерів берегової охорони класу "Island". На церемонії у присутності Глави держави Петра Порошенка

Сертифікати про передачу техніки підписали віце-адмірал Берегової охорони США Майкл Макалістер та командувач Військово-Морських сил Збройних Сил України Ігор Воронченко. "Цей день є ще однією віхою у розвитку стратегічного партнерства між Україною та Сполученими Штатами. ...Перші два кораблі класу "Island" стануть ще однією цеглиною в зміцненні військово-морського альянсу між українським та американським народами, - підкреслив Президент України, зауваживши, що доповнить цю співпрацю і американська допомога в будівництві командного центру ВМС України в Очакові. "Сьогоднішня подія ясно показує, що стратегічне партнерство між Україною та Сполученими Штатами є жвавим та продуктивним", - наголосив Глава держави.

25.08.2018. Балтімор, США. Урочиста передача сертифікатів на катери "Айленд"

У свою чергу віце-адмірал берегової охорони США Майкл Макалістер відзначив, що він "...впевнений, що ці катери також чудово служитимуть у руках ВМС України. В руках кваліфікованих моряків, таких як берегові охоронці США та українські ВМС, катери класу "Island" довели, що вони є різноплановими та ефективними одиницями техніки. Їх команди гарно себе показали у перешкоджанні контрабанді, реагуванні на надзвичайні ситуації, проведенні оборонних операцій та порятунку людей в морях".

У плані розвитку корабельної складової національного флоту продовжуватиметься виконуватися і національна програма "Корвет", модернізація фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний", буде завершене будівництво корвета "Володимир Великий" та ракетних катерів типу "Лань" і ВМС поступово набиратимуть обриси і бойові можливості сучасного європейського флоту, здатного стати морським щитом України. Що так станеться, сумнівів нема, бо командувач не прихильник кабінетного управління. Його часто можна побачити на корабельній палубі, у віддаленому гарнізоні чи у танку на полігоні бойової підготовки і на лінії фронту, де він особистим прикладом вчить морських піхотинців боронити свою рідну країну від агресивних зазіхань ворога. Крим і Луганськ нас навчив – його любима поговірка.

Для забезпечення духовного потенціалу флоту і героїко-патріотичного виховання військових моряків при підтримці командувача 25 січня 2017 року в Одесі і 28 січня в Києві відроджені організації ветеранів Військово-Морських сил України. В Одесі створено військово-морський музей. Вони у місцях базування ВМС та в цілому в Україні надаватимуть вагому допомогу командуванню флоту в роботі з особовим складом, яка так необхідна у час боротьби з російським агресором і сепаратистами. До 25-річчя ВМС України Ігор Воронченко заснував Пам'ятну нагороду – відзнаку-хрест "25 років ВМС України", виготовлену з металу ворожих мін і снарядів, якими агресор обстрілював українських моряків на полі бою.

Дехто з військових експертів називає Ігора Воронченка автором концепції "москітного флоту", що він, будучи "береговим" адміралом, виступає

проти будівництва бойових кораблів класу "корвет" і "фрегат" та не бачить морських інтересів країни поза територіальними водами. З цього приводу він свою позицію радіо "Свобода" пояснив так: "В 2018 році ми ухвалили "Стратегію Військово-морських сил України до 2035". В ній визначені три етапи і п'ять пріоритетів на ці роки, в тому числі пріоритети стосовно розвитку корабельного складу. На першому етапі ми повинні взяти під контроль зону до 40 миль. Взяти під контроль спільними діями і берегових частин, і катерно-ударних груп, і мінними загородженнями. Ми спроможні зірвати висадку, припустимо, морського десанту. На другому етапі ми маємо просунутись далі і взяти під контроль морську економічну зону України, щоб забезпечити вільне судноплавство. Це потребує більших ресурсів, щоб ми могли побудувати кораблі, які б діяли у виключно морській економічній зоні. І третій етап, я сподіваюсь це вже буде мир, це вихід України на простір інших морів і океанів, участь в міжнародних навчаннях і міжнародних місіях.

"Москітний флот" – це перехідний варіант, а не кінцеве наше бачення Військово-Морських сил в майбутньому. В майбутньому там мають бути і корвети, і підводні човни. "Москітний флот" спроможний реагувати і наносити ураження корабельним угрупованням під час агресії. Сподіваюсь в наступному місяці в нас вдало пройдуть чергові, а потім і кінцеві випробування протикорабельного комплексу "Нептун", поки тільки берегового. Він в подальшому стане основною зброєю на ракетних катерах.

Однак впровадження створеної "Стратегії" розвитку національного флоту і її впровадження вже залежить не від командувача ВМС. Майже кожний командувач готували і направляли Президенту України на затвердження відповідні документи, в тому числі і Програму кораблебудівництва, але всі вони тихо осідали в якійсь глибокій шухляді адміністрації Президента. Як станеться на цей раз, в умовах війни, покаже час.

Віце-адмірал Ігор Воронченко є одним з видатних і бойових адміралів українського флоту, який на ділі продовжив бойову ратну славу і звитягу українських моряків попередніх поколінь. Йому випало на долю відновити довіру народу до Військово-Морських сил України і він особисто у боях з окупантами і сепаратистами на сході країни зумів відновити і довіру і честь національного флоту. Під його командуванням українські військові моряки жодного разу не опустили перед ворогом свого прапора, мужньо захищали українську землю від російського агресора. 23 серпня 2018 указом Президента України № 242/2018 Ігорю Воронченку присвоєно військове звання "адмірал".

Однак, в 2020 році появилися явно замовні публікації, в яких Ігора Воронченка почали звинувачувати мало не в державній зраді, коли він послав бронекатери в Керченську протоку. Державне бюро розслідувань заявило про відкриття відповідної карної справи проти Порошенка і Воронченка. Намагалися звинуватити командувача і в повільному будівництві будівлі штабу ВМС, житла для військовослужбовців, а по суті причиною стала його підтримка на виборах Президента України Петра Порошенка.

11 червня 2020 року Президент України Володимир Зеленський звільнив із посади командувача ВМС України Ігоря Воронченка і указом № 217/2020 призначив командувачем Військово-морських сил Збройних сил України контр-адмірала Олексія Неїжпапу, до призначення заступника командувача ВМС з бойової підготовки, по суті, соратника Воронченка, з яким разом виходили з Криму у 2014-у році.

13 червня 2020 року до будівлі штабу ВМС України на Пирогівській вулиці Одеси прийшли українські активісти, ветерани АТО і просто одесити щоб сказати "Дякую Ігоре Олександровичу!" вже колишньому командувачу ВМС України Ігорю Ворончeнку, подякувати йому за службу, за все, що він зробив для оборони України. Вперше в історії ВМС проводжають і дякують командувачу не колеги по службі, а велика група цивільних громадян, мешканці міста, які прийшли з національними прапорами та повітряними кульками. Одеса прийшла в штаб ВМС подякувати Ігорю Ворончeнко за те, що відродив флот, перетворив Одесу у морську столицю України, за те, що флот не дозволив її запалити в травні 2014-го. Це чи не найбільша його нагорода за всю його службу. Ворончeнко вийшов до людей і виступив на мітингу, організованому на його честь. Вже екс-командувач подякував всім за таке визнання його заслуг, і переповнений емоціями подякував громадськості та волонтерам за підтримку ВМС та пообіцяв і далі допомагати військовим морякам на новому місці служби.

15 червня, у штабі ВМС в Одесі Міністр оборони України Андрій Таран та Головнокомандувач Збройних Сил України генерал-полковника Руслан Хомчак провели церемонію зміни командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України. Міністр оборони Андрій Таран подякував Ігорю Ворончeнку за сумлінну службу та оголосив наказ, згідно з яким Ігоря Олександровича призначено Головним інспектором Міністерства оборони України.

У житті кожної людини, - сказав Андрій Таран, - особливо це стосується нас, військовослужбовців, які все життя переїжджають з місця на місце, отримуючи нові призначення та нові завдання, наступає такий період, коли завершується робота на тій посаді, яка була до цього і починається робота на новій. Такий період у житті настав і для адмірала Ігоря Ворончeнка. Якщо до цього ви відповідали лише за ВМС, то зараз на посаді головного інспектора Міноборони, я вимагатиму від вас відповідальності за все, що відбувається в усіх видах ЗС України, - зауважив Андрій Таран. Наказом Міністра оборони України за значні заслуги в забезпеченні обороноздатності України, зміцненні територіальної безпеки, віддану багаторічну службу, зразкове виконання службового обов'язку і виявлений при цьому високий професіоналізм, честь і доблесть, Ворончeнка Ігоря Олександровича нагороджено відзнакою Міністерства оборони України холодною зброєю - офіцерським морським кортиком. Так сказати, кортик замість ордена на груди, хоча Міністр оборони зазначив, що під керівництвом Ігоря Олександровича у Військово-Морських Силах відбулися значні зміни та проведено величезну роботу.

Затим Міністр оборони представив управлінню і штабу ВМС нового командувача ВМС контр-адмірала Олексія Неїжпапу. Це перший командувач вітчизняного флоту, який одержав освіту у національних військових навчальних закладах: закінчив Севастопольський військово-морський інститут ВМС України та університет оборони України і проходив службу виключно у Військово-Морських силах ЗС України. Після представлення нового командувача ВМС України, міністр оборони наголосив "на необхідності зосередження особливої уваги на нарощуванні бойових спроможностей наших військово-морських сил у повній відповідності до стандартів НАТО й відповідно, до схвалених Президентом напрямків. Зокрема, це три складові. Перша складова — це забезпечення сучасним корабельним складом з ракетним озброєнням, авіацією, береговими ракетними комплексами, засобами бойового забезпечення

та радіоелектронної боротьби. Друга — створення інтегрованої системи висвітлення обстановки та розвідки у ближній морській зоні, систем управління та систем висвітлення підводної обстановки. Третя — це розбудова сучасної системи базування — як на Чорному, так і на Азовському морях. У Міністерстві оборони буде зроблено все необхідне, аби цю програму було реалізовано на практиці, — зазначив Міністр оборони. Андрій Таран також повідомив, що на сьогодні в оборонному відомстві ведуться переговори з іноземними партнерами щодо необхідності надання допомоги та сприяння у втіленні згаданих планів в життя. Ці переговори я проводив під час моїх нещодавніх візитів до Берліну та Парижу і отримав запевнення іноземних партнерів у підтримці наших прагнень розвивати флот", — додав Андрій Таран.

Новий керівник національного флоту у своєму представницькому виступі підкреслив, що "сьогодні Військово-Морські Сили після анексії Криму відроджені як вид Збройних Сил України, українські військові моряки разом з побратимами з інших видів і родів військ успішно виконують бойові завдання в районі проведення Операції об'єднаних сил, на окремих напрямках в приморських регіонах, в морі і повітрі. Поліпшена система базування сил і їх всебічного забезпечення. Однак, відзначив Олексій Неїжпапа, Військово-Морські Сили ще не набули тих спроможностей, які б дозволили виконати всі поставлені завдання. Особливо це стосується морської складової, наших дій на морі. Для вирішення цього головного проблемного питання під керівництвом адмірала Ігоря Воронченка була розроблена "Стратегія розвитку Військово-Морських Сил до 2035 року", яка лягла в основу концепції розвитку флоту і зараз проходить погодження в Генеральному штабі та буде подана на затвердження Міністру оборони України. Це той шлях, яким ми будемо йти далі... Основна мета нашої подальшої роботи, заявив контр-адмірал Олексій Неїжпапа, змінити парадигму застосування ВМС України від флоту, який чекає противника біля нашого узбережжя, на ВМС, які зустрічають ворога біля його берегів".

Олексій Неїжпапа

Далі новопризначений командувач Військово-Морських Сил визначив три головні напрямки подальшого розвитку вітчизняного флоту:
1. Перший і головний – персонал. Патріотичний, мотивований, ініціативний, підготовлений, дисциплінований особовий склад – це основа флоту. У підготовці ми нарощуватимемо складові міжродової, міжвидової і міжвідомчої підготовки. Наш персонал повинен знати іноземну мову і міжнародні штабні процедури, бути готовим до дій за стандартами НАТО. Соціальний захист людей та турбота про родини військовослужбовців забезпечать стійку мотивацію до тривалої служби. 2. Другий напрям – нарощування корабельно-катерного складу та підтримання його бойової і технічної готовності. Підтримка Президента України, Міністра оборони України, Головнокомандувача Збройних Сил України, наших партнерів, я упевнений, дадуть нам можливість отримати нові кораблі, катери, протикорабельні ракети і від національної промисловості, і з закордону. Створити, з урахуванням можливостей держави та досвіду провідних

країн світу, достатнє корабельне угруповання, готове до бойових дій на Чорному, Азовському морях, а у подальшому – захищати наші національні інтереси, діяти спільно з партнерами у визначених районах Світового океану.
3. Третій напрям – розвиток інфраструктури і логістики ВМС, гарантоване забезпечення сил і особового складу усім необхідним – від озброєння і боєприпасів до житла – додав командувач національного флоту.

Ми не маємо зайвого часу, наш ворог – Російська Федерація - не дасть нам жодного шансу, якщо ми втратимо єдність, довіру - наголосив контр-адмірал Олексій Неїжпапа. Тому – жодного кроку назад, жодного кроку на місці, тільки вперед і тільки разом.

Крім врученого Міністром оборони України почесного кортика за період військової служби Ігор Воронченко нагороджений орденом Данила Галицького, французьким орденом "За заслуги" (30.11.2019 р.), медаллю "За бездоганну службу" III ст. та рядом відзнак Міністерства оборони України.

Хронологія
морських походів національного флоту України

Морські походи древніх праукраїнців

1. 218 рік - морський похід антів (праукраїнців) з готами на Афіни і Салоніки;
2. 252 рік - похід антів до південних берегів Чорного моря;
3. 256 рік - похід антів до берегів Анатолії;
4. 269 рік – похід антів на Афіни, Спарту і острови Кіпр та Кріт.
5. 610 рік – похід антів на фортецю-порт Солунь.
6. 626 рік – похід антів на Царгород.
7. Середина VIII століття – похід київського князя Олега до Синопа і Пропонтиди.
8. Початок IX століття - похід князя Бравліна до Корсуня, Сурожа і Керчі.
9. 860 рік, 18 червня – похід князя Аскольда в Чорне море, штурм Царгорода.
10. 862 рік – похід князя Аскольда на Каспійське море, облога берегів Абесгуна (Персії).
11. 905 – 910 роки - походи князя Олега на Каспійське море до берегів Абесгуна.
12. 911 рік, серпень – похід флотилії князя Олега до Царгорода.
13. 913 рік – похід князя Олега на Каспійське море.
14. 941 рік – похід князя Ігора на Царгород.
15. 943 рік, вересень – похід князя Ігора на Каспійське море, окупація кавказької Албанії (Карабаху).
16. 960 рік – похід флотилії князя Святослава до Болгарії.
17. Кінець 960 року – похід флотилії князя Святослава до іспанської Андалузії.
18. 964 – 966 роки – похід князя Святослава на Оку і Волгу.
19. 967 – 970 роки – походи князя Святослава в Болгарію.
20. Початок 971 року – битва князя Святослава з візантійською флотилією на Дунаї.
21. 982 – 984 роки – похід флотилії князя Володимира Великого на Волгу і в Хазарський каганат.
22. 986 рік – похід флотилії князя Володимира Великого в низов'я Дніпра.
23. 987 рік – похід флотилії князя Володимира Великого в Чорне море до Анатолійського узбережжя.
24. 988 рік – похід флотилії князя Володимира Великого до Херсонесу.
25. 1023 рік – похід воєводи Золоторукого до Царгорода і в Егейське море.
26. 1043 рік – похід князя Володимира Ярославовича на Царгород.
27. 1151 рік – битва флотилії князя Ізяслава Мстиславовича за Київ.
28. 1159 рік – похід флотилії князя Ростислава Мстиславовича в

низов'я Олешки і до болгарського узбережжя.

29. 1160 рік – битва флотилії князя Ростислава Мстиславовича на Десні.
30. 1223 рік – похід флотилії воєводи Юрія Домажирича з Дністра до острова Хортиця на Дніпрі проти монголо-татар.

Морські походи козацького флоту України

31. 1492 рік, 1 серпня – перший відомий похід запорізьких козаків в Дніпровський лиман під проводом князя Б. Глинського.
32. 1494 рік – штурм козацької ескадри князя Б. Глинського фортеці Очаків.
33. 1502 рік – штурм козацької ескадри князя Б. Глинського фортеці Тавань.
34. 1504 рік – штурм ескадри князя Б. Глинського фортеці Тавань.
35. 1516 рік - - похід козацької ескадри на Білгород.
36. 1523 рік - похід козацької ескадри у Дніпровський лиман;
37. 1527 рік - похід козацької ескадри на Очаків.
38. 1538 рік - похід загону чайок на Очаківську фортецю.
39. 1541 рік - похід ескадри чайок у Дніпровський лиман і штурм Очаківського замку.
40. 1545 рік – похід ескадри отаманів Ісачка, Івана Держка і Карпа Масла, штурм Очаківського замку.
41. 1552 рік – похід козацької ескадри Карпа Масла і Яцька Білоуса на Очаків.
42. 1556 рік, березень – штурм флотилією князя Д. Вишневецького Аслан-Кермена і Очакова.
43. 1556 рік, червень – похід ескадри князя Д. Вишневецького на Аслан-Кермен і Очаків.
44. 1556 рік, 14 жовтня – штурм ескадри князя Д. Вишневецького фортеці Аслан-Кермен.
45. 1558 рік, січень – штурм флотилії князя Д. Вишневецького Аслан-Кермена і Перекопа.
46. 1559 рік, 2 липня – штурм флотилії князя Д. Вишневецького фортеці Азов.
47. 1559–1560 роки – похід флотилії князя Д. Вишневецького на Азов, Очаків, Тамань і Кафу.
48. 1561 р., січень-лютий – похід флотилії князя Д. Вишневецького до Кафи.
49. 1562 рік – похід ескадри під проводом отаманів Миколая і Кобеліна на Очаків.
50. 1563 рік – похід ескадри князя Д. Вишневецького на Очаків.
51. 1567 – 1569 роки – походи на Чорне море флотилії гетьмана Самійла Кішки, штурм Очакова, Ізмаїла, Козлова, Білгорода і Килії.
52. 1573 рік – похід флотилії Самійла Кішки в Чорне море до гирла Дунаю.
53. 1574 рік – похід флотилії Фоки Покотила в Чорне море і на

Дунай.

54. 1575 рік – похід флотилії гетьмана Б. Ружинського на Козлов і Кафу.
55. 1576 рік – піврічний похід флотилії військового отамана Нечая по всьому чорноморському узбережжі: штурм Очакова, Козлова, Інкермана, Судака, Керчі, Сухумі, Поті, Батумі, Трапезунда, Стамбула, Варни і Кілії.
56. 1576 рік – похід в Дніпровський лиман флотилії гетьмана Б. Ружинського.
57. 1576 – 1577 роки – походи в Чорне море і на Дунай флотилії гетьмана Івана Підкови.
58. 1584 рік – штурм флотилії гетьмана Богдана Микошинського фортеці Очаків.
59. 1586 рік – похід ескадри полковника К. Перебийноса до Судака, Кафи і Керчі.
60. 1589 рік – похід на Козлов ескадри отамана Захарія Кулаги.
61. 1589 рік – похід ескадри отамана Григорія Лободи на Білгород.
62. 1593 рік – штурм ескадри Григорія Лободи фортеці Білгород.
63. 1594 рік, весна – похід в Чорне море флотилії Б. Микошинського.
64. 1595 рік – похід ескадри Григорія Лободи на Дунай.
65. 1595 рік - похід флотилії Федора Полоуса на Синоп з використанням козацьких "підводних човнів."
66. 1596 р., квітень - битва ескадри полковника К. Підвисоцького з польськими військами за переправу під Києвом.
67. 1596 рік, літо – битва ескадри полковника К. Підвисоцького з кримською ордою за переправу під Кизи-Кирменом.
68. 1598 рік – похід флотилії Ф. Полоуса на Кілію, Білгород, Тягиню і Сілістрію.
69. 1599 рік, весна – похід флотилії гетьмана Ф. Полоуса до устя Дунаю.
70. 1599 рік – похід флотилії гетьмана С. Скалозуба в Азовське море.
71. 1599 рік – похід флотилії гетьмана С. Кішки в Чорне море, штурм Синопа і Трапезунда.
72. 1602 рік, травень – похід флотилії гетьмана Г. Ізаповича в гирло Дунаю.
73. 1603-1605 роки – похід флотилії гетьмана Г. Ізаповича до болгарських берегів, штурм Кілії, Білгорода і Варни.
74. 1606 рік – похід флотилії гетьмана П. Сагайдачного на Очаків і Козлов (Євпаторію).
75. 1607 рік – похід флотилії гетьмана П. Сагайдачного до болгарського узбережжя.
76. 1608 рік – штурм ескадри отамана М. Найманoвича Перекопу.
77. 1609 – 1610 роки – походи флотилії гетьмана П. Сагайдачного на Очаків, Дунай, Кафу, Кілію і Ізмаїл.
78. 1612-1613 роки - походи флотилії гетьмана П. Сагайдачного і штурм фортець чорноморського узбережжя Криму.
79. 1613 рік – два походи флотилії гетьмана П. Сагайдачного в Чорне море, до кримського узбережжя.
80. 1614 рік – похід флотилії гетьмана П. Сагайдачного в Чорне море, штурм Синопа і Трапезунда.

81. 1615 рік – похід флотилії Гетьмана П. Сагайдачного на Стамбул.
82. 1616 рік – штурм флотилії П. Сагайдачного Кафи, Трапезунда, Мінор, Синопа і Стамбула.
83. 1616 рік - похід козацької флотилії під проводом військового отамана Василя Стрілковського в Чорне море і розгром нею турецької ескадри з семи галер в 70 кілометрів від Стамбула.
84. 1617 рік – похід флотилії Гетьмана Д. Барабаша на Стамбул.
85. 1619 рік – похід флотилії Гетьмана Якова Нероди на Тягиню.
86. 1620 рік, 9 серпня – похід флотилією Гетьмана Якова Нероди на Стамбул.
87. 1620 рік, 25 серпня – штурм флотилією гетьмана Якова Нероди Варни.
88. 1620 рік – повстання невільників на турецькій галері під проводом Гетьмана Івана Сулими і їх бойовий по хід Середземним морем до Риму.
89. 1621 рік, весна – похід флотилії Гетьмана Якова Нероди на Різе.
90. 1621 рік, серпень – жовтень – похід флотилії отамана Б. Хмельницького в Чорне море, штурм Очакова, Варни, Сазополя і Стамбула.
91. 1622 рік, червень - похід 100 чайок флотилії наказного гетьмана Петра Жицького на Кафу.
92. 1622 рік – похід флотилії гетьмана Оліфера Голуба до Бос фору і в Азовське море.
93. 1622 рік, 18 вересня – похід флотилії Гетьмана М. Дорошенка на Стамбул.
94. 1623 рік, весна – похід флотилії Оліфера Голуба в Чорне і Азовське моря.
95. 1623 рік, 9 липня – похід флотилії Гетьмана М. Дорошенка на Стамбул.
96. 1623 рік, 24 липня – похід флотилії Гетьмана М. Дорошенка в Керченську протоку, битва в протоці з турецьким флотом.
97. 1624 рік – похід ескадри полковника Кіндрата Бурлєя на Синоп.
98. 1624 рік, 12 березня – битва ескадри отамана Г. Чорного з турецьким флотом під Очаковом і похід на Дунай.
99. 1624 рік, весна - похід до Дунаю ескадри Марка Жмайла.
100. 1624 рік, травень – похід ескадри М. Дорошенка на Стамбул.
101. 1624 рік, 20.08 – 4.09 – похід флотилії отамана Г. Чорного на Стамбул, штурм Неокорніє.
102. 1624 рік, осінь – похід флотилії Гетьмана М. Дорошенка на Стамбул.
103. 1625 рік, весна - похід флотилії гетьмана Марка Жмайла в Чорне море на Синоп і Трапезунд.
104. 625 рік, весна – повстання полонених козаків під проводом полковника О. Шафрана в Балаклаві і похід на Дон.
105. 625 рік, осінь – похід ескадри полковника О. Шафрана з Дону на Трапезунд.

106. 1625 рік, осінь – похід флотилії Марка Жмайла до берегів Туреччини.
107. 1626 рік – три походи ескадри полковника О. Шафрана з Дону на Анатолійське узбережжя.
108. 1626 рік, весна – похід флотилії Гетьмана М. Дорошенка до берегів Грузії.
109. 1626 рік, осінь – похід флотилії Гетьмана М. Дорошенка на Трапезунд, Синоп і Самсонів.
110. 1626 рік - два походи Тараса Трясила до Босфору і атаки на Стамбул.
111. 1627 рік – похід ескадри полковника О. Шафрана на Азов.
112. 1628 рік, весна – штурм ескадри Гетьмана М. Дорошенка фортеці Аслан-Кермен.
113. 1628 рік – похід ескадри Тараса Федоровича (Трясила) на Кафу.
114. 1629 рік, травень – похід ескадри Тараса Федоровича (Трясила) до Карасубазара і Сазополя.
115. 1629 рік, травень – похід ескадри Гетьмана І. Сулими на Стамбул, Варну, Кілію, Ізмаїл, Балчик і Сазополь.
116. 1630 рік - похід ескадри з 70 чайок Гетьмана Івана Сулими до Босфору, визволення оточених турками козаків з монастиря "Сизебола".
117. 1630 рік – похід флотилії Гетьмана І. Сулими до болгарських берегів. Штурм Керчі, Інеболу, Айсереса і Синопа.
118. 1632 рік – похід флотилії Гетьмана І. Сулими в Азовське море і штурм Азова.
119. 1633 рік – похід флотилії Гетьмана І. Сулими в Азовське море.
120. 1634 рік – похід флотилії Гетьмана І. Сулими в Азовське море і в устя Дунаю.
121. 1635 рік – похід ескадри Тараса Федоровича з Дону в Чорне море.
122. 1635 рік – п'ять походів флотилії Гетьмана І. Сулими в устя Дунаю і Босфору, штурм польської фортеці Кодак на Дніпрі.
123. 1635 р., серпень – битва ескадри полковника Костянтина Вовка з шведським флотом на Балтійському морі;
124. 1637 рік – похід ескадри полковник Кіндрата Бурлєя до турецького узбережжя.
125. 1638 рік, травень – похід ескадри полковника К. Бурлєя з Дону на Керч і Кафу .
126. 1640 рік, липень – похід ескадри полковник К. Бурлєя з Дону на Темрюк.
127. 1641 рік, квітень – похід загону чайок на чолі з М. Тараном на Різе.
128. 1644 рік, жовтень - похід на Азов ескадри полковника Сулими.
129. 1645 рік, жовтень – штурм ескадри полковника І. Сірка іспанської фортеці Дюнкерн у Північному морі.
130. 1644 рік, жовтень – похід ескадри Сулими на Азов.
131. 1645 рік, 20 квітня– похід ескадри полковника Сулими із Дону на Азов і Керч.

132. 1646 рік, 24 серпня– похід ескадри полковника Сулими до Верхніх Берд і Казанрогу.
133. 1651 рік - розгром литовської річкової флотилії Януша Радзивіла на Дніпрі під Києвом козацькою річковою ескадрою під командуванням Антіна Ждановича;
134. 1654 рік – похід ескадри отамана Семена Ворчуна на Крим.
135. 1655 рік, весна – похід флотилії І. Сірка на Тамань.
136. 1656 рік – похід флотилії І. Сірка на Азов і Очаків.
137. 1657 рік, серпень – похід ескадри І. Сірка на Крим.
138. 1657 рік, серпень – зруйнування ескадрою І. Сірка турецької фортеці біля Тавані.
139. 1659 рік, червень – похід ескадри І. Сірка на Акерман.
140. 1660 рік – штурм флотилії І. Сірка фортеці Очаків.
141. 1663 рік – похід флотилії І .Сірка в устя Дунаю.
142. 1670 рік – похід флотилії І. Сірка до Очакова.
143. 1678 рік – битва флотилії І. Сірка з турецьким флотом у Дніпровському лимані і похід по ріці Буг.
144. 1679 рік - штурм флотилією І. Сірка турецьких фортець Тавань, Аслан-Кермен і Кизи-Кермен.
145. 1680 рік – похід флотилії І. Сірка в Азовське море.
146. 1680 рік, серпень - похід флотилії Гетьмана Івана Стягайла в Чорне море.
147. 1683 рік, 6 – 9 жовтня - 1500 козаків під керівництвом полковника Якова Ворони у складі австро-польських військ на човнах з Дунаю взяли штурмом османську фортецю Паркани (суч. місто Штурово у Словаччині);
148. 1690 рік, літо – похід ескадри М. Самійленка в низов'я Дніпра, битва з турецьким флотом.
149. 1692 рік – похід ескадри кошового отамана М. Самійленка на Очаків.
150. 1694 рік – похід ескадри кошового отамана М. Самійленка на Чонгар.
151. 1695 рік - похід козацької ескадри під проводом генерального осавула Ломиковського до устя Дунаю.
152. 1695 рік, липень – похід ескадри кошового отамана М. Самійленка на Азов.
153. 1696 рік, червень – похід ескадри полковника М. Чалого в Чорне море до кримських берегів і Азова.
154. 1696 рік, червень – розвідувально-диверсійний похід в Чорне море ескадри отамана Я. Мороза.
155. 1736 рік – похід ескадри отамана І. Малашевича в Дніпро-Бузський лиман, штурм Кінбурна і Очакова.
156. 1737 рік – похід ескадри отамана І. Малашевича на Очаків і Дунай.
157. 1739 рік, 11 вересня – бій ескадри полковника Єстифєєва в гирлі Дніпра біля р. Березані з турецькими кораблями.
158. 1770 рік – похід ескадри полковника П. Стягайла на Дунай і битва з турецьким флотом під Очаковом.
159. 1770 рік, квітень-листопад – бойові операції флотилії полковника Д. Третяка в Бузько-Дніпровському лимані.

160. 1771 рік, 16.04–серпень – розвідувально-диверсійний похід ескадри полковника Я. Сідловського в гирло Дунаю (1-й Дунайський похід).
161. 1772 рік, 5.05.–14.11. – розвідувально-диверсійний похід ескадри полковника Івана Мандри в устя Дунаю (2-й Дунайський похід).
162. 1783 рік, 25.04 – 1.05. – перший похід новозбудованої ескадри Чорноморського флоту з Херсону до Севастополя під командуванням кошового отамана Сидора Білого.
163. 1787 рік, 1 жовтня – десант Лиманської флотилії під командуванням кошового отамана Сидора Білого на Кінбурнську косу.
164. 1788 рік, 17 червня – битва Лиманської козацької флотилії під командуванням Сидора Білого з турецьким флотом під Очаковом.
165. 1788 рік, 17 червня – битва Лиманської флотилії під командуванням полковник А. Головатого з турецьким флотом під Очаковом.
166. 1788 рік, 7 листопада – штурм ескадрою Антона Головатого острова Березань.
167. 1789 рік, серпень – вересень – штурм флотилією Антона Головатого фортеці Хаджибей (Одеса), Аккермана (Білгород-Дністровського), Тягині (Бендер).
168. 1790 рік, грудень – розгром флотилією Антона Головатого турецького флоту на Дунаї, десант на дунайські острови і штурм Ізмаїла.
169. 1791 рік, 28 червня – штурм флотилією А. Головатого Матчина.
170. 1792 рік, серпень – останній похід козацької флотилії під командуванням полковника Сави Білого з Акермана і Очакова до Темрюка для "вічного" проживання на Кубані.

Морські походи флоту Української Народної Республіки і Української Держави

171. 1917, літо-осінь - бойове чергування міноносця "Завидний" під національним прапором в Чорному морі.
172. 1917, грудень - похід дредноута "Воля", крейсера "Пам'ять Меркурія" і міноносця "Завидний" під українськими прапорами до турецького узбережжя в п. Різе для організації демобілізації українських вояків з Кавказького фронту в УНР.
173. 1917, 24 грудня - перехід крейсера "Пам'ять Меркурія" і міноносців "Завидний" та "Звонкій" під українськими прапорами з Севастополя до Одеси у зв'язку з загрозою захоплення їх більшовиками.
174. 1918 рік, липень – бойове розмінування фарватеру і рейду Одеського порту і Дніпро-Бузького лиману від мін тральною бригадою флоту УНР під командуванням контр-адмірала Олександра Гадда.

175. 1919 рік, грудень – 1920 рік, квітень – участь дивізії морської піхоти флоту УНР під командуванням контр-адмірала М. Білинського в боях проти Червоної Армії під час 1-го Зимового походу війська УНР за визволення України.
176. 1921 рік, 24.10-21.11. – участь моряків полку морської піхоти УНР під командуванням підполковника М. Шрамченка в боях проти Червоної Армії підчас походу Української Повстанської армії в Україну (2-й Зимовий похід).

Морські походи і бойові дії Військово-Морських сил Збройних Сил України

177. 1992, 21 липня - перехід з озера Донузлав до Одеси під Державним прапором України сторожового корабля СКР – 112 і прорив ним блокади з сторони групи кораблів і авіації Чорноморського флоту. Командир корабля капітан-лейтенант Сергій Настенко, старший на борту капітан 2 рангу Микола Жибарєв.
178. 1994 рік, 26.06-07.08. – похід фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" з офіційним візитом до Франції в п. Руан. Командир походу 1-й заступник начальника штабу ВМС України капітан 1 рангу Юрій Шалит, командир корабля капітана 3 рангу Сергій Настенко.
179. 1994 рік, 25.07-28.07. – діловий візит корвета "Луцьк" до Болгарії в порт Варна під прапором начальника штабу ВМС контр-адмірала Риженка О .О.
180. 1994 рік, 19.10-31.10. – діловий візит корабля управління "Славутич" до Румунії в п. Констанца під прапором заступника командувача ВМС України контр-адмірала Кострова М.М.
181. 1995 рік, 02.08.-14.08. – діловий візит корвета "Луцьк" в порт Варна в Болгарію під прапором командира Західного морського району ВМС контр-адмірала Дмитра Українця.
182. 1995 рік, 03-31.03 – морський похід до порту Абу-Дабі Об'єднаних Арабських Еміратів фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний". З 19 по 23 березня він брав участь у міжнародній виставці озброєнь "Айдекс-95", де вперше демонстрував світу кораблебудівні можливості України. Командир походу – 1-й заступник начальника штабу ВМС капітан 1 рангу Юрій Шалит.
183. 1995 р, 12.08.-16.08. – діловий візит катера управління "Дунай" до Румунії в порт Бреїл під прапором командира бригади капітана 1 рангу Мартіяна М. П.

184. 1995 рік, 11.09.-16.09. – діловий візит фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" до Болгарії в порт Варна під командуванням 1-го заступника начальника штабу ВМС України капітана 1 рангу Кузьміна В. І.
185. 1995 рік, 05.11-01.12. – діловий візит фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" до Італії в порт Спеція під командуванням контр-адмірала Фоміна В. В.
186. 1996 рік, 16.04-20.04. – діловий візит корвета "Чернігів" до Болгарії в порт Варна під прапором заступника командувача ВМС України контр-адмірала Риженка О. О.
187. 1996 рік, 30 липня – початок перших оперативно-тактичних навчань ВМС України "Море-96" в Чорному морі під прапором командувача ВМС віце-адмірала Володимира Безкоровайного.
188. 1996 рік, 1 серпня – заключний етап і завершення оперативно-тактичних навчань ВМС України "Море-96" під прапором Верховного Головнокомандувача Збройних Сил – Президента України Леоніда Кучми.
189. 1996 рік, 21.07.-28.07. – діловий візит корвета "Вінниця" до Румунії в порт Констанца під прапором заступника командувача ВМС України контр-адмірала Олексія Риженка.
190. 1996 рік, 10.08.-16.08. – діловий візит до Болгарії в порт Варна корвета "Хмельницький" під прапором заступника командувача ВМС України контр-адмірала Олексія Риженка.
191. 1996 рік, 31.08-09.09. – діловий візит загону кораблів ВМС у складі морського тральщика "Чернігів" і корвету "Вінниця" до Румунії у порт Констанца під прапором заступника командувача ВМС України контр-адмірала Риженка О. О.
192. 1996 рік, 11.09.-18.09. – перший трансатлантичний похід з офіційним візитом загону кораблів ВМС у складі фрегата "Гетьман Сагайдачний" і великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" до США в порт Норфолк під командуванням 1-го заступника начальника штабу ВМС капітана 1 рангу Володимира Кузьміна. Ділові візити під час походу (двічі) в порти Гібралтар (Велика Британія) та в Понта-Дельгада (Португалія) на Азорських островах.
193. 1996 рік, 03.11. - 6.11. – офіційний візит фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" до Грузії в порт Поті під командуванням 1-го заступника начальника штабу ВМС України капітана 1 рангу Кузьміна В. І.
194. 1997 рік, 22.06.- 4.07. – діловий візит до Болгарії в порт Варна корвета "Луцьк" під прапором командира бригади капітана 1 рангу Федоришина Я. М.

195. 1997 рік, 22.08 - 28.09. – офіційний візит фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" до Туреччини в порт Стамбул та в Болгарію в порт Варна під прапором командувача ВМС України контр-адмірала Єжеля М. Б.
196. 1997 рік, 01.11. - 2.11. – дружній візит загону кораблів ВМС України у складі фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" і великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" до порту Новоросійськ Російської Федерації під прапором командира бригади надводних кораблів капітана 1 рангу Тенюха І. Й.
197. 1998 рік, 01.06-27.06. – діловий візит загону кораблів ВМС у складі великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" та корвета "Луцьк" до Румунії в порт Констанца під командуванням капітана 2 рангу Савченка Г. М.
198. 1998 рік, 06.07.- 09.07. – офіційний візит корабля управління "Славутич" до Республіки Хорватія в порт Спліт під прапором командира бригади надводних кораблів капітана 1 рангу Тенюха І. Й.
199. 1998 рік, 14.07.-28.07. – неофіційний візит корабля управління "Славутич" до Туреччини в порт Тузла та Болгарію в порти Бургас і Варну під прапором командира бригади надводних кораблів капітана 1 рангу Тенюха І. Й.
200. 1998 рік, 14.07-26.07. – неофіційний візит учбових катерів ВМС до Туреччини в порт Тузла під командуванням контр-адмірала Риженка О. О.
201. 1999 рік, 16.07.-31.07. – неофіційний візит загону учбових катерів ВМС України "Сміла", "Чигирин" та "Нова Каховка" до Румунії в порт Констанца, до Болгарії в порт Варна та до Туреччини в порт Стамбул під командуванням капітана 1 рангу Гаврилюка В. М.
202.1999 рік, 17.07-20.07. – офіційний візит загону кораблів ВМС у складі фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" та корабля управління "Славутич" до Ізраїлю в порт Хайфа під прапором командира бригади надводних кораблів капітана 1 рангу Ігора Тенюха.
203.1999 рік, 21.07.- 24.07. – похід і тактичні навчання "Сі Бриз" загону кораблів ВМС України з кораблями ВМС США в Середземному морі під командуванням капітана 1 рангу Ігора Тенюха.
204.2000 рік, 19.04.-22.04. – офіційний візит фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" до Туреччини в порт Стамбул під прапором заступника Міністра оборони – командувача ВМС України віце-адмірала Михайла Єжеля.
205.2000 рік, 13.06-09.09. – трансатлантичний похід з офіційним візитом до США в порт Нью-Йорк корабля управління "Славутич" під прапором командира бригади надводних кораблів капітана 1 рангу Тенюха І. Й.,

ділові заходи (двічі) під час походу в порт Гібралтар (Великобританія) та на Азорські острови в порт Понта-Дельгада (Португалія).

206.2000 рік, 20.07-28.07. – неофіційний візит (штурманський похід курсантів СВМІ імені П. С. Нахімова) загону учбових катерів ВМС України "Сміла", "Нова Каховка", "Чигирин" до Туреччини в порт Тузла, до Болгарії в порт Варна під командуванням капітана 1 рангу Гаврилюка В. М.;

207. 2001 рік, 11.06.-23.06. – діловий візит великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" до Грузії в порт Поті під прапором командира Південної вмб контр-адмірала Князя І. В.

208. 2001 рік, 10.08.-20.08. – діловий візит загону учбових кораблів ВМС у складі "Сміла", "Нова Каховка" до Румунії в порти Констанца, до Болгарії в порт Варна та до Туреччини в порт Тузла (морська практика курсантів) під командуванням начальника СВМІ контр-адмірала Колпакова В.О.

209.2001 рік, 17.09.- 23.09. – діловий візит морського тральщика "Черкаси" до Туреччини в порти Стамбул і Ереглі.

210. 2001 рік, 27.09-16.10. – похід морського тральщика "Черкаси" у складі міжнародних сил за викликом "Блексіфор" ВМС причорноморських держав в порти Новоросійськ, Поті, Стамбул, Варна, Констанца.

211. 2001 рік, 11.06.- 22.06. – діловий візит великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" до Грузії в порт Поті, командир корабля капітан 3 рангу С. Деренський.

212. 2002 рік, 27.05-21.06. – похід великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський", корабля управління "Славутич" та морського буксира "Кременець" в Середземне море на оперативно-тактичні навчання "Сі Бриз" з ВМС США під прапором командира ескадри контр-адмірала Тенюха І. Й.

213. 2002 рік, 09.07.- 22.07. – спільний похід ВДК ВМС України "Костянтин Ольшанський" з ВДК ЧФ РФ "Ямал" по портах України і Росії в Чорнім морі.

214. 2002 рік, 21.07.- 28.07. – діловий візит корвета "Вінниця" до Болгарії в порт Варна.

215. 2002 рік, 20.06- 06.0.7. – діловий візит середнього десантного корабля "Кіровоград" та взводу морської піхоти ВМС до Румунії в порт Констанца.

216. 2002 рік, 05.08.-28.08. – похід корабля управління "Славутич" в ході другої активації "Блексіфор" Чорним морем до портів причорноморських держав під прапором командира міжнародного з'єднання сил за викликом командира ескадри ВМС ЗС України контр-адмірала Тенюха І. Й.

217. 2002 рік, 09.09.-15.09. – діловий візит морського тральщика "Жовті Води" до Туреччини в порти Стамбул і Ереглі.
218. 2003 рік, 16.01.-27.01. – діловий візит великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" до Греції в порт Кавала під прапором командира Південного військово-морського району ВМС України контр-адмірала Князя І. В.
219. 2003 рік, 14.07.-18.07. – діловий візит корвета "Вінниця" до Болгарії в порт Варна.
220. 2003 рік, 03.08.-31.08. – діловий візит корвета "Вінниця" до Болгарії в порт Варна на третю активацію сил за викликом "Блексіфор";
221. 2003 рік, 08.09.-15.09. – діловий візит корвета "Луцьк" до Туреччини в порти Стамбул і Ереглі.
222. 2003 рік, 12.09.-27.09 – участь роти морської піхоти ВМС під командуванням підполковника Пінкевича М. С. у навчаннях НАТО у Великій Британії в районі Північної Шотландії.
223. 2004 рік, 02.04.-22.04 – діловий візит корвета "Луцьк" до Туреччини в порти Стамбул і Ереглі. Командир корабля капітан-лейтенант Микола Корощенко, командир походу начальник штабу Південної вмб капітан 2 рангу Володимир Догонов.
224. 2004 рік, 20.06.-02.07 – діловий візит до Болгарії в порт Варна фрегата "Гетьман Сагайдачний", корвета "Луцьк", морського тральщика "Жовті Води", морського транспорту "Фастів" та морського рятувального судна "Кременець" під прапором командира ескадри контр-адмірала Тенюха І. Й.
225. 2004 рік, 09.07.-24.07 – діловий візит навчальних катерів ВМС України "Сміла" та "Нова Каховка" (морська практика курсантів СВМІ імені П. С. Нахімова) до Туреччини в порт Стамбул, Болгарії в порт Варна та до Румунії в порт Констанца під прапором командира бригади капітана 2 рангу Дмитра Шинкаренка.
226. 2005 рік, 04 - 27. 04 – перша фаза 4-ї активації "Блексіфор". Неофіційні візити корабля управління "Славутич" в п. Стамбул, Ереглі (Туреччина), Бургас (Болгарія), Констанца (Румунія).
227. 2005 рік, 05 – 10 квітня – навчання ВМС країн Чорноморського басейну "Чорноморське партнерство – 2005". Заходи РБ "Кременець" в порти Стамбул, Ереглі (Туреччина), діловий захід СР "Балта" в п. Мармарис (Туреччина).
228. 2005 рік, 11-29 квітня – навчання НАТО "Блю Гейм – 2005" в м. Нортвунд, Велика Британія. Старший на навчаннях від ВМС України кап. 2 рангу Білоусов В. С.
229. 2005 рік, 17. 06 – 03.07 – навчання "Сорбет Роял-2005" у Середземному морі, заходи корабля управління "Славутич" і РБ "Кременець" в порти Італії.

230. 2005 рік, 15 – 30. 07 – навчальний штурманський похід навчальних катерів СВМІ до портів Туреччини, Болгарії і Румунії.
231. 2005 рік, 8 – 27. 08 – участь корабля управління "Славутич" у другій фазі 4-ї активації міжнародного з'єднання за викликом "Блексіфор".
232. 2006 рік, 24.03-07.04 - участь зведеного підрозділу морської піхоти ВМС України у кількості 74 осіб та літака ІЛ-76 у морській миротворчій операції НАТО "Брілліант Марінер – 2006" в Данії.
233. 2006 рік, 07-27. 04 – участь корабля управління "Славутич" у квітневій активації міжнародного з'єднання за викликом "Блексіфор" в Чорному морі.
234. 2006 рік, 15 – 29.07 – навчальний похід катерів СВМІ ім. П. С. Нахімова по Чорному морі з 56 курсантами на борту з заходом в п. Тузла (Туреччина), Варна (Болгарія) та Констанца (Румунія).
235. 2006 рік, 01 – 22.08 – участь корабля управління "Славутич" у серпневій фазі 5-ї активації багатонаціонального морського з'єднання "Блексіфор" в Чорному морі з заходом в пп. Новоросійськ, Стамбул, Бургас і Констанца.
224. 2006 рік, листопад – участь корвета "Тернопіль" в антитерористичній операції НАТО на Середземному морі "Активні зусилля" (перша бойова служба кораблів ВМС у Середземному морі) з заходом в порт острова Крит (Греція).
225. 2007 рік, 25.05 – 03.07 – участь корвета "Тернопіль" в антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" з заходом в порт Суда острова Крит (Греція).
226. 2007 рік, 24.11 – 12.12 - участь корвета "Луцьк" в антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" з заходом в порт Суда острова Крит (Греція).
227. 2008 рік, 01.06 – 02.08 – участь фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" в Антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" і ділові візити в порти Суда (Греція), Хайфа (Ізраїль), Тулон (Франція), Алжир (Алжир).
228. 2008 рік, 18.11 – 04.12 – участь корвета "Тернопіль" в Антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" з заходом в порт Суда о. Крит (Греція).
229. 2009 рік, 17.10 – 27.11 - участь корвета "Тернопіль" в Антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" з заходом в порт Судабей острова Крит (Греція).
230. 2010 рік, 07.11 – 21.12 – участь корвета "Тернопіль" в Антитерористичній операції НАТО у Середземному морі "Активні зусилля" з заходом в порт острова Крит (Греція).
231. 2011 рік, березень – квітень – участь великого десантного корабля "Костянтин Ольшанський" в операції по евакуації цивільного населення з Лівії в Україну.

232. 2012 рік, 6 – 24.04 - участь морського тральщика "Черкаси" у весняній фазі 12-й активації Чорноморського міжнародного з'єднання за викликом "Блексіфор".
233. 2012 рік, 22 – 25.05 - українсько-російські командно-штабні навчання "Фарватер миру-2012".
234. 2012 рік, 02.05 – 11.08 - участь яхт Академії ВМС України "Юнона" і "Фіолент" у міжнародних вітрильних перегонах "Порт Бургас" і "Кор Каролі".
235. 2012 рік, 05 – 25.08 - участь корабля управління "Славутич" у осінній фазі 12-й активації Чорноморського міжнародного з'єднання за викликом "Блексіфор" з заходами у порти Туреччини, Болгарії і Румунії.
236. 2013 рік, 19-20, 25.06 - українсько-російські навчання ВМС ЗС України і ЧФ РФ "Фарватер миру-2013" у північно-східній частині Чорного моря та на береговому полігоні "Чауда" в Криму на тему: "Ведення спільних антипіратських дій на морі".
237. 2013 рік, 08.08 – 24.08 - українсько-американські миротворчі навчання "Сі Бриз – 2013" у північно-західній частині Чорного моря під керівництвом контр-адмірала Дениса Березовського.
238. 2013 рік, 02.10. – 16.11. участь протичовнового корвету "Тернопіль" під командуванням капітана 3 рангу Олега Григор'єва в рамках антитерористичної операції НАТО "Активні зусилля" з заходом до військово-морських баз Суда (острів Крит, Греція) і Акзас-Карагач (Турецька Республіка).
239. 2013 р., 23 вересня – 214 р., 3 березня – участь фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" у антипіратській морській операції НАТО "Океанський щит" в Аденській затоці і Індійському океані та з 3.01.2014 р. в операції ЄС "Аталанта" у Середземному морі з групою спеціального призначення (оглядовою командою) під прапором начальника Центру морських операцій ВМС контр-адмірала Андрія Тарасова.
240. 2014, 24.02. – 25.03 – беззбройний опір особового ВМС гібридному наступу і блокаді місць базування ВМС України в Криму російськими десантниками і сепаратистами. Окупація російськими окупантами Криму і захоплення кораблів і військових частин ВМС України в Криму.
241. 2014, квітень-травень – вихід ВМС України з Криму на материкову Україну.
242. 2014, з травня – участь особового складу ВМС в бойових діях під час Антитерористичної операції (АТО) в окремих районах Донецької і Луганської областей. Оборона Маріуполя. Бойові чергування в Чорному і Азовському морях по обороні транспортних морських шляхів і портів України. Оборона чорноморського узбережжя і території України з сторони самопроголошеної т. зв. "Придністровської республіки".

Використана література:

1. Аммон Г. А. Морские памятные даты. – Москва: Воениздат, 1987.
2. Амельченко В. В. Дружины древней Руси. – Москва: Воениздат, 1992.
3. Антонович Володимир. Про козацькі часи в Україні. – Київ: Дніпро, 1991.
4. Апанович Олена. Розповіді про запорозьких козаків. – Київ: Дніпро, 1991.
5. Архів автора.
6. Аркас Микола. Історія України-Русі. – Одеса: Маяк, 1994.
7. "Арсенал". 2002, № 2.
8. Багряний Іван. Огненне коло. – Київ: Варта, 1992.
9. Безкоровайний Володимир. Особистий архів і публіцистичні матеріали (1998-2008 рр.).
10. Безкоровайний Володимир. Військово-Морські сили України: минуле і сучасне. Роздуми командувача флотом. - Севастополь, 2013.
11. Боевой путь советского Военно-Морского флота. – Изд. IV, доп. –Москва: Воениздат, 1988.
12. Божко О. Крути в документальних свідченнях.// Київська старовина. – 1996, № 2-3.
13. Ботвинник М. Жизнеописания знаменитых греков и римлян. – Москва: Просвещение, 1988.
14. Василик Ігор. Українські адмірали: підготовчі матеріали: – Буенос-Айрес, 2003.
15. Василенко Г. К. Велика Скіфія.//Новини науки,т ехніки, виробництва, №3, серія 8. Товариство "Знання", УРСР; ч. 74034.
16. Велесова книга. Збірка праукраїнських пам'яток I тис. до нової доби- I тис. нової доби. – Київ-Велес, 2003.
17. Велика Українська революція. Календар історичних подій за лютий 1917 року – березень 1918 року. Нью-Йорк, 1967.
18. Вельтман Олександр. Атилла і Русь IV- Vстоліть. – Основа, 1996.
19. Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети / Під ред. О. Кузьмука. –Київ, Видавничий дім, 2001.
20. Воєнна безпека України на межі тисячоліть: Монографія. – Київ, Стилос, 2002.
21. Возгрин В. Е. Исторические судьбы крымских татар . – Москва: Мысль, 1992.
22. Воспоминания о Тарасе Шевченко/ Под ред. И. Дзеверина. – Киев, Дніпро, 1988.
23. Гангут. Сборник статей. – № 15-18.
24. Галицько-Волинський літопис. – Львів: Червона калина, 1994.
25. Гетьмани України. Історичні портрети: Збірник. – Київ, 1991.
26. Гетьмани України. Харків: Промінь, 2007.
27. Голобуцький Петро. Гетьман Самійло Кішка на тлі історичних пам'яток та у світлі історіографії XIX-XX століть. /Воєнна історія, №4, 2008
28. Грабовський С. Що принесла Україні Переяславська Рада?

– Київ: "STULOS", 2003.
29. Гражданская война и военная интервенция в СССР. –М., 1987.
30. Гражданская война: боевые действия на морях, реках и озерных системах./ В 3-х т. –Л ., 1925.
31. Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях. – Київ: Веселка, 1993.
32. Грушевський М. Історія України-Русі./ В 12-ти т., – Київ: Наукова думка, 1991.
33. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. – Київ, Наукова думка, 1991.
34. Демкович-Добрянський Михайло. Україна і Росія. – Львів, Просвіта.
35. Дмитерко Р. Україна XVII ст. очима Павла Алепського.// Дзвін – № 8, 1996.
36. Дорошенко Дмитро. Нарис історії України-Русі. – Одеса, Маяк, 1994.
37. Другий зимовий похід: Спогади. – Київ, Фундація ім. О. Ольжича, 1995.
38. Залесский М. Краб – первый в мире подводный заградитель. –Л., 1924.
39. Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. 8., – Одесса, 1872.
40. Закликовський Мирон. Хмельницький як полководець. - Нью-Йорк, 1950.
41. Зубенко Богдан. Польща і Україна. –Львів, 1998.
42. Золоті імена України. Видатні діячі України минулих століть. - Київ: Євроімідж, 2001.
43. Іванус В. І. Симон Петлюра – президент України. – Дрогобич: Бескид, 1991.
44. Історія Русів. – Київ: Радянський письменник, 1996.
45. Історія українського війська. – Вид. 4-е. –Львів: Світ, 1992.
46. Історичні постаті України. - Одеса: Маяк, 1993.
47. Известия севастопольских военных и рабочих депутатов. – № 66 от 5.08.1917.
48. Карчапов В., Сахаров А. Полководцы древней Руси. –Москва: Молодая гвардия, 1985.
49. Кащенко А. Оповідання про славне військо Запорозьке низове. –Дніпропетровськ: Січ, 1991.
50. Кіевская старіна. /№ 4, 1885.
51. Кравченко Валько. Український Севастопіль. Кн. 1. – Севастополь: 2001.
52. Кравцевич В. Украинский державный флот. - Київ: Край, 1992.
53. Кравцевич В. Козаки під вітрилами.// Військо України. – №1, 1992.
54. Крип'якевич Іван. Історія козаччини. –Львів, 1922.
55. Крип'якевич Іван. Історія України. –Львів: Світ, 1990.
56. Крип'якевич Іван. Історія українського війська (1917 – 1995). –Львів: Світ, 1996.
57. Лаврів Петро. Історія південно-східної України. – Київ, 1996.
58. Літопис Аскольда. – Київ, 1988. – № 4.
59. Леп'явко Сергій. Козацькі війни кінця XVI століття в Україні. - Чернігів, 1996
60. Лизанчук Василь. Навічно кайдани кували. –Львів, 1995.
61. Лотоцький Антін. Княжа слава. –Львів: Каменяр, 1991.
62. Лубенець Андрій. Українізація Чорноморського флоту в добу Центральної Ради. Розбудова Українського Військового Флоту (березень 1917-квітень 1918 рр.). Збірник документів. Севастополь. 2007.
63. Лукин А. П. Русские моряки во время великой войны и революции. –Т. 1,2. – 1934.
64. Лукінюк Михайло. Обережно: міфи! – Київ, 2003.
65. Мазепа Ісак. Країна в огні й бурі революції. 1917-1921. Київ. Темпора. 2 003.
66. Мазур Тетяна. На шляху до вічності.// Дзвін Севастополя.

2003. – № 3.
67. Макареев М. Черноморский флот в биографиях командующих. В 2-х т., 2000.
68. Малярчук А. Верфь на Ингуле. –Ленинград: Судостроение, 1989.
69. Малик Василь. Чорне море – наше море. Бюлетень СБУВ. Канада, 1963.
70. Мамчак Мирослав. Військово-морське будівництво в Україні у ХХ ст. Збірник документів. - Севастополь, 2013.
71. Мамчак Мирослав. Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту. Вид. друге. - Івано-Франківськ. Нове місто. 2018.
72. Мамчак Мирослав. 2014. Анексія Криму. Анатомія гібридної війни. –Київ, 2015.
73. Мартиролог русской морской эмиграции. –Москва – Феодосия, 2001.
74. Мах Петро. Козацькі могили. –Львів, 1972.
75. Мацьків Теодор. Англійський текст Зборівського договору з 1649 року та інші вибрані статті. – Севастополь, 2001.
76. Минуле України: відновлені сторінки. – Київ, 1992.
77. Мишецький С. І. Історія про козаків запорізьких. – Одеса, 1852.
78. Модзалевський В. Малороссийский родословник. У 4 т. Київ, 1908 – 14.
79. Морской сборник за 1914 – 1917 годы.
80. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ століття. – Київ, 1994.
81. Наші вісті. – 1971.– №125. –Буенос-Айрес.
82. Наші вісті. –1972. –№126. –Буенос-Айрес.
83. Нікуліна Н. Лоцманування у запорожців.//Київська старовина. 1996,№ 2-3.
84. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917-1920). -Київ. Темпора. 2007.
85. Переяславська Рада 1654 року (історичні дослідження). –Київ: Смолоскип, 2003.
86. Повість минулих літ. – Київ: Веселка, 2005.
87. Полонська-Василенко Наталія. Історія України. Т. 1, 2. –Київ: Либідь, 1995.
88. Полонська-Василенко Наталія. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. Т. 1, 2. "Дніпрова хвиля", Мюнхен, 1967.
89. Підлуцький Олексій. Загибель ескадри. //Зеркало недели (Інтернет-сторінка), 2002.
90. Пісня ратна. Епічна скрижаль "Велес-книги". – Київ, 2000.
91. Прокофьев Н. Н. Древняя русская литература. –Москва: Просвещение, 1980.
92. Проспер Меріме. Українські козаки та їхні останні гетьмани. – Київ, 1998.
93. РГАВВМФ: ф. 406, оп. 9, д. 2454, л. 10-31; оп. 10, д. М-29, л. 11506.;
ф. 432, оп. 5, д. 7823, л. 1-13;
ф. р – 72, оп. 1, д. 67, л. 194; д. 126, л. 40; д. 128, л. 54;
ф. р – 332, оп. 1, д. 12, л. 308-308 об.
ф. р – 335, оп. 1, д. 16, л. 56, д. 39, л. 56.
94. Сергійчук В. Морські походи запорожців. –Київ: МП "Фотовідеосервіс", 1992.
95. Сергійчук В. Українська соборність. – Київ, 1999.
96. Сирченко И. Т. Выполняя приказ Ленина. – Москва, 1924.
97. Сокульський А. Морські походи запорожців. - Дніпропетровськ: Січ, 1995.
98. Соловьёв С. М. Чтения и рассказы по истории России. - Москва, Правда, 1989.
99. Степанов Александр. Порт-Артур. в 2-х т. Москва. 1988

100. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII століття. Кн. 1. –Дніпропетровськ, 1996.
101. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ XVI - середини XVII століть. Кн. 2. Дніпродзержинськ. Видавничий дім "Андрій", 2007.
102. Субтельний Орест. Україна: історія. Київ: Либідь, 1994.
103. Сушинський Богдан. Козацькі вожді України. У 2-х т. Вид. др. доп., –Одеса, "ВМВ", 2004.
104. Табор. Воєнно-популярний журнал. –Варшава, 1933.
105. Тинченко Ярослав. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917- 1921). Кн. 1. - Київ. Темпора. 2007.
106. Універсали Богдана Хмельницького. – Київ, 2000.
107. Флот України (газета) – Севастополь. 1992-20014 р.
108. Черноморский флот России (истор. очерк)./ Под. ред. В. П. Комоедова. Симферополь: Таврида, 2002.
109. Хотинська війна. Київ, Центр пам'яткознавства Академії наук України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. 1991.
110. Христич Яким. Українські Зелені Свята у Севастополі. (Спогади учасника). //Дороговказ, Канада, 1969.
111. Чорна книга України. – Київ: Просвіта, 1998.
112. Шабульдо Фелікс. Україна в державотворчих процесах у Криму в кінці XIV – першій половині XV століть.// Сучасність. –1996, №5.
113. Шавшин В. Балаклава. – Сімферополь: Таврія, 1990.
114. Шевчук В. П. Тараненко М. Г. Історія української державності. –Київ, Либідь, 1999.
115. Щербина Ф. А. История Кубанского казачьего войска. В 3-х т., "Советская Кубань", 1992.
116. Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева. – Вип. І. –Київ, 1890.
117. Шпильова Людмила. Чорноморській фльоті піднести Український прапор. - Нью-Йорк. США, 2002.
118. Шпитальов Г. Г. Запорожська флотилія в російсько-турецькій війні 1768-1774 років. - Запоріжжя, 2002. – 72 с.
119. Шпитальов Г.Г. Військова служба запорозького козацтва в російсько-турецьких війнах 1735-1739 та 1768-1774 років. - Запоріжжя, 2004. – 240 с.
120. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. - Київ. Наукова думка. 1990.
118. Яворницкий Д. И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Ч.1, 2. – Київ, Веселка, 1995.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Данило Нарбут. Іду на Ви. *(Вихід в похід флотилії князя Святослава)*

Данило Нарбут. Старі Черкаси.

Битва турецького флоту з козацьким. *Турецька картина*

Битва козацького флоту у Босфорі. Худ. С. Чайка.

1616. Штурм козацькою флотилією Кафи. Худ. А. Орльонов

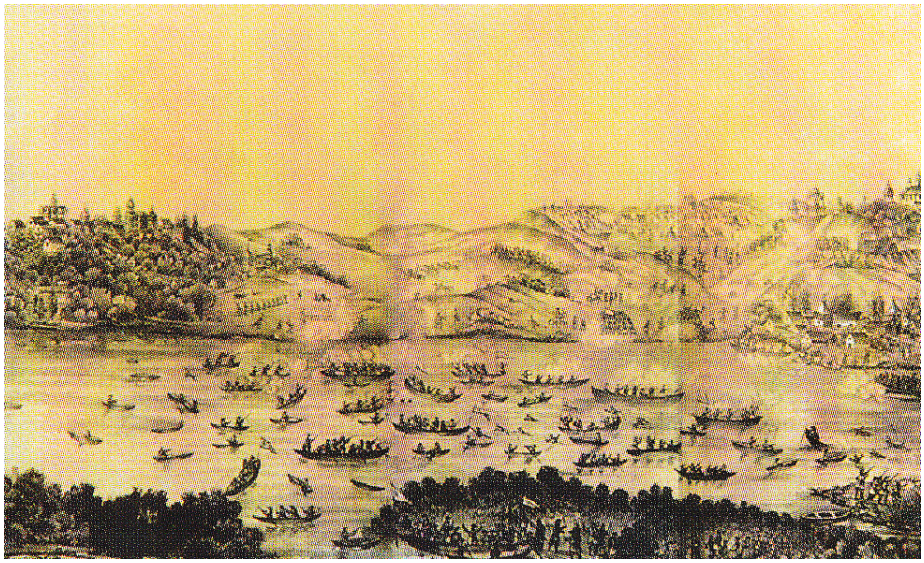

1651. Розгром козаками Антіна Ждановича литовської флотилії Януша Радзивіла на Дніпрі під Києвом. Худ. Абрагам ван Вестерфельд

Підготовка козацького флоту до морського походу. Худ. І. Рашевський

1917. Севастополь. Святкування проголошення УНР.

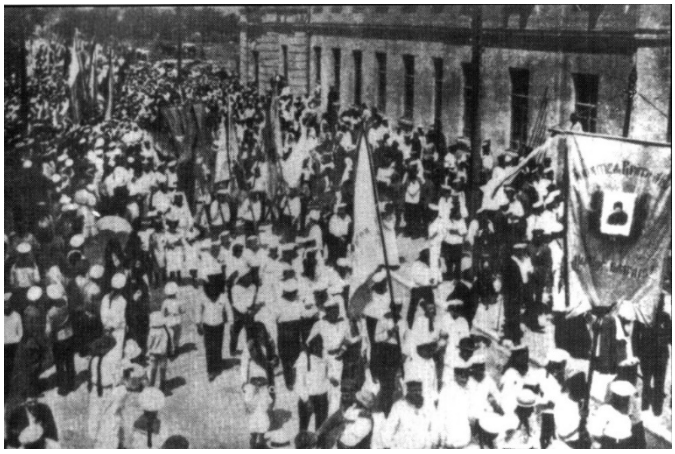

1917. Севастополь. Святкування Трійці–Зелених Свят

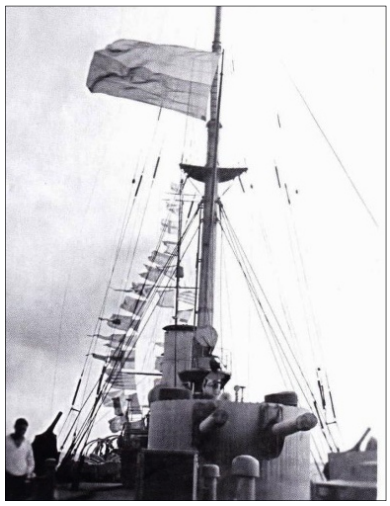

25.11.1917. Підняття Українського прапору на крейсері "Пам'ять Меркурія"

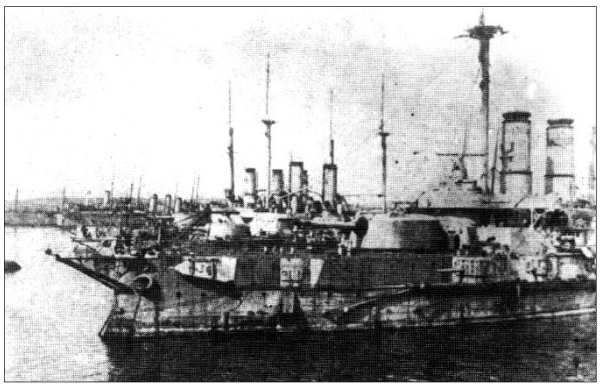

1918. Севастополь. Інтерновані німцями кораблі флоту Української Держави

1919. Коломия.
Михайло Білинський і Святослав Шрамченко у формі одягу Гуцульського полку морської піхоти флоту України

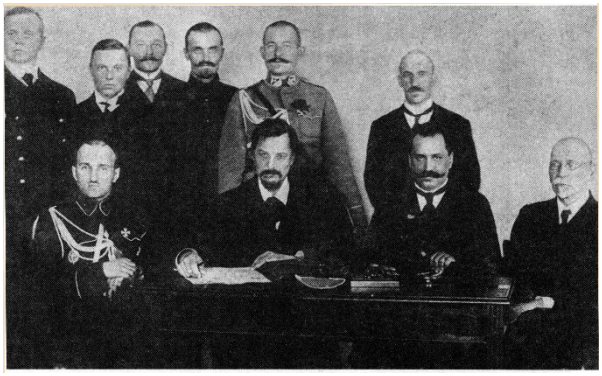

1918. Українська урядова делегація на мирних переговорах з РСФСР. Крайній зліва стоїть Михайло Білинський

1916. Офіцери крейсера "Пам'ять Меркурія". У другому ряду п'ятий справа командир крейсера Михайло Остроградський

25.04.1991. Фото на пам'ять після проведення останніх оперативно-тактичних навчань Чорноморського флоту СРСР у Кримській вмб. На фото: поки що єдині офіцери штабу Квмб і ЧФ; в 1-у ряду третій зліва начальник штабу Квмб контр-адмірал Борис Кожин; 4-й зліва – командир Квмб контр-адмірал Олександр Фролов; у верхньому ряду: 3-й зліва – посередник від Балтійського флоту контр-адмірал Віктор Кравченко, майбутній командувач російського ЧФ; крайні справа в тому ж ряду – майбутні члени орггрупи ВМС України - кап. 3 рангу Мирослав Мамчак, майор Олександр Дерновий

21.07.1992. СКР "Разітєльний" ЧФ СРСР переслідує СКР-112, який підняв Державний прапор України і йде курсом з Донузлава до Одеси

Юрій Шалит, перший начальник штабу ВМС України

1992. Перший склад Організаційної групи ВМС України, яка розпочала військово-морське будівництво в Україні

На фото (зліва направо): *передній ряд* – мічман Олексій Накалюжний, капітан 3 рангу Віктор Палій, капітан 1 рангу Анатолій Приліщ, прапорщик Валентина Ковальченко, контр-адмірал Борис Кожин, капітан 1 рангу Анатолій Данілов, капітан 1 рангу Юрій Шалит, старший лейтенант В'ячеслав Щегольков, старший лейтенант Володимир Онопрієнко;
Середній ряд: капітан 1 рангу Василь Бойко, капітан 2 рангу Олександр Пляшечніков, капітан 1 рангу Микола Тихонов, капітан 2 рангу Мирослав Мамчак, підполковник Олександр Дерновий, капітан 2 рангу Валентин Сутула, старший лейтенант Андрій Ільєнко, капітан 2 рангу Василь Бонь, капітан 2 рангу Леонід Третяк, старший лейтенант Михайло Рудь, капітан 1 рангу Ігор Мироненко;
Верхній ряд: капітан 2 рангу Олександр Клюєв, капітан 1 рангу Леонід Корнілов, полковник Володимир Інділо, полковник медичної служби Григорій Гордієвський, капітан 2 рангу Леонід Рибальченко, капітан 1 рангу Олег Ніколаєв, капітан 3 рангу Валерій Петренко, капітан 1 рангу Євген Лупаков, капітан 1 рангу Владас Трумпікас, капітан 2 рангу Костянтин Іванко, капітан 2 рангу Вадим Махно, майор Віталій Рожманов, майор Геннадій Варіцький, капітан 2 рангу Володимир Ященко, капітан 2 рангу Олександр Бондарь, капітан 1 рангу Володимир Шишов.

1992, липень. Заступник командира КУ "Славутич" кап. 2 рангу Ю. Гаврилов вітає матроса А. Лушкіна з складанням військової присяги народу України.
Такою була форма одягу першого екіпажу "Славутича"

30.01.1993. Місто Снятин Івано-Франківської області.
Фотографія на пам'ять перед відправкою до Севастополя
першої гуманітарної допомоги морякам ВМС

11.02.1993. Севастополь. Міністр оборони України генерал-полковник Костянтин Морозов з командувачем ВМС контр-адміралом Борисом Кожиним і командиром КУ "Славутич" кап. 2 рангу В. Мандичем на борту корабля

1992. Севастополь.
Один з перших антиукраїнських мітингів російської общини біля воріт оргрупи ВМС України
ВМС України

01.08.1996. Перші оперативно-тактичні навчання ВМС України "Море-96". Зустріч на борту фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний" Президента України Леоніда Кучми. На фото (зліва направо): командувач ВМС віце-адмірал Володимир Безкоровайний, президент України Леонід Кучма і командир корабля капітан-лейтенант Сергій Настенко.

01.08.1996. Морський парад на честь завершення перших оперативно-тактичних навчань ВМС України "Море-96": фрегат "Гетьман Сагайдачний" з Президентом України Леонідом Кучмою на борту і великий десантний корабель "Костянтин Ольшанський". Флот України відроджено!

1994. Порт Руан, Франція. Офіційний візит командувача ВМС Володимира Безкоровайного. Зустріч посла України Юрія Кочубея на фрегаті "Гетьман Петро Сагайдачний". На задньому плані командир походу Юрій Шалит і командир корабля Сергій Настенко

1996. Перший в історії ВМС України офіційний візит командувача ВМС України віце-адмірала Володимира Безкоровайного до ВМС США в базу Норфолк. На фото: четвертий зліва В. Безкоровайний на зустрічі з ГК ВМС США

31.07.1997. Президії урочистих зборів, присвячених 5-й річниці ВМС України

1997. Кораблі і авіація Військово-Морських Сил ЗС України під час морської фази перших україно-американських навчань "Сі Бриз – 97"

2002. 21.03. У гостях у Головнокомандувача ВМС адмірала Михайла Єжеля київський голова Олександр Омельченко та видатні спортсмени, чемпіони світу з боксу Володимир і Віталій Клички. Зліва – заступник ГК ВМС з виховної роботи капітан 1 рангу Орест Марущак

2000. Севастополь. Спільне святкування дня ВМС України і ВМФ РФ. Президенти України і Росії Леонід Кучма, Володимир Путін, міністр оборони Олександр Кузьмук та командувач ВМС адмірал Михайло Єжель на борту фрегата "Гетьман Петро Сагайдачний"

2010. Київ, 9 травня Міністр оборони України Михайло Єжель, Президент Віктор Янукович і начальник Генерального Штабу ЗС України Іван Свіда під час військового параду на честь 65-ї річниці Перемоги у ІІ Світовій війні

2003. Фотографія на пам’ять після конференції командувачів флотів держав чорноморського басейну. Другий зліва – Головнокомандувач ВМС України контр-адмірал Ігор КНЯЗЬ

2009. Озеро Донузлав. Десантування морської піхоти ВМС України

2009. Ескадра різнорідних сил ВМС України

2007. Президент України Віктор Ющенко, голова СМДА Сергій Куніцин і командувач ВМС адмірал Ігор Тенюх на святкуванні дня ВМС України

2008. Голова Верховної Ради України Арсеній Яценюк і командувач ВМС адмірал Ігор Тенюх на святкуванні дня ВМС України

2011. Полігон Опук. На військових дослідницьких командно-штабних навчаннях в Криму "Адекватне реагування-2011". Зліва – командувач ВМС адмірал Віктор Максимов і Головнокомандувач ЗС України генерал-полковник Григорій Педченко

Концерт Ансамблю пісні і танцю ВМС після завершення українсько-російських навчань "Фарватер миру-2011". Гібридна дружба, насправді – підготовка агресії і анексії Криму.

1.03.2014 р. Севастополь. Десант російського спецназу ГРУ ГШ РФ в бухті Козача. Повалення української влади В Криму

2014, березень. Феодосія. Фінал братства народів і дружби флотами. Захоплення російським спецназом батальйону української морської піхоти.
Фото з відео ТБ РФ.

2014, березень. Сімферополь. Похорон вбитого російськими окупантами при штурмі військової частини українського прапорщика Сергія Кокуріна

2015. Одеса. Перший випуск морських офіцерів у Національній морській академії

1015. Малі артилерійські бронекатери проекту "Гюрза М" "Акерман" і "Бердянськ" на державних випробовуваннях в морі

2014, грудень. Миколаїв. Командувач ВМС віце-адмірал Сергій Гайдук відправляє на фронт в АТО 36 бригаду морської піхоти

2016. Район Маріуполя. Командувач ВМС віце-адмірал Ігор Воронченко вручає бойові нагороди бійцям морської піхоти на фронті в зоні АТО

2018, вересень. Балтімор, США.
У присутності Президента України Петра Порошенка віце-адмірали берегової оборони США і ВМС України Майкл Макалістер і Ігор Воронченко підписують Сертифікати про передачу ВМС катерів "Айленд"

1-й заступник командувача-начальник штабу ВМС віце-адмірал Андрій Тарасов

Патрульні катери "Айленд"

2018, вересень. Київ, ПрАТ "Завод "Кузня на Рибальському". Спуск на воду першого десантно-штурмового катера "Кентавр"

2020. Флагман флоту фрегат "Гетьман Петро Сагайдачний" заступає на бойове чергування в Чорне море

2020. Танкісти військ берегової оборони ВМС України в зоні проведення Операції об'єднаних сил.

36 бригада морської піхоти імені контр-адмірала Михайла Білинського в ООС

2019. Миколаїв. Повернення 36-ї бригади морської піхоти з зони ООС

15.06.2020. Одеса. Передача адміралом Ігорем Воронченком Штандарту командувача ВМС контр-адміралу Олексію Неїжпапі

ЗМІСТ

Передмова до другого видання 5
Ігор Лосів. Уроки українського флоту: книга спогадів і попереджень 7
Ярема Гоян. Літопис Чорноморської слави України 10

Частина перша. ФЛОТОВОДЦІ ДРЕВНЬОЇ УКРАЇНИ

Морські походи древніх часів 16
Олег, князь, воєвода київський 18
Бравлін, князь київський 19
Аскольд, князь київський 20
Олег, князь київський 22
Ігор, князь київський 25
Святослав, князь київський 27
Володимир Великий, великий князь київський 30
Золотоноша, воєвода 38
Володимир Ярославович, князь 34
Ізяслав Мстиславович, великий князь київський 36
Ростислав Мстиславович, великий князь київський 38
Юрій Домажирич, воєвода 41

Частина друга. ФЛОТОВОДЦІ КОЗАЦЬКОГО ФЛОТУ УКРАЇНИ.

Богдан Глинський, князь, Гетьман українського козацтва 44
Дмитро Вишневецький, князь, Гетьман Війська Запорозького 46
Самійло Кішка, Гетьман Війська Запорозького 52
Фока Покотило, кошовий отаман Запорозької Січі 56
Богдан Ружинський, князь, Гетьман Війська Запорозького 58
Нечай, кошовий отаман Запорозької Січі 62
Іван Підкова, Гетьман Війська Запорозького 66
Карпо Перебийніс, полковник 69
Богдан Микошинський, Гетьман Війська Запорозького 71
Захарій Кулага, кошовий отаман Запорозької Січі 73
Григорій Лобода, Гетьман Війська Запорозького 74
Семен Скалозуб, Гетьман Війська Запорозького 76
Григорій Ізапович, Гетьман Війська Запорозького 79
Федір Полоус, Гетьман Війська Запорозького 82
Каспар Підвисоцький, кошовий отаман Запорозької Січі 85
Михайло Найманович, кошовий отаман Запорозької Січі 87
Петро Сагайдачний, Гетьман України 92
Дмитро Барабаш, Гетьман Війська Запорозького 103
Петро Жицький, наказний гетьман Війська Запорозького 105
Оліфер Голуб, Гетьман Війська Запорозького 107
Яків Нерода, Гетьман Війська Запорозького 112
Богдан Хмельницький, Гетьман України 115
Олексій Шафран, полковник 122
Марко Жмайло, Гетьман Війська Запорозького 140

Михайло Дорошенко, Гетьман України 129
Григорій Чорний, гетьман реєстрового козацтва 132
Марко Якимовський, капітан галери 134
Тарас Федорович (Трясило), Гетьман Війська Запорозького 140
Іван Сулима, Гетьман Війська Запорозького 142
Костянтин Вовк, полковник 146
Кіндрат Бурляй, наказний гетьман Війська Запорозького 148
Іван Сірко, кошовий отаман Запорозької Січі 151
Іван Стягайло, кошовий отаман Запорозької Січі 157
Максим Самійленко, кошовий отаман Запорозької Січі 160
Яким Чалий, полковник 162
Яків Мороз, кошовий отаман Запорозької Січі 164
Іван Малашевич, кошовий отаман Запорозької Січі 166
Пилип Стягайло, полковник 168
Данило Третяк, полковник 171
Яків Сідловський, полковник 174
Іван Мандра, полковник 181
Сидір Білий, кошовий отаман Війська вірних козаків 186
Антон Головатий, бригадир, кошовий отаман Війська
Чорноморських козаків 196

Частина третя. ФЛОТОВОДЦІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Антонович Д. В., міністр Морських справ 208
Покровський А. Г., міністр Морських справ, адмірал 216
Максимов М. Л., міністр Морських справ, контр-адмірал 227
Остроградський М.М., головний начальник ЧФ УНР,
контр-адмірал 236
Клочковський В. Є., командувач морськими силами УД,
Контр-адмірал 247
Білинський М. С., міністр морських справ, контр-адмірал 255
Шрамченко С. О., в.о. міністра морських справ,
капітан-лейтенант 264
Микола Злобін, міністр морських справ, капітан 1 рангу..... 269

Частина четверта. КОМАНДУВАЧІ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ

Кожин Б. Б., віце-адмірал 275
Безкоровайний В. Г., віце-адмірал 300
Єжель М. Б., адмірал 369
Князь І. В., віце-адмірал 392
Тенюх І. Й., адмірал 403
Максимов В. В., адмірал 423
Ільїн Ю. І., адмірал 429
Гайдук С. А., віце-адмірал 438
Воронченко І. О., віце-адмірал 445
Хронологія морських походів національного флоту України 460
Використана література..... 468
Ілюстрації 478

Науково-популярне видання
«Морська бібліотека»
Серію засновано 2005 року

У авторській редакції
Комп'ютерний набір автора

\

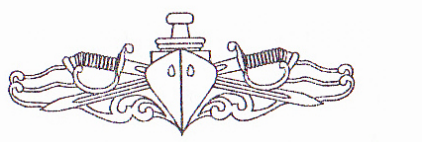

Про автора

Капітан 1 рангу Мамчак Мирослав Андрійович народився 16 грудня 1952 року в селі Княже Снятинського району Івано-Франківської області. Українець. Освіта вища. На флотській службі з 1971 року. Службу проходив на Балтійському і Чорноморському флотах. Пройшов службовий шлях від матроса до капітана 1 рангу. Учасник далеких морських походів. Один із перших офіцерів Чорноморського флоту, які склали присягу на вірність українському народові і організовував її на Чорноморському флоті. Стояв біля витоків створення структур Військово-Морських сил України, у 1992 році організовував випуск газети "Флот України", затим роботу телерадіокомпанії "Бриз", яку очолював у 1994-2010 роки. Член Національної Спілки журналістів України і Всеукраїнської організації письменників-мариністів України, одеське відділення. Заслужений журналіст України.

Автор ґрунтовних досліджень з історії національного флоту, віршів популярних у ВМС флотських пісень, багатьох полемічних статей, репортажів та телевізійних програм і телефільмів. У 2001 році удостоєний Гран-прі (Головного призу) III Всеукраїнського фестивалю телерадіоорганізацій України в м. Одесі. Лауреат Державної літературної премії імені Вячеслава Чорновола, літературної премії Міністерства оборони України та літературно-мистецької премії імені Марка Черемшини. Очолював громадську організацію "Українська громада Севастополя" та громадський військово-історичний клуб ВМС ЗС України імені Святослава Шрамченка, обирався заступником голови севастопольської організації "Просвіта" ім. Т. Г. Шевченка. Указом Президента України нагороджений медаллю "За військову службу Україні", а так же відзнаками Міністерства оборони та громадських організацій України.

ЧИТАЙТЕ
з історії Військово-Морських сил ЗС України

1. Безкоровайний Володимир. Військово-Морські сили України: минуле та майбутнє. Роздуми командувача флоту. – Вид. "Флот України", Севастополь. 2013.
2. Безкоровайний Володимир. Дорога в Україну, або час великих змін. – Морська держава", № 53.
3. Безкоровайний Володимир, ред. Сторінки історії флоту України. Збірник статей. - Севастополь, 1993.
4. Безкоровайний Володимир. Масандрівський протокол. Причини й наслідки. – Київ, 2006.
5. Безкоровайний Володимир. Деякі аспекти перебування Чорноморського флоту в Україні. Інтернет-газета "Флот України", 2006.
6. Безкоровайний Володимир. Угоди по Чорноморському флоту мають бути переглянутими. - Українська правда, 15.08.2005.
7. Безкоровайний Володимир. Проблема не в Чорноморському флоті. Мета Росії – залишитися в Криму. Главред, 27. 10. 2005.
8. Безкоровайний Володимир. Утримання Росією маяків є окупацією. - Бі-бі-сі. 2007
9. Безкоровайний Володимир. Чорноморський флот міг бути б наш. - И-Репортер, 01.08 2007.
10. Білик Б., Горбатенко М. У вічність ідуть кращі. Вид. "Олді-Плюс". Херсон, 2019.
11. Вельможко Василь, Калініченко Олександр, Синявська Олена. Крізь перешкоди до мети. - ЦП "Успенський". Одеса, 2013.
12. Гриценко Ігор. Український Державний флот в 1917-1919 рр. – Вид. Олег Філюк, Київ. 2015.
13. Данілов Анатолій. Український флот: біля джерел відродження. - Вид. імені Олени Теліги. Київ, 2000.
14. Єрмаков Іван. Севастополь может... - Тавріда, Сімферополь, 2012.
15. Історія та сучасність. Кол. авторів. – Вид. "Академія ВМС України", Севастополь. 2012.
16. Калініченко Олександр. Кагорта... - КП ОМД, Одеса, 2010.
17. Калиниченко Александр. Помнишь ли ты? - КП ОГТ, Одесса, 2011.
18. Калініченко Александр. Океанами Арея. - КП ОМД, Одеса. 2015.
19. Колесник Степан. Куди пливе ескадра? - "Український письменник". Київ, 1993.
20. Кравцевич Владимир. Украинский державный флот. - "Край". Киев, 1992.
21. Лисянський Юрій. Навколосвітня подорож на шлюпі "Нева" (1803-1806). "Темпора", Київ. 2019.
22. Лосєв Ігор. Севастополь – Крим – Україна: хроніка інформаційної оборони. т. 1. - Вид. "Флот України". Севастополь, 2008.
23. Лубенець А. В. Українізація Чорноморського флоту в добу Центральної Ради. Розбудова Українського військового флоту (березень 1917 – квітень 1918 рр.). - СВМІ. Севастополь, 2007.
24. Мамчак Мирослав. Україна: шлях до моря. Історія Українського

флоту. Вид. друге, доповнене. – Івано-Франківськ, "Місто НВ", 2018.
25. Мамчак Мирослав. Флотоводці України. - ПрутПринт. Снятин, 2005.
26. Мамчак Мирослав. Траверзом історії. - ПрутПринт. Снятин, 2007.
27. Мамчак Мирослав. Ой було на флоті, було... - ПрутПринт. Снятин, 2008.
28. Мамчак Мирослав. Військово-морська символіка України. - ПрутПринт. Снятин, 2009.
29. Мамчак Мирослав. Тарас Шевченко і флот. - ПрутПринт. Снятин, 2010.
30. Мамчак Мирослав. Чорноморський флот у боротьбі за незалежність України (1917-1921 рр.). - ПП "Стрижак", Севастополь, 2011.
31. Мамчак Мирослав. Донузлав: на зламі історії флоту. - ПП "Стрижак", Севастополь, 2012.
32. Мамчак Мирослав. Військово-морська медицина України. Шлях становлення і розвитку. - Просвіта. Севастополь, 2012.
33. Мамчак Мирослав. Чорноморський флот. Курсом до України. – Просвіта, Севастополь. 2013.
34. Мамчак Мирослав. Військово-морське будівництво в Україні у XX столітті.
Збірник документів. "Просвіта", Севастополь. 2013.
35. Мамчак Мирослав. 2014. Анексія Криму. Анатомія гібридної війни. – Вид. В. Карпенко, Київ. 2015.
36. Мамчак Мирослав. Лотофаги. – Севастополь, 2018.
37. Мамчак Мирослав. Гібридно-флотська війна. Інформаційна оборона. – "Просвіта", Севастополь. 2019.
38. Мамчак Мирослав. Галсами флотської служби. – "Просвіта", Севастополь. 2019.
39. Матюхін Леонід, Головащенко Юрій, Підопригора Ігор. А мама зрозуміє... 2014, Крим. Невигадані історії. – "Діпа", Київ, 2019.
40. Мединський Юрій. Перший адмірал. – "Український пріоритет". Київ, 2015.
41. На варті морських рубежів. До 20-ї річниці ВМС України. Кол. авторів. – Вид. "Флот України". - Севастополь, 2012.
42. Окуневський Ярослав. Листи з чужини. – "Темпора". Київ, 2009.
43. Паламарчук Максим. Військово-морська міць та її межі. – "Наш формат". Київ, 2019.
44. Савченко Микола. Анатомія неоголошеної війни. - "Українська перспектива". Київ, 1997.
45. Смагін Ігор. Історія давнього вітчизняного судноплавства та суднобудування. – Кам'янець-Подільськ, 2019.
46. Тарасов Андрій і інш. Флот України: день за днем. - Вид. "Освіта України", Київ. 2018.
47. Тинченко Ярослав. Військово-морські сили України (1917-1921 рр.). – Темпора, Київ. 2012.
48. Чубук Олег. Совместное плавание. - Симферополь, СГТ. 2013.
49. Шануймося, панове офіцери. Кол. авторів під ред. Б. Кожина. – Варта, Київ. 2001.
50. Шрамченко Святослав. Свято Українського моря. – "Лілея–НВ",

Івано-Франківськ, 2018.
51. Шудря Альбій. Албі Бек. - ПП "Ліра ЛТД", Дніпропетровськ. 2007.

Файл:	Флотоводці України
Каталог:	D:\Мої документи\ЛІТЕР ПУБЛІКАЦІЇ\1 - КНИГИ\1- Морська бібліотека
Шаблон:	C:\Users\User\AppData\Roaming\Microsoft\Templates\Normal.dotm
Заголовок:	
Содержание:	
Автор:	Editor
Ключевые слова:	
Заметки:	
Дата создания:	ср 27.05.20 15:58:00
Число сохранений:	162
Дата сохранения:	пт 29.01.21 14:22:00
Сохранил:	Пользователь
Полное время правки:	6 808 мин.
Дата печати:	пт 29.01.21 14:24:00
При последней печати	
страниц:	503
слов:	219 921 (прибл.)
знаков:	1 253 550 (прибл.)